

Микола Степаненко

**Із засіву –
благословилося**

Ескізи до вибраного

Полтава
ПП "Астрія"
2018

Рецензенти:

Надія Баландіна, доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;

Олексій Неживий, доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і практики перекладу Луганського національного університету імені Тараса Шевченка .

Степаненко М.

С79 Із засіву – благословилося : ескізи до вибраного / Микола Степаненко. – Полтава : ПП «Астроя», 2018. – 460 с.
ISBN 978-617-7669-10-3

Зміст книги сформували філологічні (мовознавчі та літературознавчі), краєзнавчі, педагогічні студії. Праці першого розділу присвячені актуальним проблемам сучасної граматики, лексикології, історії української літературної мови. До другого розділу ввійшли роботи, об'єктом дослідження яких є літературно-мистецька практика талановитих майстрів слова і менш знаних письменників. У третьому розділі мовиться про досягнення окремих краєзнавців, набутки останніх літ у цій важливій царині. У четвертому розділі висвітлено актуальні питання сучасної педагогіки, виняткову увагу приділено таким неординарним постатям, як Антон Макаренко та Іван Зязюн.

Для науковців, студентів гуманітарних факультетів, учителів, широкого кола шанувальників українського слова й культури.

УДК 81+82+908](477):37

Затвердила до друку вчена рада
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
(протокол № 16 від 27.06.2018 р.).

ПЕРЕДМОВА

*Найвище уміння – почати
спочатку
Життя, розуміння, дорогу,
себе.*

Ліна Костенко

Книги приходять у світ по-різному. Одні з них – плід стрімкого натхнення – народжуються буквально на очах. Інші переможно вивершують цілеспрямовану ретельну і тривалу дослідницьку або мистецьку працю. А є книги-підсумки, етапні в діяльності їхнього творця: його глибоко вивірені одкровення, омовлені вглядання в себе й довкілля, оцінки й переоцінки перейденого, набутого чи заново наміряного на життєвому шляху. Друки цієї категорії виспівують упродовж багатьох років. Особливо ж спонукають до їхньої появи зміни віх, зокрема й суто приватного плану, як то несподівано гостре усвідомлення ваги віку чи статусу із сонмом обов'язків, перед якими чуєшся над усе відповідальним; хвилююче озирання зі зрілості на молодечі мрії та збігли десятиліття й дошукування того, що хоч обрана в юнацтві дорога і стала долею, вартує самого життя, та чи кожен крок на ній був правильним, повносилим?.. Такого духовного самоаналізу якраз і запрагнуло наше перо, коли бралось за цю монографію. У праці викристалізовані ті основні напрямки діяльності на теренах рідного українського слова, до яких авторові випало долучитися, а часом і збагатити філологічну скарбівню власними відкриттями.

32-річний краяннин-неокласик поет і вчений Микола Зеров з артистично-напускним жанровим менторством і надивовижу проникливим передчуттям трагізму своєї доби у вірші “До альбому” (1922) майже століття тому писав:

*Тягар робочих літ наліг мені на плечі,
Стих безтурботний сміх і споважнили речі,
І голос чую я настирливо-шорсткий:
“Лукавий наймите, а де ж доробок твій?
Де плід твоїх трудів і творчості твоєї?
Чи ж добре ти робив над чорною ріллею,
Чи встигнеш, поки день, скінчить свої жнива?..” [2, с. 125].*

Доволі просто давати відповіді на окреслені питання, коли маєш за плечима давно перейдене 30-ліття творчої діяльності, сотні статей, десятки книг і цілу плеяду обдарованих учнів-послідовників. Дякуєш Господові за цю можливість натхненно благодворити та щиро уповаєш на Його подальшу прихильність. Дякуєш людям, які прийняли тебе у своє життя, підтримали, дослухалися, повірили, бо саме завдяки їм ніколи не вичерпувалися сили, а навпаки: з’являлися нові задуми, поставали ще більш дерзновенні цілі.

Пропонована наразі книга містить чотири розділи-студії – лінгвістичні, літературознавчі, краєзнавчі й педагогічні. Такий синтез у монографії лише на перший погляд може видатися алогічним. Насправді ж він продиктований реаліями життя неакадемічного вченого – викладача вищої школи, покликаного дбати про розвиток науки, вірно слугувати їй, а водночас майстерно володіти вмінням передавати наукові істини й ази дослідництва тим, кого веде за собою, бути обізнаним із найновішими методиками й технологіями навчання та виховання майбутніх фахівців. І, безумовно, зобов’язаного віднаходити якомога ширші перспективи застосування свого фахового досвіду – в царині письменства й літературної критики, де слово вилискує діамантом, але й прагне всякчасної вмілої огранки; на багатому й плідному ландшафті регіонального мовно-культурного функціонування, як-от доскіпливе пізнання його історичного та новочасного гуманітарних складників, тощо. Напрацювання в усіх цих галузях однаково важливі для нас, адже, означуючи багатовекторність наукового пошуку, вони ще й засвідчують системність авторського погляду на світ, ставлення до життя і власної професійної місії в ньому як до нероздільно корисного та прекрасного.

У першому розділі видання вміщено взірці публікацій здебільшого граматичного змісту, які зафіксують шаблі фахового розвитку автора-науковця. Це синтаксичні стратегії прийменника й дискурсивні моделі щоденникових текстів, невичерпні можливості

української перифрастики й інші численні напрямки оновлення українського слова в соціолінгвістичному аспекті. Особливо значущим виявилось для нас дослідницьке спілкування зі знайомими українцями-мислителями Олесем Гончаром і Юрієм Шевельовим, досягнення їхнього публіцистичного та епістолярного набутку.

Другий розділ – добірка літературних сильветок неперевершених митців-полтавців, рецензії на окремі найбільш значущі видання сучасних письменників, котрі по-особливому “зачепили”, а також улюблена гончаріана, що бачиться всякчас свіжою, актуальною й невичерпною у своїх інтелектуально-особистісних обрядах.

У третьому розділі пантеон видатних краян доповнено постатями культурних, громадських, мистецьких діячів, проаналізовано їхній вагомий внесок у розвиток духовності Полтавщини й України загалом.

Четвертий розділ висвітлює наше бачення педагогічних проблем сучасності, уміщує роздуми про пріоритетні засади полтавської наукової школи педагогічної майстерності й ті освітньо-виховні традиції, які історично сформувалися у стінах рідного полтавського вишу.

А отже, кожен із розділів має на меті розкриття важливих етапів українського духовного буття, вияскравлення постатей, які, офіруючи собою, слугували і слугують високій суспільній справі, своїм розумом і талантом повсякденно вершачи героїчно-патріотичний чин.

Книга має, можливо, дещо несподівану, хоч і цілком зрозумілу назву – “Із засіву – благословилося” та підзаголовок – “Ескізи до вибраного”. Бо такі сіяти в житті доводилося рясно, а які жнива з того всього визріли – нехай оцінять читачі. Вибирати до друку з написаного також було непросто, адже кожна праця по-своєму дорога, у ній – жмуток енергії, частка душі й серця. Утім зрештою поставлено крапку, котра означає те, що картина остаточно оформлена, думка висловлена, акценти означені. Проте шлях до діалогу чи й плідних дискусій залишається відкритим. Як і шлях до самоаналізу, звіту перед самим собою, часто відтінений суперечливим життєвим досвідом.

Відомо, що ці суперечності не існують осібно, а утворюють єдине ціле, що є рухом уперед. Хтось у пережитих літах шукає вигоду, щоб не втратити і в прийдешньому сутнього. Хтось дистанціюється від такої меркантильності й намагається вчитися не тільки на чужих, а й на власних помилках, щоб не допустити їх у майбутньому. Комусь до вподоби самокритика, а ще комусь – самозаспокоєння... Річ, однак, в іншому: у життєвому коловороті треба не втратити оптимізму,

віри в краще грядуще. Тішить людину, зрозуміло, те, що їй вдалося здійснити; сприяє – через різні причини – не зреалізоване.

Сказане стосується передусім людей творчих, зосібна тих, хто пов'язав свою долю зі словом. Воно ж бо – “подарунок Бога людині” [1, т. 1, с. 230], “категорія моральна” [там само, с. 454]. І цей дар Усевишнього треба плекати й берегти, щоб він став, за тим-таки Олесем Гончаром, “основним генофондом нашої культури” [там само, с. 112], “духовним кодом нації” [там само, с. 190], “джерелом творчої духовності” [там само, т. 2, с. 437].

До тих, хто має справу зі словом, завжди специфічна вимогливість, на них покладено обов'язки особливого штибу. Таїна слова відкривається не кожному, а лише тому, хто всім своїм єством відчуває його переливи, хто біль людський сприймає як свій, хто поділяє все краще, що має, зі своїм ближнім. Робота над словом і зі словом украй виснажлива, вона вимагає неабиякого терпіння й великої сили волі. Важливо, щоб для людини ця праця перетворилася на “сродну”, як міркував наш любомудр Григорій Сковорода. Принаймні для нас вона такою стала.

Ми намагалися шукати істину в слові й через слово.

Сподіваємося, що духовний засів, нині благословляючись у цю книгу, приверне увагу філологічної спільноти, зацікавить студентів гуманітарних факультетів, послугує поживою для розмислів краєзнавцям, педагогам, широкому колу шанувальників рідної мови й культури. І це – найщиріша радість, найвище визнання.

Література

1. Гончар О.Т. Щоденники: у 3-х т. / О.Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Веселка, 2008. – Т.2 (1968–1983). – 607 с.; Т.3 (1984–1995). – 646 с.

2. Зеров М. Вибране : Поезії, переклади, дипломна робота / М. К. Зеров ; передм. М.М. Сулими. – К. : Укр. письменник, 2011. – 712 с.

Розділ I

ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ

1. СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ПРОСТОРОВИХ ПРИЙМЕННИКІВ

Традиційно вичленовуваному в системі частин мови прийменнику сучасне мовознавство приділяє виняткову увагу. Спостережено тенденцію дослідження його кількісно-якісних змін, що стосуються динаміки компонентного складу, отже, і самого процесу препозиціоналізації у формально-граматичному й семантичному планах, оновлення семантичної структури, розширення сфери семантико-синтаксичних відношень, формально-граматичних зв'язків, генетичної залежності від інших частин мови і їхніх форм, зокрема прислівників, іменників, дієприслівників. Неабиякий інтерес до прийменників пов'язаний із їхньою недругорядною роллю в механізмі взаємодії найважливіших складників мовної системи, передусім у формуванні семантико-синтаксичної структури поширених, або неелементарних, простих речень. Незважаючи на тривалу історію вивчення, прийменники залишаються чи не найбільш загадковим класом слів, що промовисто підтверджує такий факт: вони не знайшли свого належного втілення в лексикографічній практиці, де досить часто притаманну їм “розгорнуту” омонімію й полісемію не завжди послідовно розмежовують [8, с. 133]. Не зайвим буде наголосити і на тому, що в лінгвістиці й дотепер немає єдиної концепції стосовно цієї частини мови.

Довгий час у науці панував погляд на прийменники як позбавлені самостійного виявлення лексичного значення (отже, і номінативної функції) слова, що диференціюють значення відмінкових форм, тобто разом із цими формами характеризують “певне коло смислових відношень: просторових, часових, умовних,

причинних, обмежувальних та ін.” [там само, с. 376]. Закріплення прийменників за тими або тими відмінковими формами, на думку А. С. Колодяжного, мотивоване лексико-семантичною природою іменника або морфологічним типом означення [11, с. 476]. Автори розглядуваної концепції, закріплюючи за прийменником статус службової лексичної одиниці, що є засобом вираження граматичного зв'язку “в конструкціях, побудованих за моделлю підрядного зв'язку” [9, с. 129], не протиставляють його повністю семантичній сфері. Деякі прийменники, доводять вони, “не втратили свого лексичного значення, і ступінь вияву цього значення в різних прийменниках різний. Так, більш помітне лексичне значення у прийменників, що утворилися пізніше від прислівників, іменників (*всередині, наприкінці, кінець, край, коло, назустріч*); менш помітне лексичне значення у прийменників первинних, напр.: *від, до, на, в* та ін.” [7, с. 377].

Ідею розгляду прийменника як особливої морфемі теоретично обґрунтував свого часу Є. Курилович [12, с. 57–70], а в українському мовознавстві підтримав і розвинув І. Р. Вихованець. На думку останнього, прийменники являють собою аналітичні синтаксичні морфемі, вони “позбавлені семантико-граматичних ознак слова, тобто не входять у систему частин мови як лексико-граматичних або граматичних класів слів” [4, с. 30]. У новій теоретичній граматиці української мови прийменник схарактеризовано як окремий тип слів-морфем, що “найтісніше пов'язаний із синтетичними релятивними морфемами й основне функціональне призначення якого полягає в переведенні субстантива із синтаксичної субстантивної позиції в позицію прислівника” [5, с. 330].

Згідно з іншим, доволі поширеним сьогодні поглядом, базованим на лексико-семантичних засадах, прийменник входить до розряду самостійних слів із притаманним їм граматичним і лексичним значенням. На глибоке переконання І. К. Кучеренка, прийменник можна вважати прислівником з “високим ступенем узагальненості, яка, однак, не означає «збіднення», «стирання» чи навіть «утрати» лексичного значення. Через таку особливість прийменникове значення – конкретне в кожному окремому випадкові – розкривається в контексті, у тому числі з іншими словами” [13, с. 22]. Семантичність розглядуваних слів засвідчує їхня здатність вступати в синонімічні відношення й утворювати антонімічні пари. Отже, вони, як і інші повнозначні лексеми, спроможні відображати явища дійсності в конкретизованому або узагальненому вигляді, виразно

експлікованому опозицією “первинні (непохідні) – вторинні (похідні) прийменники”.

На наш погляд, аргументованим є тлумачення прийменників не з позиції граматизації й морфемізації, а з позиції семантизації з обов’язковим опертям на їхню граматичну роль у мові. “Можна стверджувати, – справедливо наголошує А. П. Загнітко, – що лексичне і граматичне значення прийменників збігається, що ні в якому разі не означає їхньої тотожності. **Граматичним** значенням прийменника виступає реалізація ним синтаксичного зв’язку між словами, а **лексичним** слід вважати позначення певного відношення між предметами, дією і предметом тощо” [8, с. 133]. Що ж до граматичної спеціалізації прийменників, то це передусім їхня взаємодія з різними відмінками, причому вони не дублюють їхнього значення, оскільки це “суперечить основній тенденції мови, яка виявляється у прагненні до економії мовленнєвих засобів, адже загальновідомою є теза про те, що в мові не буває абсолютно тотожних утворень” [там само, с. 132].

Услід за А. П. Загнітком, визнаємо, що твердження на взірць “лексичним значенням прийменника як окремо взятого слова постає значення того чи того відношення” є певною мірою переконливим [там само, с. 133], і диференціюємо прийменниковий лексичний склад за ступенем інформативної наповнюваності на дві окремі групи. До першої групи віднесено первинні (*в / у, до, за, над, під, по, при* та ін.) та вторинні прийменники, які “тепер не співвідносяться ні семантично, ні формально з будь-якою частиною мови”, у яких відчуються семантичні залишки мотивата, але в сучасній українській мові “зникли слова, від яких вони утворилися” (*крім, крізь, ради, завдяки* та ін.), а також ті, які поєднують два або три первинні, проте “нерозкладні в граматичній системі української мови без втрати їхньої семантико-граматичної функції” прийменники (*з-за, з-меж, з-над, з-понад, з-під, з-попід, заради, поза, попід* та ін.) [5, с. 330–331]. Другу групу становлять вторинні, або похідні, за походженням інформативно достатні прийменники, які корелюють 1) із морфологізованими прислівниками (*близько, поблизу, обабіч, недалеко, неподалік, вглиб / углуб, вздовж / уздовж, вподовж / уподовж, віддалік / оддалік, впоперек / упоперек, всередині / усередині, всупереч / усупереч, довкола / довкіл, напроти, навпроти, супроти, позаду, попереду, спереду, напередодні, наприкінці, вище, нижче, поверх* та ін.), 2) адвербіалізованими безприйменниковими відмінковими формами іменників (*кінець, край,*

круг, кругом та ін.), 3) дієприслівниками (*зважаючи на, незважаючи на та ін.*), 4) адвербіалізованими прийменниково-відмінковими формами (*в ім'я, з / із допомогою, за рахунок, з / із боку, з / із нагоди, на знак, на підставі, на честь, на чолі, під проводом, під час, в / у напрямі, в / у напрямку, в / у справі та ін.*) і 5) морфологізованими прислівниками в поєднанні з первинними прийменниками (*далеко від, ліворуч від, збоку від, починаючи від, паралельно з /зі / із, нарівні з /зі / із, побіч з /зі / із, навздогін за, слідом за, в / у напрямі до та ін.*).

Інформативно достатні й інформативно недостатні прийменники відповідно до типу інваріантної семантики об'єднуються в окремі групи. 3-поміж них традиційно вирізняють головню на основі узагальнених семантичних протиставлень динамічність – статичність і контактність – дистантність просторові, темпоральні та логічні прийменники [3, с. 333–342]. Існують інші, удокладненіші, класифікації прийменників. Так, автори “Словника українських прийменників” виділяють 16 основних значень, що, на їхнє переконання, є “достатнім для реалізації завдання створення відносно вичерпного реєстру українських прийменників та переліку їхніх значень” [15, с. 10]: об'єктне (*без, в / у, за, під керівництвом та ін.*), адресатне (*до, для, на ім'я й т. ін.*), інструментальне (*в, за, на тощо*), локативне (*біля, близько, углиб / углиб, в / у напрямі, через та ін.*), міри і ступеня (*більше, заввишки, мало не, по, в / у міру й т. ін.*), причини (*від, завдяки, в / у силу, через тощо*), способу дії (*без, на, в / у розрізі та ін.*), наслідку (*внаслідок / унаслідок, під дією, під впливом тощо*), порівняльне (*подібно до, порівняно з /зі / із, проти й ін.*), темпоральне (*після, за, під час, в / у добу, в / у процесі й т. ін.*), умови (*за умови, при нагоді, в / у разі тощо*), допустове (*з огляду на, всупереч / усупереч, наперекір, попри й ін.*), мети (*для, задля, з / із метою, в ім'я, в інтересах, заради, на честь тощо*), атрибутивне (*в / у, після та ін.*), кількісно-атрибутивне (*від ... до, об'ємом понад, обсягом (не) більш(е) та ін.*) і суб'єктивне, “яке в межах прийменникових одиниць є вторинним, оскільки відповідні конструкції є трансформами ядерних речень” [там само, с. 13].

Граматисти одностайні в тому, що локативні прийменники послужили базою для творення прийменників інших семантичних типів. “Граничним виявом втрати просторової семантики як первинної, – констатує А. П. Загнітко, – виступає реалізація різноманітного плану абстрактних відношень типу причини, мети, умови, способу дії та ін.” [8, с. 136]. Щоправда, повної генетичної залежності тут не простежено.

Порівнюючи просторові й часові прийменники, І. Р. Вихованець зробив акцент на тому, що не всі прийменники є спільними лексемами просторової й темпоральної сфери, частина часових прийменників сформована поза сферою локативності [3, с. 218].

Просторові прийменники, як і прийменники іншої семантичної належності, утворюють відкритий, перманентно змінюваний клас одиниць. Завершення переходу тієї або тієї лексичної одиниці в семантико-граматичну групу прийменників означає закріплення в певному елементі семантики релевантності замість чітко вираженого лексичного значення, утрату прямої значеннєвої співвідносності з вихідною лексичною одиницею й спільнокореневими з нею словами, нівеляцію автосемантичності [там само, с. 271]. До основних критеріїв, що вможливають закріплення за тими або тими формами чи сполуками статусу прийменникових одиниць, слід віднести уже згадуване 1) зневиразнення лексичної семантики вихідної частини мови й набуття категорійного значення релятивності, здатності репрезентувати відношення між повнозначними словами у складі конструкції, а також 2) регулярність уживання в синтаксичній позиції, притаманній прийменникам, 3) безпосередню препозицію стосовно іменника, 4) відсутність перспективи вільної заміни первинного прийменника як компонента сполуки або відмінкової форми, 5) неможливість поширення новотвору узгодженим означенням, 6) імовірність заміни прийменниково-відмінкової форми первинним прийменником за умови збереження семантичної цілісності і 7) спрощення морфемної структури сполуки в напрямі одноморфемності [1, с. 5–6].

Дослідники фіксують різну кількість локативних прийменників. У сучасній українській мові, твердить І. Р. Вихованець, їх нараховується 137 одиниць [5, с. 205]. Г. С. Балабан зробила аргументований висновок про те, що просторові прийменники, як і інші, нині активно транслюють процеси розширення компонентного складу вторинних прийменників. Вона доповнила розряд директивних, або адитивних, прийменників такими одиницями, як *в / у напрямі від, в / у напрямку від, на шляху від, в / у дорозі з / із, на шляху до, прямуючи до, в / у дорозі до*, а розряд прийменників локативності – одиницями *на теренах, в / у зоні (зонах), в / у районі (районах), в / у кордонах, в / у стінах, поза стінами, в / у сусідстві* [1, с. 7–8]. Одні з них є власне-прийменниками, тоді як інші функціонують на правах прийменникового еквівалента, тобто лексичного утворення, що “частково втрачає власне лексичне

значення, притаманні граматичні категорії, зокрема роду, числа тощо, передає семантику відношень між різними синтаксичними одиницями, тобто обслуговує повнозначні частини мови, а також у тому випадку, коли прийменникову конструкцію можна замінити без зміни значення всього виразу” [14, с. 150]. Автори “Словника українських прийменників”, який охоплює 1705 одиниць, вирізняють власне-прийменники і слова, наближені до них. До перших віднесено всі традиційно кваліфіковані прийменники на взірць *в / у, за, про, по, на, через, вглиб / углиб, вище*. Другі об’єднано в чотири групи: 1) слова, вжиті у значенні прийменників (*в / у напрямку до, оподаль від*), 2) слова, що постають у функції прийменників (*поза межами*), 3) слова, що тільки за аналогією є прийменниками (*з / із висоти від ... до; з / із відстані від ... до*), та 4) слова, що вжиті okazіонально як прийменники (*в охвісті*) [15, с. 9–14].

Уже було зауважено, що первинним прийменникам властива неоднорідність у плані значення. Вони потенційно зорієнтовані на реалізацію як різного типу семантики (локативної, темпоральної, каузальної тощо), так і різних вичленовуваних у тому або тому типіві диференційованих значень, що вступають чи не вступають у відношення родо-видової залежності. Наприклад, прийменник *від* є семантично поліфункціональним, оскільки він бере участь у формуванні локативних, об’єктних, атрибутивних, часових, причинових, суб’єктних значень, значення способу дії й ін. Пор. у цьому зв’язку такі контексти: *Я дістав знов телеграму від нього* (М. Коцюбинський), *Накинула [Оксана] на плечі велику хустку від дощу і вийшла з хати* (А. Головка), *Оленка йшла двором від річки* (Іван Ле), *І почав Саул підозрювати Давида від того дня* (Леся Українка), *І я ... весь од радості горю* (В. Бичко), *І я від себе вас вітаю; Провісницю чар тих, фантазію милу, Від щирого серця вітаю* (Леся Українка).

Родо-видову детермінативність визначає те, що аналізований локативний прийменник разом із субстантивом у формі родового відмінка репрезентує статичне і директивне значення, пор.: *Він стояв од поля* (В. Барка) і *Монголи відступили ... від берега* (І. Франко). Семантика місця дії представлена одним диференційованим значенням – “перебування на незначній відстані від просторового орієнтира”: *Бур’ян стояв стіною від вулиці* (В. Стефак), а семантика напрямку руху – чотирма диференційованими значеннями: “напряму руху від межі локативного орієнтира”: *Полонені відбігли від лісу* (П. Козланюк), “напряму руху з меж локативного орієнтира”: *Він вийшов*

від корів (О. Маковей), “напря́м руху від локативного орієнтира з обов’язковою контактною локалізацією”: **Він віді́рвав плакат від стіни** (Ю. Яновський) і “напря́м руху з боку локативного орієнтира”: **Він заносив від села ... крики людей** (Б. Лепкий).

На відміну від первинних, вторинні прийменники, зберігаючи семантико-генетичний зв’язок зі словами-мотиватами, репрезентують конкретні локативні значення і вносять до плану змісту конструкцій, компонентами яких є, субстанційну інформацію, являють собою, за незначним винятком, моносемантичні утворення. Так, прийменник **неподалік** експліцитно реалізує успадковану від співвідносного з ним прислівника семантику “на невеликій відстані” на рівні диференційованого значення “розміщення на близькій відстані від просторового орієнтира”, у формуванні якого він бере активну участь: **Ми живемо неподалік берега** (В. Яворівський); ... **жевріло ... неподалік бакенської будки ... вознище** (О. Гончар).

Просторові прийменники представлені такими семантичними різновидами: 1) статичні, які реалізують статичні локативні відношення (53%); 2) динамічні, які репрезентують динамічні локативні відношення (34%); 3) статично-динамічні, які виражають статичні і динамічні відношення (13%).

До власне-статичних інформативно достатніх прийменників належать **всередині / усередині** (указує на розміщення всередині просторового орієнтира), **посередині** (указує на розміщення в центральній (серединній) частині просторового орієнтира), **скраю, край, кінець, близько, близько від, поблизу, поблизу від, недалеко, недалеко від, недалечко, недалечко від, неподалік, неподалік від, осторонь, осторонь від** (указують на розміщення на незначній відстані від просторового орієнтира), **оддалік / віддалік, оддалік від / віддалік від, оддалеки / віддалеки, оддалеки від / віддалеки від, оддаля / віддаля, оддаля від / віддаля від, поодаль, поодаль від, поодалік, поодалік від, оподалік, подаль, одаль, далеко від, далеченько від, далекувато від** (указують на розміщення на незначній відстані від просторового орієнтира), **вище від** (указує на розміщення над просторовим орієнтиром), **нижче від** (указує на розміщення під просторовим орієнтиром), **проти, напроти, навпроти, супроти, насупроти, против, супротив, насупротив, просто** (указують на розміщення в просторі, розташованому симетрично до локативного орієнтира), **ззаду / іззаду, позаду** (указують на розміщення за просторовим орієнтиром), **спереду, попереду** (указують на розміщення

перед просторовим орієнтиром), *паралельно з / зі / із, паралельно до* (вказують на паралельну локалізацію щодо просторового орієнтира), *нарівні з / зі / із* (вказує на розміщення на одному рівні з просторовим орієнтиром), *збоку, збоку від, обіч, попліч, попліч з / зі / із, поряд, поряд з / зі / із, поруч, поруч з / зі / із, обік, побіч, побіч з / зі / із, побік, побік з / зі / із, ліворуч, ліворуч від, зліва від, праворуч, праворуч від, справа від* (вказують на розміщення з одного боку просторового орієнтира), *обабіч, обіруч, обіруч від, пообіч, пообіч від, обаполи, здвобіч* (вказують на розміщення з обох боків просторового орієнтира), *навколо, вколо, довкола / довкіл, доокола / доокіл, окіл, круг, кругом, навкруг / навкруги, округ / округи, довкруг / довкруги, довкруз* (вказують на розміщення з усіх боків локативного орієнтира). Співвідносні із морфологізованими прислівниками інформативно достатні прийменники *зверху, зверх* становлять виняток у цьому зв'язку, оскільки реалізують два значення (вказують на розміщення 1) на поверхні просторового орієнтира або 2) над просторовим орієнтиром).

Автосемантичні прийменники, що виражають різні типи локативно-статичної семантики, не являють собою замкненої системи й поповнюються новими одиницями. Динамічних процесів не спостережено на рівні інформативно недостатніх прийменників, розряд яких формують полісемантичні – *серед, середу* (вказують на розміщення в 1) центральній (серединній) частині просторового орієнтира або 2) центральній (серединній) частині простору, оточеного локативними орієнтирами) – і моносемантичні – *біля, побіля, коло, при* (вказують на розміщення на незначній відстані від просторового орієнтира).

Динамічним прийменникам також притаманна семантична розгалуженість. Рухові стани стосовно орієнтира, які вони передають, можна інтерпретувати у вигляді парадигми з такими протиставленнями: 1) наближення до просторового орієнтира, 2) віддалення від просторового орієнтира і 3) відсутність наближення або віддалення щодо просторового орієнтира [10, с. 138]. Конкретними реалізаторами першого і другого протиставлень є локативно-директивні прийменники зі значенням кінцевого й вихідного пунктів руху: *До кузні приходили колгоспники* (О. Десняк), *Сім'я пішла на станцію* (В. Барка), *Привели мене діти за місто* (Марко Вовчок), *Ми ... вище зір піднесем колоски* (Д. Павличко), *Я вибігаю насеред дороги* (І. Микитенко), *Війська просувалися вглиб Сербії* (В. Гжицький) і *Оксен*

вийшов з конюшні (Гр. Тютюнник), *Та звелася з-за лиману Хмара* (В. Симоненко), *Хлопець вибіг з-позад хати* (П. Воронько), *Ногайці ... пустились у напрямку від лісу* (М. Кулаковський), ... *Пішли ми вздовж турецьких берегів ... починаючи від села* (С. Скляренко), *Підійшли з боку Чонгара ешелони інтернаціонального полку* (О. Гончар). Трете протиставлення репрезентують локативно-транзитивні прийменники, що вказують на шлях руху. Специфіку останнього визначає те, що будь-який шлях передбачає наявність двох різних пунктів руху – старту і фінішу, навіть якщо вони не названі [6, с. 111]: *Німці відступали через село* (О. Довженко), *Крізь вікна доходила свіжість ночі* (З. Тулуб), *По дереву лізли червоні комахи* (Я. Щоголів), *Кінь промчав мимо воза* (М. Коцюбинський), *Повз трибуну проходить Сара* (М. Куліш).

Корпус власне-директивних репрезентантів інхоативного значення формують вторинні інформативно достатні моносемантичні прийменники *з-перед*, *з-поперед* (вказують на напрям руху з переднього боку просторового орієнтира), *з-позад* (вказує на напрям руху із заднього боку просторового орієнтира), *з-серед*, *з-посеред* (вказують на напрям руху з умовного центру просторового орієнтира), *зсередини / ізсередини* (вказує на напрям руху зсередини просторового орієнтира), *в / у напрямі від*, *в / у напрямку від* (вказують на напрям руху з боку просторового орієнтира), *починаючи від* (вказує на напрям руху від крайньої точки просторового орієнтира), *з / із боку*, *з / зі / із сторони* (вказують на напрям руху з якого-небудь боку просторового орієнтира).

Власне-директивні інформативно недостатні прийменники можуть мати полі- та моносемантичну структуру. Прийменник *з / зі / із* передає чотири значення (вказує на напрям руху 1) з меж просторового орієнтира, 2) з поверхні просторового орієнтира, 3) з боку просторового орієнтира, 4) з внутрішніх меж простору у вигляді отвору), прийменники *з-за / із-за*, *з-поза* – три значення (вказують на напрям руху 1) з меж просторового орієнтира, 2) з протилежного або зворотного боку просторового орієнтира, 3) від просторового орієнтира, що являє собою об'єкт діяльності), а прийменники *з-над*, *з-понад і з-під*, *з-попід* – два значення (вказують на напрям руху 1) з простору вище від локативного орієнтира, 2) з боку локативного орієнтира і 1) з простору нижче від локативного орієнтира, 2) з боку локативного орієнтира). Моносемантичність властива прийменникам *з-між / з-межи*, *з-поміж / з-помежи*, *з-проміж / з-промежи* (вказують на

напря́м руху з простору, оточеного локативними орієнтирами), *з-посеред* (указує на напря́м руху з умовного центру просторового орієнтира). Найвищий ступінь продуктивності має багатозначний прийменник *з / зі / із*, який, до того ж, є органічним складником прийменників *з-за / із-за, з-поза, з-над, з-понад, з-під, з-попід, з-перед, з-поперед, з-між / з-межи, з-поміж / з-помежи, з-проміж / з-промежи, з-серед, з-посеред, зсередини / ізсередини, збоку, з / зі / із сторони*. Основна роль у вираженні значення одиниць, що утворилися поєднанням первинного прийменника з із двома або трьома іншими первинними прийменниками, переконливо коментує І. Р. Вихованець, припадає на перший елемент *з*. Саме під його впливом усі вони “вказують на вихідний пункт руху і сполучаються з іменником у формі родового відмінка. Другий компонент прийменників уточнює місцеположення вихідного пункту руху” [3, с. 103]. Пор.: *з* → вихідний пункт руху + *перед* → передній бік (сторона) просторового орієнтира = *з-перед* → вихідний пункт руху: з переднього боку просторового орієнтира; *з* → вихідний пункт руху + *над* → вище від просторового орієнтира = *з-над* → вихідний пункт руху: вище від локативного орієнтира й т. ін.

Власне-директивними прийменниками, для яких характерна інформативна достатність і зорієнтованість на реалізацію фінитивної локативної семантики, є такі: *всередину / усередину* (указує на напря́м руху всередину просторового орієнтира), *наперед* (указує на напря́м руху в простір, розташований попереду локативного орієнтира), *назад* (указує на напря́м руху в простір, розташований позаду просторового орієнтира), *в / у напрямі, в / у напрямку, в / у напрямі до, в / у напрямку до* (вказують на напря́м руху вбік просторового орієнтира), *вглиб / в глиб / углиб / у глиб* (указує на напря́м руху від зовнішньої (початкової) межі всередину просторового орієнтира), *вбік / в бік / убік / у бік, в / у сторону* (вказують на напря́м руху в який-небудь бік просторового орієнтира). Аналізований діапазон доповнюють одиниці *вслід за / услід за, слідом за, слідком за, наздогін, наздогін за, навздогін, навздогін за, наздогінці за, навздогінці за, вздогін / уздогін* (вказують на напря́м руху за просторовим орієнтиром, що віддаляється), *назустріч, назустріч до, настріч до, навстріч, навстріч до, настрічу* (вказують на напря́м руху до просторового орієнтира, який рухається в протилежному напрямі), *навперейми, напереріз* (вказують на рух у напрямку перетину шляху переміщення просторового орієнтира). Ці прийменники, а також інформативно недостатній первинний

прийменник *за*, що ні семантично, ні формально не співвідноситься з будь-якою частиною мови, традиційно відносять до розряду транзитивних. Наприклад, І. Р. Вихованець в одній семантичній парадигмі розглядає такі диференційовані значення транзитивності, як “наскрізний рух у межах просторового орієнтира”, експліковане за участю прийменників *через, крізь*, “лінійна динамічна локалізація близько просторового орієнтира”, реалізоване за допомогою прийменників *мимо, повз, попри, проз*, “динамічна локалізація позаду рухового предмета як просторового орієнтира”, репрезентоване на базі прийменників *за, вслід / услід, вслід за / услід за, слідом за*, “динамічна локалізація в напрямку перетину руху предмета як локативного орієнтира”, маніфестоване прийменником *навперейми*, “динамічна локалізація щодо просторового орієнтира, який рухається в протилежному напрямку”, структуроване за сприяння прийменників *назустріч, навстріч* [2, с. 133–136]. Аналогічний погляд знаходимо в працях К. Г. Городенської. Вирізані типи просторової семантики дослідниця також пов’язує не з напрямом, а зі шляхом руху [5, с. 337]. У розв’язуванні порушеної проблеми важливо враховувати такий факт: розглядувані прийменники, з одного боку, справді-таки уподібнюються інхоативним та фінитивним, а з іншого – відрізняються від них тим, що позначають не лише напрям, а й указують на шлях руху, з експліцитно не фіксованими координатами, які сигналізують про вихідний чи кінцевий пункт руху або той і той водночас. Зазначене дає підстави для перегляду твердження про транзитивний характер прийменників *вслід / услід, вслід за / услід за, слідом за, слідком за, наздогін, наздогін за, навздогін, навздогін за, наздогінці за, навздогінці за, вздогін / уздогін, навперейми, назустріч, назустріч до, навстріч, навстріч до, настрічу*. Не варто ігнорувати те, що ідея руху, переміщення передбачає наявність як мінімум двох точок у просторі, одна з яких є обов’язково рухомою, а друга, стосовно якої відбувається рух або переміщення, може бути і динамічною, і статичною. Аналізовані прийменники вказують не на шлях, а на напрям руху, оскільки в їхньому значенневому обсязі закладена інформація про те, що для якої-небудь динамічної точки простору друга динамічна точка простору є локативною координатою “кінцевий пункт руху”. Отже, конструкції, припредикатними компонентами яких є описувані прийменники разом з іменниками у формі давального або орудного відмінків, повідомляють про те, що для динамічної точки простору (лівобічного поширювача) друга динамічна точка простору

(правобічний поширювач) править за локативну координату “фініш”, тобто субстанція, яка переміщається самостійно чи під дією тих або тих сил (або лівобічний поширювач), прямує до локативного орієнтира, що постає в нашій свідомості як кінцевий пункт здійснюваного руху. Уявлюваний фініш може або віддалятися від субстанції (прийменники *вслід / услід, вслід за / услід за, слідом за, слідком за, наздогін, навздогін, навздогін за, наздогінці за, навздогінці за, вздогін / уздогін*), або зближуватися з нею (прийменники *назустріч, назустріч до, навстріч, навстріч до, настрічу*), або перетинати її рух (прийменники *навперейми, напереріз*). Пор.: *Грицько подався услід Лейбі* (Панас Мирний), *Бричка покотилася вслід за возом* (Б. Лепкий), *Михайло ... пішов слідом за Борисом і Омеляном* (О. Десняк), *Він пішов слідком за Олесею* (М. Стельмах), *... мчать вони навздогін поїзду* (П. Панч), *Собаки ... побігли навздогін за кіньми* (І. Нечуй-Левицький), *Жінка бігла уздогін їм* (С. Пушик), *Гришка плив назустріч Котиному обличчю* (П. Загребельний), *Біжить його Маруся назустріч до чоловіка* (Г. Квітка-Основ'яненко), *Ти встала навстріч ... вітрам* (М. Рильський), *Яцько кинувся навперейми Османову* (В. Малик), *Машина помчала напереріз ... колоні* (Ю. Бедзик).

Спектр власне-директивних інформативно недостатніх одиниць обмежений моносемантичною одиницею *до* (указує на напрям руху 1) в межі просторової одиниці, 2) у бік просторового орієнтира, 3) на локативний орієнтир, що являє собою об'єкт діяльності, 4) на просторовий орієнтир з обов'язковою контактною локалізацією).

3-поміж власне-транзитивних виділяються інформативно недостатні *повз / поуз / поз, попри, проз, попроз* (указують на шлях руху на певній віддалі від просторового орієнтира), *крізь* (указує на шлях руху 1) з подоланням перешкод, 2) з подоланням перешкод з метою виходу за межі просторового орієнтира, 3) через внутрішні межі просторового орієнтира у вигляді отвору) й інформативно достатній *мимо* (указує на шлях руху мимо просторового орієнтира) прийменники.

Нарешті, третій тип просторових прийменників утворюють ті, які спроможні передавати значення статичної й динамічної локалізації. Їх інтегровано у дві групи: репрезентанти статично-транзитивної і статично-директивної семантики, а останню диференційовано на дві підгрупи: реалізатори директивно-інхоативного й директивно-фінітивного значення. У плані семантичної специфікації компоненти вірізнених груп і підгруп не протиставляються власне-статичним,

власне-директивним і власне-транзитивним прийменникам: вторинні є інформативно достатніми й моносемантичними, а первинні, за винятком статичних прийменників *від / од, через*, інформативно недостатніми й полісемантичними.

Статично-інхотативне значення закріплене за одним інформативно недостатнім прийменником – *від / од* (stat 1: start 4), про що вже йшлося. Функцію виразника статично-фінитивної семантики виконують вторинні автосемантичні й первинні інформативно недостатні прийменники. Репертуар stat 1: fin 1 представляють одиниці *перед / переді / передо, поперед* (stat 1 – указують на розміщення попереду просторового орієнтира: fin 1 – указують на напрям руху в передній бік просторового орієнтира), *позад* (stat 1 – указує на розміщення позаду просторового орієнтира: fin 1 – указує на напрям руху в простір, розташований позаду локативного орієнтира), *поперед* (stat 1 – указує на розміщення попереду просторового орієнтира: fin 1 – указує на напрям руху в передній бік просторового орієнтира), *вище* (stat 1 – указує на розташування вище від просторового орієнтира: fin 1 – указує на напрям руху в простір вище від локативного орієнтира), *повище, поверх, зверх* (stat 1 – указують на розміщення на поверхні просторового орієнтира: fin 1 – указують на напрям руху в простір вище від локативного орієнтира), *нижче, понижче* (stat 1 – указують на розташування нижче від просторового орієнтира: fin 1 – указують на напрям руху в простір нижче від локативного орієнтира). Кількісно переважають над щойно проаналізованими первинні прийменники: *в / у* (stat 2 – указує на розташування 1) в межах просторового орієнтира, 2) усередині просторового орієнтира: fin 4 – указує на напрям руху 1) в межі просторового орієнтира, 2) у внутрішні межі просторового орієнтира, що являє собою отвір, 3) на поверхню просторового орієнтира або 4) у бік просторового орієнтира), *на* (stat 2 – указує на розміщення 1) на поверхні просторового орієнтира, 2) у межах просторового орієнтира: fin 3 – указує на напрям руху 1) в межі просторового орієнтира, 2) у бік 3) на поверхню просторового орієнтира), *за* (stat 3 – указує на розташування 1) за межами просторового орієнтира, 2) за протилежними або зворотним боком просторового орієнтира, 3) у безпосередній близькості від просторового орієнтира, що являє собою об'єкт діяльності: fin 3 – указує на напрям руху 1) за межі просторового орієнтира, 2) за протилежний або зворотний бік просторового орієнтира, 3) на локативний орієнтир, що являє собою об'єкт діяльності), *поза* (stat 3

– указує на розташування 1) за межами просторового орієнтира, 2) за протилежним або зворотним боком просторового орієнтира, 3) у безпосередній близькості від просторового орієнтира, що являє собою об'єкт діяльності: *fin 2* – указує на напрям руху 1) за межі просторового орієнтира, 2) за протилежний або зворотний бік просторового орієнтира), *над / наді / надо, понад / понаді / понадо* (*stat 2* – указують на розташування 1) вище від просторового орієнтира, 2) на певній віддалі від просторового орієнтира: *fin 2* – указують на напрям руху 1) в простір вище від локативного орієнтира, 2) у бік просторового орієнтира), *під / піді / підо, попід / попіді / попідо* (*stat 2* – указують на розташування 1) нижче від просторового орієнтира або 2) на певній віддалі від просторового орієнтира: *fin 2* – указують на напрям руху 1) в простір нижче від локативного орієнтира, 2) у бік просторового орієнтира), *посеред* (*stat 1* – указує на розташування в центральній (серединній) частині просторового орієнтира: *fin 1* – указує на напрям руху в умовний центр просторового орієнтира), *насеред* (*stat 1* – указує на розташування в центральній частині просторового орієнтира: *fin 1* – указує на напрям руху в умовну середину просторового орієнтира), *між / межі, поміж / помежи, проміж / промежи* (*stat 1* – указують на розміщення в просторі, оточеному локативними орієнтирами: *fin 1* – указують на напрям руху в простір, оточений локативними орієнтирами).

У формуванні статично-транзитивної семантики беруть участь як вторинні *вздвж / уздвж, вдвж / удвж, вповдвж / уподвж, впродвж / упродвж, здвж, подвж, подвш, повздвж, поздвж, впрост / упрост* (*stat 1* – указують на розміщення в просторі, для якого характерна протяжність у довжину : *trans 1* – указують на шлях руху в напрямі довжини просторового орієнтира), *впоперек / упоперек, поперек* (*stat 1* – указують на розміщення в просторі, для якого характерна протяжність у ширину: *trans 1* – указують на шлях руху в напрямі ширини просторового орієнтира), так і первинні *по* (*stat 2* – указує на розташування 1) на поверхні просторового орієнтира, 2) у межах просторового орієнтира: *trans 1* – указує на шлях руху по поверхні, що являє собою відкритий або внутрішній простір), *через* (*stat 1* – указує на розміщення по другий бік просторового орієнтира: *trans 2* – указує на шлях руху 1) через внутрішні межі просторового орієнтира у вигляді отвору, 2) з метою виходу за межі просторового орієнтира) применники.

Клас прийменників узагалі, і локативних зокрема, відрізняється від інших повнозначних слів тим, що позбавлений номінативної функції і здатності виконувати функцію члена речення. Щоб реалізувати їх, локативні прийменники поєднуються з відмінками, кожен із яких має своє призначення, вирізняється власним обсягом обставинних функцій, спеціалізується на вираженні якогось типу просторових відношень. Основне навантаження місцевого й орудного відмінків – передавати статичну семантику. Призначення давального та знахідного відмінків – виражати динамічну (інхोативну, фінитивну, транзитивну) локативність. Специфіку генітива становить те, що він позначає статичну і динамічну локативність.

Проведений аналіз дає право твердити, що прийменники утворюють окремий розряд самостійних слів, які мають складну діалектичну єдність формальної та семантичної структур. Широку жорстко ієрархізовану групу становлять просторові прийменники – репрезентанти таких основних видів локалізації, як місце дії, напрям руху, шлях руху, місце дії і шлях руху, місце дії і напрям руху. Непохідні й похідні прийменники чітко протиставляються ступенем інформативної наповнюваності: першим властива найзагальніша семантика, вони потенційно запрограмовані на реалізацію різних диференційованих значень, тоді як для других характерний нижчий ступінь абстракції, що дає змогу їм реалізувати здебільшого одне цілком окреслене й виразне диференційоване значення.

Література

1. Балабан Г. С. Динамічні процеси в прийменниковій системі сучасної української літературної мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. – К., 2007. – С. 5–6.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К. : Наук. думка, 1992. – 220 с.
3. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : монографія. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови : академічна граматика – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
6. Всеволодова М. В., Владимирский Е. Ю. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке. – М. : Рус. яз., 1982. – 264 с.
7. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – [4-е вид.]. – К. : Вища школа, 1972. – Ч. 1. – 402 с.

8. Загнітко А. П. Теорія граматики і тексту : монографія. – Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2014. – 348 с.

9. Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – К. ; Одеса: Вища школа, 1981. – 143 с.

10. Кибрик А. Е. К типологии пространственных значений : (на материале падежных систем дагестанских языков) // Язык и человек : сб. статей памяти профессора П. С. Кузнецова / под общ. ред. В. А. Звегинцева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 110–156.

11. Колодяжний А. С. Прийменник // Сучасна українська літературна мова: морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – С. 474–500.

12. Курилович Е. Деривация лексическая и деривация синтаксическая : к теории частей речи // Очерки по лингвистике : [сб. статей]. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – С. 57–70.

13. Кучеренко І. К. Лексичне значення прийменника // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С. 22–23.

14. Куц Н. В. Семантична еволюція службових слів: на матеріалі сучасних українських прийменникових еквівалентів // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць. – Донецьк : Дон ДУ, 2007. – Вип. 15. – С. 150–152.

15. Словник українських прийменників. Сучасна українська мова : [1705 прийменників] / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк : ТОВ ВКФ “БАО”, 2007. – 416 с.

2. ІННЕСИВНІ ТА ІЛЛАТИВНІ ВІДНОШЕННЯ ЯК РЕЧЕННЄВІ СЕГМЕНТИ

Категорія локативності як одна з онтологічних категорій знаходить безпосереднє відображення в мові. З лінгвістичного погляду її кваліфікують як “семантичну категорію, до якої входять усі різновиди просторового значення. Виражає відображені в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування і под.” [5, с. 337]. Просторові відношення, що існують в об’єктній дійсності, представлені в мові категорією місця, або локативності. Ці відношення диференціюються на статичні, або локативні, директивні і транзитивні. Ознакою перших є місце дії (зрідка руху), других – напрям руху, третіх – шлях руху. Усі вони зазнають внутрішнього значеннєвого поділу. Органічним складником статичних відношень є іннесивні, які вказують на розміщення когось або чогось

усередині простору, а директивних – іллативні, які позначають напрям руху всередину або зсередини простору.

У формуванні того або того типу просторових відношень як сегмента речень, об'єднаних інваріантною семантикою “носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + просторові межі реалізації процесуальної ознаки”, беруть участь дієслова-предикати, програмовані ними лівобічні та правобічні поширювачі. Посутню роль у цьому процесі відіграють префікси, що семантично підпорядковуються основному носієві валентності і співвідносяться зі значенням прийменників, які разом із субстантивними словоформами заповнюють припредикатну позицію. Важливо наголосити, що функцію семантичного маркера послідовно й виразно виконують прийменники. Ідеться передусім про вторинні, або похідні, прийменники, оскільки вони, зберігаючи семантико-генетичний зв'язок зі словами, на ґрунті яких постали, передають конкретніші значення. Специфіка первинних, або непохідних, прийменників полягає в тому, що вони репрезентують загальнішу семантику. Дистинктивним засобом досить часто є контекст.

У пропонованій розвідці проаналізовано формально-граматичну й семантико-синтаксичну структуру речень, утворених за участю інформативно достатніх іннесивних (*всередині/усередині*) та іллативних (*всередину/усередину, вглиб/в глиб/ углиб/у глиб, зсередини/ізсередини*) прийменників, які є не лише посередниками між дієсловом-предикатом та керованою формою іменника-заповнювача правобічної позиції, а й носіями субстанційної інформації, виразними експлікаторами плану змісту морфологізованого прислівника-мотивата. Пор.: *Гришко провів нас аж до якогось порожнього вагона й допоміг вилізти **усередину*** (О. Досвітній) – *Смолоскипи полетіли **всередину** хатини* (В. Малик), – *Стій! Стій! – почулося **зсередини**, з шахти* (Б. Грінченко) – ***Зсередини** стодоли вихопилося раптом полум'я* (М. Коцюбинський), ... *я... лізу далі, тиснуся **вглиб*** (І. Франко) – *Він ... пішов **вглиб** саду* (О. Кундзіч).

До іннесивних, крім виділених вторинних, належать первинні прийменники *в/у, на, серед, серед, між/межи, поміж/помежи, проміж/промежи/промеж, посеред, насеред*, а до іллативних – *з/зі/із, з-посеред, від, з-між/з-межи, з-поміж/з/помежи, з-проміж, всередині/усередині, всередину/усередину, вглиб/в глиб/ углиб/у глиб, зсередини/ізсередини*.

Речення структурної субмоделі S + P + Adv [всередині/усередині + N gen] loc [stat] передають значення “носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + місце реалізації процесуальної ознаки: дія відбувається всередині локативного орієнтира”, що є родовим стосовно плану змісту “носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + місце реалізації процесуальної ознаки: дія відбувається в межах локативного орієнтира”: *Вони...бігали всередині камери* (О. Гаврилук); *...[робітники] виводили...стіну всередині прокопу* (І. Франко). Основним виразником закріпленої за розгляданими реченнями семантики є вторинний прийменник **всередині/усередині**, який досить послідовно зберігає успадкований від однойменного прислівника, що став базою для його творення, семантичний відтінок “у внутрішній частині простору” (див.: [4, т. I, с. 764-765]). Корпус лексико-семантичних заповнювачів позиції Р формують дієслова місцеперебування, місцерозташування, конкретної фізичної дії, що має різні форми динамічного вияву, цілеспрямованого й нецілеспрямованого руху та переміщення й т.ін. Синтаксичну позицію справа, яку програмують виділені основні носії валентності, регулярно експлікують неоднорідні щодо семантики іменники – назви істот та істот. Функціональне ядро серед перших утворюють субстантиви з денотативним значенням “вимірні об’єкти закритого простору”, як-от: найменування будівель, споруд різного призначення та їхніх частин (спортзал, комора, сіни, церква, дзвіниця), конкретних предметів, що мають внутрішній об’єм (шухляда, портфель, куля). Розряд можливих репрезентантів позиції Adv [всередині/усередині + Ngen] loc [stat] доповнюють лексеми на зразок ліс, гай, двір, що називають відносно обмежені простори з нечітко фіксованою серединною частиною. Для вирізнених семантичних різновидів іменників типовим є вживання в припредикатній позиції тих речень, зокрема які повідомляють про перебування когось або розташування чогось у межах простору і не несуть ніякої інформації про локалізацію об’єкта (предмета або істоти) в його серединній частині. Роль можливого обставинного поширювача в описуваних реченнях з іннесивним типом відношень виконують також абстрактні іменники. Утворювані за їхньою участю синтаксичні конструкції лімітовані стосовно сфери вживання, позаяк зосереджені в науковому стилі: *...всередині типів відокремлюються підтипи* (З підручника). Серед іменників – назв істот найчастіше трапляються ті, які вказують на окрему особу, на групу людей, об’єднаних соціальними, політичними, виробничими або будь-якими

іншими зв'язками (селянство, інтелігенція, робітники, учительство, лікарі). Інші прийменники, зокрема **в/у**, у такому валентному оточенні “не завжди забезпечує смислову точність” [3, с. 53]. Їхню функцію послідовно перебирає на себе прийменник **всередині/усередині**.

Речення структурної субмоделі S + P + Adv [*всередину/усередину* + N gen] loc [dir] реалізують семантику “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки : напрям руху всередину локативного орієнтира”. Вони, як проаналізовані вище конструкції, належать до розряду тих синтаксичних одиниць, у яких прийменник бере безпосередню участь у конституюванні локативно-напрямкового значення. Вторинний прийменник **всередину/усередину**, утримуючи семантичний зв'язок з однойменним прислівником-мотиватом, чітко й послідовно актуалізує семи “внутрішня частина якого-небудь простору”, “напрям руху всередину простору”, які є органічними і визначальними компонентами семантичної структури “напрям руху всередину локативного орієнтира, що є кінцевим пунктом контактного руху”. За особливостями валентної будови речення з припредикатним членом Adv [*всередину/усередину* + Ngen] loc [dir] уподібнюються іншим реченням-реалізаторам диференційованого значення “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху в межі локативного орієнтира” і водночас протиставляються їм, виявляючи специфічні характеристики. Значення “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху в межі локативного орієнтира” і “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху всередину локативного орієнтира” співвідносяться як родові і видові. Складниками видового значення можна вважати семи “внутрішня частина простору”, “обмежений простір”, “закритий простір”, “простір у приміщенні”, “місце в обгородженому просторі” й т.ін. Завдяки інклюзивній функції прийменника **всередину/усередину** речення структурної субмоделі S + P + Adv [*всередину/усередину* + Ngen] loc [dir] репрезентують лише одне значення: “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху з обов'язковим проникненням у простір, що є кінцевим пунктом контактного руху”, тоді як інші споріднені з ними в плані змісту конструкції здатні передавати не одне, а кілька

значень, причому не тільки інклюзивну, а й ексклюзивну семантику, які, до того ж, не завжди чітко протиставляються. Діагностувальним засобом у такому разі є префікси відповідної локативно-директивної орієнтації, а також контекст. Варто наголосити й на тому, що в досліджуваних реченнях припредикатну позицію заповнюють безпрефіксні та префіксальні вербативи на позначення динамічної дії. Сюди належать дієслова самостійного або несамостійного руху й переміщення, конкретної фізичної дії.

У відношенні безпосередньої кореляції з прийменником **всередину/усередину** перебувають префікси семного комплексу “інклюзивність”, зокрема за- і в-/у-/уві-/вві-. Дієслова-предикати руху, переміщення або динамічної конкретної дії, сполучаючись з ними зумовлюють обов’язкове функціонування локативно-директивного компонента. Облігаторність його може детермінуватися також синсемантичністю основного носія валентності.

Лексико-семантичні особливості іменників-реалізаторів правобічної позиції у проєкцію на семантичну структуру речень з обставинним поширювачем Adv [*всередину/усередину* + Ngen] loc [dir] виявляються в тому, що для них характерною є семантична риса “вимірні об’єкти закритого простору”. Це, зокрема, найменування господарських, житлових або будь-яких інших приміщень, споруд та їхніх частин (комора, школа, передпокій, каюта). Позицію справа від основного носія валентності заповнюють також субстантиви на позначення конкретних предметів, які мають внутрішній об’єм (кишеня, скриня, сумка), частин організму людини або тварини (шлунок). Зрідка розряд поширювачів поповнюють окремі лексеми із селекційною ознакою “частково обмежені місцини” (двір, подвір’я, обійстя), “обмежені простори, покриті рослинністю” (ліс, вишняк): *Він почав...прокрадатися всередину фортеці* (В. Малик); *Вони побігли всередину каюти* (М. Трублаїні); ...[Христина] *входила всередину вітряка* (М. Стельмах.); *Він...поклав хусточку всередину кишені* (П. Загребельний); ...[стороннє тіло] *попало всередину...організму* (В. Підмогильний); ...[вони] *схвалилися всередину...печери* (У.М.); *Олеся вела ворогів всередину лісу* (Б. Грінченко).

Речення структурної субмоделі S + P + Adv[*всередину/усередину* + N gen] loc [dir] не входять до маркованих щодо сфери вживання синтаксичних одиниць, проте продуктивними їх назвати не можна, що пояснюється максимальною конкретизованістю диференційованого значення, закріпленого за ними. У семантично споріднених із

ними реченнях воно є значно ширшим, що й спричиняє високу продуктивність останніх у сучасній українській мові.

Речення структурної субмоделі S + P + Adv[*вглиб/в глиб/углиб/углиб* + Ngen] loc [dir] зближуються з описаними вище реченнями структурної субмоделі S + P + Adv[*всередину/усередину* + Ngen] loc [dir] за двома параметрами. Перший параметр: репрезентоване ними значення – “ носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху від зовнішньої (початкової) межі всередину локативного орієнтира” – є також видовим щодо експлікованого реченнями інших структурних субмоделей родового плану змісту “ носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху в межі локативного орієнтира”. Основними семантичними складниками видового значення є “віддалений від початкових меж простір”, “простір усередині чогось”. Правобічний поширювач Adv [*вглиб/в глиб/углиб/у глиб* + Ngen] loc [dir], слушно зауважує І.Р. Вихованець, “уточнює рух усередину простору або предмета, виражаючи локалізацію кінцевого пункту руху далі від початкових їх меж” [1, с. 111]. Другий параметр: указану семантику формує передусім вторинний прийменник **вглиб/в глиб/углиб/у глиб**, який є неоднорідним з формального погляду, тому що співвідноситься з прийменниково-відмінковою формою (в глиб/у глиб) і морфологізованим прислівником (вглиб/углиб). Він не нівелював повністю автосемантичності, оскільки, з одного боку, зберігає генетичний зв’язок з іменником глиб [“місце, простір, які віддалені від чого-небудь або знаходяться всередині чогось”] (див.: [4, т. 2, с. 81, 82]), на базі якого постав. З іншого боку, цей прийменник не втратив значеннєвого зв’язку з морфологізованим прислівником вглиб/углиб [“у глибину, в середину чогось”] (див.: [4, т. 1, с. 307], на основі якого утворився, зберіг “подвійний (“гібридний”) характер, тобто здатність виконувати і функції прислівника, і функції прийменника” [6, с. 47]. Роль предиката в описуваних реченнях найчастіше закріплена за безпрефіксними та префіксальними дієсловами руху й переміщення, конкретної фізичної дії динамічного характеру: *Війська просувалися вглиб Сербії* (В. Гжицький); *[вони] біжать у глиб Берези* (О. Гаврилюк); ...[обличчя] *відпливло в глиб темної хати* (О. Кундзіч); ...[вони] *їх гонять у глиб коридора* (О. Гаврилюк); ...*пташки...полетіли в глиб його [лісу]* (В. Винниченко). З прийменником **вглиб/в глиб/углиб/у глиб** можуть корелювати різні префікси, зокрема такі, як про-, за-,

від-/віді-/відо-/од-/оді-. Префікс про- регулярно сполучається з тими дієсловами, які поряд із семою “рух” реалізують сему “з труднощами, долаючи перешкоди” (пробиватися, продиратися, пробиратися). У програмованій ними правобічній позиції найчастіше функціонують іменники, що номінують ландшафт, густо вкритий рослинністю, труднопрохідні відкриті простори (зарослі, гущавина, нетрі, чагарник). Пор.: *Х пробивався вглиб зарослів [лотосу] [джунглів, гущавини...]*; *Х пробивався в глиб пустині [кущів, будяччя...]*. Розряд основних носіїв валентності з морфемною структурою P [pref про- Vf] розширюють вербативи зі значенням “входити, уливатися краплями або струменем + з труднощами, долаючи перешкоди” (просочуватися, просотуватися). У позиції справа функціонують іменники на позначення предметів, які мають суцільну масу (глина, пісок, земля). Пор.: *Вода просочувалася вглиб землі [піску, ґрунту, солончаку...]*. Для префікса ЗА- типовою є сполучуваність із дієсловами – назвами несамостійного переміщення (затягти, заволокти, завести, загнати), а для префікса від-/віді-/відо-/од-/оді- – з вербативами – найменуваннями більш або менш інтенсивного руху (відійти, відбігти). У реченнях із валентними рамками P [pref за- Vf] + Adv [вглиб/в глиб/углиб/у глиб] + Ngen] loc [dir], P [pref від-/віді-/відо-/од-/оді-Vf] + Adv [вглиб/в глиб/углиб/у глиб+ Ngen] loc [dir] не простежено жорстких лексико-семантичних обмежень щодо вибору репрезентанта правобічної позиції. Її заповнюють іменники на позначення закритого або відкритого простору: назви житлових, господарських, будь-яких інших приміщень, споруд чи їхніх частин (хата, воловня, стодола, кухня, приміщення), типів суші (острів, материк), ландшафтів, територій узагалі або спеціалізованих територій (степ, ліс, пасовище), населених пунктів і їхніх частин (село, двір) та ін. Пор.: *Х відбіг вглиб стодоли [обійстя, парку...]*; *Х затяг [віз] у глиб двору [клуни, лісу...]*.

У реченнях структурної субмоделі S + P + Adv[вглиб/в глиб/углиб/у глиб+ Ngen] loc [dir] позицію P можуть представляти також дієсловазороводії (дивитися, глянути), для яких типовою є безпрефіксна форма: ...[я] *дивлявся вглиб кущів* (Ю. Збанацький). Програмовану ними синтаксичну позицію справа обіймають семантично неоднорідні іменники: *Х дивився вглиб зеленої гущавини [нетрів, хащів...]*; *Х глянув у глиб лісу [подвір'я, кузні...]*. Обставинний поширювач Adv [вглиб/в глиб/углиб/у глиб+ Ngen] loc [dir] функціонує на правах обов'язкового компонента, якщо основним носієм валентності є дієслово з префіксами, що входять до семного комплексу “ напрям

реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху”. Перехідні дієслова, які вказують на конкретну динамічну дію, зорієнтовані передусім на обов’язкову сполучуваність з об’єктивним конкретизатором. Для предикатів оптичної дії регулярним є програмування облагіторного адвербіально-директивного компонента. Розглядані речення, як і всі реченнєві структури, що передають часткові значення загальної семантики “ носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напрям руху в межі локативного орієнтира”, не мають високої продуктивності. Що ж до сфери функціонування, то вони становлять загальностильову категорію.

За синтаксичними конструкціями структурної субмоделі S + P + Adv [зсередини/із середини+ N gen] loc [dir] закріплене іллативне значення “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки : напрям руху зсередини локативного орієнтира”. Вторинний прийменник **зсередини**, що входить до розряду контактних прийменників на позначення вихідного пункту руху, які виражають динамічну ознаку самостійно, без допомоги відмінків [2, с. 292], бере активну участь у формуванні виокремленого різновиду локативно-директивної семантики, причому як однофункціональний засіб виражає це значення досить чітко [1, с. 104]. Він зберігає генетичний зв’язок з прислівником-мотиватом оскільки виразно актуалізує семи “внутрішня частина якого-небудь простору”, “напряму руху зсередини локативного орієнтира”. У плані наповнюваності лексико-семантичного складу конститутивних позицій, насамперед предикатної та правобічної, розглядані речення зближуються із синтаксичними конструкціями інших структурних субмоделей за умови експлікування ними плану змісту “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху: напрям руху з меж локативного орієнтира”. Значення “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху: напрям руху з меж локативного орієнтира” і “носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху: напрям руху зсередини локативного орієнтира” перебувають між собою у родо-видових детермінативних зв’язках. Окремішніми характеристиками плану змісту “напряму реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху” є такі семантичні риси, як “внутрішня частина простору”, “обмежений

простір”, “простір у приміщенні (споруді)”, “місце в обгородженому просторі”, “простір, що має внутрішній об’єм” і деякі ін. Базою для творення речень структурної субмоделі S + P + Adv[зсередини + Ngen] loc [dir] є вербатииви руху та переміщення, а також конкретної фізичної дії різного динамічного вияву. Основні носії валентності можуть бути інформативно достатніми або інформативно недостатніми, мати в префіксальну чи безпрефіксну форму. Обставинний поширювач Adv [зсередини + Ngen] loc [dir] входить до реченнєвої структури на правах обов’язкового компонента тоді, коли заповнює синтаксичну позицію, яку програмують синсемантичні дієслова-предикати або дієслова-предикати з префіксом ВИ-, що надає їм відтінку просторової спрямованості дії аблативної орієнтації й корелює з прийменником **зсередини**. У реченнях з валентною рамкою P [pref ВИ- Vf (транзитивні вербатииви конкретної фізичної дії)] + Adv [зсередини + Ngen] loc [dir] обов’язкову позицію відведено об’єктному поширювачеві. Конститутивність/ неконститутивність локативно-директивного члена в таких реченнєвих структурах залежить від інших чинників, головню від загальних умов висловлення. Пор.: *X **прямував зсередини ангару [обійстя, двору...]*** [start:obl]; *X **вибіг ізсередини хати [лісу, подвір’я...]*** [start:obl]; *X **викотив [віз] зсередини клуні [сараю, сінника...]*** [obj: obl // start:obl або fac]. До найтипівіших заповнювачів правобічної позиції належать іменники, яким властива селекційна риса “вимірні об’єкти закритого простору”: лексеми – найменування приміщень, споруд різного призначення або їхніх частин (будинок, лікарня, зал, хлів, клуня), закритих транспортних засобів (автобус, поїзд, кабіна, вагон). Крім виділеного розряду, правобічну позицію разом із прийменником **зсередини** структурують субстантиви зі значенням “конкретні предмети, що мають внутрішній об’єм” (кишеня, сундук, кошик), “чітко окреслене місце” (двір, обійстя), “обмежені простори, покриті рослинністю” (ліс, сосняк), “об’ємні предмети, що складаються з однорідних предметів” (стіг, ожеред, копиця, сніп, букет, скирта): ***Зсередини приміщення...йшов...гевал*** (О.Гончар); *...зсередини [залу] ... **вилазив ... котрийсь із слабогрудих*** (А. Головка); *...[він] **вистикнув зсередини стога жменю жита*** (Панас Мирний). Аналізований локативно-директивний член може функціонувати у складі речень чотирикомпонентної структурної субмоделі, що повідомляють про два типи напрямковості: вихідний пункт руху у вигляді семантичної реалізації “напряму руху зсередини локативного орієнтира” і кінцевий пункт руху у вигляді таких значеннєвих фрагментів, як “напряму руху

на поверхню локативного орієнтира”, “напря́м руху в бік локативного орієнтира”. Пор. для прикладу: *Х вибіг зсередини лісу в поле* [start: obl // fin: obl; start: obl // fin: fac; start: fac // fin: obl]; *Х біг зсередини будинку на ганок* [start: obl або fac // fin: fac або obl]. Речення структурної субмоделі S + P + Adv[зсередини + Ngen] loc [dir:start] утворюють антонімічну пару з реченнями структурної субмоделі S + P + Adv[всередину/усередину + Ngen] loc [dir], які виражають значення “носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напря́м реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху: напря́м руху всередину локативного орієнтира”. Обидва компоненти цієї пари не обмежень щодо сфери функціонування, проте належать до непродуктивних репрезентантів загального плану змісту “носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напря́м реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху”. Основними виразниками антонімічності є семантично прозорі прийменники, що формують разом з іменником програмовану предикатом правобічну позицію. Співвідносні з морфологізованими прислівниками **зсередини/ізсередини, всередину/усередину** прийменники виділено в антонімічну пару за показником “орієнтація в просторі”. Якщо ж позицію Р обіймають префіксальні дієслова, процес антонімотворення супроводжують префікси аблативного й лативного відношення, зокрема ви-, в-/у-/уві-/вві-, за-. У розгляданих реченнях семантично можуть протиставлятися й основні носії валентності. Пор. у цьому зв’язку такі приклади: *Х виліз зсередини приміщення – Х заліз усередину приміщення; Х повз зсередини двору – Х повз усередину двору; Х дістав [гудзик] зсередини кишені – Х поклав [гудзик] усередину кишені*.

Аналіз речень структурних субмоделей S + P + Adv [всередині/усередині + N gen] loc [stat], S + P + Adv [всередину/усередину + N gen] loc [dir], S + P + Adv [зсередини/ізсередини + N gen] loc [dir] потвердив аргументованість задекларованої в дослідженні основної тези про здатність вторинних прийменників (всередині/усередині, всередину/усередину, вглиб/в глиб/углиб/у глиб, зсередини/ізсередини) виконувати роль одного з основних маркерів локативно-інтенсивної (“розміщення в межах просторового орієнтира”) та директивно-ілллативної (“напря́м руху всередину просторового орієнтира”, “напря́м руху зсередини просторового орієнтира”) семантики.

Література

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.

2. Городенська К. Г. Прийменник / К.Г. Городенська // Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія : підручник. – К. : Либідь, 1993. – С. 276-299.

3. Іваненко З. І. Прийменникові конструкції із значенням місця в сучасній українській мові: навч. посібник / З. І. Іваненко. – Чернівці, 1974. – 69 с.

4. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т.І. – 1971. – 799 с.; Т.2 – 1971 – 550 с.

5. Українська мова: енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

6. Черкасова Е. Т. Переход полнозначных слов в предлоги / Е. Т. Черкасова. – М. : Наука, 1967. – 270 с.

3. КОНСТРУКЦІЇ “В УКРАЇНІ”, “НА УКРАЇНІ”, “В УКРАЇНУ”, “НА УКРАЇНУ” НА ТЛІ ПИТОМИХ ОЗНАК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ВЛАСНЕ ЛІНГВІСТИЧНИЙ І СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

Наша українська мова – окрема самостійна мова в слов'янській родині мов, і ми зобов'язані дбати про її самостійність, а не про наближення її до мови російської.

* * *

...наші власні, наші притаманні форми... мусимо пильно берегти та любовно плекати, як свої власні, як питомі...

Іван Огієнко

До системи іманентних явищ сучасної української мови, що переживають процеси самовідновлення й репрезентують важливі суспільно-політичні трансформації, досить потужний стимул ідеям національної ідентичності, належать сполуки, утворені за участю найзнаковішого для нашої держави оніма – *Україна* та прийменників **на**, **в** із місцевим і знахідним відмінками. Просторові конструкції “на Україні” і “в Україні”, “на Україну” і “в Україну” різняться семантичною наповнюваністю: перші передають значення ‘реалізація дії в межах оточеного кордонами простору’, другі – ‘напрямок руху в межі оточеного кордонами простору’. Пор.: *Давно колись те діялось / У нас на **Вкраїні***

– Не заревуть **в Україні** / Вольнії гармати; А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами [думи – М.С.] / І долетять коли-небудь / **На Україну...** – Пішов би я **в Україну**, / Пішов би додому (Т. Шевченко). У контексті національно-мовної картини світу ці конструкції різнобічно досліджували І. Слинко [10], І. Огієнко [7] та ін. Заслуга митрополита Іларіона полягає в тому, що він удокладнено з'ясував з позиції діакронії мовні й позамовні причини багатолітнього вживання структури “*на Україні*” замість природної для нашої мови приєменниково-відмінкової форми “*в Україні*”.

Нині дискутується на загально- й міждержавному рівнях питання про те, який із форм – “*на Україні*”, “*в Україні*” чи “*на Україну*”, “*в Україну*” – віддати перевагу. Який статус – безальтернативної чи альтернативної мовної норми – слід закріпити за тією або тією приєменниково-іменниковою формою. У радянську добу нормативною вважалася структура з приєменником **на**. Траплялися – й нерідко – у художньому та публіцистичному дискурсах конструкції з приєменником **в** та іменником *Україна* в місцевому й знахідному відмінках. У російській граматичній традиції структуру “*на Украине*” трактували як виняток із такого правила: “С административно-географическими наименованиями употребляются предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье*. Сочетание *на Украине* возникло под влиянием украинского языка (ср.: *на Полтавщине, на Черниговщине*) и поддерживается выражением *на окраине*” [9]. Правило з цим винятком переходило із підручника в підручник, запозичувалося із довідника в довідник.

Синтаксичну структуру з приєменником **на** та онімом *Україна* не можна вважати продуктом радянського періоду. Вона, твердить історик мови І. І. Слинко, побутувала ще в давньоруських пам'ятках. “Однак слід, мати на увазі, – уточнює цей учений, – що позиції звороту **на** + місцевий у пам'ятках XVII–XVIII ст. насправді були не такі міцні, як можна гадати. Справа в тому, що хоч уживання звороту **на** + місцевий у пам'ятках другої половини XVII–XVIII ст. і посилилося, але досить однобоко, за рахунок обмеженої кількості назв. Більшість іменників типу *Россія, Полща, Литва, Італія, Африка, Греція, Єгипетъ* у давньоукраїнських пам'ятках послідовно виступають з приєменником **в (у)**. Навіть таку назву, як *Русь*, яка в новій українській мові вживається, головним чином, з приєменником **на**, давньоукраїнські пам'ятки фіксують майже тільки з приєменником **в (у)**. Але слово *Україна*

становить виняток з цього правила. Це чи не єдина назва, яка частіше виступає з прийменником **на**, ніж **в (у)**. Порівняйте:

А **на** Украинѣ Козаки броили (Львів. л., 258); **На** Вкраинѣ рѣки зафарбувались отъ кровѣ людскои (Хм. л., 78); Тая саранча зазимовала **на** Украинѣ (Літ. Сам., 17) тощо, усього 58 випадків, в той час як з прийменником **в(у)** ми зафіксували всього 10 випадків” [10, с. 49–50]. Іван Огієнко висловлює іншу думку: у пам’ятках XVII–XVIII ст. форма “в Україні” була звичайною. Нею рясніли універсали гетьмана Богдана Хмельницького, універсали й епістоли Івана Мазепи. Навіть “цар Петро I в листах до Мазепи звичайно писав «в Україні»” [7, с. 221–223]. Звуження функційного простору структури, що постала на базі прийменника **в** та словоформи *Україна*, може бути пояснене передусім причинами екстралінгвальними, а вже потім – власне мовними.

Мовознавці неоднозначно трактують конкуренцію, яка охопила сполуки “на Україні / в Україні” й “на Україну / в Україну”. Леонід Булаховський (точніше, Юрій Шевельов¹) розрізнення вживання прийменників **на** і **в (у)** в конструкціях “в Грузії, але на Україні” підводить під фразеологічну базу. “Деталізація цього, – наголошено в “Курсі сучасної української літературної мови”, – справа фразеології” [5, с. 88].

І. І. Слинко погоджується з тим, що в “... наш час зворот *на Україні* перетворився на певну фразеологічну формулу” і водночас робить таке уточнення: першопричиною для слововживання “на Україні” було “те слово, від якого утворилася назва *Україна*, тобто іменник *окраїна*. Як назва певного відкритого простору іменник *окраїна* з’єднувався з прийменником **на** (*на окраїні*, а не *в окраїні*). Перетворившись на назву країни, він зберіг цю синтаксичну рису. Звідси більший нахил слова *Україна* до прийменника **на**” [10, с. 50–51]. Появу конструкцій “в Україні” цей дослідник пояснює усталеною в українській і російській мовах закономірністю вживання назв країн з прийменником **в (у)**.

“Традиція незалежного мислення «в Україні»,” переконає Іван Огієнко, ні в які періоди історії України й української мови довго не трималася [7, с. 223]. З особливим цинізмом вона була поруйнована

¹ Юрій Шевельов, ім’я якого заборонено було навіть згадувати в радянський час, є автором розділу “Просте речення”, що ввійшов до 2-томного “Курсу сучасної української літературної мови”. Леонід Булаховський опрацював цей розділ за матеріалами Інституту мовознавства Академії наук УРСР й без указівки на авторство опублікував його [7, с. 5–141].

в “добу русифікації” (1917–1923 рр.) й “добу комунізації” (з 1933 до кінця 80-х рр.) [там само, с. 198–216]. Мовознавців 30–х років, “які забороняли вживати зворот на Україні, дозволяючи тільки зворот в Україні”, оголосили “ворогами народу” звинувативши їх у тому, що йшли проти історичної тенденції, витвореної в українській мові [там само, с. 50]. Ця тенденція оперта на такі справді переконливі аргументи: сполука “на Україні” широко представлена у фольклорі, її активно використовували творці нової української літературної мови – Олекса Стороженко, Петро Гулак-Артемівський, Євген Гребінка, Григорій Квітка-Основ’яненко, Пантелеймон Куліш, Іван Франко, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Драгоманов і, нарешті, Тарас Шевченко. Заперечити цього, звичайно, не можна, однак є всі підстави твердити й про інше: поряд із синтаксичною структурою “на Україні” побутувала прийменниково-відмінкова форма “в Україні”: *Чи є ж де жити так гарненько, як в тій Україні?* (П. Гулак-Артемівський), *Українці в Україні всі загомонять* (Є. Гребінка), *Лучалося мені навідуватися у рідну Україну* (О. Стороженко) [7]. Яскраво відображає цю закономірність мовна практика автора “Кобзаря”. Про паралельне вживання конструкцій “на Україні”, “в Україні” в поетичному дискурсі основоположника нової української літературної мови цінні відомості знаходимо в дослідженнях Івана Огієнка [там само, с. 211–227], Петра Одарченка [6] та ін. У праці “Словосполучення «на Україні»” останній наводить таку статистику: “Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «на» вживається 46, а з прийменником «в» – 25 разів” [там само, с. 49]. Іван Огієнко оперує іншими даними: синтаксичну структуру **в Україні** використано 33 рази, а **на Україні** – 42 рази [7, с. 224]. Результатами нашої суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі унікального видання “Кобзаря”, яке “не лише містить поетичний спадок світоча української поезії, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучин, до того ж із різними авторовими варіантами, які теж мають неабияку мистецьку цінність” [11], демонструють інші кількісні показники: конструкція “на Україні” вживається 33 рази, а “в Україні” – 27 разів. Їхнє функціонування не завжди мотивоване семантичними, функціонально-стилістичними, версифікаційними або якимись іншими потребами. Нерідко трапляється, що воно носить стихійний характер: поет “міг обернути” одну форму на іншу “без суперечностей з вимогами ритму своєї мови” [7, с. 225]. Пор. у цьому зв’язку такі приклади: *...давно колись було / Межи садами, при долині, / Таки у*

*нас, на Україні, / Було те Божеє село; Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні і Я й тут чужий / одинокий / І на Україні / Як сирота, мій голубе, / Як і на чужині; Чи є кращий на сім світі [син. – М.С.], На всій Україні; Недавно, недавно, у нас в Україні / Старий Котляревський отак **цебетав**; Яюсь недавно довелось / мені заїхать в Україну, / У те найкращеє село, / У те, де мати повивала / Мене малого...*

Синтаксичні структури на позначення місця дії й напрямку руху (фінішу) з прийменником **на** та онімом *Україна* у формі знахідного або місцевого відмінків, на думку Івана Огієнка, слід кваліфікувати як анормативні: “Хто говорить «на Україні», – такий присуд знаходимо в його праці “Наша літературна мова”, – той не вважає її самостійною... Польща й Москва створили залежницьке “на Україні”. Через те, що Україна довгий час мислилася як частина Польщі, чи пізніш Росії, до неї традиційно сильно причепилося вже по XIV віці підлегле **на**. Дійсно, поляк зі свого державного погляду завжди скаже: *в Польсцє на Українє*. Так само скаже росіянин: *в Росии на Украине*” [там само, с. 219–220]. “Коли ми говоримо “на Україні”, – висновує автор щойно цитованої праці, – то це значить, що ми Україну вважаємо частиною якоїсь іншої держави, в склад якої вона входить несамостійною; і навпаки, говорячи “в Україні”, мислимо Україну незалежною правовою цілісністю, окремою державою...” [там само, с. 221].

Чільне місце в розглядуваній розвідці Івана Огієнка відведено функціональним можливостям синтаксичних структур “*в Україні*”, “*на Україні*” в “Кобзарі” Тараса Шевченка. Спочатку в молодого поета “було козацьке державне уявлення про Україну”, він віддавав перевагу прийменниково-відмінковій формі “*в Україні*” [там само, с. 224]. Згодом активізувалася синтаксична структура НА + N Іос, яка почала семантично корелювати зі структурою ПО + N Іос. “Пишучи “на Україні”, Шевченко часто сприймав це як *по Україні*. І власне це розуміння нахилило його писати **на**” [там само, с. 225], як-от: ... *Щоб слово пламенем взялось, / Щоб людям серце розтопило / І на Українї понеслось, / І на Українї святилось / Те слово – Божеє кадило, / Кадило істини!..; Ще на Українї веселі / І вольнії пишались села...* Нарешті, “*в Україні*” могло перейти в “*на Україні*” й тому, що “при перевиданні творів Т. Шевченка в Совегах” перше виправляли на друге [там само, с. 226], а також тому, що “советська влада... дала наказ в жодному разі не вживати форми «в Україні», а вживати тільки «на Україні»” [там само, с. 227].

Настанова митрополита Іларіона про негайне забуття “недержавницької форми «на Україні»”, у якій ховається “захватницький імперіалізм” [там само, с. 226] стала керівництвом до дії тоді, одержала нове життя в “добу української літературної мови під софитами” [3, с. 198–216] змінила, починаючи з 90-х рр. ХХ ст., доба суверенності, або незалежності. Українцям треба взяти на озброєння й такий наповнений глибинним змістом посил цього великого українця: “Форма “на Україні” не свідчить про наше минуле добре. Воно аж надто ясно показує, що ми міцно забули про державність та незалежність України... Не забуваймо, що мова росте разом з народом і сильно відбиває в собі його історичну долю!” [7, с. 221]. Активне функціонування цієї прийменниково-відмінкової форми в поетичному контексті Тараса Шевченка замість очікуваної “в Україні” – це одна з тих “рідкісних деталей”, які відрізняють його синтаксис від сучасної нам української літературної мови, одна з особливих одмінностей між власною мовою Великого Кобзаря й пізнішою літературною в ділянці синтаксису [1, с. 18, 19].

У час нового українськомовного ренесансу, що бере початок з другої половини 80-х років ХХ століття, “недержавницькі, підлеглі форми” “на Україні”, “на Україну” не витримали конкуренції з боку “державницьких форм” “в Україні”, “в Україну”. У максимально короткий термін останні фактично почали претендувати на статус безальтернативної норми, маючи на це повне право: прийменник **в/у** сполучається з назвами неострівних держав (Грузія, Вірменія, Англія, Франція), а прийменник **на** – з найменуваннями острівних держав (Кіпр, Куба), територій, географічних областей як складників держав, географічних і промислово-географічних районів (Київщина, Поділля, Харківщина, Донбас, Кубань, Колима), конкретних регіонів або місцевостей, що є номінуваннями сторін світу (Далекий Схід, Північ) Пор.: Вони ... зупинилися **в Північній Америці** (І. Драч), Вони летіли з Америки **в Німеччину** (І. Багрянний); Вони були не раз **на Кубі** (П. Загребельний), Дипломатові не хотілося летіти **на Цейлон** (Ю. Щербак), Він довго прожив **на Далекому Сході** (В. Собко), Письменники ... поїдуть **на Полтавщину** (“Літературна Україна”). “Назви держав, – процитуємо ще одне засадниче лінгвістично-соціолінгвістичне положення концепції Івана Огієнка, – це окреслена границями мовна цілісність, тому місцевий чи знахідний відмінок логічно може бути тільки з **в**, ніколи з **на**, бо воно при цьому було б

мовною нісенітницею. Наприклад: *він живе на Франції* (це визначало *б над Францією*)” [5, с. 219].

На підтвердження сказаного про динаміку граматичної норми на рівні прийменниково-відмінкових форм “в Україні”, “на Україні”, “в Україну”, “на Україну” подамо результати суцільної вибірки, здійсненої на матеріалі діарійного дискурсу видатного українського майстра слова О. Гончара, який активно, свідомо і толерантно впливав на формування мовних норм у другій половині ХХ століття. Об’єктом спостережень стали три томи щоденникових записів [2], що охоплюють понадпіввікову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.):

Джерело дослідження (роки)	Обсяг досліджуваного матеріалу (кількість слововживань)	Частота вживання конструкцій			
		НА + N loc	В + N loc	НА + N acc	В + N acc
“Щоденники” Том 1 (1943 – 1967)	101 956	17	8	2	0
		68 %	32	100 %	0
“Щоденники” Том 2 (1968 – 1983)	172 269	26	15	16	0
		63 %	37	100 %	0
“Щоденники” Том 3 (1984 – 1995)	184 475	33	78	23	22
		30 %	70	51 %	49
Усього	458 700	77	103	41	22
		43 %	57	65 %	35

Як бачимо, до середини 80-х років домінували форми з прийменником *на* та іменником у формі локатива й акузатива. У 90-х роках ситуація різко змінилася: функціональної активності набувають прийменниково-субстантивні форми “в Україні”, “в Україну”. Представимо наведені вище статистичні відомості, що стосуються наповненого великих змін, спрямованих на оновлення життя країни, десятиріччя – 1985–1995, – у такому хронологічно конкретизованому вигляді:

Обсяг досліджуваного матеріалу	Рік щоденникового запису	Частота вживання конструкцій							
		Абсолютна кількість		У %		Абсолютна кількість		У %	
		НА + N loc	В + N loc	НА + N loc	В + N loc	НА + N acc	В + N acc	НА + N acc	В + N acc
165 984 слововживань	1985	3	1	75	: 25	1	1	50	: 50
	1986	2	6	25	: 75	3	1	75	: 25
	1987	3	4	43	: 57	1	4	20	: 80
	1988	0	9	0	: 100	1	1	50	: 50
	1989	5	6	45	: 55	3	2	60	: 40
	1990	4	6	40	: 60	3	1	75	: 25
	1991	6	6	50	: 50	1	0	100	: 0
	1992	4	5	44	: 56	1	1	50	: 50
	1993	3	11	21	: 79	5	1	83	: 17
	1994	2	10	17	: 93	2	3	40	: 60
	1995	1	11	8	: 92	0	4	0	: 100
Усього		33	75	31	: 69	21	17	55	: 45

На динаміку мовних норм, про які йдеться в статті, впливають інтра- й екстралінгвальні чинники. Що ж до перших, то це утрадиційнена в українській і російській мовах лексико-семантична селекційність на рівні прийменника **в/у** й іменників-назв неострівних держав, яку досить влучно схарактеризував Іван Огієнко: “Географічна мовна логіка міцно встановила, що в місцевому (на питання де?) чи в знахідному (на питання куди?) відмінках при назвах держав уживаємо тільки **в**: в Німеччині, в Туреччині, в Росії, в Польщі, в Румунії, в Англії, у Франції, в Швеції, в Бельгії, в Греції, в Японії, у Фінляндії, в Швейцарії, в Італії та ін. І завжди тільки так” [7, с. 219]. Митрополит Іларіон чи не найточніше указував на дію позамовних чинників: “Зміна політичних

умовин звичайно тягне за собою й зміну окремих мовних виразів” [там само, с. 227]. Твердження про те, що “... вираз «на Україні» сильно в нас прищепився і став традиційний, тому міняти його на «в Україні» не треба ... не витримує глибинної критики. Ми ж століття жили, мало думаючи про самостійність, але, не дивлячись на свою традицію в цьому, року 1917-го здобули собі самостійність, поки що змінилась наша традиція і наше політичне настановлення, а це логічно тягне за собою й зміну традиційного «на Україні» на нове, достосоване до мовних умов: «в Україні»...” [там само, с. 226–227].

Не прислухатися до патріотичного гасла Івана Огієнка – “Тепер цю невідповідну й застарілу форму «на Україні» час би вже не вживати!” [там само, с. 227] – це справді-таки “не визнавати правності незалежності України, не визнавати й свого III Універсалу 1918 року, що її такою визнав” [там само, с. 221], а сьогодні “Декларацію про державний суверенітет України”, “Акт проголошення незалежності України”, Помаранчеву революцію, Революцію Гідності й інші завоювання.

Одним із досягнень української мови в добу незалежності є те, що “правно окреслене державницьке **в**” витіснило “підлегле, не державницьке **на**”. Цю тенденцію – з розряду найпатріотичніших підхопили й російськомовні видання в Україні: “Известия в Украине”, “Аргументы и факты в Украине”, “Комсомольская правда в Украине” та ін. Зовсім іншу позицію зайняли антиукраїнські сили. Вони трактують прийменниково-відмінкові форми “*в Україні*”, “*в Україну*” як некоректні з мовознавчого погляду, політично заангажовані, дошукуються в них “ідеологічного образливого сенсу” [3, с. 6]. Жорстку лінгвістичну непокору чинить Росія. Цей спротив слід розцінювати як лінгвістичну агресію сусідньої держави проти України, лінгвістичну відмову визнати існування нашої держави, тобто відмову українцям на право державності.

Аналізовані національно конотовані конструкції по-своєму яскраво демонструють відносини між Україною та Росією після розпаду радянської імперії. На початку 90-х років синтаксична структура “*в Україні*” активно входило в офіційно-діловий стиль російської мови на території Російської Федерації: діяло “Посольство Российской Федерации **в Украине**”, призначався і звільнявся “Чрезвычайный Посол Российской Федерации в Украине”. До того часу, як главою Російської Федерації став Володимир Путін, “усі без винятку документи, розміщені на сайті президента цієї держави,

використовували форму «в Україні». Починаючи з 5 квітня 2004 року, переважна більшість офіційних документів (1963 документи із 1974, або 99,4%) використовують форму «на Україне» [4]. Виняток становлять ті з них, які безпосередньо стосуються української сторони.

На цей час у “Справочнике по правописанию и литературной правке” Д. Е. Розентеля подано видозмінену інформацію про конструкцію “в Україні”: “С административно-географическими наименованиями употребляется предлог *в*, например: *в городе, в районе, в области, в республике, в Сибири, в Белоруссии, в Закавказье, в Украине* [виділення наше. – М.С.]” [9, с. 291].

Принагідно зауважимо, що конструкція “в Україне”, “в Україну” здавна закріпилася в російській мові. Це можна легко довести з поміччю Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Льва Толстого, Антона Чехова та інших письменників і державних діячів: *Мазепы враг, наездник пылкий, / Старик Палей из мрака ссылки / В Украйну едет в царский стан* (А. С. Пушкін, “Полтава”), *“Порядку нет в Украйне: полковники и есаулы грызутся, как собаки, между собою”* (Н. В. Гоголь, “Страшная месть”), *“Багратион долго не присоединяется (хотя в этом главная цель всех начальствующих лиц) потому, что ему кажется, что он на этом марше ставит в опасность свою армию и что выгоднее всего для него отступить левее и южнее, беспокоя с фланга и тыла неприятеля и комплектуя свою армию в Украйне”* (Лев Толстой, “Война и мир”), *Итак, я еду в Украйну, а Вы, крокодил, остаетесь в тундре* (А. Чехов, “Письмо И. Леонтьеву”).

Російський письменник Віктор Пелевін на своїй сторінці у Фейсбучі пише, що сполука “на Україне”, яку намагаються кваліфікувати нормативною і єдино можливою, засвідчує “неуважительное отношение российских властей к независимости Украины, которые до сих пор считают Украину не государством, а территорией” [8].

Різнобій у вживанні синтаксичних сполук “в Україне / на Україне”, “в Україну / на Україну”, що запанував у російській мові, змусив Юрія Шеляженка, видавця й редактора всеукраїнської газети “Правдоискатель” (“Правдошукач”), яка надходить до читачів трьома мовами (і російською також), звернутися до Інституту російської мови імені В. В. Виноградова Російської академії наук з інформаційним запитом “О правильности употребления предлога “в” с географическим названием государства Украина в соответствии с грамматикой русского языка” (документ датований 12 січня 2009 року):

“В связи с обращением читателей редакция задалась следующим вопросом: правильно ли, в соответствии с грамматикой русского языка, употреблять предлог “в” с географическим названием государства Украина, т.е. писать “в Украине”, например, в таком контексте:

Пример 1. “О назначении Черномырдина В. С. Чрезвычайным и Полномочным Послом Российской Федерации **в Украине**” (название Указа Президента Российской Федерации от 21.05.2001 № 573; копия с официального сайта document.kremlin.ru прилагается).

Пример 2. “Незапно Карл поворотил и перенес войну **в Украину**”, “**В Украину** едет, в царский стан” (Александр Сергеевич Пушкин, поэма “Полтава” – цитируется по изданию: “Пушкин А. С. Сочинения. В 3-х томах. Том 2. Поэмы; Евгений Онегин; Драматические произведения. – Москва, издательство «Художественная литература», 1986 г. – 527 страниц”, страницы 115, 116).

Прошу Вас разъяснить правила употребления предлога “в” с географическим названием государства Украина.

Если подготовка официального ответа на данный запрос потребует возмещения расходов, редакция газеты “Правдоискатель” заранее заявляет о своем согласии на это” [12].

Найвища лінгвістична інституція Росії мовчала. Автор запиту маже через три місяці – 7 квітня – надіслав скаргу до Президії Російської академії наук, але реакція була та сама. З 1 липня він осмілився потурбувати самого президента Росії – і небезрезультатно. 25 вересня старший науковий співробітник Інституту російської мови О. М. Грунченко надала таку, м’яко кажучи, не позбавлену політичного забарвлення відповідь стосовно правильності вживання применників **в** і **на** зі словом (звернемо увагу, що в запиті йшлося не про слово, а про географічну назву держави *України*) *Україна*:

“С названиями административных единиц – государств, областей, районов, штатов, городов, сел и т.п. в конструкциях со значением места в современном русском языке употребляется предлог “в”: *В Чехословакии, в Московской области, в Дмитровском районе, в Иллинойсе, в Торжке.*

Предлог “на” встречается в относительно немногочисленных сочетаниях: *на Орловщине, на Брянщине, на Украине.* Именно форма *на Украине* являлась единственной нормативной до 1992 г.

Но в 1993 г. Правительство Украины потребовало признать нормативными для русского языка варианты *в Украину* (соответственно *из Украины*). Это, по мнению Правительства Украины, позволило

бы разорвать неприемлемую для независимого государства, этимологическую связь конструкций “на Украине” и “на окраине”, отражающую, с точки зрения патриотически настроенных лингвистов, великодержавное пренебрежение со стороны России и русских. Украина таким образом получила бы лингвистическое подтверждение своего статуса независимого государства, а не подчиненного региона (по аналогии с другими наименованиями независимых государств – *в Германии, в Швеции, в Японии*).

Однако путь вводимого исключительно по политическим соображениям в речевую практику варианта оказался отнюдь не простым.

С одной стороны, в текстах, предназначенных для адресатов-украинцев, можно идти навстречу их пожеланиям и употреблять, следуя принципам корректности, форму с предлогом “в”. В таком случае, как отмечает академик В. Г. Костомаров, “приходится мириться и с самым наивным политическим и национальным мышлением: есть вещи выше неприкосновенной чистоты литературно-языкового канона”. Именно поэтому в официальных документах, касающихся взаимоотношений России и Украины, зачастую предпочитается “в” и “из”.

С другой стороны, в устной разговорной речи, а в периоды явного охлаждения межгосударственных отношений и в публицистике, сохраняется традиционная литературная норма – *жить на Украине, приехать с Украины*.

Таким образом, в современном русском языке сосуществуют традиционная литературная норма с предлогом “на” и относительно новая, вводимая из соображений политкорректности по просьбе Украины – с предлогом “в”. Выбор формы в каждом конкретном случае должен осуществляться говорящим (пишущим) с обязательным учетом условий общения” [там само].

Цей принизливий для України документ – відповідь виходить за лінгвістичні береги, він зорієнтований на ту тональність, яку задає чинний президент Російської Федерації Володимир Путін і яку підтримує експрезидент – Дмитро Медведєв, заявивши: “Это там у них “в Украине”, а у нас “на Украине” говорят. Это отвечает нормам русского языка” [13]. Він, зрозуміло, крокує в ногу зі своїм попередником і наступником. А господар Кремля демонстративно ігнорує “державницьку форму” “в Украине”, бо для нього “Україна – недогосударство”, а найзаповітніша мета – відродити Російську імперію з колишніми її територіями. Андрій

Іларіонов подав досить промовисту статистику про використання президентом Росії прийменника “в” із хоронімом Україна: у 2002 році – 87,5%, 2007 – 70%, 2009 – 46,4%, 2012 – 15,4%, 2013 – 9,1%, 2014 – 8,2% випадків [4]. І тут мимовіль спадають на думку пророчі поетичні рядки Федора Тютчева майже півторастолітньої давності: *“Умом Россию не понять, / Аршином общим не измерить, / У ней особенная стать – / В Россию можно только верить”*.

В українській мові конструкції в Україні, в Україну повернулися до розряду питомих граматичних явищ, до того ж, обарвлених патріотичним змістом. У російській мові вона опинилася з-поміж негативно маркованих засобів мови і трактується як витівка патріотично налаштованих українських лінгвістів. І це аж ніяк не випадково – боротьба за самостійність і незалежність України триває.

Література

1. Булаховський Л. А. Питання походження української мови / Л. А. Булаховський. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
2. Гончар О. Т. Щоденники: у 3-х т. / Гончар Олександр; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Веселка, 2008. – Т.1 (1943–1967). – 455 с.; Т.2 (1968–1983). – 607 с.; Т.3 (1984–1995). – 646 с.
3. Історія української мови: фонетика / ред. кол.: В. В. Німчук, М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський. К. : Наук. думка, 1978. – 367 с.
4. Ілларионов А. “В” или “на” Украине. Как говорит Путин [Электронный ресурс] / Андрей Илларионов // Новое время. – 2015. – 8 апреля. – Режим доступа: <http://nv.ua/opinion/illarionov/v-ili-na-ukraine-kak-govorit-putin-43008.html> (дата запроса: 10.04.2015) – Название с экрана.
5. Курс сучасної української літературної мови : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського : в 2 т. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 2. – 408 с..
6. Одарченко П. Словосполучення “на Україні” / П. Одарченко. – Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6.
7. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко / упоряд., авт. передмови та коментарів М. С. Тимошик. К., 2010. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) “Запізніле вороття”. Серія 2. “Зарубіжні першодруки”. Том 8).
8. Пелевин Виктор [Электронный ресурс] // Facebook : [персональная страница Виктора Пелевина]. – 2014. – 20 марта. – Режим доступа: <https://www.facebook.com/plvvn/posts/637757279629888> (дата запроса: 25.03.2014). – Название с экрана.
9. Розенталь Д. Э. Справочник по правописанию и литературной правке / под. ред. И. Б. Голуб. – 16-е изд. / Д. Э. Розенталь. М. : Айрис-Пресс, 2012. – 368 с.

10. Слинко І. І. Дослідження з історичного синтаксису української мови за пам'ятками XIV – XVIII ст. : (місцево-просторові звороти). Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1968. – 111 с.

11. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – Х. : Школа, 2014. – 576 с.

12. Шеляженко Ю. Институт русского языка признал, что говорит «в Украине» – грамотно! [Електронний ресурс] / Юрий Шеляженко // Лига. Блоги. – 2009. – 21 октября. – Режим доступа: <http://blog.liga.net/user/sheliazhenko/article/3187.aspx> (дата запроса: 21.10.2009). – Название с экрана.

13. Шестакова О. Где живут украинцы: “на Украине” или “в Украине”? [Електронний ресурс] / О. Шестакова // Комсомольская правда в Украине. – 2011. – 5 августа. – Режим доступа: <http://kp.ua/politics/294342-hde-zhyvut-ukrayntsy-na-ukrayne-yly-v-ukrayne> (дата запроса: 05.08.2011). – Название с экрана.

4. СИНТАГМАТИКА ОНІМА УКРАЇНА В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У культурному просторі України мовна особистість Тараса Шевченка займає найцентральніше місце. Аналіз мовної практики письменника-пророка – одна з найважливіших проблем лінгвостилістики в проекції на її діяхронний і синхронний зрізи. Успішними спробами різновекторного інтерпретування Шевченкового поетичного дискурсу є праці І. Білодіда, О. Бородіна, Л. Булаховського, В. Ващенка, С. Єрмоленко, С. Єфремова, Ю. Івакіна, В. Ільїна, Г. Левченка, Б. Лепкого, Л. Мацько, А. Мойсієнка, І. Огієнка, П. Плюща, М. Рильського, В. Русанівського, Є. Шабліовського та ін. Актуальність пропонованого дослідження зумовлена, зрозуміло, винятковою роллю автора “Кобзаря” в історії української літературної мови, а також потребою виявлення самобутніх рис його мовотворчості на тлі національної, художньої, індивідуальної картин світу.

Онім *Україна* з притаманними йому специфічними ознаками концептуалізації та вербалізації в національно-мовній картині світу й індивідуальній мовотворчості належить до найзнаковіших слів-символів, які репрезентують державу Україну. Він входить до розряду високочастотної лексики, наділений активними функціонально-стилістичними властивостями, послідовно зберігає за собою роль лексико-семантичного регулятива в межах тексту, зокрема в перспективі його розгортання. У “Кобзарі” Тараса Шевченка семантична структура лексеми *Україна*, що вживається 209 разів

в інваріантних (178) і варіантних (Вкраїна – 17, Україна – 21) формах, представлена таким спектром конкретних інтерпретацій, актуалізованих різною частотністю: ‘незалежне політичне утворення з визначеною територією і владою’: *Тяжко, важко мені стало, / Так, мов я читаю / Історію України* [8, с. 142]², ‘політично залежна територія із визначеними кордонами, населенням, культурно-історичними набутками’: *Ой не п’ється тее пиво, / А я буду пить; / Не дам же я вражим Ляхам / В Україні жить* (с. 343); ‘мала батьківщина’: *Якось недавно довелось / Мені заїхати в Україну, / У те найкраще село, – / У те, де мати повивала / Мене малого...* (с. 334); ‘військово-політична організація з центром у Запорозькій Січі’: *... Не вернеться козаччина, / Не встануть гетьмани, / Не покрийть Україну / Червоні жупани!* (с. 52); ‘регіон Подніпров’я з центром у Києві’: *Пішов би я в Україну, / Пішов би додому: / Там би мене привітали, / Зраділи б старому...* (с. 300); ‘рідна культура, традиції, звичаї’: *А ви Україну хойайте, / Не дайте матері, не дайте / В руках у ката пропадать!* (с. 79-80); ‘східноєвропейський слов’янський етнос, що сформувався на землях України’: *Церква-домовина / Розвалиться, а з-під неї / Встане Україна / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить, / І помоляться на волі / Невольничі діти!* (с. 183). Кількісно ядерними є ті контексти, які реалізують інваріантну семантику ‘рідний край’ і ‘політично залежна територія із визначеними кордонами, населенням, культурно-історичними цінностями’. Домінування їх зумовлене екстралінгвальними чинниками, що стосуються передусім творця досліджуваного дискурсу: майже все своє життя він був на чужині й повсякчасно прагнув повернутися в Україну, на ті шляхи, які “...міряв / Малими ногами” (с. 102). “Далеко, очень далеко от моей милой, моей прекрасной, моей бедной родины, – напише Шевченко на засланні в повісті «Близнецы», – я люблю иногда, глядя на широкую безлюдную степь, перенестися мыслию на берег широкого Днепра ...Но чаще всего я лелею моё старческое воображение картинами золотоголового, садами повитого и тополями увенчанного Киева” [9, с. 418]. Невимовним болем було для Кобзаря, що козацькая слава

² Надалі вказуватимемо лише сторінку з “Кобзаря” – унікального видання, що “не лише містить поетичний спадок світоча української поезії, а й на сьогодні є найповнішим зібранням Шевченкових творів без будь-яких цензурних вилучень, до того ж із різними авторовими варіантами, які теж мають неабияку мистецьку цінність” [8, с. 5].

перетворилася на страшну руїну, що онуки “... *Жито собі сіють!*” і не знають, “... *Де Гонти могила, / Мученика праведного де похоронили? / Залізняка де, душа щира, / Де одпочиває?*” (с. 82), “... *Де лежить / Останок славного Богдана? / Де Острияницина стоїть / Хоч би убогая могила? / Де Наливайкова?... / Де той Богун? ...*” (с. 80), він тяжко страждав, що ту Україну, “...*Де ходили гайдамаки / З святими ножами...*” (с. 102), морально і фізично винищувала жорстока імперія. Слово Пророка й Поета спрямоване насамперед проти царської Росії як тюрми народів, воно кликало “*і мертвих, і живих, і ненарождених земляків... в Україні і не в Україні!*” (с. 198) до боротьби за власні права, за свою волю, уселяло їм світлу віру в те, що “... *неситий не виоре / На дні моря поля! / Не скує душі живої / І слова живого...*” (с. 193).

Засобом ідентифікування конкретних семантичних маніфестацій, закладених у значенневному обсязі аналізованої власної назви, є контекст у його міні- або макроформаті. Один із найосновніших інваріантних компонентів змісту *Україна* – сема ‘обмежений суспільно ієрархізований простір’. Експлікуючи її, досліджуваний онім не втрачає прямого значення й разом із прийменниками або без них бере участь у формуванні локативних відношень, представлених такими конкретними різновидами, як ‘місце дії’ та ‘напрямок руху’. Локативні синтаксеми НА + N Іос (*на Україні* – 33 уживань), В + N Іос (*в Україні* – 27 уживань), ПО + N Іос (*по Україні* – 14 уживань) з диференційованим значенням ‘місце реалізації дії в межах оточеного кордонами простору’ детермінують 1) дієслова, що позначають буття взагалі (бути), існування (діятися, творитися), місцеположення (стояти, сісти), проживання (жити), нецілеспрямований рух (блукати, бродити, витати, ходити), виявлення і становлення ознаки (зеленіти), звукову дію (густи, дзвонити, ревіти), природні ефекти (блищати, світити), біологічні процеси (родитися), сакральні дії (молитися, освячуватися, поховати), види розумової (забувати, згадувати, сіяти) та мовленнєвої (промовляти, розказувати) діяльності, недовіру до кого-небудь (віри не йняти), процеси керівництва (помилувати, діяти), поширення дії (розносити), появи, виникнення чогось (зійти), окремі види трудової діяльності, більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об’єкт (сіяти, різати): *Отаке-то було лихо / По всій Україні!* (с. 86), *Давно колись те діялось / У нас на Вкраїні* (с. 115), *І нині, братія моя, / Стоять твердині на Україні...* (с. 275), *Мені однаково, чи буду / Я жить в Україні, чи ні...* (с. 235), ... *я колись блукав / Без свити, без*

хліба **по тій Україні**, / Де Залізняка, Гонта з свяченим гуляв... (с. 101), О друже мій добрий! друже незабутий! / Живою душею **в Україні витай**... (с. 197), **Розбрелись** конфедерати / По Польщі, Волині, / По Литві, по Молдованах / **І по Україні** (с. 66), З того часу **в Україні / Жито зеленіє**... (с. 103), **Задзвонили** в усі дзвони / **По всій Україні**... (с. 83), **Не заревуть в Україні** / Вольнії гармати... (с. 148), Розібрали, заблищали [ножі: – М.С.] / **По всій Україні!** (с. 81), ... Сю ніч **будуть в Україні родитись** близнята (с. 179), **Холоне серце, як згадаю, / Що не в Україні поховують**... (с. 244), **І забули в Україні / Славного гетьмана** (с. 367), Слухай добре та записуй, / **Та на Україні**, / Як Бог тебе допровадить, / **То розкажи**, сину, / **Що ти бачив диявола / Своїми очима!**.. (с. 417), Гукатиме, кричатиме [голосна гармата – М.С.] / **Не одну годину / І рознесе тую славу / По всій Україні** (с. 381), **Не на Вкраїні**, а далеко / Аж за Уралом, над Елеком, / **Старий недобитий варнак / Мені розказував отак / Про сю криницю москалеву**... (с. 416), ... **І на далекій Україні** / Старому віри не поймуть (с. 294), **І я люта, а все-таки / Того не зумію, / Що Москалі в Україні / З Козаками діють!** (с. 179), [...Ой зоре, зоре! – і сльози кануть.] **Чи ти зійшла вже і на Україні?** (с. 259), **Посіяли гайдамаки / В Україні жито, / Та не вони його жали** (с. 103); 2) прикметники, які передають значення зв'язків (чужий, далекий), загальної позитивної або негативної оцінки у формі компаратива або суперлатива (кращий, прелютій): **Я й тут чужий / одинокий, / І на Україні / Як сирота, мій голубе, / Як і на чужині** (с. 59), **Чи є кращий на сім світі** [син. – М.С.], / **На всій Україні?** (с. 129), **Тепер прелютая година / На нашій славній Україні!** (с. 352); 3) прислівники на позначення емоційно-психологічного стану людини: ...**Мені невесело було / Й на нашій славній Україні**... (с. 262).

Склад дієслів, які програмують локативну синтаксему 3 + N gen (з України) (6 уживань) з диференційованим значенням 'вихідний пункт руху з простору, оточеного кордонами' та локативні синтаксеми В + N асс (в Україну) (15 уживань), НА + N асс (на Україну) (11 уживань) із диференційованою семантикою 'кінцевий пункт руху з простору, оточеного кордонами', обмежений лексемами – найменуваннями цілеспрямованого руху (іти, летіти, линути, повертати, простати, розходитися, текти), просторового переміщення (везти, нести) та конкретної фізичної дії зі слабо вираженою моторністю (гнати): **В Україну ідїть, діти, / В нашу Україну**... (с. 55-56), **Прилітай же з України, / Єдиний мій друже**... (с. 321-322), ...**І через Балкани / Простали ми в Україну / Вольними ночами**... (с. 170), **І ніби сам**

*перелечу / Хоч на годину на **Вкраїну** (с. 292), І я з байстрюками / Повертала в **Україну** / Степами, тернами... (с. 225), А може, тихо за літами / Мої мережані сльозами [думи. – М.С.] / І **долетять** коли-небудь / **На Україну** (с. 397); ...Страшний суд / **Ляхи в Україну несуть...** (с. 86), [“Ой Боже наш, Боже!”] **Хоч і не за нами, / Неси Ти їх з України...**” (с. 120), **Що ти несеш в Україну / В латаній торбині?** (с. 213), І знов мені **не привезла / Нічого пошта з України...** (с. 360); **Ти нас з України / Загнав, голих і голодних, / У сніг на чужину / Та й порізав...** (с. 142).*

Директивну позицію В + N асс (в *Україну*) програмує також спонукальний вигук-предикатив *гайда*, який, переживаючи процес синтаксичної вербалізації, експлікує значення ‘швидкий рух’: “...А од його [сліпого старця. – М.С.], *помолившись, / **Гайда** в Україну!*” (с. 65).

Особливу групу утворюють синтаксичні конструкції, у яких дієслова-предикати руху та переміщення одночасно відкривають дві синтаксичні позиції. У реченнях чотирикомпонентної структурної моделі можливими диференційованими значеннями складного плану змісту “вихідний пункт руху + кінцевий пункт руху” є такі: 1) “напря́м руху з меж простору + напра́м руху в межі простору”; 2) “напря́м руху з меж простору + напра́м руху до локативного орієнтира” і 3) “напря́м руху з-за меж простору + напра́м руху в межі простору”. Перше значення реалізують речення із синтаксемами З + N gen (з *України*) і НА + N асс, З + N gen (з *України*) і У + N асс: *...**На чужину з України / Брати розійшлися...** (с. 238), Як **потече з України / У синєє море / Кров ворожа, – отоді я / І лани, і гори – / Все покину...** (с. 215), друге – З + N gen (з *України*) і До + N gen: ***Вітер тихий з України / Понесе з росою / Тії думи аж до тебе...** (с. 197), третє – З-ЗА + N gen і НА + N асс (на *Україну*): **Із-за Дністра пішли цигани / І на Волинь, і на Украйну** (с. 228).**

Важливо наголосити, що в художньому дискурсі Тараса Шевченка на засадах ізофункційності активно побутують синтаксеми В + N юс (в *Україні*) і НА + N юс (на *Україні*) (співвідношення вживань 27:33³), В + N асс (в *Україну*) і НА + N асс (на *Україну*) (співвідношення вживань 15:11) (див.: [4; 5; 6]).

Специфіка вже згадуваної синтаксеми ПО + N юс (по *Україні*) в тому, що вона вказує “не тільки на те, що простір, у якому відбувається дія, замкнутий, а також і на те, що він по-особливому охоплений дією:

³ У праці Петра Одарченка “Словосполучення «На Україні»” наведено інші статистичні дані: “Місцевий відмінок іменника «Україна» з прийменником «НА» вживається 46, а з прийменником «В» – 25 разів” [6, с. 49].

дія на ньому поширена або розосереджена” [7, с. 75]: **Блукаючи по Україні, / Прибивсь яюсь і в Чигирин / І в монастир отой дівочий, / Що за пісками на болоті / У лозах самотній стоїть** (с. 255). Реалізації вирізного диференційованого значення сприяє атрибутивно-квантитативний модифікатор *весь*, який регулярно сполучається й узгоджується на рівні змісту і форми з іменником *Україна*: [*Той Галайда – мій Ярема!..*] / **По всій Україні / Його знають...** (с. 95).

У поезіях Тараса Шевченка за безпосередньою участю оніма *Україна* в єдності з прийменниками або без них може формуватися, крім локативної, ще й об’єктна семантика. У такому разі інваріантними компонентами його змісту є просторові й непросторові семи, які, до того ж, здатні набувати синкретичного вияву, як-от: ‘обмежений суспільно ієрархізований простір’ + ‘населення, яке представляє цей простір’, ‘обмежений суспільно ієрархізований простір’ + ‘матеріальне й духовне надбання цього простору’ та ін.: ...*Смирітєся, молітєсь Богу / І згадуїтє один другого; / Свою Україну любіть...* (с. 245); ... *І Бог зглянув на ті сльози / І на Україну...* (с. 269).

Дієслова, інтенційно зорієнтовані на реалізацію об’єктних відношень, семантично неоднорідні. Їхнє ядро представляють лексеми зі значенням зорового сприймання (бачити, глянути, дивитися, подивитися). 3-поміж можливих заповнювачів предикатної позиції – вербативи зі значенням руйнівної (воювати, занапастити, зарізати, розбити, розпалювати, розпинати) та сакральної (молитися) дії, позитивного або негативного ставлення до когось/чогось (любити, мучити, катувати), розумового стану (згадувати, пам’ятати), інтелектуальної дії (читати), мовленнєвої діяльності (заспівати, розказати), психоемоційного стану (сміятися, плакати), зміни фізичного стану (нагріти, освітити), віддачі (віддати), втрати (проспати), боротьби (кров проливати). Формально-граматичними репрезентантами об’єктної позиції є безприйменникові форми знахідного (*Україну*) й давального (*Україні*) відмінків, прийменниково-відмінкові форми НА + N асс (*на Україну*), ЗА + N асс (*за Україну*), ПРО + N асс (*про Україну*), З + N ген (*з України*): *Прибудє година, коли не загину – / Між вами, панами, недоля моя, – / Полину, побачу свою Україну...* (с. 57); “... *Тепер Україну – / Ні москалі, ні татари, / Ніхто не воює*” (с. 114); ... *пожари Україну / Нагріють, освітять* (с. 74); *Ще день Україну катували / Ляхи скажені...* (с. 81), *Та не однаково мені, / Як Україну злії люди / Присплять, лукаві, і в огні / Її, окрадену, збудять...* (с. 235), *Чигрине, Чигрине! / Мій друже єдиний! Проспав єси степи, ліси / І всю Україну!*

(с. 128), ... Я всю мізерію **оддав** / Моїй **Україні** – небозі... (с. 410), ...**За що я Україну люблю?** (с. 392), ... **Се той Первий, що розпинав / Нашу Україну...** (с. 141), **Дніпро, Україну згадаєм...** (с. 497), **Заплакала Милосерда / Неначе за сином, / І Бог зглянув на ті сльози / І на Україну...** (с. 269), **А я поки / До своїх вернуся / Та доведу все до краю, / Доведу, – спочину / Та хоч крізь сон подивлюся / На ту Україну...** (с. 102), ...**Може, я подивлюся / На мою Україну...** (с. 396), **Якби сказати, що не люблю, / Що я Україну забуваю...** (с. 292), **Моливсь чернець за Україну...** (с. 274), “... **За Україну його замучили колись**” (с. 235), **Не плакала б матір Божа / В криму за Україну** (с. 267), [Мій Якове любий!] **Не за Україну, / А за її ката довелось пролить / Кров добру – нечорну...** (с. 197), **Так сміються з України / Сторонні люди...** (с. 183), ... **про Україну / Сліпий старець, сумуючи, / Співає під тином** (с. 65), **І гетьмани, – всі в золоті / У мою хатину / Прийшли, сіли коло мене / І про Україну / Розмовляють, розказують...** (с. 63), ...**Не кинь сиротою, як кинув діброви, / Прилини до мене хоч на одно слово / Та про Україну мені заспівай!** (с. 24).

Корпус синтаксичних конструцій з об’єктним типом детермінації розширюють безособові речення, головний член яких виражений безособово-предикативними словами прислівникового (*видно*), іменникового (*жаль*) походження та заперечним предикативним словом *нема* (*немає*). Синтаксичну позицію справа від предикатів *жаль* і *нема* заповнює іменник *Україна* у формі генітива, а від предиката *видно* – у формі акузатива: “**Не боюсь я, отамане, / Та жаль України!..**” (с. 366), **Нема на світі України, / Немає другого Дніпра!** (с. 199), **України далекої, / Може, вже немає...** (с. 142), ... **З хатини видно Україну / І всю Гетьманщину кругом** (с. 264).

У поетичному дискурсі Тараса Шевченка окремий тип становлять контексти, що репрезентують *Україну* як метонімічну особу. У конструціях такого взірця аналізований онім виконує роль суб’єкта, для якого типовою є сполучуваність із предикатами психоемоційного (журитися, сміятися, сумувати), фізичного (плакати, ридати, спати) стану, біологічного буття (вмирати, гинути), взаємності (боротися), мовленнєвої діяльності (гомоніти), тепловіддачі (горіти).... **Зажурилась Україна – / Така її доля!** (с. 40), **Ще день ... ще один / Один, останній, сумували / І Україна, і Чигрин** (с. 81), **Дніпро на нас розсердився, / Плаче Україна...** (с. 63); **Поникли голові козачі, / Неначе стоптана трава; / Україна плаче, стогне – плаче!** (с. 271), **О, сміється і ридає / Уся Україна!** (с. 180), **А Україна – навіки, / навіки заснула** (с. 103);

... А я розкажу, / За що **Україна** наша **стала гинуть** (с. 410), **Так тая Україна**, / І Дніпро крутоберегий, / І ти, друже-брате, / Не дає мені Бога / **О смерті благати!** (с. 284); **Доборолась Україна до самого краю...** (с. 201), **Гомоніла Україна**, / Довго гомоніла... (с. 81); **Минають дні, минає літо**, / А **Україна**, знай, **горить...** (с. 96).

Заповнювачі предикатної позиції, за незначним винятком, об'єднує те, що вони репрезентують негативну семантику, цим самим засвідчуючи, що метонімічна особа *Україна* сповнена гнітючого відчуття, глибокого смутку, вона жалкує за минулим, із засторогою сприймає тодішнє сьогодення, не чинить спротиву свавіллю, утрачає свою життєспроможність, зазнає нищівного ворожого впливу. У цих контекстах, з одного боку, по-особливому виразно заманіфестовано колоніальну залежність колись славної України, а з іншого – нерідко задекларовано позицію, сферу інтересів творця тексту: він органічно зливається з Україною, стає невіддільним від неї, живе її безкінечними болями і мученицькими тривогами.

Найпродуктивнішу групу в досліджуваному дискурсі утворюють конструкції, у яких онім *Україна*, що має різну семантико-синтаксичну спеціалізацію і формально-граматичну репрезентацію, супроводжує атрибутивний модифікатор. Разом із детермінованим членом він являє собою вторинну предикатну синтаксему, похідну від основного носія валентності базового елементарного простого речення: **Село на нашій Україні – неначе писанка...** (с. 251) → **Село красиве + Україна наша**.

Склад атрибутивних поширювачів не обмежений. Він охоплює семантично неоднорідні якісні, відносні та присвійні прикметники, вказівні, означальні і присвійні прономінативні ад'єктиви. Відомо, що найбільш спеціалізованими, категорійно закріпленими у функції означення є якісні прикметники. У художньому дискурсі Тараса Шевченка спостережено, проте, іншу закономірність: до типових заповнювачів атрибутивної позиції належать займенникові прикметники. Що ж до якісних ад'єктивів, які сполучаються з іменником *Україна*, то їхній семантичний діапазон формують лексеми з видільним значенням (славний), зі значенням позитивної або негативної оцінки (милий, безталанний), оцінки щодо віддаленості (далекий) чи параметричної характеристики (широкий).

Наголосимо, що Тарас Шевченко підтримав і творчо розвинув давню традицію стилістичного освоєння ад'єктивів-епітетів. Власну назву *Україна* в "Кобзарі" означає такий епітетний ряд: *безталанна*

(‘сповнена горя, нещастя’) (*Люблю, як щиру, вірну дружину, / Як безталанну свою **Вкраїну!** [с. 270]), сердешна* (‘яка викликає співчуття’) (*Чи все ж Йому любо людей мордувать? / А за що сердешну мою **Україну?**! [с. 268], Чого ж ви чванитеся, ви, / – Сини сердешної **України** [с. 201]), мила* (‘близька й рідна серцю’) (*Як умру, то поховайте мене на могилі / Серед степу широкого, / На **Вкраїні милій...**[с. 215], **Україна милая** моя! [с. 525]), убога* (‘яка викликає жаль’) (*Шукаючи старовини / В моїй **Україні убогій,** / Заїхав я у Чигирин... [с. 256]), рідна* (‘близька духом, звичками, поглядами й т.ін.’) (*Мы часть её, земли той милой, / Где наши деды родились, / Где их высокие могилы / В степях так гордо поднялись / И наши очи приковали / Своею мрачною красой, / И без речей нам рассказали / Судьбу **Украины родной** [с. 529], **Моя Украина родная!** [с. 525], Во всей **Украине родной** / Мне места не было одной [с. 514]), широка* (‘яка займає великий простір’) (*А все-таки її люблю, / Мою **Україну широку** [с. 392]), далека* (‘яка знаходиться на великій відстані’) (*...На чужині / І на **далекій Україні** / Старому віри не поймуть, / Старого дурнем назовуть... [с. 294]), прекрасна* (‘яка відзначається красою’) (*...полдень ясный / Моей **Украины прекрасной** / Позолотил, любя, лелея, / Свое прекрасное дитя [с. 508]).* Поет найактивніше послуговується прикметником-епітетом *славна* (‘яка уславила себе чим-небудь, має велику силу, відзначається героїчними ділами, подвигами’) у вихідній формі або у формі суперлатива: *З Чигирина / По всій **славній Україні** / Заревли великі дзвони, / Щоб сіддали хлопці коні (с. 280), ...Помолись / За мене Богу, мій ти сину, / На тій **преславній Україні** – / На тій великій стороні – / Чи не полегшає мені? (с. 422).* Примітно й те, що для аналізованого оніма регулярним є сполучення з розглядуваним ад’ективом і прикметниковим займенником *наш* (‘який належить до однієї з нами спільноти’). Ці атрибутивні компоненти утворюють ряд неоднорідних означень, що стосуються спільного означуваного й виражають незалежну одну від одної ознаки, які, взаємодіючи, актуалізують таку сутнісну конкретну семантичну характеристику лексеми *Україна*, як ‘рідний край’ в оригінальній екстра- й інтралінгвальній інтерпретації Тараса Шевченка: *В тому, господньому селі / На **нашій славній Україні,** – / Не знаю, де вони вzialiсь / Приблуда князь, – була й княгиня (с. 250).*

Виняткова функціональна вага припадає на займенникові прикметники – присвійні (мій, наш, свій), вказівні (той) та означальні (весь). Присвійні прономінативні ад’ективи, що органічно поєднують

у собі особову семантику з посесивною, указують на належність ознаки не лише самому авторові (*Я так її, я так люблю / **Мою Україну** убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!* [с. 264], ... *Нехай **свою Україну** / Я ще раз побачу...* [с. 53]), а й іншим адресатам – гетьману України Богданові Хмельницькому (...*О Богдане, / Нерозумний сину! Подивись тепер на матір, / На **свою Вкраїну**...* [с. 125]), керівникові національно-визвольної боротьби українського народу проти польської влади у Правобережній Україні Семену Палієві (“*Для чого я на світ родився, / **Свою Україну** любив?*” [с. 294]), комонному війську, що було при гетьманові (*Мина літо, мина й друге / А на третє – лунуть / Преславнії компанійці / В **свою Україну*** [с. 281]), борцям за волю України (*За святу правду-волю / Розбійник не встане, / Не розкує закований / У ваші кайдани / Народ темний; не заріже / Лукавого сина; / Не розіб’є живе серце / За **свою Вкраїну!*** [с. 204]), членам Кирило-Мефодіївського братства (... ***Свою Україну** любіть, / Любіть її ... во врем’я люте, / В останню, тяжкую мінуту / За неї Господа моліть!* [с. 245]). Остання структура поповнила афористичну сферу української мови, вона є своєрідним національним імперативом, удалим оречевленням української національної ідеї. Атрибутив *наша* може семантично корелювати з локативною прийменниково-відмінковою формою В + N лос (*в нас*): *Такого ще не творилось / **В нас на Україні**...* (с. 422), *Се в первий раз такий указ / Прийшов з Московщини до нас, / Бо **на Вкраїні в нас**, бувало, / І козаки охочі йшли...* (с. 419), ...*зоре моя, / Мій друже єдиний! / Що вони, поганці, діють / **В нас на Україні!**...* (с. 249).

Сполуки *моя Україна, наша Україна, своя Україна* входять до опозиції “свій / чужий”, яка наскрізно пронизує Шевченкові вірші. Специфіку цього протиставлення визначає те, що другий його компонент – *чужа Україна* – актуалізується контекстуально-ситуативними параметрами, причому зазвичай імпліцитно, пор.: “*Ой нема, нема ні вітру, ні хвилі / **Із нашої України!** Чи там раду радять, як на Турка стати? – Не чуємо на чужині!*” (с. 120), [*Сини мої! орли мої!*] ***Летіть в Україну,** – / Хоч і лихо зустрінеться, Так не на чужині* (с. 62), *Та, мабуть, весело й не буде, / **І на Україні** добрі люди, – / Отже, такі й на чужині!* (с. 262), ...*Несли, несли з чужого поля – / **І в Україну** принесли / Великих слів велику силу, / Та й більш нічого* (с. 199), *Бо немає в мене роду / **На всій Україні,** / Та все-таки не ті люди, / **Що на цій чужині!*** (с. 396) і *А серце плаче, як згадаю / Хоч невеселії случаї / І невеселії ті дні, / Що пронеслися надо мною / В*

моїй Україні колись... (с. 360), *Прибуде година, коли не загину – / Між вами, панами, недоля моя, – / Полину, побачу своєю Україну...* (с. 57). Цю опозицію в “Кобзарі” найвиразніше ілюструє такий приклад: *Малого сліду не покину / На нашій славній Україні, / На нашій – Не своїй землі* (с. 235). Він розширив розряд крилатих висловлювань із глибинним національним змістом. В ідентифікаційному процесі “свій / чужий” найважливіше місце відведено авторові тексту, його самосвідомості, яка, справедливо наголошують дослідники, є дієвим феноменом свідомості, що “полягає у здатності індивіда як суб’єкта виокремлювати власне «Я», відділяти його від «не-Я» й протиставляти його (дистанціюючи від) «Вони»” [3, с. 120].

Опозиція “свій / чужий”, яку майстерно обігрує Тарас Шевченко і яка є одним із його улюблених художніх прийомів, актуалізована такими конкретними репрезентантами, як “Україна українська / Україна імперська”, “воля / неволя”, “рідна земля / чужина”, “народне / вороже”. Ампліфікуючись, вони стають основою авторських пошуків національної ідентичності, етнічної й політичної консолідації, шляхів українського державотворення.

Займенниковий прикметник *той*, заповнюючи присустановивну позицію, конкретизує якість із можливих диференційованих значень оніма *Україна* різними темпоральними характеристиками: *Заросли шляхи тернами / На тую Вкраїну, – / Мабуть, я її навіки, / Навіки покинув!* (с. 386), [А я буду красуватись / В синьому жупані / На конику вороному / Перед козаками] / *Найду собі чорнобривку / В степу – при долині – / Високою могилоньку / на тій Україні* (с. 381). Зокрема, він може вказувати на час, який передував іншому часові, і входити до складу ще однієї типової для Шевченкової поезії опозиції – “минуле / сучасне”, а якщо точніше – “колишня Україна / сучасна Україна”: [Було колись – в Україні / Лихо танцювало, / Журба в шинку мед-горілку / Поставцем кружала.] / *Було колись добре жити / На тій Україні...* / [А згадаймо! Може, серце / Хоч трохи спочине] (с. 44–45). У розгляданому контексті, узятому з історичної поеми “Іван Підкова” (1839 рік, С.-Петербург), ідеться про Україну другої половини XVI ст., коли козаки зі своїм ватажком Іваном Підковою ходили походами в Туреччину, Молдову і тим завдавали клопоту польському урядові, про той час, коли в Україні “ревіли гармати”, а “запорожці вміли панувати” й добувати “і славу, і волю” (с. 44).

Аналізований прикметник з-поміж інших атрибутивних поширювачів вирізняється тим, що може мати нестягнену форму, яка

зближує вірші Тараса Шевченка з народною творчістю, стилізує їх під народнопоетичну мову: *Дай мені хоч глянуть/ На народ отой убогий, / На тую **Вкраїну**...* (с. 386).

Атрибутивний поширювач той може реалізувати дійктивно-інтенсифікувальну семантику. У такому разі він функційно наближається до вказівної частки, тобто переживає початкову стадію процесу партикуляції: *“...Сини мої, сини мої! / На **ту Україну** / Подивіться!”* (с. 100).

У мовній практиці Тараса Шевченка зафіксоване характерне для сучасного синтаксису української мови явище, коли займенниковий прикметник той уживається в головній частині складнопідрядного займенниково-співвідносного речення і вказує на ознаку, яка розкривається в підрядній частині за наявності в ній співвідносного слова: ***На тій Україні, / На тій самій, що з тобою Ляха задавила, – / Байстриюки Єкатерины сараною сіли*** (с. 183).

Уже згадуваний займенниковий прикметник *весь* конкретизує реалізоване онімом *Україна* значення ‘цілий, неподілений, узятий повністю простір або об’єкт’: *...А сю ніч уп’ється; пекельнее свято / По **всій Україні** сю ніч зареве...* (с. 83), *І стогне він [голод. – М.С.], **стогне по всій Україні**...* (с. 253), *Задзвонили в усі дзвони **по всій Україні**...* (с. 83), *...В тебе одной / Я **всю Україну** поцелую!* (с. 528), *...Я **всю Україну** обожаю* (с. 525), *...Люблю тебе, в тебе одной / Я **всю Україну** обожаю* (с. 525). Найрегулярнішими для атрибутивного компонента *весь* є вживання у складі синтаксеми ПО + N Іос (*на Україні*) зі значенням “місце дії”. Пронімінативний компонент *весь* як конституент локативної синтаксеми може семантично корелювати з адвербіальним поширювачем *скрізь*: *І не в однім отім селі, / А **скрізь на славіній Україні** / Людей у ярма запрягли / Пани лукаві...* (с. 334).

Інше інформативне наповнення має синтаксична конструкція НА + Prop Adj + N асс (*на всю Україну*), яку програмують неоднорідні стосовно плану змісту дієслова-предикати. Вона репрезентує значення способу дії, ускладнене локативним відтінком. Роль семантичного маркера перебирає на себе атрибутивний поширювач, саме він “створює значення інтенсивності, ступеня дії, а просторовий відтінок відходить на задній план” [2, с. 72]: *Між горами старий Дніпро, / Неначе в молоці дитина, / **Красується, любить** / На **всю Україну**...* (с. 334), *Світить білолиций **на всю Україну**...* (с. 81). Сполучаючись із перехідними або неперехідними вербативами-предикатами руху, акузативна форма іменника *Україна* разом із займенниковим

прикметником *весь* передає значення міри простору, тобто “іменник у знахідному прямого об’єкта виражає предметно-просторове поняття” [2, с. 45], кількісної характеристики якому надає той же таки атрибутивний поширювач: “**З’їздили ми Польщу / І всю Україну, / А не бачили такої, / Як ся Катерина!**” (с. 396).

Поодинокими випадками представлене функціонування оніма *Україна* в ролі неузгодженого означення. У такому разі він актуалізує локативну й нелокативну семантику, тобто репрезентує широкий спектр диференційованих значень: ‘політично незалежне утворення’, ‘політично залежне утворення’, ‘рідна культура, звичаї’, ‘український народ’ і т. ін. Роль головного компонента в аналізованих конструкціях виконують іменники *Бог, воля, ворог, звук, гвалт, домовина, образ, слава, степ, судьба (доля)*: “**О милий Боже України! / Не дай пропасти на чужині / В неволі вольним козакам!**” (с. 122), *Чи я знала, що сповита, / Що тая цариця – Лютий ворог України, Голодна вовчиця?* (с. 176), *...и только звуки Украины / Его тревожат иногда...* (с. 509), *...На гвалт України орли налетіли* (с. 75), *... Не заріже батько сина, / Своєї дитини, / За честь, славу, за братерство, / За волю Вкраїни* (с. 148), *Стоїть в селі Суботові / На горі й високій / Домовина України – / Широка, глибока...* (с. 183), *...И ты, Украйны образ несравненный, / Люблю тебя...* (с. 525), *Прокинеться доля; козак заспіва: / “«Ні Жиди, ні Ляхи!», а в степах Украйни / – Дай то, Боже милий – блисне булава!»*” (с. 83), *От де, люди, наша слава, / Слава України!* (с. 52), *...І оживе добра слава, / Слава України...* (с. 202). Сам же атрибутивно детермінований іменник *Україна* може мати при собі інші художні означення, що надає текстові особливої орнаментальності: *Мы часть её, земли той милой, / Где наши деды родились, / Где их высокие могилы / В степях так гордо поднялись / И наши очи приковали / Своею мрачною красой, / И без речей нам рассказали / Судьбу Украины родной* (с. 529).

У досліджуваному матеріалі зафіксовано конструкцію, у якій роль неузгодженого означення виконує іменник *Україна* в родовому відмінку з прийменником *НА* та займенником-інтенсифікатором *вся*: *Придбав Максим собі сина / На всю Україну* (с. 96). Помічено й те, що онімові *Україна* образну якісну характеристику (‘бідолаха, сердешна’) надає також прикладка як структурно-семантичний різновид означення: *Послав / З табун я коней до обозу / Гармату, гаківниць два вози / Пшона, пшениці, що придбав, / Я всю мізерію оддав / Моїй Україні-небозі...* (с. 410).

У поезіях Тараса Шевченка онім *Україна* використано також як вокативну формулу з властивою їй емоційно-експресивною забарвленістю і структурною розмаїтістю (14 уживань), причому перевагу віддано непоширеним звертанням (8 уживань): *Погибнеш, загинеш, Україно! / Не стане знаку на землі!* (с. 468). Що ж до поширених вокативних синтаксем, то їхній компонентний склад постав на базі опорного іменника *Україна* й одного або кількох означень, виражених присвійними займенниковими прикметниками та / або ад'єктивами з інваріантним значенням 'загальна позитивна оцінка': *Україна милая моя! / Моя Украина родная! / Ее широкие поля, / Ее высокие курганы, / Святая прадедов земля! / Люблю тебя, моя Украина: / Твои зеленые дубровы, / Твои шелковые луга, / Днепра крутые берега, / Люблю я вас любовью новой, / Любовью крепкою...* (с. 525). Для мовної практики автора "Кобзаря" регулярним є те, що вокативну синтаксему супроводжує інший атрибутивний компонент, найчастіше відокремлена прикладка у вигляді одиничної лексеми або субстантивного звороту. Паралельними складними назвами опорного компонента *Україна* є *безталанна вдова, бездітна вдовиця, удова-небога, моя няня, любий край, край тихий, край милий, серце моє: ... Вкраїно, / Мій любий краю неповинний! / За що тебе Господь кара, / Карає тяжко?..* (с. 468), *Краю тихий, краю милий, / Моя Україно! За що тебе сплюндровано, / За що, мато, гинеш?* (с. 125).

Діапазон можливих ускладнювачів вокативної формули розширює постпозитивне відокремлене означення у вигляді дієприкметникового звороту: *Обізвавсь Тарас Трясило / Гіркими сльозами: / [Волю рятувати] / "Бідна моя Україно, / [Обізвався, орел сизий,] Стоптана Ляхами!"* (с. 40). Цей атрибутивний компонент надає новітній якості характеристики власній назві *Україна* й водночас уточнює каузальним відтінком семантику 'який викликає співчуття'.

Спостережено ще й такий факт: вокативна синтаксема *моя Україно* може підпорядковуватися іншим іменникам, зберігаючи свою семантико-синтаксичну автономність, тобто виконувати роль відокремленої прикладки з конкретним змістовим наповненням: *Привітай же, моя ненько, / Моя Україно, / Моїх діток нерозумних, / Як свою дитину!* (с. 56).

Прикладка, як і узгоджене та неузгоджене художнє означення, належить до яскравих зображувальних оцінних засобів. У безпосередньому використанні її в "Кобзарі" можна визначити дві лінії. Перша лінія – апозиція є своєрідною інтродукцією до описуваних

подій, закладений у ній зміст розкриває постконтекст: *А ти, моя Україно, / Безталанна вдова, / Я до тебе літатиму / З хмари на розмову, / На розмову тихосумну, / На раду з тобою; / Опівночі падатиму / З чистою росою. / [Порадимось посумуєм, / Поки сонце встане, / Поки твої малі діти / На ворога стануть! (с. 136)]. Друга лінія – прикладка в тексті набуває висновувального характеру, вона узагальнює, підсумовує все те, про що йшлося в передконтексті, надає йому належної логічно-якісної оцінки: *...А між ними і землячки / Де-де проглядають; / По-московській так і чешуть, / Сміються та лають / Батьків своїх, що змалечку / Цвенькати не вчили / По-німецькій, а то тепер / І кисни в чорнилі... / П'явки! п'явки! Може, батько / Останню корову / Жидам продав, поки вивчив / Московської мови!.. Україно, Україно! / Оце твої діти, / Твої квіти молодії – / Чорнилом політі, / Московською блекотою, / В німецьких петлицях / Замучені. Плач, **Україно, / Бездітна вдовице!** (с. 143).**

Привертає увагу й те, що поряд зі структурованими за участю оніма *Україна* звертаннями в поезіях Тараса Шевченка вживаються вокативні речення, які містяться на початку висловлення, наділені більшою самостійністю й виконують важливе комунікативне завдання – фокусують увагу на тому, про що йтиметься далі: ***Україно, Україно!** / Серце моє, [Ненько моя], ненько! / Як згадаю твою долю [тебе, краю,] / Заплаче [зав'яне] серденько... (с. 40).*

У розглядуваному поетичному дискурсі прикладка як особливий різновид атрибутивних поширювачів зближується з узгодженими та неузгодженими означеннями і тим, що послідовно експлікує опозицію “*мій (наш, свій) / чужий*”, виконує важливі текстотвірні функції, мотивовані інтралінгвальними й соціокультурними чинниками.

Отже, у поетичному дискурсі Тараса Шевченка онім *Україна* належить до семантично найвагоміших складників. Синтагматичний малюнок його, представлений активно й пасивною валентністю, несе цінну інформацію про минуле, сучасне України, чітко віддзеркалює на широкому аксіологічному тлі рецепційну і творчу авторську позицію.

Література

1. Булаховський Л.А. Питання походження української мови / Л. А Булаховський. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – 220 с.
2. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1971. – 120 с.

3. Нельга О. Самосвідомість особистості і її етнічний зміст / О. Нельга // Філософська і соціальна думка. – 1993. – № 7–8. – С. 111–129.

4. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.

5. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рідна мова / І. Огієнко / упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2010. – 436 с. (Бібліотечна серія фундації ім. митрополита Іларіона (Огієнка) “Запізніле вороття”. Серія 2. “Зарубіжні першодруки”. Том 8).

6. Одарченко П. Словосполучення “на Україні” / П. Одарченко. – Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6. – С. 49–52.

7. Ходова К.И. Падежи с предлогами в старославянском языке / К.И. Ходова. – М. : Наука, 1971. – 192 с.

8. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – Х. : Школа, 2014. – 576 с.

9. Шевченко Т.Г. Повести / Т.Г. Шевченко. – Дніпропетровськ : Січ, 2003. – 690 с.

5. “ТОЩО”, “ТА ІН.”, “І Т. ІН.”...

(граматична нотатка до розлогої теми)

Аналізуючи структуру ... речення в сучасній українській літературній мові, ми, як правило, абстрагуємося від конкретного змісту кожного речення, тобто від конкретного в кожному випадку зв'язку речення з дійсністю, і розглядаємо його насамперед як речення-приклад, якому властиві ті або інші закономірності граматичної будови, що впливають із сучасного стану української літературної мови.

Арнольд Грищенко [8, с.117]

Опублікованій у збірникові “Культура слова” науковій розвідці “Та ін.” її автор, Павло Грищенко, дає іншу назву – “Нотатка до розлогої теми” [5, с. 101]. У цьому дослідженні лаконічний вислів *та ін.* проінтерпретовано, з одного боку, як дискурсивний текстотвірний елемент, з іншого боку, як рельєфний штрих, “здатний вияснювати мовну і соціокультурну ситуацію відповідного часу” [там само, с. 106]. Основний акцент зроблено на тому, що вираз *та ін.* через різні причини екстралінгвального характеру перебрав на себе функцію ситуативного субститута антропоніма, говорити про який у ту чи ту історичну добу

було небажано або навіть заборонено. Ідеться про цілеспрямоване табування, утаємничення особи, згадування якої у зв'язку з певними політичними обставинами “могло мати небажані наслідки для автора та його праці” або навіть “спровокувати заборону видання, вилучення друкованих видань з бібліотек, а за умови неможливості вилучення таких видань діяли циркуляри щодо «вимазування, вичищення» небажаних імен у виданнях, які залишали у фондах бібліотек” [там само, с. 103]. Ці метаморфози “стають зрозумілими, можуть бути пояснені лише у контексті відповідної епохи, оскільки вони є знаками і маркерами цієї епохи” [там само, с. 106].

До типових текстів із *та ін.* належить також бібліографічний опис наукових праць, “уміщений у кінці видань, у тих випадках, коли авторство належить не одній-двом особам” [там само, с. 101]. Таке вживання розглядуваного виразу хоч і відповідає бібліографічним стандартам, однак має і свій негатив: поза книжкою з бібліографічних описів *та ін.*, повторимо вслід за Павлом Гриценком, уже “не можна «семантизувати», ідентифікувати з авторським чи редакторським колективом, для цього необхідно брати до рук саму книжку. За таких умов годі довідатися, хто створив фундаментальну багатотомну працю, якщо на шляху пошуку постають лише одне прізвище-репрезентант великого колективу авторів і всемогутнє *та ін.* І веде це *та ін.* (відповідно до затверджених стандартів!) у нетрі забуття імен і постатей неназваних осіб чи наукових колективів, мимоволі стверджуючи різноранговість співавторів і різновеликість їхнього внеску у створення праці” [там само, с. 102].

Окреслення лінгвістичного статусу, функційного простору слова *тощо*, “формул” на зразок *та ін.* [там само], або, за іншим визначенням, “умовних (графічних) скорочень відповідних слів і словосполучень” [12, с. 5] чи “загальноприйнятих графічних скорочень” [11, с. 4], або, ще за іншим дефінуванням, “елементів типу і так далі (і т. д.); і таке інше (і т. ін.); і таке подібне (і т. п.), і подібне (і под.)” [7, с. 48] – одне з дискусійних, нерозв'язаних питань і справді розлогої та, що є особливо важливим, зовсім не простої теми.

Парадигму словесних формул, що виконують функцію субститута в реченні або синтаксичному утворенні, яке виходить за його межі, репрезентують такі компоненти: *та ін.* (= *та інше*, *та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше*, *[ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше*, *і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*, *і тому подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*). Вони значеннево і граматично корелюють між собою, а також із ще одним

конституентом – незмінюваним словом *тощо* й покликані передавати передусім неповноту, можливість продовження однорідних членів у простому ускладненому реченні або однотипних предикативних частин у складному реченні: *Для позначення складних логічних зв'язків використовуються багатослівні сполучники типу відповідно до того, у зв'язку з тим та ін.* (Українське ділове мовлення); *Питання, що пов'язані з масовими комунікаціями, їх впливом на соціальний розвиток сучасного індивіда, можливостями та ризиками існування особистості в інформативному соціумі, вивчають Т. Алексєєнко, Г. Лактіонова, А. Мудрик, А. Рижанова й ін.* (Н. Максимовська); *Це було жахливо – чекання бійки, напевне, з сокирами і т. ін.* (В. Сосюра); *Однокорінні прикметники та дієприкметники, що вирізняються лише префіксами, скорочуються однаково: карпатський – карпат., закарпатський – закарпат., прикарпатський – прикарпат. і под.* (М. Зубков); *Той, хто і цього не має за душею, вдається до вишукування різних побутових дрібниць у житті поета, а то й вигадок, всіляких сюжетів про його взаємовідносини, ставлення до когось і т. п.* (Г. Суховершко); *Думаю, що Дмитрові можна було б почитати і прозу Генріха Гейне – “Романтичну школу”, “Історію релігії і філософії в Німеччині” і т. д.* (В. Стус); *На всі голоси дзвонили стальні тарілки на осях, перегукувався скот з усіх кінців ярмарку ... тощо* (Ю. Яновський).

Умовні скорочення аналізованої парадигми утворюються усиченням перших букв словосполучення або першої букви одного слова й перших двох/трьох букв з обов'язковим закінченням на приголосний другого слова, яке додається до препозитивного сурядного єднального сполучника *і* (*й*) або його функційного еквівалента – сполучника сурядності *та*. Нормативним і продуктивним для описуваних мовних утворень є вживання в повній формі, яку можна вважати їхнім формальним еквівалентом. Пор. подані вище приклади з такими: *У Раді перерва, бо ніяк не домовляться про Кривий Ріг та інше* (Українська правда); *Ішла й думала: окремі двері, окремі кухні, окремі ванни... й таке інше...* (Остап Вишня); *Його [жеребчика] Йошка годував окремо і не шкодував вівса, бо думалося викохати для парадних виїздів десь у гості, на базари і таке інше* (Г. Тютюнник); *Але при чому ж тут сонцеїсти, Рудольф Штор і тому подібне?* (В. Винниченко); *Мені згадалося недавня з ним розмова – звинувачував у грабіжництві, буцімто мені відрахують частину його окладу і тому подібне...* (Р. Іваничук); *Індіанці говорили їм: “Ну*

що?” і **таке подібне** (Д.М. Баррі, перекл. укр. мовою); *Отак і запиши, запишіть Сергеев, “вірнo” і так далі...* (І. Багрянний); *О, в мене тема особлива: про кохання, “Любовь – не вздохи на скамейке...” Чули? Ну і так далі* (О. Гончар); *Важкі роки пройшли над нами, і приємно тепер варити чудову сталь і згадувати наших бійців, а то ніколи було й умитися, і ми вирішили з Адаменком вибити до ночі цілу сотню гетьманської варту у донбасівському низинному селі, поквитатися з паном гетьманом білогвардійської держави за наше не виплакане горе, на білий терор відповісти як слід і так далі* (Ю. Яновський); *[Пошлю і попрошу подати якийсь знак, бо так далі жити не можна.] І так далі і тому подібне ...* (О. Довженко).

Уже було відзначено, що аналізовані вирази “не завжди ідентичні, їх добір, контексти використання залежать від різноманітних чинників”, з-поміж яких і така важлива стилістична настанова, як уникнення невмотивованого, небажаного повтору на короткому текстовому масиві: *Навіть посилки матері слав: калoші, матерірку на піджачок тощо; Слюсарював, їздив на машинах, майстрував і т. ін.* (Гр. Тютюнник). Досліджувані одиниці зближує насамперед те, що вони завжди займають у контексті постпозицію, тобто вживаються в кінці переліку чого-небудь, сигналізуючи цим самим про неповноту чи гіпотетичну можливість продовження переліку, найчастіше створюючи враження, “ніби для автора (отже, і для реципієнта, що сприймає його текст) не важливо, хто (чи що) стоїть за таким скороченням, не цікавить увесь ряд об’єктів, неповноту якого підкреслюють ці спеціальні елементи тексту” [там само]. Подібність виявлено і в тому, що загальноприйняті графічні скорочення та їхні формальні еквіваленти, як і незмінюване слово *тощо*, не мають жорстких обмежень стосовно сфери вживання, тобто характерні для всіх стилів сучасної української мови: *Синтез – метод наукового дослідження предметів, явищ і т. ін. в цілності, єдності та взаємозв’язку їх частин* (Сучасний тлумачний словник української мови); *В українському словниковому складі можна виділити запозичені елементи і з неслов’янських мов – з грецької, латинської, тюркської, західноєвропейських мов та ін.* (Сучасна українська літературна мова); *[Характеристика – це документ, у якому дається оцінка ділових і моральних якостей працівника] Є характеристики виробничі, атестаційні, для вступу до навчального закладу та ін.* (Українське ділове мовлення); *Не варто закінчувати телефонну розмову вставними словами, крилатими виразами тощо* (Українське ділове мовлення); – *Ви думаєте, що ми,*

націоналісти, буржуї, шпики, не знаємо марксизму *і т. д.*, – сказав мені був якось у Львові один громадянин (О. Довженко); Коли весною вперше бачать гусей диких, журавлів, ластівку *й ін.*, то підкидають до них, що під руку попаде: солому, грудку землі, шапку з голови *й ін.*, і говорять: “Гуси, гуси, вам на кубло, а нам на тепло!” (І. Огієнко). Принагідно зауважимо, що в книжних стилях скорочений запис слів і словосполучень використовують для ущільнення обсягу тексту й подання найповнішої інформації, для дотримання вимог лаконічного, максимально стислого письма. До системи скорочень, яку розробив і рекомендував чинний від 1998 р. Держстандарт України, увійшли такі: *і т. д.* (= *і так далі*), *і т. ін.* (= *і таке інше*), *та ін.* (= *та інші*) [9, с. 13, 23].

Важливо наголосити, що донедавна функційно активне загальноприйняте графічне скорочення *і т. п.* (= *і тому подібне*), яке є буквральним перекладом російськомовного графічного скорочення *и т. п.* (= *и тому подобное*) [11, с. 166]), звузило сферу свого вживання, внаслідок чого зросла продуктивність власне українських усталених одиниць, передусім *і т. п.* (= *і таке подібне*), а також *та ін.* (= *та інше*), *і т. ін.* (= *і таке інше*), і незмінюваного слова *тощо*.

Вирази *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (й) ін.* (= *і [й] інше, і [й] інші*) постають як функційні еквіваленти, використання яких мотивоване хіба що евфонічними потребами або намаганням не допустити небажаного повтору. Між ними існує зв'язок, який характерний для сурядних єднальних сполучників *та, і (й)*, що є виразниками єднальних семантико-синтаксичних відношень: на сучасному етапі розвитку української мови вищим ступенем продуктивності вирізняється сполучник *та*, що “має вужче значення” [10, с. 307] й успішно конкурує зі сполучником *і (й)* [4, с. 76– 80, 82–86, 217–219]). Найближчим відповідником цих структур слід уважати мовну одиницю *і под.* (= *і подібне*), що прозоро передає значення ‘схожість із ким-, чим-небудь’: *Завдяки семантиці сполучників як, ніби, наче, немов і под.* есплікується (стає явним) те, що приховане в метафорі (Н. Сидяченко); “Нечастиномовний” характер прийоменників, сполучників *і под.* стверджується представниками різних лінгвістичних шкіл і напрямків... (І. Вихованець).

Дещо інший семантичний опис притаманний виразу *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*). Уведений до його складу атрибутивний модифікатор *такий* уможливорює експліцитну реалізацію значення ‘яка-небудь повторювана дія, ознака, властивість’, ‘яскраво виражена подібність до чогось, когось’: *Чи закоханий він у неї, цього я не знаю, але*

вона аж ніяк не заслуговує бути предметом материнського розпачу **і т. ін.** (О. Іваненко); Після різдвяних канікул моя наука кінчилася – я провалився з чотирьох предметів і взагалі не “виявив старанності” **ї т. ін.** (М. Хвильовий). Найближчим відповідником **і т. ін.** (= **і таке інше**) є структури із сурядним сполучником **і (ї)**, атрибутивно вживаним займенниковим прикметником **таке** і субстантивованим ад’єктивом **подібно**. Специфіка останніх полягає в тому, що вони поруч із семантикою ‘саме те, про що йшлося або мовиться’ послідовніше реперезентують значення ‘спільність із чим-небудь’, ‘схожість на щось’: *Павлуша прочитав усе підряд – дурні вірші, – Мила роза, Мила цвет, Мила розовий букет... – і таке подібно* (А. Головка); *Отож я став рано подвійним сиротою, а що статків опікуни мої мали небагато, та й не був я їхній кровний, то їхню землю захопив собі сотник, отож я опинився у світі цілком позбавлений уз, якими людина із ним в’яжеться: родина, майно, хата, могили предків, сімейні хроніки і таке подібно – все те для мене не існувало, отже, я був у цьому світі істотою бездахою та безрідною, що, може, й спричинилося до того, що я став людиною, як то кажуть, не від світу* (В. Шевчук).

Функцію субституата-відповідника проаналізованих вище умовних скорочень і їхніх формальних еквівалентів регулярно виконує вираз **і т. д.** (= **і так далі**), який завдяки збереженню семантичного зв’язку з прислівниками **так** і **далі**, що слугують базою для його творення, чітко актуалізує семантику ‘продовження розпочатого подібно до того, як було сказано раніше’: *Окрім числівників один, другий, прономіналізуватися можуть третій, четвертий і т. д.*, якщо вони в контексті нашаровуються один на одного (В. Ожоган); *[Чим нажити гаки на сома?] Черв’яками, живцями, жабами, можна чіпляти шматки м’яса і т. д.* (Остап Вишня); *Маємо намір зараз же скласти другий такий альманах, а за ним третій і т. д.* (М. Коцюбинський); *Якщо не буде реформ судів, прокуратури, митниці і так далі, ми втратимо шанс на іншу Україну* (Е. Згуладзе).

На рівні виразів **та ін.** (= **та інше, та інші**), **і (ї) ін.** (= **і [ї] інше, і [ї] інші**), **і т. ін.** (= **і таке інше, і такі інші**), **і под.** (= **і подібно**), **і т. п.** (= **і таке подібно**), **і т. д.** (= **і так далі**), які запрограмовані субституювати той або той компонент граматично різнорідних конструкцій, виявлено дію принципу лексико-семантичної вибірковості. Йдеться про конститuentи **та ін.** (= **та інші**), **і (ї) ін.** (= **і [ї] інші**), **і т. ін.** (= **і такі інші**), які заступають, по-перше, потенційні однорідні члени речення, представлені лексемами – найменуваннями істот, по-друге,

потенційні однотипні частини складного речення, у яких суб'єкту позицію заповнюють лексичні одиниці з цим самим значенням. Іншим субститутам досліджуваної парадигми така селекційність не властива.

У кінці переліку, що вказує на його неповноту, на можливість його продовження, крім розглянутих вище виразів, досить часто функцію незмінюване слово *тощо*: *Питали про життя на волі, про погоду, про врожай, про спортивні змагання тощо і чекали з надзвичайною цікавістю, що ж він скаже* (І. Багрянний); *Це все для дрібного цінного хутрянного звіра і такого, що рушницею в цім лісі його не добудеш, як-от колонок, солончай, куниця, хорда (сестра куниці), горностай тощо* (Остап Вишня); *Стара почала поратися по господарству, догодовувати курей, виганять гусей та вутят до річки, робити місиво для свині тощо* (Г. Хоткевич); *Так от, у степовому селі був ярмарок, на чотири боки куріло, куріло степові розложисті шляхи тощо* (Ю. Яновський). Воно виявляє широкий спектр кореляцій з усіма компонентами парадигми. *Тощо*, як і сполучникові конструкції *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т.д.* (= *і так далі*), заступає різні стосовно формально-граматичної й семантико-синтаксичної будови структури. Аналізований субститут протиставляється своїм субститутам-відповідникам тим, що експліцитно передає безсполучниковий зв'язок, а імпліцитно – сполучниковий, власне, його можна вважати дифузною одиницею, яка інтенційно зорієнтована на реалізацію сполучникового й безсполучникового зв'язку. Конкретний зміст цих зв'язків перебуває в тісній залежності від контексту, саме він детермінує й диференціює їх. Основне призначення “незмінюваного елемента” [7, с. 49] *тощо* – засвідчувати відкритість сурядного ряду, репрезентованого рівноправними у формально-граматичному і спорідненими у змістовому, логічному відношенні однорідними членами, предикативними частинами складного речення, парцельованими конструкціями. Якщо умовні скорочення і їхні формальні еквіваленти зі сполучниками *і (ї), та* сигналізують про закритість цього ряду, то незмінювана лексична одиниця *тощо* не запрограмована на якусь лімітативність, вона яскраво заманіфестує граматичну й семантичну необмеженість його. “Кількість складових частин у таких випадках, – справедливо наголошував Арнольд Грищенко, – визначається комунікативними потребами” [8, с. 116].

Спостережено й ще одну закономірність, пов'язану з уже згадуваною лексико-семантичною селекційністю: для слова *тощо*

нетиповим є продовження однорідного ряду, сформованого на базі компонентів – найменувань людей за різними ономасіологічними ознаками, а також інших живих істот, а типовим – або продовження однорідного ряду з конститuentами – назвами неістот, або заступання однотипних предикативних частин складного речення, суб'єкту позицію в яких обіймають семантично різнорідні іменники чи їхні субститути.

В окрему групу об'єднано зосереджені в публіцистично-художній, художній, розмовній сферах синтаксичні конструкції, у яких роль синтаксичного субститута виконують ужиті контактено тотожні *і т. д. і т. д.* (= *і так далі і так далі*), *і т. п. і т. п.* (= *і таке подібне і таке подібне*; *і тому подібне і тому подібне*, марк.) чи подібні у формальному й почасти семантичному аспектах вирази *і т. д. і т. п.* (= *і так далі і тому подібне*; *і так далі і таке подібне*). Функційне ядро з-поміж них становлять останні. Тотожні вирази, які утворюють своєрідний суцільний вислів, і повні вирази, що постають як специфічні стійкі вислови, збігаються за своїми функційними властивостями: вони увиразнюють, конкретизують за різними параметрами актуалізовану в реченні або й ширшому контексті думку. Дублюватися можуть як графічні скорочення, так і їхні формальні еквіваленти: – *Пожди, експлуататоршо! Я тобі покажу, як триста літ із нас... і т. д., і т. д.* (Остап Вишня); *Починає лазити [господиня] по підлозі, замітати, підмітати, вискрібати, витирати і т. д. і т. д.* (Леся Українка); *Чудова перспектива: сидіти біля моря й чекати на генія (“Невже Україна свого Моїсея” і т. д. і т. д. і т. д. “Не може ж так бути” і т. д. і т. д. і т. д.)* (М. Бажан); *Львівська кухня багата та різноманітна стравами. Якщо взяти “зупки”, то це селерові, помідорові, грибні, квасолеві і так далі, і так далі...* (І. Котлобулатова); *[Голова каже: “Судити”. – Бригадир наш: “Відпустити. Як ми будем всіх судити, хто на нас буде робити?”] І так далі, і такі далі, Сидить баба в криміналі* (Українська народна пісня); *Він і член профспілки, він ... і т. д. і т. п.* (М. Хвильовий); *... Я, скажімо, в свої 46 років просто не вірю, що бувають жінки, які лаються, обманюють, продаються і т. д. і т. п.* (В. Стус); *Сторожі, пожежні, конюхи, доярки, свинарки, пастухи, кладовщики, бухгалтери, рахівники, ланкові, заготи, голови, секретарі, председателі, завкадри, міліція, птахівництво, пасічники, емтеєсівці і т. д. і т. п.* (О. Довженко); *[Або ще такі перлини: “Не мотай ниток на...!” (Це вже Андрій чув на власні вуха від Нечаєвої).] “Набивати погони”, “робити біфштекс”, “женити на*

шимпанзе” **і так далі, й тому подібне** до безконечності (І. Багрянний); Як ніколи високий відсоток зіпсованих протоколів і голосів “проти всіх”... розходження з екзит-полами, проведеними професійними соціологами, як ніколи ...потрібним партіям та кандидатам під тиском місцевих адміністрацій “домальовують” необхідний відсоток... **і так далі, і таке подібне**... (Українська правда).

Відомо, що загальноприйняті умовні графічні скорочення, які використовують після переліків, перед іменами, прізвищами й географічними назвами, при цифрах та покликаннях, обов’язково розшифровуються й вимовляються повністю, а скорочуються лише на письмі. Цікаво, що вирази *і т. д. і т. п.* (= **і так далі і тому подібне; і так далі і таке подібне**) зазвичай у розмовному, а нерідко й у художньому та публіцистичному стилях можуть функціонувати як одиничні (*і теде; і тепе*) або як дубльовані (*і теде і тепе*) ініціальні утворення, що пережили процес своєрідної лексикалізації. Для них характерною є негативна змістова конотація, висока емоційна напруженість, а ще – орфографічно-пунктуаційна неусталеність (написання їх разом і через дефіс; уживання / невживання в їхньому складі коми): [Це просто плювок в лице громаді.] Особливо після того, як мер в Фейсбуці писав, що він категорично проти незаконних будов, стоїть на сторожі громади, буде ветоувати незаконні рішення **і тепе** (Інтернет-ресурс); Я з цим завжди не погоджуюсь, мовляв, що ці люди п’ють через власну ліню, а звідси: похідне почуття нікому не потрібності, загнаності, депресії **і теде** (М. Брижак); Мав призначатися [ЛуАЗ 1901 “Геолог”] для силових структур, а особливо для МНС **і теде**. Досить цікава автівка, дизель, шість (!) ведучих колес, амфібія **і теде і тепе** (Інтернет-ресурс); А в ролі придбавача улову виступить представлений Шпачихою наш улюблений геній, наш дорогий висуванець **і теде і тепе** (О. Гончар); [Недільний форум опозиції нагадував свято правди і щасливого майбутнього.] Палкі речі опозиціонерів, заклик до боротьби **і теде і тепе** (П. Паламарчук); Потім був театральний режисер, не менш успішний, модний, молодий та дуже перспективний художник, який уже в наступному місяці відкриває виставку картин, присвячену її [Мавки] творчості... **і теде, і тепе**... (Дара Корній); – Знаю, – він людина, така, як ми, нічим не гірша, **і теде, і тепе** (В. Лис); На перший раз вудки ламаємо, на другий раз руки, ноги **і те-де, і те-пе** (А. Кокотюха).

Досліджувані мовні одиниці, побудовані за зразком сурядних словосполучень з парним сполучником *і (й)*, становлять групу

специфічних стійких сполук, які зазнали процесу вторинної фразеологізації, одним із формальних свідчень якого є вже згадувані орфографічна та пунктуаційна непослідовності. Для цих одиниць регулярним є входження до складу сурядного ряду, компоненти якого перебувають між собою у відношенні логічної віддаленості або навіть несумісності й цим самим забезпечують стилістичний ефект повідомлюваного, нерідко перетворюються на мовну гру з її стратегічними настановами, які мовець (автор тексту) адресує реципієнтові.

Незмінюване слово *тощо* й усі аналізовані в роботі умовні скорочення та їхні формальні еквіваленти можуть заступати 1) однорідні члени в простому ускладненому реченні: *Вже коли син після семирічки вчився в агрономічному технікумі і приїжджав додому на канікули, батько, жартома розігруючи відому сцену з “Тараса Бульби”, борюкався з ним і всіляко заохочував, жахаючи матір, підіймати важкі колоди, млинові колеса **тощо*** (В. Козаченко); *Встановився ось який ряд послуху: Рудько – Сірий – Чорний – Рябенький **і т. д.*** (Олег Ольжич), 2) предикативні частини у складному реченні: *Я знаю, що він думає: він хоче сказати, що так нечесно, що так комунари не роблять, що це – вакханалія **і т. д. і т. п.*** (М. Хвильовий); *“...ані слівця про те, куди Ви гадаєте їхати з Рима і де гадаєте провести літо – чи повернетесь до Парижа за Вашими речами, що роблять Ваші супутники, чи є у Вас ще супутники **і т. ін.**”* (О. Іваненко) і 3) парцеляти, тобто додані до опорного речення після розділової паузи одна чи кілька інтонаційно-смыслових одиниць, що “разом з першим передають зміст одного висловлення” [15, с. 46], підкреслюють його значущість, актуалізують і посилюють його інформативну місткість, употужнюють експресивність і виразність: *Одначе батьки, видно, мало турбувались його питаннями, а зате журились, як і де дістати грошей? Що можна продати? Як дотягти з хлібом до нового врожаю? Скільки було б карбованців за годовану льоху? **Тощо*** (У. Самчук); *І стоїть знову сірий біля воза, думає думку волячу, аж доки знову: – Триста! **І т. д., і т. д.*** (Остап Вишня).

Найтипівішим для слова *тощо* і виразів *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (й) ін.* (= *і [й] інше, і [й] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) є позиція останнього однорідного члена стосовно двох і більше попередніх, ужитих без сполучників або – зрідка – з ними. У цьому разі субститути, маючи специфічну лексико-граматичну репрезентацію, разом з

іншими компонентами (іншим компонентом) стають повноправними реалізаторами таких основних принципів однорідності, як об'єднаність сурядним зв'язком, вираження одноптипних понять, перебування в однакових синтаксичних відношеннях з одним із членів речення, однофункційність, тобто виконання ідентичної з цими компонентами (цим компонентом) функції головного або другорядного члена простого ускладненого речення: *І вони пішли за клуню, де ростуть кущі агрусу, малини, бозу тощо* (У. Самчук); *На всі голоси дзвеніли сталльні тарілки на осях, перегукувався скот з усіх кінців ярмарку ... тощо* (Ю. Яновський); *Це виявилось в турботах і піклуванні, щоб він не застудився, не “перекупався” і т. ін.* (О. Іваненко); [*Хочу залишитися жінкою*]. *Бути нею найперше, а вже потім художницею, мислячою людиною тощо* (П. Загребельний); *І баба Мокрина була його заступником по нашому двору – збирала на храм гроші, скликала бабів на збори тощо* (В. Нестайко); *Звідти обійшов кілька обійсть і змовив дівчат до соломи, подавання в барабан тощо* (У. Самчук); *Обоє несли на руках багато речей: одіж, килими, білля, постіль і т. ін.* (О. Кобилянська); *Йому “вгорі” видадуть веселкориб'ячу луску: ордени, “путьовки”, абонемент на видовища, грошові конверти тощо* (В. Винниченко); *Практику маю – з комсомольцями тощо* (М. Куліш); *Помалу стандартні невинні запитання про соцстан тощо перейшли в запитання каверзні, ехидні, з “пасткою”* (І. Багряний); *Вони [хроматичні кольори] мають три основні властивості: кольоровий тон – відтінок, який характеризує колір як червоний, жовтий і т. ін., насиченість – ступені вираження кольорового тону і світлість – ознака, що визначає колір як світлий або темний* (О. Костянтинова); *Відсутність якихось (лексичних, синтаксичних, морфологічних та ін.) ознак засвідчує похідність слова* (І. Вихованець); *А на свята, тобто на Новий рік, на Різдво, на Перше Травня, на Великдень, на День фізкультурника, на храм, на Водохреще і т. д.* (Книші не пропускали жодного ні церковного, ні нашого, радянського, свята) *вони випивали сімейно, удвох* (В. Нестайко).

Сурядні ряди з однорідними членами *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (й) ін.* (= *і [й] інше, і [й] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*), *тощо* мають рідше дво-, частіше багатоконпонентну організацію: *Так ось: після виходу “Краси вірності” у нас з Олесем Терентійовичем періодично відбувався якийсь обмін думками про сучасний літературний*

процес *і т. ін.* (М. Наєнко); *Офіцерам видавали коньяк і таке подібне* (О. Добржанський, В. Старик); *Того дивного опоетизованого (Ах, Арсенєв! Ах, екзотика!) – наївного племені дітей природи, що уже вигибали, як малі діти, від усіх благ чужої колонізації: від алкоголю, люесу тощо* (І. Багрянний); *Ви вже даруйте мені, якщо це не-тактовно, нескромно і т. д.* (О. Сизоненко); *...на вигоні, площі підгукуючи, підкидаючи ліктями, хлопчики силкуються удати із себе шмулів, буланів, кацапів тощо* (В. Винниченко).

Досліджувані мовні одиниці наділені потенційною спроможністю приєднуватися до однорідних членів різної будови, отже, і потенційно заступати 1) одиничні поширені або непоширені члени речення: *Питали про життя на волі, про погоду, про врожай, про спортивні змагання тощо і чекали з надзвичайною цікавістю, що ж він скаже* (І. Багрянний); *Чи закоханий він у неї, цього я не знаю, але вона аж ніяк не заслуговує бути предметом материнського розпачу і т. ін.* (О. Іваненко); *Тоді матимеш щастя (атраксію, ніврану, царство небесне і т. ін.)* (В. Винниченко); 2) пари поширених або непоширених членів речення: *Упродовж ХІХ ст. виникали і літературні дискусії, які стосувалися безпосередньо літературного життя, як-от: полеміка між прихильниками реалістичного міметизму, часто в народницькому розумінні, та модерністами на початку ХХ ст., зокрема між С. Єфремовим та Хоткевичем, між газетою “Рада” та часописом “Рідна хата” та ін.* (Літературознавчий словник-довідник); *Усучасній мовній практиці трапляється різне написання іншомовних власних назв – особових імен і географічних найменувань, напр.: Арістотель і Аристотель, Дідро і Дидро, Сізіф і Сизиф, Тібет і Тибет, Сіракузи і Сиракузи, Сан-Франціско і Сан-Франциско і под.* (Довідник з культури мови). Вирізнені поліфункційні стосовно структури однорідні члени речення можуть супроводжувати узагальнювальні слова, для яких типовою, але не єдино можливою є препозиція: *А те, що він назвав “смуга перешкод”, то був комплекс різних перешкод: колода, яма з водою, високий паркан, низенька дротяна загорожка, під якою на пузі пролазити, тощо* (В. Нестайко); *Але більшість іла що попало: огірки, яблука, груші, сливи, хліб тощо* (О. Довженко); *В Асканії тоді був великий ставок, навіть кілька ставків, де багато було дикого птаства: диких качок, гусей, лебедів і т. ін.* (Остап Вишня); *Зразу так-таки і беретеса вчити Джека різних потрібних мисливських штук: іти за ногою, приносити поноску, шукати заховану якусь таку річ і т. д.* (Остап Вишня). Субститут однорідного члена, що завершує

однорідний ряд, як і інші конкретно вербалізовані його члени, співвідноситься з узагальнювальним словом як родове / видове, ціле / частина, уточнювальне / уточнюване. Саме ж узагальнювальне слово виражає пояснювальні відношення.

Найважливішою диференційною ознакою ряду однорідних членів простого ускладненого речення із компонентами *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*), *тощо* є його відкритість у плані інформативної наповнюваності. Навіть неповторювані єднальні сполучники *і (ї), та*, поєднуючи останній позбавлений конкретної семантики член речення *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) з попереднім (попередніми), виконують свою основну функцію – указівка на закритість однорідного ряду – лише формально. Конструкції, утворені за зразком субмоделі “однорідний член речення + однорідний член... + [сполучник + однорідний член-субститут]” наближаються своїм семантичним описом до синтаксичних структур, в основі яких лежить субмодель “[сполучник + однорідний член] + [сполучник + однорідний член] + [...] + [сполучник + однорідний член-субститут]”.

Уже було наголошено, що вирази *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) і їхній корелят *тощо* здатні перебирати на себе роль субститутів однотипних предикативних частин складного речення, отже, й ідентифікуватися з цими частинами в плані синтаксичної специфікації. Мовиться передусім про складнопі-дрядні речення розчленованої та нерозчленованої структури й ті єднальні складносурядні речення відкритої структури, у яких “обмеження виникають лише з точки зору лексичної достатності” [14, с. 306]: *При цьому він почав свої поважні розмови, – куди, мовляв, біжить ця річка, які риби в ній, скільки років, де живуть леbedі, що ми живемо в Росії тощо* (У. Самчук); *Перечислялося всі заслуги того орденоносного тов. Медвина – “ветерана ВЧК – ОГПУ – НКВД, славного і доблесного чекіста”, що в боротьбі з ворогами не знав пощади і жалості і що рука в нього не дрижала ніколи... і т. д.* (І. Багрянний); *Але могло також статися, що ті Домбровські попереверталися просто з Дубровських, як Церпіцікі з Терпецьких, Жевускі з Ревуцьких, Яжемовскі з Яремовських, Махцевічі*

з *Махтеєвичів і т. д.*, а *Радзівілли* зі звичайних собі українсько-білоруських *Рабоволів* (Г. Журба); Він мав повідомити, які в них плани, скільки зброї **тощо** (М. Куліш).

Стосовно слова *тощо*, то цілком імовірним є припущення, що воно спроможне заступати невербалізовану предикативну частину безсполучникового складного речення, пор.: *А римувати по-українському особливо важко: рим не так багато, на анонси не кожен відважиться і т. д.* (В. Стус). → *А римувати по-українському особливо важко: рим не так багато, на анонси не кожен відважиться тощо*. Субститутивні предикативні частини складного речення вступають у відношення структурно-семантичної рівнозначності з попередніми предикативними частинами і “як частини цілого перебувають в однаковому відношенні до цього цілого” [8, с. 120].

Субститутивні властивості однорідних членів простого ускладненого речення, предикативних частин складного речення поширюються також на парцеляти, які диференціюють на два типи: 1) ті, що конкретизують один із членів базової частини, і 2) ті, які декодують усю базову частину: – *Та в Хосівці самі жаби! Коли вже їхати, щоб з качками бути, так тільки на Яготин. От там качви... І т. д., і т. п.* (Остап Вишня); *Пошлю і попрошу подати якийсь знак, бо так далі жити не можна. І так далі, і тому подібне ...* (О. Довженко).

Складною є не лише проблема синтаксичної специфікації, а й частининомовного статусу виразів *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) і незмінюваного слова *тощо*. У цьому контексті важливо зацентувати увагу на тому, що немає підстав розмежовувати або протиставляти за якими-небудь критеріями умовні позначення слів, словосполучень і їхні нескорочені еквіваленти. Що ж до граматичної кваліфікації аналізованих мовних одиниць, то в науковій літературі не існує єдиного погляду. Лексикографічні джерела “здебільшого зазначають незмінюваність цих слів, не вказуючи на їх частиномовну належність” [7, с. 48], а тим паче на їхню синтаксичну роль [13, т. II, с. 209; т. IV, с. 8; т. VII, с. 735; т. X, с. 18].

На нашу думку, першою операцією алгоритму розв’язання порушеної проблеми є ідентифікування умовних скорочень і їхніх формальних еквівалентів – субститутів однорідних членів простого ускладненого речення, предикативних частин складного речення, парцелятів – як фразеологізованих одиниць, об’єднаних такими

структурними субмоделями: “сполучник сурядності + субстантивований займенниковий прикметник” (*та ін. [= та інше, та інші], і [ї] ін. [= і [ї] інше, і [ї] інші]*), “сполучник сурядності + субстантивований власне-прикметник” (*і под. [= і подібне]*), “сполучник сурядності + займенниковий прикметник + субстантивований займенниковий прикметник” (*і т. ін. [= і таке інше, і такі інші]*), “сполучник сурядності + займенниковий прикметник + субстантивований власне-прикметник” (*і т. п. [= і таке подібне]*), “сполучник сурядності + субстантивований займенниковий прикметник + субстантивований власне-прикметник” (*і т. под. [= і тому подібне]*, марк.), “сполучник сурядності + займенниковий прислівник + власне-прислівник” (*і т. д. [= і так далі]*). Друга важлива операція алгоритму – визнання того, що утворені за зразком структурних моделей “сполучник і (ї) (*та*) + повнозначне слово”, “сполучник і (ї) + повнозначне слово + повно-значне слово”, конкретними репрезентантами яких є подані вище субмоделі, фразеологічні вислови номінативного типу здебільшого опосередковано співвідносяться з тією або тією частиною мови, і відбувається це не за формально-граматичними ознаками їхнього стрижневого компонента, а на підставі характеру зв’язку їхньої семантики із планом змісту лексем певної частини мови. Формування фразеологічного значення, переконує О.І. Молотков, – це “не просто процес десемантизації слів, що становлять словосполуку, а утворення ... особливої одиниці мови з її специфічними властивостями” [17, с. 9]. Нарешті, важливо зважати ще й на таку операцію алгоритму, як орієнтування на іманентні функції конкретної частини мови.

Фразеологізми *та ін. (= та інше, та інші), і (ї) ін. (= і [ї] інше, і [ї] інші), і т. ін. (= і таке інше, і такі інші), і под. (= і подібне), і т. п. (= і таке подібне), і т. д. (= і так далі)* за лексико-денотативним значенням, способом конкретно реалізованої семантики, яка частково мотивується їхнім конституентним ресурсом, і типом іманентних функцій (узагальнено-вказівна, субститутивна) співвідносяться із займенниковими словами, а як конкретніше, то із прономінативними субстантивами (*та ін. [= та інше, та інші], і (ї) ін. [= і (ї) інше, і (ї) інші], і т. ін. [= і таке інше, і такі інші], і под. [= і подібне], і т. п. [= і таке подібне]*) і прономінативними адвербіативами (*і т. д. [= і так далі]*). Своєрідність перших полягає в тому, що вони, на відміну від власне-іменників, які безпосередньо номінують предмети позамовної дійсності, “лиш опосередковано позначають предмети, пов’язуючись із конкретною ситуацією”, тобто “конкретної назви предмета не

містять і вказують на певні предмети лише в конкретній ситуації”, а “поза контекстом або ситуацією абсолютно не зрозумілі мовцєві або слухачєві”, позаяк передають “тільки загальну (категоріальну) граматичну інформацію... вказують на предмети взагалі, або точніше кажучи, спеціалізовані на вираженні предметності”. Окремішність других визначає те, що вони “поза контекстом ... дають тільки загальну (категоріальну) граматичну інформацію”, лише опосередковано номінують ознаку ознаки, пов’язуючись із конкретною ситуацією, “з конкретним їх мовленнєвим характером у висловлюванні”, тобто “не містять конкретної ознаки і потенційно можуть стосуватися багатьох власне-прислівникових компонентів” [3, с. 195], семантичний зміст яких становить те, що вони безпосередньо вказують на ознаку ознаки.

Такі різнорідні критерії частиномовного ідентифікування, як ономасіологічна сутність, лексико-денотативний і власне семантичний універсалізм, узагальнена дейктичність і субститутивність, тобто потенційна здатність заступати собою різні синтаксичні позиції на рівні простого ускладненого, складного речення й за їхніми межами, можуть слугувати підставою для зарахування до розряду прономінативів незмінюваного слова *тощо*. Василь Ожоган кваліфікував “елементи” на зразок *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*), а також “незмінюваний компонент” *тощо* як контамінанти зі значенням займенникових і незмінних слів, особливість яких полягає в тому, що “вони тісно пов’язані з категорією неозначеності” [7, с. 48–49]. За своєю природою розглядувані в пропонованому дослідженні фразеологізовані вирази і справді є контамінованими утвореннями, які лише вказують на щось, когось, узагальнено називають щось, когось, тобто утворюють особливу систему субститутів, що виявляють спільність із займенниками, зокрема займенниковими іменниками (*та ін.* [= *та інше, та інші*], *і (ї) ін.* [= *і (ї) інше, і (ї) інші*], *і т. ін.* [= *і таке інше, і такі інші*], *і под.* [= *і подібне*], *і т. п.* [= *і таке подібне*]) та займенниковими прислівниками (*і т. д.* [= *і так далі*]). Найвищим же ступенем узагальнення, тобто узагальненої вказівності, найширшою субститутивністю наділене незмінюване граматично поліфункційне слово *тощо*, позаяк воно інтегрує у свій лексико-денотативній структурі узагальнену предметність й узагальнену ознаку ознаки, конкретизувати й увиразнити які може лише контекст.

Синтаксична зона займенникових фразеологізмів *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) і їхнього універсального відповідника – незмінюваного займенникового слова *тощо* – охоплює, по-перше, просте речення, у якому вони виконують функцію самостійного однорідного члена, по-друге, складне речення, у якому їм відведено роль специфічно вербалізованої предикативної частини, що виявляє прямолінійний зв'язок із попередніми частинами не лише на формально-граматичному й семантико-синтаксичному зрізі, а й на рівні предикативності, по-третє, пов'язані з комунікативною будовою речення парцеляти, репрезентовані у вигляді таких одиниць, як відносно самостійний член речення, відносно самостійна предикативна частина речення. Вони є органічним компонентом простого або складного речення, утвореного “при його членуванні на декілька висловлень у зв'язку з певною комунікативною ідеєю» і винесеного «за межу синтаксичної структури – речення” [6, с. 526]. На наш погляд, не обґрунтованим є твердження, згідно з яким “слова ***та інші*** розглядаються як однорідні» члени, а «слова ***і (ї) т. д.*** (і так далі), ***і (ї) т. ін.*** (і таке інше) не вважаються однорідними членами” [1, с. 123]⁴. За формально-синтаксичними і семантико-синтаксичними ознаками та морфологічними показниками вони не різняться між собою, що дає право тлумачити компоненти розглядуваної у праці парадигми як постпозитивні однорідні члени, приєднані сурядним зв'язком до попереднього однорідного члена (попередніх однорідних членів) простого ускладненого речення.

Потенційну синтаксичну роль займенникового слова *тощо*, прономінативних фразеологізмів *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) засвідчує й те, що вони можуть переходити до розряду інших частин мови, зокрема субстантивуватися й перебирати на себе синтаксичні функції іменника. Пор. у цьому контексті пов'язані логічно завершеною епістолярною ситуацією “лист (адресант) – відповідь на лист (адресат)” приклади: *У передз'їздівському № ми хочемо дати коротенькі виступи (1 стор. на маш.) письменників про їхні думки, плани і т. д.* (3 листа В. Бережного

⁴ У наступному виданні «Довідника з українського правопису» цього коментарю немає [2, с. 114–116].

до О. Гончара) і з твого “*і т. д.*” важко було зрозуміти, чого саме хоче [журнал] “Україна” (3 листа-відповіді О. Гончара В. Бережному).

Отже, аналізованим у статті субститутам *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (й) ін.* (= *і [й] інше, і [й] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) і незмінваному слову *тощо*, яке є їхнім найрегулярнішим функційним відповідником, властиві своєрідні граматичні та семантичні закономірності. Інтегрує ці мовні одиниці те, що вони, по-перше, вживаються в кінці переліку чого-небудь, тобто завжди займають постпозицію, по-друге, вказують на неповноту того, про що йшлося, на гіпотетичну можливість його продовження, по-третє, дублюють синтаксичну поведінку тих компонентів (членів речення, предикативних частин складного речення, парцельованих одиниць), з якими перебувають у відношенні формально-синтаксичної, семантико-синтаксичної, комунікативної рівнозначності, по-четверте, експлікують узагальнено-вказівну семантику, по-п’яте, за частиномовним статусом співвідносяться з неоднорідними стосовно значення прономінативними словами – займенниковими іменниками та займенниковими прислівниками.

P.S. 1. Лінгводидактичний коментар

Синтаксичний розбір речення передбачає обов’язковий аналіз кожного повнозначного слова або сполуки слів як його компонента з притаманними йому формально-синтаксичними та семантико-синтаксичними функціями й морфологічними характеристиками. За рамками синтаксичного розбору, зрозуміло, і за межами речення не можуть залишатися вирази *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (й) ін.* (= *і [й] інше, і [й] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*) і незмінване слово *тощо*. Їх варто кваліфікувати (отже, і графічно ідентифікувати) як потенційні специфічно морфологізовані однорідні головні чи другорядні члени простого ускладненого речення, приєднані сурядним зв’язком до попереднього однорідного члена (попередніх однорідних членів), або як потенційні специфічно вербалізовані предикативні частини складного речення, приєднані сурядним зв’язком до попередньої однотипної з ними предикативної частини (попередніх однотипних із ними предикативних частин).

P.S. 2. Пунктуаційний коментар

Потребують уніфікування й деякі пунктуаційні моменти, що стосуються вживання / невживання коми перед виразами *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (й) ін.* (= *і [й] інше, і [й] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*), *і т. д. і т. д.* (*і так далі і так*

далі), *і т. п. і т. п. (і таке подібне і таке подібне)*, *і т.д. і т. п. (і теде і тепе, і так далі і тому подібне, і так далі і таке подібне)*:

1. Якщо після однорідних членів речення, з'єднаних повторюваним сполучником **і (ї)**, ідуть вирази *та ін.* (= *та інше, та інші*), *і (ї) ін.* (= *і [ї] інше, і [ї] інші*), *і т. ін.* (= *і таке інше, і такі інші*), *і под.* (= *і подібне*), *і т. п.* (= *і таке подібне*), *і т. д.* (= *і так далі*), то вони теж розглядаються як однорідні й перед ними ставиться кома: *У столі він акуратно склав і підручники, і зошити, і альбоми, і т. ін.*; *Хлопець охоче займався спортом, захоплювався літературою і фізичної праці не цурався, і для духовної справи знаходив час, і т. д.* Пор.: *На недільник прийшли і Захарченко, і Левенко, і Ящук, і інші* [1: 123].

2. Кома не ставиться між двома однорідними членами речення, з'єднаними повторюваним сполучником **і**, що утворюють один суцільний або стійкий вираз: *і т. д. і т. д. (і так далі і так далі)*, *і т. п. і т. п. (і таке подібне і таке подібне)*, *і т.д. і т. п. (і теде і тепе, і так далі і тому подібне, і так далі і таке подібне)* [1, с. 122–124; 2, с. 114–116; 16, с. 135–136].

Література

1. Бурячок А. А. Довідник з українського правопису / А. А. Бурячок, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівський, Н. І. Тоцька. – 2-ге вид., випр. й доп. – К. : Рад. школа, 1973. – 280 с.

2. Бурячок А. А. Довідник з українського правопису / А. А. Бурячок, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівський, Н. І. Тоцька. – 3-тє вид., випр. й доп. – К. : Рад. школа, 1984. – 280 с.

3. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

4. Городенська К. Граматичний словник української мови: сполучники / Катерина Городенська. – К. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2007. – 340 с.

5. Гриценко П. “Та ін.”: (нотатка до розлогої теми) // Культура слова : науково-популярне видання / Нац. акад. наук України, Ін-т української мови. – К. : ВД Дмитра Бурого, 2010. – Вип. 72. – С. 101–106.

6. Загнітко А. Теоретична граматики української мови: синтаксис : монографія / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.

7. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови : монографія. – К. : НАН України; Ін-т укр. мови, 1997. – 230 с.

8. Синтаксична концепція Арнольда Грищенка: вибране / упоряд.: І. В. Дудко, Ю. С. Макарець; ред. М. І. Степаненко. – К., 2011. – 436 с.

9. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі: загальні вимоги та правила : ДСТУ 3582-97 від 4 лип. 1997 р. № 391. – К. : Гостандарт України, 1998. – 25 с.

10. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання : навчальний посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

11. Словарь сокращений русского языка: около 17700 сокращений / Д. И. Алексеев, И. Г. Гозман, Г. В. Сахаров ; под ред. Д. И. Алексеева. – 3-е изд., с прил. новых сокращений. – М. : Рус. яз., 1983. – 487 с.

12. Словник скорочень в українській мові / уклад.: Н. Д. Гула та ін.; ред.-упоряд. В. В. Жайворонок, М. М. Фащенко; за ред. Л. С. Паламарчука. – К. : Вища шк., 1988. – 512 с.

13. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. II. – 1971. – 550 с.; Т. IV. – 1973. – 839 с.; Т. VII. – 1975. – 832 с.; Т. X. – 1979. – 658 с.

14. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

15. Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

16. Український правопис / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – 3-тє вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1990. – 240 с.

17. Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – М. : Сов. энциклопедия, 1968. – 544 с.

6. УКРАЇНЬСЬКА МОВА І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СЬОГОДЕННЯ

Майбутнє пишеться сьогодні на Майдані...

Павло Щириця

Сучасний світ понадміру динамізувався. Вистежування й належне узагальнення змін, які переживають окремі народи, які відбуваються в різних країнах, які охоплюють цивілізацію загалом, – з-поміж найактуальніших і невідкладних завдань сучасності. Від глибини осягнення натеперішніх суспільних трансформацій залежить майбутній успіх, будь-який поступ людства. Ці трансформації не здійснюються щораз за абсолютно новими сценаріями, вони, однак, і не нашаровуються повністю на той або той попередній досвід. Кожна держава, кожен етнос, займаючи свою нішу у світовому просторі, торує власний шлях. Важливо, що в центрі найзнаковіших суспільно-політичних змін завжди опинялося й нині залишається мовне питання. Не є винятком у цьому зв'язку й Україна з її наболілими мовними проблемами. Тут доречно було б схарактеризувати різні етапи розвитку української літературно-писемної мови, особливості її функціонування

у складі литовської, польської, австро-угорської, російської імперій, а також періоди ренесансу.

Нашу студію, проте, присвячено іншому – найвагомішим після прийняття 16 липня 1990 року “Декларації про державний суверенітет України”, 24 серпня 1991 року “Акта проголошення незалежності України” і проведення 1 грудня 1991 року республіканського референдуму двом подіям – Помаранчевій революції та Революції Гідності й мовному задокументовуванню їх. Джерельну базу дослідження становлять українські періодичні видання 2004–2015 рр.

Отож розпочнемо свій аналіз із соціолінгвістичної інтерпретації Помаранчевої революції, Революції Гідності, причини, особливості перебігу, наслідки яких ще довго з’ясовуватимуть історики. Велика робота чекає не лише цих учених, а й філологів, оскільки мовна ситуація, мовна політика після 2004 року в нашій державі посутньо змінювалися. Помітних зрушень зазнала сама українська мова, зокрема її лексико-семантичний лад.

Стосовно динаміки мовної ситуації в Україні після революцій 2004–2014 рр., то вона очевидна: українська мова досить відчутно заявила про себе як про природний і основний засіб комунікації українців, а також представників інших етносів. Сьогодні модно бути українцем і спілкуватися по-українськи, що демонструє зростання національно-мовної свідомості людей. Примітно, що це стосується передусім молоді, яка почала ідентифікувати себе як українців саме за мовною ознакою.

Російська мова перестає бути функціонально домінуючою навіть у великих містах, плекаємо надію, що розпочатий не одне століття тому процес російщення в найближчому майбутньому призупиниться і мова корінного народу обслуговуватиме всі сфери суспільного буття. Такі прогнози можна вважати реальними тому, що за даними останнього перепису (2001 р.) 85% населення країни назвали рідною мову своєї національності, до того ж 87,7% відзначили вільне володіння державною мовою. 85,2% українців (31,97 млн.) визнали рідною українську мову. Основним напрямком мовної політики має стати прийняття найближчим часом закону про єдину державну мову в Україні, що зняв би ту соціально-політичну напругу, яку несе “ідіотичний” (Левко Лук’яненко), “сепаратистський” (Юрій Костенко), “юридичнонезбалансований” (Валерій Чалий), “шахрайський” (Лариса Масенко), “кривавий, відверто антиукраїнський” (Леонід Ковальчук) закон “Про засади державної мовної політики”, або неофіційно

– закон Ківалова-Колесніченка, або ще неофіційніше – закон К-К, двох К, мовна Ка-Ка чи Ki-Ко, зокрема стаття 143 цього “інструмента остаточної путінізації України” (Сергій Головатий): *“Органи місцевого самоврядування та їх посадові особи вирішують питання місцевого самоврядування, віднесені законом до їх компетенції”*.

Сільські, селищні, міські, районні, обласні ради можуть у порядку, визначеному законом, надавати в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці статус спеціальної російській мові, іншим мовам національних менших України.

Органам місцевого самоврядування можуть надаватися законом окремі повноваження органів виконавчої влади. Держава фінансує здійснення цих повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об’єкти державної власності”.

Отже, потрібен той державної ваги документ, який би не сприяв утвердженню російської мови під виглядом регіональної у функції державної мови замість української на більшій території України [8, с. 8], який би зупинив “помоскалення України”, що “понад чотири століття ведеться на всіх українських теренах: і на матірній, державній, землі, і на наших етнічних землях поза межами держави, на діаспорному засязі, та навіть у віртуальному світі Інтернету” [4, с. 5], який би передбачав захист насамперед української мови, розширення її функціональної сфери на загальнодержавному рівні, в окремих регіонах, і в поліетнічних також. Пропонована практика забезпечить паритетне вживання української та російської мов, установлення вкрай потрібної на сьогодні дистанційності між ними, зрештою, перехід на спілкування *українською літературною мовою* (всіх громадян України) і *російською літературною мовою* (тих, хто бажає нею послуговуватися), а не *суржигом*, як є це нині, й очищення української мови від російськомовного впливу, повернення нашій мові незаконно відтятих у неї прав. А їх, власне українські ознаки, тривалий час методично вишукано таки відбирали, силою вилучали, забороняли, визнавали неперспективними, вузьколокальними, шкідливими, націоналістичними, хуторянськими. Це було, справедливо зауважував Юрій Шевельов, “радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися, як і не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Всі вони обмежувалися на

заходах зовнішнього тиску... радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови” [14, с. 173]. Радую те, що ми сьогодні реанімуємо слова *завичай, позаяк, летовище, зосібна, довкілля*, замість здертих із російської мови кальок на зразок *проти бажання, ставити знак рівності, явне протиріччя, через відсутність доказів, представляти собі* користуємося природними для української мови утвореннями *всупереч бажанню, ототожнювати, очевидна суперечність, якщо доказів немає, тільки подумати*. Перед нами – без будь-якого перебільшення – розпростерлася мовно-культурна цілина, її треба сумлінно освоювати, залучати до цього все суспільство, а особливо тих, хто взяв на себе обов’язок нести людям красу і силу рідного слова, чю мову ми сприймаємо за взірць (ідеться про дикторів, радіо- і тележурналістів). Сучасна наука робить велику справу, виокремлюючи таку галузь, як девіатологія. Отже, будемо вчитися на власних помилках та помилках інших (а їх достатньо-предостатньо) і саме так підвищуватимемо показник комунікативних якостей та естетичних цінностей української мови, відвертатимемо від українського народу небезпеку втрати своєї мови через українсько-російський білінгвізм, який століттями насаджувала імперія, дбатимемо про законодавчий захист мови титульної нації.

Немає потреби переконувати кого-небудь у тому, що перебулі події останніх двадцяти п’яти літ, які стосуються чергових президентських виборів, позачергових перевиборів та довиборів, руху нашої держави до європейського співтовариства і прощання її зі штучно зліпленим СНД, що суспільні інциденти в Україні, які пов’язані зі спекуляціями на мовних питаннях і розгонами Майдану, знайшли безпосереднє віддзеркалення в українській мові, якій 1989 року надано й до сьогодні не підкріплено конкретними діями статус державної. На наших очах з’явилися нові національні й народні символи, розширилися значеннєві обсяги окремих лексем, почали вживатися слова, які не використовувалися раніше, оновився лексикон синонімів, антонімів, омонімів, перифраз, народилися оригінальні політичні метафори, закономірні й парадоксальні зміни охопили правопис, удосконалився, вишліфувався публіцистичний стиль, зокрема його суспільно-політична царина. А якими барвами заяскравів український фольклор, скільки крилатих висловів, афоризмів, сентенцій, парадоксів увірвалося в наше

життя, як видозмінилися національні мовноетикетні моделі. Згадаймо хоча б такі з них, як *“Ми – європейці!”*, *“Наша Батьківщина – Україна, а не Росія!”*, *“Слава Україні!”* – *“Героям слава!”*, *“Слава нації!”* – *“Смерть ворогам!”*, *“Україна – понад усе!”*, або вже відому в усьому світі пісню футболних ультрас про Президента Російської Федерації Володимира Путіна, або відповідь одеситів – *“Вова! Не делай маме нервы!”* – на його заяву про Новоросію. З одного боку, це добре, оскільки мова ніби одержала нове буття, вона видозмінилася, збагатилася. З іншого боку, маємо й занепокоєння, позаяк не все те, що з’являється в мові, є позитивним, доречним, зрештою, потрібним і навіть бажаним. Гонитва журналістів за *“оживляjem”* свого викладу спричиняє те, що *“на зміни літературних національних мов більше впливають не мовознавці-дослідники, а журналісти – сьогодні саме вони “формують” сучасні мовні засоби”* [7, с. 50]. Є всі підстави прогнозувати, що ця стихія з часом припиниться і мовні норми вляжуться, а сама мова очиститься від випадкового, недовершеного, невігрануваного, у ній назавжди залишиться те, що не порушує літературного стандарту.

Духовний зміст культури українського народу передають образи верби, червоної калини, золоточубого соняшника, білої хати, вишневого садка, мальви, рути-м’яти, хрещатого барвінку. Нині нашу державу годі уявити без такого символу, як *Майдан*. Він став до болю рідним мільйонам людей, які живуть в Україні й за її межами, тому що відображає важливу віху в українській історії – становлення української політичної нації, а ще уособлює символ самобутнього, самодостатнього, гордого, вільного народу, який вірить у своє завтра й сам невпинно наближає його. Майдан, ще 2004 року наголошував Володимир Яворівський, уже став символом нової, у муках і ваганнях народженої України та її корінної нації – українців, він – духовне явище, *“епохальний факт нашої новітньої історії... український стрибок у нову якість. І нашої держави, і нашої душі, і нашого етнополітичного місця під Сонцем”* [15, с. 1].

Майдан 2004–2005, 2013–2014 рр., або перший і другий Майдан, асоціюється з чимось найсокровеннішим, найзначущішим і найдуховнішим. Він, за образним твердженням народного художника України Василя Лопати, *“мов якийсь магічний, таємничий простір, що виховував і ушляхетнював кожного з нас, де, побувавши бодай раз, стаєш кращим, чеснішим, мислиш не про своє, особисте, обивательське, а високими категоріями народу, країни”* [6]. Майдан як символ виник не 22 листопада 2004 року, коли народ почав відверто чинити спротив

владі Кучми – Януковича – Медведчука, не 23 листопада, коли було оголошено, що Янукович випередив Ющенка на 3 відсотки, і на вулиці вийшла молодь, студенти, усі, хто не міг далі терпіти свавілля та безправ'я, і не в оті листопадово-грудневі вісімнадцять днів, які сколихнули світ, і навіть не в квітні – травні 2004 року, коли виборчі перегони почали по-справжньому стартувати. Мала рацію Михайлина Коцюбинська, зауважуючи свого часу, що це явище безпосередньо пов'язане з духом ренесансу шістдесятих і дисидентством сімдесятих років.

Тепер дещо важливе про мовний портрет новоствореного символу. Іменник *майдан* в українській мові належить до полісемантичних лексем. У “Словнику української мови” зафіксовано такі його значення: 1) велике незабудоване місце в селі або місті; 2) невелике рівне місце на землі, призначене для чого-небудь; 3) *діал.* лісова галявина; 4) *діал.* столярня; 5) *архл.* стародавня могила, розкопана згори (див.: [12, с. 597]). Типовим для нього є перше значення, на основі якого розвинулися переносні (символічні) значення. Перейшовши межу первинної номінації, воно набуло ознак вторинної номінації, ознак слів-символів, спектр яких щодалі ширшає. Семантичними варіантами слова *Майдан* є, зокрема, такі: ‘місце, де виборюються права людини, де вона висловлює свою громадянську непокору, де відстоюються її демократичні свободи’: *Нема у світі більше Україн, а ця одна – сьогодні на Майдані* (В. Слапчук), *І люди до Майдану йшли поволі, здригнувшись від великої брехні, стрічки в них помаранчеві – паролі, Довіри знаки в ці холодні дні* (С. Шевченко); ‘український народ узагалі’: *... якщо влада відступатиме від Майдану, – довір'я до неї впаде* (А. Солонський); ‘велике зібрання людей, яке ухвалює щось важливе’: *Майдан зайвий раз довів, що внутрішньо розпрямленій спільноті, сповненій відчуття свободи та нічим не пригніченої гідності “насаджувати” українську мову не треба* (А. Погрібний), *Мовне питання – на Майдан!* (М. Троян); ‘докорінна зміна в суспільстві, у суспільній свідомості’: *Символами швидких змін стали уламки Берлінської стіни, “круглий стіл” у Варшаві і наш Майдан у Києві* (В. Ющенко); ‘мирний протест, демократичні перетворення, зміни, які відбулися в післякучмівську і післяянуковичівську добу’: *Не дай, Боже, нам відступити від того, що тепер образно називають Майданом!..* (М. Плав'юк), *Майдан довів, що українці вже ніколи не будуть рабами* (К. Ющенко). Процес семантичного й конотаційного оновлення цієї лексеми не стишує своїх обертів, а нововиформовані

значеннєві сегменти її олітературнюються, отже, знаходять своє відображення в лексикографічних джерелах. Ці еволюційні процеси чітко фіксує орфографічна практика: загальна назва пишеться з малої букви, тоді як власна – з великої, бо ж маємо на увазі не тільки столичний Майдан Незалежності, який у годину лиху й радісну гуртує Україну “від Сяну до Дону”, а й багатотисячні майдани в усіх українських містах, де люди сказали рішуче “Ні! – злочинній владі, олігархам, нечесним і брудним виборам”, “ Так! – чесній владі, Українській незалежності й самостійності”. Пор.: *На майдані запалювались ватри, біля яких пританцьовували, гріючись, солдати* (П. Панч) – *Отож повертаємось на український революційний Майдан* (В. Яворівський).

Сутність подій, які є невіддільними від Майдану 2013–2014 рр., віддзеркалюють іменники *Антимайдан* – ‘короткотривалий мітинг, підкріплений адміністративним ресурсом, на підтримку чинної влади і проти євроінтеграційного курсу України’, *Євромайдан* – ‘масові багатотисячні акції в Україні на підтримку європейського вектора політики України’ та *Автомайдан* – ‘підрозділ *Євромайдану*, що складався з колони автомобілістів, які чинили спротив владі: блокували вулиці, адмінбудівлі, евакуювали поранених активістів, протяжними сигналами транспортних засобів закликали людей виходити на майдани’. Лексеми *Майдан* та *Антимайдан* (*АнтиМайдан*) об’єднуються спільним значенням ‘зібрання людей, яке ухвалює щось’ і водночас утворюють семантичну опозицію *волевиявлення народу // самозахист влади*. Чітко відобразив це протиставлення поет-хронікер Помаранчевої революції й Революції Гідності, “нев’янучий пасіонарій” [11, с. 45] Дмитро Павличко у вірші “Два майдани”: “*пісня, Клич свободи, дзвони боротьби*” // “*пліснява зловісна, Хахлашня, перевертні, раби*”, “*громада, Вся земля – від Ялти до Ужя*” // “*ганьба і зрада, Правдою маскована олжа*”, “*вільні люди*” // “*голодні, гнані, Мовчазні донецькі шахтарі*”.

Іменник *Євромайдан*, що постав на базі лексичного словосполучення *Європейський майдан*, функціонує паралельно з лексичними словосполученнями *Європейська революція* та *Революція Гідності*. З першим він зближується, а від другого відрізняється тим, що виразно експлікує завдяки компонентів *Європ (-а)* його політичний зміст – ‘протестні акції на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України’.

Українська мова нині стала джерелом збагачення політичного лексикону народів Європи й усього світу. Іменник *Майдан* з

проаналізованими вище його семантичними варіантами уже поповнив словник мов різних континентів. Не помилився й не перебільшив колишній посол США в Україні Уїльям Міллер, коли заявив, що в субстантива *Майдан*, як і слів *перебудова*, *гласність*, велике майбутнє. Сьогодні він поряд із раніше запозиченими питомими і неспоконвічно українськими лексичними одиницями *богатур*, *ватага*, *гарбуз*, *голото*, *гречка*, *черемха*, *черешня* вкорінився в польській мові, поряд зі словами *борщ*, *гайдамака*, *козак*, *курінь*, *отаман*, *свобода*, *хутір* – у французькій мові, поряд зі словами *бондар*, *вареник*, *дівчата*, *дітвор*, *галушка*, *незаможник*, *корж*, *хлібороб*, *школяр* – у російській мові.

Від 2004 року максимально поширило своє функціональне тло слово *помаранчевий*. Воно, як і лексема *Майдан*, зігривало душу мільйонам жертвних та відважних українців, які мерзли днями й ночами на майданах, які встали з колін і сказали світові, що вони відтепер називаються не хохлами, не русинами, не малоросами, а українцями. За прикметником *помаранчевий* ('жовтий із червонуватим відтінком'), як і за утвореними на його основі прислівником (*помаранчево*) та іменником (*помаранчеві* = 'люди, які входили до команди Ющенка, які брали безпосередню участь у революції в усій Україні, які підтримували народного кандидата', 'люди, які не сприймали режиму Януковича й боролися з ним'), закріпилися додаткові позитивні, а через нетривалий час і негативні експресивно-оцінні відтінки. На етапі розвитку української мови 2004–2005 рр. помаранчевий колір спочатку ідентифікувався з теплом і надією, потім – із енергією, змінами, кращим днем, згодом став символом революції, а ще згодом – уособленням розчарування, зневіри, навіть ворожості. Цей колір Юлія Тимошенко в період розквіту Помаранчевої революції небезпідставно називала нашою українською зброєю і закликала створити помаранчеве військо – військо добра, перемоги. Для тих же, хто не мислить себе без біло-блакитної символіки, хто не може жити без союзу з Росією, хто боїться Європи, НАТО, хто не вичавив із себе раба, він і дотепер асоціюється з іншим – із американською залежністю й насильницькою українізацією, з одностатевими шлюбами і процвітаням сектантства, занепадом православ'я, відродженням фашизму, з бандерівською мовою, діаспорним правописом і непримиренною ворожнечею між Сходом та Заходом. Під дією не стихійних, а добре випрацьованих політтехнологами різного стибу екстралінгвальних чинників з'явилася й активно використовувалося в часи довіри до Президента

Віктора Ющенка засноване на незагальномовних засадах опозиційне зіставлення *помаранчевий* (*помаранчеві, помаранчево*) // *біло-блакитний* (*біло-блакитні, біло-блакитно*): **Біло-блакитне** кануло у воду – Вирує **помаранчевий** потік! Це не юрба – відродження народу, Його нікому не зламати повік (М. Калінін); Яким контрастом є доброзичне ставлення киян із **помаранчевими** стрічками до привезених із Донбасу **біло-синіх** пікетувальників, яких саме штаб Ющенка, а не штаб Януковича споряджав харчами на зворотний шлях! (М. Стріха). Подане вище зіставлення – лише один із компонентів цілого пучка опозицій, позамовне джерело з’яви яких – та ж таки Помаранчева революція: Ющенко // Янукович, помаранчеві герої революції // манкурти з печерських пагорбів, юценківці // януковичі (януковичівці), юценківці // янучари, кандидат від народу // кандидат від влади, чесна влада // бандитська влада, помаранчевий народ // сині протестанти, нашісти // бандюковичі, юценківці // антиюценківці, антиянуковичі // януковичі, президент // презекдент, український президент // проросійський президент, протеже Заходу // товариш Кремля, президент // пахандент, право і мораль // “понятія”, Віктор I // Віктор II, за Ю // за Я, нова влада // епоха Кучми (Кучми – Медведчука, Януковича – Суркіса; “кучмізм”; “кучмівщина”), Так! // Ні!, українофільство // українофобство без берегів, Україна, що поривається до демократичних цінностей // неофеодалізм донецького штабу, сіра епоха безпорадного Віктора Ющенка // чума, навала “донецьких” під орудою Януковича. Аналізовані опозиції міцно прижилися в публіцистичному стилі, вони завжди наповнені образністю, допомагають створити контрастну характеристику людей – колишніх активних учасників Помаранчевої революції – і подій, пов’язаних із нею. Як закономірність слід сприйняти те, що в українській мові продуктивний тип сформували словосполучення, утворені шляхом атрибутування прикметником *помаранчевий* (рідше *жовтогарячий, оранжевий*) вихідних іменників: *помаранчевий настрій, помаранчева ідея, помаранчева ейфорія, помаранчеві ілюзії, помаранчеві дії, помаранчеві помисли, помаранчеві сподівання, помаранчева географія, помаранчева інтеграція, помаранчевий слід, помаранчевий стиль, помаранчевий бум, помаранчеве море, помаранчеве небо, помаранчеві міста, помаранчеві села, помаранчеві люди, помаранчева держава, помаранчевий світ*. Ці синтаксичні конструкції, з одного боку,

передають велич і масштабність змін, що відбулися в Україні, а з іншого – промовисто демонструють ті поразки та невдачі, яких вона зазнала.

Стрижневими поняттями сучасної доби є словосполучення *Помаранчева революція* – ‘переворот, який відбувся в листопаді – грудні 2004 року в Україні мирним шляхом і сприяв ліквідації “кучмізму” та утвердженню нового демократичного ладу’, *Революція Гідності* (*Європейська революція, Єврореволюція*) – ‘переворот, який відбувся в листопаді 2013 року – лютому 2014 року немирним шляхом й уможливив відновлення курсу України на європейську інтеграцію’. Щодо останнього поняття, то воно виходить за береги “європейськості” й максимально зближується з іншим значно ширшим поняттям – *Майдан. Революцію Гідності*, переконує учений і письменник Василь Куйбіда, слід тлумачити одночасно “як революцію соціальну, в якій клас дрібних і середніх власників протистоїть олігархам, і національну, в якій організоване свідоме українство – носій модерних і традиційних цінностей – бореться за національну державу з нащадками колишніх окупантів, які не сприйняли відновлення української державності, совітизованими колабористами і новітніми російськими окупантами. Ці революції є взаємопов’язаними, індукують одна одну, хоч почалися в різний час, мають різні основні рушійні сили і протікають з різною швидкістю” [5, с. 7]. Не викликає сумніву те, що це був не помаранчевий шабаш, не націоналістичний за змістом і ліберальний за формою державний переворот, як люблять повторювати адепти Януковича, не оранжева криза, як твердив він сам, а щось інше, важливіше, значущіше, радше навіть чергові мирні етапи національної революції кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст., завдяки яким постала віками виборювана незалежна Українська держава, розпався, здавалося б, вічний і незнищений СРСР. Погоджуємося з думкою Михайла Слабошпицького, що Помаранчева революція – “легеньке романтичне шоу” порівняно з Революцією Гідності, або “набагато майданнішим Майданом” [11, с. 252].

Залишмо право виструктурувати дефініції “Помаранчева революція”, “Революція Гідності” компетентним людям (філософам, історикам, політологам, соціологам), а звернімо увагу на інше: з лінгвістичного погляду синтаксичні конструкції *Помаранчева революція, Революція Гідності* – коректні назви. Вони, наголосимо ще раз, являють собою лексичні словосполучення з розряду онімів, слова в яких, згідно з правилом про вживання великої літери в найменуваннях революцій, історичних подій, епох тощо, пишуть тільки

з великої або з великої і малої букви: *Нинішній конкурс стартував у 10-літній ювілей Помаранчевої революції і річницю Революції Гідності* (газ. “Літературна Україна”). У газетно-публіцистичному стилі, що найоперативніше реагує на мовні зміни, така орфографічна норма швидко прижилася. В інших стилях цієї тенденції послідовно не спостережено.

Крім синтаксичних структур на позначення двох революцій, до стрижневих понять нинішньої доби слід віднести словосполучення *Небесна Сотня*, *Герої Небесної Сотні*, а також конструкції – найменування державних свят і нагород. *Небесна Сотня* – збірна назва мирних протестувальників, які віддали своє життя за Україну в грудні 2013 року – лютому 2014 року. Пам’ять полеглих під час Революції Гідності увічнено заснуванням на їхню честь нового ордена – Героїв Небесної Сотні. Ним, ідеться в Указі Президента України Петра Порошенка від 3 листопада 2014 року, нагороджують “осіб за громадянську мужність, патріотизм, відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, активну благодійну, гуманістичну, громадську діяльність в Україні, самовіддане служіння українському народові, виявлені під час Революції Гідності (листопад 2013 року – лютий 2014 року), інших подій, пов’язаних із захистом незалежності, суверенності і територіальної цілісності України”. Геортоніми День пам’яті жертв голодоморів, День Свободи, День Соборності і Свободи, відзначення яких припадає на 2005–2014 рр., День Гідності та Свободи, як і фалеронім орден Героїв Небесної Сотні, проливають світло на вчорашню історію впотужнення і водночас розмивання української національної ідеї. Ураховуючи “історичне значення революційних подій осені 2004 року, які засвідчили волелюбність українського народу, його прагнення до свободи і демократичних цінностей”, третій Президент Віктор Ющенко “з метою утвердження... ідеалів свободи і демократії, виховання у громадян почуття національної гідності” своїм Указом від 19 листопада 2005 року поповнив ще одним святом культурно-історичний календар України – Днем Свободи. У четвертого, прокремлівського, Президента Віктора Януковича першочерговим було інше завдання – вивітрення з етнопам’яті українців усього, що пов’язане з національним піднесенням, а особливо того, чим вони перейнялися після помаранчевих перемог 2004–2005 рр. 30 грудня 2011 року він видав Указ “Про відзначення в Україні пам’ятних та професійних свят”, згідно з яким свято Дня Свободи об’єднано зі святом Дня Соборності України, яке почали відзначати 1999 року відповідно

до датованого 21 січня 1999 року Указу другого Президента Леоніда Кучми, і цим самим зневиразнено наші найсучасніші національно-патріотичні пріоритети. 13 листопада 2014 року п'ятий Президент Петро Порошенко “з метою утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні початку XXI століття, а також віддання належної шани патріотизму й мужності громадян, які восени 2004 року та в листопаді 2013 року – лютому 2014 року постали на захист демократичних цінностей, прав і свобод людини і громадянина, національних інтересів нашої держави та її європейського вибору” узаконив День Гідності та Свободи. У назві свята двох останніх українських революцій закладено глибинний зміст нашого натеperішнього державотворення й націоствердження. Треба вірити, що він, зміст, обов'язково набуде реального втілення, що, урешті-решт, у кожного в житті настане свій Майдан, кожен переживатиме власну Революцію Гідності.

Що ж до конкретних мовних змін, які вже в минулому, то не можна оминати такої: у період президентських перегонів з участю Януковича вельми активізувалася жаргонна лексика, так звана “феня”. Досить часто можна було почути з екранів телевізорів і без зусиль знайти на шпальтах газет та журналів слова *авторитет, бабки, бакс, бігморда, бортонутти, братан, братва, браток, бритоголовий, вурка, дах, зона, злодій, криша, крутий, кучмак, мані, мен, ментура, мокруха, морда, підсос, підставляти, стукач, стукнути, хатинка, шабашка, шарага, шарашка*. У часи, коли все за безцінь роздавалося служакам злочинного режиму, слова *дерибан, дерибанити* лунали в залі Верховної Ради, ними рясніли сторінки періодичних видань. Інакше, як грабунок, поділ накраденого, ту купівлю-продаж не можна було назвати.

Великі суспільно-політичні зміни в Україні останніх десяти літ, особливо 2004–2005, 2013–2014 рр., покликали до життя нові слова й усталені звороти. Ось конкретний приклад: вокативній синтаксемі *любі друзі*, до якої охоче вдавався Президент Віктор Ющенко, судилося поповнити розряд усталених мовних зворотів із негативно забарвленим змістом: ‘відданість другу і водночас здатність у будь-який момент зрадити його, звинуватити в чому-небудь’, ‘помаранчеві соратники, звинувачені в корупції й інших гріхах’. Відзначимо, що новотвори постійно з'являються в мові, а надто мобільно – у бурхливі часи історії. Їхнє виникнення мотивується різними причинами, а

процес творення здійснюється відповідно до чинних у мові способів деривації. Особливою природою наділені індивідуальні неологізми, або авторські утворення, які зазвичай називають не нове поняття (цю функцію виконують загальнономвні неологізми), а те, що існує в мові й має відповідне фонетичне, лексико-семантичне, граматичне оформлення.

Подамо приклади деяких “наймолодших” новотворів. Вони, справедливо зауважує письменник Станіслав Бондаренко, видаються вдалими, але не радують, тому що світ, який ми населяємо, позлішав, а наші сучасники “спростились до злості”. “Зла, схоже, додалося скрізь, – продовжуємо цитату з поеми-кліпа “Майдани і магнати”, – бо давніші неологізми, які снилися чи заскакували в мозок, були добріші: як той, що від італійського “фелічита-щастя”, коли з нього виплило українське “фелічитач”. І я вірю, що колись народиться у нас такий особливий, щасливий читач-фелічитач, і слово навіть ввійде до словників! Згадав придумки для дітей: “тюлька-симпатюлька”, “акула-атакула”... Нині ж виривають суворі й, схоже, оказіональні неологізми. Багато з них щодо однієї людини, яку й без мене назвали Путлер. Спершу охрестив його – *тупін*, *капутін* і ще точніше – *ліліпутін*. Але найвдаліший неологізм сьогоднішній: *бен-путін*. Бо той не просто народив “зелених чоловічків” – він пішов війною на “братній народ”, перетворивши свій у народ-зброд!” [1, с. 113–114]. Тільки-но “викувані” мовні одиниці ще не перекочували до загальнономвного словника і, можливо, не потраплять туди. Сьогодні ці слова й усталені вирази, проте, добре відомі якщо не всім, то багатьом українцям, тому що нагадують їм про недавні негативні явища, пов’язані з виборами Президента, народних депутатів Верховної Ради, а також натеперішні воєнні дії: *коаліціада* (‘тривалий процес формування провладної коаліції’), *спікеріада*, *прем’єріада* (‘затягнена в часі процедура обрання Голови Верховної Ради України, Прем’єр-міністра України’), *януагурація* (‘інавгурація Віктора Януковича’), *яєчна атака*, *яєчний інцидент*, *яєчний замах*, *яєчний теракт* (‘знепритомлення Віктора Януковича в місті Івано-Франківську від курячого яйця, яким улучив у нього місцевий студент Дмитро Романюк’), *єєпнутий*, *єєпнути* (‘орієнтування України на економічно-політичну інтеграцію з Білоруссю, Росією, Казахстаном’), *вікторіада*, *двовікторіада* (‘президентські вибори з участю Віктора Ющенка і Віктора Януковича’), *протівсіх* / *Протівсіх* / *протівсіхи* (‘рядок у виборчому бюлетені’ / ‘громадянин України Василь Гуменюк, який змінив під час президентських перегонів прізвище на Протівсіх,

а потім знову став Гуменюком' / 'ті, хто голосували проти всіх кандидатів'), *третій підхід до урни* ('голосування однією людиною на різних виборчих дільницях'), *перекрашування в помаранчевий (біло-блакитний) колір* ('перехід на бік Ющенка (Януковича) після виборів тих, хто підтримував провладного кандидата'), *майстри фальсифікаційного жанру на виборах* ('люди, які були причетними до фальшування виборів'), *тушкування* ('перехід від однієї політичної сили до іншої'), *тушки* ('політики, високопосадовці, народні депутати, які з особистої матеріальної зацікавленості або якихось інших міркувань змінюють свої політичні погляди та/або політичну силу, яка забезпечила їм місце в парламенті, голосують за постанови фракцій, до яких не входять'), *антитабачна кампанія* ('вимога відставки міністра освіти і науки України Дмитра Табачника'), *дебютант перегонів* ('політична сила "Самопоміч" на чолі з Андрієм Садовим'), *кнопкодавство (піанізм, рояльне голосування, багатостаттне голосування, заочне голосування, голосування за себе й за того хлопця, парламентське "рукоблудство")* ('неособисте голосування депутатів Верховної Ради'), *кнопкодав (піаніст, багатостаттник)* ('депутат, який на пленарних засіданнях голосує за іншого відсутнього народного обранця'), *день овочевого голосування* ('так звані вибори в окупованих регіонах Донецької та Луганської областей, які відбулися 2 листопада 2014 року'), *сміттелюстрація (народна люстрація)* ('вкидання депутатів, які зганьбили честь народного обранця, у сміттебаки, обливання їх фарбою, навіть побиття'), *президентська креатура* ('призначені з ініціативи Президента кадри'), *овочева хунта* ('керівництво самопроголошених ДНР і ЛНР'), *зелені чоловічки* ('російські військові підрозділи, які нелегально діють в Україні', 'військовослужбовці Російської Федерації'), *чорні чоловічки* ('українські добровольчі збройні формування'), *диванні війська* ('прихильники Євромайдану, які не виходили на вулицю'), *колоради, двоногі колорадські жуки* ('проросійські сепаратисти в Україні, які носять георгіївську стрічку, що зовнішньо нагадує колорадського жука'), *армагеддонські козаки* ('донські козаки, які стали учасниками збройного конфлікту в Криму й на Донбасі'), *пенсійний туризм* ('переоформлення пенсій та соціальних виплат на територіях, які контролює уряд України'). У вересні 2014 року в українських засобах масової інформації та соціальних мережах з'явилося слово *кіборги* як назва українських захисників донецького летовища. Його, до речі, "подарував українській мові... проросійський бойовик. Тоді він

намагався пояснити, чому передові загопи російсько-терористичних військ у всеозброєнні не можуть узяти Донецький аеропорт, який захищає кілька десятків українських військових зі стрілецькою зброєю” [3, с. 4]. Аналізований іменник утворився шляхом злиття компонентів лексичного словосполучення *кібернетичний організм* і має таку семантичну структуру: 1) *мед.* біологічний організм, що містить біологічні або електронні компоненти і здатний забезпечити виживання людини поза Землею; 2) *наук.-фанта.* фантастичний об’єкт. Семантично похідне найменування ‘той, хто охороняє аеропорт міста Донецька від нападів сепаратистів, терористів’ виникло внаслідок насамперед тих асоціацій, які пов’язують закарбоване у свідомості уявлення ‘фантастична істота, напівлюдина, генетично модифікована людина, людиноподібний робот, синтетична істота, робот, напівмашина’, з тими тяжкими, наповненими людських утрат воєнними діями, які ведуть мужні українські вояки. Слово *кіборг* влилося у сферу реалізаторів функції мовної гри з виразним суспільно-політичним обарвленням, яку легко простежити в читанні новоутвореної лексики зі збереженням змісту зліва направо й навпаки: “І з’явте, москалі: «КІБОРГ» по-вашому правильно читати і навпаки: «КІБОРГ» – це для вас «ГРОБІК»” [10, с 12]. Творення образних семантично трансформованих назв на цьому не завершується, що підтверджує такий красномовний факт: *кіборги* номінують свою територію *Брестською фортецею, Донецькою Брестською фортецею. Брестською територією.*

Слово *тітушки* також заслуговує на окремих коментар. Базою для творення цього іменника – загальної назви послужило прізвище молодого спортсмена з міста Білої Церкви Вадима Тітушка, який скомпрометував себе тим, що спокусився на підкуп влади й напав на київських журналістів Ольгу Сніцарчук та Владислава Соделя. За відонімним апелятивом *тітушки* швидко закріпилася нова інваріантна семантика ‘найманці влади’ з низкою її лексико-семантичних варіантів: ‘молодики, які перешкоджають діяльності опозиційних активістів’, ‘кримінальні авторитети, які беруть участь у масових політичних сутичках’, ‘молоді люди спортивного вигляду, яких використовують для протизаконних методів перешкоджання конституційним проявам громадського опору’, ‘молоді люди, які займаються рейдерським захопленням власності, охороною незаконних забудов від протестів громадян’, ‘молоді люди, які проникають у середовище мітингувальників для створення паніки, підбурювання до протизаконних дій’, ‘перевдягнені в цивільний

одяг співробітники владних структур, озброєні агенти спецслужб, які займаються тим самим, що й тітушки, 'добровільні працівники міліції, яка захищає владу в період Євромайдану' й ін. Слово *тітушки*, проникнувши спочатку в публіцистичний, а згодом і в інші стилі, відразу потрапило до розряду значеннево поліфункціональної лексики, синонімізувалося (пор.: *тітушки* – *толстолобіки* [з лексики регіоналів] – *простітушки* [з народного мовлення]), трансформувалося в перифрази (*коронний номер регіоналів, винахід Партії регіонів, кадровий резерв антиукраїнської навали, основна ударна сила так званих Донецької та Луганської народних республік*), розширило свій словотвірний потенціал (*айті + тітушки = айтітушки* – 'хакери, які здійснюють атаки на сайти, зламують акаунти опозиціонерів у соціальних мережах', *проститутка + тітушки = простітушки* – 'молоді найманці влади, які протидіяли Майданові [Євромайдану]'), фразеологізувалося (*Поганий той рагуль, який не мріє стати айтітушкою; Усі – тітушки, а я – д'Артаньян*) і навіть збагатило політичний словник інших мов.

Про багатокomпонентну назву *Південно-Східна Українська Автономна Республіка*, своєрідним синонімом якої є абревіатура *ПіСУАР*, також треба сказати окремо. Новоутворене слово ріже слух, бо за ним у мові закріпилося інше значення – 'раковина в чоловiчiй убиральнiй iз стояком для сечi'. Воно ввійшло в обiг пiсля того, як провладний кандидат 2004 року зневірився у своїй перемозі й вирішив удатися ще до одного засобу – запустити в хід ідею сепаратизму, назвавши всю цю махінацію федералізмом. Слово *ПіСУАР* проіснувало недовго й перейшло зі сфери неологізмів, оминувши загальномовну стадію, відразу до сфери архаїзованої лексики. Це відбулося під дією екстралінгвального чинника – від ідеї сепаратизму-федералізму швидко відхрестилися її творці. Щоправда, невдовзі вони знову взяли за свою чорну справу, заявляючи про відокремлення від України Криму, південно-східних регіонів, про створення Новоросії й інших автономій за відомим кремлівським сценарієм: "сепарація – автономізація – суверенізація – окупація". Словниковий склад української мови, як і слід було чекати, розширили негативно конотовані лексичні одиниці на позначення цих автономій або Донбасу загалом – *Донецька рабовласницька республіка, депресивний регіон, вплид російської пропаганди, Лугандон (Лугандон), Луганда, Лугандонія, Лугамбе, Даунбас, Дамбабве, Нове Придністров'я, так звані (самопроголошені, терористичні організації, ніким*

не визнані території, квазідержавні структури, контрольовані терористами, псевдоорганізації) ЛНР і ДНР – і їхніх мешканців – лугандони, даунецькі, ПРдонецька шпана, лнривці, днривці, самозванці. Сепарати, тобто сепаратисти, риги, тобто регіонали, терористи різних мастей, щоб виправдати свої злочинні дії, удалися до шукання ворогів з-поміж українських патріотів і назвали образливо їх *оранжодами, оранжидами, свідомітами, бандерлогами, бендерасами, майдаунами, майданерами, майданутими, жидобандерівцями, нашістами, нациками, свідомітами, укронашістами, украми, укропами, правосеками, націонал-екстремістами, українськими націоналістичними канібалами, радикалами-націоналістами, бандерівцями-фашистами, націоналістичними зарізяками, криворукими зарізяками, українськими фашистами* і, звичайно ж, *хохлами*. Українській владі начеплено перифрастичні ярлики *київська фашистська хунта, українська злочинна хунта*, яка, до того ж, засідає не де-небудь, а в якомусь оповитому ореолом таємничості *Бандерштадті*. Не поталанило і столиці України: ненависники Революції Гідності поіменували Київ *третім рейхом у бандерівському форматі*.

Розширився семантичний діапазон слова *бандерівець (бендерівець)*. Воно тепер стосується не тільки тих українських націоналістів, які вважали себе послідовниками ОУН, не лише вихідців із Західної України, а й усіх тих, для кого Україна – соборна, самостійна, незалежна, унітарна держава. Це збірний образ проєвропейських, прозахідних українців, прихильників Майдану. Формування номінативного ряду, про який ідеться, не завершилося, отож не за горами поява в мові ще дошкульніших, ще в'їдливіших слів на позначення одержимих захисників нашої Батьківщини. Сумувати з цього приводу, переконує письменниця Оксана Забужко, не варто. “... Всі помітили, – пише вона на своїй сторінці у Фейсбуці, – що з початком бойових дій ми для нападників стали вже не “ХОХЛЫ” – а “УКРЫ”... Дискурс змінився, нас “підвищили рангом”. На місце смішного, дебілкуватого тубільця-салоїда (“младшого брата”) в імперській свідомості з'явився таємничий, грізний “укр”, який чомусь, замість “растворять ворота” й наливати, б'є в морду... “Укри” – це і є, по факту, визнання української незалежності, кінець колоніального міфа” [9].

Розряд новотворів доповнюють емоційно забарвлене дієслово *майданитися* (‘влитися в активне життя Майдану’), посталі на основі онімів Ленін (основний творець тоталітарної держави СРСР, теоретик

комунізму, лідер міжнародного комуністичного руху), Кравчук (перший Президент України), Кучма (другий Президент України), Путін, Путлер (*Путін + Гітлер = Путлер*) (Президент Російської Федерації), Кісельов (російський телеведучий), Азаров (колишній Прем'єр-міністр України) іменники *ленінопад* ('демонтування та пошкодження пам'ятників Володимирові Ульянову (Ленінові) в Україні, що розпочалося під час Революції Гідності'), *кравчучка* ('візок для ручного перевезення вантажів, зроблений у вигляді металевої рами з двома колесами'), *кучмізм* ('система правління Леоніда Кучми, сформована внаслідок злиття радянського режиму з регіональною кримінальною елітою'), *кучмісти* ('прихильники, утілювачі кучмізму'), *кучмізація* ('запровадження кучмізму'), *кучмовоз* ('двоколісний возик середнього розміру для перевезення речей'), *путінці*, *путіністи*, *путлероїди* ('прибічники Путіна'), *кісельовщина* ('претензійне висвітлення подій Євромайдану в російських засобах масової інформації'), *азірівка* ('мова офіційних виступів Миколи Азарова'). Активний словник "азірівки" (за визначенням Михайла Слабошпицького, "лінгвістичного ідіотизму" [11, с. 87]) з притаманним їй українським ікавізмом та російським аканнням сформували лексеми-покручі *папередніки* (попередники), *госпідар* (господар), *кровосісі* (кровососи), *скігліті* (скиглити). Окремий тип новотворів становлять абрєвіатури, здебільшого ініціальні, наприклад: *РУН* (рунівці) (російськомовні українські націоналісти – 'всеукраїнська громадська організація, що захищає український націоналізм, у якому немає місця антисемітизму, шовінізму, ксенофобії'), *АТО* (антитерористична операція – 'комплекс заходів, спрямованих на попередження та припинення терористичних дій', 'війна на сході України'), *АД* (аеропорт Донецька – "пекло"), *ПТН* (*Путін*) *ПНХ* (без розшифрування).

Мова ж, як відомо, покликана все документувати, зберігати в просторі й часі, передавати від покоління до покоління продуковану інформацію. Вона з педантичною точністю зафіксує сьогодні українські феномени Помаранчеву революцію та Революцію Гідності не лише в лінгвістичному, а й у юридично-правовому вимірі, щоб хтось, урешті-решт, відповів не за какофонічні okazіоналізми на взірць *ПіСУАР*, *Лугандон*, *Даунбас*, а за вчинення умисних посягань на територію унітарної держави України та її кордони.

У революційні періоди, про які йдеться, створено чимало описових зворотів, що вживаються замість звичайних назв. Широке перифрастичне поле має слово Майдан: *явище не тільки київське*,

не тільки українське, не тільки європейське і світове, а й космічне, явище у світовому політичному розвитку безпрецедентне, сила не політична, безпрецедентна громадянська сила, модернова версія славної козацької вольниці, золотий тік української революції, могутній народний парламент, вічна й безкрая Україна, планетарне з'явище, політика найпоряднішої проби, висока самодисципліна, порядок, взаємопідтримка учасників і загальне співчуття киян та мешканців із регіонів України, всенародний парламент, усенародне явище, паралель шістдесятництва, музей життя і надії, музей у дії, серце світу, найсуттєвіше місце у світі, готовність стояти за власну гідність, український феномен, троїста революція, що знаменує завершення переходу України із середньовіччя в сучасність, українська національно-визвольна революція, завершення визвольних змагань українського народу, нові цінності проти старих цінностей, громадянське суспільство, подія вищого духовного гуманістичного порядку, час зміни для нашої свідомості, наші Крути, радість і щастя, сила, характер, а значить, і доля, маленька республіка Свободи і Європи, повстання сторіч, планета, на яку висадилися всі ті, хто вирішив захищати потоптану і понижену людську гідність, особлива територія української душі, найактивніший інструмент впливу суспільства на владу, новітня Запорізька Січ, табір гусинів, потужний ривок України від “совка”, остаточний розрив того ланцюга, яким Україна прикута до Росії, принагідний прецедент і для демократичної частини Росії, і для Білорусі, інфекційна загроза для імперії, яку Путін почав нарощувати, затягуючи колишні республіки в ярмо Митного союзу, увертюра до похорону Росії, явище демократичне, Рубікон і порядок не тільки для українців, каталізатор оновлення й об'єднання не лише Європи, а й усієї цивілізації. Аналізовані перифрази сьогодні заяскравіли в соціальних мережах. Вони являють собою заклики дотримуватися правил цивілізованої поведінки: Майдан – це донести банку з-під “Pepsi” до смітника, паркуватися за правилами, якщо навіть незручно, установити ліцензійну копію Windows, скласти іспит у ДАІ чесно, посадити квіти біля свого під'їзду, більше подорожувати своєю країною.

З-поміж перифраз, які відображають суспільно-політичні трансформації сьогодення, домінують образно-переносні й описові найменування людей, які брали участь в українських революціях. Центр перифрастичності зайняло ім'я “Юлія Тимошенко”: *лідерка*

білосердечних, українська Жанна д'Арк, вітчизняна Жанна д'Арк, помаранчева жінка з іміджем Жанни д'Арк, українська принцеса, секс-символ української політики, помаранчева принцеса, перша леді революції, улюблениця Майдану, двигун Майдану, королева Майдану, трибун революції, богиня революції, надійна соратниця Ющенко, берегиня України, залізна леді, класична бізнес-вумен, газова леді, королева бензину, королева газу, королева голубого палива, королева блакитного палива, королева уряду, леді Ю, бойова Юля, блондинка з косою, залізна коса, жінка з дулькою, жінка з косою, пані з косою, наша "трудівниця", ТигрЮля, колишня богиня Помаранчевої революції, перша політична красуня, українськоцентрична особа, тендітна жінка, яка ганьбила крутого донецького пахана, головна популістка Вкраїни, ліва популістка, полум'яна популістка із прозахідними поглядами, наша популістка, найталановитіша популістка України, прихильниця НАТО, політик, який перебував під політичними репресіями. Цей процес творчого номінування тимчасово перепинив вимушений відхід Юлії Володимирівни від активної політичної діяльності, зниження рейтингу партії Всеукраїнське об'єднання "Батьківщина", яку вона очолює.

"Обросло" описовими зворотами негативного змісту й ім'я "Віктор Янукович": кандидат від влади, намісник Кучми, тому що справедливий, тому що чесний, тому що патріот, тому що господар, тому що конкретний, тому що українець, тому що несправедливий, тому що нечесний, тому що не патріот, тому що не господар, тому що не українець, тому що корумпований, людина з "подвійним дном", татуйовани кандидат від влади, великий дон, головний дон, проффесор від політичної філології, проффесор шапкознімальних наук, президент-проффесор, през Янек, феняязычний" індивід, кандидат Я., кандидат від зони, людина з кримінальним минулим, двічі несудимий, двічі судимий, проросійський представник донецького клану, лже-Віктор, кримінальна молодість, зрілий мат, тому що сидів, тому що згвалтував, проффесор з двома "ходками", ректор Інституту кримінальних злочинів, єдиний проффесор в Україні, самозванець-"проффесор", тому що злякався яйця, впав від яйця, срібний призер чемпіонату двобою з траурними вінками, майстер спорту з ламання кулькових ручок, головний регіональний, політичний труп, закривавлене ім'я, верховний бандит, зрадник свого слова й духу, золотий батон, любитель золотих батонів, завжди легітимний президент, вічно

живий президент, найвірніший прислужник будівничих “русского мира”, прямий агент Москви, керована з Кремля маріонетка на президентському троні, президент-утікач, тупий правитель, ставленик Путіна в Україні, вірний шанувальник російської воєнної звияги, неотесаний професор, неотесаний невіглас, безнадійний невіглас, поціновувач поетеси “Ахметової”, жалюгідний політичний шулер, донецький виродок, енакіївський хам, донбаський самодержець, брехун, не менший за Путіна, уособлення страшного зла для України, титанік української політики, кривавий диктатор, те, що взагалі не надається до евфонічної вимови чи спроби пристойної аналогії, щось глибоко безпрецедентне в усій європейській політичній практиці, науково перспективна тема не тільки для істориків та соціологів, а й для психоаналітиків і криміналістів, інвестор терористів, экс-цар усія України.

Володимир Путін ще довго змиватиме тавро совка, якому на гідність плювати з висоти власного свиняцтва, зразка Сталіна, кремлівського інтригана, кремлівського владики, кремлівського карлика, жорстокого російського хазяїна, сина сталінського вертухая, сталєвого ВВП, найяскравішого репрезентанта “театру абсурду”, новоявленого російського Геродота, нелюда, який принизив цілі народи, небезпечного фантазера, здатного занурити світ у кошмар війни через абсолютно незрозумілі цілі, сліпого епігона Гітлера, Віктор Медведчук – головного конструктора виборів 2004 року, архітектора оксамитової революції, усесильного сірого кардинала, засмерділого політичного трупа, збитого льотчика, кризового менеджера, Дмитро Табачник – відвертого українофоба, великого “інтегратора” України до “руського міра”, одіозного міністра освіти і науки, штатного українофоба, одиниці виміру україножерства, синоніма україноненависництва, зловісної особи, Віталій Захарченко – міністра-монстра, попихача-міністра, Михайло Чечетов – злотоуста, що мислить так геніально, як Поплавський співає, одіозного регіонала, головного “диригента” фракції Партії регіонів у парламенті, парламентського клоуна, чемпіона словоблуддя, Віктор Пшонка – поплічника мародерів, послідовного адвоката регіоналів, Андрій Ключев – основного фальсифікатора президентських виборів 2004 року, Леонід Черновецький – мера всіх марсіян, владного космонавта, гречаного мера, маршала гречки, містера космосу, київського “божого голосу”, бре(н)дового мера, мера “улюблених бабусь”, турботливого онука, царя Леоніда, дядька Чорномора, Олесь Довгий – народного

сина, поплічника Черновецького, Михайло Добкін – борця проти насильницької русифікації, чемпіона із суперодіозності, проросійського кандидата, Вадим Колесніченко – новітнього русифікатора України, найактивнішого українофоба часів Незалежності, короля українофобії, актора політичного “театру тіней”, головного провокатора з Партії регіонів, завзятого шовініста, інструмента Кремля, Лубянки, Путіна, імперської Росії, головного речника буцімто захисту мовних прав, Олена Бондаренко – майстра з відбілювання Партії регіонів, маніпулятора свободою слова, адвоката влади Януковича, Родіон Кіреєв – горе-судді, Сергій Курченко – юного Курчати, презикового кошелька, Ганна Герман – головної піарниці Януковича (Бандюковича), Сергій Ківалов – народного кидала України, головного підрахуя, головного кишенькового калькулятора, українського провідного оператора кишенькового калькулятора, Анатолій Кінах – вічного перебіжчика, фарбованого лиса української політики, Олег Царьов – одного з ватажків терористів, самопроголошеного глави Новоросії, голови самопроголошеного Союзу народних республік, лідера сепаратистського руху “Південний схід”, сепаратистського фюрера, біснுவатого у своєму україноненависництві народного депутата, сателіта Кремля, Ігор Зварич – судді-колядника, Петро Симоненко – найбільшого українофоба сучасності, червоного генерала, червоного товариша, розмінної монети в політичних іграх інших партій, незмінного фюрера, антиукраїнського сіроми, Володимир Олійник – яструба Партії регіонів, що майскується під солов’я, Сергій Арбузов – чільного представника “сім’ї” Януковича, Микола Азаров – феномена(у) зради, синдрому страху, однієї з найгідотніших постатей, які дала нам Росія, найтупіших її представників в Україні, монструозного індивідума, Олександр Захарченко – головного терориста Донбасу (ДНР), главаря ДНР, ватажка терористичної організації ДНР, самовисуванця самопроголошеної республіки, Ігор Плотницький – головного терориста ЛНР, ставленика Росії, Віктор Ющенко – політичного імпотента, недолугого третього Президента (Недоющенка), Кучми у вишиванці, майже національного Месії, Месії, який перетворився на Іуду. Забуто сьогодні через немовні причини перифрази імені “Наталія Вітренко”: конотопська пані, найпрогресивніша соціалістка, агресивна соціалістка, захисниця “общепонятного язика”, лідерка прогресивних соціалістів, лідерка наташизму, отаманша-прогресистка, активна місіонерка секти свідків СРСР, український Жириновський, Жириновський у спідниці, самурай у спідниці. Досить активно в 2004–

2005 рр. уживався описовий зворот *прапор Помаранчевої революції*. Він – образна паралель до імен “Микола Томенко”, “Юрій Луценко”, “Олександр Зінченко”, “Микола Катеринчук”. Цих колишніх ющенківців номінували ще *батьками Помаранчевої революції*. *Голосом, обличчям Майдану* цілком справедливо названо актора Євгена Нищука, співачку Руслану Лижичко, до яких від першого й до останнього революційного дня прислухалася вся Україна в 2004–2005, 2013–2014 рр., *голосом Автомайдану* – Дмитра Булатова, якого слуги влади жорстоко катували, *головними лікарями Майдану, символами героїзму лікарів* – Ольгу Богомолець та Олега Мусія, які рятували життя і здоров’я учасників Революції Гідності. Після втечі Віктора Януковича з України його резиденцію, тобто Межигір’я з усім гамузом – фонтанами, водоймами, дорогими елементами інтер’єру, зокрема золотими унітазами, “охрестили” українським Версалем з будівлями у стилі українського “пізнього бикоко”, “донецького шику”, музеєм корупції, несмаком за наші гроші, “золотим” несмаком Януковича, жорстоким тріумфом клептократичної влади. Скарби маєтку Віктора Пшонки, несмак колишнього Генерального Прокурора України характеризує сформована на основі перенесення асоціативних зв’язків загальнокультурного плану “норма → відхилення від норми” перифраза *карикатура на багатство*. Варто зауважити, що активізація описових зворотів мотивована не потребою уникнення повторів, а намаганням дати певну соціальну або позитивну чи негативну емоційну оцінку тим, хто впливав на політичну ситуацію в нашій державі. Потвердимо сказане й завершимо розповідь про зміст, форму і роль перифраз такою досить оригінальною з лінгвістичного погляду і з погляду суспільно-політичної заакцентованості ілюстрацією: “Надворі справді... війна, агресія, **кремлівський удав** от от проковтне нашого **запорошеного кролика...**” (М. Наєнко). Додамо до неї ще й авторську фавбулу: “Думаю, що вдасться. І тому треба не напускати туману, а мовчки виконувати і більшу, і меншу роботу”.

Слово *Майдан* у новому семантичному статусі, запрограмованому на його духовний код, продовжує активно побутувати. Це яскраво засвідчує такий факт: українці заявляють, що вони пережили перший Майдан, тобто Помаранчеву революцію, яку називають ще жовтневим переворотом по-українськи, другий Майдан, тобто Революцію Гідності, яку номінують ще одним із псевдонімів антиколоніальної війни, і готові в разі нехтування їхніми правами та свободами до третього Майдану. Словосполучення *Помаранчева революція* і сама лексема *помаранчевий* із притаманним їй проаналізованим вище набором нових

диференційованих значень і лексико-граматичних трансформацій різко звузили свій функціональний потенціал, відчутно ослабили колишню емоційну насагу. Причина цього лежить в екстралінгвальній площині: “помаранчеві зрадили не лише один одного”, покличемося на політолога Ігоря Дебенка, а “зрадили народ, який привів їх до влади, відстоючи справедливі результати виборів та ... нове майбутнє для країни”, вони “у значній мірі виявилися не лише меншим, а в багатьох аспектах навіть більшим злом, яке, ховаючись за національно-патріотичною риторикою, лобювало власні бізнес-інтереси” [2]. “Майдан 2004, – доточимо до щойно процитованих слів розмірковування письменника Сергія Цушка, – міг стати доленосним в історії нашого народу. Не став, навпаки – суттєво підкосив суспільну потугу, зменшив кількість оптимістів і взагалі небайдужих. Майдан 2013 – це ще один шанс (дасть Бог – не останній) щось змінити. Але змінювати – й змінюватися самі – мають УСІ” [13]. Здевальвоване поняття “Помаранчева революція” заступило поняття “Революція Гідності”. Важливо наголосити, що іменник *гідність*, на відміну від прикметника *помаранчевий*, експліцитно репрезентує закріплене за подією, яку ми сьогодні переживаємо, найсуттєвіше уявлення – ‘усвідомлення українцями своєї громадської ваги, громадського обов’язку’. Назва відповідає економічним, політичним, культурним викликам часу, точно віддзеркалює запити і прагнення українців. Залишається тільки вірити, що Революція Гідності достойно завершиться, а засобами її лінгвалізації стануть мовні одиниці з яскраво заманіфестованим позитивним змістом.

Література

1. Бондаренко С. Поеми-кліпи / Станіслав Бондаренко. – К. : Український пріоритет, 2014. – 128 с.
2. Зрадники при владі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.meta.ua/ua/archive/11.08.10/cluster:17811463-Zradniki-pri-vladi/>. – Назва з екрана.
3. “Кіборги” – слово року в Україні // Свобода: всеукраїнське видання. – 2015. – 15–21 січн. – С. 4.
4. Ковальчук Л. Слова та словеса / Леонід Ковальчук // Слово Просвіти: всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2015. – 29 січн.– 4 лют. – С. 5.
5. Куйбіда В. Ще раз про Революцію Гідності і завдання організованого українства / Василь Куйбіда // Літературна Україна: газета письменників України. – 2015. – 22 січн. – С. 7.
6. Лопата В. Майдан / Василь Лопата // Літературна Україна : газета письменників України. – 2005. – 3 березн. – С. 1.

7. Мацько Л. І. Мова живе своїм життям / Любов Іванівна Мацько // Рідний край : наук., публіц., худ.-літ. альманах. – 2000. – № 1 (2). – С. 49–51.

8. Нам потрібен мовний кордон із Росією: сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста: [інтерв'ю Майї Орел з Ларисою Масенко] // Україна молода: щоденна інформаційно-політична газета. – 2014. – 15 грудн. – С. 8.

9. Oksana Zabuzhko (Оксана Забужко) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/oksana.zabuzhko/posts/10152543844108953?fref=nf>. – Назва з екрана.

10. Посміхніться! // Свобода: всеукраїнське видання. – 2015. – 22–28 січн. – С. 12.

11. Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 312 с.

12. Словник української мови : в 11 т. / ред. кол.: І. К. Білодід (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 4. – 1973. – 840 с.

13. Цушко С. Між двох майданів / Сергій Цушко // Слово Просвіти : всеукраїнський культурологічний тижневик. – 2013. – 28 листоп. – 4 груд. – С. 1.

14. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус / Юрій Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 207 с.

15. Яворівський В. На Майдані / Володимир Яворівський // Літературна Україна. – 2005. – 31 березн. – С. 1, 3.

7. ПУБЛІЦИСТИЧНО-ОЦІННИЙ ДИСКУРС ЗАКОНУ УКРАЇНИ “ПРО ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ”

Там, де є українська мова, там Путін не пройде. Там, де є українська мова, там російські танки безсилі. Там, де є українська мова, там буде український світ і наша перемога. Це наше завдання – зробити так, щоб в Україні панувала наша рідна українська мова.

Андрій Ілленко

Українське мовне законодавство в добу незалежності, як і в попередні епохи, розвивається за колоніальним, а не за європейським взірцем. Це наочно потверджує Закон “Про засади державної мовної політики”, ухвалення якого “стало однією з найгучніших політичних

подій 2012 р. в країні” [18]. Він спрямований проти корінної нації, не виражає навіть найпершочерговіших інтересів держави України, про які гучно заявлено в його назві.

Згубність Закону “Про засади державної мовної політики” полягає насамперед у тому, що він ще більше загострив конфлікт між Сходом і Заходом України, негативно вплинув на розвиток освіти, яку аксіоматично вважають прообразом майбутнього, зрештою, збурив українське суспільство, викликав однастайний громадянський спротив. Акції протесту з вимогою анулювати “мовний закон” *Колесніченка – Ківалова* швидко переросли в Мовний майдан, що розпочався на Європейській площі в Києві під Українським домом. Його гасла – “Боріться з корупцією / Ахметовим / бандитами при владі на Донбасі, але не з українською мовою!”, “Одна держава – одна державна мова!”, “Ні геноциду української мови!” – об’єднали всю Україну. Верховна Рада підтримала вимоги Мовного майдану з великим запізненням – уже після перемоги Революції Гідності, у лютому 2014 р., скасувавши з ініціативи народного депутата В’ячеслава Кириленка горезвісний закон. Однак виконувач обов’язків Президента України Олександр Турчинов не підписав ухвалений парламентом документ “Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної політики»”, мотивуючи це тим, що він може зашкодити не тільки дню завтрашньому, а й віддаленому грядущому нашої держави. “Шкодить його відсутність... якщо... буде українська мова, то в нас буде лад, якщо ні – тут буде вічний путін, хоч як би він називався”, – справедливо наголосив у своїй промові на врученні Шевченківської премії 9 березня 2017 р. Іван Малкович [8]. Нам “плюнули у МОВУ-ДУШУ брутальним «мовним законом»”, з боєм констатує Ірина Фаріон, а “ми не піднялися так масово”. Ця наша мовна поступка, як і будь-яке інше “язикородство”, висновує відомий мовознавець-політик, – “катастрофічна поразка на майбутнє, яку знову доведеться викуповувати Небесною Сотнею і національно-визвольною війною” [17].

У липні 2014 р. понад півсотні народних депутатів звернулися до Конституційного Суду України з вимогою визнати чинною ухвалу Верховної Ради від 23 лютого цього ж року про скасування “мовного закону” *Ківалова – Колесніченка*. У лютому 2015 р. Конституційний Суд України відкрив провадження щодо відповідності цього Закону Конституції України. Збігло вже майже три роки, але справа далеко не просунулася, війна проти України на гуманітарному фронті триває. Для

зриву підступних планів п'ятої колони, "Русского мира" й усяких інших антиукраїнських сил потрібен той державної ваги документ, який би забезпечував конституційні права всіх українців і був би спрямований проти лінгвоцидної політики Росії – *історично патологічного агресора* [СП, 19–25.02.2015], *ворога української державності* [ДП, 2, с. 453], *країни-вбивці* [СП, 16–22.07.2015], *неоімперії зла* [ВБ, с. 147], *постраха усього цивілізованого світу протягом ХХ сторіччя* [СП, 2–8.02.2017], *дуже сильного брехливого інформаційного окупанта* [С, 8–14.12.2016], *союзника сепаратистів* [СП, 31.12.2015], *хижій пащеки Азіони* [ЛУ, 9.12.2004], *агресора з несамовитим імперським апетитом* [С, 29.12.2015]. "Нарешті мусить бути закон, – ще раз покличемося на емоційну й глибоку за змістом промову Івана Малковича на врученні найвищої державної нагороди, – який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою – від крамниць і громадських установ до глянцевих видань, радіостанцій і телебачення, де всі без винятку ток-шоу і програми повинні вестися державною мовою (за чітко виписаними винятками для кримських татар та кількох інших національних меншин, які купно тут проживають)" [8]. Реальні обриси такого документа віднедавна стали зримими, позаяк у Верховній Раді зареєстровані три мовних законопроекти: "Про мови в Україні" № 5556 від 19.12.2016 (суб'єкти подання – Я. Лисюк, І. Васюник, О. Юринець та ін.), "Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні" № 5669 від 19.01.2017 (суб'єкти подання – А. Ілленко, М. Княжицький, М. Матіос та ін.), "Про державну мову" № 5670 від 19.01.2017 (суб'єкти подання – І. Подоляк, А. Гопко, Л. Ємець та ін.). У кожному з них є раціональне зерно. Ефективне поєднання цих зерен в одному досконалішому, зорієнтованому на українські інтереси, на втілення національної ідеї в життя законопроектів стало б справжнім поступом на шляху нашого державо- та мовотворення, нашого входження до європейської спільноти й дистанціювання від північної імперії, яка живе за неприйнятним для світової цивілізації принципом: "Росія закінчується там, де закінчується російська мова". А ця мова ось уже кілька століть перепиняє ходу української мови, яка тримається своїх предвічних земель. "Треба проаналізувати усі три законопроекти, – переконує Павло Гриценко, – взяти найкраще і змодельювати в один. Треба визначити домінанти: що хочемо мати у тому законі, яку політику маємо проводити" [5].

Світлу віру в те, що мовне питання в Україні набуде нової якості, що українська мова вийде на державницькі горизонти, уселяє ухвалений 8 листопада 2016 р. закон № 1421–VIII про квоти для українських пісень у радіоєфірі (“Про внесення змін у деякі закони України щодо частки музичних творів державною мовою в програмах телерадіоорганізацій”), який забезпечує в загальному обсязі мовлення кожної телерадіоорганізації не менше 50% національного аудіовізуального продукту, а також ухвалений 23 травня 2017 р. законопроект № 5313 про квоти на українську мову в телеєфірі (“Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації”), який установлює для телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення частку передач та / або фільмів українською мовою не менше 75% протягом доби, для відповідних телеорганізацій регіональної й місцевої категорії мовлення – на рівні 50%, для новинних передач – не менше 75% від загальної тривалості всіх передач новин. Вельми приваблива й ще одна річ: фільми та / або передачі, які не є власним продуктом телерадіоорганізації та виконані недержавною мовою, мають бути субтитровані державною мовою, фільми та / або передачі, створені на території колишнього Союзу РСР не українською й не російською мовами, а дубльовані російською мовою, також озвучуються або дублюються українською мовою.

У нашому дослідженні зроблено спробу різновекторної інтерпретації сучасної мовної політики, мовної ситуації й мовного законодавства. Основну увагу приділено характеристиці Закону “Про засади державної мовної політики” із соціо- та власне лінгвістичного поглядів.

Обстежений різножанровий політичний дискурс як “вербальний вияв політики” [11, с. 234] засвідчує, що аналізований документ зі сфери мовного законодавства максимально наближений до того типу суспільних феноменів, які мають широкий аксіологічний спектр із безсумнівною перевагою негативно оцінних номінацій – важливого індикатора нестабільного розвитку держави, недосконалість її правового поля.

Крім уже вирізненого, *важливим аспектом об’єкта* пропонованої наукової розвідки є описові назви як мовний засіб оцінності документоніма “Закон «Про засади державної мовної політики»”. Дібрані з різних джерел перифрази неоднорідні за формально-граматичною будовою й семантико-стилістичним наповненням, вони

виконують не тільки номінативну, а й (і це їхнє основне призначення) характеризувальну та текстотвірну функції, сприяють багатоплановому розкриттю розгляданого денотата, позаяк не лише інакше називають його, а й дають йому конкретну оцінку, специфічно означаючи кваліфікативні параметри, найприкметніші сутності.

Аксіологічну вісь перифрастичності як своєрідного субститута офіційної назви “Закон України «Про засади державної мовної політики»” диференційовано на такі логіко-інформативні сегменти: 1) авторство документа, його 2) структура назви, 3) місце в мовно-законодавчому полі, 4) чинність, 5) сутність. Не зайвим буде ще раз зацентрувати на тому, що ядро шкали оцінності становлять перифрази з виразним пейоративним – часто іронічним або подеколи й сатиричним – забарвленням. Їхньому творенню сприяють інтра- й екстралінгвальні чинники.

I. Авторство Закону

Відомо, що безпосередніми авторами документа, який продовжив сумну історію українського лінгвоциду, є народні депутати Вадим Колесніченко і Сергій Ківалов. У лютому 2012 р. вони зареєстрували у Верховній Раді свій законопроект (№ 9073). У травні цього ж року їхній соратник по опозиції Олександр Єфремов, за яким недовзі закріпляться перифрастичні налічки *натхненник “ЛНР”* [С, 8–14.01.2015], *активний організатор створення терористичної “ЛНР”* [УМ, 31.07.2016], *архітектор колаборантсько-сепаратистської діяльності на Донбасі* [ГК, 28.04.2016], *покровитель вигаданої держави “ЛНР”* [С, 8–14.01.2015], ініціював винесення його на голосування. Подальший перебіг подій, про які вже частково згадувалося, відомий: *Мовний майдан, який небезпідставно вважають прелюдією Революції Гідності* [ОА (Ф), 17.11.2016]; *утихомирення його силою влади в Києві та інших містах України; політичне загравання влади, яку пізніше назвуть авторитарним режимом правління під особистою диктатурою Віктора Януковича* [ВБ, с. 58], *бандитською шайкою Януковича* [С, 24.02.2017], *ворожою силою* [ДП, 1, с. 465], *клікою Януковича* [С, 17–23.11.2016], *кримінально-олігархічним режимом* [ЛУ, 22.01.2015], *цинічною окупаційною компрадорсько-сімейною бандоолігархією* [ЛУ, 5.03.2015], з інтелігенцією; *обіцянки гаранта Конституції щодо термінового внесення змін до новоспеченого Закону; ухвалення рішень про легітимізацію в окремих областях і містах України російської мови як регіональної – зняття безкровного вбивства української нації*

[ДП, 1, с. 344], *основного інструмента нищення нашої соборності та самостійності* [СП, 19–25.01.2017] – *мови агресора* [ГК, 20.05.2014], *мови окупанта* [СП, 9–15.02.2017].

З офіційною назвою “Закон України «Про засади державної мовної політики»” корелюють його неофіційні найменування – перифрастичні звороти з прізвищем або без нього. Специфіка безпрізвищних структур, представлених двокомпонентними іменниково-прикметниковими та іменниково-іменниковими словосполученнями *мовний закон, закон про мови (мову)*, полягає в тому, що вони реалізують свою конотативно зневиразнену чи конотативно насичену номінативну сутність у межах контексту, а поза ним побутують як родові назви стосовно розглядуваного в цьому дослідженні документа й в інших документах, які репрезентують законодавство України з мовних питань. Досить часто конструкції *мовний закон, закон про мови (мову)* або окремі їхні компоненти, здебільшого атрибутивний модифікатор *мовний*, беруть у лапки. Такий графічний засіб посилює негативну аксіологічну маркованість розглядуваних синтаксичних структур. Цю функцію здатна перебирати на себе препозиційна усталена сполука *так званий*. Вияскравлені в значеннєвому обсязі парафрази ті або ті семантичні відтінки найпоспідовніше транслюють синтагматичні зв’язки складників контексту: ***Мовний закон обійдеться країні у 17 мільярдів гривень...*** [ІР, 23.06.2012]; ***Станом на грудень 2016 законопроект про скасування закону про мови не підписаний, статус – “готується на підпис”, а питання конституційного статусу з лютого 2015 року вирішується Конституційним Судом України*** [Wiki, 19.07.2017]; ***Якщо Янукович накладе вето на закон про мову – стане ворогом Кремля*** [Кор., 3.07.2012]; ***Конституційний Суд приступив до розгляду справи про “мовний закон”*** [ІНФ, 13.01.2017]; ***...не лише де-факто, а й де-юре так званий “мовний закон” лишається в дії...*** [ГР, 11.03.2017].

У політичному дискурсі перифрастичні одиниці з прізвищними конституентами, що можуть бути оформлені як сполучникове або безсполучникове сполучення (*Ківалова й Колесніченка* [зрідка *Сергія Ківалова й Вадима Колесніченка*]; *Ківалова, Колесніченка* [зрідка *Сергія Ківалова, Вадима Колесніченка*]), а регулярно – як складна онімна назва (*Ківалова–Колесніченка* [зрідка *Сергія Ківалова–Вадима Колесніченка*]), утворюють неоднорідні з погляду граматичної будови синтаксичні конструкції, а саме: *закон Ківалова* [ZN, 26.02.2017], *мовний закон Колесніченка* [LB, 25.07.2012], *закон авторства регіонала Вадима Колесніченка* [УП, 23.02.2014], *законопроект від регіоналів*

Колесніченка – Ківалова [СП, 31.05–6.06.2012], законопроект панів Колесніченка й Ківалова [АК, 14.06.2012], законопроект экс-народних депутатів від “Партії регіонів” Сергія Ківалова і Вадима Колесніченка [А, 24.01.2017], закон Ківалова – Колесніченка [С, 19–25.01.2017], закон авторства Ківалова – Колесніченка [УП, 17.11.2016], закон авторства народних депутатів Ківалова – Колесніченка [РС, 5.09.2016], закон авторства депутатів від Партії регіонів Ківалова й Колесніченка [24tv, 17.11.2016], закон авторства одіозних Ківалова – Колесніченка [ВГ, 13.12.2016], закон авторства одіозних регіоналів Колесніченка – Ківалова [ГР, 11.03.2014], закон народних депутатів Ківалова-Колесніченка [ГалК, 20.07.2012], закон авторства регіоналів Ківалова – Колесніченка [РідК, 5.03.2016], законопроект панів Колесніченка й Ківалова [АК, 14.06.2012], законопроект від регіоналів Колесніченка – Ківалова [СП, 31.05–6.06.201], закон Ківалова – Колесніченка про мови [ДМ, 13.01.2017], “мовний закон” Ківалова – Колесніченка [ВГ, 13.12.2016], мовний закон від Ківалова – Колесніченка [ВГ, 17.04.2016], так званий “мовний закон” Ківалова – Колесніченка [РС, 27.11.2016], так званий “закон Ківалова – Колесніченка” [НЧ, 5.07.2017].

Прізвищна структура *Ківалов – Колесніченко* паралельно співіснує зі структурами *ківаловсько-колесніченківський* (*ківа_лово-колесніченківський*), *колесніченківсько-ківаловський* (*колесніченко-ківаловський*), які мають подвійну природу: “...поряд із вказівкою на ознаку предмета за належністю за їхньої семантичної структурі закладена також і вказівка на власника” [6, с. 10]. Вони індивідуалізують позначуваний об’єкт і водночас набувають здатності до абстрагування, оскільки номінують ознаку стосовно узагальненої особи з відтінком посесивності, служать яскравим засобом вираження презирства, зневаги до авторів Закону, котрі поставили за мету дати виграш захищеній зовсім в Україні російській мові й максимально звузити функційний простір українській мові. Напр.: ***Ківаловсько-колесніченківський закон*** – це взагалі тягар, який досі присутній у нашому суспільстві [НІСД, 12.06.2015]; ***...колесніченко-ківаловський витвір*** можна вважати ще одним реверансом Москві [ZU, 8.06.2012].

У самостійний розряд згруповано перифрастичні звороти з антропонімічним компонентом, представленим одним прізвищем – *Ківалов* або *Колесніченко*. Вони корелюють із конструкціями *ківаловський закон*, *колесніченківський “мовний закон”*, пор.: *Всі ми добре пам’ятаємо, як з подачі В’ячеслава Кириленка і партії “Свобода” в перші дні після перемоги Революції Гідності закон*

Ківалова нібито скасували, але було накладено вето [ZN, 26.02.2017]; ВР скасувала мовний закон Колесніченка [У, 23.02.2014] і ...розвиток державної мови системно блокує “ківаловський закон” (мовний закон “Колесніченка – Ківалова”. – Ред.), – написав він [В’ячеслав Кириленко] [ЦН, 16.03.2017]; Нагадаємо, що першу спробу скасувати колесніченківський закон формально очолив саме БЮТ... [ПІК, 15.07.2015].

У політичному дискурсі прізвищні утворення та їхні функційні відповідники з посесивними прикметниками побутують як своєрідні прецедентні феномени. Вони є за своєю природою “наслідком значенневої компресії змісту вихідних текстів (прототекстів) і формою їхньої метонімічної заміни” [1, с. 33].

Структуру прізвищних і безпрізвищних описових найменувань можуть розширювати компоненти з виразною негативною конотацією. Здебільшого цю функцію виконують прикметники з інтегрувальною семантикою ‘виділюваність’ (*провокаційний, смертельний, страшний, фатальний*), ‘шкода’ (*шкідливий, небезпечний, згубний*), ‘руйнування’ (*державоруйнівний, деструктивний*), ‘соціальна оцінка’ (*дискримінаційний, українофобський, русифікаторський, шовіністичний*), ‘загальна негативна оцінка’ (*осоружний, гідотний, скандальний, сумновідомий, ганебний, ідіотський, жахливий, паскудний, потворний*), ‘нелегітимність’ (*антиконституційний*), ‘прихильність до чогось, реалізація на чийсь користь’ (*проросійський, прокремлівський*), ‘гостра протилежність або протиставлення’ (*антиукраїнський, антидержавний*), напр.: *Провокаційний закон* [УкрП, 6.06.2012]; *українофобський закон* [С, 5–12.12.2016]; *державоруйнуючий закон* [СП, 8–14.12.2016]; *русифікаторський закон* [ДМ, 13.01.2017]; *антиконституційний закон Ківалова – Колесніченка* [СП, 12–18.03.2015]; *жахливий закон Ківалова – Колесніченка* [С, 26.01.–1.02.2017]; *скандальний “мовний” закон Колесніченка – Ківалова* [С, 17.06.2015]; *сумнозвісний мовний закон Ківалова – Колесніченка* [СП, 9–15.02.2017]; *горезвісний закон Ківалова – Колесніченка* [РС, 12.12.2016]; *ідіотський закон Ківалова – Колесніченка* [Есп., 31.01.2017]; *прокремлівський закон Ківалова – Колесніченка* [СП, 14–20.09.2017]. Компоненти, що розширюють перифрастичну рамку (*мовний закон Ківалова (Колесніченка, Ківалова – Колесніченка, Колесніченка – Ківалова)*), негативно характеризують як законотворців, так і окремі положення документа,

виділяючи насамперед його антиукраїнську сутність, шовіністичну налаштованість, проросійську спрямованість.

Доречно вказати й на те, що самі прецедентні імена *Колесніченко*, *Ківалов* стали об'єктом перифрастичного зображення, утворили багатокомпонентні ряди описових зворотів. Яскраво конотовані перифрази *видатний “лічильник”* [УМ, 19.04.2005], *головний кишеньковий калькулятор України* [УМ, 23.11.2004], *головний підрахуй країни* [У, 15.05.2007], *головний фокусник* [МД, с. 358], *Ківалов-Кидалов* [МД, с. 5], *Ківалов-Підрахуй* [МД, с. 357], *головний оператор кишенькового калькулятора* [МД, с. 286], *одеський шулер* [ДП, 2, с. 361], *одіозний депутат* [Т, 22.05.2012], *одіозний “Підрахуй”* [ІА, 9.09.2015], *одіозний член ВРЮ [Вищої ради юстицій]* [УМ, 10.12.2009], *підрахуй від Партії регіонів* [УМ, 10.01.2009], *скандальний народний підрахуй* [УП, 31.08.2012], *ТОМУ ЩО [тому що] немає меж досконалості* [МД, с. 314], *відомий усій країні фальсифікатор виборів* [ІА, 9.09.2015], *рафінований корупціонер* [УМ, 28.09.2015], *хакер і міжнародний шахрай* [НВ, 29.07.2017], *проросійський сепаратист* [УМ, 28.09.2015] допомагають представити в усій повноті свідомі провини, гріхи непростенні *Сергія Ківалова* як депутата Верховної Ради України та юриста і як голови Центральної виборчої комісії – *відомства пана Ківалова* [ГУ, 3.12.2004], *храму підрахунку голосів* [УМ, 2.11.2004] – під час президентських виборів 2004 р., що стали однією з основних причин Помаранчевої революції. Горезаконотворців регіонала *Сергія Ківалова* (або ще *Кидалова* = *Кидати* + *Ківалов*) і його “соратника” по партії, зятятому україноненависництву й цинічному русофільству *Вадима Колесніченка* народ іронічно поіменував *авторами антидержавного закону* (РС: 6.11.2016), *одіозними діячами* [МД, с. 5], *радянськими міліціонерами* [ЛУ, 30.11.2015], *засимільованими “существами”* [СП, 25.05.2012], *ментальними лакеями* [СП, 25.05.2012], *відвертими агентами Росії* [СП, 24–30.11.2016], *очевидними агентами Москви* [С, 22–28.12.2016], *троянськими кіньми Кремля* [РС, 6.11.2016]. За Вадимом Колесніченком стійко закріпилися ще й такі пейоративні описові найменування, як *агент Кремля* [УМ, 4.10.2012], *відвертий агент Росії* [СП, 24–30.11.2016], *відомий українофоб* [Т, 22.05.2012], *громадянин Росії* [С, 2–8.02.2017], *гуманітарний яструб Партії регіонів* [Тк, 15.05.2010], *знавснїлий українофоб* [Вол, 4.01.2014], *знаменитий експерт* із мовних питань [С, 22–28.12.2016], *зрадник України* [ГК, 10.08.2016], *“король” українофобії* [Тк, 15.05.2010], *лобіст російських фінансових інтересів у галузі кінопрокату* [Тк, 15.05.2010], *не єдиний*

представник розсіяної московської агентури [УМ, 4.10.2004], *одіозний регіонал* [УП, 1.12.2010], *просто кладезь маразму* [ТСН, 4.11.2012], *“регіональний” правник* [Т, 7.03.2014], *антинародний обранець* [Д, 24.01.2017]. Чи не найяскравішим конститuentом перифрастичного поля *“Вадим Колесніченко”* є описова структура *горезвісний блазень Путіна з українським суфіксом-ідентифікатором -енко*, авторство якої належить Ірині Фаріон.

Лихої пам'яті “зодчих” Закону “Про засади державної мовної політики” називають уїдливо *тандемом двох “Ка”* [Ківалова й Колесніченко], напр.: *У даному випадку тандем двох “Ка” призначив для України поріг регіональності в 10 відсотків* [УП, 17.07.2012].

Прізвищну структуру *“Ківалов-Колесніченко”* досить часто використовують як складноскорочене слово, утворене з початкових літер (КК, К-К, Ка-Ка [Ківалов – Колесніченко]), початкових складів (Кі-Ко, Кі Ко [Ківалов – Колесніченко], Ко-Кі, Ко Кі [Колесніченко – Ківалов], Ка-Кі, Ка Кі [Калесніченко – Ківалов]) або, за іншою мотивацією, початкової букви й початкового складу (Ка-Кі, Ка Кі [Колесніченко–Ківалов]) антропонімів, напр.: *законом КК* [РС, 12.12.2016]; *закон К–К* [5 к, 20.08.2012]; *мовний “закон” під кодовою назвою “Кі-Ко”* [РС, 15.01.2017]; *“закону Ка-Ка”* [Т, 29.08.2012]; *закон Ка-Кі* [Р, 10.07.2012], ... *закон Ко Кі* [СУ, 27.01.2017]. Найвищим ступенем продуктивності наділена ініціальна абревіатура, назви компонентів, тобто літер, якої передаються графічно. Вона вживається як іменник жіночого роду, набуває здатності відмінюватися за зразком першої відміни, напр.: *Але українці мають набагато більше запитань до “закону” Ка-Ку* (Н.в. Ка-Ка – Р.в. Ка-Ку), *ніж Воллебек* [НП, 20.07.2012]. Ця ініціальна абревіатура може побутувати самостійно, без детермінованого компонента *закон* (мовний закон), тобто деактуалізувати значення посесивності й посилювати семантику предметності. Пор.: *Згідно закону* [згідно із законом. – М. С.] *Ка-Ку “губернатор” може навіть у київські органи державної влади звертатися на регіональній мові* [НП, 20.07.2012] і *На русиномовних зупинився, бо русинська мова – це винахід Ка-Ку* [НП, 20.07.2012].

Функційна активність акроніма *Ка-Ка* як складника перифрази пояснюється передусім його омоніміями зв'язками із субстантивом жіночого роду *кака*, що належить до дитячої лексики й реалізує семантику ‘Все дурное, нечистое, грязное’ [7, с. 208]. Абревіатура *Ка-Ка* в іронічно-сатиричному тоні характеризує однаковою мірою авторів документа й псевдозаконотворчість їхньої діяльності. Її основна

текстотвірна роль – заміна прізвищної нейтральної назви пейоративно обарвленим компонентом із метою негативізації змісту денотата, а також “для емоційного підсилення та увиразнення висловлення” [15, с. 148], створення свіжого, оригінального образу.

Автономний тип сформували перифрастичні вирази, прізвищу структуру яких утворюють оніми, об’єднані семою ‘опосередковані автори закону’ Це, зокрема, антропоніми, ергоніми та прагматоніми. Ідеться про реальні (назви людей) й метонімічні (назви не-людей) особи. Власні іменування українських та російських державних діячів можуть розширювати існуючий – *Ківалов-Колесніченко* – або формувати новий антропонімний склад. З-поміж опосередкованих авторів документа, які разом з основними законотворцями конституують прізвищу структуру, цілком логічно опинилися *Володимир Литвин* та *Віктор Янукович*, напр.: *одіозний мовний закон Ківалова – Колесніченка – Литвина – Януковича* [СП, 28.06.–4.07.2012]; *мовний закон Януковича* [УкрП, 9.10.2016]. Перший, який пройшов шлях від *кучміста-канцеляриста* [УМ, 10.06.2004], *сентиментального циніка* [УП, 25.10.2012] до *головного миротворця Помаранчевої революції* [Пр., 26.08.2007], *патріота свого краю не на словах, а на ділі* [УП, 20.10.2012], *морального арбітра сесійної зали* [УМ, 4.06.2004], *непоступливого спікера* [УМ, 27.11.2004], *самостійного політичного гравця* [УМ, 10.06.2004], подав документ на підпис Президентові, хоч і вагався у правильності своїх дій, навіть заявляв про відставку. За це народ “віддячив” йому влучним перифрастичним ярликом: *Ім’я йому – “Регіон”* [УМ, 23–24.11.2012]. Другий же доклав усіх зусиль, щоб названа деструктивною й небезпечною для цілісності України “*мовна Ка-Ка*” [ВЗ, 10.10.2012], яку різко розкритикувала Венеційська комісія, набула юридичної сили. За цей антиконституційний випад і за іншу антиукраїнську діяльність колишньому двічі прем’єр-міністрові й президенту-невдачі адресовано сонмище оригінально конотованих авторських і народних перифрастичних номінувань, напр.: *благодійник Московського патріархату* [ГУ, 11.11.2004]; *висуванець Москви* [ДП, 2, с. 344]; *голова об’єднання “Спілки біженців України” в Російській Федерації* [Ком. (Ф), 19.03.2014]; *головний утікач* [СП, 27.10.–2.11.2016]; *друг Москви* [СП, 27.10.–2.11.2016]; *загроза національної безпеки України* [ВБ, с. 17]; *зрадник України* [ЛУ, 19.02.2015]; *корумпована маріонетка Путіна* [УП, 10.10.2015]; *москальський прихвостень, що продав свою країну* [ВК, 13.03.2013]; *найвірніший прислужник будівничих “Русского мира”* [У, 7.06.2012]; *новий*

Щербицький [УП, 1.09.2012]; *один з інструментів у геополітичній грі Путіна* [DW, 26.11.2016]; *прислужник Москви* [ДП, 2, с. 476]; *продукт русофільської та промосковської традиції* [УП, 1.09.2012]; *протеже Путіна* [ГУ, 2.11.2004]; *фанат норкових шапок* [ТСН, 27.11.2012]; *слуга Москви* [ДП, 2, с. 324]; *слухняний васал* [ВБ, с. 17]; *ставленник Москви* [ДП, 2, с. 357–358]; *шанувальник російської воєнної звитяги* [ЛУ, 11.12.2014], *ручний президент України* [РС, 4.02.2015] (див.: [14, с. 392–437]).

Авторство Закону цілком логічно з огляду на його промосковську зорієнтованість приписують президенту Російської Федерації Володимирові Путіну. Описові найменування три- (*Колесніченко – Ківалов – Путін*) або однокомпонентної (*Путін*) будови відрізняються від проаналізованих вище антропонімних перифраз вищим ступенем негативної конотації, напр.: *горезвісний мовний закон Путіна–Колесніченка–Ківалова* [П, 19–25.01.2017]; *закон Путіна* [ВГ, 2.02.2017]; *відомий мовний закон Путіна* [СП, 20–26.10.2016].

Специфіка перифрастичних структур з антропонімом *Путін* у тому, що вони актуалізують не значення індивідуальної належності предмета одиничному власникові, ідентифікуються не з окремою особою (гарантом Конституції РФ), а радше з її адептами, з ідеологією, котру вона сповідує й по-диктаторськи насаджує цілій країні, з її особистим ставленням і ставленням держави, у якій вона є президентом, до самостійності України.

Перифрази *“мовний закон” Путіна, закон Путіна* зближуються з описовими найменуваннями *“мовний закон Ківалова – Колесніченка”, закон Ківалова, мовний закон Колесніченка*, оскільки можуть легко трансформуватися у сполуки з присвійним прикметником. Пор. подані вище приклади з таким: *Ми, притомні українці, також “не тямимо такої нелюдської форми” скасування путінського мовного закону від 2012 до 2017 року...* [СП, 26.01–1.02.2017].

Ім'я “Путін”, як і ім'я “Янукович”, активно влилося в перифрастичний простір, стало потужним ресурсом для творення в політичному дискурсі негативних, дошкульних, уїдливих, іронічних, саркастичних описових зворотів. Наведемо лише деякі з них, на наш погляд, найколеритніші: *батько брехні* [СП, 8–14.09.2016]; *батько сепаратистського руху* [РС, 22.08.2017]; *божевільний кремлівський диктатор* [ТСН, 2.04.2015]; *великий вождь-тиран* [ЛУ, 5.03.2015]; *військовий злочинець* [ЛУ, 26.01.2017]; *гебістський узурпатор* [ГУ, 20.09.2017]; *Гітлер-2* [ЛУ, 5.05.2016]; *головний агресор* [СП, 24–30.12.2015]; *гросмейстер*

українофобії [ЛУ, 19.02.2015]; двоголовий-безголовий царьок [ЛУ, 18.08.2016]; деспот, який використовує людський потенціал задля убивства інших людей [ЛУ, 5.03.2015]; диктатор Ватної Федерації Рашки [ЛУ, 13.04.2017]; “другий державний Президент України” [УМ, 29.09.2004]; кремлівський альфа-самець [Т, 16.01.2013]; кремлівський Гітлер [ЛУ, 18.08.2016]; кремлівський Гітлер-2 [ЛУ, 9.08.2016]; кремлівський маніяк [ЛУ, 11.02.2016]; кремлівський Наполеон [ВП, 14.11.2014]; кремлівський пігмей [ЛУ, 5.03.2015]; кремлівський удав [ЛУ, 20.11.2014]; кремлівський Чикатило [ЛУ, 23.07.2015]; найбільший злочинець [ЛУ, 5.03.2015]; не самотній шизофренік [СП, 1–7.09.2016]; новий Святополк Окаянний [СП, 30.07.–5.08.2016]; організатор сепаратистських сил на Сході України [НП, 21.08.2017]; тиран з імперським замахом і комплексами Наполеона і Гітлера разом узятих [СП, 10–16.03.2016]; хрещений батько світового радикального націоналізму [ТСН, 26.08.2016].

Авторську рамку “мовного закону” репрезентують не лише антропоніми, а й загальні назви людей за такими ономазіологічними характеристиками, як партійна належність (*комуністи, регіонали*), професійна діяльність (*політики, політтехнологи*), напр.: мовний закон регіоналів [С, 24–30.11.2016]; одіозний закон регіоналів [С, 24–30.11.2016]; витвір бездушних політиків і політтехнологів [СП, 14–20.06.2012].

Ергонімі і прагматонімі перифрастичні найменування відрізняються від антропонімічних глибиною аксіологічних можливостей й обсягу інформації, оскільки емоційно-експресивно позначають не реальну, а метонімічну особу як одного з опосередкованих авторів “мовного закону” Ківалова – Колесніченка. Розряд ергонімів представлений онімом *Партія регіонів*, а розряд прагматонімів – онімом *Кремль*. Окремішність останніх полягає в тому, що вони самостійно вживаються у складі наповненої негативним змістом перифрази або розширюють продуктивну в політичному дискурсі прізвищну структуру *Ківалов – Колесніченко*, напр.: *антиукраїнський мовний закон від Партії регіонів* [С, 17.07.2012]; *технічна розробка Кремля* [СП, 18–24.08.2016]; *ганебний антимовний закон “Кремля, Ківалова й Колесніченка”* [СП, 1–7.12.2016]; *закон “Кремля–Ківалова–Колесніченка”* [ВГ, 14.03.2017].

Із вторинною номінацією (*мовний*) закон Кремля паралельно співіснує аналітична структура (*мовний*) закон, написаний (підготовлений) у Кремлі, яка, крім семи “авторство закону”, фокусує

в собі сему “місце підготовки документа”: ... “Геть написаний у Кремлі **«мовний» закон...**” [ДМ, 13.01.2017].

Функційним відповідником перифрази [мовний] закон Ківалова – Колесніченка – Кремля є описова конструкція [мовний] закон трьох “К”, напр.: Вони [громадські активісти] називають цей закон [“Про засади державної мовної політики”] **законом “трьох «К»”**: **Ківалова, Колесніченка і Кремля** [ГК, 17.11.2016]. Вона експлікує вищий ступінь оцінності й найчастіше використовується у заголовках, щоб вияскравити об’єкт повідомлення й привернути до нього увагу реципієнта.

II. Структура назви

Офіційна назва Закону “Про засади державної мовної політики”, який, за далеким від чесності й щирості твердженням його авторів, покликаний регламентувати загальнообов’язкові правила мовної політики в нашій країні, визначати функційний потенціал державної (української) мови, а також мов корінних народів та національних меншин, репрезентована широким діапазоном знаків вторинної номінації з виразно задемонстрованою експресивно-образною оцінністю. Цей процес перифрастичності детермінований не вимогами юридичної техніки, а аксіологічними потребами.

Аналіз загальної кількості зафіксованих описових найменувань дав підстави об’єднати їх у дві відмінні одна від одної групи: 1) ті, які корелюють із нормами, правилами юридичної техніки, і 2) ті, які позбавлені цієї здатності. Корелятивними властивостями наділені перифрастичні звороти, у яких роль граматично панівного компонента регулярно виконують іменники *закон* (‘затвержене Верховною Радою загальнообов’язкове правило’), *законопроект* (‘проект закону, який подають на затвердження Верховною Радою України’), *проект* (‘попередній текст, документ, що вноситься на обговорення’), спорадично – субстантиви *документ* (‘діловий папір, що посвідчує закон або законопроект’), *акт* (‘офіційний документ, що посвідчує закон або законопроект’). Для цих лексичних одиниць природним є функціонування на правах юридичних термінів або входження до компонентного складу цих термінів, напр.: *Противники закону стверджують, що документ спрямований на русифікацію України...* [DW, 16.11.2016]; *Зміст проекту Колесніченка – Ківалова суперечить Конституції і законодавству* [Укр.П (Б), 6.06.2012].

У кількісному вимірі домінують не щойно аналізовані перифрази, а ті, у яких кореляти з нормами, правилами юридичної техніки програмують прізвисьні рамки з одіозними іменами *Ківалов, Колесніченко, Янукович, Путін*, напр.: “закон Колесніченка – Ківалова” [ЦН, 16.03.2017]; *законопроект Колесніченка, Ківалова* [Т, 26.05.2012]; *законодавчий акт Ківалова – Колесніченка* [КІ, 17.04.2017].

Найпошлідовнішим експлікатором негативної конотації в перифразах, утворюваних за участю іменників *закон, законопроект, документ, акт*, що належать до юридичної лексики, є контекст, передусім програмовані цими основними носіями валентності залежні члени, які так само можуть поширюватися іншими компонентами. Вище вже було наголошено, що роль типового аксіологічного маркера в конструкціях такого зразка виконують прикметники з узагальненим значенням ‘соціально негативна оцінка’ (*антиукраїнський, протиукраїнський, проросійський, неконституційний, антидержавний, антимовний, шовіністичний, українофобський, деструктивний, провокаційний і т. ін.*), напр.: **Антиукраїнський закон Ківалова – Колесніченка** досі лишається чинним [УП, 2.10.2016]; *В. Кириленко послідовно виступає за скасування деструктивного і небезпечного для цілісності України ... закону “Ка-Ка”* [КС, 25.12.2015].

Коло репрезентантів негативної конотації розширюють також присвійні прикметники. Їхня твірна основа називає ознаку предмета за належністю конкретній особі, тобто вказує на безпосереднє та / або опосередковане авторство законодавчого акта, який засвідчує нищення української мови (*ківаловський, колесніченківський, ківаловсько-колесніченківський (ківалово-колесніченківський), колесніченківсько-ківаловський (колесніченко-ківаловський), януковичівський, колесніченково-ківаловсько-януковичівський, путінський, ківаловсько-колесніченківсько-путінський, колесніченківсько-ківаловсько-януковичівсько-путінський, валуєвський*), на місце з’яви (*емський*) його або на те й те водночас (*емсько-валуєвський, ківаловсько-колесніченківсько-валуєвсько-емський*), напр.: *Всі українці повинні подякувати за ці емсько-валуєвсько-колесніченково-ківаловсько-януковичівські закони...* [ЗО, 24.08.2012].

З вимогами юридичної техніки не корелюють перифрастичні утворення, конструктивним центром яких є іменникові лексеми з нейтральним (*інструмент, знаряддя, ініціатива, розробка, дійство, продукт, проект, спроба, результат*) або пейоративним

(розплата, твориво, руйнівник, реверанс, писанина, витвір, виплід, загроза, отрута, провокація, зашморг) значенням. Функційне ядро з-поміж цих субстантивів конституують девербативи, які вживаються самостійно або в єдності з прізвищною рамкою. До специфічних характеристик аналізованих одиниць слід зарахувати те, що вони, по-перше, не виявляють органічного зв'язку з юридичною сферою, по-друге, мають винятковий оцінний потенціал, по-третє, наділені інформативною недостатністю. Отже, їм, як і будь-яким іншим синсемантичним лексемам, притаманна обов'язкова, нерідко ланцюгова, сполучуваність з іншими компонентами, які побутують у складі перифрази на правах змістової домінанти. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *Закон Ківалова – Колесніченка як інструмент наступу на українську мову* [РС, 27.11.2016]; *Факт прийняття чинного Закону України “Про засади державної мовної політики”... став спробою в неконституційний спосіб нівелювати статус української мови як державної та витіснити її зі сфери публічних відносин на окремих територіях України* [LP, 14.03.2016]; *Мовний зашморг на шиї України* [ВЗ, 1–3.06.2012]. Органічно доповнюють описуваний розряд okazіональні конструкції з корельовано-некорельованими перифрастичними зв'язками, а також усталені вислови на взірець *мовна бомба* і *троянський кінь*, напр.: *І як наслідок: по-бандитськи легалізований “мовно-псевдо-законо-витвір-Колесніченка-Ківалова”...* [ГК, 20.05.2014]; *“З травня всі чиновники почнуть говорити українською?” – запитує оглядач сайту “Главком” Катерина Пешко в статті “Мовна бомба”* [G, 26.01.2016]; *Пішов уже п'ятий рік, відколи, образно кажучи, у нашу Трою зайшов “троянський кінь Кремля”, закон “Про засади державної мовної політики”...* [РС, 6.11.2017]. Їм відведено вершинне місце на шкалі оцінності.

III. Місце Закону в українському мовно-законодавчому полі

Уже було зроблено акцент на тому, що вихід у світ Закону “Про засади державної мовної політики” не прикрий виняток у нашій історії, а черговий випадок українофобства, за справедливим твердженням Ірини Фаріон, “закономірне явище в умовах постколоніального розвитку України з її неукраїнською політичною псевдоелітою, з її зміною етноструктури населення Сходу та Півдня України через репресії та Голодомор як геноцид проти корінного етносу – українців, з її розбалансованою роздвоєною свідомістю українців, що

засвідчує їхню етнічну маргіналізацію” [СП, 30.09.–6.10.2010]. У цьому розлогіму описовому найменуванні аналізованого документоніма чітко вирізнені фактори, які перешкоджають переформатуванню чинного нині українського мовного законодавства, радикальним змінам його, та причини, що гальмують процес послідовного й успішного втілення української національної ідеї, пробудження до рідномовності як визначальної підвалини державності.

Щойно згадувана Ірина Фаріон влучно називає ківаловсько-колесніченківський документ *валуєвським законопроектом* [СП, 30.09.–6.10.2010]. І це заперечити важко, бо він і справді досить послідовно перегукується своїм антиукраїнським змістом із віддаленими в часі й ухваленими вже за доби незалежності указами, розпорядженнями, циркулярами, актами, постановами, наказами, законами, які лише на словах, а не на ділі задекларовують юридичний статус української мови або й зовсім не визнають її, проголошуючи офіційний курс на денационалізацію, передовсім на помосковлення. Напр.: *Враження таке, що на поверхню виринув привид Валуєвського циркуляра (1863) та Емського указу (1876), доповнюючи нинішній бренд постмайданівської влади “двухголової Единой страны”, обійнявшись із українофобським законом “русского міра” колесніченків-ківалових* [СП, 27.10.2016].

Як бачимо, Законіві “Про засади державної мовної політики” дуже пасує вторинне найменування “найсвіжіший Валуєвський циркуляр”. Воно запозичене у Валерія Марченка. Саме так багатолітній в’язень таборів радянського ГУЛАГу охрестив постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про поліпшення вивчення російської мови у школах республік” (1983 рік), яка узаконила доплату за обрусительство в розмірі 15% і поділ класів.

У законі Ківалова–Колесніченка українську мову офіційно не заборонено, її навіть наділено деякими привілеями, а неофіційно – проігноровано, позаяк усі суспільно найважливіші пріоритети надано мові російській. Це відзначено навіть у висновках Венеційської комісії: “Залишається питання, чи є, у зв’язку зі специфічною ситуацією в Україні, у нинішньому законопроекті достатні гарантії для консолідації української мови як єдиної державної та для ролі, яку вона має відігравати в українському багатомовному суспільстві... На практиці російська мова... буде застосовуватися паралельно до державної мови у всіх сферах публічного та соціального життя” [18]. Описувану ситуацію точно і влучно передає щоденникова нотатка Олеса Гончара, датована

26 липня 1975 р.: *“А мова – наче заборонена, наче Валуєвський указ воскрес”* [4, с. 154].

Зв'язок аналізованого *“мовного закону”* з недавньою історією розкривають такі ряди перифраз: *банальне перейменування “Закону про мови” сумнозвісного авторства Єфремова-Симоненка-Гриневецького* [СП, 31.05–6.06.2012]; *новий закон про мови імені Єфремова-Гриневецького-Симоненка* [УкрП (Б), 28.12.2010]; *законопроект Єфремова-Гриневецького-Симоненка плюс деякі зміни* [His., 14.06.2012]; *той же документ, що й законопроект “Про мови в Україні”* [РС, 27.11.2016]; *не перша ініціатива такого ґатунку за президентства Віктора Януковича* [АК, 14.06.2012]; *друга спроба переформатувати, радикально змінити мовне законодавство, фарисейськи посилаючись на зобов'язання перед Європейською хартією регіональних або міноритарних мов* [СП, 28.06.–4.07.2012]. Вони є вторинними назвами *“першої ініціативи”, “другої спроби”*, тобто ще одного мовного зашморгу для українців – законопроекту *“Про мови в Україні”* (№ 1015-3). Цей горе-документ, за перифрастичною версією Ірини Фаріон та Олега Тягнибока, – *розплата українцям за безпринципне прощання політичних зрад, за переорієнтацію цінностей із духовних на споживацькі, за яскраво виявлену філософію меншого зла* [СП, 30.09–6.10.2010], *наслідок розплати за толерантність, політкоректність і поблажливість до ворогів української нації* [ПП, 10.06.2012]. Він був зареєстрований у Верховній Раді 7 вересня 2010 р., а відхилений та знятий із розгляду 1 лютого 2011 р. Законопроект лобювала провладна коаліція – *регіонали (риги)-януковці (янучкісти, янучари, біло-блакитні, синьо-білі, білоголубі, сині регіонери)*, вони ж *прихвосні Кремля* [С, 5–11.02.2015], *клевети Януковича* [СП, 6–12.10.2014], *сатрапи режиму Януковича* [С, 5–11.03.2015], та *комуністи (комуняки, капеесесівці) / симоненківці (симоняки)*, вони ж *воскресли мамонти революції* [УП, 11.11.2008], *політична верхівка айсбергу потужної “п'ятої колони” московського імперіалізму* [ЛУ, 16.08.2007], *“серпасто-молоткасті”* [С, 1–7.01.2015]. Між законопроектом *“Про мови”* і законом *“Про засади державної мовної політики”*, одностайно твердять провідні фахівці, майже не існує відмінностей процесуального характеру й конкретного правозастосування. Отже, не зайве ще раз наголосити: Україні вкрай потрібні ідейно прозорі, політично коректні, юридично збалансовані закони, які б уможливили реальне вдержавлення української мови й

надійно захищали мови національних меншин, сприяли всебічному розвитку та повносилому їхньому функціюванню.

IV. Чинність закону

Відомо, що ідеальних законів не існує. На якомусь етапі розвитку суспільства вони змінюються, доповнюються або втрачають чинність. На превеликий жаль, поганою практикою в Україні стало “перекроювання”, а то й “перешивання” законів, спричинене не суспільними потребами, а намаганням очільників держави, чиновників найвищого рангу підпорядкувати собі гілки влади, задовольнити власні споживацькі прагнення, хапонути ласий шмат у бізнесі. А причина цього проста: у нашій країні ігнорується політико-правовий статус Конституції, вона не є “взірцем юридичної техніки та орієнтиром у вирішенні будь-яких питань, що мають юридичне значення” [7]. Викликає занепокоєння, навіть тривогу, що ухвалення того або того закону нерідко перетворюється на вседержавні баталії, примітивні сварки, які, трапляється, переростають у бійки навіть у Верховній Раді. Не оминули ці перипетії й Закону “Про засади державної мовної політики”, який офіційно набув чинності 10 серпня 2012 р. У першому читанні Верховна Рада ухвалила його 5 червня 2012 р. (за – 234 голоси), у другому читанні – 3 липня (за – 248 голосів).

Підготовка й легітимізація цього документа, що змінив Закон “Про мови в Українській РСР” із понаддвадцятирічним “стажем”, – порушення на порушенні, яке порушенням поганяє, а саме: порушення процедури розгляду й ухвалення Закону, зокрема положення статей 82, 84, 89, 91, 93, 152 Конституції України, статей 117, 118, 119, 120, 121 Регламенту Верховної Ради України, який затверджує Закон України “Про Регламент Верховної Ради України”, статей 1, 15, 16 Закону України “Про комітети Верховної Ради України”. Не чим іншим, як злочином, слід уважати, що за законопроект у першому читанні голосували 62 депутати, які не були присутні у Верховній Раді. Їхню функцію перебрали на себе “кнопкодави”. Останнім вистачило роботи й тоді, коли документ ухвалювали у другому читанні. Свою чорну справу зробив і Голова Верховної Ради Володимир Литвин, підписавши Закон та цим самим проігнорувавши протести громадськості, що розпочалися відразу після голосування у стінах парламенту й охопили всю країну. Чи не найбільше завинив перед власним народом тодішній президент Віктор Янукович, офіційно знівелювавши статус української мови як єдиної державної й закріпивши пріоритети за мовою

російською в Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Харківській, Херсонській, Чернігівській областях, Автономній Республіці Крим, містах Києві й Севастополі. Що ж до інших регіональних мов, яким гарантоване вільне використання на території України (білоруська, болгарська, вірменська, гагаузька, кримськотатарська, молдовська, німецька, польська, ромська, румунська, словацька, угорська, корейська), то їм, крім поширених у Криму кримськотатарської, у Закарпатській області угорської, у Чернівецькій області румунської, жодних привілеїв не надано. До речі, у Законі згадано неіснуючі мови – русинську (діалект української мови), єврейську, грецьку.

Та частина українського суспільства, яка прагне жити в суверенній державі, для якої українська мова – один із найважливіших етноатрибутів, не визнає чинності Закону “Про засади державної мовної політики”. Це промовисто демонструє найважливіший аспект нашого дослідження – перифрастична сфера. Український правознавець-міжнародник, доктор юридичних наук Володимир Василенко, називає закон Ківалова – Колесніченка актом правового шахрайства [ЛУ, 9.08.2012], продуктом правового шахрайства [УП, 23.06.2012], а як конкретніше й простіше, то хитрим обманом, кримінальним діянням, за яке треба нести сувору відповідальність. У сучасному публіцистично-політичному дискурсі поруч зі щойно цитованими активно функціонують і такі описові найменування, як закон великодержавства [СП, 14–20.06.2012], закон із подвійним дном [СП, 28.06.–4.07.2012]. Їхніми семантичними домінантами є іменник *великодержавство*, що постав на базі прикметника *великодержавний* (‘який поважає інші народи, прагне до панування над ними’), та фразеологізований вираз *подвійне дно*, який експлікує значення ‘немудрість у діях, вчинках’. Утворювані на основі цих перифрастичних структур контексти інформують про те, що підготовлений українофобами документ не має нічого спільного зі стратегічними засадами мовної політики самостійної держави України.

Досить точно й образно чинність “закону” Ківалова – Колесніченка передають описові найменування *юридично нікчемний закон* [РС, 6.11.2016], *незаконно ухвалений мовний закон* [С, 2–8.02.2017]. Прислівники *юридично*, *незаконно* посилюють вторинно-номінативну семантику ‘який не відповідає ustalеним у цивілізованому суспільстві вимогам’.

Реалізації описуваного значення сприяють також атрибутивні модифікатори, які на засадах конотативно облігаторних валентних

партнерів входять до структури перифрастичного виразу. Мовиться, зокрема, про префіксальні відносні прикметники зі значенням соціальної оцінки, більшість із яких сполучається з префіксами *анти-, проти-, не-*, що експлікують сему ‘гостра протилежність, протиставлення’. 3-поміж них високим ступенем продуктивності вирізняються лексеми, основа яких указує на політико-правовий статус (*конституційний / антиконституційний / неконституційний, законний / антизаконний / незаконний*), етнічну належність (*український / антиукраїнський / неукраїнський*), форму правління (*державний / антидержавний / недержавний*), політичний режим (*авторитарний*), різні прояви нетолерантності, денаціоналізації та дискримінації українців у їхній же державі Україні (*українофобський, україновбичий, україноненавистницький, русифікаторський*). Компонентна організація аналізованих перифраз може розширюватися за рахунок інтенсифікувальних одиниць на взірець за *[своїм] змістом, за суттю, за духом, у повному обсязі*, напр.: *То чи може КС України визнати **антиукраїнський і антидержавний за суттю закон** авторства очевидних агентів Москви конституційним?* [С, 22–28.12.2016]; *...є **русуфікаторський закон** Ківалова – Колесніченка, який треба скасувати і прийняти нормальний європейський...* [ПУ, 26.01.2017]; *Просимо визнати Закон України “Про засади державної мовної політики”... **неконституційним у повному обсязі*** [С, 22–28.12.2016]. Ядерну позицію в мікросистемі, яку сформували ад’єктиви з узагальненим значенням ‘соціальна негативна оцінка’, займає лексема *антиконституційний / неконституційний*, мотивом якого є іменник *Конституція* (‘основний державний документ, що визначає державний устрій, права й обов’язки держави, суспільства та громадян’).

У мовно-оцінній сфері “Чинність Закону” виняткове місце належить перифразові *критикований Венеційською комісією за загрози для державної мови закон* [КС, 25.12.2015]. Відомо, що ця Комісія є одним із найавторитетніших органів Ради Європи, який надає висновки стосовно відповідності / невідповідності проектів законодавчих актів європейським стандартам та цінностям. “Вердикт” її, м’яко кажучи, не втішний: у законопроекті “Про засади державної мовної політики” бракує гарантій, що стосуються використання та захисту української мови. На думку Комісії, “ризик ставлення до російської мови на тому самому рівні, що й до української... може зменшити інтеграційну силу

української мови та поставити під загрозу роль, яку українська має відігравати як єдина державна мова” [3].

Недосконалість “мовного закону” Ківалова – Колесніченка, зокрема його 20 стаття, яка починається словами: “Вільний вибір мови навчання є невід’ємним правом громадян України”, позначилася на розтягнутому в часі й наповненому скандалами процесі легітимізації Закону “Про освіту”. Верховна Рада розглянула законопроект у першому читанні в жовтні 2016 р., а ухвалила цей документ у вересні 2017 р. Хоч і було проведено понад 50 засідань робочої групи з доопрацювання законопроекту, обговорено понад 1300 пропозицій народних депутатів, дискусії довкола змін в освіті не припинялися, нерідко вони перетворювалися на політичні ігри, учасники яких заробляли собі потрібні дивіденди. Поруч із такими базовими положеннями, як людиноцентризм, національна рамка класифікації освіти, роль громадськості в управлінні освітою, структура 12-річної загальної середньої освіти, рівні професійної освіти, особливої гостроти набувало питання мовної освіти. Найвразливішим місцем стала резонансна “мовна” стаття [Есп, 27.09.2017] 7 – “Мова освіти”, а саме: забезпечення особами, які належать до національних меншин, права на навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних і комунальних закладах освіти. Одні вимагали поваги до національних меншин і права на навчання рідною мовою, інші переконували, що навчання в державних школах має проводитися лише державною мовою, і наголошували на обов’язковому вивченні національними меншинами рідної мови [13].

З 1 вересня 2018 р. згідно зі статтею 7 ухваленого Закону дошкільну й початкову освіти діти здобуватимуть мовою національних меншин, паралельно опановуючи державну мову, а з 5 класу навчатимуться державною мовою, а мову національних меншин вивчатимуть як окрему дисципліну. Сусідні держави зчинили галас із цього приводу. Вони “єдиним фронтом готові ледь не санкції вводити, захищаючи мовні права своїх громадян, які паралельно мають паспорт України, проживають на українській території і вважаються у нас нацменшинами” [10]. По-особливному гостро на це зреагували Угорщина й Румунія, дещо стриманіше Польща, Греція, Болгарія. Президент Молдови категорично вимагав відмовитися від Закону, а путінські ординці, довкруги яких гуртуються доморощені манкрути (переконані малороси, ідейні хохлята – всі ті тьотьмоті, минмазеніни, нащадки продотрядівської комси, гулагівські вертухаї) [2], назвали

зміни в освіті *актом насильницької українізації* [УП, 19.09.2017]. Штучно створений, навмисне підігрітий конфлікт не вартий доброго слова: Україна орієнтується не на імперські, а на європейські стандарти, визнає ідентичність та культуру національних меншин і не вдається до асимілятивних дій. Закон “Про освіту”, який відповідає Конституції України та ратифікованій Україною Європейській хартії регіональних мов або мов меншин, в об’єктивній перифрастичній оцінці – *дієвий імператив* [СП, 14–20.09.2017], *один із найважливіших інструментів утвердження в державі державної мови* [ПМП, 15.09.2017], *якісний крок уперед* [ПМП, 15.09.2017], *помітний крок в українізації школи* [РС, 18.09.2017], *шанс для нашої системи освіти до змін* [ГУ, 7.09.2017], а не *провокація влади* [ЗО, 12.09.2017], не *сором і ганьба* [ГУ, 20.09.2017], не *декларація намірів* [СП, 14–20.09.2017].

V. Сутність закону

Найпарадоксальнішим у законі Ківалова – Колесніченка є те, що він сприяє утвердженню російської мови під виглядом регіональної у функції державної мови замість української на більшій території України, канонізує офіційну двомовність у регіонах, де чисельність національних меншин перевищує 10%. Цю силоміць упроваджувану норму у сферу мовокористування розкриває глибинний за змістом описовий зворот *такий* [закон], *що розкладає суспільство та ставить під загрозу державний статус і розвиток української мови* [СП, 27.10–2.11.2016].

Примітно, що в політичній царині поруч з офіційною назвою досліджуваного денотата з’явилася низка неофіційних номінувань його з властивою їм зниженою чи різко негативною оцінкою, як-от: *“Про так звані регіональні мови”* (політик і науковець Микола Томенко) [Д, 26.06.2017], *“Закон проти української мови”* (політик Олег Тягнибок) [ПП, 10.06.2012], *“Крок до впровадження офіційної двомовності”* (журналіст Юрій Шейко) [DW, 16.11.2016]. Фахівець із мовної політики Тарас Марусик в основу свого не позбавленого іронії перифразу кладе принцип російськості – *“Про засади надання російській мові статусу першої державної мови”*, мотивуючи це тим, що ківаловсько-колесніченківський документ “ухвалений із кричущими порушеннями регламенту Верховної Ради”, отже, має й іменуватися по-іншому, “бо саме така його суть і практика застосування” [РС, 6.11.2016]. По-своєму оригінальну вторинну назву Законі дає Роман Збережан – *“Закон спасіння зникаючої”*. “...У РФ, – саркастично заявляє цей журналіст, –

мають велику надію на те, що якщо там язик навіть зовсім зникне, в Україні збережеться зникаюча мова під виглядом регіональної. Тим більше, що сучасна українська влада в Україні всяко цьому допомагає, навіть закон спасіння зникаючої прийняли” [Pol. (Б), 24.09.2016].

З неспростовною точністю відображають зміст *скандального мовного закону Колесніченка – Ківалова* [С, 17.06.2015], задум тих, хто безпосередньо готував його, і тих, хто голосував за нього реально або за допомогою випрацьованої технології кнопкодавства у Верховній Раді, яку вже давно небезпідставно охрестили *Верховною зРадою* [Ті, 31.07.2017], *збіговиськом бариг* [ВГ, 11.11.2016], *зборищем кримінальних авторитетів* [G, 17.12.2010], *інститутом обслуговування політичного режиму Президента Віктора Януковича* [У, 4.07.2012], *таким собі елітним клубом російсько-єврейських мільйонерів та мільярдерів* [ЛУ, 3.12.2009], *лідером народної недовіри* [С, 9–15.02.2017], влучні, аксіологічно заряджені перифрази *інструмент русифікації* [РС, 6.11.2016], *інструмент російського наступу на українську* [РС, 27.11.2016]. Ці нові групи перифрастичних структур також можуть правити за альтернативні назви описуваного документоніма. Без вагань погоджуємося з думкою тих, у кого прокремлівсько-ківаловсько-колесніченківський документ асоціюється зі *зброєю найбільшої руйнівної сили в руках московського ворога* [СП, 9–15.02.2017], *найнебезпечнішим внутрішнім “агентом Кремля”* [СП, 27.10.–2.11.2016], *націєвбивчим зняряддям “Русского мира”* [СП, 27.10.–2.11.2016], *політичним замовленням російської влади* [УП, 23.05.2012], *раковою пухлиною на тілі України, яка роз’їдає національну ідентичність українців* [РС, 6.11.2016], *руйнівником національно-державної ідентичності* [СП, 27.10.–2.11.2016]. І все це через те, що зміст Закону типowo антиукраїнський, що він виконує не державотворчу, як годилося б, а державознищувальну функцію.

Як бачимо, аналізовані в дослідженні перифрастичні звороти, що мають різний оцінний потенціал, з високим ступенем імовірності різнобічно характеризують *“мовний закон”*, автори якого нібито вибудовують цілісну систему розвитку, захисту й підтримки української мови, а насправді делегують усі ці повноваження російській мові. Кожен із компонентів перифрастичної парадигми віддзеркалює якусь із граней документа, зазвичай із глибоким асоціативним підтекстом.

У висновках наголосимо й на такому важливому моменті: поява виразно конотованих описових найменувань замість офіційної назви документоніма *“Про засади державної мовної*

політики” зумовлена головно екстралінгвальними чинниками, передусім тим, що цей національно стратегічний документ, який “був ґвалтом «проголосований» і «обговорений» за 2 хвилини 4 секунди при 2 тисячах 54 пропозиціях” [16], повністю не відповідає Конституції України [9]. Яскравим підтвердженням цього є мовні засоби вираження його оцінності, зокрема перифрастичні звороти, які несуть важливу інформацію про його безпосереднє й опосередковане авторство Закону, його чинність, назву, сутність, місце в українському мовнозаконодавчому полі тощо. Лише незначний відсоток описових зворотів реалізує власне номінативну семантику. Мовиться насамперед про непоширені синтаксичні конструкції з детермінованими компонентами *закон, законопроект, проект, документ, акт*, які максимально наближені до офіційної назви денотата. Основний же масив перифрастичних одиниць, а особливо індивідуально-авторських, передає номінативно-оцінне значення. Репрезентована ним пейоративність автоматично переноситься із зони оцінної вербалізації в аксіологічну площину самого Закону, який є за формою українськоцентричним, а за фактом московськоцентричним. Підготовка, ухвала, подальша легітимізація “*мовного закону*” *Ківалова – Колесніченка*, його оцінний потенціал, трансльований вербально крізь перифрастичну призму, засвідчують складність мовної ситуації в Україні, недосконалість української мовної політики й українського мовного законодавства. Останнім часом ця ситуація почала позитивно еволюціонувати, вирівнюватися в кращий бік. Найпосутнішим зрушенням на шляху нашого державотворення стане прийняття українського за фактом і за формою закону про українську мову й гуманного за духом та справедливого за змістом закону про мови національних меншин в Україні. Отож можемо з певністю прогнозувати, що український перифрастикон активно поповнять нові загальномовні й індивідуально-авторські описові вирази, які позитивно відобразатимуть усі параметри такого важливого суспільного денотата, як українське мовне законодавство.

Література

1. Баженова Е.А. Прецедентные единицы в научном тексте / Е. А. Баженова // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. – 2010. – Вып. 3(9). – С. 32–36.
2. Бут В. Промову, право корінного народу і нагальну необхідність порядної влади [Електронний ресурс] / В. Бут // Кримська світлиця. – 2017. – 8 верес. –

Режим доступу: <http://svitylytsia.crimea.ua/?section=article&artID=19002> (дата запиту: 25.09.2017). – Назва з екрана.

3. Венеційська комісія розкритикувала законопроект про мови Ківалова і Колесніченка [Електронний ресурс] // ZN.UA. – 2011. – 17 груд. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIETY/venetsianska_komisiya_rozkritikuvala_zakonoproekt_pro_movi_kivalova_i_kolesnichenka.html (дата запиту: 20.09.2017). – Назва з екрана.

4. Гончар О.Т. Щоденники : у 3-х т. / О.Т. Гончар. – К. : Веселка, 2003. – Т. 2. : (1968–1983). – 607 с.

5. Гриценко Павло: “Мова – це те, що в’яже покоління з поколінням, в’яже території” : [інтерв’ю з хранителем української мови, виступ якого “підірвав” Конституційний Суд і соціальні мережі, записала Наталія Балюк] [Електронний ресурс] // Високий замок online. – 2017. – 5 лют. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/ukraine/192226-pavlo-hrytsenko-mova-tse-te-shcho-viazhe-pokolinnia-z-pokolinniam-viazhe-terytorii> (дата запиту: 05.02.2017). – Назва з екрана.

6. Климкова Л.А. Притяжательные прилагательные в современном белорусском и русском языках (деривационно-семантический аспект) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 “Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Л.А. Климкова. – Минск, 1987. – 22 с.

7. Котюк І. Домашнє завдання з державної мови для правотворців / Іван Котюк // Голос України. – 2017.

8. Малкович Іван: “Наш з вами святий обов’язок свідчити правду” : промова на врученні Шевченківської премії (9.03.2017) // Слово Просвіти. – 2017. – 16–22 берез.

9. Марковський В.Я. Висновок щодо невідповідності Конституції України положень Закону України “Про засади державної мовної політики” [Електронний ресурс] / В.Я. Марковський, Р.Я. Демків // Language-policy.info : портал мовної політики. – 2016. – 14 берез. – Режим доступу: <http://language-policy.info/2016/03/vysnovok-schodo-nevidpovidnosti-konstytutsiji-ukrajiny-polozhen-zakonu-ukrajiny-pro-zasady-derzhavnoji-movnoji-polityky/> (дата запиту: 10.03.2017). – Назва з екрана.

10. Ніцой А. Сім пунктів задля олюднення сьомої статті: зауваги до мовного дипломатичного скандалю / Андрій Ніцой // Літературна Україна. – 2017. – 21 верес.

11. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність. – К., 2002. – 392 с.

12. Словарь української мови : у 4 т. / упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – Т. 2. – 573 с.

13. Співаковський О. Новий закон про освіту на підході / Олександр Співаковський // Голос України. – 2017. – 12 квіт.

14. Степаненко М. Політичне сьогодення української мови : актуальний перифрастикон : монографія / Микола Степаненко. – Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. – 616 с.

15. Тараненко О. Дисфемізм / Олександр Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), Зяблюк М.П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.

16. Фаріон І. Конституційний Суд : думи над мовою... // Свобода. – 2017. – 26 січ. – 1 лют.

17. Фаріон І. Хто проти мови Шевченка? // Слово Просвіти. – 2017. – 9 – 15 берез.

18. Шейко Ю. Мовний закон Колесніченка – Ківалова: без наслідків, але з вибуховим потенціалом [Електронний ресурс] / Юрій Шейко // Deutsche Welle. – 2016. – 16 листоп. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/мовний-закон-колесніченка-ківалова-без-наслідків-але-з-вибуховим-потенціалом/a-36408217> (дата запиту: 20.09.2017). – Назва з екрана.

Умовні скорочення

5к – 5 канал : перший укр. інформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua>

24tv – Телеканал новини “24” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24tv.ua>

А – Апостроф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua>

АК – Анонс контракт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ankontr.if.ua>

ВБ – Богдан В. Про наболіле : збірка / Василь Богдан. – Полтава, 2016

ВГ – Вголос : інформаційна агенція [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vgolos.ua>

ВечП – Вечірня Полтава: всеукраїнська громадсько-політична газета

ВЗ – Високий Замок : газета

Вис. – Висновки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vysnovky.com>

ВК – Вісник + К : сайт газети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.lutsk.ua>

Вол. – Волинь : незалежна громад.-політ. газ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volyn.com.ua>

Вол.Р – ВолиньPost [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynpost.com>

ВП – Волинська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.lutsk.ua>

ГалК – Галицький кореспондент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gk-press.if.ua>

ГК – Главком : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua>

ГР – Главред [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info>

ГУ – Голос України : газета Верховної Ради України

Д – День [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua>

ДМ – Детектор медіа : інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media>

ДП – Павличко Д. Спогади: у 2 т. / Дмитро Павличко. – К. : Ярославів вал, 2016

Есп. – Еспресо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://espresso.tv>

ЗО – Закарпаття онлайн Beta: інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpattia.net.ua>

і (Б) – і.ua. Блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blog.i.ua>

ІА – Інфа: Інформаційний Акцент [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.akcent.org.ua>

ІНФ. – ІНФОРМАТОР : інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://informatore.news>

КІ – Корупція Інфо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://korupciya.com>

Ком. (Ф) – Коментарі. Форуми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.comments.ua>

Кор. – Кореспондент.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net>

КС – Кримська світлиця : всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета

ЛУ – Літературна Україна : газета письменників України

МД – Дубинянський М. Тисяча посмішок помаранчевої революції : політичні сатири / Михайло Дубинянський / пер. із рос. М. Ноги. – К. : Факт, 2005

МС – Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2014

НВ – Новое время [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua>

НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

НП – Народна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua>

НЧ – На часі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nachasi.com>

ОА (F) – Facebook: [персональна сторінка Олександра Аронця] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/oleksandr.aronets/posts/133021116991007>

ПМП – Портал мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info>

ПІК – Новий ПІК : Політика і культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pic.com.ua>

Пог. – Погляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pogliad.ua>

ПП – Під прицілом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p-p.com.ua>

Пр. – Подробности [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua>

ПУ – Патріоти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://patrioty.org.ua>

Р – Реально : політика, факти, події [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://realno.te.ua>

РідК – Рідна країна: світоглядний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ridna.ua>

РК – Рідний край : альманах Полтавського національного педагогічного університету

РС – Радіо Свобода : сайт інформ. служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org>

С – Свобода : газета

СП – Слово Просвіти : всеукраїнський культурологічний тижневик

СУ – Соціологія У: блог [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sociologyau.blogspot.com>

Т – Тиждень.ua : сайт вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua>

Тк – Тексти.org.ua : аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://texty.org.ua>

ТСН– ТСН : сайт інформ. агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua>

У – УНІАН : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unian.ua>

УІ – Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua>

УкрП – Український погляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrpohliad.org>

УкрП (Б) – Український погляд. Блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrpohliad.org/blogs>

УМ – Україна молода : газета

УП – Українська правда : сайт газети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>

УП (Б) – Українська правда. Блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua>

УП (Т) – Українська правда. ТаблоID [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabloid.pravda.com.ua>

ЦН – Цензор.НЕТ : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.censor.net.ua>

DW – Deutsche Welle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com>

G – Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua>

GP (Б) – glavpost.com. Блоги : укр. інформ.-аналіт. Інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavpost.com>

His. – Historians.in.ua : інтернет-мережа гуманітаріїв в Україні і світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua>

IP – IPress.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipress.ua>

LB – LB.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://lb.ua>

LP – Language-policy.info : портал мовної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://language-policy.info>

NC – Na chasi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nachasi.com>

NU – NEWSru.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua>

Pol.(Б) Politiko. Блоги [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://politiko.ua>

TI – TakeInfo.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://takeinfo.net>

UM – UkrMedia : інтернет-газета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media>

UR – Ukreall.info [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukreal.info>

Wiki – Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Закон_України_\"Про_засади_державної_мовної_політики\"](https://uk.wikipedia.org/wiki/Закон_України_\)

ZN – Zaxid.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaxid.net>

ZU – ZN.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua>

8. НОВІТНЯ УКРАЇНСЬКА МІЛІТАРНА ПЕРИФРАСТИКА

Характерні для сучасної української мови активні динамічні процеси значною мірою продиктовані екстралінгвальними причинами, зокрема суспільними змінами. До вже чвертьстолітньої перманентної економічної стагнації та політичної нестабільності додалася ще одна, найскладніша й найнебезпечніша, проблема – *російська збройна агресія проти України* [Есп., 13.04.2017]. Аж

ніяк немирні події на Сході нашої держави називають по-різному: для одних це *антитерористична операція* [Wiki, 12.12.2016], тоді як для інших – *початок третьої світової війни* [ZIK, 17.07.2014], *третья світова війна* [СП, 19–25.02.2015], *війна між Європою й Азією* [МАЦП, 27.10.2014]. Усе це об'єктивно фіксує політичний дискурс, який займає осібне місце в дискурсивній системі. Дослідження його як організованої в плані змістової наповнюваності, ієрархізованої в мовному відношенні комунікативної одиниці, що фокусує в собі ідеологічні, етнонаціональні, етнопсихічні, патріотичні, зрештою, націоналістичні спрямованості, – з-поміж **найактуальніших проблем сучасного мовознавства**.

Відомо, що та або та неоднослівна первинна назва й закріплена за нею вторинне найменування із притаманним йому позитивним чи негативним оцінним потенціалом мають у своєму складі граматично панівний компонент, який вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з іншими конститuentами й цим самим формує аксіологічно марковану дефініційну рамку. Конструктивним центром описових найменувань денотата *“сучасні воєнні дії на Донбасі”* є неоднорідні з семантичного погляду іменники (*агресія, акція, війна, гнійник, дія, інструмент, конфлікт, ланка, окупація, операція, переворот, подія, продовження* й ін.), які можна згрупувати за різними значенневими параметрами. Для нашого дослідження важливе диференціювання їх за наявністю / відсутністю семи *“мілітарність”* (пор.: *війна, окупація та подія, продовження*), напр.: ***Війна на сході України, про яку європейські та світові ЗМІ згадують дедалі рідше, за 3 роки протистояння забрала життя майже 10 тисяч людей, поранення отримали понад 21 тисяча, сотні тисяч українців стали переселенцями та біженцями*** [EN, 9.02.2017]; ***Також російська сторона у своєму виступі в Гаазі стверджує, що причиною подій на Сході України стало “повалення влади” та “переворот”, що відбувся в Києві*** [УП, 7.03.2017].

Найоб'єктивніше подієвий денотат *“сучасні воєнні дії на Донбасі”* відбивають описові звороти, утворені на базі мілітарної лексики. Важливо наголосити, що сьогодні точиться гостра дискусія стосовно соціально-політичного явища на окупованому Донбасі, який, за перифрастичною оцінкою, у радянські часи був такою собі *всесоюзною кочегаркою* [ZN, 16.03.2016], а нині став, на жаль, *депресивним регіоном* [ZN, 16.03.2016], *територією особливого статусу* [СП, 6–12.11.2014], *нашим Придністров'ям* [УП, 12.11.2014], *найслабшим місцем української державності* [ZN, 16.03.2016]. Сучасні воєнні дії на

Сході України офіційно називають *антитерористичною операцією*, або – скорочено – АТО [Wiki, 12.12.2016]. До речі, ця аббревіатура побутує і як звукова (АТО), і як буквена (АТеО), щоправда, літерна норма не набула поширеності.

Словосполучення *антитерористична операція*, крім вирізеного, має й інше значення – ‘комплекс спеціальних заходів, спрямованих на припинення, унеможливлення терористичних дій’. Пор.: *14 квітня українська влада офіційно заявила про початок АТО на Донбасі* [ІАЦ, 18.10.2014]; *Як відомо, сьогодні... секретар РНБО Олександр Турчинов в інтерв'ю ЗМІ заявив, що в Україні потрібно завершити **антитерористичну операцію** і перейти до нового формату захисту країни від гібридної війни з РФ* [У, 13.06.2017]; *[З ким воює Україна, з якою державою? А ні з ким ми не воюємо.] У нас юридично **антитерористична операція** ...* [УП, 16.02.2015].

Присутність російських військ на Донбасі, використання найновішої військової техніки, зброї, майже щоденні жертви (на сьогодні вже значні – понад 10 тисяч військових і близько 4 тисяч цивільного населення) переконують у тому, що *збройну агресію в частково окупованій Московією Україні* [СП, 18–24.08.2016] треба номінувати по-іншому.

Вагомим свідченням того, що в Україні, точніше, на Донбасі, починаючи з 2014 року, точиться війна, яку небезпідставно називають *дивною* [УМ, 13–14.01.2017], є активізація в політичній комунікації інформативного мовленнєвого жанру повідомлення, у центрі уваги якого – відомості про перебіг воєнних подій, зазвичай із фіксуванням часу й місця, про їхніх безпосередніх учасників, людські втрати, використання бойової техніки тощо. Його стереотипну канву становлять мілітарні вирази та висловлення, як-от: *великокаліберні кулемети* [ГУ, 31.10.2017], *піхотне озброєння* [ГУ, 30.11.2017], *незаконні збройні формування* [ГУ, 27.10.2017], *проросійські найманці* [ГУ, 27.10.2017], *вогневі провокації* [УП, 8.11.2017], *українська армія* [УП, 7.11.2017], *втрати серед українських військовослужбовців* [УП, 7.11.2017], *ворог продовжив обстріли наших позицій* [УМ, 8.11.2017], *окупанти... били по укріпленнях сил АТО зі 120-міліметрових мінометів* [УМ, 8.11.2017], *ворог застосував протитанкові гранатомети та кулемети* [ГУ, 8.11.2017], *стрілкотня не стихає* [ГУ, 31.10.2017], *під мінометним вогнем опинились* [УП, 7.11.2017], *обстріли позицій ЗСУ* [УП, 7.11.2017], *активні бойові дії* [УП, 8.05.2017].

З покликанням на авторитетні джерела, з активним використанням інтертекстуальності висвітлюють воєнні дії різні періодичні видання. Виразно ілюструють сказане стрічки мілітарних новин, які систематично подають Інтернет-видання “Українська правда”, Українське національне інформаційне агентство “Укрінформ”, газета Верховної Ради України “Голос України”:

***АТО: бойовики не припиняють провокацій,
біля Пісків стріляють по своїх***

З опівночі 29 жовтня бойовики порушили “тишу” 5 разів, втрат серед військових ЗСУ немає.

Про це ввечері у неділю повідомили у прес-центрі штабу АТО.

Бойовики не припиняли вогневі провокації, застосовуючи міномети. Вночі на приморському напрямку бойовики били по оборонцях Старогнатівки з 82-міліметрових мінометів, під гранатометний вогонь потрапили укріплення сил АТО біля Водяного.

На донецькому напрямку противник двічі вів вогонь із піхотного озброєння на підступах до Пісків, з цієї ж зброї обстріляли сили АТО біля Кримського на луганському напрямку.

Також “Військове телебачення” оприлюднило відео, на якому зафіксовано обстріли з боку бойовиків по своїх силах.

«Вони провокують, а потім будуть заявляти, що ми відкриваємо вогонь. Це чергова провокація», – зазначають військові [УП, 29.10.2017].

***Штаб: бойовики гатили з гранатометів по Авдіївці,
поранений боєць АТО***

Наприкінці минулої доби у районі проведення АТО противник надалі концентрував вогневу активність на Донецькому напрямку, використовуючи переважно піхотне озброєння.

“Загалом за минулу добу російсько-окупаційні угруповання 15 разів порушили режим тиші. Сили АТО вогнем у відповідь 10 разів жорстко придушували активність ворога. У результаті бойових дій один український воїн отримав поранення”, – йдеться в повідомленні.

Як уточнили в штабі, у другій половині дня бойовики з автоматичного гранатомета і стрілецької зброї обстрілювали наші укріплення в районі Авдіївської промзони. Унаслідок одного з цих обстрілів отримав осколкове поранення український військовослужбовець. Зараз постраждалий перебуває у військово-

медичному лікувальному закладі, стан його здоров'я оцінюється як задовільний.

Крім того, увечері окупанти з протитанкових гранатометів і кулеметів били по укріпленнях української армії біля Луганського та Світлодарська. А озброєння БПМ декілька разів застосовували неподалік Зайцевого.

На Приморському напрямку ворог понад годину вів вогонь із протитанкового гранатомету і стрілецької зброї по оборонцях Мар'їнки [УІ, 30.10.2017].

“Гібриди” проходять бойове злагодження

За останню добу (станом на ранок 24.10) бойовики понад 20 разів порушили перемир'я. За даними прес-центру АТО, на донецькому напрямку ввечері російські найманці з різних видів гранатометів і великокаліберних кулеметів били по опорних пунктах неподалік Зайцевого, Авдіївки, Кам'янки, Луганського і Верхньоторецького. Також під кулеметним вогнем опинилися захисники Майорська і шахти “Бутівка”.

З цієї самої зброї на луганському напрямку бойовики обстріляли наші позиції біля Кримського і Новоолександрівки. А великокаліберні кулемети і стрілецька зброя застосовувалися ними в районі Новозванівки та Попасної. На маріупольському напрямку під вогонь ворожих гранатометів потрапили позиції ЗСУ неподалік Мар'їнки і Старогнатівки.

За даними групи “Інформаційний спротив”, командування окупаційних військ швидкими темпами проводить з підлеглими формуваннями заходи з відпрацювання навчально-бойових завдань переважно наступальної тематики.

“Це вже відбувається на рівні батальйон-бригада, з виконанням бойових стрільб і обов'язковим залученням органів військового управління всіх рівнів, артилерії і танків. На сьогодні «обкатку полігоном», так би мовити, за повним навчальним циклом і в повному складі вже пройшли 2 мотострілкові, 1 артилерійська бригади. Крім того, за нашими даними, протягом найближчих 2–3 місяців Генштаб ЗС РФ має намір довести кількість бойовиків у складі угруповань на Донбасі до 40–42 тисяч осіб”, – йдеться у повідомленні групи [ГУ, 25.10.2017].

Цікаво відзначити, що наведені міні-тексти нагадують повідомлення утвореного при Раді народних комісарів СРСР

інформаційно-пропагандистського відомства “Совинформбюро” для радіо, газет і журналів про стан дій на фронтах, роботу тилу, партизанський рух у роки Другої світової війни.

Яскравим підтвердженням того, що війну на Сході України іменовано “по-фарисейськи АТО” [8], є 1) надання офіційній назві заперечного характеру за допомогою частки *не*, сполук із цією партикулою *ніяк не*, *аж ніяк не*, *ніяка [це] не*, *аж ніяка [це] не*, напр.: *План реінтеграції Донбасу від Порошенка: в Україні більше не АТО* [24tv, 4.10.2017]; *Якщо не АТО, то що?* [ДІ, 15.06.2017]; *[Сприйняття не змінилося. Хоча на початку була надія, що все скоро скінчиться.] Тепер розуміємо, що ніяка це не антитерористична операція* [УМ, 3.04.2015]; 2) утворення протиставлень на зразок *не АТО, а X*; *X, а не АТО*; *це не АТО, це X*; *АТО – це не тільки X, це X₁*; *не просто X, а X₁*; *навіть не просто X, а X₁*, напр.: *Не АТО, а війна за незалежність* [Intv, 29.06.2014]; *На Донбасі відбувається не антитерористична операція, а вітчизняна війна за незалежність України* [Пог., 27.08.2014]; *Війна, а не АТО* [Д, 6.02.2015]; *На Донбасі йде Вітчизняна війна, а не антитерористична операція* [G, 29.07.2014]; *“Це не АТО, це – війна!”* – Тимошенко закликала ввести воєнний стан на Донбасі [УТ, 7.02.2017]; ... *Антитерористична операція на Сході – це не тільки війна за Донбас чи Південний Схід, це війна за Україну* [ДС, 31.07.2014]; ... *навіть не просто війна, а національно-визвольна війна...* – заявив він [Віктор Ющенко] [ZIK, 8.06.2017], а також 3) функціонування варіантів офіційної назви, у яких експансивні компоненти виконують роль семантичного ідентифікатора, напр.: *Український президент також удає, що війни з Московією немає, а є антитерористична операція з анонімними терористами* [ЛУ, 6.04.2017].

Серед типових поширювачів іменниково-прикметникової конструкції *антитерористична операція* – препозитивна усталена сполука *так званий [т. зв.]*, що реалізує семантику ‘який має умовну назву’, напр.: *...екс-міністр [Олександр Кузьмук] упевнений у тому, що так звана антитерористична операція ... це всього лише фікція* [ПрУ, 15.06.2014]; *От ми щодня отримуємо інформацію від речників так званого АТО про загибель українських бійців* [С, 8–14.12.2016]; *Рік тому почалася антитерористична операція, так зване АТО* [СЗ (F), 13.04.2015].

Принагідно наголосимо, що сполука *так званий* як один з утрадиційнених засобів негативної оцінної конотації регулярно

супроводжує назви *нашвидкоруч спечених за кремлівським рецептом терористичних угруповань* [ЛУ, 19.02.2015], *фейкових квазідержавних структур на Донбасі* [РС, 25.10.2016], тобто “*Донецької народної республіки*” [“ДНР”] та “*Луганської народної республіки*” [“ЛНР”], і всього їхнього “державного устрою” вкупі з маріонетками у грі кремлівського божевільного [Пог., 28.02.2016], мешканцями “*Ядиного*” краю, тобто жителями-сепаратистами, та ватажками місцевої окупаційної влади [ГУ, 7.12.2016], головними терористами Донбасу [С, 11–17.12.2014], об’єктами сепаратистського культу [D, 5.09.2015], тобто керівництвом, напр.: *Люди, які захопили приміщення Донецької обласної держадміністрації, оголосили про формування уряду так званої “Донецької республіки”* [РС, 8.04.2014]; *Штаб “Армії Південного Сходу” оголошує конкурс на створення герба, прапора, гімну так званої Луганської народної республіки* [Есп., 21.05.2014]; *У контрольованих проросійськими сепаратистами частинах українського Донбасу (так званих ДНР і ЛНР) розпочалося голосування на так званих виборах* [РС, 2.11.2014]; **7 квітня** натовп у Донецьку настільки розпалився, що **проголосив т.зв. Донецьку народну республіку – ДНР, і прийняв т.зв. “Декларацію про суверенітет ДНР”** [ІАЦ, 18.10.2014]; *За добу до подій у Донецьку “на арені цирку” з’явилася т.зв. “Армія Південного Сходу”, яка власне і стала “головною рушійною силою” падіння української влади на Донбасі* [ІАЦ, 18.10.2014]; *В окупованому Луганську вбили двох так званих депутатів “парламенту «ЛНР»”* [ТСН, 28.08.2017]; **Так звані “правоохоронці «ЛНР»” вже порушили кримінальну справу, проводять слідчі дії та оперативно-розшукові заходи для встановлення всіх обставин скоєного злочину і причетних осіб** [ТСН, 28.08.2017]. [Законопроект] № 7164 фактично встановлює окупацію Донбасу російськими бойовиками, відстоює інтереси російської мови, гарантує створення **так званої народної міліції, прокуратури, відсутність кордонів з Росією** [ВГ, 9.10.2017].

Додискусії, предметом якої, зацентруємо ще раз, став номінативний статус денотата “*сучасні військові дії на Донбасі*”, долучилися не лише лінгвісти, а й політологи, політики, державні, громадські діячі. “Позиція вищого керівництва України, – справедливо наголошує журналіст Сергій Стефанко, – дивує. Ми, вперто не бажаючи публічно, на законодавчому рівні називати речі своїми іменами, підігруємо Росії” [13]. Та й самі високопосадовці, зауважує ще один журналіст Павло Вуєць, навіть державні діячі, розробляючи законопроект “Про

реінтеграцію окупованих територій Донбасу України” “на четвертому році війни”, задумалися над проблемою “АТО чи не АТО?” [4]. “Зараз, коли йде мова про повномасштабну військову агресію, яка не є спеціальною операцією СБУ, вочевидь, слід переглянути статус АТО”, – зазначає міністр внутрішніх справ Арсен Аваков, коментуючи заяву секретаря Ради національної безпеки Олександра Турчинова про завершення антитерористичної операції й перехід до нового формату захисту від агресивних дій з боку Росії [там само]. Перший Президент України Леонід Кравчук також вважає, що нам варто відмовитися від поняття АТО. “Україна повинна назвати конфлікт на Донбасі з Росією війною”, – переконує він... [8].

Стоєсно ж слова *війна* як семантичної та формально-граматичної доміанти описових найменувань, що “прямують” у сферу воєнної / військової терміносистеми, то воно, заявив заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій Юрій Гримчак, уживатися не буде, аби не спровокувати *агресивного сусіда* [СП, 19–25.03.2015], точніше, *вічного ворога України* [С, 23.02.–1.02.2017], *штучну країну, склеєну із захоплених територій* [РС, 9.11.2017], *спадкоємицю жорстокої азійсько-ординської, деспотично-монархічної та тоталітарно-комуністичної державності* [СП, 16–22.07.2015]– “*Росію Путіна*” [ДП, 2, с. 475] [15]. Якщо ми називаємо сучасні дії на Сході України війною, переконує цей високопосадовець, то “починаємо отримувати все, що може запропонувати російський ВПК: танки, артилерію, літаки” [там само].

Пропонована на законодавчому рівні нова номінація – *операція з оборони країни* [НВ, 5.09.2017] (*операція по обороні України* [УНН, 5.09.2017]) – присутньо не відрізняється від чинної назви, оскільки вона не індивідуалізує денотативну природу соціально-політичного явища, перифрастичні засоби оцінки якого є **об’єктом** пропонованої наукової розвідки.

Слід закономірно сприймати те, що поруч з офіційним найменуванням *антитерористична операція (АТО)* (потрактуємо його як потенційний перифрастичний вислів з огляду на відсутність загальноприйнятої назви) продуктивний тип сформуливали описові звороти з детермінованим словом-маркером *війна*. Постає за його прямою участю перифрастичні звороти вирізняються формально-граматичною і значенневою поліфункційністю. Щодо формально-граматичної організації, то вони чітко диференціюються на два основні типи: 1) іменниково-прикметникові та 2) іменниково-іменникові

словосполучення, які нерідко заступають одне одного в політичному дискурсі. Відповідно до квантитативної своєрідності граматичної будови аналізовані описові найменування бувають простими і складними. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *Тепер, за розрахунками Володимира Володимировича, **війна на Донбасі** винятково внутрішня українська проблема* [ГР, 5.06.2017]; *У ході російської гібридної **війни проти України** однією з найважливіших сфер боротьби стала демонізація українців та творення негативних міфів про Україну* [УМ, 26.04.2017]; *... армійські частини, провулки і вулиці, названі на честь загиблих (тіла яких зустрічають у містах і селах на колінах), уроки мужності в школах – така війна стає **легендарною війною за незалежність*** [УІ, 21.02.2015]. Кількісна перевага належить складним конструкціям, які утворюються з трьох і більше повнозначних слів, поєднаних двома або трьома типами підрядного синтаксичного зв'язку.

За семантичним критерієм перифрази з граматично опорним субстантивом *війна* об'єднано у два розряди. До першого, непродуктивного, розряду зараховано звороти, які реалізують семантику 'організована збройна боротьба' безвідносно до будь-яких її класифікаційних ознак. Зміст цих конструкцій декодують їхні синтагматичні зв'язки, а самі вони побутують на правах семантичної опозиції до офіційної назви *антитерористична операція (АТО)*. Їхня з'ява зумовлена не лише інтра-, а й екстралінгвальними чинниками, намаганням суспільства довести, передусім владі, що на Сході України ведеться боротьба не з терористами, не з "внутрішніми" ворогами, а з наступницею *Золотої Орди* [УМ, 25.10.2017] – Росією.

У залежній синтаксичній позиції, яку програмує іменник *війна*, регулярно функціують разом із уточнювальними компонентами або без них прикметники *справжній, дійсний, фактичний* з інтегрувальною семою 'який насправді існує', а також ті, що передають значення загальної негативної оцінки (*брудний, виснажливий, гарячий, гидотний, запеклий, кровопролитний, осоружний, проклятий, руйнівний, тяжкий* та ін.), напр.: *Тут **справжня ... війна*** [УІ, 21.11.2015]; *На Сході України – **справжня війна, жорстка, на якій гинуть люди*** [ГУ, 3.04.2015]; *У 2014 році була "**справжня війна**", і нею вона залишається ...* [ГА, 12.08.2017]; *Посадові особи, які у стані **фактичної війни Росії проти України** розкрадають бюджетні кошти, виділені державою на інженерно-технічне облаштування україно-російського кордону, мають бути суворо покарані відповідно*

до закону [ГУ, 15.08.2017]; *Четвертий рік іде кривава війна – справді вітчизняна, народна, визвольна* [УМ, 1.03.2017]; *Одразу розумієш закономірність такого явища і стрімко повертаєшся у сумну реальність країни, якій нав'язав брудну війну російський агресор* [УМ, 25.10.2017]; *...кровопролитна й руйнівна війна ... вже четвертий рік триває тому, що її підтримують і надихають сепаратистів такі люди, як Кобзон, які всіляко схвалюють відділення регіону від України* [УМ, 25.10.2017]. Присубстантивну позицію можуть заповнювати також прислівники *дійсно, справді, насправді, фактично*, об'єднані інваріантною семою 'який насправді існує', напр.: *"...це дійсно війна"*, – зазначив Береза [Сг, 8.09.2017]. Аналізовані прикметники та прислівники як детермінувальні компоненти субстантивно-ад'єктивних і субстантивно-адвербіальних конструкцій зберігають між собою генетичний зв'язок та можуть вступати у відношення семантичної ізофункційності.

Другий, продуктивний, розряд сформуvalи вторинні індивідуалізовані назви денотата *"сучасні воєнні дії на Донбасі"*. Їх зінтегровано відповідно до семантичної референції конкретизаторів слова-маркера *війна* в такі семантичні моделі: 1) "війна" / "ідеологічна спрямованість"; 2) "війна" / "рушійні сили (рушійна сила)"; 3) "війна" / "мета"; 4) "війна" / "місце"; 5) "війна" / "локальний конфлікт"; 6) "війна" / "нелегітимність"; 7) "війна" / "тактика"; 8) "війна" / "час"; 9) "війна" / "місце в історії суміжних подій". Вони можуть об'єднуватися між собою й утворювати моделі комбінованого типу, як-от: "війна" / "ідеологічна спрямованість" / "місце"; "війна" / "ідеологічна спрямованість" / "час"; "війна" / "ідеологічна спрямованість" / "місце" / "час"; "війна" / "ідеологічна спрямованість" / "нелегітимність"; "війна" / "ідеологічна спрямованість" / "нелегітимність" / "місце"; "війна" / "тактика" / "місце"; "війна" / "рушійні сили (рушійна сила)" / "місце"; "війна" / "рушійні сили (рушійна сила)" / "нелегітимність"; "війна" / "рушійні сили (рушійна сила)" / "час"; "війна" / "рушійні сили (рушійна сила)" / "нелегітимність" / "місце"; "війна" / "рушійні сили (рушійна сила)" / "місце в історії суміжних подій"; "війна" / "нелегітимність" / "місце"; "війна" / "локальний конфлікт" / "місце"; "війна" / "локальний конфлікт" / "час"; "війна" / "локальний конфлікт" / "місце" / "час"; "війна" / "нелегітимність" / "час"; "війна" / "нелегітимність" / "місце" / "час"; "війна" / "мета"; "війна" / "мета" / "місце"; "війна" / "місце в історії суміжних подій" / "місце".

Семантична модель “війна” / “ідеологічна спрямованість”

Конституентами цього семантичного типу, репрезентованого прикметниково-іменниковими та іменниково-іменниковими словосполученнями, крім лексеми-маркера *війна*, є ад’єктиви – актуалізатори семи ‘соціально-ідеологічна оцінка’. Це, зокрема, ад’єктиви *громадянський* (‘невійськовий, цивільний’) і *вітчизняний* (‘створений у своїй державі’), напр.: “Чому ви описуєте тривалу російську агресію проти України на Донбасі як **“громадянська війна”** – точно так, як це робить московська пропаганда?” – зазначив Волков [Есп., 17.08.2017]; А брехня Кремля, що це **громадянська війна**, яку підтримують і деякі наші громадяни, а точніше, “люті друзі” України, є російським ноу-хау [Г, 23.08.2017]; Автор пояснює, що замість відкритої повномасштабної агресії проти України Кремль “створив образ **громадянської війни**, абсурдно зображуючи київський уряд “фашистським” режимом, а сепаратистів «борцями за свободу»” [РС, 26.05.2017]; При цьому відразу два співрозмовники ЛІГА.net стверджують, що ... потрібно якось ... сісти за стіл переговорів не з представниками Москви, а безпосередньо з її маріонетками в особі Захарченка та Плотницького – визнати їхню владу і **громадянську війну**, а не російсько-українську, як форму поточного конфлікту [ГК, 12.12.2016]; Голова Закарпатської обласної ради Михайло Рівіс вважає, що на Сході України нині відбувається не війна з Росією, а **громадянська війна** [ЗО, 30.08.2017]; Українська влада ніяк не зважитья вимовити слова, що принципово коригують слова того, що відбувається на Донбасі: **Вітчизняна війна** [Г, 29.07.2014]. У перших чотирьох прикладах аргументовано пояснено те, кому вигідна ‘громадянська війна’, і частково пролито світло на те, що ця назва не відображає реальних натеперішніх подій на Донбасі, вона радше спотворює їх. Наголосимо, що під громадянською війною розуміють збройну боротьбу всередині країни, боротьбу між громадянами однієї країни. Українці самі собі війни не нав’язували, її розпочав окупант з орлом двоголовим [ЛУ, 12.03.2015], тобто Росія, а підтримали внутрішні п’ятиколонники [СП, 15–21.01.2015], носії георгіївських стрічок, трикологів [СП, 15–21.01.2015], тобто сепаратисти різних мастей.

З перифразою *громадянська війна* у відношенні семантичної ко-референтності перебувають аксіологічно марковані описові звороти *братовбивча війна*, *війна між братами*, *внутрішньоукраїнський*

конфлікт, громадянська братовбивча війна, напр.: Львовчкін назвав окупацію Донбасу **“братовбивчою війною”** [ТСН, 22.01.2016]; Соратник Віктора Януковича [Сергій Львовчкін] процитував неназваного представника грузинської діаспори і в традиціях російської пропаганди назвав конфлікт на Донбасі **“громадянською братовбивчою війною”** [ТСН, 22.01.2016]; ... саме **“війною між братами”** називає агресію Московії проти України професор А. Зубов [ЛУ, 17.08.2017].

Некоректність перифрастичного виразу *громадянська війна* засвідчує утворення в мові протиставлення *не громадянська війна, а X*, напр.: *Це [сучасні воєнні дії на Сході України] не громадянська війна, а жахи агресії* [ГУ, 1.07.2017].

Закріплений за іменниково-прикметниковою описовою назвою *вітчизняна війна* план змісту ‘оборонна війна, війна за свободу й незалежність своєї Вітчизни проти загарбників’ послідовно корелює з денотатом *“сучасні воєнні дії на Донбасі”*, отже, маємо всі підстави вважати, що це вторинне номінування відповідає утрадиційненим критеріям вітчизняної війни: 1) явно є зовнішній загарбник; 2) цей загарбник здійснює відкрите вторгнення; 3) проти такого вторгнення виступає весь народ країни, що зазнала вторгнення [6]. Роль носія основної інформації в розглядуваному словосполученні, тобто семантичного індикатора, виконує означальний компонент *вітчизняний*, мотивом якого є іменник *Вітчизна* (‘батьківщина, рідний край’). До речі, події, які відбуваються сьогодні на Донбасі, наші державні керівники також іменують неофіційно *вітчизняною війною*. За твердженням Олександра Турчинова, *війна на Донбасі* обернулася для України на *вітчизняну* [14]. Такої ж думки дотримується й Президент нашої держави. “Події останніх місяців, – процитуємо фрагмент однієї з промов Петра Порошенка, – стали для нас хоч і не оголошеною, але справжньою вітчизняною. Вона, можливо, так і ввійде в історію як *вітчизняна війна 2014 року*... Вітчизняна вона тому, що на захист Батьківщини піднялися всі, від малого до старого. Боротьба за перемогу стала всенародним рухом, справою всіх і кожного” [11]. З-поміж вартих уваги думок на цю тему й та, яку висловив Сергій Чирков: “Оголошення війни на Донбасі *вітчизняною* більше потрібне нам самим, громадянам України. Тоді й у головах спадкоємців вольностей Дикого Поля – луганців із донеччанами – трохи проясниться, і на Львівщині та Тернопільщині ні в кого не повернеться язик дорікнути: “«Навіщо нам той Донбас?» Адже одна річ – розгрібати в рамках АТО наслідки політичних дурниць

гонорових співвітчизників, і зовсім інша – захищати Батьківщину. Боронити від загарбників свободу і незалежність Вітчизни у справедливій і святій Вітчизняній війні” [16].

У сучасному політичному дискурсі активно функціює іменниково-прикметникове словосполучення *гібридна війна*, напр.: *У надскладних обставинах гібридної війни ... роль СБУ важко переоцінити* [ГУ, 25.03.2017]; *Гібридна війна: чому українські військові гинуть на мирній території* [ТСН, 2.07.2017]; *Не згадуються не тільки помилки минулого, зокрема потреба своєчасної і адекватної реакції ООН на анексію Криму, а й в що обходиться українцям гібридна війна на Сході...* [ЛУ, 14.09.2017]. Загальний зміст цього описового найменування – ‘новітній вид глобального протистояння’ – у проекції на сучасні воєнні дії, які стосуються окупованих регіонів Донецької та Луганської областей, має такий конкретизований вияв: *Росія, яку заслужено поіменовано державою-агресором* [ЦН, 19.12.2016], *країною-вбивцею* [СП, 16–22.07.2015], *країною-окупантом* [ЦН, 16.11.2016], *країною-терористом* [СП, 16–22.07.2015], *міжнародним терористом* [С, 8–14.12.2016], *неоімперією зла* [ВБ, с. 147], “поєднуючи мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні засоби, не гребуючи ядерним шантажем, послідовно намагається досягти в Україні ... політичних цілей” [12, с. 15]. *Вічний сусід і вічний ворог* [Д, 7.10.2016] прагне домогтись повного підпорядкування України своїм експансіоністським неоімперським планам [9]. Вона створює хаос, породжує безперервні конфлікти, постійно генерує провокації, руйнує інфраструктуру, робить усе можливе, аби була знищена національно-державна ідентичність країни-суперника.

До семантичних кореферентів виразу *гібридна війна* уналежнено описові найменування *комбінована війна, змішана війна, асиметрична війна, нестандартна війна, кримінально-терористична війна, війна керованого хаосу або нелінійна війна* [5, с. 296], напр.: *Використати [треба] можливості Гаазького трибуналу щодо засудження ... асиметричної війни ...* [ВБ, с. 64]; *Україна воює, і неоголошена війна, яка ведеться Росією проти нас, визначається як “гібридна”, “нелінійна”, або “війна керованого хаосу”* [УП, 6.08.2014]. Обстежений матеріал показує, що “найбільшого поширення набув термін «гібридна війна», який у широкому значенні охоплює усі різновиди «воєн нового покоління»” [5, с. 297]. Цей перифрастичний зворот зараховано до конкретних репрезентантів семантичної моделі “війна” / “ідеологічна спрямованість” об’єктивно й водночас умовно, позаяк поняття “гі-

бридність” інтегрує в собі й інші індивідуальні риси денотата “сучасні воєнні дії на Донбасі” й багатьох інших денотатів суспільно-політичного рівня. Те, що нині відбувається на Донбасі, у проекцію на сучасну роз’єднаність України можна трактувати, услід за Сергієм Дацюком, “гібридною війною гібридної вітчизни за гібридну незалежність” [6]. “Війна, – не зайвим буде покликатися ще й на юриста Володимира Пилипенка, – триває не лише на територіальному напрямку, а й на інформаційному, культурному і особливо на правовому. У цьому й полягає суть гібридного протистояння” [10].

У політичному дискурсові перифрастичні номінації *громадянська війна, вітчизняна війна, гібридна війна* регулярно функціують у комбінованих моделях. Для назви *гібридна війна* регулярним є вживання у структурах семантичних типів “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “місце”, “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “рушійні сили (рушійна сила)”, напр.: **Гібридна війна на Донбасі паралізувала дипломатів** [ZNU, 21.03.2017]; **Відомий закарпатський історик та освітянин Федір Брецько поділився з нашим виданням своїми роздумами щодо гібридної війни Росії проти України** [PZ, 3.03.2015]; **Росія насправді веде “гібридну війну” не лише проти України, а й проти Європи, США і цивілізованого світу** [УМ, 7.03.2017]. Описові звороти *громадянська війна, вітчизняна війна* найчастіше фіксуються у складі комбінованих моделей “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “місце”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “час”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “мета”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “час” / “мета”; “війна” / “ідеологічна спрямованість” / “рушійні сили (рушійна сила)”, напр.: “**Все це призвело до громадянської війни на Сході України**”, – заявив він [директор правового департаменту МЗС РФ Роман Колодкін] [УП, 9.03.2017]; **Громадянська війна в Україні очима британців** [УП (Б), 7.07.2015]; ... потрібно якось пов’язати АТО з **Вітчизняною війною 2014 року за незалежність** [УП (Б), 2.12.2014]; **Вітчизняна війна 2014 року** [ГУ, 27.08.2014]; **Насправді вона [антитерористична операція] стала Вітчизняною війною за Незалежність** [НМО, без дати]; Уперше в офіційній владній риторичі зроблено не тільки публічне визнання війни, яка продовжується безвідносно до оголошеного перемир’я, але і сформульована мета війни (за незалежність) і дана назва цієї війни – **Вітчизняна війна 2014 року за незалежність України** [УП

(Б), 2.12.2014]; **Вітчизняна війна України з російськими окупантами палає в нашому домі з 20 лютого** [ПН, 3.09.2014].

Семантична модель “війна” / “рушійні сили (рушійна сила) події”

Семантична модель “війна” / “рушійні сили” представлена іменниково-прикметниковими та іменниково-іменниковими конструкціями, напр.: *Знаю, що і названі регіони, і вся Україна зацікавлені в якнайшвидшому завершенні російсько-української війни і в поверненні до складу України Криму і Севастополя* [СП, 1–7.12.2016]; *“Я переконаний, що в цій українсько-російській війні свого часу буде поставлено тверду крапку”, – запевняє Юрій Карін* [РС, 8.06.2017]; **Війна Росії проти України** була неминучою, переконує читачів тижневика “Країна” політик Роман Безсмертний [РС, 18.08.2016]; **Гібридна війна проти України** може стати прикладом, який може бути використаний проти інших країн [ЗУ, 15.10.2017].

У політичному дискурсі найуживаніший тип становить описове найменування російсько-українська війна. Можемо прогнозувати, що воно має реальну перспективу зайняти нішу офіційної назви воєнної події, яка охопила Схід України, і розширити номінативну парадигму воєн, які іменувалися свого часу вітчизняними: *російсько-шведська війна (1741–1743), британсько-французька війна (1756–1763), франко-російська війна (1812), російсько-турецька війна (1768–1774, 1877–1878), російсько-японська війна (1904–1905)* та ін. З описовими назвами російсько-українська війна у відношенні семантичної кореференції перебувають перифрастичні структури *московсько-українська війна, москальсько-українська війна*, напр.: *“За наших 50 побратимів-свободівців, які загинули під час Революції Гідності і під час московсько-української війни, а також усіх загиблих українців ми пронесемо цей біль у серці через все життя”, – написав на своїй сторінці у “Фейсбук” свободівець Руслан Супрун* [С, 22–28.12.2016]; *Ось уже четвертий рік (!) лунають на сході України канонади АТО, практично щодня гинуть і калічаться кращі сини Батьківщини – йде фактично широкомасштабна україно-москальська війна, яку впору назвати “великою вітчизняною”...* [УП, 12.08.2017].

Для розглядуваного різновиду вторинних номінувань досліджуваного денотата найтипівшим є функціонування у складі комбінованих моделей, передовсім тих, значеннєвий обсяг яких представлений маркерами “рушійні сили” та “місце події”, напр.: *Якщо в “Території брех-*

ні” події відбуваються напередодні Революції Гідності, то в романі “Загадка гробниці” вони закінчуються під час **російсько-української війни на Донбасі** [ЛУ, 17.11.2016]; **Російсько-українська війна на сході України ...** – збройний конфлікт на частині території Донецької і Луганської областей України між організованими та керованими з РФ незаконними збройними формуваннями Донецької і Луганської “народних республік” ... [Wiki, 12.12.2016]; Українці не забули, як торік митрополит Онуфрій відмовився підвестися, як зачитували імена українських героїв – учасників **московсько-української війни на Сході** [С, 21–27.07.2016]; Містить [стаття] коротку хроніку участі со-кільців у **московсько-українській війні на Донбасі ...** [ІНО, 4.10.2017].

Менш продуктивною є семантична модель “війна” / “рушійна сила”. Її структурують іменник-маркер *війна* та граматично й значеннево підпорядковані йому прикметники *московський*, *москальський* як реалізатори нерелевантної для них семи ‘призвідець війни’. Для цієї моделі типовим є як самостійне функціонування, так і входження до складу комбінованих моделей. З-поміж останніх за кількісним складом переважають такі: “війна” / “рушійна сила” / “ідеологічна спрямованість”, напр.: *Хіба не варто задуматися тим, хто пов’язує свої сподівання на припинення **москальської війни на нашому Донбасі** з Мінськими домовленостями?* [ЛУ, 7.09.2017]; *Війна в Україні – це приклад вивчення **російської гібридної війни*** [ГА, 12.08.2017].

Для перифраз із семантичним маркером “рушійні сили (рушійна сила) війни”, які структуруються за зразками іменниково-прикметникових словосполучень, типовим є ізофункційний зв’язок із іменниково-іменниковими конструкціями, що вживаються як самостійні одиниці або як органічні складники комбінованих моделей і мають таку формально-граматичну будову:

1) слово-маркер *війна* + іменник-хоронім + прийменник [проти, з] + іменник-хоронім, напр.: *...Однією з основних мотиваційних передумов **війни Російської Федерації проти України** є московсько-путінська політика захисту “русскоязычного населения”* [СП, 9–15.02.2017]; ***Гібридна війна Росії проти України: уроки та висновки*** [УІ, 24.10.2016]; ***Війна Росії з Україною: чотири сценарії найближчого майбутнього*** [А, 20.07.2016];

2) іменник-маркер *війна* + прийменник [з, проти, з боку] + іменник-хоронім, напр.: *Я вважаю, що в таємних Мінських угодах все ж таки було прописано пункт, аби кримінально покарати й усунути від політики тих, котрі були активними учасниками Революції гід-*

ності та **війни з Москвою** [С, 19–25.01.2017]; *І все це під час війни з Московією* [С, 24–30.08.2017]; **Спровокована “гібридна” війна проти України** захлинулася [ЛУ, 17.08.2017]; ...*Нинішня політична ситуація – це війна, а саме: російсько-українська війна, з боку Росії загарбницька, з нашого – визвольна* [СП, 8–14.12.2016];

3) іменник-маркер *війна* + іменник-хоронім + сполучник [і/й (та)] + іменник-хоронім, напр.: **Війна України і Росії: в якому разі США посилять участь** [Pol, 21.06.2017]; *Головний тренер голландського “Аякса” Франк де Бур називає військовий конфлікт на Сході України своїми словами – це війна України та Росії* [Ч, 12.03.2015];

4) іменник-маркер *війна* + прийменник [між] + іменник-хоронім + сполучник [і/й (та)] + іменник-хоронім, напр.: **Війна між Україною і Росією** [РС, 8.05.2017]; *Між учасниками конференції виникла дискусія, чи можна продовжувати й надалі в офіційних документах називати війну між сучасними Україною та Росією дивною з усіх точок зору аббревіатурою АТО* [СП, 8–14.12.2016]; ...*у західному та центральному регіонах України набагато більше респондентів схильні погоджуватися з тим, що між Україною та Росією йде війна – на Заході так вважають 88 % опитаних, у центрі – 77 %, в той час як на Півдні поділяють цю думку 45 %, на Сході 41 %* [24tv, 15.03.2016].

Репертуар семантичної моделі “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” доповнюють перифрастичні структури, у яких замість хороніма *Росія (Російська Федерація)* вживається антропонім *Путін*, прагматонім *Кремль*, топонім *Москва*, етнічними *росіяни, москалі*, а замість хороніма *Україна* – топонім *Київ*, етнічними *український народ, українці* або їхні субститути у вигляді описових зворотів, що постають на контекстуальному тлі як метонімічні назви Російської Федерації, Української держави, напр.: *Знак якогось вищого провидіння проявився сьогодні в тій же, не проголошеній, але вже розпочатій війні Путіна проти України* [ДП, 2, с. 475]; *Не завадила [обґрунтуванню реального становища української мови в нашій державі] навіть неоголошена гібридна війна Кремля проти України* [СП, 31.08.–6.09.2017]; *Переможна війна з “бандерівською хунтою” мала б підвищити рейтинг Путіна та мобілізувати росіян, подібно, як анексія Криму* [П, 24.06.2017]; *Наші західні союзники, нарешті, можливо, зрозуміли, що ... це війна з московським фашизмом оживленої царсько-сталінської імперії проти західної цивілізації, демократії і культури* [СП, 3–9.11.2016]. Корелятом перифрази *війна Путіна* є описовий зворот *путінська війна: Путінська війна в Україні ...* [ЛУ, 17.08.2017].

З-поміж формально-граматичних репрезентантів перифраз, які є потенційними семантичними корелятами тільки-но проаналізованих описових зворотів, але не збігаються за своїм лексико-семантичним діапазоном, окреме місце займають ті, у яких іменник *війна* конкретизують постпозитивні або препозитивні дієприкметникові словосполучення: ***Війна, нав'язана Україні Москвою, відкрила нашому народові контексти його європейської пам'яті*** [ДП, 2, с. 38]; ***Дійшли одностайного висновку, що антитерористична операція на сході України, ...розв'язана імперським керівництвом Російської Федерації та його ставлениками-сепаратистами... потребує значно більшої протидії як з боку українських діячів медіа-простору, літератури та мистецтва, так і з боку державних органів*** [ЛУ, 13.10.2016]; ***За найскромнішими підрахунками, кількість загиблих у розв'язаній Росією й місцевими сепаратистами війні [на Донбасі] вже йде на тисячі*** [ГУ, 14.04.2017].

Подана вище класифікація не претендує на вичерпність, вона, зрозуміло, може бути доповнена й розширена. Це пояснюється вже не мовними, а екстралінгвальними чинниками, головно тим, що “сенса війни, яка сьогодні триває на сході, бачиться нашими громадянами по-різному. Для одних це війна за незалежність України, її захист від агресії з боку північного сусіда. Для інших – війна незаконної влади із власним народом і, відповідно, боротьба з київською хунтою. Хтось сприймає цю війну як черговий перерозподіл власності українськими олігархами руками легковірних громадян, а для когось ця війна є лише елементом великої та кривавої геополітичної гри” [3].

Як свідчить багатий фактичний матеріал, дефініційні рамки всіх описуваних у дослідженні семантичних моделей досить часто розширюють компоненти з яскраво заманіфестованою конотацією. Найчастіше аксіологічну функцію перебирають на себе семантично неоднорідні прикметники, зокрема ті, для яких ідентифікувальними є семи ‘загальна негативна або позитивна оцінка’, ‘шкода’, ‘соціальна оцінка’, ‘виділюваність’. Вони сполучаються зі словом-маркером *війна*, нерідко утворюють послідовні синтагматичні ланцюги, що перетворюються на яскраві оцінні маркери, як-от: ***Наявні загрози: війна з ядерною Росією...*** [СП, 23.02.–1.03.2017]; ***Але чи саме таке розуміння подій на сході – як священної війни з московським окупантом – дає українцям нинішня державна політика?*** [С, 29.01.–4.02.2015]; ***Хибність ... підходу вже в тому, що маємо справу не з “українським конфліктом”, не з “антитерористичною операцією”, а з брутальною загарбниць-***

кою війною агресивної Московії проти незалежного, волелюбного українського народу [ЛУ, 7.09.2017].

Семантична модель “війна” / “мета події”

Типовим реалізатором розгляданої семантичної моделі є грама-тично панівний іменник *війна* й залежні від нього референційно акцентовані прикметники *визвольний* (‘який ставить за мету визволення когось’) та *загарбницький, окупаційний* (‘який ставить за мету загарбати когось’), напр.: *І зараз знову окупаційна війна...* [Ді, 14.06.2016]; *Хоч би як війну на сході України називали – гібридною... або “визвольною”, суті це не міняє* [ГУ, 11.10.2017]. Описувані перифрази набувають термінологічної інформативної достатності за умови розширення своїх синтагматичних зв’язків. Природне для них уходження до комбінованих моделей “війна” / “мета” / “рушійні сили (рушійна сила)”, “війна” / “мета” / “місце”, напр.: *Щоб назвати цю війну загарбницькою з боку Росії, Україні потрібно було б прийняти пряме законодавче рішення щодо оголошення частини Сходу України окупованою Росією територією* [УП (Б), 7.07.2015]; *“Схиляю голову в пам’ять про всі покоління воїнів-борців за незалежність України, особливо перед пам’яттю героїв визвольної війни на Донбасі”* [ГК, 6.12.2016].

У колі реальних конкретизаторів слова-маркера *війна* – іменники-деад’ективи (*незалежність*) та іменники-девербативи (*знищення, вигублення, навала, умертвлення, захист, збереження*), що функціують у складі прийменниково-відмінкової форми. Вони як автосемантично-синсемантичні одиниці зорієнтовані на сполучуваність з іншими компонентами – уточнювачами їхньої семантики. Описувані іменниково-іменникові конструкції зрідка вживаються самостійно, а частіше у структурі комбінованої моделі “війна” / “мета” / “рушійні сили (рушійна сила)”. Пор.: *Для одних це війна за незалежність України, її захист від агресії з боку північного сусіда* [Т, 24.06.2014]; *Чого хотіти, коли навіть очільник держави заявляє, що більшість її захисників розмовляє мовою агресора, хоч соціологічні дослідження свідчать про інше співвідношення за мовою наших фронтовиків у так званій АТО, що насправді є війною проти навали путінської Московії?* [СП, 31.08.–6.09.2017]; *“Насправді це... війна... за незалежність...”* – зазначив Береза [Сг, 8.09.2017].

Семантична модель “війна” / “місце події”

Розряд конкретних репрезентантів розглядуваної моделі представлений іменниково-іменниковою конструкцією, у якій залежну від субстантива-маркера *війна* синтаксичну позицію заповнює локативний поширювач НА (В) + іменник у місцевому відмінку. Лексико-семантичний склад цієї позиції обмежений хоронімом *Україна* та регіонімами *Донбас*, *Схід*, *Схід (схід) України*, *південний схід України*, напр.: *Коли закінчиться війна в Україні?* [О, 25.05.2015]; *Війна на Донбасі переходить в іншу фазу...* [24tv, 9.02.2017]; *[На всі ці завдання потрібні роки...]* *Ціною життів Героїв Небесної Сотні, Героїв війни на Сході*, *здоров'я бійців АТО* [Е, 20.02.2017]; *... закінчення війни на Сході України не означатиме закінчення війни України з Росією...* [О, 25.05.2015]; *Про це [відносини між Росією й Україною] пише Ютте Зоммербауер у статті “Забута війна на сході України”, опублікованій на сайті газети Die Presse* [ТСН, 15.08.2016]; *Війна на південному сході України – це безумство путінської реакції на Майдан...* [ГУ, 14.12.2016].

Проведений аналіз дає підстави твердити, що вторинні найменування зі значенням “місце події” найекспліцитніше характеризують денотат “сучасні воєнні дії на Донбасі”, тобто є його найвиразнішим ідентифікатором. Цим можна вмотивувати активне входження семантичної моделі “війна” / “місце” до всіх чинних перифрастичних структур комбінованого типу. Пор. подані вище приклади з такими: *У це важко повірити з огляду на війну з окупантами на сході, але – факт* [С, 23.02.–1.03.2017]; *Не згадуються не тільки помилки минулого, зокрема потреба своєчасної і адекватної реакції ООН на анексію Криму, а й в що обходиться українцям гібридна війна на Сході...* [ЛУ, 14.09.2017].

Семантична модель “війна” / “локальний конфлікт”

Реалізатором описуваної семантичної моделі є іменниково-прикметникові словосполучення з притаманною їм жорсткою лексико-семантичною селекційністю на рівні детермінованого й детермінувального компонентів. Роль першого виконує іменник *війна*, роль другого – прикметник *малий* (‘незначний за силою, ступенем та ареалом свого вияву’), напр.: *У лексиці професійних військових усіх країн вона [війна на Сході України] має іншу назву – “мала війна”* [ЛУ, 2.02.2017]; *“Мала війна” триватиме до весни, а потім буде гаряче* [24tv, 2.12.2014].

Під малими війнами прийнято розуміти локальний конфлікт. Це дає підстави вважати розглядувану назву одним з індивідуальних номінувань денотата *“сучасні воєнні дії на Донбасі”*. Без контекстуальних конкретизаторів вона не виявляє інформативної достатності. З огляду на сказане цілком логічне функціонування семантичної моделі *“війна” / “локальний конфлікт”* у структурі комбінованого типу, що найчастіше має такий вигляд: *“війна” / “локальний конфлікт” / “місце”*, напр.: *“Мала війна” на Донбасі: активізувалися російські ГРУшники* [D, 17.07.2015]. У політичному дискурсі описове номінування *мала війна* активно використовують як заголовок, що має двоїсту природу: він є і самостійним елементом, і водночас текстовим складником.

Семантична модель “війна” / “нелегітимність”

Описувана модель представлена іменниково-прикметниковими (дієприкметниковими) словосполученнями із жорстко регламентованим лексико-семантичним спектром заповнювачів конститутивних позицій. Власне, мовиться про слово-маркер *війна* та програмовані ним атрибутивні конкретизатори *неоголошений, непроголошений* (‘офіційно не названий, не заявлений’), *невизнаний* (‘який не дістав визнання’), напр.: *Щороку, від початку Неназваної Війни, українці збільшують видатки на безпеку і оборону, щоб посилити наше військо* [ОС, 9.12.2016]. Конкретні реалізатори семантичної моделі *“війна” / “нелегітимність”* функціують здебільшого не самостійно, а в єдності з іншими моделями, зокрема тими, які повідомляють про нелегітимність та рушійні сили (рушійну силу), нелегітимність й місце воєнних дій, як-от: *Навіть шановні гості з Міжнародної федерації журналістів, ЮНЕСКО і ОБСЄ, які вітали нас, учасників з’їзду, журналістів, жодним словом не згадали про неоголошену війну Росії проти України...* [СП, 18–24.05.2017]; *Жоден конфлікт не виникає на порожньому місці...* *Не виняток і нинішня українсько-російська неоголошена війна* [УП, 23.08.2017]; *Знак якогось вищого провидіння проявився сьогодні в тій же, не оголошеній ... війні Путіна проти України* [ДП, 2, с. 475]; *Не оголошена Росією, не визнана Україною ... війна Росії проти України триває* [УП (Б), 3.02.2017]; *Невизнана війна на сході України принесла багато горя та втрат, а звільнені від “колорадсько-сепаратиського” нашестя міста й села нині схожі на території, якими пролетіло цунамі чи велетенський смерч* [ВН, 3.10.2015].

Семантична модель “війна” / “тактика”

З попередніми аналізовану модель зближує лімітативність лексико-семантичного спектра її конкретного репрезентанта – іменниково-прикметникового словосполучення. Його утворюють слово-маркер *війна* та споріднені стосовно значення прикметники *окопний*, *позиційний*, *траншейний* (‘пов’язаний із оборонними спорудами, з перебуванням в оборонних спорудах’), напр.: **На Донбасі триває суто окопна війна** [ГУ, 10.11.2017]; **В останні півроку на Донбасі йде позиційна війна, тобто бойові дії ведуться на більш-менш стабільних позиціях** [У, 8.08.2017]; ... **“траншейна війна” з підписанням мінських угод швидко йому [Ф. Беньяміну] набридла** [D, 4.05.2017]. Окопною війну на Сході України вважають тому, що вона ведеться на стабільних фронтах і має оборонний характер. Описувана структура набуває інформативної достатності за умови функціонування у складі комбінованої моделі “війна” / “тактика” / “місце”, або за рахунок розширення синтагматичних зв’язків.

Семантична модель “війна” / “час”

Перифрастичні структури, об’єднані семантичною моделлю “війна” / “час”, вирізняються неоднорідністю формально-граматичної будови й значеннєвої наповнюваності. Вони мають два семантичні описи: “неконкретизований час” і “конкретизований час”. Перший із них представлений словосполученнями із детермінованим іменником-маркером *війна* та детермінувальним прикметником *новітній* (‘який охоплює останній період’), напр.: **Далі ситуація звична для багатьох націоналістично свідомих українців: активна участь... у новітній українсько-російській війні...** [С, 23.02.–1.03.2017]. Вони, як і репрезентанти вже схарактеризованих семантичних моделей, побутують зрідка самостійно, а частіше у складі комбінованих моделей, які інформують про час і рушійні сили (рушійну силу), час та ідеологічну спрямованість події.

Стосовно другого семантичного опису, то про його реальне термінологічне ословлення говорити не доводиться, позаяк війна на Сході України триває, відома лише дата початку її. В обстежених різних жанрах політичного дискурсу зафіксовано вживані автономно або у структурі комбінованих моделей перифрази з присубстантивним конкретизатором 2014 (рік), напр.: **Російсько-українська війна 2014: причини, перебіг та політико-правові оцінки** [1, с. 28]; **Війна 2014:**

спроба системного аналізу [1, с. 27]; *В історію вона [війна] увійде як... Вітчизняна 2014 року* [ІАЦ, 18.10.2014]. Важливо, що в політичному дискурсі, продукованому після 2014 року, який іменують *найбільш насиченим політичними подіями в історії України роком* [BBC, 22.12.2014] (це позитивне) і *першим роком війни* [ЕП, 24.10.2016] (це негативне), інших реалізаторів семантичної моделі “війна” / “час” не виявлено. Отже, номінування денотата “сучасні воєнні дії на Донбасі” за критерієм “конкретизований час” стане можливим після звільнення Донбасу від російських військ та місцевих сепаратистів, тобто після закінчення війни.

Семантична модель “війна” / “місце в історії суміжних подій”

Семантичну модель “війна” / “місце в історії суміжних подій” представляють конструкції з іменником-маркером *війна* й залежними від нього порядковими числівниками *перший, двадцять четвертий (24-й), двадцять другий (22-й)*, напр.: *В історію вона [війна] увійде, швидше за все, як Перша російсько-українська війна* [ІАЦ, 18.10.2014]; [*Це не АТО, це війна...*] *Це 24-а війна з Росією, – заявив він [Віктор Ющенко]; Нинішня війна – двадцять друга* [ДСот, 13.08.2016]; ... *зараз триває двадцять друга російсько-українська війна, каже історик* [УК, 29.09.2017]. Назва *Перша російсько-українська війна* має право на існування через ту причину, що однією з рушійних сил збройного конфлікту є самостійна держава Україна, яка розірвала зв'язки з імперським минулим і нині окремішно творить власну історію. Хронологія російсько-українських воєн – *двадцять четверта (24-а), двадцять друга (22-а)*, – якою оперують *третій Президент України* [УП, 29.07.2017], поіменований патетично *великим українцем* [ДП, 2, с. 331] й іронічно *жалюгідним руйнівником України* [ДП, 2, с. 439], та історик, кандидат політичних наук Олександр Палій, охоплює добу Київської Русі, перебування України у складі князівства Литовського, Речі Посполитої, Російської імперії, СРСР, а також добу Гетьманщини, УНР. Як свідчить наведений ілюстративний матеріал, для описуваної семантичної моделі характерне вживання у складі комбінованої моделі “війна” / “місце в історії суміжних воєн” / “рушійні сили (рушійна сила)”.

Мають рацію ті, хто називають (зрозуміло, і вдаються до відповідних перифрастичних номінацій) сучасні воєнні дії на Донбасі *логічною ланкою низки антиукраїнських дій північного сусіда* [СП, 21–27.07.2016], порівнюють їх із *другою Чечнею*, тобто з *російсько-чеченськими війнами*, які вела Російська Федерація проти невизнаної Чечен-

ської Республіки Ічкерії в період із 1994 до 2009 року, та *брежнєвською війною в Афганістані*, тобто повномасштабною збройною агресією Радянського Союзу проти суверенного Афганістану, що розпочалася у грудні 1979 року й завершилася в лютому 1989 року, напр.: *АТО і чеченська війна: чи справді на Донбасі – друга Чечня?* [РС, 14.11.2014]; *Путінська війна в Україні нагадує брежнєвську війну в Афганістані* [ЛУ, 17.08.2017]. У цих війнах зримо простежується кривавий військовий почерк Росії, прагнення цього імперського ведмедя, а не братського народу [С, 5–11.03.2015] довести світові, що він не просто мілітарна держава з великою потугою [СП, 18–24.08.2016], а гравець на світовій арені [С, 8–14.12.2016].

Натеперішні військові дії на Донбасі так само небезпідставно називають ще *третьми визвольними змаганнями* [Wiki, 27.07.2017]. В українській Вікіпедії знаходимо перелік визвольних змагань: *перші визвольні змагання* (1917–1922 рр.) – спроби українців створити власну національну державу в умовах Першої світової війни; *другі визвольні змагання* (1938–1950 рр.) – спроби українців створити власну національну державу в умовах Другої світової війни; *третьі визвольні змагання* (з 2014 р. і дотепер) – спроби українців захистити та побудувати власну національну державу в умовах російської агресії [2].

Склад мілітарної лексики, якій відведено роль конструктивного центру описових індивідуальних найменувань донотата “сучасні військові дії на Донбасі”, крім іменника *війна*, формують субстантиви *агресія*, *ескалація*, *вторгнення*, *інструмент*, *інтервенція*, *конфлікт*, *окупація*, *сполуки на зразок воєнна дія*, *кризова ситуація*, напр.: *І хочеться сподіватися, що я доживу до закінчення агресії РФ проти України й до справедливої відплати всім, хто винуватий в окупації Криму...* [ГУ, 14.12.2016]; *Мені дуже боляче, що три роки тому з вини керівництва нашої країни [Росії] була розв’язана варварська агресія проти України...* [ГУ, 22.03.2017]; *Виданню вдалося знайти документи, які свідчать про те, що “Мотор Січ” під час воєнної агресії Росії на Донбасі займалася ремонтом літаків міноборони РФ* [ГК, 20.02.2017]; *У результаті гібридної військової агресії Росії проти України та проведення недолугої соціально-економічної та грошово-кредитної політики протягом 2014–2015 років промисловість впала на 22 %...* [ГУ, 1.09.2017]; *Уже два з половиною роки минуло з того часу, як ... розпочалась збройна агресія Росії проти України на Донбасі* [УІ, 24.10.2016]; *Сьогодні на сході України, зокрема у Луганській та Донецькій областях, має місце російська збройна агресія...* [НМО, без

дати]; **Воєнну ескалацію на Сході**, що її офіційно іменують “АТО”, лєвова частка українців де-факто сприймає як **російську інтервенцію** [ЛУ, 4.05.2017]; Президент Німеччини Франк-Вальтер Штайнмаєр заявив, що **російське вторгнення в Україну** залишається “відкритою раною” у відносинах Росії і Німеччини [У, 25.10.2017]; ...доки триває **збройний конфлікт низької інтенсивності** ... доти Президент Порошенко і його команда почуваються абсолютно впевнено й вільготно у владних кріслах [ЛУ, 27.04.2017]; “Миру чоловікам і жінкам, що страждають від наслідків **конфлікту в східній Україні...**” [ГУ, 27.12.2016]; Папа закликав покласти край **конфлікту на Донбасі** [ГУ, 27.12.2016]; Міністр закордонних справ Німеччини Зігмар Габріель заявив, що **конфлікт на сході України** стосується всієї Європи [Т, 2.03.2017]; Більшість учасників конференції, особливо з багатолітнім військовим і дипломатичним досвідом, довели, що поняття АТО абсолютно неприйнятне для означення **військово-окупаційних дій РФ ... в частині Донбасу** [СП, 9–15.02.2017]; Де-факто це [окупація Донбасу] був початок **“гібридної окупації”** [СП, 8–14.12.2016]; Що ... могло б унеможливити майбутні **воєнні дії Росії проти ... України** [ЛУ, 14.09.2017]; ...шановні гості... називали її [війну] **кризовою ситуацією** [СП, 18–24.05.2017].

Вирізані вторинні назви стають семантично близькими до описових найменувань зі словом-маркером *війна* тоді, коли в їхньому компонентному складі з’являються прикметники на зразок *збройний, варварський, воєнний, військовий, військово-окупаційний, каральний* із виразно актуалізованою семою “мілітарність”. Утворювані перифрастичні вислови представлені всіма семантичними типами, вони можуть функціювати на правах самостійних одиниць або конститuentів комбінованих моделей, домінувальною з-поміж яких є така: “війна” / “рушійні сили (рушійна сила)” / “місце”.

Якщо ж іменники *агресія, ескалація, інтервенція* та ін. вступають у семантико-синтаксичні зв’язки з прикметниками, для яких сема “мілітарність” є індиферентною, зміст соціально-політичної події суттєво переінакшується, зокрема нівелюється інформація про рушійні сили війни – її призвідця (Росію) й потерпілого (Україну).

Досліджувану перифрастичну парадигму доповнюють уже частково згадувані виформовані на базі немілітарної лексики описові іменниково-іменникові вирази (*внутурішньоукраїнський конфлікт, драматичні події на Сході України, звичайний конфлікт між двома країнами, кривавий переворот, сварка двох побратимів, український конфлікт*

на Донбасі) та опозитивні утворення на взірць не *X*, а громадянська війна, напр.: *На кричущі нехтування ... положень попередніх – вересневих – Мінських угод Європа звично відповідала численними резолюціями ПАРЄ, ОБСЄ, різних комісій та комісарів, ООН – численними, але безрезультатними (з тієї самої причини, яка й зумовила, власне, виникнення цього, як цинічно стверджували учорашні “брати”, “внутрішньоукраїнського конфлікту”)* засіданнями Радбезу, висловленнями щирого – з часом дедалі більшого – занепокоєння найвищими офіційними особами більшості країн Європи, а також США, Канади й Австралії [ЛУ, 19.02.2015]; *Драматичні події на Сході України й “гібридна війна”* знову активізували мовне питання [ЛУ, 16.02.2017]; ...під час перебування на посаді першого секретаря НСЖУ Сергій Томіленко в одній із публікацій назвав **неоголошену, злочинну, загарбницьку війну РФ проти України лише звичайним “конфліктом між двома країнами”**, ніби московська маніпулятивна пропаганда, войовнича політика Кремля не несе страждань і горе громадянам України [СП, 18–24.05.2017]; *РФ у Гаазі: в Україні стався “кривавий переворот”, а бойовики знайшли зброю самі* [IS, 7.03.2017]; *Таку думку виданню «Гордон» висловив український активіст і художник Сергій Поярков, коментуючи заяву Дорна, що окупація Криму Росією і війна на Донбасі – це “сварка двох побратимів”* [Г, 12.04.2017]; *Чи можливе мирне врегулювання “українського конфлікту” на Донбасі, як постійно заявляють не лише західні, а й вітчизняні дипломати й політики?* [ЛУ, 17.09.2017].

Подані синтаксичні структури можна вважати евфемізованими вторинними назвами денотата *“сучасні воєнні дії на Донбасі”*, призначення яких полягає в тому, щоб маскувати, зводити на ніщо подію, приховати за словесною грою її справжню суть і, а це є особливо небезпечним, маніпулювати свідомістю людей.

З-поміж досліджуваних перифраз вичленовано ще одну, непродуктивну, групу індивідуально-авторських утворень на позначення сучасних воєнних дій на Сході України. Ці описові назви своїм планом змісту віддалені від мілітарності, більшість із них метафоризовані, а всіх їх об’єднує високий ступінь негативної аксіологічності, напр.: *[Сьогодні очевидним є два завдання Володимира Володимировича (Путіна) : тактичне і стратегічне.] Тактичне – підтримка воєнного гнітника на Донбасі* [УІ, 21.02.2015]; *За словами Полянського, “війна не є спонтанною реакцією Путіна на події на Майдані, війна постає*

як раніше спланована, з невизначеним часом початку, **каральна акція проти України**” [УІ, 9.03.2017]; ...коли нація в ХХІ сторіччі стікає кров'ю, то передовсім слід проїнятися зупиненням кровотечі, поповненням втрат, а відтак – не допустити подальшого **кровопускання на Донеччині**, яке – і це очевидно вже всім – не що інше, як **імперсько-самовільна кара Кремля за непослух** [ЛУ, 14.09.2017]; ... **війна на Донбасі – це помста Кремля й особисто Путіна за Майдан і втечу Януковича** [ГУ, 11.10.2017]. У політичному дискурсі індивідуально-авторські перифрази наділені особливими текстотвірними властивостями.

У висновках наголосимо на тому, що в сучасному політичному дискурсові виняткову увагу приділено воєнним подіям на Донбасі. Виформувалася, зокрема, система різнорівневих мовних засобів оцінювання денотата “сучасні воєнні дії на Донбасі”, одне з центральних місць у якій займає перифрастична. Чинній офіційній назві *антитерористична операція*, що не має під собою об'єктивної мотиваційної бази, протистоять різні стосовно значенневої специфіки, аксіологічної наповнюваності, формально-граматичної організації вторинні найменування. За ідентифікаційними ознаками ‘ідеологічна спрямованість’, ‘рушійні сили (рушійна сила)’, ‘мета’, ‘місце’, ‘час’, ‘локальний конфлікт’, ‘нелегітимність’, ‘місце в історії суміжних подій’ їх об'єднано в окремі семантичні моделі, які мають свій лексико-семантичний набір опорних компонентів та їхніх конкретизаторів і регулярно утворюють комбіновані моделі.

Сучасні воєнні дії на Сході України найповніше й найреальніше відображають описові найменування, структуровані за безпосередньою участю мілітарної лексики, зокрема слова-маркера *війна*. Ядро цих перифраз становлять іменниково-прикметникові та іменниково-іменникові конструкції з властивими їм ізофункційними відношеннями.

Процес активного номінування, про який мовиться, здійснюється відповідно до лінгво-історичних традицій творення назв воєн і водночас виявляє специфіку, що засвідчують індивідуально-авторські конструкції з органічно притаманним їм високим ступенем аксіологічності й регулярною метафоричністю. Проблема випрацювання уніфікованої дефініції описуваного денотата далека від розв'язання, отже, перспективна. Вона потребує зусиль фахівців воєнної науки, історії, політології і, зрозуміло, мовознавства.

Література

1. Василенко В. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки / Володимир Василенко // Український тиждень. – 2014. – 9–16 жовт. – С. 27–42.

2. Визвольні змагання [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія – 2017. – 27 лип. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Визвольні_змагання (дата запису: 31.10.2017). – Назва з екрана.

3. Війна всередині нас: як українці сприймають події на Донбасі: [інтерв'ю з Павлом Фроловим провела Майя Орел] [Електронний ресурс] // Тиждень. – 2014. – 24 черв. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/112956> (дата запису: 31.10.2017). – Назва з екрана.

4. Вуєць П. АТО чи не АТО? Що задумали Турчинов і Порошенко на четвертому році війни [Електронний ресурс] / Павло Вуєць // Главком. – 2017. – 20 черв. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/publications/ato-chi-ne-ato-shcho-zadumali-turchinov-i-poroshenko-na-chetvertomu-roci-viyni-421448.html> (дата запису: 23.06.2017). – Назва з екрана.

5. Гетьманчук М. П. “Гібридна війна” Росії проти України: інформаційний аспект / М. П. Гетьманчук // Військово-науковий вісник. – 2017. – Вип. 27. – С. 269–307. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2017_27_23.

6. Дацюк С. Що за війна в Україні? [Електронний ресурс] / Сергій Дацюк // Українська правда. Блоги. – 2014. – 2 груд. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/547d643e71979/> (дата запису: 27.10.2017). – Назва з екрана.

7. Мотрич К. Непроминуці “кровосіці”, або Злети і падіння державотворення / Катерина Мотрич // Слово Просвіти. – 2016. – 29–31 груд. – С. 2.

8. Не АТО, а війна: Кравчук закликав розставити всі крапки над “і” [Електронний ресурс] // Сьогодні. – 2017. – 23 серп. – Режим доступу: <https://ukr.segodayna.ua/politics/pnews/ne-ato-a-voyna-kravchuk-prizval-rasstavit-vse-tochki-nad--1049692.html> (дата запису: 27.10.2017). – Назва з екрана.

9. Парубій А. Війна Росії проти України і світу [Електронний ресурс] / Андрій Парубій // Українська правда : сайт газети. – 2014. – 6 серп. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/6/7034046/> (дата запису: 27.10.2017). – Назва з екрана.

10. Пилипенко В. Українсько-російська війна: судовий фронт [Електронний ресурс] / Володимир Пилипенко // 112 Україна : сайт телеканалу. – 2017. – 31 січ. – Режим доступу: <https://ua.112.ua/mnenie/ukrainsko-rosiiska-viina-sudovyi-front-368727.html> (дата запису: 23.10.2017). – Назва з екрана.

11. Порошенко: Ця війна увійде в історію як вітчизняна [Електронний ресурс] // Українська правда : сайт газети. – 2014. – 24 серп. – Режим

доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/24/7035656/> (дата запиту: 25.08.2017). – Назва з екрана.

12. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К. : НІСД, 2017. – 496 с.

13. Стефанко С. Війна чи АТО? [Електронний ресурс] / Сергій Стефанко // Українська правда : сайт газети. – 2017. – 16 лют. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2015/02/16/7058694/> (дата запиту: 23.07.2017). – Назва з екрана.

14. Турчинов назвав війну на Донбасі з Росією Вітчизняною [Електронний ресурс] // ТСН : сайт інформагентства. – 2017. – 8 трав. – Режим доступу: (дата запиту: 27.10.2017). – Назва з екрана.

15. У законопроекті про реінтеграцію Донбасу терміну “війна” не буде – Гримчак [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – 2017. – 5 верес. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28718279.html> (дата запиту: 27.10.2017). – Назва з екрана.

16. Чирков С. На Донбасі йде Вітчизняна війна, а не антитерористична операція [Електронний ресурс] / Сергій Чирков // Gazeta. ua. – 2014. – 29 лип. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/comments-newspaper/_na-donbasi-jde-vitchiznyana-vijna-a-ne-antiteroristichna-operaciya/572166 (дата запиту: 27.10.2017). – Назва з екрана.

Умовні скорочення

24tv – Телеканал новини “24” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://24tv.ua>.

А – Апостроф [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua>

ВБ – Богдан В. Про наболіле : збірка / Василь Богдан. – Полтава, 2016.

ВГ – Вголос : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vgolos.ua>

ВН – Волинські новини : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.volynnews.com>

Г – Гордон : інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gordonua.com>

ГА – Голос Америки : сайт української служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrainian.voanews.com>

ГК – Главком : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavcom.ua>

ГР – Главред [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info>

ГУ – Голос України : газета Верховної Ради України.

Д – День [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua>

ДІ – Дивись.info : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://divys.info>

ДП – Павличко Д. Спогади: у 2 т. / Дмитро Павличко. – К. : Ярославів вал, 2016.

ДС – Деловая Столица [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dsnews.ua>

ДСот – Диванная Сотня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://divannaya-sotnya.com.ua>

Е – Експрес – онлайн : оперативні новини України та світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.expres.ua>

ЕП – Економічна правда : сайт газети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua>

Есп. – Еспресо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://espresso.tv>

ЗО – Закарпаття онлайн Beta: інтернет-видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakarpatya.net.ua>

ІАЦ – Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України : сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mediarbo.org>

ІНО – Інститут національної освіти ім. Мирослава Мисли : просвітницький проект ВГО “Сокол” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.inom.org.ua/>

ЛУ – Літературна Україна : газета письменників України.

МАЦП – Міжнародний аналітичний центр права [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zemlj.blogspot.com/2014/08/64.htm>

НВ – Новое время [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua>

НМО – Навчальні матеріали онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pidruchniki.com>

О – Обозреватель [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.obozrevatel.com>

ОС – Об’єднання Самопоміч : газета

П – Правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pravda.if.ua>

ПН – Преступности.НЕТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.rn>

Пог. – Погляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pogliad.ua>

ПрУ – Преса України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info>

РС – Радіо Свобода : сайт інформ. служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org>

С – Свобода : газета.

Сг – Сьогодні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukr.segodnya.ua>

СЗ (F) – Facebook: [публічна сторінка Запорізької обласної організації Всеукраїнського об’єднання “Свобода”] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/VOSvobodaZaporizhzhya/posts/551937774948081>

СП – Слово Просвіти : всеукраїнський культурологічний тижневик.

Т – Тиждень.ua : сайт вид. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua>

ТСН– ТСН : сайт інформ. агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua>

У – УНІАН : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://unian.ua>

УІ – Укрінформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua>

УК – Українопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrainopedia.wikia.com>

УМ – Україна молода : газета.

УНН – Українські національні новини : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua>

УП – Українська правда : сайт газети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua>

УП (Б) – Українська правда. Блоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua>

ЦН – Цензор.НЕТ : інформ. агентство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.censor.net.ua>

Ч – Чемпіон : новини спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.champion.com.ua>

ВВС – ВВС Україна : сайт інформ. агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian>

D – Depo.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.depo.ua>

EN – Euronews [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com>

G – Gazeta.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.ua>

Intv – Intv.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intvua.com>

IS – Insider [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.theinsider.ua>

Pol – Politeka [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://politeka.net/ua>

PZ – Prozak [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prozak.info>

Wiki – Вікіпедія : вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

YT – Youtube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com>

ZIK – ZIK : Західна інформ. корпор. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/news>

ZN – Zaxid.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaxid.net>

ZNU – Znaj.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://znaj.ua>

ZU – ZN.UA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua>

9. ГРУЗИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД РЕФОРМ І ЙОГО ВІДОБРАЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

*... почуття свободи і справедливості
саме й рухало грузинами та українцями, коли
вони приходили на допомогу один одному.*

Григол Катамадзе

Україну й Грузію єднають давні зв'язки в галузі культури, науки, освіти, політики, економіки тощо. Про історію цих контактів, починаючи від найдавніших часів і завершуючи сьогоденням, написано багато – набереться на томи. У різні історичні періоди грузинсько-українські відносини послаблювалися й посилювалися, але ніколи не припинялися. Цю перманентну взаємодію наочно демонструє мова, передовсім лексика грузинського походження, яка збагатила й розширила словниковий склад української мови. Картвелізмат притаманна семантична поліфункційність. Продуктивний тип сформували, зокрема, ті, які номінують людей за різними ономасіологічними ознаками, культурні поняття, артефакти, страви, напої, напр.: *джавахи, імеретинці, кахетинці, карталінці, мегрели, пховці, хевсури; тамада; давлурі; сакля; чурек, бастурма, лаваш, мчаді, хачапурі, чурчхела; чача.*

Від кінця 80-х років ХХ століття зв'язки між Україною і Грузією набули нової якості. Багато спільного, що пережили дві на той час уже самостійні держави, які постали після розпаду Союзу РСР, два братніх народи із самобутніми звичаями, традиціями, культурами, не могло не позначитися на українській національно-мовній картині світу.

Вигядно вирізняється в цьому контексті лексико-семантичне і граматичне об'єктування в сучасній українській мові досвіду грузинсько-українських реформ 2004–2016 років. Цей аналіз опертий на екстралінгвальне тло, що вможливорює розкриття причин з'яви окремих лексичних одиниць, елементарних і неелементарних словосполучень, перифрастичних структур, які номінують грузинсько-український досвід реформ означеного періоду й самих реформаторів.

Одним із основних авторів і безпосередніх утілювачів реформ, що відбувалися в Сакартвело після Трояндової революції, а за часів перебування при владі Петра Порошенка перенеслися й в Україну, є экс-президент Грузії Міхеїл Саакашвілі. Що до сутності самих цих

реформ, то вони охопили різні сфери державного управління, зокрема правоохоронну систему, освіту, медицину. Грузії надзвичайний успіх принесли передусім детінізація, нещадна боротьба з корупцією і прийняття Закону про люстрацію, згідно з яким колишні співробітники спецслужб СРСР, комуністичні партійні лідери були позбавлені права обіймати високі державні посади.

Стосовно ж лінгводокументування сучасних українсько-грузинських зв'язків, то один з яскравих виявів його – віднедавна активне побутування в українській мові лексеми *грузинізація* з властивою їй специфічною семантичною структурою. Відомо, що типовим для цього слова як компонента лексико-семантичної парадигми, сформованої в радянську добу на базі субстантивів *українізація, білорусизація, естонізація, литовізація, латвізація, вірменізація, азербайджанізація, молдовізація, узбекізація, киргизація, казахізація, туркменізація, таджикізація* з ідентифікувальною семою 'впровадження рідної мови й культури в різні сфери суспільного життя', є значення 'все, що пов'язане з впровадженням грузинської мови та культури в усі сфери суспільного життя', напр.: *Хіба не абсурд – репетувати про **українізацію** в Україні? Чомусь ніхто не кричить про насильницьку **грузинізацію** у Грузії, **вірменізацію** у Вірменії чи **естонізацію** в Естонії* (Анатолій Ковальчук). Принагідно зауважимо, що конститuentам аналізованої парадигми протиставлена своїм планом змісту лексична одиниця *росіїзація* (*російщення, русифікація* або ще *москалізація*) – 'усе, що пов'язане зі зміцненням російської національно-політичної переваги в країнах, які входили (входять) до складу Росії або перебували (перебувають) у сфері її мовного, культурного й іншого впливу', напр.: ***Русифікація Білорусі, докладніше москалізація** або **росіїзація**, – політика навмисного відриву білоруського народу від історичних традицій, культури і мови та насадження російської мови з її культурою* (Інтернет-ресурс).

Процес семантичного оновлення в українській мові іменника *грузинізація* полягає в тому, що за ним під дією екстралінгвальних чинників – суспільно-політичних, економічних, освітніх, культурних й інших трансформацій – закріпилися такі нові значення, як 'використання моделі реформ, що здійснювалася в Грузії за часів президентства Міхеїла Саакашвілі, в Україні' і 'прихід до української влади грузинських реформаторів – Міхеїла Саакашвілі та його команди', пор.: *"**Грузинізація** правоохоронних органів має посприяти реалізації антикорупційного натиску Саакашвілі"* (Марія Тимощук) і Також

Барвіненко додав, що “повзуча **грузинізація**” української політики за останні кілька місяців не показала жодних позитивних результатів: “Грузинські фахівці – це нав’язаний Україні міф...” (Інтернет-ресурс). Виразною, не позбавленою гумору ілюстрацією приходу до різних гілок української влади грузинів, тобто з’яви грузинської квоти в ній, є такий політичний анекдот:

Прем’єр-міністр Яценюк відкриває засідання Кабінету Міністрів і вітається:

– Добрий день, панове міністри!

– Гамарджоба, генацвале! – дружно відповідають прем’єрові члени Кабінету Міністрів (див.: [4]).

Після звільнення Давіда Сакварелідзе з посади заступника Генерального Прокурора України, Сандро Квіташвілі з посади міністра охорони здоров’я України, після невдалих спроб реформ за безпосередньою участю грузинської команди на чолі з експрезидентом Грузії, добровільних відставок голови Одеської обласної державної адміністрації Міхеїла Саакашвілі, керівника Національної поліції України Хатії Деканоїдзе, заступника міністра внутрішніх справ України Еки Згуладзе, начальника Головного управління Національної поліції в Одеській області Георгі Лорткіпанідзе, керівника Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України Георгі Грігалашвілі, керівника Державної реєстраційної служби України Джоби Ебаноїдзе та ін. з’явилися й відразу опинилися в зоні функційної активності лексеми *дегрузинізація* та *грузинопад*. Остання корелює зі словом-новотвором *ленінопад* (‘демонування й пошкодження пам’ятників Володимирові Ульянову [Ленінові] в Україні, що розпочалося під час Революції Гідності’). Ці лексичні одиниці репрезентують значення ‘відхід від влади грузинських реформаторів – Міхеїла Саакашвілі та його команди’, напр.: *А я ще недавно попереджав, що у нас скоро почнеться “дегрузинізація”* (Віталій Бала); *А дегрузинізація влади в Україні тим часом триває* (Іван Гарагонич); *... 9 листопада з відставки губернатора Одеської області Міхеїла Саакашвілі в Україні розпочався грузинопад...* (Інтернет-ресурс); *Соцмережі про відставку Марушевської та Деканоїдзе: “В Україні – грузинопад”* (Інтернет-ресурс).

Лексеми *грузинізація* і *грузинопад* (*дегрузинізація*) утворюють семантичну опозицію антропоцентричного зразка з оцінним характером ‘позитивне’ – ‘негативне’, яка ввійшла у свідомість

українців через винятково ціннісні для них сьогодні категорії ‘надія на краще’ і ‘втрата надії на краще’.

Основним мовним носієм значення ‘використання моделі реформи, що здійснювалася в Грузії за часів президентства Міхеїла Саакашвілі’ є елементарне іменниково-прикметникове словосполучення *грузинські реформи*, на основі якого постали такі граматично однотипні з ним неелементарні синтаксичні структури, як *власне грузинські реформи*, *українсько-грузинські реформи*, *ефективні грузинські реформи*, напр.: **Грузинські реформи** були просякнуті духом лібертаріанства (Інтернет-ресурс); **Власне грузинські реформи** – це ті зміни, якими так захоплюється нинішнє керівництво країни і декларує, що хоче їх впровадити (Інтернет-ресурс); *Хатія Деканоїдзе: українсько-грузинські реформи* (Інтернет-ресурс); **Ефективні грузинські реформи**, на жаль, не прижилися в Україні (Інтернет-ресурс). Поряд із розглядуваними конструкціями в сучасній українській мові активно запобутували іменниково-прикметникові словосполучення *грузинське диво* і *грузинське чудо*, за допомогою яких “вторинно позначено те, що має власне найменування” [3, с. 89]. Їх об’єднує ад’єктивний компонент зі значенням ‘етнічна належність’. Граматично панівні субстантиви *диво* і *чудо* як своєрідні семантичні субститути лексеми *реформа*, крім плану змісту ‘перетворення, нововведення, яке не знищує чинні структури’, експліцитно актуалізують значеннєвий відтінок ‘те, що викликає подив, здивування’, напр.: *Саакашвілі пообіцяв Порошенку “грузинське диво”* (Інтернет-ресурс); *Грузинське “диво” у боротьбі з корупцією* (Інтернет-ресурс); *Вже можна говорити про “грузинське чудо”, і не тільки економічне, а й морально-ментальне* (Григол Катамадзе).

Описувані конструкції можуть набувати ускладненої будови – *грузинське економічне диво*, *грузинське економічне чудо*, напр.: **“Грузинське економічне диво”** – так назвали економісти та історики значні темпи економічного та соціального розвитку Грузії (Інна Головенко); *Незабаром, за його [Саакашвілі] словами, в Україну прибуде команда грузинських реформаторів, які кілька років тому створили “грузинське економічне диво”* (Андрій Сова); *Світовий банк, аналізуючи “грузинське антикорупційне диво”, назвав фактором № 1 наявність політичної волі у керівництва держави* (Володимир Іванов); *Сьогодні багато говорять про грузинське економічне чудо* (Андрій Сова). Екстралінгвальні мотиви для такої вторинної номінації очевидні: “... за даними Всесвітнього банку, за

легкістю ведення бізнесу Грузія посіла 11 місце, залишивши позаду Японію та Німеччину (для прикладу, Росія у цьому списку на 120-му місці, Україна – на 142-му). За рівнем економічного зростання у 2011 році Грузія вийшла на 3 місце у світі, займає 5 місце за рівнем корупції у політиці та 29 місце за рівнем економічної свободи. За підсумками 2011 року Грузія дістала перше місце у рейтингу 183 країн за кількістю зареєстрованого майна” [1, с. 115]. Сфера описових найменувань, про які мовиться, продовжує ширитися: грузинські реформи називають ще *найшвидшим курсом радикальних перетворень в історії, шоковою терапією для хабарників, суспільства в цілому (загалом)*, напр.: *Економісти і політичні експерти, що побували в Грузії, практично всі сходяться на одному: Михайло Саакашвілі і його колеги провели ліберальні реформи, які можуть увійти у підручник економіки як **найшвидший курс радикальних перетворень в історії*** (Інтернет-ресурс); *Реформи, яких вжила нова влада, стали справжньою “шоковою терапією” як для хабарників, так і для суспільства в цілому* (Інтернет-ресурс).

Найтипівішим репрезентантом значення ‘прихід до української влади грузинських реформаторів – Міхеїла Саакашвілі та його команди’, закріпленою за лексемою *грузинізація*, є позбавлені семантичної конотації елементарні іменниково-прикметникові, іменниково-іменникові й прикладкові словосполучення *грузинські реформатори, грузинські спеціалісти, грузинські управлінці, грузинська команда, реформатори із Грузії, спеціалісти із Грузії, грузини-реформатори*, а також посталі на їхній базі однотипні щодо частиномовної природи неелементарні словосполучення здебільшого з тим самим ад’єктивним компонентом у ролі виразника етнічної належності й іншими неоднорідними стосовно формально-граматичної організації та семантико-синтаксичної спеціалізації конститuentами – *грузинські реформатори на українській службі, грузинські реформатори з команди Саакашвілі, грузинська команда Міхеїла Саакашвілі, грузинська команда реформ, молода команда реформаторів на чолі з Міхеїлом Саакашвілі, грузинська команда українських реформаторів, команда реформаторів із Грузії, команда грузинів-реформаторів*, напр.: *Що **грузинські реформатори** роблять в Україні?* (Анастасія Рінгіс); *Говорити про результати діяльності **грузинських спеціалістів** в Україні поки зарано, вважають експерти* (Інтернет-ресурс); *Михайло Саакашвілі і **грузинські управлінці** прибули в Україну* (Інтернет-ресурс); *З боку нової української влади поява*

реформаторів із Грузії не віщувала якоїсь небезпеки ... (Олександр Радчук); **Якщо партія Саакашвілі переможе в Грузії, грузинська команда поїде разом з ним** (Бачо Корчілава); **До інших грузинських реформаторів на українській службі претензій у прокуратури Грузії немає** (Інтернет-ресурс); **Грузинські реформатори з команди Саакашвілі, які не знайшли собі застосування на батьківщині після зміни влади, працюють на благо України** (Інтернет-ресурс); **Почала рідшати “грузинська команда реформ” ще раніше** (Інтернет-ресурс); **Грузинська команда українських реформаторів нарешті отримала шанс побороти корупцію в Одеській області** (Інтернет-ресурс); **10 років тому в результаті “Трояндової революції” у Грузії прийшла до влади молода команда реформаторів на чолі з Михайлом Саакашвілі** (Інтернет-ресурс); **У команді грузинів-реформаторів сьогодні гучні відставки** (Інтернет-ресурс); **Наразі найбільше грузинів-реформаторів залишається в команді Міністерства юстиції** (Олександр Радчук).

Розряд семантично конотованих носіїв описуваного значення слова *грузинізація* сформували елементарні й неелементарні іменниково-прикметникові й іменниково-іменникові словосполучення *грузинські легіонери, грузинські місіонери, грузинські варяги, десант грузинських управлінців, клуб грузинських силовиків, варягокартвели зі свити Саакашвілі* й ін., напр.: **Грузинських легіонерів** набагато більше, ніж шашличних, що відкрилися в останні два роки (Артем Бобров); **“Грузинські місіонери”** посипалися на нашу голову, як з рогу достатку... (Артем Бобров); Після відходу з поста глави Одеської області Михайла Саакашвілі ще одна чиновниця з так званих **грузинських варягів** покинула свій пост (Інтернет-ресурс); Важливим сигналом того, що в кабінетах влади переважають рішучі настрої щодо реформ, стало запрошення для співпраці до Києва цілого **“десанту” грузинських управлінців**, яким у своїй країні, починаючи з 2004 року, вдалося здійснити справжній реформаторський прорив (Андрій Кондратенко); **Замикає грузинський клуб силовиків у Одесі глава МВС України в Одеській області Георгій Лорткіпанідзе** (Артем Бобров); [Саакашвілі йшов в Україну, як тріумфатор, як рок-зірка, ведучи за собою цілу команду менших варягів. Після року з невеликим ситуація у нього далеко не така райдужна.] Можливо, в результаті деякі **варягокартвели з його “свити”** виявляться більш успішні в нашій країні, ніж їх ватажок (Віктор Трегубов).

Новотвори на взірць *міністри-варяги, варяги-реформатори, васали-реформатори, іноземний легіон чиновників*, які входять до компонентного складу щойно аналізованого розряду перифраз, ідентифікуються як із грузинами, так і з представниками інших держав, що є учасниками здійснюваних в Україні реформ, як-от: Наталія Яресько – американка українського походження, Айварас Абромавичус – литовець, Уляна Супрун – канадійка українського походження, Войцех Бальчун і Словомір Новак – поляки, Марія Гайдар – росіянка, напр.: *Чому **варяги-реформатори** не стали панацеєю для України* (Віктор Трегубов); ***Варяги-реформатори** на чолі з Саакашвілі можуть перемогти партію влади в недалекому майбутньому* (Інтернет-ресурс); *“Вкотре переконаюсь, що **іноземний легіон чиновників** запрошують на державні посади з одним завданням – бути дорогою ширмою афер, корупції та договорняків”* (Олександр Аронець). Прихід в уряд, правоохоронні й інші державні органи цілої когорти іноземних фахівців об’єктивує в мові також прикладкове словосполучення *проект “Варяги”*, напр.: ***Проект “Варяги” офіційно закритий: чому пішла Хатія Деконаїдзе*** (Інтернет-ресурс).

Актуалізаторами негативної конотації в досліджуваних лінгвоструктурах є іменники *васал, варяг, місіонер, десант* та ін. Так, субстантиви *васал* і *варяг* експліцитно реалізують відповідно семи ‘знаний підданий’, ‘найманець’, а лексема *місіонер* – сему ‘поширювач, упроваджувач свого економічного, політичного, духовного чи якого-небудь іншого не-своєму просторі’, десант – ‘ведення яких-небудь дій на чужій території’. За грузинськими реформаторами закріпилися й такі описові найменування, як *команда земляків Сталіна, сини мандаринової республіки*, напр.: ***Команда земляків Сталіна, що розмістилася на давній українській землі, не обмежується лише “одинадцятьма друзями Саакашвілі”*** (Артем Бобров); ***Майже всі сини мандаринової республіки живуть або в шикарних зйомних квартирах у центрі Києва, або в готелях типу Hyatt Regency*** (Артем Бобров). Якщо перше з них має відносно нейтральне значення, на яке нашаровується ледь відчутна емоційно-експресивна тональність, то друге наділене специфічним семантичним відтінком із виразним іронічним забарвленням. *Земляками Сталіна* традиційно називають тих, хто народився у грузинському місті Горі – малій батьківщині Йосипа Сталіна. Установлення ж зв’язку між діяльністю грузинських реформаторів, їхнього лідера Міхеїла Саакашвілі з тираном та ворогом

людства – один із яскравих мовних засобів реалізації негативної конотації.

Нарешті, спостережено ще одне цікаве явище: тиражованими стають перифрастичні структури, які виразно характеризують дії і вчинки членів грузинської команди реформаторів. Головного спічрайтера Міхеїла Саакашвілі, колишнього міністра економічного розвитку Грузії (2006–2008 рр.), голову Адміністрації Президента Грузії (2005–2006 рр.) Георгія Арвеладзе називають *головним грузинським спецом із “засмоктування” західних грошей*, экс-заступника міністра внутрішніх справ України, колишнього заступника міністра внутрішніх справ Грузії (2005–2012 рр.) Еку Згуладзе – *легендою грузинських реформ*, экс-керівника Національної поліції України, колишнього міністра освіти і науки Грузії (2012р.) Хатію Деканоїдзе – *політичною заробітчанкою, одним із найпотужніших представників грузинської команди реформаторів, однією з останніх зірок-реформаторів*, экс-міністра охорони здоров'я України (20142016 рр.), міністра праці, охорони здоров'я і соціального захисту Грузії (20082010 рр.). Сандро Квіташвілі – *одним із перших грузинів в українській владі*, заступника глави Національного антикорупційного бюро України Гізо Углава – *знаковою фігурою серед грузинських реформаторів*.

Найширше перифрастичне поле має ім'я “Міхеїл Саакашвілі”. Одиниці цього поля диференційовано на нейтральні або відносно нейтральні (*грузинський реформатор, грузинський кум Ющенко*) та оцінні (*успішний президент, американський васал*). З-поміж останніх вирізняється позитивно й негативно конотовані описові найменування. Пор.: *Міхеїла Саакашвілі – грузинського реформатора... – в народі вже давно називають просто “Міхо”* (Микола Іванов); *Грузинський кум Ющенко заборгував Україні \$ 200 млн* (Валерій Коновалюк); *[Обидві революції – Помаранчева та Трояндова – змінили свої країни.] Але найсмішніше чи, радше, найтрагічніше, що при усьому цьому Грузія, яка мала **успішного президента**, і Україна, яка мала бездарного керівника, в результаті допустили контрреволюцію* (Наталія Балюк) і *Натомість російські ЗМІ і так звані “незалежні публіцисти”, колумністи й аналітики пропутінських видань кричали в усі рупори: до влади рветься ... “американський васал”* (Микола Іванов). Семантичний спектр перифрастичних структур із позитивним змістом широкий. Їхнє ядро становлять ті одиниці, що характеризують Міхеїла Саакашвілі як президента й політика. Його називають *благодословенним наступником Шеварнадзе, трояндовим президентом, президентом,*

здатним працювати на світлу сторінку в історії своєї країни, президентом-прагматиком, напр.: **Трояндовий президент** готується до дострокових виборів (Інтернет-ресурс); Вони [грузини] обрали **президента, здатного працювати на світлу сторінку в історії своєї країни** (Іван Варченко); **Саакашвілі був президентом-прагматиком** (Наталія Балюк). Що ж до реформаторської діяльності Саакашвілі, то її демонструють перифрастичні структури **переможець корупції, подвижник реформ, натхненник грузинського дива, людина з міжнародною репутацією одного з найуспішніших реформаторів, значний реформатор, який зробив Грузію лідеркою Європи, генератор реформ, найупізнаваніший керівник українського регіону**, напр.: **І та війна [2008 року] сприяла десақралізації його образу [Саакашвілі] переможця корупції, подвижника реформ** (Олег Кудрін); **Насправді призначення экс-президента Грузії, натхненника “грузинського дива” на, здавалося б, “дрібну” для його масштабу посаду очільника Одеської ОДА стало більшою несподіванкою, ніж заява про відставку** (Віктор Біщук); **На допомогу був прикликаний Саакашвілі – людина з міжнародною репутацією одного з найуспішніших реформаторів** (Марія Тимошук); **Саакашвілі запам’ятовується як значний реформатор, який зробив Грузію лідеркою Європи** (Інтернет-ресурс); **Довіра громади до керівника, генератора реформ [Саакашвілі] – найважливіший чинник, без якого практично неможлива чесна і самовіддана мобілізація суспільства** (Іван Варченко); **[Міхо керував Одеською ОДА півтора року...] Весь цей час Саакашвілі залишався найвпізнаванішим керівником українського регіону** (Інтернет-ресурс). Найвищий ступінь оцінки містить описовий зворот **батько грузинського дива**, напр.: **[У якийсь момент ... публічна діяльність затьмарила виконану ним [Саакашвілі] роботу в Одеській області.] Яка ... не настільки крута, як очікувалося від батька “грузинського дива”** (Віктор Трегубов). Батьком грузинських реформ по праву вважають Каху Бендукідзе, який був “основним ідеологом економічного реформування в команді Саакашвілі” [7]. Як бачимо, аналізована перифрастична структура втрачає свою первинну закріпленість за одним денотатом і зазнає ще однієї вторинної номінації, набуваючи здатності прикріплюватися до іншого денотата [2, с. 10], які є схожими один на одного за багатьма характеристиками. Йдеться про дії, вчинки, реформаторські досягнення тощо Кахи Бендукідзе й Міхеїла Саакашвілі.

Екс-президента Грузії як успішного реформатора промовисто характеризує описова назва *символ надії*, обидва компоненти якої заряджені високим змістовим потенціалом, напр.: *У свідомості багатьох українців Міхо став символом надії* (Микола Іванов).

З-поміж позитивно маркованих описових найменувань вирізняються ті, що характеризують риси вдачі колишнього президента Грузії, його харизматичний імідж: *таран, який може розбити будь-яку стіну, чи не найпотужніший у публічному плані “новий українець”, запальний грузин, володар особливої харизми*, напр.: *У кулуарах української політики його [Міхеїла Саакашвілі] порівнювали з тараном, який може розбити будь-яку стіну* (Марія Жартовська, Роман Кравець, Роман Романюк); *Сьомого листопада з посади голови Одеської ОДА пішов чи не найпотужніший у публічному плані “новий українець” Міхеїл Саакашвілі, фактично оголосивши війну Петру Порошенку* (Роман Кравець, Роман Романюк); ... *справжньою мішенню запального грузина став тодішній прем’єр-міністр України, лідер “Народного фронту” Арсеній Яценюк* (Інтернет-ресурс); *“Як володарю особливої харизми Саакішвілі постійно довелось доводити свою неординарність і політичну мудрість за допомогою масових піар-технологій на рівні пропагування та інсценованих геройств”, – зауважує фахівець [Купрашвілі] (Інтернет-ресурс).*

Після збоїв у грузинсько-українських реформах, що стали резонансними подіями в суспільстві, а особливо після того, як Міхеїл Саакашвілі склав повноваження голови Одеської ОДА, досліджуване перифрастичне поле почали активно заповнювати негативно конотовані описові найменування. *Грузинський авантюрист, американський васал, слуга госдепу, який прагне перетворити Україну на маріонетку і сателіта США, найбільший із варягів, грузинський варяг, головний варяг, банальний балабон, лялька-петрушка, таран проти прем’єра Арсенія Яценюка – ось далеко не весь перелік їх: ... до влади рветься “грузинський авантюрист”, “американський васал”, “слуга госдепу”, який прагне перетворити Україну на маріонетку і сателіта США* (Микола Іванов); *Експерти та політики вголос почали говорити про те, що ще одна ціль, яку поставив перед грузинським варягом Порошенко, – торпедувати команду “Народного фронту” у владі і Яценюка персонально з метою зміщення з посади прем’єра* (Віктор Біщук); *Нарешті, наш головний варяг, Михайло Саакашвілі* (Віктор Трегубов); *Зараз найбільший із “варягів” – колишній президент іншої держави – подав*

у відставку (Віктор Трегубов); Чи знав президент, що його посланець в пріоритетний регіон [Міхеїл Саакашвілі] – банальний балабон, лялька-петрушка? (Марина Данилюк-Єрмолаєва).

Відтоді, як колишній керманіч Грузії оселився в Одесі й обійняв посаду голови обласної державної адміністрації, у мові з'явилися суб'єктивно-оцінні перифрази на позначення міста Одеси, яке Міхеїл Саакашвілі обіцяв перетворити на курортний рай. Самого ж Міхеїла Ніколезовича поіменовано *грузинським одеситом*: *Одеса ... у силу присутності там Михайла Саакашвілі, зараз є центром грузинської політичної думки і "хінкальною № 1" одночасно* (Артем Бобров); *Як Саакашвілі виконує свої обіцянки та чи пройде грузинський одесит тест на брехню* (Інтернет-ресурс).

Отже, реалізація грузинсько-українських реформ, про яку так гучно велися донедавна розмови й не вщухли дискусії нині, знайшла своє безпосереднє віддзеркалення в мові: наповнилося українським змістом слово *грузинізація*, утворився його антонім – *грузинопад* (*дегрузинізація*), з'явилися численні описові найменування успішного грузинського досвіду в реформуванні країни й не зовсім вдалого застосування його в українських реаліях, активних реформаторів команди Міхеїла Саакашвілі. Цей суспільно-мовний процес триває. Колишній грузинський президент та його односторонні одержали українське громадянство, заявляють про свій намір працювати на благо нашої держави, створюють новий партійний проект "Рух нових сил", щоб "покласти край бар'єрному дерібану країни" [6]. Можливо, тільки-но сформована перифраза *драйвер нової політичної сили*, яка характеризує лідера цього проекту, стане новою успішною точкою відліку в діяльності грузинської команди українських реформаторів, у нинішніх українсько-грузинських відносинах. "... Саме слово "рух", – наголошує Міхеїл Саакашвілі, – відображає все, що ми робимо, воно символ змін, символ перемоги" [5]. Хочеться вірити, що зміни й перемоги неодмінно наспіють. У цьому процесі незаперечною залишається одна дуже важлива істина: мова обов'язково задокументує все перебуле, отже, збереже його і цим самим дасть змогу прийдешнім поколінням об'єктивно оцінити набутки і втрати своїх предтеч.

Література

1. Головенко І. Нотаріат в умовах грузинського економічного дива / Інна Головенко // Мала енциклопедія нотаріуса : наук.-практ. журнал. – 2012. – № 5 (65). – С. 115–120.

2. Євсеева Г. П. Перифрази в мові сучасних газет: (на матеріалі українських газет 80–90 років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова і література” / Г. П. Євсеева. – Дніпропетровськ : Б.в., 2002. – 20 с.

3. Кожин А. Н. Перифрастические построения в языке советской эпохи / А. Н. Кожин // Русский язык в школе. – 1977. – № 7. – С. 8994.

Найкращі зми тепер їдуть до нас, а не в Москву [Електронний ресурс] // Волинь : електронне видання. – 2011. – 12 трав. – Режим доступу: <http://archive.volyn.com.ua/?rub=7&article=0&arch=1904> (дата запиту: 15.05.2015). – Назва з екрана.

4. Саакашвілі анонсував відкрити Раду свого нового “Руху” [Електронний ресурс] // Українська правда. – 2016. – 19 листоп. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/11/19/7127349/> (дата запиту: 22.11.2016). – Назва з екрана.

5. Саакашвілі розповів, як створюється широка опозиційна коаліція [Електронний ресурс] // Експрес online. – 2017. – 5 лют. – Режим доступу: <http://www.expres.ua/news/2017/02/05/226569-saakashvili-rozpoviv-stvoryuyetsya-shyroka-opozyciyna-koaliciya> (дата запиту: 05.02.2017). – Назва з екрана.

6. Ференс Б. Реформи в Грузії: міфи та реальність [Електронний ресурс] / Богдан Ференс // Українська правда. – 2012. – 17 квіт. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2012/04/17/6962851/> (дата запиту: 20.04.2015). – Назва з екрана.

10. ВЛАСНЕ МОВОЗНАВЧИЙ І СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ЗМІСТ ЩОДЕННИКОВОГО ДИСКУРСУ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

З-поміж письменницьких діаріюшів щоденники Олеся Гончара вирізняються глибиною мотиваційної бази: у них, по-перше, органічно синтезоване ретельне фіксування подій із творчою діяльністю, по-друге, злите воєдино документально-художнє начало з публіцистичним. Гончар належить до тих діаристів, дискурс яких виходить за мнемонічну сферу, тобто протистоїть сухому констатуванню фактів, документуванню подій, явищ, опису людей і всього, що їх оточує. Періодичні нотатки, окремі сюжети являють собою оцінні мовні жанри з особливими аксіологічними параметрами, які зорієнтовані передовсім на власну систему цінностей, що корелює з найвищими соціальними стандартами.

Для щоденникового дискурсу Олеся Гончара найтиповіша комунікація “Я–Я” (за Ю. М. Лотманом), коли носієм інформації, її

оцінювачем є сам автор. Автокомунікація має здебільшого інвенційний характер. Письменник передбачав, що його діаріуш дійде до читача, він навіть планував оприлюднити його в останні роки життя. Цим “Щоденники” Олесь Гончара протистоять, до прикладу, “Синій книзі” Володимира Малика, яка має авторський підзаголовок “Записки для себе”, чи “Окрайцям думок” Василя Симоненка, до якої подано промовистий авторський епіграф: “Читати без дозволу чужі щоденники – Еверест підлості. Невідомий афоризм простака Вільсона”.

До найважливіших змістових ліній щоденникового дискурсу Олесь Гончара, розсосереджених у різночасових записах, слід віднести власне мовознавчу та соціолінгвістичну. Спектр порушених і вдокладнено розв’язаних проблем досить широкий: вічність мов, глотогенез, походження української мови, зв’язок мови й суспільства, українсько-російський білінгвізм.

Щодо вічності мови, то в Олесь Гончара свої міркування: вигубити мову не так просто, як декому здається. Мови старогрецьку, латинську, санскрит віднесено до розряду мертвих умовно, оскільки вони збереглися в житті людства завдяки вічним творінням поетів, мислителів, учених. Не зникла безслідно й провансальська мова, бо її обезсмертив Містраль. Безнадійно втрачені мови (наприклад, іврит) можуть одержувати нове життя через віки забуття. За переконанням письменника, будь-яка мова – явище національне і вселюдське, її зникнення збіднює окремих народ і світ загалом. Мова є не просто складником культури, а основним генофондом її, “і все залежатиме від того, чи зуміємо зберегти її в усьому історичному багатстві” [1, т. 3, 31 липня 1986].

У щоденниках знайшла належне висвітлення теорія виникнення мови. Гончар не визнавав загальноприйнятої концепції еволюції (“мавпячої теорії”), вважав, що вона “зручна для тих, хто мало думає... Чому така стабільність людських рас? Упродовж тисячоліть не помічено анінайменших змін... І чому саме так розселилися? Європа – білі, Азія – жовті, Африка – чорні. Наче хтось вищий поділив планету – як між дітьми” [21 грудня 1976]. Він критикує вульгарне примітивне безбожництво, яке прикривалось Дарвіновим ученням (сам письменник, як відомо, протестував проти цього). Олесь Терентійович ніколи не пропускав нагоди поспілкуватися з ученими, які досліджували еволюцію людини, студіював наукові праці, що стосуються цієї проблеми, й обов’язково занотовував почуте від когось і почерпнуте з книги. Найбільшим

авторитетом для нього був Володимир Вернадський, який вважав, що виникнення життя – то сфера недосяжного для нас, безодня тайн [24 вересня 1981]. На думку Олеся Терентійовича, мова твориться колективно, за безпосередньою участю умудреного людського досвіду, і закоханої юності, і навіть розбурханої дитячої уяви.

У щоденниках досить добре висвітлена теорія походження української мови. Сучасна наука сприйняла версію Олеся Гончара, що стосується цієї проблеми, зокрема той її аспект, що наша мова, як і інші слов'янські, бере свій початок із мови спільнослов'янської або її сліди треба шукати в XI столітті, а не в XIV, оскільки в цей час вона мала своє самобутнє обличчя, чітко вияскравлювалася з-поміж інших генетично споріднених мов своїми прикметами. Пропонована версія оперта на археологічні дані відомого вченого Алексеєва, згідно з якими нинішні українці та їхні предки VIII–XII ст. – одні й ті самі люди, які “не відрізняються...від середньовічних племінних груп, що увійшли до їхнього складу”, а також на розмову історика Ключевського зі студентами, яку зафіксував “якийсь Гордов”: “Уявіть собі, що Київ не був би взятий і зруйнований татарами. Він би залишався столицею великої руської держави. А Москва б залишалась напівфінським затишним містечком. Тож *офіційною* мовою держави стала б не суміш старослов'янської та фінської мов, а *слов'яно-українська!* І український письменник Гоголь не мусів би писати російською, а Пушкін писав би українською” [24 червня 1993].

У щоденниковому дискурсі піддано різкій критиці українсько-російський білінгвізм. Він, доводить Олесь Гончар, заповнивши освіту й усі інші сфери суспільного буття, виформував суржик. Самі творці двомовності не прогнозували тих наслідків, яких досягнуто, не сподівалися, наскільки сильно деформується мова на всіх її рівнях. Якби вони вдумливо читали Олександра Потебню, котрий запевняв, що дві порівнювані мови можуть мати однаковий ступінь досконалості за умови глибокої відмінності своєї будови, то не наважилися б на ті радикальні зміни, до яких удавалися. Виховувати високу мораль в умовах білінгвізму, який ущеплювали українцям упродовж століть, а по-особливому настирливо в радянську добу, неможливо. Лише рідна мова, на переконання Олеся Терентійовича, – основа духовного буття, а виявлення шани мові російській ціною приниження материнської мови є не чим іншим, як відступництвом, ренегатством [19 липня 1983]. Порівнюючи українців з іншими народами, а українську мову

з іншими мовами, роблячи екскурс у мовне минуле, Олесь Гончар доходить такого важливого висновку: якщо для інших етносів рідна мова – просто засіб спілкування, позаяк ті спокійні за її сучасний стан і майбутнє, то для українців вона щось значно більше, оскільки вони в постійній напрузі за долю найкоштовнішого скарбу, який залишили попередники. Мова для українців – пам’ять, честь і гідність, вона – саме життя. І це напевно так, бо скільки разів вони, утрачаючи й забуваючи слово матері своєї, потрапляючи в інше мовне оточення, опинялися на волосинці від непам’ятства, безчестя. Оте затяте й зачароване “бути чи не бути?”, наголошено в щоденниках, долається “через життєвість мови, через самосвідомість її носіїв” [24 жовтня 1983].

З’ясовуючи зв’язок між мовою і суспільством, Гончар дотримується тієї думки, що він обопільний: мова обслуговує суспільство, організовує його, а суспільство має невпинно дбати про розвій своєї мови та культури, причому “нормальне становище – це коли все суспільство живить свою мову і культуру” [1966, без дати]. Мову письменник ідентифікує з живим організмом, який може бути здоровим, хворим чи навіть мертвим. Самопочуття її значною мірою залежить від суспільного клімату, від ідеологічної температури. Мова, за автором “Щоденників”, – визначальна характеристика нації, найважливіший атрибут її.

Характеризуючи власне мовознавчі й соціолінгвістичні проблеми, Олесь Гончар не просто нанизує факти, а пропускає їх крізь власну інтелектуально-духовну сферу, вибудовує свою концепцію з притаманними їй граничною змістовою насиченістю й мовною поліфункційністю. У досліджуваному щоденниковому дискурсі загалом і в окремих погрупованих за різними критеріями його фрагментах гармонійно та природно інтегруються змістовий перехід, композиційно-мовленнєвою формою якого є міркування, і змістовий прорив, який демонструє не лише осягнення суті справи, а душевний стан автора, репрезентованого головню “Я-образом”, що є органічним складником автокомунікації “Я-Я”.

Література

1. Тут і далі вказуємо дату щоденникового запису: Гончар О. Щоденники : у 3 т. / Олесь Гончар; упорядкув., підгот. текстів, ілюстр. мат. В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1 (1943–1967). – 455 с.; Т. 2 (1968–1983). – 607 с.; Т. 3 (1984–1995). – 646 с.

11. ОРИГІНАЛЬНИЙ І САМОБУТНІЙ СЛОВНИК ПАМВИ БЕРИНДИ

*У сутолоці слів шукаю слово сутне
Із ласки протосингела Памва Беринди.*

Ігор Калинець

Українське словникарство має тривалу історію. Вона сягає часів Київської Русі, коли з'явилися перші невеликі рукописні словники. По-особливному активно розвивалася українська лексикографія, починаючи з XIV століття. Виняткове місце в цьому процесі відведено праці “Лексиконъ словенороскій и именъ тлъкование” Памви Беринди, що вийшла 390 літ тому (1627 рік) у друкарні Києво-Печерської лаври. Удруге вона побачила світ 1653 року в друкарні Кутейнського монастиря, що під Оршею в Білорусі. Автор був певен, що його великий труд “у потомных вдячность отнесеть”. Він не помилився. “Деякі сторони цієї лексикографічної праці, – справедливо переконував відомий мовознавець Петро Горещький, – не втратили свого значення й досі, зокрема для дослідження давнішої (XVI – XVII ст.) і навіть сучасної української мови, а так само і мови староруської”.

Беринда зізнається, що до його роботи було “много разорителей и хулниковъ”, а “помощниковъ и зидателей... вельми мало”. І якби там не діяли і перші, і другі, “Лексиконъ” став етапною віхою в нашій науково-духовній історії. Наголосимо, що йому передували такі важливі праці, як “Лексис. Сирѣчь реченія, вькратъцѣ събранны и из словенского языка на простый рускій діалектъ истолкованы” Лаврентія Зизанія на 1061 одиницю (1596 рік), рукописний словник на 10000 одиниць невідомого автора “Лексисъ с толкованіємъ словенскихъ мовъ просто”, опублікованій 1884 року Афілохієм у “Чтениях в императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете”. Однак ці лексикографічні студії не могли задовольнити потреби в тодішньому перекладному словникові. “Необхідно було укласти значно повніший словник, – слушно зауважує Василь Німчук. – Таким словником став «Лексиконъ словенороскій и именъ тлъкование»” Памви Беринди.

Про цього видатного лексикографа до нас дійшли скупі відомості. Не встановлено точної дати й місця його уродин. Дослідники припускають, що він народився не раніше 50-х і не пізніше 70-х років XVI ст. (між 1555 і 1560 рр.) у селі Чайковичі на Львівщині (тепер

Самбірський район). Скінчився земний шлях Памви Беринди 23 (за старим стилем – 13) липня 1632 року. Прах його покоїться в Києво-Печерській лаврі.

Існують різні думки про національність Беринди. Одні вважають його молдованином, інші – румуном, ще інші – українцем, вихідцем із Галичини або Волині. Переконливим аргументом на користь твердження про українське походження видатного лінгвіста свідчить ґрунтовне знання ним поряд із старогрецькою, латинською, польською, церковнослов'янською мовами української народної мови. Доречно в цьому зв'язку покликатися на таке оперте на переконливі факти твердження Василя Німчука: “Недарма Памво Беринда після пояснення значення церковнослов'янського реєстрового слова *бодене* (ц)... перед українським його перекладом (*шипшина*) вживає прислівник *по нашому*. Цей факт вказує на те, що рідною мовою Памви Беринди була українська мова. Очевидно, Памво Беринда народився і зростав десь на території поширення бойківського чи покутського діалектів або тих наддністрянських говорів, що прилягають до них. Про це свідчать відображені у віршах Памви Беринди, а ще більше в «Лексиконі», мовні факти з цих діалектів”. Беринда був високоосвіченою людиною свого часу. Він не лише мовознавець, а й талановитий письменник та перекладач, а ще – друкар, гравер, педагог. Відомо й те, що Беринда працював у Стратинській, Крилоській (тепер Івано-Франківській), Львівській, Києво-Печерській друкарнях, був викладачем у Київській братській школі. Найповніші відомості про його життя і творчість знаходимо в присвяті (передмові) й післямові до “Лексикона”. А ця праця (над нею Памво Беринда сумлінно трудився майже 30 літ), як уже було відзначено, – найвидатніше досягнення староукраїнської лексикографії. За своєю природою це перекладний (церковнослов'янсько-український) словник з елементами тлумачного, енциклопедичного та етимологічного словників. Складається він з двох частин, загальний його реєстр – 6982 слова.

До першої частини ввійшли загальнономвні слова (4980 одиниць), головню церковнослов'янські або й староукраїнські, які стали на той час уже незрозумілими (4980 одиниць). Зрідка трапляються тут запозичення зі старогрецької, латинської, польської, словацької, німецької, чеської, російської мов. Реєстрове церковнослов'янське або староукраїнське слово перекладено одним чи кількома близькими відповідниками, наприклад: *кровъ*: *домъ*, *стела*, *покры(т)є*, *драгарть*, *дахъ*, *намѣтъь*; *лѣто*: *время*, *рокъ*, *часть*, *годъ*, *годище*. Інколи автор

вдається до іншої лексикографічної технології, починаючи після реєстрового слова тлумачення, а вже потім подаючи перекладний відповідник. “Переклад кількома словами та наявність пояснень, – доводить Василь Німчук, – зумовлені не тільки багатозначністю реєстрового слова. Культурним діячам XVI – XVII ст. була добре відома діалектна роздрібність української народної мови. Тому, щоб читачам – носіям різних діалектів – було зрозуміле те чи інше слово, до реєстрового слова у перекладній частині старанно добиралися синонімічні й близькі за значенням слова”.

Мовний матеріал, що сформував основу першої частини “Лексикона”, дослідники поділили на п’ять груп: 1) спільні для церковнослов’янської і всіх східнослов’янських (української, білоруської та польської) мов слова (горе, кровъ, прихожу, високость, глибокость); 2) спільні для всіх східнослов’янських мов слова (болото, борозна, корова, солодкій); 3) власне українські слова (байка, бачу, баюра, каганець, калюжа, клуня, коваль); 4) запозичені з польської мови, але відсутні або рідко вживані в народній українській мові слова (барзо, валка [борба, подвигъ], варги [уста], велблю [величаю]); 5) слова “словенської мови”, що даються як переклади-відповідники до реєстрових слів (лоно [нѣдро], хулю [сѣменшаю]).

У другій частині “Лексикону” – “Именъ тлъкованіє” – подано 2002 слів, що є власними назвами, найменування місцевостей, предметів церковного вжитку, науковими номінуваннями тощо. Тут вони не перекладаються, як у першій частині, а розлого тлумачаться, наприклад: *хімера: коза, спереду лев, а ззаду змії, а посередині хімера.*

“Лексикон” Памви Беринди знайшов своїх шанувальників відразу після своєї з’яви у світ і не втратив значущості в наш час. Він, повторимо вслід за за вже згадуваним автором монографії “Історія української лексикографії” Петром Горецьким, важливий передовсім тим, що “підносив значення «роської мови», «мови простої» і, подаючи елементи живої народної мови, сприяв застосуванню таких елементів у літературному вжитку”. До найосновніших заслуг автора аналізованої праці віднесемо те, що він свій досвід вибудував на надбаннях тогочасної й давнішої лексикографії, заявив про окремішність та оригінальність української мови, якій судилося долати в наступні сторіччя аж занадмір тяжкі випробування.

12. ЛІНГВІСТИЧНИЙ ЗМІСТ НЕОПУБЛІКОВАНИХ ЛІСТІВ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА ДО ОЛЕКСИ ІЗАРСЬКОГО

Неопубліковане листування всесвітньо знаного славіста Юрія Шевельова з відомим українським письменником, літературознавцем, перекладачем Олексою Ізарським (Олексієм Мальченком), яке тривало півстоліття (1946–1996 рр.), багате українознавчим змістом. Потрапив цей епістолярій із міста Клівленда (США) до міста Полтави в 2007–2008 рр. Його передав розпорядник спадщини Олексія Григоровича Володимир Рінг удові українського майстра художнього слова, літературознавця, краєзнавця Петра Ротача Аллі Ротач. Петро Петрович тривалий час листувався з Олексою Ізарським, він одним із перших зняв завісу таємничості з цього імені в материковій Україні. У діаспорі Олексу Ізарського добре знали як автора прозових творів (“Чудо в Мисловицях”, 1944, “Ранок”, 1963, “Віктор і Ляля”, 1965, “Київ”, 1971, “Літо над озером”, 1971, “Саксонська зима”, 1972, “Полтава”, 1977, “Столиця над Ізаром”, 1986), літературно-критичного нариса “Рільке на Україні” (1952). З дозволу пана Рінга систематизацією листування, про яке йдеться, займався автор пропонованої читачеві праці [4] (див. також: [3]).

Юрій Шевельов наповнив свої листи важливими українознавчими подіями і фактами, густо населив їх постатями, які сумлінно трудилися на ниві української духовності. Окремий сюжет становлять лінгвістичні роздуми вченого-філолога. Це, зокрема, його міркування про виникнення й розвиток слов'янських мов (передусім української та білоруської), про становлення українського правописного кодексу, про суржик і російщення, про життєвий та науковий шлях українських мовознавців тощо. Розглянемо їх докладніше.

У кінці серпня 1951 року Шевельов повідомляє Ізарському, що завершив підготовку на семестр курсів, які почне читати в Гарвардському університеті (США) через тиждень, і приступає до написання “сочиненія” “Походження (чи постання) білоруської мови”. Відомо, що праця “Problems in the Formation of Belorussian” з'явилася 1953 року. У ній зроблено досить успішну спробу спростувати утрадиційнений у радянській науці безальтернативний погляд про шляхи виникнення східнослов'янських мов, про їхню спільносхіднослов'янську основу. Юрій Володимирович розвінчав версію Романа Якобсона про білоруську мову як проміжне – українсько-

російське – утворення. Мовознавець Шевельов, зауважують у статті “Юрій Шевельов як дослідник українсько-білоруських взаємин” Андрій Даниленко та Лев Чабан (Українська Вільна Академія Наук у США, Нью-Йорк), навів “переконливі аргументи на користь того, що білоруська мова постала внаслідок новітньої історичної експансії носіїв західної частини полоцько-рязанської діалектної групи на південь та поглинення ними північного окраю киево-поліських говорів. Попри свій розмірно молодий вік білоруська мова ... демонструє вкоріненість у передісторичних часах, чи то пак в праслов’янських тенденціях. А втім, це не дивно, бо йдеться тут про наслідки історичного послаблення зв’язків між північною та південною частиною однієї діалектної групи – киево-поліської, – яка ще з праслов’янських часів визначалася характеристичними рисами, спільними як для українських, так і для білоруських говорів” [1]. Наголошено в розвідці Андрія Даниленка і Лева Чабана й на тому, що Юрій Володимирович “досліджував різні аспекти побутування мови білорусів не ізольовано, але в ширшому контексті подій на теренах Східної Славії від ... праслов’янських часів через бурхливі події середньовіччя аж до сучасності”. Принагідно зробимо акцент і на такому сутнісному, на нашу думку, моменті: автором статті “Білорусизми” в “Енциклопедії українознавства” є Юрій Шевельов. У ній вирізнено передусім те, що “білоруська мова здавна виявляє чужі українській мові риси зв’язку з балтійським мовним союзом” й що ці мови мають багато спільного в словнику, наголосі, фонетичному й морфологічному розвитку [2, с. 132].

Готуючи працю про з’яву білоруської мови (як і української), Юрій Шерех добре усвідомлював, що наражає себе на небезпеку. У цитованому листі він пише, що його науковий аналіз не пов’язаний із симпатіями чи антипатіями, які “вдоволені не будуть. Але це та точка зору, звідки найлегше перевернути всі дотеперішні староруські концепції. Але це не буде в українському дусі. Тільки Вам по секрету: якщо я цю працю закінчу, виключать мене з усіх об’єднаних націй, бо це однаково проти шерсти нашим, росіянам і білорусам. Страшні речі відкриваються. Хоч і прості”. Завершено дослідження на початку 1952 року, що фіксує лист від 21 січня.

Не буде зайвим наголосити в цьому контексті на тому, що концепція Юрія Шевельова про праслов’янську мову як материнську колицку слов’янських мов (й української зосібна), про періодизацію історії української мови (протоукраїнська мова, VII–XI ст., староукраїнська мова, XI – кінець XIV ст., середньоукраїнська мова, кінець XIV – поч.

XIX ст., новоукраїнська мова) повносило ввійшла в науковий ужиток у материковій Україні аж у добу незалежності. Збулася, урешті-решт, у 90-х роках збіглого століття давня мрія вченого Юрія Шевельова про бажане або й обов'язкове співіснування альтернативних версій у науці, які, конкуруючи між собою, уможливають її поступ загалом і сприяють розв'язанню актуальних і недостатньо з'ясованих часткових проблем зокрема.

Радянські заідеологізовані догми руйнувати було нелегко, у чому переконує лист до Олекси Ізарського від 23 лютого 1992 року. З нього довідуємося, що Юрій Володимирович дістав другий том Української Літературної Енциклопедії, де вміщено статтю “Давньоруська мова”, зміст і форма викладу якої до глибини душі обурила його: вона “скандальна, як за Сталіна. До 15 ст. української мови не було, нет и быть не может. Ну, хай же таке уменіє редакції. – Але напиши хоч одно речення, що є ще інший погляд. Ні, мовчанка. Нащо давати місце й слово ворожим теоріям! Підписано, до речі, моїм дорогим колегою з Академії. І ідейним вождем. І властю предержашою”.

Вияскравимо ще один вельми важливий епістолярний факт: у білорусько-українських взаєминах Шевельов виходить за власне лінгвістичні береги: у листі від 18 серпня 1983 року він, порівнюючи історію становлення двох споріднених слов'янських народів-сусідів, указує й на таке: “... я взагалі проти того, щоб кривдити білорусів, бо вони й так на обох лопатках (а чи ми набагато кращі?)...” Питання, додамо від себе, не лише про день тодішній, а й про день нинішній Білорусі та України.

З листів дізнаємося також, що Юрія Шевельова цікавила доля багатьох лінгвістів, зокрема тих, котрих знищила або перемолола сталінська репресивна машина. Ще далекого 1952 року він розпочинає готувати для журналу “Україна”, який видавав упродовж 1943–1953 рр. у Франції український історик, літературознавець і публіцист Ілля Борщак, цикл статей про українських мовознавців. Першою з'явилася розвідка на два аркуші про Костянтина Михальчука. “Зібрав я всі його праці, – цитуємо лист від 22 січня 1952 року, – став читати – і переконався, що він був дуже цікавий учений, хоч і недоучений за українським звичаєм, але з купою майже геніальних проблисків, що багато в чому випередили науку його часу”. До заслуг Михальчука віднесено те, що він розглядає українські мовні факти не осібно, а на широкому славістичному тлі. Високу оцінку дано діалектологічним студіям вченого, зокрема його праці “Нарѣчія, поднарѣчія и говоры

Южної Росії в зв'язи з нареччями Галичини”, методиці огляду українських діалектів і говірок на основі систематичного анкетного обстеження, намагання вибудувати методологію мовознавства як самостійної науки, що являє собою систему систем, обґрунтуванню теорії мовної форми.

У планах Юрія Володимировича, ідеться в цьому самому посланні, – написати ґрунтовні студії про Всеволода Ганцова, Олену Курило, Петра Бузука. У Вінніпезі 1954 року вийшла монографія “Всеволод Ганцов, Олена Курило”, яку було перевидано в Києві 2002 року. До речі, авторство статей про цих відомих учених-лінгвістів в “Енциклопедії українознавства” належить Шевельову. Вважаємо за доречне в цьому місці звернутися до листа, датованого 15 березня 1952 року, про роботу Юрія Шевельова над англomовним виданням “Енциклопедії українознавства”: “Американське видання Енциклопедії буде трохи скороченим варіантом українського, але гірші статті викидаються і мають бути заступлені іншими. Інші треба скоротити і перередагувати відповідно до чужого читача. Все це пожирає силу часу, а надто листування з хмарою авторів. Тепер три чверті авторів ображені. Я вирішив повести справу культурно і узгоджувати зміни з авторами. А міняти треба силу, бо мало не всі науковці, щоб не запускатися в тему про рівень їх кваліфікацій до війни, по війні взагалі не читають жадної нової української літератури, очевидно, крім наукових дискусій в Укр. робітниках, Прометейх, Марсах і т. п. Ну, і в результаті машинка не сходить із стола. А кінець-кінцем ніхто того не читатиме, як ніхто не читав укр. видання, крім розділів про прапор, гетьманський період і православницьку церкву, бо там було цікаво, чиє зверху: голубе чи жовте, гетьман чи УНР, ну і церкви”.

До розмови про Всеволода Ганцова Шевельов повернеться в листах пізніше, коли ім'я цього талановитого науковця виринуло із забуття. Юрій Володимирович із радістю заявив про те, що в останньому – третьому – числі “Мовознавства” “реабілітували Ганцова і передрукували його статтю”, і водночас із прикрістю законстатував, що півреченням, завуальовано повідомлено про теорію походження української мови, яку той розробив, а натомість передруковано “його випадковий виступ на тему сучасної літературної мови”. Наслідок усього цього, висновує Юрій Володимирович, – “перекручений образ Ганцова. А все-таки, мабуть, навіть так краще, що його воскресили, ніж коли б далі ніхто про нього нічого не знав”.

Згадано підручник Олени Курило “Початкова граматики української мови” в листі від 5 квітня 1985 року в такому контексті: його в діаспорі не знайдено, а в Україні “він під замком”. До болючої теми про репресованих лінгвістів автор листів повертається в добу незалежності, коли відкрилася правда на всі страшні злочини. Ось фрагмент із послання від 5 грудня 1995 року: “Дістав книжечку, видану в СПб “Дело славистов”, – матеріали про заарештованих славистів і наколо, головне Дурново-Селіщева-Віноградова-Перетца, але також і нашої Олени Курило. Воно й не таке вже нове, але в систематичній презентації таки вдарає в ніс. І менше цікаво – за кілька років після арештів і розстрілів славистів, були постріляні і їхні слідчі... Ні, боротьба кляс не була боротьба абстрактних одиниць. Це було систематичне вбивство всіх конкретних людей, приналежних до кляси”.

Натрапляємо в досліджуваному епістолярію й на критичні епізоди. Коментуючи працю Августина Волошина “Практична граматики малоруської (рутенської) мови”, Шевельов у листі, відправленому 9 січня 1984 року, робить серйозний закид: “Волошин, мабуть, по злобі сунув нас до балканських слов’ян. Не дай Господи. Та вони ж дикі, і болгари, і серби! Правда, й ми добрі!”

Відомо, що Юрій Шевельов уважав Олександра Потебню одним з найвидатніших світових славистів. У листах до Олекси Ізарського, як і слід було чекати, значиться ім’я цього вченого. До століття від дня смерті Олександра Опанасовича Юрій Володимирович готувався дуже серйозно, у чому переконує послання від 25 березня 1991 року: “Дорогий Ізаровичу, поводжуся скандально, мовчу, ніби вже не живий. А воно тільки того, що пиячу без стриму. Не алькоголем, звиняйте за таке вираженіє. Коротко, історія така, що в грудні має бути сто років від дня смерті Потебні. А я вважаю його після Шевченка за першого нашого чоловіка. Ну, і відмовитися я не міг. До того ж, як почав працювати, відкрилися (біографічно беручи) такі тайни мадрідського двора, що мало де інде таке знайдеш... Текст хочуть від мене на кінець травня”. У листі від 14 липня 1991 року Шевельов пише, що його “Потебня ... закінчений”, але й далі невідомо, куди його везтимо: “чи то до Лондона, чи то до Харкова, чи то до обох – чи нікуди. Він замислений добре, а здійснений з великими вадами”. Ще в іншому листі від 22 вересня 1991 року повідомлено, що наукова розвідка про Олександра Потебню “народилася двійнятком. Одне – про нього взагалі, друге – про його тип української мови, якою він її хотів бачити”. Самооцінка така: “... вийшли прецікаві двійнятка”. Закралися,

щоправда, й деякі побоювання: “Але їхня дальша доля не в моїх руках. Повезу їх до країн європейських, і там вони або скиснуть, або заграють повним життям. Обидва ненормально довгі, і не можна передбачити, як світ їх сприйматиме. Та й сам родитель впадає в сумнів, який веде до розпуки”. Олекса Ізарський, потверджено в листі від 4 грудня 1992 року, високо оцінив дослідження, про яке йдеться. Шевельов зрадів, що “Потебня ... потішив” адресанта й надіслав йому таку інформацію біографічного характеру: “Штейн, мабуть, був петербурзький німець, мадам Штейн була сестра дружини Потебні, себто польського роду. У домі Потебні порядок, мабуть, був – тримала його Марія Францівна”. 19 березня 1992 року “дорогий Ізаровическ” одержав ще одну вістку: “Потебня мій уже в друкарні і навіть обіцяють цього тижня коректу, але обіцянки-цяцянки. Поза тим, повного Потебню з тієї книжечки Ви не побачите. Бо я намагаюся створити його психологічний портрет, але не переказую й не аналізую його наукових концепцій”.

Юрій Шевельов докладав неабияких зусиль, щоб з’явилася “«міні-хрестоматія» висловлень Потебні на теми національні й українські зокрема... Це була б книжка на яких 100 сторінок, усе, певна річ, передруки, але здебільша з рідкісних видань, яких ніхто не знає”. Він написав вступну статтю до неї, про що виповідає в листі від 23 лютого 1992 року.

Непокоїло Шевельова, що доробок Потебні не знайшов належного йому найпочеснішого місця в науково-духовній сфері українців і всіх слов’ян. З боєм він констатує в листі від 27 вересня 1989 року, що Іван Фізер підготував аж ніяк не ту книгу про Олександра Опанасовича, яку заслуговував цей учений. Вона – “великих слів велика сила, та всі дуже вчені, як той семінарист, що додавав де до всіх слів, поки коцюба не стукнула його по лобі. Тільки в випадку Фізера коцюби ще не було”.

Принагідно згадано в епістолярію й сучасних мовознавців – Ларису Масенко – “дочку письменника – Тереня” (13 лютого 1992 року), Ігоря Муромцева, “викладача нашої бідної мови в Харківському університеті”, який “видав ... книжечку. Без підлостей” (14 серпня, 24 серпня 1994 року).

Юрій Шевельов ділиться з Олексою Ізарським історією своїх неприємних, навіть подеколи ворожих взаємин із ученими-мовознавцями діаспори й Союзу РСР. Немилим його серцю був насамперед Роман Якобсн. Конфлікт із ним “перевернув ціле ... життя” Шереха, сказано в листі від 16 серпня 1967 року. “... за все мое життя, – покличемося на інше послання – від 24 січня 1987 року, – з

тисячі науковців найбільшим мерзотником був Якобсон, що мав би зватися Ягобсон (від Яго)". Недалеко від нього відійшов "сам рідний Білодід". Щоправда, цьому радянському вченому знайдено хоч якийсь виправдання: він "був усе-таки в імперії КГБ і гвинтику системі". Якобсон же "виконував свої обов'язки самотійно". Колишнім очільником Інституту мовознавства імені О. О. Потебні Академії наук УРСР Віталієві Русанівському й "покійному Білодідові з усіма Білодідовичами, яких сила силенна", Шевельов протиставляє в листі від 11 червня 1995 року директора новоствореного Інституту української мови Національної академії наук України Олександра Тараненка. Він зробив на Юрія Володимировича "непогане враження, молодий ... і, здається, розумніший" від своїх попередників. Коментування не потребує такий уривок із листа, написаний 13 грудня 1989 року: Юрій Шевельов не захотів брати участь у роботі установчого з'їзду американської МАУ, бо йому "не дуже кортіло ... сидіти поруч Русанівського".

У листах викладено цінні відомості про український правопис. 11 червня 1995 року Шевельов повідомляє Ізарському, що на засіданні правописної комісії з 40 членів (з яких два еміграційні) він доповідав про критерій для орфографічних правил. Його слухали уважно, але зрозуміли мало, "бо там ще "русский дух и Русью пахнет". У листі, посланому до Клівленда двома тижнями раніше – 21 квітня, Юрій Володимирович пише, що створена в Україні орфографічна комісія – "сумнівна афера. Один голос праведний (мій) на 39 грішних. Та й той, себто я, ледве чи спроможний ще рушати до Києва. Лишається тільки записувати до протоколу "особое мнение". Та й той запис вискребує".

86-річний Юрій Шевельов, незважаючи на вік і стан здоров'я, "пустився в мандри до Києва і до каштанів". Період цвітіння їх адресат прямо-таки опоетизовує: "...каштани київські... видовище величне й неймовірне, аж дух займає... всі вулиці наче в білій фаті, в вінчальному поході... нічого подібного я ніде ніколи не бачив – не те в Парижі, не те в Харкові". Та покликала до Києва Шевельова не ця краса, він полетів туди через океан "заради правопису". Ті змагання, які точилися навколо нашої орфографії в кінці 80-х – на початку 90-х років, Юрій Володимирович називає "правописними побоевищами", що були "дуже мирними й академічними". Шевельов, який оселився в готелі на Хрещатику "за два кроки від Інституту української мови", "до людей не ходив, а дав їм ходити до себе. У нього на розмові побували Валерій Шевчук, Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, Роман Корогодський, Оксана Забужко, Павло Загребельний та ін. "Це були все емпіреї нашої

літературної і коло еліти”, – ідеться в листі від 21 квітня 1995 року. – І можна було пересвідчитися – брежнєвська міліція справді знала, кого брати, а табори брежнєвські були справжньою платонівською академією. Боюся бути кучерявим, але справді ... в моїй готельній кімнаті ... було це піднесенням на вершини. І було це щастям – без перебільшення – переконатися, що та еліта є, хоч би й у гомеопатичних дозах”.

На правописному полі, наголошував Юрій Шевельов, у різні часи виникало чимало дискусій, які завжди негативно позначалися на нашій духовно-культурній традиції. Про одну із них дізнаємося з листа від 4 липня 1986 року: “Книжка поезій Стуса перебуває в ніде. Світлична хоче радянського правопису, а Юрко Маївський з видавництва еміграційного, й вони торгуються за кожне слово й літеру. Це триває вже понад рік і може тривати ще десять. Там ніхто не поспішає, кожний має вічність”. Ці орфографічні торги, на жаль, не припинилися й понині.

Листи Юрія Шевельова наповнені глибоким соціолінгвістичним змістом. Висловлено цікаві міркування про російщення, знеросійщення й суржик українського взірця. Після прочитання книги Олекси Ізарського “Віктор і Ляля” 18 липня 1965 року з’явився такий епістолярний роздум: “... щоб впроваджувати російське слово поруч свого, то це тепер головний пуристичний напрям на Україні. Раніше пропагували тільки російське, а тепер пробують своє рятувати, мовляв, збагачуючи мову семантично”.

Ще в 1982 році, коли білінгвізм (а як точніше і правдивіше, то російщення) в Україні сягав свого “розквіту”, Шевельов на поважному зібранні в Торонто висвітлив стан української мови, як він говорив, за Метлинським, котрий голосом бандуриста песимістично оцінив майбуття нашої мови:

*Грім напусти на нас, Боже, спали нас в пожарі,
Бо і в мені, і в бандурі вже глас завмирає!
Бо не гримітиме, вже не горітиме, як в хмарі,
Пісня в народі, бо вже наша мова конає!*

Після цього виступу була “така собі панахида. Всі плакали, а потім говорили між собою по-англійськи”. Ця епістолярна ремарка переконує в тому, що плачі-уболівання не впотужнять нашої мови, потрібні дієвіші заходи. Цей посил Шевельова варто брати на озброєння сьогодні, щоб утримати за українською мовою статус справжньої, а не лише задекларованої державності.

Юрій Шевельов тримається того погляду, що поняття русифікація і деукраїнізація, які тоді так культивувалися, нерівнозначні. Останнє “делікатніше й гуманніше”. У листі від 11 травня 1989 року він закликає називати речі своїми іменами й послуговується словом русифікація.

Особливої уваги вартує витяг із листа від 8 лютого 1996 року про суржик і суржикизацію в Україні в різні історичні періоди: “З суржика народ не повертається до літературної мови. Таких прикладів історія не знає. Суржик і легший, і емоційніший. Але – приклади ошляхетнення суржика. У нас у 17 переможним був українсько-польський суржик. Усі ним говорили й писали. Від Івана Вишенського до Мазепи. Але поляки пішли геть, виріс новий окупант – наш старший брат. І тоді сам собою “русько”-польський суржик став солов’їною нашою мовою. Суржик бо є суржи́ком, поки змішуються дві мови, а коли одна з тих двох зникає, то він уже й не суржик. Отже, чого нам треба, – то це нового окупанта. От, приміром, якби нас окупували чи там американці, чи німці, чи турки, то наш рідний українсько-російський суржик стане чудовою рідною мовою, і загальноживаною, і любимою, і патріотичною маніфестацією”. Цю концепцію автора листа можна інтерпретувати порізному, але діахронний аналіз, до якого він вдався, якщо не розставляє в ній всі крапки над “і”, то, принаймні, орієнтує на такі історичні факти, які важко, а то й зовсім неможливо заперечити.

Мова материкової України й мова діаспори, літературна мова та діалекти – це ще один предмет важливої багатолітньої розмови між Шевельовим та Ізарським. Його добре віддзеркалює лист від 23 лютого 1992 року. У ньому Юрій Володимирович обурюється з приводу “наукової” цензури, якої зазнала його стаття, надіслана до журналу “Мовознавство”: “Читаю коректу... Бачу, що мені відредаговано мову і не тільки правопис, тут я дав їм карт блянш, а викреслено всі слова, яких нема в 11-томовому словнику. Бо ТО українська мова, а іншої не існує. Протестувати – коли це прийде?”. Висловлену думку залишаємо без коментарів, вони будуть різними навіть у лінгвістів – порушена проблема не знайшла однозначного чи бодай узгодженого на всіх рівнях розв’язання й натепер.

Лист від 22 лютого 1951 року постає як особливий лінгвістичний сюжет. Юрій Володимирович повідомляє в ньому, що читав лекції у Стокгольмському університеті про стан і завдання вивчення української мови і що його виступ був малим фурором, студенти не хотіли його пускати і “повели до ресторану, а професори не знали, що не розуміють, як можна на наукові теми говорити весело і щоб

люди час від часу сміялися, і не знають, можна це чи не можна". Безсумнівно, ученому допоміг досвід, якого він набув, коли викладав мову студентам журналістського технікуму й університету в Харкові. З-поміж них – і Олесь Гончар, з яким потім склалися непрості взаємини.

Згадано в обстежуваному епістолярії й про історію створення фундаментальних праць Юрія Шевельова. У листі від 22 січня 1952 року натрапляємо на інформацію про те, що "у Люнді закінчилася перша коректа... Числівників... Страшна нудьга", яка зовсім заморила автора. Книжку про український числівник на загальнослов'янському граматичному і стилістичному тлі було надруковано німецькою мовою у Швеції. Її, наголошено ще раніше – у листі від 23 вересня 1951 року, підготовлено в "тутешньому стилі, що характеризується відомою фразою якогось історика російського права про свою власну книгу: Вопрос исчерпан. Читать нельзя... Такі ті числівники, але я їх писав спеціально в шведському стилі, бо мусів щось таке написати. Та і то шкодую, бо тепер сварюся із своїм шефом, що має ультра-сталінські замашки, і думаю, що скоро мусітиму покинути цю країну, до якої попри все вже трохи звик і за якою шкодуватиму". Так воно й сталося. Шевельов полишив Лундський університет 1950 року, переїхавши до Гарвардського університету (США), де пробув до 1954 року. Через конфлікт із Романом Якобсоном змушений був перебраться до Колумбійського університету. Про своє дослідження, присвячене числівникові, зокрема "недавній міні-революції в синтаксисі українського числівника – появі конструкцій типу *двое речень* і витісненню старих конструкцій типу *два речення*", Юрій Шевельов згадав на III-му Конгресі Міжнародної Асоціації Українців, що відбувся 1996 року в місті Харкові. Він наголосив, що книга його ледь відома присутнім, і дозволив собі нагадати про власні спостереження й висновки півстолітньої давності. Один із підсумків цієї розмови такий: "... загальна лінія розвитку – синтаксичного і морфологічного – числових конструкцій може бути схарактеризована як повільне, але постійне – наближення до творення числівника як частини мови. Головні синтаксичні риси, що проявляються в його розвитку, – 1) використання числівника в його становленні числа не тільки як семантичної категорії, але і на послугах синтакси залежності і 2) використання узгодження і керування не як взаємовиключних, а як рівнолегких і взаємодоповнюючих (*п'ять осіб* – керування, *п'ятьма особами* – в тій самій парадигмі – узгодження)" [5, с. 458].

Особливою подією в науковому житті Юрія Шереха став вихід рідною мовою книги “Нарис сучасної української літературної мови”, яка “має 400 сторінок і дуже гарна (Ага!)” (лист від 17 лютого 1952 року). Вона, зауважує автор у передмові, “становить спробу опису сучасної української літературної мови як системи в усьому багатстві її стилістичних варіантів. З цього погляду видання має бути корисне не тільки мовознавцям, а й кожному, хто стикається з мовою в своїй практиці: учителям, журналістам, священикам, просто інтелігентній людині”. Настава його винятково актуально звучить у наш час – “не приписувати норми сучасній літературній мові, а встановлювати їх, виходячи з її конкретного функціонування протягом останніх півторасторіччя, а надто найостаннішого п’ятдесятиліття” [6, с. 402]. Варто зауважити, що “Нарис...” має іншу структуру, ніж сучасні вишівські підручники: Передмова (Головні мовознавчі дисципліни. Три підходи до явищ мови. Основи української літературної мови). Слово (Основи лексики і семантики). Речення (Синтакса). Слово в реченні (Частини мови). Фонетика і звук (Основи фонетики і фонології). Додаток (Засади українського письма й правопису).

Як видно з досліджуваного епістолярію, зокрема з листа від 10 березня 1979 року, Юрій Шевельов найвище поцінував свою працю “Історична фонологія” “мови нашої нещасної”: “Це було діло мого життя, і я його таки побачив. Тепер можу сказати – Нині отпущаєши”. Радість автора, проте, межує із сумом, бо він передбачав, що його “ще одне ... поросятко” “ніхто ... не прочитає. А агенти Якобсона-Білодіда, напевне, вже готові на акт розтерзання. Але життя завжди складається з болів і утрат – а перший – все-таки радість”. Через десять днів – 20 березня – адресат дякує Олексі Ізарському “за фонологічні потішання” й захоплено розповідає про презентацію книги. Вона “пройшла трогательно, всі плакали, і я теж, а автографів виписав понад 50, аж рука заболіла. І вперше в житті не я стояв у черзі, а до мене стояла черга”. Згадано в цитованому листі закарпатця Івана Фізера, українського літературознавця, першого президента Американської асоціації українознавства, професора, який говорив “дуже розумно і вчено”. Песимістичні прогнози автора “Історичної фонології...” не справдилися. Вона стала настільною книгою всіх мовознавців, які прагнуть вершин справжньої інтелектуальності.

Лінгвістичні роздуми Юрія Шевельова – це лише дециця з українознавчого змісту його листів до Олекси Ізарського. Вони

чекають свого дослідника – мовознавця, літературознавця, історика, культуролога.

Література

1. Даниленко Андрій, Чабан Лев. Юрій Шевельов як дослідник українсько-білоруських взаємин / Андрій Даниленко, Лев Чабан // Режим доступу : <http://belarus8.tripod.com/ZapisyBINIM/sevelov.htm> (дата запиту: 1.11.2013). – Назва з екрана.

2. Енциклопедія українознавства: словникова частина : в 11 т. / гол. ред. Володимир Кубійович. – Львів : Молоде Життя, 1993–2003. – Т. 1. – 1993. – 400 с.

3. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського / автор і упоряд. Микола Степаненко. – Полтава : ПП Шевченко Р. В., 2014. – 388 с.

4. Листи Юрія Шевельова до Олекси Ізарського : рукопис // Архів Миколи Степаненка

5. Шевельов Ю. Вибрані праці : у 2 кн. / Юрій Шевельов / упоряд. Лариса Масенко. – К. : Вид. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – Кн. 1 : Мовознавство. – 583 с.

6. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Юрій Шерех. – Мюнхен: Молоде Життя, 1951. – 406 с.

13. ВАЖЛИВІ СКЛАДНИКИ МОВОЗНАВЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ АНДРІЯ НІКОВСЬКОГО

Праці Ніковського на ниві мовознавства – це наша непроминальна класика.

Василь Яременко

...Народові потрібна не мова для мови, а культура, передана тою мовою, якої він зараз вживає і незалежно від того, чи це жаргон, чи говірка, чи діалект, чи мова.

Андрій Ніковський

Донедавна про Андрія Ніковського, його час, оточення, творчість знали зовсім небагато, причому окремі люди. Повернув це ім'я в наш інтелектуально-духовний простір Василь Яременко, коли в першому томі Хрестоматії української літератури й літературної критики ХХ ст. “Українське слово” (1994 р.) “вмістив два розділи із збірки есеїв “Vita nova” й коротку довідку про автора з антології Ю. Лавріненка «Розстріляне відродження»” [1, кн. 1, с. 5]. У другому (2001 р.) і

третьому (2003 р.) виданнях цю збірку було надруковано повністю [там само]. Андрій Ніковський, за справедливим твердженням щойно цитованого дослідника, – “видатна, виняткова людина (феномен), котра сформувала впродовж двадцяти років творчого життя цілу низку власних сутностей, властивих українському інтелектуалу-інтелігенту перших десятиліть ХХ ст. Він помітно збагатив наукову думку в галузі літературознавства, мовознавства, літературної і театральної критики, публіцистики, журналістики, історії і дипломатії” [1, кн. 1, с. 6].

Перу Андрія Ніковського належать “Українсько-російський словник” (“Горно”, 1926), лінгвістичні роботи (“К. Михальчук як філолог”; “Ф. П. Фортунатов (Некролог)”; “Грамматика Ів. Нечуя-Левицького”; “Передмова” [до Українсько-Російського словника]; “Вступне слово” [до 3-го видання “Словника української мови” Б. Грінченка за ред. акад. С. Єфремова і А. Ніковського]; “Від редакції” III тому “Словника української мови” Б. Грінченка за ред. акад. С. Єфремова і А. Ніковського), рецензії на мовознавчі студії (І. Зілинський. Проба упорядкування українських говорів; Николай Дурново. Хрестоматия по малорусской диалектологии; Філологічний збірник пам’яті К. Михальчука; В. Дубровський. Московсько-українська фразеологія; Термінологічний збірник Міністерства Шляхів; Головніші правила українського правопису; З. Пиптенко. Словник чужих слів, що вживаються в українській мові; G. S. Keller (prof.). Über Ellipse im ukrainischen; Словничок “Пролетарської Правди”), а також публіцистичні студії (“Придушене слово”).

Як засвідчують заголовки праць, мовознавча проблематика, яку порушував і по-своєму намагався розв’язати Андрій Ніковський, досить широка. Дослідник сказав своє вагове слово про українських учених, зокрема Костянтина Михальчука, Івана Зелінського, Віктора Дубровського, українських письменників, які зробили посутній вклад у лінгвістику, зокрема Івана Нечуя-Левицького. У його викладах спостережено і позитивне, і негативне. Так, І. Нечуя-Левицького він хвалить за те, що той узявся за дуже відповідальну справу – підготовку граматики української мови, й водночас критикує за те, що той не орієнтувався на чинну граматичну традицію, досить часто ненауково пояснював граматичні явища.

У доробкові Андрія Ніковського окремий тип становлять студії, у яких обрано об’єктом окремого аналізу лінгвістичну проблему і здійснено успішну спробу розв’язання її. Таких розвідок небагато. Це, зокрема, праці “Розвиток літературної мови” та “В оборону української

мови". Перша з них з'явилася 1918 року в м. Катеринославі. Вона – своєрідний вступ до тих досліджень, які сформують спектр робіт, присвячених складним питанням українізації. Основний зміст роботи, про яку йдеться, – оборона української мови від того штибу обрусителів, які заперечують її самостійність, роблять усе можливе, аби вона не була наближеною до народу й не обслуговувала потреби школи, державних і громадських установ, аби стояла осторонь процесу націоналізації. Без мови він, ясна річ, аж ніяк не мислимий.

Ніковський намагається вилучити з ужитку, а отже, і викоринити зі свідомості українців уже закостенілу тезу про те, що української мови, української школи, як і українського народу, нібито “не было и быть не могло” [1, кн. 3, с. 57]. Він вітає ренесансний процес, згідно з яким школа, державні та громадські організації наближаються до народу, а навчання здійснюється рідною, українською, мовою, тобто “українська мова внаслідок політичних обставин стає мовою державною” [там само]. Цей шлях підтримують люди, які мають не лише добру волю, а й певні знання. Прикро, констатує Андрій Васильович, що таких знань “у ворогів нашої мови здебільшого немає” [там само].

Ніковський докладно аналізує такі ганебні явища, як “будірування проти української школи та дон-кіхотова боротьба з мовою” [там само]. Вони охопили широку публіку, у найближчих планах якої – “дискредитація й зневажання української мови та школи” [там само], удаються до різних маніпулятивних технологій, як ось ця: “З'являються на книжковому ринку навіть словарі, ніби української мови, і в тих словарях поставлено такі вирази, що можна думати, неначе автор хоче навмисно збудити ворожість до української мови” [там само].

Противників української мови поділено на ворогів несвідомих і ворогів свідомих. І перші, і другі згубно впливають на процеси українізації, гальмують її, причому “основний тон всьому походові против української мови задають вороги свідомі” [1, кн. 1, с. 58]. Вони майстерно використовують, на їхнє переконання, наукові, а насправді нікчемні аргументи, як-от:

1. Українською мовою вчитися не можна, тому що її немає, її не існує взагалі. Адепти цієї версії ревно втілюють у життя положення Валуєвського циркуляра й Емського указу, шукаючи для своїх вислідів та узагальнень різноманітну доказову базу. Їхнім аргументам Ніковський протиставляє свої контраргументи: таким “истиннорусским” людям “слід дати в руки твори українського письменства, численні наукові розвідки про українську мову, написані мовами українською,

російською, німецькою та іншими, і тоді для їх буде ясно, що вони помилялися” [там само]. Не зайвим було б, якби ці “зовсім безнадійні голови” [там само] прочитали хоча б працю “К. Михальчук як філолог” самого Ніковського. Вони неодмінно б одержали важливі відомості про те, “де слід при потребі шукати доброго і коштовного наукового джерела для знання чи для методів вивчення нашої мови” [1, кн. 3, с. 25].

2. Українською мовою вчитися не можна, оскільки вона є наріччям руського язика, тобто малоруським наріччям. Цей погляд на руку ворогам нашої мови, “бо ж справді, який смисл вивчати якийсь там наріччя, що неповноправне, коли є справжні, горді своїм родом, мови...” [1, кн. 3, с. 58–59]. Андрій Ніковський науково виважено полемізує зі своїми опонентами, переконливо доводячи той факт, що “всякі ... мови, як мова, (діалект) наріччя, говірка, прикладаються до певної язикової групи зовсім умовно” [1, кн. 3, с. 59], а “язикова група ... сама ділиться на говори й наріччя” [1, кн. 3, с. 60]. Ідеться, зокрема, про те, що з латинською мовою пов’язані всі теперішні романські мови (французька, італійська, іспанські й ін.), а сама вона разом із грецькою мовою постала на ґрунті південноєвропейської мови. Отже, і латинську та грецьку мови, й інші мови можна вважати як окремими мовами, та і діалектами (наріччями). Колись єдиною мовою, наголошує Андрій Ніковський, були всі слов’янські мови, а потім поділилися на південно-, східно- та західнослов’янські. Він переконує свого читача в тому, що “всякі лінгвістичні зачислення язикових груп до «мови» або до «наріччя» є щось зовсім умовне” [1, кн. 3, с. 59]. Стосовно історії української мови, то в дослідженні “В оборону української мови” послідовно витримано погляд, згідно з яким українська, російська та білоруська мови мали одного предка – східнослов’янську мову, отже, вони “сидять на однім щаблі свого філологічного достоїнства”, “являються рідними сестрами” [1, кн. 3, с. 60].

Не заперечено й ще одного важливого факту: є мови більш розвинені й менш розвинені. Щодо української та російської мов, то більш розвиненою є друга мова, що мотивується досить просто: “Росія була національною великоруською державою, де одним із трьох «китів» старого ладу, окрім «православія й самодержавності», була «народність» (великороська)” [там само]. Українська мова лише почала виходити на “шлях широкого розвитку своїх природніх здатностей” [там само], вона вписується, як твердив Іван Франко, “самостійно між культурні мови”. До речі, Андрій Ніковський, говорячи про те, що

борці за визволення українського народу оцінюють українську мову як “єдиний культурний засіб, якор, котрий може хоч трохи допомогти народові вибитись із нужди й неволі”, наводить в повному обсязі відому Франкову поетичну відповідь (“Антошкові П.”) “на спірки про повноправність та рівноправність української мови” [1, кн. 3, с. 61].

3. Української мови вчити не треба, бо вона – мужицька, “наріччя пастухів”. Тут українофоби придумали свою “цікаву” версію: українську мову мають опановувати лише ті, для задоволення культурних потреб яких досить «календаря та псалтиря» [1, кн. 3, с. 62]. Аристократам, ясна річ, слід послуговуватися іншими мовами. Андрій Ніковський різко засуджує поділ мов “на панську” та “мужицьку”, тому що в такому разі “в самім народі буде розкол: всі культурніші сили з мови мужицької переходитимуть на панську, будуть з погордою дивитися на свою рідну мову, а ті, що зостануться з рідною мужицькою мовою, будуть вічно жити в темряві, бо своя мужицька мова не мала часу розвиватися як слід, а панська мова їм чужа, а хоч мало зрозуміла” [там само]. Автор пропонує вихід із цієї вкрай заплутаної ситуації: треба докласти всіх зусиль, щоб і відверті вороги української мови, і ті, хто хотів би обмежити сферу впливу української мови “домашнім ужитком”, і ті “друзі”, які допускають “українську нижчу школу, але щодо вищої й середньої заявляють, що вона непотрібна українцям” [1, кн. 3, с.64], мають бути викритими, присоромленими, вони повинні усвідомити свої помилки й неодмінно повернутися в лоно рідної мови і сприяти її успішному розвитку.

4. Української мови вчити не треба, позаяк вона дуже схожа з мовою російською. Подібність між мовами, про які йдеться, справді існує, однак є й багато відмінностей. Характеризуючи цю ситуацію, Андрій Ніковський наводить досить простий приклад: “Чи дозволить учителеві совість виганяти українську мову зі школи, коли доводиться доказувати дітям, що “кузнец” значить “коваль”, а “кузнечик” зовсім не ковалева дитина, а коник” [1, кн. 3, с. 63].

5. Української мови вчити не треба, тому що вона недосконала, нею не можна висловити складні думки, вона не здатна обслуговувати всі сфери суспільного життя. У статті наведено доречні приклади, які й сьогодні можна почути, про всякі “самопери”, “пикомазні”, “мордописні”, про вислови на зразок “Голодранці всіх міст, до купи” замість нормативних на вірець “Пролетарі всіх країн, єднайтеся” [там само].

6. Української мови вчити не треба, оскільки українці добровільно обирають російську мову, отже, передовсім нею треба належно оволодівати. Тут також Андрій Ніковський не обходиться без промовистих конкретних прикладів. “Філологи” низького штибу, пише він, заявляють, що українці вкрали в росіян слово фабрика, але, на жаль, геть зовсім забули про запозичення, які є в усіх мовах. Зокрема, це стосується термінів, головню математичних та фізичних, які зазвичай потрапляють в українську мову через російську, а до російської – через грецьку та латинську мови [там само].

7. Української мови вчити не треба, бо вона не має всіх виформуванних стандартів, тобто вона “не може похвалитися своєю закінченою виробленістю” [там само]. Причина цього, за Андрієм Ніковським, проста: українці практично не “жили своїм державним життям” [там само], на відміну, скажімо, від росіян або поляків. Однак це ніяк не означає, що “ми повинні покинути своє та йти до сусідської хати” [там само].

8. Української мови вчити не треба, позаяк вона є мішаниною російської та польської мов. Андрій Ніковський покликається на російського дослідника Олексія Греча, який твердив, що українська мова – “испорченный польским влиянием русский язык”. Зроблено також акцент на тому, що й російська мова не є чистою, ба навіть вона є “найрябішою”, тобто такою, у якій дуже багато запозичень. І потверджено це думкою відомого академіка Олександра Пипіна. “Де тут «русский язык», – покликається Ніковський на Пипіна, – як «бастион, брокгауз, казарма, тротуар, аншлаг, бутерброд» і т.д., без кінця?”. Прихильників Греча в статті образно уподібнено “до тих людей, що після стількох років наукового розвитку ще й досі кажуть, що сонце крутиться кругом землі, а не земля круг сонця” [1, кн. 3, с. 65].

Андрій Ніковський палко сперечається у своїй статті і з тими, хто нарікає на “невиразність” української мови. Кидати який-небудь докір на адресу тієї або тієї мови можна тільки тоді, коли досконало знаєш її. В іншому разі будь-які звинувачення перетворюються на “дурниці, за які знаюча людина мусіла б червоніти” [там само]. Представникам такої наукової орієнтації Ніковський радить сісти й досконало вивчити українську мову, тоді “їм би дуже розвиднилося, вони б не говорили... дурниць” [там само]. У статті наведено низку прикладів, які демонструють переваги української мови над російською. Ось один

із них: такі слова, як нікольство, гамселити, поговір, недобачати, не можна сказати одним словом по-російськи.

У роботі Андрія Ніковського висвітлене й ще одне досить важливе питання, що прямо впливає на процес українізації, – мова діловодства. Його до глибини душі обурюють заяви про те, що “на курсах буде читати лекції такий-то учений технік або ветеринар «мовою Шевченка й Грушевського»” або “на полтавском наречии”. Він із боєм сприймає оголошення про відкриття “українсько-галицьких” груп. Позиція “українського патріота-націоналіста” [1, кн. 1, с. 7] чітка й переконлива: немає яких-небудь різновидів української літературної мови, а є одна – соборна – літературна мова, яку творив увесь український народ від Кубані до Сяну. Поряд із нею існують діалекти, що впливають на письменника, який зрісся з ними, проте “така основа літературної мови одна, й немає ні галицької, ні катеринославської чи полтавської мови, а є одна всеукраїнська літературна мова” [1, кн. 3, с. 66]. “Писати службові папери мовою Шевченка, – такого справедливого категоричного висновку доходить Ніковський, – в такій же мірі неможливо, як і мовою Кольцова або Бальмонта” [там само].

“Які ж висновки з усього сказаного вище? – запитує автор дослідження “В оборону української мови” і сам собі відповідає: – А ті, що українська мова, як рівноправний член слов’янської сім’ї мов, може розвиватися нарівні з ними. Що сей розвиток знаходиться в інтересах демократії й поступу широких народніх мас, і тому найскоріше заведення української мови по школах являється найпершою потребою. Що є одна літературна, створена на народній основі українська мова, до котрої не можна відноситися, як до чогось незаслужуючого уваги, а треба вчитися її.

Право української мови на вільний і широкий розвиток не потребує доказів. Вона тепер чинник (фактор) всього життя на Україні. Се мова правительствених актів, мова науки й навчання, поезії й літератури, мова кохання й колицкової пісні. Літературна мова стає на місце пісні, про яку Гоголь сказав, що вона все для України: «і поезія, й історія, й батьківська могила» [1, кн. 3, с. 67].

Робити інших висновків немає очевидної потреби, варто лишень вирізнити те, що висловлена понад сто років тому думка не втратила своєї значущості, навіть загострила її. Отже, нам рано заспокоюватися, що живемо нібито в українськомовному просторі, оскільки не перевелися ті, які прагнуть змінити вектор українськомовності на

вектор російськомовності. За їхньої перемоги чекати нового ренесансу доведеться довго, а то й чи з'явиться він.

Із працею “В оборону української мови” певною мірою перегукується інша робота Андрія Ніковського – “Розвиток літературної мови”, яку вперше надруковано в журналі “Життя й революція” 1925 року. До речі, ця стаття готувалася як доповідь, що була виголошена на засіданні відділу ВУАН. Автор розпочинає свій виклад досить просто й оригінально: “Слова сліплять людям очі і затемнюють розум. Київський урядовець, полтавський спец, харківський столичний громадянин і одеський кооператор-торговець стогнуть від слова українізація, – ба їм того не треба, ба це насильство...” [1, кн. 3, с. 68]. Усі, хто виступали проти українізації, мотивували свої наміри дуже просто: “Вот мы же с вами друг друга понимаем” [там само]. Істина ж, проте, приховувалася в іншому – їх лякав іспит з української мови й обов’язок досконало знати цю мову, повсякчас користуватися нею в офіційному спілкуванні. До заслуг Андрія Ніковського слід віднести те, що він дав образне визначення українізації. Це, на його думку, “залиття українською стихією ... форпостів колишньої російської офіційної культури, духовних феодалських фортець колишньої цивілізації” [там само]. Дослідник наголошував на тому, що здійснювати українізаційні акти, тобто дерусифікацію, вельми непросто. Він вирізняв окремі стратегічні шляхи цього процесу, а саме: 1) вплив села, яке є живильним джерелом української культури, осердям літературної мови, на місто. Село, за версією Андрія Ніковського, повинне приходити в місто зі своїм вимогами, інтересами, а місто має ці вимоги задовольняти; 2) українізація державного апарату. Саме ці два акти – “початок великого й наслідки багатого процесу загального державного відродження України, якого не зламати обивательською чи централістичною опозицією” [там само].

Мав рацію Андрій Ніковський коли стверджував, що дерусифікаційні процеси важко буде здійснювати там, де вони були кволі. У статті, зокрема, йдеться про Одесу, де “язикові елементи отак собі, як вода з цукром” [там само], змішалися, унаслідок чого запобутували такі гібридні фрази: “*Это уму не подлежит*”; “*Слушает и на ус накручивает*”; “*Я диву дивлюся*”; “*Девочки-подлетки*”; “*Плакала людям морем разливным*”. На суржику і справді “жодної культури не існує” [1, кн. 1, с. 36], але він, переконує Ніковський, зрідка діє і позитивно, коли, наприклад, “у ці ходкі поміж інтелігенцією фрази

живосилом удирається розкладава сила місцевої говірки, український лексичний та фразеологічний штамп, що його ніякою силою не випхати з язикового людського вжитку на Україні” [1, кн. 3, с. 69].

Андрій Ніковський порівнює у статті Україну й Росію, українську та російську мови. І хоч Росія витворила міф “про якусь ... на десятки тисяч верств уздовж і впоперек державу, про російське царство, силою й красою батюшки-царя сильне та красне”, однак зазнала суттєвих утрат на мовному фронті. Якщо українську мову збагачувала народна мова, то російська мова “безмірно далеко відбігла народного джерела й основи”, “повилущувала й повивітрувала й без того суху російську фразеологію” [там само]. Це визнав навіть цар Микола II, коли заговорив у своєму воєнному маніфесті такими словами: “«В переживаемое нами ныне время», боячись, очевидно, назвати той час тяжким [там само]. Важливо, що поряд із старим мовним мотлохом у російській культурі співіснує, “випирає здорова народня, буйна й прегарна основа” [1, кн. 3, с. 70]. На російську літературну мову активно впливають народна мова, народний словотвір, а сама вона починає відкидати “одеські подарунки, навезені замість багажа до Москви” [1, кн. 3, с. 71].

Українській мові значно легше, позаяк вона ніколи не відпливала від народних берегів, але, доречно уточнює Андрій Ніковський, “ніколи близько й не підходила до тих вимог, що перед нашою культурною роботою тепер стали, – цебто мова інтелігентних кругів теперішнього громадянства” [там само]. В Україні, з одного боку, запанували лозунги “Дбаймо за чистоту мови!”, “Нехай у кожного на столі лежить О. Курилова” [О. Курило. – М.С.], а з іншого боку, налаштовані на антиукраїнський лад представники інтелігенції почали вносити небажані корективи в лексичні, синтаксичні норми, заявляючи, що “синтаксис, лексику, фразеологію та правопис можна завести враз і навіки” [там само]. Вони, уточнює Ніковський, діють за такими догматичними принципами: “Піймати вільного метелика, пришпилити його на дошку, приморити його спиртом, завести його під нумер, і певний ужиток...”; “...нахапати живих тварин і сотворити одну схожу на їх усіх ліпанку, а тих живих придушити, сказавши про ліпанку: нехай живе...” [1, кн. 3, с.72]. А такі принципи (це ще один важливий висновок дослідника) – “марна праця. Марна, бо у мові панує своєрідний дарвінізм”, такий собі природний відбір, бо мова “твердіша за камінь, гнучкіша від заліза. Вигадане найчемнішим

способом слово так і здохне, не живши й нікому користи не давши” [там само]. Мовний матеріал треба добувати з народної гущі. Цьому добре допомагають етнографи та, із жалем констатує Ніковський, інтерес в Україні до етнографії згас. Цю справу треба відродити, причому в найкоротші терміни, і належно фінансувати її.

Андрій Ніковський робить акцент ще на одному сутнісному моменті: літературною мовою мусять володіти передусім письменники, журналісти, учителі, професори, перекладачі, редактори, автори підручників, “а від них навчатися помалу й усі інші” [1, кн. 3, с. 73]. А ще українцям треба любити рідну мову: тільки вона, ця любов, “дасть нам усім і кожному зокрема інтелектуальне багатство, як у внутрішніх процесах, так і в зовнішніх проявах, виявленнях. Багата й жива мова – це не тільки свідоцтво, а й причина широкого духовного розвитку” [там само]. Сказано це майже десять десятиліть тому, а ніби про наш день із його пекучими мовним проблемами та болями.

Література

1. Хроніка-200 : укр. культуролог. альм. – Київ, 2015. – 2014. Вип. 3 (101) : Андрій Ніковський. Vita Nova. Кн. 1. – 521 с.; Кн. 3. – 415 с.

14. ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ЖОВТОБРЮХА НА СИСТЕМУ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Михайло Андрійович Жовтобрюх був, є й залишиться назавжди знаковою постаттю в українській і світовій лінгвістиці. “Жоден мовознавець, і зокрема україніст, який працює на ділянці українського мовознавства чи то в галузі фонетики, чи граматики, чи лексикології, чи історичної граматики, чи, нарешті, історії літературної мови, – повторимо вслід за авторами статті, що з’явилася з нагоди 60-літнього ювілею цього вченого, – не може пройти повз значну й багатогранну наукову творчість” його [10, с. 97]. Дослідницький доробок Михайла Андрійовича (а це понад три сотні праць) займає осібне місце в сучасному лінгвістичному контексті. Фонетичні, граматичні, соціолінгвістичні засади його концепції стали об’єктом вивчення в працях З. Бичка, М. Булаха, А. Бурячка, О. Василенка, Т. Гаврилової, А. Грищенка, Г. Іжакевич, Л. Кадомцевої, Л. Лонської, Т. Ланової, Ф. Медведєва, П. Моргуна, М. Наконечного, Т. Панько, М. Плющ,

З. Франко, В. Чабаненка, О. Чехівського та ін. (див.: [11, с. 395–427]), тоді як педагогічна й лінгводидактична діяльність його не знайшли свого належного осягнення.

Михайло Жовтобрюх належить до таких науковців, в особі яких “гармонійно поєдналися мудрість ученого і вчителя, чесність і принциповість людини і громадянина, товариськість і постійне бажання бути корисним тим, хто потребував його порад і допомоги” [3, с. 37], органічно переплелися академічна й вишівська наука. Він упродовж усього свого довгого багатогранного життя не полишав студентської аудиторії, постійно підтримував зв’язки з мовознавчими кафедрами університетів та педагогічних інститутів, невпинно дбав про впотужнення їх кваліфікованими кадрами, залучав доцентів і професорів до активної співпраці з Інститутом мовознавства імені О. О. Потебні АН УРСР. Сотні вчених-лінгвістів вважають Михайла Андрійовича своїм учителем, дякують йому за цінні поради та вчасну підтримку. Ще ніхто в Україні не перевершив наукового подвигу професора Жовтобрюха. Минуло 20 літ, як він відлетів в інший світ, але пам’ять про цю велику людину живе, шана до неї множитья. Учні Михайла Жовтобрюха передають своїм вихованцям той багаж знань і те тепло, яким він ошедрував їх.

Учительсько-викладацький шлях майбутнього класика української філології починається зі славного Гадяча, у минулому гетьманської столиці, родового гнізда Драгоманових-Косачів, де у 20-х роках збігло століття діяли трирічні педагогічні курси. Їх успішно закінчив колишній випускник Комишнянської вищепочаткової, а перед тим Ручанської початкової чотирирічної школи Миргородського району. Педагог цього авторитетного на той час навчального закладу О. Грабенко згадує, що Михайло і його ровесники ходили босоніж, носили одяг із батькових плечей чи когось із старших у сім’ї, але вмовляти вчитися їх не доводилося. Серед кращих був майбутній доктор філологічних наук, професор, “формуючись ще тоді в допитливу, працюовиту, чесну людину, громадянина. З неабияким піднесенням він працював багато і невтомно” [2]. Юнак мріяв про вищу освіту, невдовзі задумане здійснилося: 1926 року перед ним гостинно розчинив двері Дніпропетровський інститут народної освіти. У 1929 році Михайло Жовтобрюх закінчив мовно-літературне відділення факультету професійної освіти й отримав кваліфікацію викладача української мови та літератури в технікумах, вищих навчальних закладах, вищих технічних навчальних закладах, а в 1930 році – соціально-економічне

відділення і здобув фах викладача соціально-економічних дисциплін у навчальних закладах професійної освіти.

Початки трудового шляху пролягли через село Попівщину Роменського району Сумської області. Тут Михайло Андрійович працював учителем початкових класів. Через рік перебрався на Донбас до міста Харцизька, де продовжив педагогічну діяльність: спочатку викладав у молодших класах, а згодом навчав рідної мови старшокласників. Коли був студентом інституту, також не поривав зв'язків з освітою: 2 роки читав рідну мову на державних курсах української мови, що діяли в Дніпропетровську, і рідну мову та літературу в Дніпропетровській міжокружній партійній школі.

Набутий досвід став у пригоді молодому спеціалістові, коли прийшов на роботу у вищу школу. У цій важливій суспільній царині він залишив після себе яскравий і самобутній слід. Процитуємо на підтвердження сказаного фрагмент редакційної статті, уміщеної в журналі “Русский язык в школе” і присвяченої 70-річчю від дня народження вже добре знайомого й високо поцінованого у світових лінгвістичних колах ученого Жовтобрюха: “Протягом 38 років він викладав майже всі дисципліни з циклу українського й російського мовознавства в педагогічних інститутах... Його змістовні лекції добре пам'ятають студенти Запорізького, Тюменського... Черкаського... Бухарського, і, звичайно ж, Київського педагогічного інституту” [5, с. 120]. Усі ці нелегкі, проте наповнені вагомими здобутками віхи біографії вкладаємо в хронологічні рамки.

Спочатку доля пов'язала Михайла Жовтобрюха з Дніпропетровським металургійним інститутом, у якому один рік навчав студентів української мови, а потім – із Запорізьким педагогічним інститутом, де з 1931 до 1937 року обіймав посади асистента й доцента, читав “Основи мовознавства”, “Курс української мови”, “Сучасну українську літературну мову”. До міста свої молодості, читаємо в газеті “Запорізький університет” [1985. – 25 листопада] замітку доктора філологічних наук, професора В. Чабаненка, він частенько “приїздить... у гості, виступає перед студентами й викладачами, цікавиться життям його рідного філологічного факультету. Зустріч з ним – це завжди свято добра, щирості, справжньої інтелігентності, великої вченості... нам приємно усвідомлювати, що творчий шлях відомого вченого в 30-і роки починався на кафедрі української мови Запорізького педагогічного інституту”.

По-особливому тісні зв'язки склалися з Київським педагогічним інститутом. Тут Михайло Жовтобрюх пройшов шлях від старшого викладача до доцента, завідувача кафедри, декана мовно-літературного факультету, заступника директора з навчально-виховної роботи. Академік Арнольд Грищенко припускає, що з вересня 1937 року молодий мовознавець почав викладати лінгвістичні дисципліни замість засудженого за вироком так званої трійки й розстріляного 24 жовтня 1937 року О. Синявського, з котрим особисто не був знайомий, але добре знав його праці, з-поміж яких вирізнявся своєю важливістю, досконалістю й користувався великою популярністю посібник “Норми української літературної мови”. “...М. Жовтобрюх, – твердить професор Грищенко, – продовжив мовознавчо-викладацьку традицію свого попередника, виявив неабияку наполегливість і досяг визначних наукових результатів, поєднавши у своїй діяльності теоретичні пошуки і потреби щоденної практики, зокрема, належного змісту мовної освіти в середній та вищій школі і фахової підготовки вчителя української мови та літератури” [3, с. 37]. Новим змістом наповнилася співпраця зі столичним інститутом у 1960–1964 рр. Михайло Жовтобрюх, тоді вже завідувач відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства, розкривав студентам української філології глибини курсу “Порівняльна граматики української і російської мови”, а в 1964–1968 рр. за суміщенням завідував кафедрою російської мови і ґрунтовно знайомив майбутніх учителів-русистів із секретами “Історичної граматики російської мови”.

“Я любив педагогічну й наукову роботу, спілкування зі студентами, – щиро зізнався Михайло Андрійович у листі до автора запропонованої публікації, – тому викладати мені не важко було, але постійно супроводжував тебе страх, скільки було репресовано без усякої вини викладачів, особливо викладачів мови та літератури” [11]. Ідеться, звісно, про грізну сталінщину. Не обійшла ця лиха година й талановитого мовознавця Жовтобрюха. У 30-ті роки йому пощастило ухилитися від репресій, хоч вони тоді нависли над ним, молодим і перспективним дослідником, який осмілився висловити свою аргументовану, науково правдиву думку про українську орфографічну традицію. У повоєнні роки кандидата наук (дисертацію захистив у 1945 році) Жовтобрюха почали переслідувати за перебування – не з власної волі – на окупованій фашистами території. Життєва круговерть занесла Михайла Жовтобрюха в неблизький куточок Росії, а потім і в далекий Узбекистан. 1948 року, зізнався він в одному зі своїх листів,

“щоб уникнути репресій, я навіть виїхав з України, три роки завідував кафедрою російської мови в Тюменському й два роки в Бухарському педінституті” [12]. Там Михайло Андрійович читав студентам-словесникам курси “Російська діалектологія”, “Сучасна російська мова”, “Історична граматики російської мови”, спецкурс “Історія вітчизняного мовознавства”. Як тільки-но випала нагода повернутися в Україну, він, не роздумуючи, скористався нею. Шість років – з 1953 до 1959 – мешкав у Черкасах і сумлінно трудився в місцевому педагогічному інституті спочатку на посаді доцента, а з 1955 року – завідувача кафедри української та російської мов. Тут Михайло Андрійович відсвяткував свій полудень віку. На урочистому вечорі, улаштованому з нагоди цієї події та 30-річчя науково-педагогічної діяльності, що відбувся в інституті, “про творчий шлях видатного мовознавця, його багатогранну діяльність розповів завідуючий кафедрою... Т. Шелюто. Ювіляра тепло вітали викладачі і студенти. З словом-відповіддю виступив М. А. Жовтобрюх” [14]. Черкаське шестиліття, зауважує мовознавець із цього краю М. І. Калько, – “це період напруженої і плідної праці дослідника і педагога, головною метою діяльності якого було піднесення на якісно новий рівень викладання дисциплін лінгвістичного циклу. Обов’язковий аналіз різних кутів зору на той чи той мовний феномен, глибока аргументація відповідних поглядів, детальний та обґрунтований виклад бачення репрезентованої проблеми, активізація студентської аудиторії шляхом створення проблемних ситуацій – ось далеко не повний перелік вимог, які ставились до кожної власної лекції та викладачів колега-кафедралів. Результатом плідної діяльності М. А. Жовтобрюха було значне піднесення рівня філологічної освіти та престижу філологічного факультету як у Черкаському держпедінституті, так і серед вищих навчальних закладів України” [8, с. 73].

Михайло Жовтобрюх є автором понад 70-ти вдумливих лінгводидактичних праць, які не втрачають своєї значущості й через десятки літ, відповідають за всіма параметрами сучасним освітнім викликам. “Десь у кінці 30-х рр., – дізнаємося з його «Нарисів історії українського мовознавства» (1918–1941) (К. : Наук. думка, 1991. – 260 с.), – до програми з української мови для 10 класу середньої школи була введена тема «Елементи мовознавства та відомості з історії української мови». Авторів цих праць [М. А. Жовтобрюхові – М. С.] НКО УРСР було доручено написати посібник для вчителів на дану тему. Під названим вище заголовком і була видана така брошура (К., 1941). У

першій її частині, де йшлося про походження людської мови, викладені відповідно до вимог програми й погляди на це питання Марра. Тепер вона втратила природно своє значення”. Інші частини цієї роботи – “Огляд мов світу”, “Походження і розвиток письма”, “Літературна мова і діалекти”, “Наріччя української мови”, “Короткі відомості з історії української мови після Великої Жовтневої соціалістичної революції”, “З історії українського правопису” – за умови зняття ідеологічних нашарувань можуть повноцінно конкурувати з сучасними науковими версіями. На цей час – 1940 рік – Михайла Андрійовича вже добре знали мовознавці, методисти, учителі рідної мови за його опублікованими в різних наукових джерелах працями – *Форми узгодження при числівниках два, три, чотири // Мовознавство і література в школі : метод. збірка.* – Харків ; Київ, 1936. – № 2–3. – С. 62–75; *До історії українського правопису // Мовознавство.* – 1937. – № 11. – С. 85–102; № 12. – С. 86–104; *Морфологія (Питання для збирання діалектного матеріалу української мови.* – К. : Інститут мовознавства АН УРСР, 1940. – С. 21–27; *До вивчення української мови в старших класах середньої школи // Комуністична освіта.* – 1939. – № 9. – С. 41–48; *Збірник диктантів для початкової школи.* – К. : Рад. школа, 1940. – 100 с. (співавт. І.С. Колесник). Уже тоді за дорученням Міністерства освіти України Михайло Жовтобрюх не раз очолював конкурсну комісію у справах підручників з української мови для середніх шкіл, укладав програми з лінгвістичних дисциплін для студентів-філологів вищих навчальних закладів. Не одне й не двоє десятиліть майбутні вчителі-філологи навчалися за його програмами із “Сучасної української мови” (К. : Рад. школа, 1945), “Порівняльної граматики української і російської мови” (К. : Рад. школа, 1947; 1969; 1977, 1982, у співавт. з М. Я. Брициним), “Української мови” (для факультетів та інститутів іноземних мов) (К. : Рад. школа, 1948; 1958; 1961), “Русский язык” (для спеціальності “Українська мова і література”) (К. : Рад. школа, 1958), “Історичної граматики української мови” (К. : МО УРСР, 1960; 1968; 1977; 1984, у співавт. з А. П. Грищенком), “Загального мовознавства” (К. : Рад. школа, 1968, 1970, у співавт. з С. П. Самійленком, Г. М. Удовиченком, П. М. Фесуненком).

Михайло Андрійович плідно працював і над такою проблемою, як принцип побудови курсу “Сучасна українська літературна мова” на факультетах мови й літератури педагогічних інститутів. Свої міркування на цю тему він виклав на Міжреспубліканському науково-методичному семінарі завідувачів кафедр мов педагогічних інститутів

України, Білорусі, Молдови (1958 рік) і на Міжреспубліканському семінарі з мовознавчих дисциплін (1959) (див.: [7]). Основне завдання цього курсу, на думку доповідача, полягає в тому, щоб дати студентам глибокі теоретичні знання про фонетичний, лексичний склад, граматичну будову мови й допомогти їм набути практичні навички в досконалому володінні всіма нормами літературної мови.

Курс “Сучасна українська літературна мова”, це ще одне засадниче положення лінгводидактичної концепції Михайла Жовтобрюха, повинен вивчатися після “Вступу до мовознавства” та “Старослов’янської мови” й перед “Історичною граматикою української мови”, оскільки “в цьому курсі ґрунтовно аналізуються лише живі тенденції розвитку її структури в цілому та її складових частин, а це можна забезпечити і без докладного вивчення історичної граматики” [7, с. 4].

З огляду на те, що звуки є матеріальною основою мови, після розділу “Вступ” логічно відразу переходити не до розділу “Лексика і фразеологія”, а до розділу “Фонетика”. Особливу увагу звернено на усунення дублювання матеріалу під час засвоєння студентами української та російської мов. У кінці 80-х років ХХ століття ця ідея ввійде в шкільну, а почасти й у вишівську лінгводидактику як методика укрупненого структурування. Її суть проста і зрозуміла: спільний для генетично споріднених української та російської мов теоретичний матеріал ґрунтовному лінгвоаналізові має піддаватися один раз; на заняттях з іншої мови, тобто тієї, яка вивчається пізніше, засвоєні відомості пропускаються крізь призму практики, за необхідності повторюються. Структурування матеріалу визначальною мірою залежить від характеру українсько-російських мовних фактів – однакових в обох мовах (синтаксис, пунктуація, будова слова, способи словотворення, лексика), частково подібних (фонетика, морфологія), присутніх в одній мові і відсутніх в іншій (чергування [o], [e] з [i]) і протилежних (спрощення в групах приголосних, уживання апострофа й розділового знака).

Михайло Андрійович пропонував, по-перше, наблизити вишівський курс сучасної української до академічного, по-друге, надати йому виразного прагматичного спрямування. Деякі міркування вченого, як-от недоцільність виділення в програмі окремого розділу “Словотвір”, не знайшли сьогодні свого втілення, що є природним і закономірним: мова перебуває в постійному русі, не стоять на місці й

лінгвістика та наука про викладання її у школі й вищому навчальному закладі.

Михайло Жовтобрюх переймався проблемою якості підручників. Ще в 1939 році він опублікував працю “Про підручники української мови” (Комуністична освіта. – 1939. – №1. – С. 136–142), а в 1940 – “Про підручники синтаксису української мови” (Комуністична освіта. – 1940. – №3. – С. 114–118). Педагог Жовтобрюх радо відгукувався на з’яву підручників, посібників, методичних рекомендацій, збірників вправ тощо. Цінні думки він висловив у рецензіях на такі праці, як “Збірник вправ з сучасної української мови” (Українська мова і література в школі. – 1956. – №3. – С. 72–76), “Нариси з загальної стилістики сучасної української мови” (Українська мова в школі. – 1963. – № 1. – С. 84–88, у співавт. із З. Франко) І. Г. Чередниченка, “Українська мова: синтаксис” (Українська мова в школі. – 1957. – № 5. – С. 85–89,) А. П. Медушевського, А. К. Тищенко, “Викладання фонетики і морфології української мови у восьмирічній школі” (Українська мова і література в школі.–1963. – № 2. – С. 85–88) А. П. Медушевського, “Сучасна українська мова” (Українська мова і література в школі. – 1974. – № 7. – С. 81–86) М. Т. Доленка, І. І. Дацюка, А. Г. Кващук, В. Д. Поповського.

Кожну з них він скрупульозно аналізує, обов’язково вирізняючи позитивні моменти і недоліки та недогляди. Що ж до недоліків, то вони сформульовані коректно – не як закиди або звинувачення, а як аргументовані коментарі, приміром, такого взірця: у “Збірнику вправ з сучасної української мови” І. Г. Чередниченка до повноголосних звукосполучень зараховано “не тільки *-оро-, -оло-, -ере-,* а й *-еле-*”, для ілюстрації якого наведено слово *пелена*, “хоч відомо, що повноголосного відповідника *-еле-* до колишнього *-ел-* між приголосними східнослов’янські мови не мають (*млеко* → *молоко*). Слово *пелена*, яке довгий час викликало різні тлумачення, напевно, не становить якогось винятку, а, найбільш імовірно, у ньому звукосполучення *-еле-* виникло з поєднання кореня *пел-* та суфікса *-ен*, на що вказує російське *пелька* – «*пелёнка*»”. Михайло Жовтобрюх, рецензуючи праці колег, веде з ними невимушену дискусію в аристотельському стилі: “Платон мені друг, але істина дорожча”. Проілюструємо сказане хоча б такими двома витягами з рецензій на книгу “Сучасна українська мова” (спеціальність “Педагогіка і методика початкового навчання”; автори – М. Т. Доленко, І. І. Дацюк, А. Г. Кващук, В. Д. Поповський): “*Розмовно-побутова мова в підручнику кваліфікується як діалектна, не літературна (стор.*

21), що зовсім не відповідає дійсності. Про побутові справи можна вільно розмовляти не лише діалектом, а й літературною мовою, отже, вважати розмовно-побутову мову за літературну мову в наш час немає ніяких підстав»; «У підручнику твердиться, ніби у 1886 р. Є. Желехівський видав у Галичині «Малорусько-німецький словар» (стор. 78). Справді, в тому ж році у Львові вийшла ця праця. Але до її тодішнього видання Желехівський уже не мав ніякого стосунку, бо він ще на початку 1885 року помер, не завершивши роботи над своїм словником. Укладання закінчив С. Недільський, тому на титульній сторінці, поряд з Желехівським, стоїть і його прізвище».

До щойно наведених серйозних зауважень автор рецензії “Про підручник з сучасної української мови для педагогічних факультетів” А. Ручко (такий псевдонім прибрав собі Михайло Жовтобрюх) додає понад десяток інших, не менш серйозних, закидів з тією метою, щоб восторжествувала наукова правда, і робить такий пом’якшувальний загальний висновок: “У нас, звичайно, немає бажання, підстав і потреби перекреслити рецензовану працю в цілому. В ній, повторюємо, є чимало корисних для студентів відомостей з лексики, фонетики, орфографії, морфології й синтаксису української мови, викладених на належному науковому рівні. Хотілося лише застерегти тих, хто користуватиметься підручником, від помилок, які, на жаль, досить рясно розкидано в ньому”.

До найбільших досягнень Михайла Жовтобрюха слід віднести його роль у національному підручникотворенні. Важливо наголосити, що Михайло Жовтобрюх, за його твердженням, “перший написав, хоч і стислий, порівняльний синтаксис східнослов’янських мов у праці «Порівняльна граматики української і російської мов», яка «одержала схвальну оцінку як у нас, так і за рубежем» [4]. Інші підручники – “Українська мова. Лексика. Фонетика. Морфологія”. (К. : Рад. школа, 1949. – Вип. 1. – 160 с.), “Курс сучасної української літературної мови” (К. : Рад. школа, 1959. – Ч. 1; 1961; 1965; 1972) (розділи: “Вступ”, “Лексика і фразеологія”, “Фонетика”, “Графіка і орфографія”, “Граматики: вступні зауваження”, “Дієслово”, “Модальні слова”), “Історична граматики української мови. Вступ. Фонетика” (К. : Рад. школа, 1956. – Вип. 1.), “Історична граматики української мови. Ч. 1. Вступ. Фонетика” (К. : Рад. школа, 1956), “Історична граматики української мови” (К. : Рад. школа, 1957; 1962; 1980) (розділ “Фонетика”, “Вступ” і “Фонетика”), “Порівняльна граматики української і російської мов” (К. : Рад. школа, 1957; 1961; 1978; 1987) (розділ “Синтаксис”), “Сучасна українська

літературна мова. Вступ. Фонетика” (К. : Наук. думка, 1969) (розділи: “Вступні відомості з фонетики”, “Український алфавіт”, “Принципи української орфографії”), “Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія” (К. : Наук. думка, 1973) (розділи : “Предмет і завдання лексикології”, “Стилістична диференціація української лексики”), “Українська літературна мова” (К. : Наук. думка, 1984) – стали настільними книгами кількох поколінь студентів-філологів і сьогодні не знизили індекс своєї актуальності. Вони були й залишаються блискучим взірцем лінгводидактичного опису мови, базованого на принципах науковості, доступності, систематичності й послідовності, свідомості. Колишній студент мовно-літературного факультету Київського педагогічного інституту імені О. М. Горького Олександр Матійко, який став відомим журналістом і поетом, справедливо відзначає, що в Жовтобрюха-вченого читачів, “певно, не менше, ніж у Стендала. Якщо мати на увазі студентів, учителів, учнів середніх шкіл”, і запитує: “Чи можна уявити, Михайле Андрійовичу, скільки людей брало до рук Ваші книжки?”, на що той відповідає: “Мабуть-таки, багато... Та мене завжди хвилювало те, що людина візьме для себе з моїх праць, як прислужаться вони їй, як вплинуть на її становлення як людини. Наука твориться для людей. Творити їх непросто, оволодівати нею також нелегко” [9]. Професор Жовтобрюх любив розповідати про такий випадок (його наводить у своєму нарисі-бесіді й тільки-но згадуваний О. Матійко, який Михайла Андрійовича вважав “найдорожчим учителем, високим прикладом серйозного ставлення до життя”):

– Якось я поїхав у Запоріжжя, зайшов до педінституту. Читають сільські вчительки в коридорі підручник, бачу – мій. Фонетику штурмують. Питаю: усе зрозуміло? “Якби отому, хто її написав, – одказує одна, – та самому оце скласти екзамен з фонетики. Написав би сторінок десять, а він – сотню. Як ти його втнеш?!” Добре, кажу, я того автора знаю, я передам йому ці ваші слова. А вони: “Та не кажіть, бо ще розсердиться. Скільки ж людина, певно, ночей не спала, пишучи нам цю фонетику” [там само, с. 13–14].

Т. І. Панько справедливо слушно констатує, що справжню вартість книг, автором яких є Михайло Жовтобрюх, визначає “не рецензент, а читач: утому, що праця «Українська літературна мова», тільки з’явившись у продажу, стала бібліографічною рідкістю, бачимо вираження його запитів” [13, с. 70]. Це стосується всіх монографій, підручників,

брошур, статей, заміток, повідомлень Михайла Андрійовича, які “вчать проникати в суть мовних явищ” [там само, с. 73].

Активною була робота над методичним супроводом до лінгвістичних дисциплін. Вирізнямо в цьому огромі передусім методичні вказівки, навчальні матеріали для студентів стаціонару й заочної форми до цілих курсів або окремих їхніх розділів: “Сучасна українська мова” (К. : Рад. школа, 1940. – 28 с.; 1946. – 26 с.; К. ; Львів : Рад. школа, 1948. – 72 с.), “Лексика сучасної української літературної мови” (К. : Рад. школа, 1949. – 24 с.), “Курс сучасної української мови з елементами історії” (К. : Рад. школа, 1949. – 50 с.), “Сучасна українська літературна мова. Вступ. Лексика і фразеологія. Фонетика” (К. : Рад. школа, 1962. – 132 с.), “Методичні вказівки до проведення екзаменів, заліків і контрольних робіт та норми оцінок з сучасної української і російської мов у педагогічних інститутах УРСР” (К. : МО УРСР, 1963. – 31 с.). Цими ґрунтовними та доступними працями користуються й сучасні студенти.

Однією із важливих і результативних форм навчальної діяльності у вищій школі Михайло Жовтобрюх вважав контрольні роботи. У 1958 році він виступив із доповіддю “Контрольні роботи з мовознавчих дисциплін та їх місце в системі заочної освіти” на науково-методичній конференції, присвяченій заочній освіті, і того ж року опублікував статтю “Контрольні роботи з мовознавчих дисциплін, їх тематика, зміст, рецензування” (Заочна педагогічна освіта. – 1958. – № 4. – С. 32–40), а 1959 року – методичну розвідку “Контрольні роботи з сучасної української літературної мови”, адресовану студентам-заочникам III курсу мовно-літературного факультету (К. : Рад. школа, 1960. – 44 с.).

У лінгводидактичному фокусі вченого опинилися питання оцінювання знань, умінь і навичок студентів. На прохання Міністерства освіти він підготував рекомендації “Норми оцінок з української мови в педагогічних інститутах” (К. : Вид-во МО УРСР, 1959. – 12 с.). До речі, перша його друкована праця – на цю тему: “За високу грамотність студентів” (За більшовицькі педкадри, 1935. – 23 вересня [Запоріжжя]).

Михайло Жовтобрюх висловив цікаві думки про основну форму навчального процесу у вищій школі – лекцію. Ще в 1949 році він надрукував фундаментальний текст лекції для студентів-заочників мовно-літературних факультетів педагогічних інститутів “Лексика і фразеологія української літературної мови” (К. ; Львів : Рад. школа, 1949. – 34 с.). Сам він, як уже було наголошено, прочитав сотні лекцій із різних мовознавчих курсів. На запитання Олександра Матійка: “Як

виважити, Михайле Андрійовичу, все те, що Ви знаєте? Чи є межа тому, що його можна запам'ятати?” і на його роздум-комплімент: “На лекції Ви приходите без жодного аркушика, усе з голови. Найтрудніша... з наук на факультеті – історія мови – і жодного разу викладач не звертається до записника” учений-педагог відповідав, що це результат серйозної щоденної праці: “До всього ж я керувався ось чим. Від студентів ми вимагаємо на екзамені чіткої відповіді, не дозволяємо заглядати до підручника. Та що вони подумують про мене, якщо я читатиму із конспектів? До того ж, читаючи лекцію з пам'яті, не роблю це механічно, а весь час напружено думаю. Отже, й з'являються в процесі розповіді якісь нові думки, здогади, над якими далі, поза лекцією, розмірковую. Так народжуються ідеї, зрештою – нові праці” [9].

Цінною видається праця Михайла Жовтобрюха “Піднести якість лекцій з лінгвістичних наук у вищій школі” [6]. Це, власне, тези доповіді, яку він мав виголосити на Всеукраїнській науково-практичній конференції. Її організувала восени 1992 року кафедра української мови Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. У листі від 2 квітня 1992 року до автора цієї публікації, тоді завідувача кафедри, Михайло Андрійович повідомляє, що надсилає свої матеріали і збирається приїхати до земляків, “як здоров'я дозволить, бо вже почуваю себе по-різному”. Повідомлено й таке: “... хочу виступити на конференції. Якщо Ви дозволите й приймете, буду вдячний, а як ні – гніватися не буду”. Ці слова патріарха українського мовознавства залишаємо без коментувань, наведемо лише один промовистий афоризм із “Піраміди духу” знаного земляка видатного мовознавця Жовтобрюха Олеса Волі: “Люди з чистою совістю світяться зсередини” [1, с. 1002].

В іншому листі, датованому 12 жовтня 1992 року, до того самого адресата професор Жовтобрюх пише, що, на превеликий жаль, прибути до Полтави, яку дуже поважає й любить, не зможе, бо “в самого вже сил мало для такої мандрівки”, сумує, що не поспілкується з мовознавцями, з мовознавчою молоддю. “Хотілося мені, – йдеться в цьому листі, – поговорити про якість лекцій, бо вона не завжди відповідає вимогам, що ставляться до неї, саме тому маємо багато нарікань на якість підготовки вчителів української мови, на яких наша сучасність покладає великі надії... Головне, щоб учитель міг мислити, мислити науково, мав глибокі знання, був ініціативний, умів збагачувати свої знання, аналізувати мовні факти нашої дійсності й

правильно на них реагувати. Такі вчителі в нас є, на жаль, не всі” (див.: [6]). Матеріали конференції були надруковані. Їхньою справжньою окрасою стали науково-педагогічні роздуми Михайла Жовтобрюха:

– Лекція з мовознавчих дисциплін у деяких вищих навчальних закладах не відповідає вимогам, що ставляться до неї. Наукові відомості часто подаються без належного теоретичного обґрунтування, уникаються дискусійні питання в науці, ігноруються нові лінгвістичні погляди на важливі мовні явища.

– У лекції належне місце має бути відведене останнім досягненням науки, історичним відомостям про функціонування й утворення авторитетних наукових теорій, положень, пов’язаних з аналізом відповідного фактичного матеріалу.

– У полі зору лектора, отже, і студентів повинні опинитися такі важливі, до кінця не з’ясовані проблеми, як походження людської мови, час постанови української мови, основа діалектичного членування літературної мови.

– У процесі дискусії як органічного складника лекцій доречно зіставляти різні погляди й робити аргументовані висновки. Молоді словесники мусять знати про основні проблеми, які вимагають наукового розв’язання.

– Висвітлення дискусійних моментів, розбіжностей у поглядах представників різних лінгвістичних шкіл на те саме мовне явище викликає інтерес у студентів, сприяє розвитку самостійного мислення, формує потребу самостійно добування знань.

– Важливо домагатися, щоб майбутні фахівці обов’язково самостійно опрацьовували рекомендовану літературу. Уміння аналізувати закладені в лінгвістичних концепціях наукові істини слід контролювати на практичних заняттях, у співбесідах, під час заліків та екзаменів [6].

Михайло Андрійович пропагував той погляд, що в освіті й у всіх інших сферах суспільного буття має панувати культура мови. Вона, як і любов до фаху та добре знання своєї справи, повинна стати професійною якістю студента, науковця, простого робітника чи будь-кого іншого: “Це дуже і дуже важливо: як ти розмовляєш. Усі спеціалісти... свого часу покінчали десятирічки, інститути, слухали викладачів, які добре володіють мовою. Отже, вимоги до усного мовлення відомі всім. Скажу, ґрунтуючись на власних спостереженнях: якщо спеціаліст, керівник неправильно говорить, якщо мова в нього засмічена, – його менш цінують як спеціаліста, як керівника. Це треба

знати. І пильнувати. Треба, щоб той, до кого ти звертаєшся, не просто зрозумів тебе, а й похвалив у собі тебе за твою гарну, грамотну мову. Не всім дано красиво говорити, але правильно говорити обов'язково мають усі. Нехай би в шухляді голови колгоспу і словничок лежав... Глянув – і згадав, що “мероприятие” це не міроприємство, а таки захід” [9].

Сучасна лінгводидактика пропонує нові методики й технології навчання мови, культури мови, а мудрі настанови видатного українського вченого й педагога не губляться в часі, бо оперті на багатовікову традицію і його великий власний досвід: “За 40 років своєї педагогічної і наукової діяльності ... в Запорізькому, Київському, Тюменському, Бухарському, Черкаському педінститутах, М. А. Жовтобрюх підготував цілі покоління педагогів...” [10, с. 97], вибудував й апробував свою лінгвометодичну систему. Про все це частково він виповів у листі від 21 листопада 1990 року до земляків – викладачів, студентів, співробітників Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка⁵: “Люблю педагогічну працю, вважаю її надзвичайно потрібною для народу, адже в руках вчителів великою мірою майбутнє нашого народу.

Хотілось би, щоб всі Ви, дорогі студенти, вийшли з інституту хорошими педагогами, адже Ви навчаєтесь в інституті, випускниками якого є два найвідоміші педагоги нашої країни – А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський.

⁵ Ідеться про лист-відповідь на привітання-запрошення короленківців:
Вельмишановний, дорогий Михайле Андрійовичу!

Від усього серця вітаємо Вас зі славним ювілеєм!

Хай шлях Ваш буде зігрітий увагою, турботою і добротою людською. Невичерпної Вам душевної сили, творчої наснаги, гарного настрою, сімейного затишку.

Бажаємо міцного здоров'я Вам і Вашим близьким.

Живіть довго і щасливо!

Студенти, викладачі, працівники бібліотеки щиро запрошують Вас відзначити свій ювілей на рідній землі, в стінах нашого інституту, у Вашому духовному храмі.

Хочемо зустрітися, поспілкуватися з Вами, більше дізнатися про Ваш нелегкий, але плідний життєвий і творчий шлях, висловити слова подяки за Ваш неоціненний подарунок нашим читачам.

Викладачі, студенти, працівники бібліотеки [4].

Дозвольте поділитися з Вами своїми поглядами на якості справжнього педагога. По-перше, він повинен любити дітей і взагалі людей. Якщо в кого немає любові до дітей, то тому краще ніколи не йти в школу. По-друге, вчитель повинен добре знати науку, яку викладатиме, й взагалі бути добре освіченою людиною, він має не тільки розумно розповісти учням програмовий матеріал, відповісти на їх питання, що стосуються цього матеріалу, а й розповісти тим, що цікавляться, також багато нового матеріалу, що й не входить до програми, відповісти на цікаві їх питання. Тільки тоді учитель матиме авторитет у своїх учнів. Отож не гайте марно часу, працюйте над своїм науковим і культурним розвитком, використовуйте свій час продуктивно і дома, і на лекціях, і в бібліотеках. Учитель має бути людиною вихованою, ініціативною, діяльною. Він повинен любити і шанувати свій народ, його історію, культуру, мову, любити свою країну, і таку любов виховати й у своїх учнів. А любов до своєї країни починається, як відомо, з любові до свого рідного порогу, свого села, свого рідного краю. А наша Полтавщина така чарівна, що в неї закохуються люди, для яких вона й нерідна. Скільки вона дала видатних письменників, вчених, митців, громадських і політичних діячів! Моя доля так склалася, що я виїхав з свого села за межі Полтавщини ще в 1924 році. Довелось працювати і в Дніпропетровську, і в Запоріжжі, великий час у Києві, де й зараз живу, завідував кафедрою у Тюмені й у Бухарі, не раз бував у зарубіжних країнах, а своє рідне село і рідну Полтавщину як любив, так і люблю.

Учитель повинен бути і хорошим громадянином, брати участь у громадському житті там, де він живе, бути зразком для учнів і їх батьків.

Від усього серця бажаю, щоб Ви всі стали хорошими педагогами, вміли віддано і з великою користю працювати й культурно відпочивати. Вчіться цьому ще в інституті. Бажаю, щоб Ваша праця приносила Вам радість, щоб всі Ви були щасливі. А вийдете Ви з інституту в життя хорошими педагогами, то цим принесете справжню радість і своїм інститутським наставникам” [4].

Коментарі зайві. Процитуємо й на цей раз ще одну мудру думку письменника Олеса Волі: “Люди, як зерня: одні – звичайні, з сірими клопотами вижиття – сам для себе служить поживою, «проїдаючи» себе, інші – талановиті й високоморальні – проростають духовним осердям у своєму народові” [1, с. 1065].

Література

1. Воля О. Піраміда духу / Олесь Воля. – К. : Вид-во “Сталь”, 2006. – 1216 с.
2. Грабенко О. П. Шана ювіляру-земляку: (до 70-річчя з дня народження видатного представника мовознавчої науки М. А. Жовтобрюха) / О. П. Грабенко // Будівник комунізму. – 1975. – 15 листопада.
3. Грищенко А. Михайло Жовтобрюх / Арнольд Грищенко. – Дивослово. – 2006. – № 6 (591). – С. 37–39.
4. Жовтобрюх М. А. Автобіографія. Листи : рукописи (зберігаються в науковій бібліотеці Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка).
5. М. А. Жовтобрюх (к семидесятилетию со дня рождения) // Русский язык в школе. – 1975. – № 5. – С. 120–121.
6. Жовтобрюх М. А. Піднести якість лекцій з лінгвістичних наук у вищій школі / Михайло Андрійович Жовтобрюх // Сучасні аспекти дослідження граматики української мови і лінгвометодичні основи викладання шкільного курсу : тези доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Полтава, 1992. – С. 41–42.
7. Жовтобрюх М. А. Принципи побудови курсу сучасної української літературної мови на факультетах мови і літератури педагогічних інститутів / Михайло Андрійович Жовтобрюх // Міжреспубліканський науково-методичний семінар завідуючих кафедрами мов педагогічних інститутів УРСР, БРСР, МРСР : тези доповідей. – К., 1958. – С. 3–8.
8. Калько М. Шість черкаських листопадів: (черкаський період науково-педагогічної діяльності М. А. Жовтобрюха) / Микола Калько // Михайло Андрійович Жовтобрюх і сучасна українська лінгвістика : зб. матер. всеукр. наук. конф. / редкол. : Г. І. Мартинова та ін. – Черкаси : Брама – Україна, 2006. – С. 71–76.
9. Матійко О. Тією стежкою, що над Хоролом / Олександр Матійко // Сільські вісті. – 1985. – 13 грудня.
10. Михайло Андрійович Жовтобрюх (до 60-річчя) // Інформаційні матеріали наукової ради з проблеми “Закономірності розвитку національних мов у зв’язку з розвитком соціалістичних націй”. – 1966. – Вип. 1. – С. 96–97.
11. Наукова спадщина мовознавця Михайла Жовтобрюха / автор і упорядник М. І. Степаненко. – Полтава : ВАТ “Видавництво Полтава”, 2007. – 432 с.
12. Особистий архів Миколи Степаненка.
13. Панько Т. І. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова (К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.) / Таміла Іванівна Панько // Українська мова і література в школі. – 1985. – № 6. – С. 70–73.
14. Ювілей вченого // Черкаська правда. – 1955. – 23 листопада.

15. ЙОГО ЖИТТЯ – СЛУЖІННЯ УКРАЇНІ Й РІДНОМУ СЛОВУ

*У Пантеоні видатних людей, гідних
ушляхення, золотом викарбуване ім'я
справжнього українця, безкорисливого по-
борника української ідеї –*

Василя Тихоновича Горбачука

Катерина Городенська

Василь Тихонович Горбачук – неординарна постать в українському філологічному світі, непересічна особистість у духовному просторі України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Його лінгводидактичні студії добре знають і високо цінують учені-методисти, педагогі-словесники. Перша праця Василя Тихоновича “Склад і типи простого речення: методика викладання в середній школі”, що побачила світ 1959 року, стала настільною книгою вчителів української мови. Не меншим авторитетом користувалася й інша методична робота цього науковця – посібник “Уроки української мови у 8-річній школі (5-6 класи)”, опублікований 1966 року.

У колі основних методичних зацікавлень Василя Горбачука – диктанти як засіб навчання мови. Він удокладнено з'ясував проблему класифікації диктантів у методичній літературі. Усе це знайшло безпосереднє віддзеркалення в посібникові для вчителя “Види диктантів і методика їх проведення”, що вийшла друком 1989 року у видавництві “Радянська школа”. Вона не втратила своєї значущості й тепер, конкурує з найсучаснішими працями.

Етапним в історії української лінгводидактики став бібліографічний покажчик (1945–1965 рр.) “Методика викладання української мови”, опублікований 1971 року.

У науковому доробкові Василя Горбачука, крім лінгводидактичних розвідок, є й лінгвістичні студії. Він мав стати ученим-мовознавцем, а не лінгводидактом. Та обставини склалися так, що колишній успішний випускник Львівського університету, якого захоплювала лінгвістична царина, змушений був узятися за дослідження методичних проблем. А ще Василь Горбачук володів даром письменника. Не судилося йому стати майстром слова, і знову ж таки не з власної волі, а через переслідування радянським режимом. Про всі ці життєві перипетії йдеться в щоденниках, які вів майбутній професор. Як справедливо

наголошує Анатолій Подолінний, його діарійне трикнижжя – “Мої вінницькі дороги: сторінки зі щоденника (1961–1966 рр.)”, “У вирі подій думок і тривог: фрагменти пережитого-передуманого (1966–1973 рр.)”, “Тридцять років на Донбасі (1973–2004 рр.)” – “своєрідне і вже ніби призабуте свідчення епохи”, “свідчення людини чесної, совісної, демократичної, доброї”, це “слово українця, який залежно від свого фаху і покликання найбільше переживає за стан української освіти і культури, долю рідної мови, за те, що в тодішніх умовах найбільше гнітилося і душилося” [2, с. 4–5].

У передньому слові до видання “Василь Горбачук. Біобібліографічний покажчик” годилося б говорити про науковий доробок Василя Тихоновича. Він, як уже було сказано, заслуговує високої оцінки, не лише не втрачає з плином часу актуальності, а й посилює її. Хочеться, однак, говорити не про це, а про діаруш, а він із тієї серії, яку залишили після себе Аркадій Любченко, Володимир Винниченко, Олександр Довженко, Остап Вишня. Систематичні нотатки Василя Горбачука відображають атмосферу радянської доби, філософсько-публіцистичні, наукові розмисли, інтимні переживання самого автора. Вони зацікавлюють людей різних смаків і вподобань. Осердям щоденникових нотаток є мовні проблеми в їхньому багатоманітті, наповнені глибинним змістом соціолінгвістичні роздуми, тобто, те, що ятрило душу українського патріота Горбачука. Йому невимовно боліло, що “витісняється мова, нівелюється народність”, що “всяка спроба протидіяти цьому оголошується -ізмом”, що “батько... говорить українською, а син – російською”, що однолітки його сина викрикують: “Чего ты хохмишь?”, що “торжество ленінської національної політики” виховує “якщо не національний індивідуалізм, то вороже ставлення до українства”, що “українське стає синонімом архаїчного, сільського, колгоспного”, що членство в партії – “єдиний засіб самоствердження”, що “процес русифікації набрав уже всіх ознак руху у безвість, небуття” [1, с. 78, 101–102, 220, 229, 242]. Аналіз щоденника Василя Горбачука – предмет окремої розмови й не одного дослідника. Цей дискурс вирізняється оригінальністю змісту і форми. Науковці неодмінно гідно поцінують публіцистичний дар його творця.

Сьогодні шириться коло шанувальників праці всього життя Василя Горбачука – книги “Український повстанський рух на Берестейщині в середині ХХ століття”, яка з’явилася за три дні до відходу за вічну межу автора. В її основі – дитяче непідкупне захоплення від зустрічей

із вояками УПА, котрі в 1943–1948 роках інколи навідували оселю Горбачуків, де їх щиро гостили, а вони віддячували господарям ніжною українською піснею. Розмова з цими сміливцями, їхня поведінка визначили подальші національно-патріотичні орієнтири юнака. Василя Тихоновича хвилювала доля кожного упівця, протягом життя він ретельно збирав відомості про них, щоб сказати своє слово про Українську Повстанську Армію.

Залишається тільки подякувати мудрому професорові Горбачуку за його публіцистично-художню правду, яка пробилася до людей. Сказали щире спасибі Василеві Тихоновичу ті, хто насолоджувався “Барвами української мови” – книгою, у якій уміщені поетичні та прозові тексти про красу, силу, мелодійність, нездоланність української мови.

Знайомишся з набутком Василя Горбачука і чуєш його голос: “Я працював з великою тривою. Закінчую працю з почуттям величезного щастя (як наші предки закінчували літописи). Гадаю, що таке ж почуття охоплювало моїх давніх предків, тих рідкісних щасливців, яким після татарської навали вдавалось залишитись в живих і зберегти свою сім’ю.

Якщо книга йде між люди, то ніякий, навіть найгірший кінець не страшний”.

І це щиросердна правда... Її ніколи й ніщо не заступить...

Література

1. Горбачук В. У вирі подій, думок і тривог: фрагменти пережитого-передуманого (1966–1973 роки) / Василь Горбачук ; упоряд. Д. В. Горбачук. – Слов’янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. – 472 с.
2. Горбачук В. Т. Мої вінницькі дороги: сторінки зі щоденника / Василь Горбачук. – Слов’янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2014. – 187 с.

Розділ II

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ

1. ЙОГО ЗЕМНИМИ БОГАМИ БУЛИ УКРАЇНА І ПРАЦЯ (ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПИСЬМЕННИКА Й НАУКОВЦЯ ПЕТРА РОТАЧА)

Відомий український письменник Петро Ротач в одному зі своїх віршів уславив маківку зиму, образно назвавши її “українським січнем”, тому що в цю холодну пору далекого 1918 року мужні київські студенти стали на захист Української Народної Республіки й зупинили під Крутами більшовицько-муравйовську орду, тому що в перший післяріздвяний день Бог подарував нам Василя Симоненка, котрому судилося стати “найбільшим шістдесятником із шістдесятників”, а напередодні Різдва 1939 року – “поета-в’язня, поета-мученика” Василя Стуса. “Український січень” – це й сам Петро Ротач, який народився дня 24, року 1925. Він, як і його духовні “січневі” побратими, сповна випив гірку чашу деспотичного свавілля, зазнав духовного приниження, але не став на шлях пристосуванства, підлабузництва, не поповнив когорту уславлювачів лихої пам’яті комуністичної системи і її вождів. Важко жилося Петрові Петровичу, бо понад 40 літ перебував у постійній напрузі, щомиті відчував незахищеність, зреалізовував власні творчі плани здебільшого в помислах і лише зрідка в діях. Зрозуміло, що багато мудрого, корисного й потрібного для правдивої, а не заангажованої оцінки українського літературного процесу не зміг сказати талановитий митець-патріот. У світ вийшли “окрайці” його поезій, у яких звучить, справедливо зауважує Петро Засенко, “така виболена правда, така непідкупна щирість”, читача могла порадувати рясніша проза. Та не сталося, як гадалося. Змінити цього, на жаль, не

можна, бо втрата часу – неоціненна втрата, його ніхто й ніколи не зміг наздогнати, зупинити, повернути.

Той спадок, який лишив після себе майстер слова, літературознавець, краєзнавець, публіцист Петро Ротач, – це ціла епоха, дивовижна мистецька робітня з її фундаментальними винятково актуальними дослідженнями, високохудожніми творами, мудрим епістолярієм, неоціненим архівом.

Коли аналізують доробок письменника, то обов'язково вказують на літературно-естетичні підвалини, які сприяли становленню його мистецького таланту, виокремлюють періоди діяльності, характеризують етапні твори. Ця канонічна схема “накладається” й на життєвий та науково-літературно-краєзнавчий шлях Петра Ротача. Сам він потверджує, що перші літературні уроки одержав із книг ще в дитинстві. Родина, у якій він зростав, понад усе цінувала працю, високі людські чесноти – справедливість, пошану до ближнього, віру в доброту. А ще в сім'ї любили українське художнє слово, передусім в особі Тараса Шевченка, Марка Вовчка, Бориса Грінченка. “Сьогодні хвилює всіх проблема виховання в молодих людей почуття патріотизму як риси характеру, – розмірковував якось Петро Петрович. – А для мене любов до України починалася з Шевченкового “Кобзаря”, якого я спочатку чув від батька, а згодом читав сам. Пам'ятаю також, що в нас на покуті висіли образи, а біля них – портрет Великого Кобзаря, уквітчаний найкращим рушником. Це залишило в моїй душі найглибший національно-патріотичний прослідок, очевидно, і сприяло тому, що я став дослідником творчості Тараса Шевченка”. Ще в ранньому віці, живучи на мальовничому хуторі, хлопчик полюбив природу, яка його оточувала, і це давало йому натхнення, коли став писати вірші. По-особливому засвічувалися очі Петра Петровича, як згадував рідний хутір на Чернігівщині, ліс:

*Нахлинуть спогади непрошені, бува –
І я в селі, і стелиться під ноги
Така знайома стежка польова,
Що не піти по ній немає змоги.*

“Природа справила благодійний, священнодійний вплив на мене. І досі чую, як шумить у Каленівщині ліс, як туркотить горлиця, жєбонить струмок у яру під лісом, бачу луки у квітах, жовте море хлібів навколо хутора – і відчуваю приплив сили”, – із хвилюванням у голосі зізнавався поет. І як тільки траплялася нагода, він линув у

край дитинства, спілкувався зі свідками свого колишнього життя – лісом, полем, безіменною річечкою. Це наснажувало, упевнювало, народжувало нові рядки про рідний край, у яких завжди повносило дихає природа. Вона – “душі і серця рай”, “солодка й бажана отрута” – переливається різними барвами, передає стан душі ліричного героя, яким найчастіше є сам автор:

*Я в тім ярочку, що в калині,
Знайшов великий скарб колись,
Знайшов – і опинивсь відтоді
В полоні вічної краси,
Й усе життя молюсь природі
Й тікаю спомином в лісі.*

Спробуємо (бодай узагальнено) оглянути періоди творчості Петра Ротача. Писати почав він дуже рано, ще школярем. 1939 року 14-літній хлопчик уміщує свої вірші в талалаївській районній газеті “Більшовицькі темпи”. По-справжньому заявив він про себе як письменник у 1942 - 1943 рр., коли надрукував поетичні і прозові твори в празькому журналі “Пробоем”. У цей час юнак перебував у німецькій неволі. У таборі він вів щоденникові записи, які, на превеликий жаль, поглинула війна. А думки там були, за переконанням самого автора, чистими, не обтяженими чиїм-небудь впливом. Часопис “Пробоем”, з гордістю заявляв Петро Ротач, “відстоював українську національну ідею, кликав патріотичні сили до єднання, утверджував енергію “наступу”... підтримував віру в пробивну силу національної спромоги”. “Правдивим і чесним словом служити Україні, мрією і ділом пробиватися до її волі і незалежності – так ми розуміли ідейний клич журналу, закодований у його назві”, – наголошував колишній бранець.

Уміщені в “Пробоем” вірші – це розмисли ліричного героя про історичне минуле України, “коли змішувалися до купи товариство буйне і орда”, його прагнення “показати народам всього світу славу української землі”, намагання віднайти своє місце в цьому складному бутті, іти “назустріч дням, життю, борні...”. Найбільшу цінність, на наш погляд, становить прозовий твір про голодомор із промовистою назвою “Сумне дитинство”.

Опинившись на рідній землі, Петро Ротач відразу потрапив під моральний прес, під нагляд КДБ. Про друкування, вихід на літературну дорогу годі було й думати. На початку 60-х років Петро Петрович установлює творчі контакти з українськими виданнями Польщі. Його

моральним рятівником став україніст, людина безперечних чеснот Антін Середницький, з яким дружба не поривалася впродовж багатьох літ. Понад сотні статей (за оцінкою польського колеги, діловитих, нерідко новаторських, писаних гарною мовою і ясним зрозумілим стилем) вийшли у Варшаві. Як наголошує сам автор, це добрі його праці, що знайшли схвальні відгуки з-поміж науковців, шанувальників рідного слова.

Радів Петро Ротач тому, що разом із Степаном Крижанівським упорядкував Повне зібрання творів Боровиковського і написав передмову, у якій об'єктивно й заслужено оцінено роль та місце цього митця слова в українській літературі [вид-во “Наукова думка”, 1967]. Протягом 1965 – 1971 років в “Архівах України” він опублікував 577 статей, що мали ввійти до українського біографічного словника “Літературна Полтавщина”, але цензура не дозволила завершити цю працю. У 1972 році з'явилася збірка віршів О.Афанасьєва-Чужбинського, яку впорядкував Петро Петрович. Траплялося, що під різними псевдонімами друкувалися його вірші у “Вітчизні”, “Дніпрі” та інших часописах. Коли ж авторство стало відомим, поезії назавжди залишалися лежати в редакційних портфелях або безслідно кудись зникали. Не можна не згадати хоча б такого епізоду із життя письменника: занесена до плану видавництва “Молодь” (1965) колективна збірка поезій “Гілка цвіту” (назва належить Петрові Петровичу) у світ не вийшла тому, що одним із її авторів був Ротач. “Навколо його імені, – пізніше скаже Петро Засенко, – розпускалися всякі чутки, метою яких було обріхування і компрометація поета”.

Справжній розквіт і свобода творчості приходять у кінці 80-х років, коли нарешті оте немеркнуче “сяйво ленінських ідей” погасло на радянському й українському небосхилі. Петро Ротач відчув полегкість, скинув із себе моральне ярмо. З 1987 року йому свої шпальти надавав журнал “Всесвіт”, а з 1989 року – часопис “Київ”.

За останні роки наш славний земляк підготував сотні статей. До участі в великих наукових зібраннях міжнародного, усеукраїнського рівня запрошують літературознавця Петра Ротача. Його роздуми, гіпотези завжди аргументовані, виважені, він толерантно дискутує, не нав'язує власної думки, а переконує у правоті точки зору, яку обстоює. З цікавістю читаються його збірки історико-краєзнавчих нарисів “Світло рідної хати” (1989), “Талалаївські етюди” (2001). Нові сторінки із життєпису і творчого шляху Михайла Драгоманова та його племінниці Лесі Українки розкрито в книгах “Апостол правди і науки” (1991),

“Священні місця Полтавщини” (2003). Про поета й байкаря Левка Боровиковського йдеться в книзі “Поет із роду Боровиків” (2003), про Василя Симоненка й Полтавщину – у дослідженні “Грудочка любимої землі” (1995), про гоголівський край – у вже згадуваному літературно-краєзнавчому виданні “Священні місця Полтавщини”. Неабиякого розголосу набула розвідка “Колоски з літературної ниви: короткий літературний календар Полтавщини” (1999). Це видання є результатом кількарічної праці письменника. Він листувався з багатьма майстрами художнього слова, їхніми родинами, вивчав архівні матеріали. Отже, подані в книзі факти вивірені, об’єктивні. Петро Ротач подарував читачам літературно-краєзнавчі студії “Біля гнізда соловейка” (1993). Знайшла широке коло прихильників книга “По духу брат Тараса” (1992), у якій уславлено творчий подвиг Миколи Лисенка, уміщено важливу інформацію про зв’язки “великого музики” з рідною Полтавщиною.

90-ті роки можна вважати періодом поетичного розквіту письменника. З’являються одна за одною збірки віршів – “Мить і вічність” (1996), “Що збулось, що не збулося... Пізня лірика” (1998), “Крізь роки болю і надій” (1999), “Дух минувшини” (1999), збірка перекладів “Струн поетичних дивні звуки” (2001), збірка творів малої прози “Опанасова Кобза” (2000), написаних у різні роки життя (1943-1998) головню на основі власних спостережень і переживань.

Зв’язок з українською діаспорою на Полтавщині вівся саме через Петра Ротача. Він об’єднав усіх краян-емігрантів, які несли світло нашої культури далеко за межами України, у книзі “Розвіяні по чужині: полтавці на еміграції” (1998). До заслуг Петра Петровича слід віднести й те, що він надрукував епістолярій “Я зробив, що міг...” (2000), куди увійшли 194 листи (1965-1988 рр.) українця за походженням, який у 20-х роках емігрував до Сербії, внука українського поета XIX ст. Василя Степановича Кулика, професора славистики Белградського університету, ученого-літературознавця (україніста і русиста), якого вабила творчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ліни Костенко сербського перекладача Петра Митропана до Петра Ротача. Цей епістолярний монолог певною мірою проливає світло на літературний процес в Україні, на поширення нашого слова в Європі і світі.

Петро Ротач – невтомний дослідник художньої, публіцистичної спадщини Івана Котляревського. Свої науково-публіцистичні статті, розвідки, замітки та бібліографічні відомості, присвячені біографії і творчості зачинателя нової української літератури, ушануванню його

пам'яті на Полтавщині, він виклав у книзі “Поклик через століття: І.П. Котляревський і Полтава”, яку присвячено 100-річчю від часу побудови в Полтаві пам'ятника Іванові Котляревському. Книга “Іван Котляревський у листуванні”, випущена 1994 року, є найповнішою збіркою листів автора “Енеїди”, “Наталки Полтавки”, “Москаля-чарівника” до різних осіб та установ і листів до нього від письменників, істориків, адміністративних і церковних діячів та родичів, уже стала бестселером.

Найважливішу сторінку в науково-художньому контексті Петра Ротача займає Великий Кобзар. Про це він говорить у книзі “Рядки за рядками, літа за літами...”: “Я щасливий, що Тарас Шевченко осявав моє життя світлом своїх патріотичних думок, зігрів теплотою свого серця і тим назавжди прихилив мене до України народної, викресав із серця любов справжню, не офіційну, не на чиєсь замовлення. Він, саме він, а не хто інший, прихилив до простого народу, до нашої рідної мови, історії, культури”. Дослідник пройшов тернистими шляхами письменника-пророка. У книгах “Від Удаю до Орелі” (2000) і “Від Яготина до Полтави” (2002) він різнобічно розкрив тему зв'язків Кобзаря з Полтавщиною, розповів про людей, які вивчали полтавські дороги поета, дбали про увічнення його пам'яті.

Особливої оцінки заслуговує книга літературно-публіцистичних промов “Під кроною Шевченкового дуба” (2002), її зміст – промови автора, виголошені в шевченківські дні (9 березня або 22 травня) протягом 1989-2001 років. Кожна з них – це цікавий штрих до портрета Великого Кобзаря, унікальні відомості про його перебування на Полтавщині, творчі зв'язки з цим краєм, “з його містами і містечками, селами і хуторами, з багатьома людьми, знаними і безвісними”. Енциклопедія “Полтавська Шевченкіана” стала вінцем глибокого дослідницького розроблення теми, якій великий трудівник віддав понад 50 літ свого життя. Це солідне видання продовжує справу, як зауважував сам Петро Петрович, М. Шагінян, К. Ходосова, О. Даниська, П. Загайка, Д. Косарика, Г. Паламарчук, П. Жура в осмисленні шевченківських зв'язків із краєм. На наш погляд, – і перевершує всі попередні напрацювання, висвітлюючи повно, різноаспектно, документально потверджено численні події, факти, людей; чітко обґрунтовуючи всі припущення, уникаючи бездоказовості чи модної нині “сенсаційності”. За кожною енциклопедичною статтею – напружена праця, сонми листів, стоси літератури, море архівного матеріалу. Автор спішив устигнути якомога більше, адже час,

нарешті, сприяв творчій особистості, зламавши пута тоталітаризму. З невимовною радістю тримав у руках першу книгу задуманого енциклопедичного двотомника – як рідне довгоочікуване дитя, як маленького Кобзаря, розуміючи, що діждатися повного видання – через важкий тягар непростих перебуло-пережитих літ – навряд чи зможе. На прикрість, так і сталося. Матеріал до другої книги, дбайливо зібраний, але подекуди не доведений до логічного кінця, допрацювали найближчі люди й соратники видатного енциклопедиста-краєзнавця, передовсім дружина Алла Олександрівна і син Олександр. Письменник-подвижник Петро Ротач не просто вивчав творчість Шевченка, не лише досліджував його зв'язок із українською землею, а йшов до Кобзаря на сповідь, ішов, “Щоб в тиші врочистій, Мов Батьку вклонитись, І душу очистить, І духу напитись”, ішов і нас до цього кликав і тепер кличе, хотів, аби всі ми, Шевченкові діти, читали “Кобзар” віщесловий, причащалися його мовою, пізнавали його мудрість, дорости до рівня його свідомості, виконували його заповіді, передусім основний – любити Україну в добрий час і “воврем’я люте”. Тоді ми “не загубимося як народ у цьому розбурханому, атомно-рокованому світі”.

У книзі “І слово, і доля, і пам’ять...” (2000) Петро Ротач показав духовну велич творців Слова, які не зрадили його за найжорстокіших обставин свого часу. “Пам’ять про них, – закликає автор, – не може бути і не буде стерта ні часом, ні ворожим ставленням до них, ні байдужістю”. Український читач добуде вельми цінний матеріал про полтавську літературну Голгофу, про видатних і відомих письменників – Івана Котляревського, Левка Боровиковського, Василя Капніста, Григора Тютюнника, Михайла Ореста, Василя Симоненка, Василя Горленка, Феодосія Рогового, про малознаних або й зовсім незаконно призабутих майстрів слова – Мусія Кононенка, Олексу Ізарського, Клима Поліщука, Олексу Веретенченка, Надію Фесенко, про “національного музику й патріота України” Миколу Лисенка, про археолога й “поета в душі” Михайла Рудинського, ознайомиться з лірикою в’язня ГУЛАГу Василя Труша-Ковалю і розповіддю про нього побратима по духу письменника Григорія Майфета, з поетичною і мистецькою палітрою Петра Соколенка, довідається багато нового про творчих працівників, діяльність яких позначена особливо яскравим горінням, – Володимира Щепотьєва і Григорія Коваленка.

Достойне місце в українському літературознавстві посіла праця “Рядки за рядками, літа за літами...” (2005), яку надруковано напередодні поважного ювілею письменника. Вона об’єднує

літературно-критичні та історико-краєзнавчі статті, студії з українського фольклору, спогади. Петро Петрович цікавився історією книги, старими виданнями, відомими людьми-книголюбями і книгопоширювачами, він зібрав унікальну фольклорну колекцію і про все це розповів у своєму фундаментальному дослідженні. Мемуарні сторінки пройняті любов'ю до свого родоводу, до отчого краю, його минувшини.

Отож перед світлою пам'яттю Петра Петровича Ротача, 90-ліття від дня народження якого вшановуємо, мають схилитися всі, хто живе Україною, для кого вона молитва і розпука вікова. Сам же він – великий трудівник, українолюб, державотворець – духовно невіддільний від нас.

2. РАДІСТЬ ВІД “ДАРОВАНИХ БОЖИХ ДНІВ” ВАСИЛЯ КЛІЧАКА

Василь Клічак прийшов до читача з новою книжкою, що має загадково-метафоричну назву – “Вздвж дарованих Божих днів”. Але й до з'яви цієї збірки його достойно поцінував свідомий люд України. Митець уже давно влився в український художньо-духовний простір, зайняв своє гідне місце в ньому як добрий знавець національної психології й нашої історії, а ще – як талановитий майстер оповіді, котрий уміє донести істину про все значуще, що стосується буття, сучасникам та нащадкам. Як і Борис Олійник, Василь Клічак – поет не з крикливих, а з глибоких. Грані його таланту досить точно розкрив один із найяскравіших письменників і критиків сучасності Володимир Базилевський у передмові до збірки: “Клічак – domeжно заземлений поет”, а його муза – “у робочому одязі: ні карколомних метафор, ні інших яскравих тропів. Явна зневага до будь-яких поетизмів, поодинокі зблиски точних епітетів, неординарність сентенцій, мінливість душевних порухів, чоловіча вуглатість і твердість мовлення...”

Справді, за рядками поезій, уміщених у збірці, постає образ чоловіка – досвідченого мужа, високого духом, сильного своєю державницькою позицією, вірного сина країни й люблячого сина своїх батьків, ніжного друга й коханого для жінки. Водночас же ліричний герой Клічака, як і сам письменник, молодий душею, яка, черпаючи своє коріння в тисячолітній історії нашого народу, залишається незамуленою тягарем минулого, совісно реагує на поклик нової доби, відкидає все непотрібне та маловартісне й крокує у вічність...

Поезія Василя Клічака справді земна, бо звучать у ній мотиви, близькі нам, сущим на землі. Поезія ця зачаровує всякого, хто торкається її струн, епічною широтою, розмахом думки, сюжетністю, що завжди, за авторським задумом, доречна й не шкодить власне поетичному мовленню, а йде тільки на користь віршам. Вона – мов та ріка, що може бути грізною й лагідною, суворою й загадково-ніжною, але якщо до середини великої ріки, за словом класика, може долетіти не кожен птах, то вірші пана Василя окриляють і надають сили, вони сприймаються легко, попри всю серйозність та повчальність свого змісту, їх хочеться читати, хочеться линути за музою автора в далекі, привабливі огроми думки поетичні світи, долітати до останнього слова, до останньої крапки й просити в митця нових і нових творчих відкриттів...

У цьому світі, що живе під знаком “пост”, вірші Василя Клічака вирізняються своєю традиційністю й класичністю в гарному сенсі: чітка позиція та прозора свідомість автора – і відтак злагожені віршовані розміри та стопи, гармонійна система образів, ясність мови, мотиви, притаманні ще модернізму 60-х, а то й раніших років ХХ століття: людина і держава, людина і влада, людина і національна та родинна пам’ять, людина і Бог, людина і дружба, кохання, пристрасть... Водночас ці вірші написані про сучасника, мовою, зрозумілою і привабливою для нинішніх українців, торкаються тем і проблем, актуальних натеper в українському суспільстві й у всьому світі. Ці вірші повертають до першооснов людського буття – національних, родинних, інтимних... А тому митцеві не треба розмінюватися на гру та епатаж, аби заінтригувати читача. Адже він звертається до важливих, близьких і часто болісних для кожного українця тем.

Поезія Василя Клічака має два полюси, два первні – державний та особистісний. Наявність їх у душі людини забезпечує її внутрішню гармонійність. Ці дві іпостасі відображено й у структурі збірки, що складається з двох розділів: “Стала виразніша мова”, у якому звучать національні, патріотичні, громадянські мотиви, та “Чути хвилі найтонший звук”, що торкається інтимних сторін буття, розкриває таємницю душі письменника, процес творення лірики.

Читати вірші митця, іти разом з ним пліч-о-пліч “вздовж дарованих Божих днів” – велика втіха для тих, хто любить слово. Воно веде свій початок від Бога, воно, як і дні ліричного героя, теж Боже, що засвідчує епіграф до збірки, узятий із Нового Заповіту: “Споконвіку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог”. Говорячи про Воскресіння Христове,

автор натякає й на Воскресіння нашого народу, який, незважаючи на нещодавні тяжкі випробування, лише зміцнів, згуртувався та загартувався, відродився й постав для боротьби: “В’язали тіло. Не зв’язали Слово” – та це ж воістину про нас, про сотні тих хлопців, що смертю хоробрих полягли на Майдані й на Сході України, де колись гуляли на кривавих бенкетах і наші славні предки-козаки, це ж про Надію Савченко, яку неможливо покорити, про тих, хто навіть у полоні ворога залишився Українцем... У цих рядках вчувається багрянівський максималізм: “Жити! Перемогти! Або вмерти”, наповнена силою й заряджена мудрістю теза письменника з “Саду Гетсиманського” про те, що не страшна смерть фізична, якщо живим і незрадливим залишається дух. Тут чуємо і Стусову екзистенцію “Як добре те, що смерті не боюся”, і Симоненкову експресію “Можна прострелити мозок, що думку народить, Думки ж не вб’ють”... Немовби всі митці-патріоти України зійшлися на дружню розмову з автором збірки, він несе у душі й творчо переосмислює їхні заповіді.

Чоловіче слово автора тверде та точне, влучне, мов меч Ахілла, і гостре, “як на бритві сталь”... Автор не шкодує ворогів нації, “старшого брата” вкупі з його вожаком – “карликом кремлівським”, землячків-перевертнів та ура-патріотів, зрадників своєї Вітчизни, бо сам понад усе любить Україну й залишається її вірним сином. Митець славить сучасних героїв: солдата-козака, якого босим водили по снігу та не зломали (і знову в голові багрянівський герой – на цей раз Максим Колот із “Людини над прірвою”, що босоніж по снігу долає кілометри, аби дійти до рідного дому); звичайну “маленьку” людину – батька, якого не розуміє рідна дочка, маючи за фашиста лишень тому, що він відстоює свою державність, боронить шматок праотчої землі. Возвеличено й українського кіборга-бійця, який стояв на смерть за Донецький аеропорт, новітніх аргонравтів-волонтерів, які крізь вибухи привозять ліки на окуповану українську територію, де один-єдиний лікар-герой самотужки бореться зі смертю... Авторіві не обов’язково навіть точно називати імена та місця дії – усе для українського читача є до болю впізнаваним, до щему знайомим і близьким...

Поет використовує античні образи та історію, віднаходячи в ній суголося з українським сьогоденням. Так, пишучи про перемогу Спартака, митець насправді пишається духовною перемогою українського народу, що подолав передовсім власний страх, роз’єднаність, байдужість, спромігся вичавити з душі раба й не побоявся вступити в бій з “пихатим Римом”: “І стався мужній чин –

раби (!) повстали"... Так рядок за рядком Василь Клічак намагається вигнати з душ тих, хто ще не став на бік України, "есесерівський герб" як символ зла та фальшу, символ страху й національної несвідомості...

Якщо мотиви першого розділу збірки здебільшого сконцентровані довкола України, пафос цих віршів громадянський, патріотичний, то для другого розділу характерне розмаїття особистісної, інтимної – у широкому значенні цього слова – лірики. Основні мотиви його – роль поета в суспільстві, любов до природи та до землі, таємниця любові й секрети народження образів, швидкоплинність та сенс людського життя, дивовижність і краса, радість життя, вдячність за даровані Всевишнім земні дні...

"Божі дні" Василя Клічака наповнені глибоким змістом. Кожна із поезій – це окремий штрих, окремий сюжет, вартий докладних коментарів на рівні змісту і форми. Автор не робить самоціллю зарозуміле "плетіння слівес", не затемнює зміст, а по-франківськи, хоч і труду має досить, виносить на-гора дивні перли своїх думок, роблячи форму твору явищем вторинним, допоміжним... Красу своєї поетичної мови митець черпає в безкрайому океані мови свого народу: "А мова наша дивовижна, Вона зворушує до сліз, Барвіста, трепетна і ніжна, Як навесні пахучий ліс"... Так само зворушливою є й мова автора. Він невтомно працює над собою й відточує кожне своє слово, адже вважає, що "не всі ще барви ... побачив", шукає тих глибин, які б допомогли йому виповісти, "як люблю і як любив"...

А в любові своїй ліричний герой збірки (читай: автор, оскільки в ліриці Василя Клічака автор та герой максимально зближені) справді прекрасний, він може бути пристрасним, як у вірші, який хочеться цитувати майже повністю: "У поле вийшли ми, тримаючись за руки. І враз полився теплий літній дощ. <...> Ти роздягнулася і по траві побігла. а потім танцювала. Нагота світилась, ніби яблуко достигле. Розсипалось волосся на уста, Що й не одразу їх знайшов устами. Все інше руки, не шукаючи, знайшли", – і водночас шляхетним: "Павутинка тонка між нами. Натягнув її хтось руками. <...> І бринить тонка павутинка. Не торкайся, бо скривдиш жінку"... Красивий автор і в любові до своєї землі, до рідного дому: "Усе знайоме, все твоє. Ці трави, запах луговий. Десь пташка тут гніздечко в'є. Який чудовий берег твій!"

У другому розділі автор висловлює власну позицію митця: він обіцяє читати твори "без мізансцени і без танцювальних отих віражів", говорить лише про вагоме, тому завжди чекає на нові ліричні мотиви, які "мовчки збираєш, чекаєш, як свята..." Народження віршів –

то для нього процес і радісний, і болісний водночас: “Приємним відчуттям нема кінця. Яке із них – вгадай – найприємніше? Та те, коли народжуються вірші”. Але вони часто пишуться “кров’ю не тіла, а душі”. Слово ж дає ліричному героєві наснагу й бажання жити: “...рідне Слово натхненне, Тепле, ніжне, мов цвіт. І від нього у мене Заяскравився світ.”

Так день за днем, крок за кроком автор простує своєю дорогою “вздовж дарованих Божих днів”... Ця назва – рядок однієї з поезій – є глибоко символічною, потверджує майстерність автора: по-перше, дні стають символом земного шляху, подаються як щось таке, по чому можна йти, як по стежині; по-друге, впадає в око глибинний сенс прямої цієї ходи – іти “вздовж” означає йти прямо, не збиваючись на манівці: автор та ліричний герой збірки справді мають свою чітку мету, невтомно прямують нею “вздовж” своїх “днів”; по-третє, ці дні даровані Господом, благословенні ним, а отже, усе, що робить автор, робиться за Божим повелінням та у славу Його. Митець, за словом Євангельським, не заховав послане йому Творцем Небесним Слово – свій поетичний дар, а розвинув і примножив, спрямував на благо ближнього, на благо своєї держави.

Тож щиро хочеться побажати талановитому поету Василеві Клічаку натхнення ще не на “день, і два, і три, й чотири”, а на багато-багато літ, щоб його муза й надалі вела свого обранця в безмежні поетичні світи, а він знову й знову щедро ділився багатством своєї душі, своєю радістю з українським читачем.

3. БАГАТОГОЛОСЕ СЛОВО ВОЛОДИМИРА МИРНОГО

Справжня література нікого не залишає байдужим, вона гострить розум, запалює високі почуття, рятує людину від сірості, уселяє їй віру в перемогу й допомагає успішно долати найтяжчі випробування долі. Письменник, як і вчитель та школа, слушно наголошував свого часу Олесь Гончар, має бути найпершим і найпоследовнішим оберігачем, найвірнішим і найревнішим утверджувачем усього, що звано найвищою істиною, честю, гідністю, без чого неможливий суспільний поступ загалом і становлення та саморозквіт кожного, хто з волі Всевишнього приходить у цей складний світ, займає в ньому власну нішу, дбає передовсім про свого ближнього, воліє залишити після себе яскравий і чистий слід. У художньому слові, що, прислухаймося й до такої думки незабутнього автора “Собору”, є ядром національної

культури, від сили якого побільшується чи навпаки поменшується її дієвість та розвій усього духовного буття народу, ми шукаємо й неодмінно знаходимо правду. Основне покликання слова, що спочатку було і було в Бога, – нести найістиннішу істину про все, що мали, маємо й матимемо.

До тих майстрів красного письменства, які сумлінно виконують цю Господом покладену на них принуку, належить Володимир Мирний. Траєкторія його творчості широка, багата на жанри, заряджена перлами. Митець управно володіє поетичними секретами, його проза впізнавана, закорінена в реальне життя. Перу Володимира Степановича належать наповнені свіжими роздумами літературознавчі розвідки, здебільшого про письменників-краян, себто полтавців. Від того часу, як поет Мирний дебютував, сплигло понад 60 літ. Він подарував читачам книжки “Криниця”, “Матіоли”, “Вечірнє поле”, “Монолог землі”, “Літні зорепади”, “Світло берези”, “Багряне гроно горобини”, “Фантомас”, “Надія, віра і любов”, “У дорозі до храму”, “Вибране”, “Теплий дощ у неділю”, “Сурмачка”, “Сто поезій про кохання”, “Життя по колу йде...”, “Стукати у брами...”. Найсутніше для цього поета і прозаїка є те, що всі його вірші, оповідання, повісті оперті на нездоланну силу людини в її нерозривному зв’язку з рідною землею.

І ось знову Володимир Мирний напередодні власного ювілею причащає своїх шанувальників ще однією книжкою з багатозначним поіменуванням “Янголи ридали в небесах”. Це художньо-літературознавче видання. До нього ввійшли повість з тією ж таки назвою – “Янголи ридали в небесах”, оповідання, образки, поезії у прозі, філософема “Думки – як птахи”, літературно-критичні й публіцистичні статті. Щодо останніх, то вони густо всіяні розмислами, адресованими передовсім талановитим землякам, з-поміж яких Григорій Сковорода, Панас Мирний, Василь Симоненко, Григір Тютюнник, Олександр Ковінька, Микола Костенко. Особливу теплоту посланолюбомудрові з Чорнух-Харсік, і це не випадково: життєві дороги геніального Сковороди й автора статті про нього розбіглися в часі – на двоє століть, але перетнулися в просторі: Володимир Мирний закінчив школу імені Григорія Сковороди у Чорнухах, простував у дитинстві тими стежками, якими колись ходив філософ-просвітитель. А ще він узяв на щоденне озброєння настанову свого славного предтечі про жертвну працю в ім’я майбутнього: “Не шкодує рук і вдар кресалом, і викрешеш вогонь у себе вдома й не ходитимеш по сусідніх хатах вклонятися й просити: позич мені вогню...” Володимир Степанович щедро ділиться своїм

мистецьким скарбом, запалює вогонь любові й миру в людських душах.

Творчість і життя свого однолітка Василя Симоненка літератор порівнює з “пульсуванням пурпурового маку на холодно-пекучому снігу”. Ця коротка фраза замінює цілі тексти про духовний подвиг “молодого витязя української літератури”, який попрямував у велику літературу з лубенських країв, що притулилися своїми межами до землі, на якій навечно залишилися “благословенні сліди... Григорія Сковороди”.

Лаконічну й водночас ємну в змістовому плані оповідь присвячено Олександру Ковіньці – “справжньому гумористичному самородкові”, якому доля вготувала двадцять один рік у магаданських таборах. Із ним Володимир Мирний “не раз виступав разом... десь у вітряному полі, під лісосмугою перед засмаглими жінками-полільницями чи в заводському цеху перед робітниками”.

Зафіксовано й мить спілкування з людиною, котра відразу вразила “якоюсь лагідністю, домашністю, довірою”, з якою “перекинешся кількома словами, – і вже ти в її душевному полоні, і вже ти довіряєш їй, віриш їй до кінця”. Мовиться про вартого вічної пам’яті і слави Григора Тютюнника. В уяві Володимира Мирного й досі “вітер куйовдить його чорне неслухняне волосся, а очі дивляться вдаль. Він так любив – до болю – свій рідний полтавський край”.

Із “полиновим трунком любові” порівняно поезію земляка Миколи Костенка. Цих двох полтавців зріднює те, що їхні помисли й діяння переповнюють “полинові думи... про долю сьогоднішньої України”, про те лихоліття, яке їй судилося пережити. Їм нестерпно болить, що новітні герострати та казнокради перетворили Україну “в циганський караван-сарай”, у “циганський гармидер”, де “шакали здобич рвуть”, де руйнується “безжалісним обманом сподівань серцевина”.

У колі літературознавчих зацікавлень Володимира Мирного – титан духу, будитель людських душ Панас Мирний. Захоплює великий полтавець Мирний-Рудченко нашого сучасника насамперед тим, що збирав “по іскорці, по крихітці в гущі народній” “добірне, чудовне, образне літературне” українське слово, яке стало “кипучим, виблискуючим океаном”, “мовною квітчастою стихією, що пахне сонцем і грозами”. Рветься душа автора книги “Янголи ридали в небесах” від того, що “за роки багатолітньої бездержавності ми занехаяли свою рідну мову. Як перекинчики бездумно відмовляємося від неї, соромимося її і “щьолкаємо” чужою, сусідською мовою, бо

вона, бачте, “великая и могучая”. А сусіди тільки думають про те, як, відібравши в нас рідну мову, повністю закріпити за нею статус нікчемного, недолугого хохла”.

Володимир Мирний намагається продовжити благородну справу Панаса Мирного і вибирує “по іскорці, по крихітці” мудрі висловлювання, які представлено в розділі “Думки – як птахи”. Він, як і ще один сучасний письменник-полтавець Олесь Воля, створює оригінальну піраміду духу. Вона об’ємна й ущерть наповнена думками, сприймається як “одне густо написане речення”, а всякий, хто осягатиме думки, прирівняні до птахів, з середини, з початку чи з кінця, купатиметься в мудрості їх, “як у цілющих океанічних глибинах, і збентежена, збурена свідомість наповнюватиметься єдиним розумінням: хто ми, навіщо прийшли в світ, куди йдемо, аби не минути себе – невідомих і невлотимих у своїх богоодкровеннях, осяяннях нескортої любові, у пекучих солодошах мук і насиченості вічними миттями творчості” [1, с. 3]. Панас Мирний раніше, а Володимир Мирний і Олесь Воля сьогодні переконливо довели, що “зі словом ми могутньокрылі, наче боги, і носимо його біля самісінького серця, будуючи із брам словесних власні піраміди” [там само, с. 5]. Що ж до змістової наповнюваності піраміди “Думки – як птахи”, то вона наскрізно пронизана духом істини *України* (“Україна – занедбаний, перехняблений віз. Все з нього випадає: добро, глузд, таланти. А лиха, хоч і трясця його трясе, – в ньому повно”) і її *одвічних атрибутів* – *пісні* (“Незламним коренем української духовності була, є і буде українська народна пісня”), *рушника* (“Українські вишивані рушники – барвисті зліпки з українських безсмертних душ”), *калини* (“Калина для українців – одвічний оберіг, нагадування про непроминальність краси”). У центрі її, духовної піраміди Володимира Мирного, – *людина* (“Кожна людина у своєму житті творить свій рай і своє пекло”, “Люди люблять насолоду. Але мерзенний той, хто відчуває насолоду від приниження і знуцання над своїм ближнім”) із її *найзнаковішими чеснотами* – *любов’ю* (“Любов, як сонце, – всьому голова”), *щастям* (“Щастя не має протяжності в часі, воно – тимчасове почуття, але таке сильне, таке прекрасне, так високо підносить душу, що людині здається, що в неї за плечима розгортаються крила”), *совістю* (“Заснулу совість навряд чи хтось розбудить”). А ще Володимирові Мирному вдалося по-своєму неординарно й переконливо витлумачити сутність християнських принципів моралі, феномен творчого письменницького процесу й багато інших важливих речей, які тримають українське і світове

духовне небо. Він майстерно й логічно вибудував свій філософсько-етичний словоряд на вершині якого – афоризми, сентенції, максими про вічність буття, незворотність часу, нескінченність пізнання: “Як не викошуй стару густу траву, – нова трава виростає ще густішою”, “Нікому не вдалося позбутися свого хреста”, “Ми всі тимчасово ходимо по дну небесного океану”, “Час, як і Бог, невидимий і нечутний”, “Річку часу ти можеш спинити тільки греблею своєї невтомної праці”. Вони достойно поповнюють українську афористичну сферу. Завершуючи розмову про крилатість думок Володимира Мирного, процитуємо ще одну пружинно стиснену філософему, яка стосується всіх, хто прийшов у цей світ і неодмінно колись полишить його: “Всім прощати, нікому не розпросторюватись про свої болі та страждання, нікому не заздрити, не ганятися за багатством (“...бо те може все пропасть” – Григорій Сковорода), вдосконалювати свій дух і тіло, допомагати ближньому, не чекати від нього дяки за поміч, усмиряти свою гординю, жити просто і непомітно. Це, мабуть, і означає – нести свій хрест”. Вставне слово *мабуть*, що вказує на ступінь вірогідності повідомлюваного, треба замінити лексичною одиницею зі значенням “достовірність”, “упевненість”, ба навіть “категоричність” – *безперечно, безумовно, справді* або *нема щонайменшого сумніву*.

Нарешті, перейдемо до царини прози, тобто до “Янголів, які ридають у небесах”. Хто ж вони, ці янголи? Посланці, вісники Бога, захисники, заступники, охоронці чи просто добрі, сердечні, сумирні, скромні, чемні, милосердні, натхненні, роботящі люди, які освітлюють наш земний шлях, поспішають страждущим підставити своє плече, роблять тільки корисне, гарне, приємне? Однозначну відповідь дати складно, навряд чи й узагалі можливо. Перед нами – збірний образ усього, що знаємо про янголів, яких уявляємо у вигляді юнаків із крилами. Янголи не “торжествують” і не “весело празнують”, як на Різдво Христове, а ридають (навіть не плачуть!) у небесах. Чому? Невже немає радостей побіля нас? Хіба довкружжя зовсім затьмарило зло?

Уміщені в книжці повість, оповідання, образки – це суцільний гіркий плач, печаль і смуток. Хтось може дорікнути, що митець кидає сучасникам жмуток депресивності. Ні, і ще раз ні. В його об’єктиві – фрагменти гіркої української реальності. Письменник із достеменною точністю зафільмував наш уже збіглий і натеперішній день із його болями, тривогами і, хоч і не зовсім зримими, проте сподіваннями. Він не говорить про кінецьсвіття, не закликає студіювати есхатологію,

він прагне вияскравити зовсім інше: наше майбутнє залежить від нас самих, воно не з'явиться в усій своїй повноті й досконалості за помахом якоїсь чарівної палички або з чиєїсь допомоги. Кожен персонаж творів Володимира Мирного зосередився у своєму мікросвіті, сповідує свої принципи, намагається жити за власними законами. А всім нам вкупі, читаємо між рядками Шевченкові слова, бракує і “братолюбія”, і “єдиномислія”.

Повість “Янголи ридали в небесах” – панорама життя трьох поколінь українців, яку подає журналіст Микола Супрун. Трагізмом проникнута розповідь діда Степана про свій родовід: батька, якого творці комунізму “запаяли ... на п’ять годочків аж у Сибір”, де “згнили його кісточки”, про матір, що ледь не вмерла в голодний 1933-й рік, про самого себе, “начитаного, романтичного хлопця”, якого за українські “стишки” “запроторили... на десять літ туди, де Макар телят пасе, – у Магаданський край”. Судилося померти літньому Степанові вже в незалежній Україні, як не парадоксально, від рук молодих “дружків”- бандитів. За старим чоловіком, “круто замішаним на правді, совісті та доброті”, й ридали білі янголи.

А ось інший сюжет, також не менш трагічний (оповідання “Доля”). Яким із Наталею прожили в парі чимало літ, зростили трьох синів. Нестатки змусили годувальника родини податися на заробітки, які й звели його в могилу: “залізною стрілою” Якими “вдарило... просто в перенісся, і він сторч головою упав униз, на асфальт”. Та біда, кажуть, сама не ходить, а з дітками, вона за собою іншу біду водить: Наталка невдовзі поховала дружину сина, що подався на ті ж таки кляті заробітки аж на Північ, і замінила трьом маленьким його донечкам і маму, й бабусю. А ще жінка мусила дбати про немічну свекруху та наймолодшого Гриня, здоров’я в якого забрав жорстокий Чорнобиль. Ось така в’язанка горя на одну людину, яка нібито й не вчинила великого гріха, а мусить нести тяжкий хрест, пити гірку чашу лиха.

Сумливою, навіть трагедійною інтонацією пройняті й інші оповідання Володимира Мирного: повна сил, мрій, надій тридцятилітня жінка прагне понад усе мотузкою прив’язати до якогось стовпа свого колись коханого чоловіка, а тепер “не людину, а звіра, скаженого звіра”, і по шматочку різати його, сікти, як капусту (“На суді”); молодий чоловігя Іван, син куркуля, убиває свою дружину Марусю, щоб та не розказала “совітській власті” про його минуле (“Перекотиполе”). Із жалем читається оповідання “На білому коні” – про нездарного, огидного чинушу Михайла Івановича, який

уособлює тих українських “державотворців”, які за роки соборності й незалежності завели Україну в найглухіший кут. Острівками радості можна назвати оповідання “Додому до матері”, “Вірка”. “Спокійний Матвій”. Їхній зміст промовисто передає епіграф до повісті “Янголи ридали в небесах”: “Є інші дні, які ще не прийшли, які ще зводяться” (Пабло Неруда, із його книги “Море, дзвони”).

Докладно знайомлячись із доробком якогось майстра, неодмінно шукаємо його схожість з іншими письменниками, намагаємося вирізнити самобутність стилю його творів. Володимир Мирний уміє по-стефаніківськи “коротко, сильно”, а подеколи й “страшно” писати. Він тяжіє своїм лаконізмом до малої прози Григора Тютюнника, а ще намагається знаходити місце кожному слову, майстерно відтворювати в усіх барвах живе мовлення, пірнати в його найглибші надра й шукати золоту середину між народнорозмовною стихією та олітературненою мовою. Проникаючи в художній простір Володимира Мирного, чуєш природне, а не по-мистецькому зрежисоване багатоголосся, замилюєшся цим поліфонізмом, співчуваєш Вірці Мацюцькій, яка “двадцять найкращих літ віддояркувала на фермі” й “нажила собі тільки болі в суглобах та в попереку”; Матвієві, який “рано вставав та пізно лягав”, трудився все життя “то фуражиром на фермі, то обліковцем, то помічником комбайнера”. Кожен із вималюваних образів – це окрема людська доля і цілий космос, що її оточує. У єдності вони відтворюють, знову ж таки, складні, а нерідко й трагічні реалії нашого дня.

Високої оцінки заслуговують і ті твори, які сам автор назвав “поезією в прозі”. Вони мають особливий звукопис, пишну орнаментальність, етнопоетичну обарвленість, а ще накладені на художньо довершені описи. Біль і гнів, якими письменник щільно населив свої повісті, оповідання, образки, притлумлюються. Вишукана поетика оповіді магнетично притягує до себе. Розумієш – у земного буття є свої принади й небезпеки, як сказав полтавець Володимир Калашник, “свої закони і свої беззаконня теж”. Їх треба лише віднайти, навчитися ними смакувати, не забувати, що життя має власний плин, свою течію, яку часто не під силу змінити навіть найодержимішим, що воно зіткане з білих і чорних смуг, з червоного – то любов і чорного – то журба. Проза Володимира Мирного переконливо доводить це. Після її прочитання стаєш розумнішим і мудрішим, зрештою, усвідомлюєш глибину змісту таких, на перший погляд, буденних, а насправду огорнених сакральністю посилив нашого сучасника до сущих і прийдешніх поколінь: “Зберігай душу чистою. Вона – білосніжне

вітрило на твоєму човні. Поки воно сяє і лопотить на сонці і вітрі, ніякі житейські бурі і шторми тобі не страшні”; “Радій високому погідному небу, але й не забувай про навалісті хмари”.

Література

1. Воля О. Піраміда духу / О. Воля. – К. : Видавництво “Сталь”, 2006. – 1216 с.

4. ЗАГАДКА ТАЛАНТУ ОЛЕКСІЯ НЕЖИВОГО

... прикладом того, як треба жити і працювати для України, є доля професора Олексія Неживого, який після окупації Луганська повернувся на рідну Полтавщину і працює з подвоєними зусиллями, тримаючи плацдарм Української Свободи, Української Віри і Честі. Як тримали його Григій Тютюнник, Феодосій Роговий, Петро Ротач та інші лицарі правдивого Слова!

Юрій Антипович

Видатного майстра малої прози, одного з найталановитіших шістдесятників Григора Тютюнника Олесь Гончар називав “живописцем правди” – і велика істина в цьому є, бо вся його творча діяльність – це гідна подиву й щонайвищих похвал душевна праця, постійне намагання змалювати просту людину, її радощі та болі, відтворити справжність життя й представити на її основі нову художню реальність, яка б, проте, не вихоплювала читачів із вічного плину буття, а допомагала їм пізнати справжній світ, стати добрішими, уважнішими один до одного. Митець виходить на бій із олжею, намагаючись очистити літературний храм від графоманства, прагнучи дошукатися історичної справедливості й знайти місце України, української мови, української літератури, української культури в нашому духовному просторі й світовому обширі. Творчість Григора Тютюнника автор “Собору” іменував ще “небомистецькою” за її наповненість духовними ідеалами, за потяг майстра слова до безоднього неба, до непроминальних на всі часи, на всі покоління й віки істин.

Таким “живописцем правди”, чий зір, проте, спрямований у неба блакить, є і Олексій Неживий, який усе життя присвятив вивченню спадщини Григора Тютюнника, аби не забута була жодна подробиця

з його земного шляху, аби не залишився не прочитаним жоден рядок і не був не розшифрованим жоден символ, жоден художній образ неповторної малої прози митця. Як і його предтеча Тютюнник, Олексій Іванович переймається на так проблемами побутовими, як вічними, ніколи не гордиться набутими званнями та заслугами, залишається людиною простою, близькою до тих, хто попліч із ним, до землі, до села, намагається своєю невтомною щоденною літературознавчою, громадською діяльністю сприяти утвердженню вічних ідеалів, будувати величний храм української літератури. Як і Григорій Тютюнник, добродій Олексій усе своє свідоме життя прагне відновити історичну справедливість, українську, у зросійщеному Донбасі, і вже зробив дуже багато для цього.

Олексій Іванович Неживий – науковець і краєзнавець, письменник і журналіст, а ще мандрівник-дослідник, один із тих свідомих інтелігентів, які плекали на сході нашої держави рідне слово й гартували український дух, стояли на захисті інтересів суверенної України. Уродженець Полтавщини, він від 1980 року й до початку війни, нав'язаної Україні Москвою, мешкав у Луганську, де пройшов шлях від студента місцевого педагогічного інституту до доктора філологічних наук, професора знаного національного університету.

Олексій Неживий кровно пов'язаний із Лубенщиною – не тільки тим, що це його мала батьківщина, а й тим, що своїми літературознавчими студіями увіковічнив мистецький подвиг не одного десятка видатних земляків. Нині він продовжує творчо співпрацювати з багатьма яскравими особистостями, які достойно репрезентують літературу цього краю. Він сумлінно досліджує історію села Хитці, розповідає про його минувшину й сьогодення з неприхованим захопленням, як справжній поет, бо воно, немов те гніздечко серед розкішного гілля, причаїлось у затишному куточку Полтавщини. Навесні тут виспівують дзвінкоголосі соловейки, а в ранковому тумані несе свої води колись ще й як зариблений Удай, прогулюючи хвилі в очеретах і рясті. Приваблюють Хитці своєю первозданною красою, пахощами ризотрав'я, кришталево чистою водою, квітучими садками біля хат.

Розуміння філології прийшло до Неживого через любов до читання: *“І це не перебільшення, бо книжка супроводжувала мене з дитинства. Може, це й добре, що в нашому селі телевізори з'явилися тільки в 1968 році, а до того часу навіть електрики не було... Пам'ятаю, як уперше прийшов до сільської бібліотеки в жовтні 1964 року. Бібліотекар, а це був чоловік, його прізвище Юрченко,*

швидко перевірів мої читацькі навички й запропонував першу для першокласника-читача книжку Василя Симоненка «Подорож у країну Навпаки». Уже в сьомому класі читав повні зібрання творів класиків української літератури. Уроки мови чомусь здавалися нудними, бо в підручниках тоді переважали одноманітні вправи, що не мали змісту. Однак творчі завдання були до вподоби, а вже з дев'ятого класу перші замітки, кореспонденції, зарисовки почали з'являтися в міськрайонній газеті”, – розповідає, не приховуючи радості й задоволення від мандрівки в дитинство і юність, Олексій Іванович.

Після закінчення Калайдинцівської середньої школи юнак спочатку працював механізатором у колгоспі, а потім у Хитцівській і Тишківській восьмирічних школах. Фахівців із відповідною освітою тоді на селі бракувало. І сьогодні він із теплотою згадує свої перші освітянські кроки в рідній школі, яка дала йому путівку в життя, розкрила таїну світу, допомогла знайти себе в його розвихренні, до найдрібніших деталей відтворює тодішні цікаві й неординарні педагогічні ситуації: *“Із перших років учительювання запам’яталися туристичні подорожі рідним краєм. Як зараз бачу зимовий ранок біля школи. У садку десятки годівниць, а в нашому класі, це вже 1980 рік, усю зиму спав їжак. Тільки 22 березня він прокинувся, бо почалася весна. Уроки розвитку мовлення проводив у шкільному садку, біля річки, у лісі, пропонуючи теми для роздумів, творчих робіт”. Про методи, форми, прийоми навчання мови та літератури, якими озброюють у вишах майбутніх словесників, учорашній учень, що опинився з-поміж сівачів доброго, розумного, вічного, не міг нічого знати. Дидактичну істину шукав сам. Допомогала йому в цьому невичерпна спадщина Василя Сухомлинського. Перечитував найбільше й найретельніше педагогічний заповіт Василя Олександровича “Серце віддаю дітям”, уважав найефективнішими уроки “просто голубого неба”, які допомагали сільським хлопчикам і дівчаткам пізнавати красу справжнього світу, любити природу, розвивати їхні творчі здібності, пробуджувати допитливість, пізнавальні можливості.*

Після повернення з армійської служби восени 1977 року Олексій Іванович продовжив викладати українську мову та літературу в Хитцях і водночас навчався на заочному відділенні Харківського державного університету. Найбільше йому подобалося працювати в харківських бібліотеках, поринати в їхній багатий дивосвіт. Однак омріяне переведення на денне відділення відкладалося на невизначений час. Тому 1980 року став студентом Ворошиловградського державного

педагогічного інституту імені Т. Г. Шевченка, а вже через півроку поєднував щоденні лекції, практичні й семінарські заняття з роботою у вишівській багатотиражній газеті “Трибуна студента”.

Усі роки навчання відчував підтримку декана філологічного факультету Олексія Андрійовича Міхна. Саме завдяки його рекомендації був офіційно направлений на роботу до педагогічного інституту. За сумісництвом працював учителем української мови й літератури в школі № 18 та в спеціалізованій школі № 1 м. Луганська, викладачем Луганського інституту післядипломної педагогічної освіти. Як бачимо, сама доля розпорядилася так, що довелось майбутньому маститому вченому опинитися в Луганську, разюче відмінному краї від “найукраїннішої України”, де він народився. Майже три з половиною десятки літ Олексій Іванович вершив українську справу в зросійщеному Донбасі. Зробив багато, мав добрі плани на дні грядущі, але далеко не всі вони здійснилися: почалася російсько-українська війна. Про співпрацю з окупантом, на яку, як не дивно, зголосилися декотрі з колег, не могло бути й мови. Родина Неживих, покинувши затишну оселю в Луганську, перебралася до Полтави. *“Тут доводилося бувати й раніше, – говорить глава сім’ї, – найчастіше, мабуть, в обласній бібліотеці й бібліотеці педагогічного університету. Наш переїзд до Полтави влітку 2014 року був несподіваний. Найголовніше те, що я і дружина маємо роботу за фахом. Тут, як кажуть, не обійшлося без допомоги добрих людей. Найбільше сприяє полтавський суржик, особливо усне мовлення учнів та молоді”.* Мрія повернутися на Луганщину не полишає Олексія Івановича. Найбільше він уболіває за те, аби не пропав його найкоштовніший скарб – бібліотека, яку почав збирати ще зі шкільних літ.

На сьогодні Олексій Неживий є автором понад 380 наукових і науково-популярних праць із літературознавства, історії педагогіки, фольклористики, методики викладання української мови та літератури, а також понад 700 публікацій у періодичній пресі. І в кожній сфері своєї діяльності він досягає серйозних успіхів. На запитання про одночасне поєднання в житті декількох важливих справ Олексій Іванович відповідає так: *“Воно, мабуть, просто викликане специфікою нашої педагогічної професії, адже ніколи не сумнівався, що навчати майбутніх учителів неможливо без постійного спілкування з учнями. Щодо літературно-критичних праць, знову ж таки їх поява спричинена передусім професійним інтересом до сучасного літературного процесу, намаганням сказати своє слово. Думаю,*

що інколи це вдається, особливо в рецензіях текстологічного спрямування”.

Основним предметом дослідження літературознавця є художня спадщина Григора Тютюнника. Він доніс до сучасників у найчистішому вигляді прозу, епістолярій, живий погляд свого славетного краянина. Олексій почав цікавитися цим письменником ще в дитинстві, коли прочитав його книжку “Батьківські пороги”, літературні герої якої були дуже схожі на живих, рідних хитцівському хлопчикові людей. Саме це вразило тоді майбутнього науковця, торкнуло струни його чутливої душі. Захоплювала також життєва правда, тобто те, чого спраглий до знань юнак не міг знайти в тодішніх підручниках. Заінтересованість творчістю Тютюнника молодшого вилилася в бажання дослідити зв’язки письменника з Донбасом після переїзду Неживого в шахтарський край. Основним своїм здобутком Олексій Іванович вважає те, що йому вперше вдалося видати листи, щоденники, записники Григора Тютюнника, кіносценарій за романом старшого брата Григорія Тютюнника “Вир”, дослідити основний текст художніх творів “Три зозулі з поклоном”, “Деревій”.

Опинившись не з власної волі на Полтавщині, професор Неживий продовжує трудитися над проектами, пов’язаними з постаттю та творчістю одного з найталановитіших сучасних українських новелістів. У першочергових планах його – видання повного зібрання творів Григора Тютюнника, а також неспотвореного тексту роману Григорія Тютюнника “Вир”, що, на його думку, слід зробити *“саме на рідній землі братів Тютюнників”*. Ученому болить те, що на Полтавщині немає літературно-меморіального музею братів Тютюнників. Він пропонує реальний варіант розв’язання цієї важливої проблеми: *“У грудні 2016 року в Шилівській ЗОШ відкрито нову експозицію літературного музею братів Григорія і Григора Тютюнників. На колишній будівлі Шилівської школи тепер меморіальна дошка, отож у цьому приміщенні треба розмістити сучасний музей, куди б мали змогу приїздити люди з усієї України”*.

Незважаючи на розмаїте коло наукових інтересів, дивовижну вичерпність кожного дослідження та проекту, Олексієві Неживому вдається й досі бути новатором у царині літератури. Його докторська дисертація, що має назву “Наукова біографія і творча спадщина Григора Тютюнника: джерелознавча і текстологічна проблематика”, є першою в Україні з такої проблеми. Ця робота знакова тим, що визначає комплексний аналіз текстологічних проблем художньої

творчості Григора Тютюнника в органічному синтезі з джерелознавчим вивченням життєвого й творчого шляху. Уперше до наукового обігу введено значну частину творчого доробку митця: у солідних наукових виданнях опубліковано 120 листів, усі щоденники й записники, кіносценарій за романом Григорія Тютюнника “Вир”, також за автографом здійснено текстологічний аналіз і підготовку до друку новели “Деревій”, за аудіоавтографом – новели “Три зозулі з поклоном”. У багатьох архівах і музеях, державних та приватних, виявлено, а згодом донесено до широкого читацького загалу літературні, історичні джерела, що стосуються біографії письменника, його творчої особистості. Завдяки невтомній праці дослідника всі ці матеріали дали змогу здійснити комплексний науковий опис творчого набутку Григора Тютюнника й систематизувати важливі сторінки біографії митця. *“Якщо сказати коротко, – констатує Олексій Іванович, – основним для мене було й залишається оприлюднення маловідомої чи й невідомої спадщини Григора Тютюнника. У сучасному літературознавстві застосовується чимало методів досліджень, але прикро буває, коли перетворюються вони в своєрідну матрицю, навіть штамп для чергового інтерпретатора”.*

Важливо й те, що творчим натхненником працьовитого письменника й літературознавця став іще один видатний науковий та культурний діяч – Борис Грінченко. Це окрема серйозна наукова розвідка на сотні сторінок. Ми ж наголосимо лише на тому, що неабиякий резонанс у науковому світі викликала кандидатська дисертація Олексія Неживого на тему “Педагогічна спадщина Бориса Грінченка”, а високу оцінку одержали праці “Борис Грінченко – вартовий рідного слова” (2003, 2007, 2013), “Борис Грінченко у дослідженнях і спогадах” (2013). Міністерство освіти і науки України рекомендувало їх як навчальні посібники для студентів вищих навчальних закладів.

До сказаного додамо й те, що з 2003 до 2014 року Олексій Неживий виконував обов’язки відповідального секретаря журналу “Бахмутський шлях”. За це десятиліття часопис став справді всеукраїнським. Його автори звідусіль: Львів, Одеса, Київ, Полтава, Кременчук, Лубни, Донеччина, Луганщина. *“На жаль, тепер журнал не виходить, і це теж мій сум”*, – з боєм і тривогою говорить професор.

Коло наукових інтересів Олексія Неживого розширює краєзнавство, яке невід’ємно пов’язане з життєписом і творчістю тих літературних постатей, якими так захоплюється вчений. Прагнучи поширити та осучаснити літературне краєзнавство на Полтавщині, він започатковує

в Полтавському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського видавничу серію “Видатні педагоги Полтавщини”. Стараннями краєзнавця вже вийшли дві книжки, присвячені відомим педагогам-полтавцям – Карпові Ходосову (з Хорола) та Григорієві Сурмилу (з Лубен). Також опубліковано біографічно-краєзнавчий нарис про Григора Тютюнника “Уклін рідній землі полтавській”, опубліковано дослідження про власний родовід та історію вже згадуваного рідного села – “Причастя рідним краєм”. Зараз митець працює над літературним портретом письменника-земляка Юрія Сліпка, який походить із села Винники Козельщинського району. Сам же дослідник визнає, що найрідніший і найкрасивіший його краєзнавчий витвір – це садок на батьківському дворі, й запрошує щиро: *“Приїдьте весною чи влітку, самі переконаєтесь”*.

Те, що зробив Олексій Неживий, не може не вражати. Плоди його блискучої праці виховуватимуть не одне покоління вдячних українців. Він – літературознавець, педагог, письменник, краєзнавець і журналіст із Божою іскрою. Чого в цього чоловіка більше, важко сказати, адже він людина-універсум, учений із широким діапазоном мислення. Його книжки, статті, рецензії, передмови, художні тексти – зразок гармонії: у кожній із обраних царин митець легко впізнаваний, самобутній, переконливий, він уміло єднає високі емоції, які магнетично притягують читачів, із ваговитими аргументами, які потверджують ту або ту істину, надають їй ваги. Якби вдокладнено схарактеризувати всі вектори творчості Олексія Неживого, вийшла б, без перебільшення, міні-енциклопедія, довершений багатотомник, наскрізь пронизаний авторськими законами, опертими на закони вселюдські.

Читаєш праці професора Неживого і думаєш: як могла одна людина встигнути стільки досягнути і зробити? І здається мені, перефразовуючи Григора Тютюнника, що секрет таланту вченого – у його небайдужості, у його сердечному горінні, у багатовимірній любові: до обраної справи, до життя, до людей, до полтавського краю й усієї землі української.

Хочеться вірити, що не зміліють ріки любові, добра й тепла навколо Олексія Неживого, що живими і здоровими будуть найрідніші його люди, що розростатиметься вгору і шир його літературознавче та письменницьке древо, усотуючи життєдайні соки рідної землі й розпросторюючись своїм гіллям до найсокровенніших висот української духовності, що Бог додаватиме сил, посилатиме багато нових цікавих зустрічей, оцедрюватиме людською повагою й

підтримкою для здійснення всіх планів та мрій мудрого вченого, невтомного громадського діяча.

5. ЗЕМНЕ Й НЕБЕСНЕ У ТВОРЧОСТІ НАТАЛКИ БАКЛАЙ

*Летється голос срібний із глибин космічних,
ніби хтось торкнувся дивної струни –
розквітає сонце, й молода травичка
знову викидає пагони міцні...*

*І село курличе голосом лелечим,
і криниця хлюпає щастям у відро,
і печеться радісно хліб духмяний в печі,
воскресає в серці те, що відгуло...*

*Оживає проста українська хата,
пригортає мама ніжно цілий світ –
як же у цих віршах вміщено багато
почуттів, портретів, митей і століть...*

*Закипають сльози радості й покути:
то забута стежка кличе в двір ізнов.
Оцим віршам жити, оцим віршам бути,
бо вертають людям пам'ять і любов...*

Ці ліричні рядки – своєрідне зізнання в любові письменниці Наталки Баклай Юлії Возної, моєї талановитої колись студентки, а нині колеги, ученого-літературознавця. Не лише її та моє, а й усіх, хто шанує поетичне слово славної лубенки, хто знається на його красі й мистецькій вартості: викладачів-філологів, студентів, простих людей, доля яких відображена в сотнях поетичних текстів авторки. Кожен вірш Наталці Баклай повертає читачеві пам'ять його роду й народу, дарує незабутні щемливі миті спілкування з минулим своєї родини, з минулим України, спонукає робити щось для того, аби воно, величне, радісне й гірке, не кануло в забуття й проросло в майбутнє дужою отавою...

Чи не тому така сильна в поетки родова пам'ять, чи не тому її вірші мають таку високу напругу, таку дужу енергетику, таку волю до життя, що ім'я її – **Наталя**: рідна, народжена, природна?..

Спадає на думку рядок із вірша “Мамі”: *“Я у тебе одна як небо, // Як же небові без землі?”*. Звернені до рідної старенької неньки, ці слова водночас характеризують світогляд авторки, вони є, на мою думку, лейтмотивом усієї її творчості, адже простір лірики Наталки Баклай опинився між двома осями координат – земною й небесною: будучи закоріненою в землі, оспівуючи земні щедроти, турботи й радощі, Наталка Баклай рветься душою в небо, наповнює свої поезії вічними істинами, апелює до тих високих морально-етичних та духовних категорій, завдяки яким людина стає Людиною: любов, доброта, взаємодопомога, родова пам’ять, патріотизм... Кожен рядок поетки пронизаний земною, жіночою силою (адже земля теж, як ми знаємо, жінка), але з космічних, небесних глибин ідуть дивовижні ритми її поезії, мелодика яких схожа на пісню, подаровану, за легендою, Україні-дівчині Творцем Небесним...

Життєпис Наталчиної ліричної героїні нерозривно пов’язаний із тією землею, на якій зросла й сама авторка – це лубенські Терни, Сула, рідне дворище, устелене м’якими росяними споришами, наповнене солодко-терпким запахом любистку й м’яти, криниця з живою водою, прикрашена рушниками біленька хатина, де піч – *“як собор”*, де зупинився час і коло вікна мама ніби ще й досі заплітає ще не сиву косу своїй рідній доні. *“Земля дідів і прадідів гірчить // І солодить мою жіночу долю”*, – зізнається авторка, нагадуючи й нам, читачам, що кожен українець має таку ж серцевину буття, такий самий рідний клаптик святої землі у просторах космосу, до якої слід повертати, якщо не фізично, то хоча б пам’яттю.

У простих, милих серцю поетичних образах усяк небайдужий, хто має сільське коріння (а таких більшість, бо село – то ж колиска українців, навіть тих, хто в міській щоденній метушні й зароблянні грошей забув про своє походження), упізнає щось рідне, знайоме: веселого балагуру-сусіда, сільську самотню бабусю, покинуту рідну хату, старі образи на стінах... І запахне борщем із далекого дитинства, звареним мамою чи бабусею з криничної води, і захочеться знову почути, як *“липень стиглим яблуком хрумтить”*, побачити, як *“юним лейтенантом гляне дід // Із фотографії, пожовклої в розлуці”*. Мимовіль напрошуються слова іншої прекрасної поетки – Ліни Костенко – з роману “Маруся Чурай”: *“Душа летить в дитинство, як у вирій, // Бо їй на світі тепло тільки там”*. Дитинство і юність неодмінно пов’язані для авторки з батьківським дворищем, їй

так болять спорожнілі села, хутори й забуті хати, у яких стріхи – мов *“покалічене крило// У білої зажуреної птахи”*.

Образ малої батьківщини асоціюється в збірках зі всією Україною, до якої *“серцем приросла”*. У віршах Наталії Баклай вигранувано різні часові зрізи нашої величної історії: і ті, коли Україна *“вільною козачкою ходила”*, і ті, коли *“запродана була”*, і хронологічно ближчі нам страшні голодомори та війни, і яскрава доба шістдесятництва, і нестерпний біль Чорнобиля, і наповнене світлом та тьмою буття вже незалежної України.

Не так давно літературознавець Михайло Шевченко в рецензії на збірку *“Серцевина”* справедливо зауважив: *“Якщо Наталя підносить дух українця – він справді постає демонічно великим і незборимим. Якщо вона вичавлює з того українця-раба, то слова її сильні, влучні, мов блискавиця”*. Наталка – справді патріотка, і її щира любов до України й українців не показна: вона обертається довкруг таких понять, як батьківська хата, рідне село, лелечий ключ у небі, куц калини, вишивані рушники. І це для самобутньої майстрині ці слова не об’єкти зовнішньої матеріальної культури, а національні й особисті святині.

Історія Батьківщини для письменниці – це не просто дати, це люди, і кожен герой її поетичних замальовок переповідає читачеві свою щемливу біографію. Отож літопис країни – це історія її громадян. Як і у Василя Симоненка, на передній план у Наталки виходять не сильні світу цього, не ті, хто має в Україні владу, а прості селяни: *дід-пічник, у якого в руках колись “співала цегла”, а нині в селі “кожна піч – як пам’ятник йому”, чи тітка Варка, яка “на кожне весілля пекла коровай, // Найперша співає починала”, але “ніхто й ніколи на свайбах не знав, // Як тітка до ранку плаче”,* пригортаючи до зболілого серця *“зчорнілі від сліз похоронки”* на трьох рідних людей. Це по-симоненківськи мудрі й ніжні рядки, сповнені любові до людей, до своїх краян. І таких віршів у Наталки багато. Такі замальовки з життя вносять у її поезію епічний струмінь, пов’язують воєдино пульсувальний нерв лірики і вражальні життєві історії, непомітні для байдуужих, але повчальні для тих, хто вміє бачити серцем.

Невід’ємна частина її України – це ще й прекрасні пейзажі, теплі, з любов’ю виписані. Природа постає з віршів Наталки Баклай як жива істота, часто – як жінка, як мама, і в її лоні органічно почувається творчиня поетичного дива. На змальованих пейзажах лежить печать власне українського світогляду, підмічені авторкою пейзажні деталі

є виразно національними, вони підкреслюють гармонію природи та людини. У її віршах *“зріховно манять трави до Сули, // Лукава зірка заграє до місяця, // Чумацький віз все котиться згори”, “пада сніг, як лелече пір’я”, “небо цідить зорі у ставки // Дозрівують яблука в траві”, а “літо білить обличчя хат”.*

Сама ж Україна для Наталки – *“ота серцевина, // Що корінь трима і гілля”.* Авторка намагається вберегти українськість своєї держави, достукується до свідомості тих, хто при владі, та й до нас, простих людей: *“Ви Україну, хлопці, не проспійте”.* Вона не рветься в Європу, а заповідає сучасникам-землякам: *“Що Європа? Була б Вкраїна! // І щоб лад у ній навели. // Щоб не ми, а до нас хотіли // Щось пізнати на цій землі”.* У цьому сенсі її ліриці близький світогляд Тараса Шевченка, який ревно закликав *“свого не цуратись”.*

Поетка вірить у свою країну, вірить у те, що *“усе мине, немов торішній сніг”,* і буде *“вічна ось оця земля, // Що прадіди назвали Україна”.* І заради цього, переконує вона, варто жити й варто творити. Ми ж віримо, що Наталка Баклай й надалі *“напинатиме струну нашої пам’яті та української гідності ... буйноквітом запашного слова, яке анітрохи не втратило земного коріння і продовжує жити пригнічену надію”* (Микола Костенко).

Найбільше ж бажання авторки, її заповіт самій собі виписані в наповненому гордості симоненківському дусі – *“бути завжди на землі Людиною”.* Поетесі болить людська печаль, її *“душа працює щохвилини”.* Вона має серце небайдуже й не скупе, таке, як у Мавки лісової, вона не ховає скарбів своїх і щедро обдаровує ними тих, хто поруч. *“На добро відплати добром, // На любов озовись коханням, // До тепла пригорнись теплом, // Якщо навіть воно останнє, // В чужу радість додай краплину // І посій у чийсь біду // Своїх слів золоту зернину”,* – повчає сама себе мисткиня. Вона ж бо знає, що земний шлях швидкоплинний: *“Ще тільки зрозумів, як гарно жити, // А вже життя немов і не бувало”,* тож треба поспішати творити добро, треба жити кожен день начисто, треба просити в *“Перекоту-Долю”,* щоб *“...Зачепитись в роздоллі // Серед стиглих днів, // Там, де рута м’ята, // Там, де жайворята, // Там, де мак розцвів...”.*

Любовна лірика Наталки Баклай захоплює тихою ніжністю, вражає жіночою гордістю, вірністю, це згусток радості й болю, виплід кохання, освяченого в горнілі страждань та радощів. Її героїня по-земному пристрасна, солодко-гріховна й небесно-цнотлива водночас, вона постає *“то Богинею, то дияволицею”,* не боїться дарувати себе

коханому, бо хоче встигнути долюбити, дорадіти... Хоч не чужі їй земні, тілесні радощі, кохання для неї – то передовсім єдність душ, ніби спільна молитва... Вона кохає лиш раз – і на все життя, а ще вміє берегти в серці те, що давно відлетіло-відгуло, і не вміє прощати зради та лжі.

Ось така вона, наша Наталка Лубенка, вимоглива до себе, добра й співчутлива до ближніх, вишукана, духовно багата і не байдужа...

Її лірика не постмодерна, а модерна, можливо, за сучасною термінологією, навіть заповідально-селянська, традиційна – але це в гарному сенсі слова, бо увібрала вона в себе традиції найкращих українських класиків-поетів: Тараса Шевченка, Василя Симоненка, Ліни Костенко, Бориса Олійника, Дмитра Павличка... Традиційна – не значить нецікава чи банальна... Поезія Наталки Баклай надзвичайно образна, метафорична, філологічно довершена й водночас зрозуміла всім, а ще – близька серцю кожного читача. І закохана юнка, і щаслива мама, і старенька самотня бабуся, і навіть депутат-патріот почують у її поезії ті особливі нотки, що назавжди залишать у душі відгомін небесної мелодії – срібного голосу Наталчиної поетичної музи, що наспіває читачеві про земне й про вічне.

Наталці Баклай зрідні і проза. У ній, як і в поезії, мисткиня не боїться буденних історій, у неї прекрасно розвинений, гострий слух, вона вміє точно фіксувати незвичайні своєю звичайністю ситуації, які годі розплутати, розтлумачити, а треба просто пережити як авторці, як жінці, як людині: *“Я не знаю, що відповісти, що порадити. Не знаю, як відмовити. Слухаю таємну сповідь чужої душі і наче стаю свідком чужого гріха, обернутого Богом так жорстоко. Дві жінки, дві матері, дві чужі чужини: ми розуміємо одна одну і не знаходимо виходу”* (“Грішниця”).

Епічний світ письменниці – це світ насамперед жіночих образів-характерів, у яких чітко прописані й типові риси: кожна героїня топче власну (справді *“тернову”*) стежку, але при цьому ми легко зчитуємо узагальнений портрет мужньої, терплячої, відданої українки. Проникливий читач зрозуміє, що за цим стоїть не якийсь-небудь інтерес, не жіноча пристрасть до цікавинок, а складний процес емпатії, тієї потужної духовної роботи, яка забирає й сили, й енергію, але неодмінно збагачує душу.

Якщо я не помиляюся, за двадцять чотири роки творчості з робітні Наталки Баклай полетіли у світ 15 книг, з-поміж яких – “Два

береги душі” (1993), “Осяяна тобою” (1996), “Коралове намисто” (1997), “Триєдиний біль” (1996), “Свіча невінчана” (1999), “Меди тернові” (2001), “Батькова криниця” (2008), “Отава: Вибране” (2008), “Серцевина” (2012), “Живиця” (2016)... Багато вже зроблено, та хочеться вірити, що попереду творче многоліття, що ще не один рік Наталчині поезії закликатимуть читача до спільного “духовного труду”, до змін на краще.

У це перед’ювілейне півріччя (а взимку авторка святкуватиме знаменну дату, хоча певні: ні її поезії, ні її жіноча краса не підвладні часу) щиро дякую пані Наталці за те, що вона *“людям віддає сторлицю, оте, що не вміщається в душі”*, і зичу талановитій письменниці, аби не міліла криниця її таланту, аби любили й шанували її читачі, душі яких живицею своєї творчості вона лікує, аби, перефразовуючи саму поетку, знову й знову, освячені її безмежною любов’ю до життя, ніби молода отава, проростали її нові вірші, крізь усі роки...

6. ЩИРА СПОВІДЬ ПРО “ЖИТТЯ ЛЮДСЬКОГО ЗОРЯНУ ДОРОГУ”

Доля людська – химерна й незбагненна річ, бо ніхто напевно не може сказати, чого в ній більше: збігу обставин, невідворотності чи власного вибору, за який маємо відповідати і перед собою, і перед іншими. Мабуть, почесно творити власну долю, упевнено вибудовувати її, крок за кроком осягаючи розумом усі міри та величини. Та як же солодко йти за покликом серця, даруючи долі все, чим багата неспокійна, щира душа. Хто знає, як краще, адже мудрими не народжуються, а стають, помиляючись, захоплюючись, працюючи. Мудрий – той, хто жив і навчився не осудити й не зрадити, не став у власній долі чужинцем та відлюдником...

Здається, що Валентина Беля прямує правильним шляхом: власною волею будує, точніше – виписує свою долю, ретельно вигранує слова, вимальовує образи, рядок за рядком, строфу за строфою. Так за законами внутрішньої гармонії виникають книжки, ідуть у світ, стукаються в чужі долі, стають “своїми”... А зовні – як? Що бачать близькі й не дуже, знайомі й друзі? Усміхнена красива жінка. Упевнена і спокійна. Тільки погляд то тривожний, то прижурений, бо

ж у неї, авторки, і в ліричної героїні, яку вона веде за собою через свої духовні перегони,

*Від тіней минулого стогне невтішно душа,
Життя переоране, як серед поля дорога.
І вітер безбожно розхристує навідоша,
І спать не дають зацімлі у сотах тривоги.
Де сила? Де слабкість? І що поміж ними болить?
Хто скаже, чому не розвінчує вересень пута?
Пробачити можна усе, як Господь і велить,
Як змусити пам'ять всі покручі долі забути?*

Чи просто побачити в житті своїх героїв власне життя? Чи легко пережити чийсь долю? Відповіді немає. Творча робітня митця – на те і творча, щоб навічно залишатися таїною. Вірші Валентини Белі про “Батьківську зоряну хату, // Рідну дідівську землю”, “Правду... дитинства золотого”, час, який “Оросить життям вагу пустель”, “Дорогу. Поля. Маки вдалині // І присмерк золотий”, “кохані очі, ніжністю умиті”, загадкові, проте без надмірної словесної гри, по-особливому теплі, бентежні, манливі. Усі вони дихають любов'ю. Виплекана поеткою лірична героїня наскрізь жіночна: слабка й сильна водночас, по-жіночому мудра, уміє любити й чекати, уміє дарувати наснагу своїми словами та діями... Отож не такою простою дорогою крокує пані Валентина, можливо, не вона творить долю своїх персонажів і власну, а вони наповнюють її, навчають жити, ранять і тішать, спонукають душу трудитися повсякчас. У цьому пересвідчують рядки вірша, яким відкривається збірка “Жасминовий вечір”:

*Я хвора словом світлим, як зірниця,
Черпаю з нього силу для життя,
Моїх пісень невипита криниця,
А в ній усе: і гріх, і каяття.
Дарую спраглим серце і від серця,
Нехай святиться кожен добрий слід,
Всміхаються теплом душі озерця,
Щоб хоч на крихту став щирішим світ.*

Ці сумно-радісні метафори можна розкодувати по-різному: людина – не вічна, добрі земні діяння її – безсмертні. Як ота “пісень невипитакриниця” й отой суетний світ із його незбагненними законами. Мабуть, енергія віршів Валентини Белі саме в неоднозначності, у

діалектиці сенсів, почуттів і вчинків, бо лірична героїня в усіх наступних римованих зізнаннях-розповідях, скріплених міцним сюжетом, не мислить категоріями “правильно” й “неправильно”, вона усвідомлює, що життя треба не оцінювати, його треба відчувати й переполоскувати серцем. Розуму тут замало.

Авторка не зловживає складною метафориною, немає в її прозі глибокого підтексту, уникає письменниці туманних символів і впізнаваних пафосних конструкцій. Образи (здебільшого це жінки в типових життєвих ситуаціях – нерозділене кохання, нелегкі побутові будні, туга за днем пролетілим) виписані лаконічно, тому й переконливо. Глибинний пласт – своєрідна життєва філософія – втілюється у вишуканій за своєю чуттєвістю і простотою формі.

Життя й кохання у віршах Валентини Белі – справжні: сумуючи, згадуючи збігле, звертаючись до власної душі, лірична героїня майстерно й делікатно “вчить” сприймати перебулі радощі та болі філософськи, а ще – дякувати долі за тепло літа, красу осені, чарівність зими, неповторність весни.

Доля людська – таки химерна й незбагненна річ, але з певністю можна сказати, що не буває вона тільки солодкою або лишень гіркою. Винайдена Валентиною Белею метафора “габа прожитих літ” – своєрідна квінтесенція життя її героїв, особистого творчого (та й не тільки) шляху:

*Нехай летить з минулим наболіле,
Ні жалкувать, ні згадувать не варт,
Зима притрусить добросердно білим
Чиєїсь долі недоречний жарт.
Що буде там, за зимами, за рогом,
Мороз на шибах бісером розшив,
Життя людського зорана дорога...
Той, мабуть, і не жив, хто не грішив.*

Тож нехай снується нитка золота, нехай вихоплене з народних уст полотно слів ніколи не зблідне під снігами й дощами, нехай душа не втомлюється чути справжнє в буденному, бачити велике в непомітному, а серце тішитися різнобарв'ям дарованого Богом життя. Бо хіба ж не в мінливості щастя нашої долі?.. А наша мета – не стати її заручником, не втратити коріння пам'яті, навчитися прощати непростенне.

7. ЗАМИСЛЕННЯ НАД ВІЧНІСТЮ ДУШІ Й НАД “ЖИТТЯМ У ПРОСТОРІ І ЧАСІ”

Світ поезії не має кордонів. У цьому духовному безмежжі знайдеться місце всякому, хто запрогне вглибитися в таїну слова й відчутти його красу та силу, хто стане на його сторожі й вестиме за собою інших. Особливу відповідальність покладено на творців поезії, бо ж вони єднають земне й небесне, накликають добро й відганяють зло, несуть світло й заступають тьму...

Попліч із маститими віршниками на літературній ниві трудяться менш знані митці або й невідомі, ті, які з острахом, ваганням, несміливістю ступають на письменницьку дорогу, виносять на суд людський свої рядки. Усі вони сподіваються на підтримку майбутніх прихильців. Без них нелегко торувати літературну стежу й шукати себе у вирі вселюдському.

З певністю твердимо, що своїх шанувальників знайде Володимир Луцан, автор збірки “Краплина сутності”, яка йде до читача. Вона наповнена любов’ю до всього, що нас оточує, незрадливою щирістю, глибоким патріотизмом, нестримним бажанням захистити всіх і кожного від нелегких випробувань долі, пронизана закликом поспішати творити добро, бо життя коротке.

Автор об’єднав свої вірші в три цикли: “Думки вголос”, “А у осені сум в очах”, “Дзвіниця літ”, кожен із яких – окремий самобутній сюжет, а в сув’язі вони постають як цікава розповідь про суєтності дня сущого, оперта на життєвий досвід, багата на тонкі спостереження, щедра на яскраві художні засоби, рясна на влучні вислови.

Для творів першого циклу характерна дидактичність. Після вдумливого прочитання їх з’являється бажання виконати авторську настанову – “Замислитись над вічністю душі”, дати їй змогу розгорнути крила й розтанути “поміж безлічі зірок”. Відчувається, що поет, мабуть, сам того не запримічаючи, сповідує благородний принцип – “Тільки те на серце діє, що із серця випливає”. А з його серця нестримною стихією випливає гармонія, яку радив колись шукати в житті геніальний Павло Тичина. Ця гармонія “сплітає зиму з літом”, “свою шукає половинку”, аби “не зів’яли ... квіти людського щастя”.

У посилах-повчаннях Володимира Луцана виняткову увагу приділено таким важливим проблемам, як вічність буття, наш одвіт

за земні діяння перед Господом, незворотність часу, що “не прощає помилок”.

Автор прагне понад усе пізнати хоч ази найсутніших законів, пропонує свій філософський погляд на життя. Він не вдається до складних теорій, надокучливого моралізаторства, а говорить просто й доступно: треба зберегти своє “лице” й добром засівати “своє поле”, а за славу й волю України треба нести “свій хрест... неначе стяг”. Його думки перегукуються з мудрою Шевченковою настановою про “свою хату”, у якій “своя й правда // І сила, і воля”.

Не забуто й про ще одне “лихо давнє й сьогочасне” – “За гроші куплені давно” “душі христопродавців”, які “За Україну, наче вош кожуха, // Вчепилися, не маючи Христа”. Тішить справедливий поетів присуд: “Вас на смітник історії з ганьбою // Час викине, як миршавих овець”.

З теплотою й ніжністю згадано український найзнаковіший поступ – Майдан, на якому “стала плечі розправляти” наша гідність, наголошено на вельми важливому моменті: “Із часом ми одужаєм від ран, // Що їх несуть на нашу землю злидні”.

Другий цикл збірки мав би бути заосінений, як засвідчує його назва. Цього, однак, немає. Чарівна пора року осінь править за своєїрідну вісь, довкруги якої обертається світ. Можливо, автор свідомо вдається до цього колобігу, бо, як образно сказала Леся Степовичка, його літечко “склював підступний час” і за ним “уже полюють холоди”. Та до холодів треба було здолати весняні перегони, мужньо знести літню спеку, щоб відчутти смак сковородинівської сродної праці, навчитися по-довженківськи бачити зорі в калюжах, збагнути симоненківську істину про те, що “ти на землі – людина” з твоєю усмішкою – єдиною, з мукою твоєю – єдиною, очима твоїми – одними.

Ніхто не властен, переконує поет, установити, що є первнем у цьому світі, – весна чи літо, осінь чи зима. Людське життя починається з весни й прямує через літо й осінь у зиму. В авторсько-поетичній візії осінь – це мудрість, досвід, упевненість, розсудливість. Крізь неї ліричний герой, а вслід за ним і автор прозирають у майбуття, гордо заявляючи про “колиску нації”, святині рідної землі. А це – старий Дніпро-Славути, який несе “історію в долонях // Між розмаїття берегів”, не ділячи, а єднаючи Україну, і славні Карпати, красі яких “молитись треба”.

Основа третього розділу – інформативно насичені роздуми людини, яка стоїть “на узвишші років” і заявляє: “Все, що маю, то все моє”. Через поетичні образи тиші, озимини, інею, відлиги, повені,

провесні, вечора, черешні, ночі, хашів, світанку, млості, літа, гаю, снігу проходить кадр за кадром наш земний шлях в усьому його багатобарв'ї. Відчувається, що ліричний герой, якого “У чистім полі вільний вітер // Духмяно свіжістю п'янить”, не з високостей, не з невідомостей, він – сам автор, котрий радіє здобуткам і сумує від того, що не все замислене зумів звершити. Внутрішня сповідальність його природна, він нікого ні в чому не звинувачує, картає лише самого себе.

Повчань, якими рясніє перший цикл, тут не знайти. Поет ніби залишає читача наодинці, але й сподівається, що той прислухається до його чи не найважливішого послуху: “Проглянути життя своє” й “Побачити все так, як є, // І руки піднести до неба”. А небовид від цього неодмінно “голубішим стане”, а душа наша “торкне струну, // Пригорнеться ураз до світу”.

8. ЕНЕРГІЯ ДОБРА, ЛЮБОВІ Й ТАЛАНТУ (РОЗМИСЛИ НАД ТРИТОМНИКОМ ВИБРАНИХ ТВОРІВ МИХАЙЛА ЛЮБИВОГО “МЛИВО МОЙРИ”)

Скрізь і завжди Михайло Любивий був і залишається журналістом бойовим, непокірним указуючому персту, якщо той перст указує шлях лукавий.

Михайло Шевченко

Творче натхнення, любить повторювати Михайло Любивий, – річ примхлива. І це насправду так: воно то налягає на митця негасимою силою морського прибою, то відкочується й довго-довго мерехтить штилем аж десь-десь удалині. Коли ж говорити про щойно згадуваного українського поета й прозаїка з Полтавщини Михайла Любивого, то може здатися, що натхнення не покидає його ні на мить. Свідченням цього є понадпівстолітня плідна праця на журналістській ниві, а ще вісімнадцять поетичних і прозових книжок, які сприйняли й належно поцінували читачі. Нині він підготував до друку тритомник вибраних творів, об'єднавши їх загальною назвою “Мливо Мойри” (*Мойра* – міфологічна грецька богиня долі). До першого тому ввійшли вірші, балади й поеми, до другого – художня проза й публіцистика, до третього – сатира та гумор. Трикнижжя справді варте особливої уваги, бо подібне на Полтавщині було ген-ген коли. Та про все по порядку.

З віршами Михайла Любивога я знайомий давно. Своїх шанувальників він знайшов ще задовго до мого замилювання його поезією – наприкінці 60-х, а потім протягом 70-х – 90-х років збіглого століття цього художника слова активно експлуатували районні, міські, обласні газети й деякі республіканські видання. Спочатку з-під пера Любивога виходили лагідні настроєві акварелі. Він уміло, небуденними фразами зображав припсільські пейзажі, віддавав належну – як для молодого віку – данину ніжним інтимам. Однак надалі з-поміж лірики все частіше стали проглядатися вірші про війну. Мабуть, тому, що вона стала для поета-початківця тією страшною, нелюдською силою, яка забрала батька Григорія й діда Максима, перепалила його дитинство, оповила все подальше життя гнітючо-трагічним присмерком.

Михайла Любивога відразу помітили й вирізнили. Бо це був справді свіжий голос літературного новобранця. Не було досвіду, тому горнувся до людей талановитих, а вони – до нього. Микола Шаповал, Роберт Третяков, Федір Гарін, Феодосій Роговий, Михайло Шевченко, Борис Чіп, Тарас Нікітін, Іван Перепеляк, Анатолій Перерва, Михайло Казидуб та інші – митці різного віку, однак єдині в бажанні допомогти, підказати, узяти під своє крило. Проте сором'язлива й делікатна муза молодого поета вела його до офіційного визнання довгим і не позбавленим тернистості шляхом. Тож перша поетична збірка “Сerpневий човен” з’явилася лише 1991 року. У ній віддано належну шану насамперед загиблим: *“Ні, її потоптати не можна. Бо зі смертного одру Придивляються хлопці тривожно На Полтавщину – з Одери”*. По-особливому зворушливо вимальовано тут образ матері: *“Мати вузлик дістає зі скрині І читає ті листи донині... На даху лелека он крило Підставляє вітру молодому... Скільки весен у маю цвіло – Мати й досі батька жде додому”*. З боєм згадано спалене фашистами партизанське село: *“Баранівку, мою Хатинь, Обступили руді кати – Як сьогодні усе це бачу. Піднялася зі згарищ ти, Над тобою – ясні світи... Тільки дзвони ще й досі плачуть...”*. А всі ці щемні роздуми – звернення до сина, до майбутньої зміни: *“Ніщо не дається просто. За успіхи – праця й піт. Не думав, повір, про героїство, В атаку йдучи, твій дід”*. І далі вже звучить наказ: *“Навіть в лиху годину Піднятись на повний зріст Зумій, сину!”*

Недаремно зупиняюся на збірці “Сerpневий човен”, адже майже всі вірші з неї, і процитовані зосібна, прикрасили перший том “Млива Мойри”. А потім були й інші збірки: “Над бідою розлук”, “Тунгуський

зошит”, “Купальський вогонь”, “Країна див – Михайлики”, “Знак легенди”, “Навала” – усього 18. І всі заряджені енергією добра й любові, позначені іскрою таланту.

*Половіло окрай шляху жито,
Височили понад Пслем дуби...
Та орда летіла ненаситна –
Червонити обрїй голубий.
 (“Татарський набїг”)*

*...Он причовп
Взвод червоних з загону ЧОП.
Поміч то “мітлі” неабияка:
Мо’, наганом селян хоч виляка,
Щоб в артіль...
Тут хоч круть, хоч верть...
А як ні – то голодна смерть!
 (“Голодомор”)*

*Сонце тихо вставало,
І блакитніла вись...
Але бомби упали,
І аж Псел зупинивсь!
 (“22 червня 1941 року”)*

Уже згадувалося, що Михайло Любивий понад п’ять десятироків свого життя присвятив журналістиці, редагуючи районні, міські та обласні газети, енергійно дописуючи до них та до центральних періодичних видань. І мав, до речі, тут неабиякі успіхи, високо поціновані: він – заслужений журналіст України, лауреат найвищої нагороди НСЖУ “Золота медаль української журналістики”. Однак слова, що лягають коротким рядком, не давали спокою, навідувалися до майстра в будь-який час доби. І тоді оживало дитинство (“*Як хотілося хліба наїстись! Та лиш материн сум в одвіт...*”), думалося-гадалося про долю (“*О, доля-доля... Скільки раз По ній і друг і недруг – бороною. Вона ж на зло смарагдилась травною, Зриваючи бинти образ*”). А ще виростала гордість за нащадків оріїв і антів, які нарешті виборили незалежну державу (“*Ми є народ! Ми – не раби! Не ниці!.. Блакитне й жовте – свято кольорів*”).

Ще не встигли просохнути сльози на очах удів Другої світової війни, а вже нова біда – на Україну знову суне ненаситна московська орда й сіє смерть. Війська вчорашніх “братів” окуповують Крим, провокують збройний конфлікт (ні – справжню війну!) на Донбасі. Завойовники не соромляться у воєнно-військових методах, методиках, технологіях: розстрілюють, катують, розпорюють заручникам животи, перерізають горла, знущаються із жінок і дівчат: *“Так, це війна. І ворог лютий, хижий, Як той фашист, знущається з людей...”* Російським армійцям та їхнім найманцям підспівують місцеві зрадники-сепаратисти: *“Між хохлів не бажано більше ми жити!”*, свідомо не помічаючи, що *“Довкруг блукає смерть сама Та відчаю щемливий поклик... Дівчат гвалтує он полковник, І спину безміру нема”*. Зрештою, знайшлася сила в Україні, яка заступила дорогу ворожій навалі. Це – добровольці. Люди різних професій та уподобань, різного віку і різного віросповідання зупинили злих нападників, хоч багато з них і полягло смертю героїв. А тим часом і регулярне українське військо, майже повністю знищене попереднім керівництвом держави, набуло належних бойових кондицій. Змальовуючи образи захисників Вітчизни – добровольців, “кіборгів”, волонтерів, автор низько схиляє свою посріблену голову перед їхньою відвагою та самопожертвою: *“Сьогодні знову сунуть «колоради», Ревуть гармати, танки гримотять...Та будьте певні: жоден з нас не зрадить, Хоч «смерчі» хай які сюди летять”*. Він вірить, що загарбника буде стерто на попіл. Бо ми відважні й мужні. Бо ми захищаємо власний дім. Бо з нами правда й чесний люд водночас святої й грішної Землі:

*Москаль відступить.
Не йому топтати
Лани широкі і збивати цвіт...
Й вождів кремлівських,
Справді дурнуватих,
Обплюватиме довго світ.
 (“Переможемо!”)*

Вірші-вірші... Мимовіль запам’яталися такі наповнені глибинного змісту й непроминальної щирісті рядки з них:

*Як ти могла усіх вмщати?
Така маленька, білокрила,
А світ новий мені відкрила –*

*Багатодітна рідна мати!
("Семирічка")
Розчинитися б, кохана, у тобі,
У твоїх обіймах, мила вмерти...
("Тільки б знати...")*

*Давай поїдемо – Прошу! –
У край чарівної природи,
Де хата, тин, гінкі городи,
Зелена ковдра споришу...
Де тліють дрова у печі
І пахне глиною долівка...
("Давай поїдемо!..")*

Вірші-вірші... По-серйозному жорсткі й задушевно ліричні, політичні та приперчені гумором. Словом, усякі. Читав би їх і читав. Якось аж подумалося: а чи є грань між мужністю на полі бою та звитяжною працею в мирному щоденні? Грань, звичайно, є. Бо на полі бою людина ризикує життям. Але й у мирній праці можна творити подвиги. Про них теж не забуває Михайло Любивий. Так, говорячи виструнченою римкою про доярку, він зазначає: *"Хай слова палахтять, мов квіти, Не шкодуйте тих слів, скажіть. Без роботи ж її і миті Нам під зорями не прожить!"* А ось рядки про комбайнерку: *"Королева? Царівна? Правдиві слова! Бо житами врожайними йде із медалями... Королева, звичайно, але степова. А зовуть її просто Наталя!"* І тут же про жнива: *"Що забув, дорікаєш інколи. Знаєш, всяк у житті бува. А мені просто дуже ніколи, Бо в районі у нас – жнива!"*. А все це – філософія життя в реальному вимірі, у візії людини, якій, за образним висловлюванням Івана Драча, *"солоня кров зрідні"*.

Вірші, вірші... Ті, про які мовиться, урожайні на конкретику, багаті на життєві деталі, мудро помічені спостережливим зором художника й доцільно та майстерно відгранені в поетичній мислі, а описувані події незрідка ніби вихоплені з самого щоденної суєтності. Так і має бути. Бо Михайло Любивий – поет багатогранний, а мова його творів по-полтавському запашна, соковита, барвіста.

Такою ж запашною, соковитою, барвістою бачиться і проза письменника. Коли читаєш його новели, оповідки, коротенькі замальовки, немовби й сам опиняєшся поміж високих трав, буйнолистих лісів, на дзеркальній гладіні Псла чи безіменного

озера, серед розсудливих сільських трударів. Автор стоїть горою за людяність у буденній круговерті, у ставленні до навколишнього світу, до “братів наших менших”, до найбільшого багатства – природи. Він не обминає і деяких неприємних речей, коли говорить із болем про людську жорстокість. У пролозі до другого тому “Млива Мойри” автор зізнається, що згадані явища *“взяті з життя, а нагромаджені зумисне, аби ми все-таки схаменулися і задумалися над тим, що коїмо. І не лише задумалися, а й розтопили в собі черствість, по-доброму зацікавлено глянули на наш шалений заіндустріалізований світ і утвердилися в думці про необхідність рятувати довкілля, а отже, і людство”*. Особливо вдалими, на наш погляд, є новели “Лелече колесо”, “Останній рубіж”, “Ой піду я до млина...”, “Коли кричать сичі...”, “Не розгубіть підкови...”, триптихи “Між вовчих зграй”, “Зигзаги доли”, короткі замальовки, пов’язані спільними заголовками “Понад лужком зелененьким”, “У корчмі почуте”, “У редакціях і поза ними”. Характерно, що твори невеликі за розміром, написані добротню (автор відомий ревнитель мовної чистоти), читаються легко, залишають незгладимий слід у душі й серці.

Що ж стосується публіцистики, то тут слід вияскравити передусім розмірковування автора про видатних українців (“Славен еси, Святославе Хоробрий!”, “Полтавська битва: невдала спроба визволення”, “Редактор «Полтавщини», журналіст і демократ Ярошевич”, “Уся моя слава – Україна”, “Пчілка з драгоманівського квіту”, “Чи справді Гоголь лише російський письменник?”, “Голод. Підстава. Короленко”, “Сяйво згаслої зорі” тощо), про війну на Донбасі (“Так, це чергова агресія Москви”) та жанрові замальовки про чарівні куточки Полтавщини (“Сповідь синього лісу”, “І смугасте поросся”, “Захмар’я крил”).

Добряче попрацював Михайло Любивий і над третім томом “Млива Мойри” (гумор та сатира). І це зрозуміло. Адже не все, про що мріялося зачинателям демократичних процесів в Україні, удалося втілити в життя. Ще вимучують нас корупція й хабарництво, бандитизм та хуліганство, бюрократизм і можновладне чванство, пияцтво та наркоманія, неповага до старості і знущання над дітьми. Занепадає національна культура й деградує суспільна мораль. Однак на рівні “смішних” зарплат і пенсій нестримно дорожчає найнеобхідніше, без чого ніяк не можна обійтися: їжа, одяг, речі домашнього вжитку, газ, пальне, медичні та комунальні послуги. З певністю твердимо, що сатира й гумор? як лікувальний засіб, повинні бути вісниками

справедливості, повинні повсякдень боротися за справедливість, заважати можновладним демагогам ухвалювати ті рішення, які шкодять нашому народові, спричиняють руйнацію держави. Михайло Любимий і тут на передньому фронті. Його віршовані сатиричні мініатюри (“Бенкети під час чуми”, “Ідейна спадковість”, “Депутатство – щит надійний”, “Стали дурнями й без карт”), байки (“Про затискувачів критики”, “Суто свиняча образа”, “Вовк ревізію проводив” тощо), прозові памфлети й гуморески (“Про політику і не тільки”, “Щоб було все тишком-нишком”, “Чекаємо виборів”) виховують, зцілюють, змушують задуматися навіть того, хто, за Тарасом Шевченком, “не знає Ні приятні, ні любові», бо «Він все те наймає”.

Ось такий він, Михайло Григорович Любимий, – оригінальний поет, багатогранний прозаїк, пристрасний публіцист.

9. ТЕКСТ У ТЕКСТІ: УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В ЛІНГВІСТИЧНОМУ СВІТЛІ ОДНОГО ІНФОРМАТИВНОГО ДИСКУРСУ

*В своїй хаті своя й правда, / І сила,
і воля.*

Тарас Шевченко

* * *

*...малоросійський академік усе ставить
з ніг на голову.*

Олег Гринів

Усі негаразди, які переживає нині Україна, яку фокусі, віддзеркалені в мові. З’ява наповнених лексичними, словотвірними, граматичними новотворами, новотворами-тропами, новотворами-фігурами текстів різної жанрової природи – тому яскраве підтвердження. Їхні автори намагаються власним словом, своїми по-оригінальному оречевленими думками вплинути на складний перебіг суспільних подій, повернути їх у цивілізоване русло, перепинити шлях знедуховленню, злу, насиллю, несправедливості, зраді, конформізму (а віднедавна й колабораціонізму) та іншому лихові, що суне зовсібіч і прагне за будь-яку ціну, навіть найдорожчу – людське життя, умертвити нашу національну ідею, демонтувати ще не зовсім зміцнілу українську

незалежність. Вони воліють прикути увагу всіх верств населення до того, що відбувається довкруги, пробудити національну активність. Такими глибокими, патріотичними за змістом і формою дискурсами рясніють ті українські видання, найпершочерговішими планами й найважливішими завданнями яких є демонстрування перед світом своєї європейськості, культурності, відвертості, щирості, ставання на прох з п'ятима й іншими колонами, які не сприймають нашого наполегливого прагнення до самостійності й удосконалюють старі та винаходять нові антиукраїнські технології, виковують новітнє імперське ярмо, давання гнівної й гідної відсічі всім, кому мулько на серці, злісно на душі від того, що Україна крок за кроком, літа за літами, як і пророкував ще в 90-х роках XIX століття титан духу Іван Франко, “о власній силі йде. І простується, міцніше...”.

Усе сказане вище безпосередньо стосується невеликої за обсягом, але багатой на думки й щедрої на мовні перла розвідки Олега Гриніва з красномовною назвою “«Потолочення» національної ідеї, або Маніфест «колорадського» демонтажу Української держави”, яку надрукувала газета “Літературна Україна” [2]. Ця публікація максимально наближена до рецензії на статтю, однак своєю мовною організацією виходить за береги цього жанру, що займає особливе місце в системі функціональних стилів, та й за емоційним змістом вона дистанціюється від його канонів. Перед нами художньо досконалий, насичений неповторними лінгвальними засобами дискурсу. Він, як і передбачає рецензія, містить дискусійні, дразливі моменти, що стосуються змісту статті “О национальной идее Украины”, уміщеної в газеті “2000” [4]. Отож розмова, яку емоційно, зболено, але виважено, кваліфіковано веде Олег Гринів, зосереджена довкола стрижнів української національної ідеї. Дефініційні параметри цього поняття, здавалося б, уже викристалізовані, думається, нібито настав час утілення їх. Однак і на чвертьстолітньому році незалежності обставини складаються не так, як мало б бути в цивілізованій державі. Прикро, що навіть з-поміж представників еліти, які, за твердженням Олега Івановича, “належать до мужів науки” й отримують “від ... держави платню (і не маленьку)”, знаходяться ті, хто неприховано паплюжить українську національну ідею й вимагає її демонтажу, навіть пропонуючи, як не дивно, свої інтелектуальні послуги.

Вважаємо, услід за автором рецензії, що подані в ліді, який захоплює читача й задає тон статті, і в самій рецензії запитання: “Чи можливе таке в сусідній Польщі, Угорщині, не кажучи вже про

Францію або Німеччину?“, “Чи подібне заявить польський або чеський письменник?” є риторичними – не більше, а висновувальне запитання: “А що роблять правоохоронні органи, міністерство інформаційної політики, різні *гейби* патріотичні партії?” – не що інше, як керівництво до дії, бо такі справді вже “час припинити московське й малоросійське толочення української душі”, якщо “хочемо жити у правовій державі, як передбачає чинна Конституція”. Усе це екстралінгвальні контури й сюжети, а ми ж поставили за мету схарактеризувати найтиповіші, найоригінальніші мовні засоби авторського дискурсу-рецензії на вельми актуальні теми, що стосуються генези, минулого, сьогодення, а почасти й майбутнього України та української національної ідеї, нашої національної самосуверенізації.

Основний зміст публікації відображають передусім мотиваційно прозорі ключові компоненти її назви – іменникова лексема “*потолочення*” й субстантивно-ад’єктивне словосполучення “*«колорадський» демонтаж*”. Заголовковий запис – “Потолочення” національної ідеї, або Маніфест колорадського демонтажу Української держави – хоч і є тематично складним, але не потребує особливого декодування, він виразно експлікує інформацію про нищення не чого-небудь, а найсвятішого – Української держави, ясна річ, і нашої національної ідентичності, тобто мови, культури, історії, релігії, зрештою, подарованої Богом і залишеної у спадок пращурами землі. Заряджені полісемантизмом й емоційною наснагою вияскравлені заголовкові складники “обростають” конкретним змістом у внутрішніх заголовках, або підзаголовках, які різнобічно відображають найважливіші аспекти теми дискусії, презентують основну ідею тексту, привертають увагу читача до повідомлюваного, змушують його заглиблюватися в змістові тонкощі рецензії. До заслуг Олега Гриніва слід віднести насамперед те, що його стаття чітко структурована на вдало поіменовані логічно завершені сегменти, а саме: “Національна ідея а-la Толочко”, “Напльуралізм і понятійна плутанина”, “Українська етнічна територія і панегірики імперії”, “Корінний народ – етнос – інститут громадянства”, “Футуристична археологія і якбитологія”, “Трагедія на Донбасі: державна ідея”, “Помісна церква – гарант єдності чи візантійська ересь?”, “Україна – форпост європейства чи ментальна колонія?”.

Заголовні слова “*потолочення*” і “*колорадський*” узято в лапки, що відразу налаштовує реципієнта на якусь імпліцитність, прихованість змісту, семантичні трансформації або мовну гру. Усе це справді

присутнє в дискурсі-рецензії Олега Гриніва. Словом “*потолочення*” він готує читача до неприємних подій, пов’язаних із руйнацією національної ідеї, спростовує безглузді твердження пропонента, що “у нас ... по существу и не было национальной идеи”, що начебто вона “у нас не сработала”, називає всі ці інспірування “смердючим мотлохом”. До речі, віддієслівний іменник *потолочення*, який указує на абстрактну процесуальну ознаку, не авторський новотвір. Його знаходимо в художніх дискурсах Івана Франка, Богдана Лепкого, Докії Гуменної й інших письменників: *Кого засудила доля на **потолочення**, той буде потолочений, ніякий суд не видвигне його, хіба він сам видвигнеться* (І. Франко, “Борислав сміється”); *Могили стогнуть: “...В ніч і день // Не маємо спокою // За біль, за муки, за огонь, // Що вкрили ми собою. За сором, зраду, за розбій, // Що серце з груди дерли, // За **потолочення** надій // Борців, що дармо мерли*” (Богдан Лепкий, “Сповідь землі”). Мотивом субстантива *потолочення* слугує дієслово *потолочити*. Воно зберігає прямий семантичний зв’язок із безпрефіксним вербативом *толочити* – ‘приминати, надломлювати трав’янисті рослини, пошкоджувати посів, городину і т. ін., ходячи, їздячи, пасучись на них тощо’, ‘топтати, наступати ногами, завдаючи пошкоджень’, ‘нищити, псувати’ – і утвореними від нього іменниками *толочіння*, *толочення* та дієприкметником *толочений*. У дискурсі Олега Гриніва безпосередньо актуалізується семантика ‘нищення’: з тривогою, печаллю й водночас злобою повідомлено реципієнтові про “потолочення” (читай: трощення, нищення) такого важливого чинника консолідації, вияву ціннісних орієнтацій українців, як українська національна ідея. На підтвердження сказаного наведемо конкретні приклади: [Сам автор “опусу” “О национальной идее Украины”] *“занадто **затолочився**”*; *“Політики Кремля... **толочать** мову Шевченка”*; *“...різного роду яничари... **заважають** нам жити в своїй хаті зі своєю правдою, прагнуть **знецінити** здобутки Революції Гідності, **толочать** нашу національну ідею...”*.

Слово “*потолочений*” олапковане ще й тому, що воно “прив’язане” до відомого широкому загалові прізвища вченого, отже, пережило процес асоціативної вторинної номінації. Гратися в текст і підтекст, в експліцитно-імпліцитні вияви їх не будемо, а скажемо прямо: Олег Гринів гостро критикує далекі від патріотизму, від української наукової традиції історичні, етнологічні, етнографічні й інші пасажі автора вже згадуваної статті “О национальной идее Украины”.

Стосовно олапкованого відносного прикметника “*колорадський*” як конституента ключової сполуки “*«колорадський» демонтаж*” другої назви статті, що суттєво уточнює зміст першої важливою семантичною характеристикою ‘національна деструктивність’, то базою творення його є іменник *колоради* – ‘новоявлені проросійські сепаратисти в Україні, колаборанти, бойовики, російські найманці, які обрали собі розпізнавальним знаком-символом чорно-жовту (чорно-помаранчеву) смугасту георгіївську стрічку, що своїм кольором нагадує колорадського жука – дуже небезпечного шкідника картоплі, з яким уже досить тривалий час ведуть уперту боротьбу науковці й усі, кому він заважає вирощувати «другий хліб»».

Функцію граматично панівного компонента паралельного заголовка виконує іменникова лексема *маніфест*. Вона, експлікуючи значення ‘звернення до когось, яке має програмний характер’, перебуває у відношенні семантичної несумісності зі своїм валентним партнером – складним словосполученням “*«колорадський» демонтаж Української держави*”, унаслідок чого створюється наскрізь проникнута сарказмом багатокомпонентна номінативна одиниця.

Найважливішою ознакою досліджуваного дискурсу Олега Гриніва є контрастність. Основу її становлять дві сили, одну з яких уособлюють українські патріоти, з-поміж них і автор рецензії, другу представляють “доморощені українофоби”, “ренегати”, “пискляві мартинючки”, “царські чоботолізи” й різного штибу “яничари”. За допомогою трьох прикметників – *червоні*, *триколірні*, “*колорадські*” – останніх чітко поранжено за їхнім місцем та роллю в історії України. “Червоних яничарів” вихохла більшовицька навала, яку виплодили “царські чоботолізи”. “Продовжувачами” антиукраїнських злодіянь “червоних яничарів” віднедавна стали “триколірні яничари” – творці “русского мира” в незалежній Україні. “Колорадські яничари” – це вчорашнє вороже нашестя, яке анексувало Крим, оголосило й розпалило гібридну російсько-українську війну на Донбасі, поділило люд цього краю на еленерів і деенерів, сепарів і укропів, патріотів і зрадників, яке постійно воліє дестабілізувати ситуацію в різних куточках України. І червоних, і триколірних і “колорадських” яничарів об’єднує антиукраїнська ідея, люта ненависть до славного минулого нашого народу, а ще – вишколена “примітивна агресивність”. Вони, використовуючи найсучаснішу ідеологічну зброю, потужний матеріальний ресурс, прагнуть деформувати систему моральних, культурних цінностей, відродити тоталітарні міфи, змінити наш

євроінтеграційний вектор, відродити вже спочилу в Бозі тоталітарну добу. Показово, що атрибутивні компоненти *червоний, триколірний, "колорадський"* позбавленні орнаментальності, вони перебирають на себе роль основних носіїв інформації у складі лексичних словосполучень із конкретним суспільно-політичним, ідеологічним змістом. Це засвідчує такий хоча б проміжний висновок Олега Гриніва: автор статті "О национальной идее Украины" "просто губиться серед них, яничарів, червоних, триколірних і «колорадських»".

Наступними промовистими опозиціями дискурсу-рецензії є українці – їхні вороги, Україна – її вороги. Зрозуміло, що ворогів, недругів і в українців, і в України в усі часи не бракувало. У тексті окреме місце відведено новоспеченим зовнішнім ворогам, які ще вчора називали себе нашими братами, "братнім православним народом", а сьогодні пішли війною проти нас, порушивши християнські заповіді й забувши мудру істину: *"Не копай іншому ями, бо сам у неї впадеш"*. Їх номіновано *"спадкоємцями Золотої Орди", "східними ординцями", "московським агресором", "азійським ординством", "путінською ордою"*. У цих синтаксичних конструкціях, як і в розглянутих вище, семантичним маркером є прикметники, зокрема ті, що мають відомісне походження. Вони вказують на етнічну належність, часову окремість, еволюцію етнічної спільності.

Олег Гринів критикує пропонента за те, що той оперує, "за більшовицькими традиціями", поняттям "національная идея Украины" й цинічно ігнорує поняття "українська національна ідея". Установлення відмінностей між конструкціями *народ України* та *український народ, національна ідея України* та *українська національна ідея* – це не граматична суперечка про узгоджені та неузгоджені означення й способи вираження їх, а серйозна розмова про Україну як самостійну державу з усіма її атрибутами чи як про потворну "Новоросію" – одвічну мрію "московської орди" й найближчу перспективу сьогоденішнього "путінського керівництва".

Цікавою видається така форма лінгвістичного аналізу рецензованої статті, як розкриття її засадничих положень крізь призму перифраз, що мають образну, оцінну, емоційно експресивну констатацію. Вони об'єднуються в окремі парадигми. Ефективним засобом конденсації думки й вираження власного ставлення до повідомлюваного є описові найменування особи автора роботи "О национальной идее Украины": *"малоросійський академік", "ідеологічний яничар", "найбільший парадокс нашої історії", "ненависник свого народу", "затятий*

ворог «націонал-патриотів», «справжній советський патріот», «апологет «руського мира», «апологет імперії», «апологет лінгвоциду України», «апологет державного статусу «руського язика» в Україні», «малоросійський апологет російської імперії», «апологет московського клерикал-імперіалізму», «малоросійський археолог», «моралізатор від археології». Доповнюють цю парадигму нейтральні в плані семантики описові найменування «особа, яка належить до мужів науки», «науковотитулована особа», «уродженець українського села на Переяславщині». Однак у конкретному контексті й вони набувають негативного забарвлення. Іронічний зміст укладено в перифрастичні висловлення «відомий герой анекдота, який відмовляється читати, бо вважає себе писальником», «студент, який заявив на іспиті з філософії, що має свою філософію». Окремі компоненти описуваної парадигми корелюють відповідно до потреб, які запрограмує текст, з позбавленими будь-якої конотації однослівними найменуваннями посад, роду діяльності – «академік», «археолог», «учений» або з негативно маркованими найменуваннями поглядів, переконань – «яничар», «українофоб». Наукову діяльність пропонента, який має «ідейних наставників», що Україну «прозивають «незалежною», аби «не писати по-своєму й цим принизити нашу відроджену державу», в «йому любій Москві», «милій його серцю «белокаменной», Олег Гринів характеризує так: «квазінаукова потенційність» ученого-археолога «помножена на антиукраїнську впертість, якої він навіть не приховує». «Нашою історією» для цього академіка є не українська, а «отечественная история», пов'язана, зрозуміло, не з «Великим Голодомором 1932–1933 років», після якого спорожнілі українські села зайняли «переселенці из глубинных регионов России», а з «коллективизацией, индустриализацией, комсомольскими стройками, не говоря уже о генеральной идее построения коммунистического общества», у якому «він «убачав» одну з «одновременно существующих национальных идей». Цей учений, із докором наголошує Олег Гринів, не хоче заглядати до «Енциклопедії Українознавства», читати монографії академіка Василя Кременя про філософію національної ідеї, студіювати дослідження видатного історика Володимира Сергійчука про українські етнічні землі. Цим він демонструє «послідовність своєї українофобії», «стріляє в нашу державу з позицій моральності московських імперіалістів», тобто позбавляє себе «не только научной, но и нравственной корректности». Як не парадоксально, але про ці наукові й моральні чесноти він не

втомлюється повторювати, оцінюючи несуголосні його історико-археологічним й іншим поглядам українознавчі студії колег.

За допомогою залученої до лінгвістичного аналізу паремійної гри зроблено акцент ще на одному важливому фаховому моменті: археологічний досвід тлумача української національної ідеї з антиукраїнських позицій далекий від розв'язання таких складних питань, як корінні народи, етнічні групи й ін. Цьому дослідникові, висловлює слушну думку Олег Гринів, не варто “одночасно грати на фортепіано й дути в трубу”. Це афористичне висловлювання перегукується з відомим українським прислів'ям про **кравця і шевця**, яке чи не найкраще прижилося в “латинській побрехеньці по-нашому розказаній” “Салдацький патрет” Григорія Квітки-Основ'яненка: *“Тільки вже Терешкові ввірвалась нитка верховодити хоч на вулиці, або на вечорницях, або і у шинку. Тільки що забалаянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: **“Швець, знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!”***

У статті-рецензії типовою для перифраз є функція змістової домінанти того або того розділу. Специфіку описових найменувань визначає й те, що більшість із них вимодельовано на основі несумісних у плані сполучуваності лексем. Замість очікуваних словосполучень *“український академік”, “український археолог”* у тексті з'являються конструкції *“малоросійський академік”, “малоросійський археолог”*. Мотиватом атрибутивного компонента в останніх є не традиційне поняття “малороси й Малоросія (офіційна назва України в дореволюційній Росії)”, а ті поняття, які ввели до активного вжитку Михайло Драгоманов (“зросійщені українці, що сповідують не свої національні принципи, а орієнтуються на чужі традиції”), Євген Маланюк (“брак елементарного національного інстинкту, схилання перед Москвою і її володарями”) та ін. Винятковим текстотвірним потенціалом вирізняється прикметниково-іменникове словосполучення *“ідеологічний яничар”*, яке репрезентує семантику ‘той, хто вірно й ревно служить чужій ідеології й цим самим не визнає, применшує, дискредитує суспільні ідеї, теорії, погляди, цінності, інтереси України й українців’.

Потрібно наголосити, що компоненти аналізованої перифрастичної парадигми, як і інших парадигм, перебувають у відношенні родовидової залежності, конкретизують, уточнюють, доповнюють сутнісними значенневими доважками одна одну, як-от: *“апологет лінгвоциду України”* й *“апологет державного статусу «руського*

язика» в Україні»; *“малоросійський апологет російської імперії”, “апологет імперії”* й *“апологет «русского мира»”*.

Особлива контрастність, отже, й інформативна значущість властива протиставленню *“традиційна (нейтральна) назва – аксіологічно конотована аналітична (описова) назва”,* наприклад: *“яничар” – “ідеологічний яничар”; “археолог” – “малоросійський археолог”, “моралізатор від археології”; “учений” – “доморощений учений”*. Важливі текстотвірні властивості транслюють перифрастичні звороти, що входять до однієї тематичної групи за ознакою співвідносності з екстралінгвальною дійсністю. Наприклад, описовий зворот *“апологет московського клерикал-імперіалізму”* (він же автор статті *“О национальной идее Украины”*) семантично, емоційно, експресивно взаємодіє з описовими найменуваннями *“злютованої з чужим державним керівництвом”* Української православної церкви Московського патріархату – *“п’ята колона агресивної Російської Федерації”* і *“філія КДБ”*. Чіткі корелятивні зв’язки характерні для перифрастичних утворень *“малоросійський апологет російської імперії”* (він же знову-таки автор праці *“О национальной идее Украины”*) й *“покійна «імперія зла і брехні»”,* тобто колишній Союз РСР. Аналізовані описові звороти й ті, що представляють інші задекларовані в рецензії тематичні сфери, фокусують у собі компресовану змістовно-концептуальну інформацію, реалізовану нетрадиційним планом вираження. Вони є своєрідними субститутами окремих невербалізованих контекстів.

Стаття *“«Потолочення» національної ідеї, або Маніфест «колорадського» демонтажу Української держави”* – дискусія двох науковців, які мають різні, навіть полярні погляди на українську національну ідею. Одна із *“реплік”* цієї свідомо обарвленої кепкуванням, іронією, а подеколи й сатирою суперечки – цитати з праці *“О национальной идее Украины”,* друга – аргументи й контраргументи Олега Гриніва, якими він оперує, полемізуючи зі своїм колегою або різко критикуючи його. З-поміж інтертекстуальних укралень вирізняється своєю оригінальною текстотвірністю метатекстуальність – створення такої ситуації, *“коли в ... тексті з’являється коментар, що стосується іншого тексту”,* коли *“один текст «говорить» про інший”* [1, с. 33]. У дискурсі-рецензії використано для такого *“критичного зв’язку між текстами”* [там само] фрагменти з історичних студій Михайла Грушевського, Михайла Драгоманова, Дмитра Донцова, Володимира Кубійовича. Ця інтертекстуальна співприсутність, по-перше, розвінчує панегірики, які *“малоросійський академік”* виспівує *“покійній «імперії”*

зла та брехні», по-друге, логізує сам текст і слугує надійним підґрунтям для авторських концептуальних положень та висновків. Пор. у цьому зв'язку власне-інтертекстуальний фрагмент й авторський коментар до нього, у який доречно вмонтовано активно використовувани в різних джерелах, добре відомі не тільки в наукових колах “чужі” історичні дискурси (підрозділ “Українська етнічна територія і панегірики імперії”): “Если говорит о том, на чьей земле живут национальные меньшинства, то утверждение «на украинской» не всегда корректно. Большинство их живут на своей земле, которая на определенном историческом этапе стала украинской. Чтобы убедиться в этом, достаточно вспомнить, что Украина в современных границах сложилась только в годы советской власти”. “Чи подібне заявить польський або чеський історик? – процитуємо ще раз запитання, яке ставить собі Олег Гринів і сам відповідає на нього: – Не заявить, хоч на деяких їхніх землях не одне століття проживали німці!

Коли йдеться про нинішні кордони України, то можна погодитися. Та питання в іншому: чи “современные границы” відповідають межах української етнічної території?

Як незалежна держава Україна проголошена на території 603628 квадратних кілометрів. Проте ще М. Драгоманов зазначав, що українська етнічна територія становить 752828 квадратних кілометрів. М. Грушевський і Д. Донцов називали 850 тис. квадратних кілометрів суцільної української території. Зважимо, що це було задовго до ... “советской власти”.

У повоєнний час В. Кубійович наголошував, що українські землі в Європі становлять 945,3 тис. квадратних кілометрів. Наші вчені й письменники, – це ще одне метатекстуальне джерело, – не мали сумніву в тому, що Кубань – це українська земля. Український характер Кубані підтвердив перепис населення в Російській імперії наприкінці XIX століття. Отже, Україна в нинішніх кордонах не охоплює значної частини української етнічної території”.

Не менше подивування викликають й такі два цитовані в дискурсі-рецензії “висмики” зі статті чи, за Олегом Гринівим, “пасквіля” або “опусу” “О национальной идее Украины”: “Удивительно, что вполне солидаризовалась с национальной идеей в ее украинском этническом облиции и нынешняя власть Украины, хотя сама-то является интернациональной. Это очередной парадокс нашей истории”; “Рассуждения на тему коренного народа, как мне представляется, лишены не только научной, но и нравственной корректности...”

историческая практика не выработала четких критериев коренного народа... в США, как известно, такое право обретается с рождением”.

З ними перегукується ще одна власне-інтертекстуальна нотатка, геть позбавлена здорового лінгвістичного глузду: “К числу неверно определённых приоритетов следует отнести и так называемую «украинизацию» украинского языка. Многим он похож на русский, а то и вовсе русифицированный, а поэтому нуждается в реформировании. В качестве эталонного образца был предложен старогалицкий диалект (!!! – М. С.), на котором разговаривает диаспора в Канаде, США и других западных странах”. “Малоросійський археолог” і справді “вважає нас за дурнів...” Не будемо коментувати цього “безсоромного толочення моралізатора від археології”. Воно не піддається якому-небудь роз’ясненню або тлумаченню насамперед тому, що “такого діалекту не існує”. Хочеться порадити авторові “теревень про «старогалицький діалект»”, щоб він керувався в повсякденному житті уже згадуваним у цій праці коротким і влучним етновисловом про **шевця** та **кравця**.

Один із змістових центрів аналізованого текстотипу формує слово *якбитологія* (укр. *якби... то* – сполучник підрядності, вторинний, складений, парний, умовний, виражає ірреальні семантико-синтаксичні відношення + гр. *logos* – учення). Воно входить до складу заголовка “Футуристична археологія і якбитологія” й самостійно побутує на правах граматично панівного компонента складного словосполучення “*малоросійська якбитологія Толочка*”. Ця лексема, як і ключове слово “*потолочення*”, не є продуктом мовної практики Олега Гриніва. Вона активізувала свій функційний простір після виходу у світ цікавого дослідження “Українська якбиТОлогія” Дмитра Шурхала (див.: [3]), у якому представлено паралельні моменти (точки біфуркації) української історії від хрещення Русі до Помаранчевої революції 2004 року, про вплив різних випадковостей на становлення українського народу й української державності. У книжці, присвяченій долі поета Розстріляного Відродження Олекси Влизька, це слово використовує Михайло Слабошпицький. Останнім часом воно розширило свій синтагматичний спектр, причому в двох напрямках – як детермінований і детермінувальний компонент конструкції, пор.: *політична “якбитологія”, історична якбитологія, соціальна “якбитологія”, неважлива якбитологія, моя якбитологія, ворожа якбитологія, реваншистська якбитологія і якбитологія людського буття, предмет “якбитології”, модель якбитології, якбитологія одного міфу, повправлятися у “якбитології”*. Показово,

що регулярними для розглядуваного субстантива є олапкована й неолапкована форми. Основний зміст іменникової лексики *якбитологія* та її відповідника *нібитологія* (укр. *нібито* – сполучник, підрядності, вторинний, складений, одиничний, порівняльний, виражає порівняльні семантико-синтаксичні відношення з відтінком непевності + гр. *logos* – учення) – альтернативний розвиток тих або тих подій, як-от: якби першим президентом України став В'ячеслав Чорновіл; якби не відбулася Переяславська злука; якби не стався Харківський архієрейський собор (1992 рік). “Претендуючи на лаври футуриста”, до такого “якби” вдається й автор статті “О національній идее України”: “А если бы история сложилась по-другому”. За його сценаріями Україна й надалі має залишатися “ментальною колонією”, а не “форпостом європейства”. Іншу версію розвитку подій за умов, якби випадковості склалися інакше, пропонує опонент Олег Гринів: “Нема сумніву, що в такому разі нинішній світ не тероризували б спадкоємці Золотої Орди! Лише недалекозорість української еліти, візантійське тлумачення православ'я вплинуло на вибір козацької старшини на Переяславській раді 1654 року, від чого українці страждали не одну сотню літ. А були мудрі люди, які вже тоді (без малоросійської якбитології ... [«малоросійського академіка». – М. С.]!) побачили московські небезпеки. Згадаймо митрополита Сильвестра Косіва чи прославленого полковника Івана Богуна. Навіть цілі козацькі полки виступили проти союзу з Московією!” Отож Україна могла б бути іншою, але випадково не стала іншою. У точок біфуркації, про які гостро сперечаються учасники діалогу на тему “Українська національна ідея”, є не лише минуле, а й майбутнє. Про нього треба дбати, воно само собою не з'явиться – закономірно напрошується такий висновок.

Майстерність інформативного дискурсу Олега Гриніва полягає передовсім у тому, що в ньому гармонійно синтезувалися глибокий зміст і виразні, нестандартні засоби його експлікування. Стосовно змісту, то його вибудовано за логічним принципом “аргумент – контраргумент”, “власне-інтертекстуальність – власний текст з елементами метатекстуальності або без них”. Виправдала себе і форма викладу – контраст, основним балансом яскравостей якого є перифрази, що перебувають між собою в різних зв'язках, утворюючи оригінальні текстові парадигми. Цей баланс органічно доповнює й такий важливий прийом, як пряме вживання тексту в тексті, аргументно-контраргументне інтерпретування власне-інтертекстуальності та метатекстуальності.

Література

1. Гринишина І. І. Інтертекстуальність та її роль в аналізі літературного твору / І. І. Гринишина, Т. М. Марченко // Філологічні науки. Літературознавство / Східноукраїн. нац. ун-т імені Лесі Українки. – 2012. – Число 12. – С. 31–35.

2. Гринів О. “Потолочення” національної ідеї, або Маніфест “колорадського” демонтажу Української держави / Олег Гринів // Літературна Україна. – 2016. – 4 серп. – С. 4 ; 11 серп. – С. 4.

3. Шурхало Д. Українська якбитологія: нариси альтернативної історії / Шурхало Дмитро. – Львів : Піраміда, 2007. – 318 с.

4. Толочко П. О национальной идее Украины [Электронный ресурс] / Петр Толочко // 2000 : сусп.-політ. тижн. – 2016. – 17–23 лип. – Режим доступу: <http://www.2000.ua/v-nomere/forum/ukraina/o-nacionalnoj-idee-ukrainy.htm> (дата обращения: 09.08.2016). – Назв. с екрана.

10. “ПІДКОРЕНІ УМІЮТЬ ГОВОРИТИ”

Сергій Єфремов, аналізуючи публіцистичну та громадську діяльність Михайла Грушевського, у статті “На страже національного достоїнства. К характеристике публицистической деятельности проф. М. Грушевского” (“Украинская жизнь”, 1916. – № 12) справедливо відзначив, що публіка не дуже охоче звертається до старих журналів, хоча кожна праця, подана в них (і дослідження того самого М. Грушевського), варта уваги з огляду на порушені в ній проблеми, оригінальність їхнього висвітлення, глибину узагальнень, а також мимохідь зронені думки й міркування, які становлять надзвичайний інтерес, коли йдеться про світогляд автора, його оцінку тих або тих подій.

У будь-якому правилі, як знаємо, завжди є виїмки. У цьому промовисто пересвідчують публіцистичні твори національного спрямування чільних українських громадсько-політичних діячів другої половини ХІХ – першої третини ХХ століть – предмет пильного наукового зацікавлення Тетяни Дзюби (див.: [1]).

Вона розглядає медію в трьох іпостасях: як проекція націотворчого й усього, що пов’язане з національним самоусвідомленням, як маркер національної ідентичності та як чинник її виструктурування. Щодо останнього, то тут Тетяна Дзюба продовжує і впотужнює вкорінену в медіа-студіях традицію. На тому, що між процесами національного ототожнення та пресою існує причинно-наслідковий зв’язок, за спостереженням самої авторки, наголошували дослідники різних

покоління (як ідентичності, так і преси), починаючи від рефлексій на сторінках петербурзької “Основи” (1861–1862) до розвідок сучасних науковців у галузі соціальних комунікацій – В. Лизанчук, І. Михайлин, О. Мукомела, Н. Сидоренко та ін.

Для періоду, який обрала авторка монографії, характерне переважання ідеологічного, соціокультурного компонента в культивуванні національної ідентичності. Першочергова роль друкованого слова, медій у формуванні національного усвідомлення дала вагомий підстави Б. Андерсону назвати цей час епохою “друкованого капіталізму”. Як слушно зауважує Тетяна Дзюба, починаючи з другої половини ХІХ ст., відбувається теоретичне та публіцистичне оформлення націовизначальних понять, дискурсів, розроблення основних національних проєктів. Уже в першому розділі чітко окреслено медіакомунікаційні передумови та суспільно-історичний контекст вибазування ідентифікаційної моделі українства. У другому розділі послідовно вирізняє засадничі контрапункти самотипізації українців, з-поміж яких – етнізм, національний тип, феномен козацтва, національна ідея.

Виняткову увагу приділено механізмам культивування національної ідентичності в публіцистичному дискурсі другої половини ХІХ – першої третини ХХ століть. Зміст, функції, чинники національної ідентичності (до останніх віднесено спільні історичні та культурні цінності, колективну пам’ять, мову, єдиний інформаційно-комунікаційний простір, систему освітніх інститутів, національну символіку, військово-спортивний рух та ін.) глибоко розкрито у третьому – п’ятому розділах. Останній – шостий розділ – присвячено кореляції національного та релігійного свідомісних рівнів.

Важливою ознакою методу дослідниці є те, що вона творчо єднає фундаментальні, традиційні підходи до вивчення публіцистики з новітніми концепціями конструктивізму та постколоніальної теорії, нерідко вдаючись до критики; послідовно дотримується історичного підходу в процесі різноаспектного аналізу еволюції національного усвідомлення в медійному дискурсі; з почуттям міри та наукового такту використовує широкий ілюстративний матеріал, одночасно не обмежуючи й не переобтяжуючи читача надмірним цитуванням публіцистичних студій.

Хотілося б також відзначити скрупульозність, з якою проаналізовано джерела дослідження, творчий спадок маловідомих авторів і таких яскравих репрезентантів публіцистичної думки,

як М. Максимович, М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, М. Драгоманов, О. Русов, Б. Грінченко, О. Кониський, В. Липинський, Ю. Бачинський, М. Міхновський, І. Франко, М. Грушевський, С. Єфремов, Д. Донцов та ін.

Класифікація та погруповання фактів, теоретичні узагальнення, чіткі й конкретні висновки органічно синтезують усі частини дослідницького матеріалу в єдину монографічну цілість. Винятково цінними є й уточнення та перегляд певних усталених історико-журналістських фактів, якими оперує авторка.

Важливо наголосити, що всебічний аналіз моделі національної ідентичності в медійній проекції має надзвичайно важливе практичне значення, позаяк проблема формування національної ідентичності в сьогоденнішніх реаліях не тільки не втратила своєї гостроти, а й відчутно посилила її. Водночас подане у праці наукове інтерпретування складників моделі національної ідентичності, попри інше, відтворює специфіку функціонування нації як суспільного організму. У цьому контексті виразно проартикульовано роль часописів в інтенсифікації процесу загальнонаціонального поступу українства, потверджено істинність думки Е. Саїда про те, що “підкорені уміють говорити” і повинні здобувати шанс “проговорити свою роль” [2, с. 434].

Є всі підстави констатувати, що дослідження Тетяни Дзюби “Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини XIX – першої третини XX століть: модель національної ідентичності” – фіксований науковий факт, лектура, призначена для ретельного і вдумливого читання.

Література

1. Дзюба Т. А. Спрага народу і спрага Вітчизни. Публіцистика другої половини XIX – першої третини XX століть: модель національної ідентичності : монографія / Т. А. Дзюба. – Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. – 368 с.
2. Саїд Е. Орієнталізм / Едвард Саїд; пер. з англ. В. Шовкун. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 511 с.

11. ГОНЧАРІАНА

11.1. ОЛЕСЬ ГОНЧАР: ВИПРОБИ ДОЛІ

*Складна це досить річ – минулий вік судити,
На завжди варто тут рубати з-за плеча.
Хоч кожен рік і кожен день прожитий
Нас обережності й розважності навча.*

Максим Рильський

“О. Гончар – мудрець, він за строем душі філософ. Йому б не письменником бути, або й ним, але не зараз. «Думайте про високе», «Бережіть собори ваших душ» – це крик у пустелі, філософи завжди були пустельниками” [1]. Так про Олесь Гончара сказав великий український правдолюб Григій Тютюнник. Сперечатися з цим майстром слова навряд чи хто осмілиться, бо сягнути його вершин у царині малої прози ще нікому не вдалося та, мабуть, і не вдасться.

А от на Олесь Гончара, про якого щойно цитоване величне слово мовив його краянин, котрий у таких речах, як критик, “рідко помилявся” [2, т. 3, с. 485], помітні нападки, причому з різних боків, від різних людей. Письменника звинувачують у численних гріхах: прислужувався владі, приймав від неї нагороди, обіймав високі посади, зрештою, не опинився в таборах ГУЛАГу разом із Левком Лук’яненком, Василем Стусом, Іваном Світличним, Євгеном Сверстюком й іншими українськими достойниками, не полишив на знак протесту України й не виїхав за кордон разом із Миколою Руденком, Петром Григоренком, Надією Світличною й іншими, кому судилася свого часу емігрантська доля. Критики намагаються довести, що Гончар – гість із минулого, що його романи, оповідання, новели, публіцистика не про день суціль, а про день збіглий, що вони пронизані комуністичною риторикою, що митець нібито спотворював історичну дійсність, підлаштовуючи її під натодішню ідеологію. Одне слово, Олесь Гончар – великий грішник, про якого варт забувати або принаймні не актуалізувати його творчості, не вивчати її в школі (хай припадає порохом забуття), поступово виводити набуток письменника з літературно-мистецького простору.

Безгрішних у цьому світі не було й не буде. Це правда. Та правда і в тому, що все пізнається в порівнянні. Є гріхи непростенні і прощенні, вимушені й невимушені. До речі, це добре потверджує

сам Олесь Гончар, оцінюючи літературний хист Григора Тютюнника в такому письменницькому контексті: “Був Яновський і був Собко. Був Григир Тютюнник і був графоман Хорунжий” [2 грудня 1994] і радячи авторам п’ятитомної “Історії української літератури” обов’язково вияскравлювати з-поміж великої армії художників слова людей творчих, талановитих і пустопорожніх балакунів, затятих ортодоксів, не заганяти весь літературний процес у якісь штучно зліплені рамки.

Отож в українській літературі були Олександр Корнійчук, Любомир Дмитерко, був літературний критик Микола Шамота й був та залишається Олесь Гончар зі своїми “Тронкою”, “Собором”, “Твоєю зорею”, пристрасними публіцистичними зверненнями на захист української мови, культури, героїчної минувшини та непростого сьогодення.

Якщо не зважати на подану вище сентенцію про пізнання всього в порівнянні, а діяти за принципом “все і вся”, то в нашому духовному світі не буде Павла Тичини з його геніальними “Соняшними кларнетами”, бо йому належить і “Партія веде”, не буде Максима Рильського з його “Трояндами й виноградом”, “Мандрівкою в молодість”, бо він автор слів “Пісні про Сталіна”, як не буде й композитора Левка Ревуцького, що написав музику до поезії про “Слово Сталіна між нами, Воля Сталіна між нас!”, не буде енциклопедиста й поета Миколи Бажана з його “Уманськими спогадами”, бо він хоч і не з власної волі, проте ж уславляв людину-ката, яка “стоїть в зореноснім Кремлі” й видає себе за “великого товариша, І Вождя, і найближчого улюбленого друга”. Наводити приклади можна й інші, долучаючи Олександра Довженка з його фільмографією – “Землею” та “Аероградом” – й багато-багато інших знакових постатей, без котрих немислиме минуле, натеперішне й майбутнє нашої культури.

Олесь Гончар чітко усвідомлював свою місію в житті, завжди сповідуючи принцип справедливості, чесності, доброти. На долю митця випали нелегкі випробування, але його “сам Бог ... зберіг, щоб ... ще побув на цьому білому світі, щоб міг щось добре зробити для свого народу” [15 грудня 1980]. Письменник майже постійно зазнавав “тиску в тисячу атмосфер” [1 травня 1968]; як сам висловився, “у вічних протистоянні... минало життя” його [11 квітня 1993]. У щоденниках Гончара рясно розсипані сповнені гіркоти зізнання на вірець: “До знемоги виснажений, болить душа. Втомився жити. І знов облягають сумніви: чи кому потрібні твої щоденні зусилля, твій неспокій, твій біль?” [1 лютого 1990]. Себе митець порівнює з птахом, який має

підбите крило, але мусить летіти. “І летітиму, – запевняє письменник, – до тих заобрійних виріїв, летітиму, братове, доки стане снаги!” [5 грудня 1989]. І дотримався він цього слова, знявся у високість, яка підкорювалася одинакам, довів, що “не належить до «правнуків поганих»”, а має “право... не соромлячись, з чистим сумлінням глянути в мужні Тарасові очі” [9 березня 1995].

Зрозуміти біль душі, розтаємничити бажання, збагнути тривоги, сподівання Олесь Гончара, заперечити “нетабірні” звинувачення, які йому нині закидають, допоможе передусім ось ця розлога, але доречна саме такою щоденникова нотатка, датована вже далеким 13 грудня 1978 року: “Українців за вдачею можна б поділити в основному на дві категорії: є в нас «порода хитрих» і «порода безхитрісних». Перші – це оті унтери, що тримали колись на собі імперію, постачали кадри держиморд, а при потребі вміли незрівнянно лабузнитись, ставали перед панством тихесенькі, богобоязливі, а в наш час – деканами: освоїли вміння душити подушкою, телятками підлазять до якогонебудь батечка під його протекційну руку, яка когось відсторонить, а теляткові смирененькому циці дасть...

Другий тип – це оті безхитрісні, відкриті натури, що їх формували походи, козацька степова воля, життя в товаристві, оспіваному Гоголем; вони дозволяють собі розкіш жити розкуто, вони не захищені панцирем лицемірства й холуйства та інтриганства, і через те їх частіше дістають отруєні стріли, від яких вони гинуть по-лицарськи, на бранному полі... Дехто вважає, що хитрощі, потайність, вміння догоджати – це все вияви розуму і що «порода хитрих» життєздатніша, навіть мудріша, та все ж мені більше до душі оті аж ніби легковажні сміливці, прямодушні, відкриті, що їх бачив на фронті, що несуть в собі веселу якусь соколиність, – про них найперше хочеться писати!..” Висловлене бажання природне, бо за всіма аксіологічними параметрами, які стосуються творчого подвигу, громадянської позиції, Олесь Терентійович – з-поміж “безхитрісних, відкритих натур”, він не носив панцир лицемірства, холуйства, інтриганства, і його часто ще за життя діставали отруєні стріли, і, як не дивно, після відходу в кращі світи ці стріли все ще прямують у його бік.

Та й друга категорія – “безхитрісні, відкриті натури”, – за виваженою версією Гончара, досить неоднорідна. У щоденниках ці “натури” поділено на тих, хто опинився у в’язницях, таборах, і тих, кому даровано волю, тобто Україна мала “достойних, котрі упродовж років були дискриміновані, зазнавали переслідувань чи по той бік чи по цей бік

концтабірних дротів” [9 березня 1992]. Гончар міг опинитися в таборах-гулагах. Доля досить часто в різні періоди життя випробовувала його, і не раз він опинявся за крок від біди. Згадаймо хоча б, як молодому авторові новели “Модри Камень” кримінальну статтю підвели: “шлюб з іноземкою (хоч про шлюб і не йшлося) трактується як ... зрада батьківщині” [11 квітня 1993]. А “на обласній нараді творчої молоді секретар обкому Дунаєв у своїй доповіді наліпив... студентові” – Олесю Гончарові – “страшний ярлик «буржуазного націоналіста»” [там само]. “Дивно, – занотує Олесь Терентійович у щоденниках через 47 років (11 квітня 1993 року), – чому КДБ тоді не вчепилось до мене, маючи такий публічний донос...” [там само]. Можна лише уявити, говорить у своїх спогадах про драматичний для Гончара 1946 рік його багатолітній дніпропетровський друг Сергій Завгородній, чого б вимагав слідчий КДБ “від трибуналу Олесеви Гончару” [там само]. Зрозуміло, що це жорстоке шельмування вибило з колії повістяр-початківця. “Я виходжу в світ з тавром на лобі, – повідомляє він 2 вересня 1946 року в листі до друга Василя Бережного. – Як би там не було, а я паралізований... Цей удар був для мене тим тяжкий, що він із-за спини, я його ніколи не сподівався” [3, с. 92].

А чого вартувала авторові “Собору” “антисоборна кампанія”, яку скрупульозно захронікував й удокладнено прокоментував Віталій Коваль (див.: [4]). Тоді Гончарова територія “по цей бік дроту” звужувалася, а впритул наближалася, дихала в спину територія “по той бік дроту”. Аргументованим підтвердженням сказаного є свідчення колишнього першого секретаря ЦК Комуністичної партії України Петра Шелеста: “Насідали тоді наші на мене з усіх сил, все вимагали Вашої крові. Особливо лютували Грушецький, Ватченко і цей, теперішній (імені Ве-Ве [Володимира Щербицького. – М. С.] він уникає називати). В одну душу вимагали: «Вивести його з ЦК, не обирати на з’їзд у Москву!» (Що й було зроблено на XXIII). «Відкликати з депутатства!» (Я про це не знав). Йшлося навіть про те, щоб влаштувати процес, судити «за клевету на існуючий лад» і «в Мордовію його, в концтабори!..»” [6 квітня 1989].

Сам Олесь Гончар не приховує того, що “не рвався на гулагівські нари” [8 березня 1995], пояснюючи це тим, що за ним уже “були гітлерівські концтабори (в Білгородці й Харкові влітку 1942-го)” [там само], де він “з тисячами полонених гинув” [25 червня 1995], а “досвіду одних таборів на людське життя цілком досить, щоб зрозуміти, що й до чого...” [там само]. Митцєві було “важко, боляче” згадувати “про оті

сатанинські бої на Білгородщині. Про відступ, коли хотілося вмерти. Про полон. Про крах ілюзій, що їх розвіяв концтабір, оту пекельну Холодну гору” [21 серпня 1967]. Його й через багато літ після перемоги вимучували спомини про “війну, окопи, концтабір Холодної гори” [22 лютого 1976], “коли опинився в безодні на краю”, де “не було води, не було затінку, був лише концтабірний дріт літа 1942-го і палюче сонце, що нещадно горіло цілоденно” над бранцями, і “все інше, що звалось кошмаром фронтів” [11 квітня 1989]. За щоденниковою версією послідовно відтворюються події, пов’язані з перебуванням Олесь Гончара в німецькому полоні. Перша нотатка про “страдницьку ту одісею” [22 лютого 1988] датована червнем 1943 року. Її зміст – свіжий спомин про “дев’яте коло Дантового пекла” [там само], про те, як невільники “стояли цілими днями під липневою спекою – в черзі за півлітрою води! Це була норма на цілий день”, як їли “вонючу баланду з червувим сиром”. Пізніше з’являлися діарійні одкровення, де йшлося про “невідомість за колючим дротом табору” [22 жовтня 1975], яку доводилося з таким нетерпінням ждати, про “табірну макуху” [15 грудня 1980], про той же “Білгород літа 1942-го... і спеку нестерпну”, “як у Сахарі”, про “тисячі й тисячі ... в таборі за колючим дротом” та “долю... полоненську – невідому” [6 березня 1986].

Олесь Гончар справедливо констатує, опираючись на власний досвід, що перебування в неволі психічно травмує будь-яку людину – кого більше, кого менше. “Стати нічим, стати нелюдиною (хоч на якийсь час)”, наголошує він, не може минутися безслідно, воно неодмінно втручається в буття наше й болісно редагує “його до кінця днів твоїх” [23 січня 1972]. Прикро лишень, що уникнути цього жаху людство не може – це ще один висновок Олесь Терентійовича, – позаяк “свобода і тиранія йдуть, обійнявшись, по світу. Вони нерозлучні, вони інтернаціональні. Як день і ніч” [там само].

Тяжке перебуле не пройшло безслідно. “Німецький полон, Холодна гора, – зауважує автор щоденників, – надломилі здоров’я, обмежили мої можливості” [31 травня 1990]. Однак, як не парадоксально, але саме війна та ще вік зіграли й позитивну роль у біографії Гончара: він не опинився з-поміж тих, кому доля вготувала нелюдські “мордовські університети”. “Якби не війна, – прогнозує Олесь Терентійович, – якби я був молодший, – мені, звичайно, теж не минути б Мордовії чи Колими” [там само]. Письменник опинився б поруч зі своїм другом-поетом Леонідом Лупаном, який був “засуджений по сфабрикованій справі (звичайно ж, за “націоналізм”) і загинув... у таборах НКВД десь

у Карелії” [29 листопада 1991]. Урятувало те, що вірний товариш, харківський одностудець “не пробовкнунвся перед слідчими”, знищив листи перед арештом [там само]. Коли б цього не сталося, не минув би “тих карельських таборів” [там само] й Олесь, дотягнулася б безжална енкаведистська рука й до нього.

Фронтові дороги Олеся Гончара важкі, але найтяжчими, зізнається він у листі до Сергія Завгороднього, виявився “фронт післявоєнний”: “... не знаю кому – зі всієї СПУ – дісталось ще стільки інфарктів та реанімацій, як дісталось їх мені” [3, с. 605]. Олесь Терентійович лише формально був по цей бік колючого дроту, а духовно – “там, за колючими дротами сталінщини” [31 травня 1990]. Апаратники вважали його чужим, навіть небезпечним, оскільки не поділяв їхніх імперських планів, мав свою думку, завжди обстоював її, не боявся визнати власної провини, не піддавався на провокації, відмовлявся від вигідних пропозицій, говорив правду в очі, захищав чесних людей, особливо тих, над ким згущалися хмари несправедливості. “Більше того, – мовлено в щойно цитованій нотатці, – всі оті Суслови, Щербицькі, Грушецькі, Ватченки, Маланчуки, Брежнєви та їм подібні – для моєї долі були нічим не кращі за фашистів, до котрих цей солдат палав гнівом завжди”.

Для Гончара, як він сам те визнає, “існував вибір: чи замовкнути, іти в ГУЛАГ, чи такі творчістю своєю якось ще живити дух знесиленої нації” [там само]. Талановитий майстер слова пішов другим шляхом і потужно живив-таки дух нації, вірно служив до кінця своїх земних днів рідному знедоленому народові. І в тому, що забуяло шістдесятництво, не опинилося за ґратами багато інакодумців, не звелися нові атомні станції, які б могли стати “сестрами Чорнобиля” [6 серпня 1989], зрештою, у тому, що Україна наприкінці ХХ століття перетворилася в незалежну державу, присутня і його участь та роль.

Уже було наголошено, що Гончар однаково цінував тих українців, які були по той і по цей бік концтабірних дротів. Він намагався встановити порозуміння між ними, доводячи, що роль і перших, і других непроминальна. Великою втратою Олесь Терентійович вважав те, що такі правозахисники, як В’ячеслав Чорновіл, Ірина Калинець, Ігор Калинець, Іван Світличний, Василь Стус та ін., опинилися в таборах, що “їх значною мірою знейтралізовано” [20 липня 1993]. Зрозуміло, що цей цвіт нації, ці одважні борці за волю, свободу, справедливість могли б багато зробити для України. За їхньої вимушеної відсутності життя, звичайно ж, продовжувало свій плін, позаяк українська інтелігенція, а в її гуці й незабутній Олесь Гончар, невтомно докладала багато зусиль,

аби пригальмовувати, стримувати руйнівний процес, шалену гвалтівну кампанію русифікації, обороняти рідну мову, де тільки можна, зупиняти закриття українських шкіл (нібито згідно з “волею батьків”) [20 липня 1993]. Тож, справедливо твердить письменник, “увесь тягар нерівної, щоденної, тяжкої боротьби по цей бік дроту, боротьби за збереження мови, тобто й самої нації, ліг на нещасну нашу інтелігенцію...” [там само]. Цю суспільну верству достойно представляли дорогі Гончаровому серцю талановитий поет Василь Симоненко, самобутня художниця Алла Горська, уже згадуваний неперевершений прозаїк Григир Тютюнник, милістю Божою композитор Володимир Івасюк, вдумливий літературознавець Маргарита Малиновська, сумлінний краєзнавець із Запоріжжя Микола Киценко та безліч таких. “Хіба всі вони не були учасниками всеукраїнського Опору, хоча й судилося їм бути по цей бік концтабірних дротів!..” – резюмує Олесь Терентійович [12 березня 1992]. Про кожного з них у щоденниках, літературно-критичних розвідках, епістолярію мовлено наповнене глибинним змістом, позитивними емоціями слово. Так, Василь Симоненко в оцінці Олеся Гончара – “вигляд молоді української поезії”, сила якої в тому, що вона вийшла з найглибших народних пластів, із мук людських, із гіркого плачу матерів над фронтowymi похоронками, а Григир Тютюнник – “живописець правди”, з приходом якого в суспільство починає розквітати гуманістичне мистецтво, що ушлявляє й пропагує добро, любов, правду, повагу, справедливість, за яким “пробивається крізь вапняки догм жива творча думка” [28 вересня 1974], нове філософське буття, міцно вкорінене в товщу народу, у саму його зранену душу і зболіле тіло.

Олесь Гончар з незмірною шанобою ставиться до тих, хто пройшов табори, називає їх героями й закликає віддавати належне стійкості цих людей [14 жовтня 1991]. Водночас письменника дуже непокоїла така загострена й уразлива проблема, як табірний синдром. “Іноді доводиться полемізувати з табірними людьми, – пише він у листі до українського краєзнавця Степана Кириченка, – бо серед них поширене уявлення, що тільки вони боролися з тоталітаризмом, тільки вони захищали українську мову, історію, культуру, а ті, хто був по цей бік табірних дротів, лише, мовляв, догоджали режиму та мовчки чухали чуби” [3, с. 560]. Позиція Гончара з цього приводу неспростовна: “вся Україна в міру можливостей захищала себе як націю”, а “рух Опору – як і свого часу у Франції чи Польщі – був усенаціональним” [там само].

Ті, які відчули на собі страшний тягар табірного життя, переконують Олесь Терентійович, також досить різняться між собою. Одні з мучеників – Остап Вишня, Ірина Вільде, Володимир Гжицький – “світлими вернулись до нас” [26 лютого 1993], бо розуміли, що винні в усьому не окремі особистості, а диявольська суть сталінщини. Гончар з особливим пієтетом наголошує, що десятирічна розлука з рідними, колегами, кінець кінцем, із нормальним життям не засліпила, не озлобила “ворога народу” Остапа Вишню, а “саме в силі добра явила себе велич душі” [7 березня 1990] його. Павло Михайлович, як тільки-но прибув до Києва, обнявся з Максимом Рильським, і вони, мов брати, “знову купалися в жартах, мисливських бувальщинах – все між ними знову було так, ніби й не існувало 10 років розлуки” [там само]. Інші ж жертви режиму “виявляють дивовижну жорстокість”, “дозволяють собі ставитись так несправедливо до всіх, кому випала інша доля” [14 жовтня 1991]. Найпершочерговіше завдання, гадає письменник, у тому, щоб помирити, урівноважити всіх, віднайшовши для цього переконливі аргументи. Один із них – “Невже Україні було б легше, якби і Тичина, і Довженко, і Рильський, і Головка, і всі їхні ровесники опинились за колючим дротом?” [там само]. Зрозуміло, що ні, бо боротьба за виживання нації, як уже було зауважено, тривала всякчас, а життя само по собі не творилося. Гончар закликає всіх до порозуміння, він сподівається, що “ті, котрі зараз у славі, а то й при владі”, заглянуть у душу “найбільшому поетові ХХ віку” [18 березня 1992] Тичині, або “вразливій людині нації” [24 липня 1993] Яновському, або “українському Мікеланджело” [5 січня 1994] Довженкові, зрозуміють, “як їм було жити в підрежимному, карцерному світі та ще й боронити рідне слово” [там само]. Олесь Терентійович у щоденниках полемізує з цього приводу з багатьма опонентами. Гірко йому було читати у львівському журналі “Дзвін” “поезію колишнього в’язня концтаборів, людини глибоко нещасної, скаліченої назавжди” [7 березня 1990], людини, яка від імені розстріляного Курбаса слала прокляття авторові “Космічного оркестру” та “Вітру з України” Тичині, а разом із ним Бажанові, Сосюрі, усім, кого не поглинуло сталінське свавілля й з ненавистю в голосі запитувала: “І вам – вільніше?.. Спокійніше й тепліше вам? Це все, що для щастя треба?.. Пощо ж ви, троглодити, вилізли з печери?” [там само]. “Яка несправедливість! – із боєм відгукується автор щоденників. – В чому ж вони винні? Що їх не поглинула Колима?” [там само].

Істина, як бачимо, у кожного своя, а основне полягає в тому, що її не можна проігнорувати, що вона хоч і з різних позицій, але сповна віддзеркалює складнощі та суперечності тодішнього життя, його духовно-ідеологічну суть. Для тоталітарної системи звичним було нищення “України розбратом, фанатичною ворожнечею поколінь”. “«Табірний менталітет», – занотував Олесь Гончар 27 грудня 1993 року, – це не чиясь вигадка; це те реальне, що засліплює людей, не дає бачити нікого, крім себе”. До цього висновку, щоправда, додано таке толерантне застереження: ніхто не “може бути суддею для тих, хто пройшов пермські табори, той світ нечуваної жорстокості” [там само].

З усього сказаного випливає, що правда неодмінно восторжествує тоді, коли належно поцінується подвиг усіх, хто пройшов табори, і коли зникне “суцільна негація, спрощені уявлення, сектантське ігнорування всього, що нетабірне” [12 грудня 1993]. Ця суперечливість відчутно заявляє про себе й сьогодні, вона навіть загострилася в нових історичних умовах, коли ми пережили три Майдани – Революцію на граніті, Помаранчеву революцію, Революцію Гідності. За передбаченням Олесь Гончара, Україна досягне успіху тоді, як матиме мудрих державотворців, котрі порозуміються й діятимуть спільно, усвідомлюючи, що зараз найважливіше – не розпалювати розбрат, не дбати про власну кишеню, не доводити свою значущість, а працювати на єдність і впотужнення нації. І тоді Україна вийде зі стану “вічної вдови”, у неї будуть достойні сини й не буде “антисинів, брудних запроданців” [18 січня 1991].

Література

1. Архів Олексія Неживого.
2. Тут і далі вказуємо дати щоденникового запису: Гончар О. Щоденники : у 3 т. / Олесь Гончар; упорядкув., підгот. текстів, ілюстр. мат. В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1 (1943–1967). – 455 с.; Т. 2 (1968–1983). – 607 с.; Т. 3 (1984–1995). – 646 с.
3. Гончар О. Т. Твори : в 12 т. / Олесь Гончар ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 10 : Листи / упорядкув. та комент. Я. Г. Оксюті. – 2011. – 808 с.
4. Коваль В. “Собор” і навколо собору / Віталій Коваль. – К. : Молодь, 1989. – 272 с.

11.2. ПИСЬМЕННИЦЬКИЙ ЕПІСТОЛЯРІЙ – “ЖИТТЯ У ВСІХ ВИМІРАХ – ВІД БОЛЮЧОЇ СЛЬОЗИ МАТЕРІ І ДО ВСЬОГО ЖИВОГО, СУЩОГО НА ПЛАНЕТІ ЗЕМЛЯ...”

І... кожен лист ... – все це жива історія...

Олесь Юренко

*Доля Олесь Гончара,
світоча української нації,
так зріднена з долею України,
як зріднені мати й син.*

Ярема Гоян

Письменник – нервова клітинна нація.

Олесь Гончар

“Промінчиком розкоші людського спілкування”, “коштовною ниткою зв’язку між близькими людьми”, “родинним космосом”, “документом неабиякої сили і ваги”, “важливим документом української історії” називає листи Михайлина Коцюбинська [2, с. 475, 487, 490]. Цей номінативний ряд аж ніяк не вичерпує ресурсу епістолярного масиву, радше окреслює тільки окремі важливі грані його. Уявити людське життя тепер, – а особливо колись, навіть кілька десятиліть тому, не кажучи вже про збігли сторіччя, – без листування неможливо. Воно, як і письмо, з-посеред тих феноменів, які підкорюють простір і час, точно й повно документують світ. Листи були й назавжди залишаться важливим джерелом інформації про особливості тієї або тієї доби й перебіг знакових та менш примітних подій, які вона переживала, про суспільство загалом і окремих людей, їхні земні діяння. Словом, в епістолярію, як у фокусі, віддзеркалена вся система буття, саме життя в усіх реальних і омріяних вимірах, у всьому об’єктивно-суб’єктивному багатогранні.

Велику цінність мають листи, автори яких – творчі люди, активні учасники, а не свідки віддала всього, що довкруги них відбувається, провісники майбутнього, шанувальники минулого. У пропонованій читачеві книзі зібрано епістолярну панораму, представлену знаними в письменницько-журналістсько-мистецьких колах особистостями.

її адресовано “художникові світла, його досліднику, зображувачеві й поету” (Микола Бажан), “праведникові нації” (Юрій Мухкетик), “гордості всієї... літератури” (Микола Тихонов) Олесеви Терентійовичу Гончару.

Усі, хто стежить за духовним поступом України, зовсім недавно – у 2011 році – із захопленням сприйняли з’яву чергової – десятої – книги дванадцятитомного видання творів Олеся Гончара, до якого ввійшов епістолярій автора за 63-річний період, здебільшого його офіційне листування як очільника Спілки письменників України, державного та громадського діяча, знакової постаті своєї епохи, одного з найяскравіших представників української літератури другої половини ХХ століття. Книга “Листи” стала неординарною подією сучасного літературно-мистецького й наукового життя. Те, що ретельно зібрав і прокоментував у ній журналіст Яків Оксютя, друг та земляк Олеся Терентійовича, – лише дешифрація з епістолярію, який вийшов із-під пера творця “Собору”, “Тронки”, “Твоєї зорі”. Збіжить небагато часу – і книжкові полиці поповняться упорядковані іншими сумлінними працівниками на ниві культури нові томи листів Олеся Гончара – свідків української, радянської, європейської, навіть світової історії в усьому розмаїтті її проявів і цілісності.

У родинному архіві Олеся Терентійовича зберігається й ще один безцінний скарб – листи до письменника. Їх не десятки, а сотні й сотні. Значну частину епістолярію, про який ідеться, передано до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України, Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. Колись він – треба обов’язково вірити в це – потрапить під прискіпливе око дослідників і неодмінно оформиться в книги, які опиняться з-поміж тих найавторитетніших видань, що дають ґрунтовні відповіді літературознавцям, мовознавцям, культурологам, етнографам, історикам, соціологам, психологам на складні, суперечливі питання, пов’язані з розтягнутим у часі, не завжди передбачуваним процесом нашого державотворення, національного самоствердження. Коло адресатів, які листовно зверталися до Олеся Гончара, репрезентоване всіма верствами суспільства: від академіків, найвищого рангу державних, партійних, міжнародних, наукових, громадських діячів до простих робітників і колгоспників, студентів, учнів. Географія цього кола дуже широка: майже всі куточки України, а також Абхазія, Австралія, Білорусь, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Індія,

Кабардино-Балкарія, Казахстан, Канада, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, США, Удмуртія, Узбекистан, Хорватія, Чехія, Швейцарія. Увесь епістолярій, що сягне кількох томів, наповнений щирою, сердечною шаную, наснажений світлою любов'ю до адресата – людини, яка “ніколи не уникала проблем найскладніших, найкардинальніших, найгенеральніших”, а “сміливо йшла на штурм” (Павло Загребельний) і завжди перемагала, до її мистецького і громадського подвигу.

Коли опиняєшся в ролі оприлюднювача такої епістолярної розкоші, губишся у своїх діях. Перше, що хочеться зробити, – осягнути весь текстовий масив, систематизувати його й поділитися цим гідним найвищих оцінок набутком з іншими. А ощедрювати їх справді є чим: з-поміж сотень і сотень листів, які пощастило прочитати, лише поодинокі на теми буденні. Звичайно, найкраще й найсправедливіше було б, якби вони всі за хронологічним, тематичним, персональним чи якимось іншим принципом конвертувалися в кількатомне видання. Для втілення цієї ідеї потрібні дослідницькі надзусилля, притім не однієї людини, а цілого колективу, і, зрозуміло, час та кошти. З будь-якої ситуації, однак, треба шукати оптимальний вихід. Обрано такий шлях: з епістолярного огрому, що ним люб'язно дозволила користуватися дружина Олеся Терентійовича Валентина Гончар, вихоплено кореспонденцію від українських і зарубіжних майстрів слова. Окрасою її на рівні змісту й художньої майстерності є листи від письменників, які виводили Олеся Гончара на літературну стежу, – Миколи Бажана, Остапа Вишні, Андрія Головка, Андрія Малишка, Петра Панча, Максима Рильського, Павла Тичини, Юрія Яновського. Згадаймо хоча б, як Павло Тичина захистив молодого автора новели “Модри Камень” від наклепників, котрі бралися знищити його тільки за те, що насмілився змалювати спалах почуттів радянського (руського) воїна і словацької дівчини. І зробив Павло Григорович це не келійно, не у приватній розмові, а на вересневому пленумі Спілки письменників України 1947 року. Тоді, читаємо діарійну нотатку Олеся Гончара від 21 жовтня 1979 року, “серед загального очманіння... Серед крику й ґвалту” догромлювалися всі націоналістичні, петлюрівські елементи. «Оесь Гончар як письменник, – наголосив на цьому високому зібранні “яблуневоцвітний геній”, – має далекоглядне око, непомильний слух і високе патріотичне серце ... його новела «Модри Камень» багато чим споріднена з такими творами наших славних попередників, як ... «Дебют» М. Коцюбинського, «Пісня

пісень» Шолома Алейхема ... твори Олеся Гончара підносять велич народу, а раз так, то значить він – новатор». У тому, що 1947 року перша частина роману “Прапорonoсці” прорвала глуху стіну нищівної критики, найбільша заслуга Юрія Яновського. Він не лише підтримав і окрилив письменника-початківця, а й урятував його від переслідування за націоналізм, надав авторові “Альп” такої слави, що, як занотує Гончар у “Щоденниках” майже через 45 літ – 11 квітня 1992 року, “всі тодішні доноси заглушила”. Олесеві Терентійовичу допомагало у творчому житті те, що йому тиснув руку сам Остап Вишня й тим самим благословляв його на літературні звершення. А як не згадати Петра Панча – першого з майстрів слова, кому відкрив секрети своєї літературної проби юний Олень. Відкрив і мав надійну підтримку з боку людини, яку згодом назвав хрещеним батьком, бо вона зміцнила в ньому віру у власні сили, дала потужний імпульс для подальшої письменницької роботи.

Олень Гончар пам’ятав усіх, хто сприяв його становленню, був удачний їм і сам намагався підставити плече колегам, які не могли донести свого художнього слова до людей через усілякі ідеологічні переслідування, видавничі перипетії, чиїсь кар’єристські наміри, нездорові амбіції, а нерідко й через відсутність “волохатої руки”, тобто підтримки з боку можновладців та їхніх прислужників. Щоб переконатися в цьому, досить ознайомитися з листами від письменників-ровесників, кожному з яких судилася своя творча доля, – Данила Бакуменка, Миколи Безхутрого, Василя Бережного, Дмитра Білоуса, Платона Воронька, Сергія Завгороднього, Григорія Тютюнника, Олеся Юренка й ін. Вони, разом торуючи шлях у велику літературу, допомагали один одному, раділи успіхам і перемогам, сумували від невдач та поразок, пронесли щире дружбу, теплі товариські взаємини через усе життя.

За змістом розлогих і куцих приватних і офіційних листів до письменника Гончара можна відновити з достеменною точністю ритм української літератури, установити досягнення літературної думки у другій половині ХХ століття. Ось промовистий приклад: Олень Терентійович, як засвідчує епістолярій, підтримував творчі зв’язки з шістдесятництвом, що виникло тоді, коли він перебував біля спілчанського керма. Поіменовані в “Щоденниках” “дітьми народу” шістдесятники добре пам’ятають, як автор “Прапорonoсців” захищав молоде літературне пагіння від недоброзичливості на партійних, мистецьких зібраннях, попри те, що чимало майстрів слова і критики

дивилися на нову генерацію з острахом, намагалися повернути їхню думку, їхні новосформовані світоглядні орієнтири в традиційне русло, насаджували їм стереотип радянського славослів'я та сліпої покірності. Гончар засуджував лиш один напрямок у літературі – “халтурно-кон'юнктурний”, усім іншим художньо-стильовим течіям, творчим нахилам і вподобанням, аргументовано переконував він, “треба забезпечити умови здорового творчого змагання”.

Викликає захват, скільки часу й фізичних сил Олесь Гончар віддав тому, аби письменницькі лави ширили з Божою іскрою молоді поети, прозаїки, драматурги, публіцисти. Що ж стосується тих, із ким він вів багатолітні епістолярні діалоги на ці й інші найрізноманітніші теми або кому писав відгуки на книги й давав мудрі поради, то статистика тут безсила. Та й важлива, зрештою, не вона, а те, що за добро Олесеві Гончару нащадки завжди платитимуть добром, людяністю. А людяність, за його справедливим висновком, – “моральна категорія «на всі часи»”.

Подивовує й захоплює не лише коло та географія адресатів, а й жанрове розмаїття епістолярію. Серед написаних і надрукованих текстів переважають не ділові, а звичайні епістоли – листи-подяки, листи-вибачення, листи-запрошення, листи-відмови, листи-захоплення, а передусім – листи-прохання й листи-сповіді або зізнання, у які часто лірично вплітаються захоплення. Прохання, з якими зверталися літератори, митці з великих і малих міст та сіл України до Гончара як голови Спілки письменників України (1959–1971 рр.), депутата Верховної Ради СРСР та УРСР (1959–1986 рр.), а частіше – як до простої, мудрої, совісної, чесної, небайдужої людини, не мають нічого спільного з якоюсь вигодою, наживою, користю. Мовиться в цих листах не про вирішення житлових і побутових справ, одержання престижної роботи, премій чи гонорару, а про видання книжки, підтримку різних благородних починань – достойне пошанування предтеч, проведення літературно-мистецьких свят, заснування періодичних видань тощо.

Особливою любов'ю, задушевністю, щирістю, відвертістю, добротою, чуйністю наповнені листи-сповіді чи зізнання. На сповідь, як відомо, ідуть відкрити свої гріхи перед Господом у присутності священика. Перед нами інша сповідь – мирська, коли людина прагне розради, напуття в того, кого вважає своїм духовним наставником. Для багатьох українців ним був, є і назавжди залишиться Олесь Гончар. Автори листів-сповідей волюють отримати від нього благословення на

добре діло, почути розумну й конструктивну пораду, зняти із себе якийсь тягар, позбутися провинності, словом, очиститися від усякої скверни. Самі ж адресати наголошують, що, сповідуючись йому як духовному наставникові, не чекають матеріальної допомоги й винагороди, а хочуть лише поділитися з письменником власними найсокровеннішими думками, тим щемливим і радісним, що залягло в заглибах душі. Вони просять Олесь Терентійовича не відповідати на їхні послання, бо усвідомлюють, що ними відбирають у нього дорогоцінний час, ранять чутливе на болі й тривоги серце. Утриматися ж від листовної сповіді, проте, не можуть – така вже природа людська: шукаємо собі захисника й після розмови віч-на-віч із ним ніби втихомирюємося – хоч зазвичай ненадовго. Та й це багато важить у земному житті, бо нібито зазнаємо переходу до іншої якості, що так само є новим поштовхом, дійовим стимулом до творчості. Олесь Гончар був Божою милістю інженером людських душ, він умів зцілювати зраних, зневірених, страждених. І знову викликає подив і захоплення те, як могла одна людина стільки насіяти добра: когось поновлено у Спілці письменників України; чиясь збірка після довгих редакційно-цензурних поневірянь з'явилася у світ; із когось знято незаконне звинувачення; чиясь самобутня ідея нарешті знайшла втілення і принесла бажану користь іншим... А все тому, що Олесь Гончар володів загостреним почуттям справедливості, умів відрізнити добро від зла, яким би завуальованим воно не було, за якими б відлисками не прагло ховатися, тонко відчував чарівні барви й вишукану красу слова, знав його силу, не терпів графоманства й безпомильно відрізняв літературний талант від сірої бездарності. А цього було вдосталь у всі часи, та й тепер воно й без сіяння рясно родить. За ці чесноти Олесь Терентійовича любили справжні митці красного письменства, а остерігалися, обділяли увагою “строчкогони”, для яких існувала не таїна слова, не вистраждана праця над ним, а лише вигідні гонорари, “бридке заробітчанство в літературному цеху” (Іван Чендей), манія слави й величі.

Зібрані докупи листи різних років послідовно й доволі-таки правдиво відтворюють післявоєнний сталінізм, обнадійливу і зрадливу хрущовську відлигу, брежневський застій і, нарешті, першопочатки української незалежності. Вони документують поступовість літературного процесу тривалістю майже в 50 літ, уходження українського художнього слова у світовий літературний контекст, а ще – цілісну версію життя багатьох людей: і тих, хто вершив

величні діла, думав не про себе, а про свій народ, про Україну, і тих, хто ревно служив режиму, затьмарював людську свідомість більшовицько-комуністичними догмами, безапеляційно втілював у життя шамотинсько-маланчуківські настанови, дбав про злиття націй і мов, розквіт культури не рідного українського, а того донедавна братнього народу, вожді якого сьогодні розпочали гібридну війну проти нас.

Нарешті в кореспонденціях до Олесь Гончара рельєфно постає сам Олесь Гончар. Залишимо за кадром ювілейні епістолярні послання, оскільки вони, як вимагає цього їхній жанр, обарвлені патетикою, щоправда, не єлейно-компліментарною, а заслуженою, і поговоримо про зафіксовані в листах суєтні, здавалося б, подеколи безвихідні будні, що неминуче наставали після миті урочистості або свята й вимагали від письменника конкретних відповідальних, часто неординарних дій, не обмежених літературною цариною, а поширених на національне й загальнолюдське тло. Так, Остап Вишня називав Олесь Терентійовича “справжнім талантом”, а Юрій Яновський – “письменником справжнім”, який, на глибоке переконання Павла Загребельного, належить “до тих небагатьох, для кого література – це форма існування в світі ... і мета життя”. Він, справедливо твердить Борис Олійник, “перший наніс на суспільну мапу найгарячіші вузли проблем, які суспільство має вирішувати завтра”. Цей самобутній письменник, слушно зауважує Петро Кононенко, “по-новому мислить сам і прагне підняти на вищий щабель мислення і всю літературу”; він, як ніхто, за метким спостереженням Яреми Гояна, “уміє в океані рідної мови знайти таке слово, яке несе в собі код нації, і засвітити його перед народом, піднести як знамено, розгорнути, як епоху, вмістити в ньому степи, ясні зорі і тихі води України”. Важливо пам'ятати, що Олесь Гончар є не тільки совістю української літератури, а й національним проводирем, який, покличемося на Дмитра Павличка, “ніколи не годив кон'юнктури” і, процитуємо Володимира Яворівського, “присвічує дорогу українцям”. Наведені висловлювання можна сприймати як епіграфи до листів або як своєрідні тези новосформованої книги, такі собі наскрізні лінії, що червоною ниткою проходять через епістолярії різних авторів, єднаючи їх в один полісюжетний текст із назвою “Олесь Гончар на тлі епохи: друга половина ХХ століття”.

Зміст книги “Листи до Олесь Гончара” складає 895 листів (513 увійшли до першої, 382 – до другої книги), тексти яких подано за автографами і лише незначну частину з них – за публікаціями в

газетах та журналах. Структура її традиційна: епістолярний матеріал розміщено в хронологічному порядку (1946–1995 рр.), примітки й коментарі – окремим розділом. Вони, зауважимо, неоднорідні в плані змістовної наповнюваності: маловідомі, важливі події, факти, явища прокоментовані докладно, інші – загальніше. Маємо надію, що ознайомлення з листом і примітками до нього дасть реципієнтові належне уявлення про повідомлюване і стане орієнтиром для добування конкретнішої інформації. Запропоновано також іменний покажчик, що є дуже важливим атрибутом робіт такого взірця.

Укладачеві книги поталанило в тому, що він творчо співпрацював із дружиною письменника, яка володіє даром вдумливого літературознавця. Пам'ять Валентини Гончар береже багато того, що вже починає відходити в небуття. Воно стосується не лише творчості письменника Гончара, а й усього літературного процесу з розмаїттям його внутрішніх суперечностей, учасників цього процесу, багатьох непересічних подій другої половини ХХ століття. Висловлюємо щире вдячність Валентині Данилівні за допомогу, її цінні поради й побажання. Хочеться вірити, що наше спільне з нею бажання – видання епістолярного діалогу Олесь Гончар – колись збудеться.

Книга “Листи до Олесь Гончара” адресована дослідникам і широкому колу шанувальників українського слова та культури, уболівальників за їхню долю. Радує те, що ця спільнота неспинно множиться, що стають зримою реальністю мрії-думки, які виношував на зорі нашої незалежності талановитий письменник, відомий державний і громадський діяч Олесь Терентійович Гончар: “У ці дні на Україну дивиться світ. Численні спостерігачі зі всіх континентів, прибувши до нас, побачили образ України в істинному світлі, в її відкритій відданості принципам демократії й гуманізму, побачили народ, гідний рівноправно брати участь у житті європейського і світового товариства...”

Прийдуть нащадки і ... побачать Україну оновлену, вільну від екологічного лиха, від успадкованої з тоталітарних часів аморальності й таких принизливих нестатків та злиднів, віриться, що на місці гнилих нуклідних морів золотітимуть хліба народного добробуту, квітватимуть сади – сади Незалежності і свободи” [1, с. 766–767].

Література

1. Гончар О.Т. Твори : в 12 т. / редкол. : М. Г. Жулинський та ін. / Олесь Терентійович Гончар. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 9. Кн. 1 : Публіцистика. – 2012. – С. 766–767.

2. Коцюбинська М. Кирило Осьмак: автопортрет у листах на тлі Владімирського централу / Михайлина Коцюбинська // «У мерехтінні найдорожчих лиць»: згадуючи Михайлину Коцюбинську. – К. : Вид-во «Дух і Літера», 2012. – 516 с.

11.3. “ЩО ДАЄ ДОНБАС НАШІЙ ДУХОВНОСТІ, НАШІЙ КУЛЬТУРІ?”

(запитання й відповіді Олесь Гончар)

Увесь близький і далекий світ, до невичерпних цінностей якого мав щастя доторкнутися і який волею долі пізнав у Другу світову війну фронтовик, а в мирний час всесвітньо відомий майстер слова, громадський діяч Олесь Гончар, постав окремим сюжетом у його щоденниках. Згадано в них і “країну музики” [2, т. 3, с. 100] Австрію з “Моцартовою колискою” [04.09.1987] містом Зальцбургом, і “високоцивілізовану чудову країну” Америку [17.06.196] “з містом-катакомбою, містом скелею, що душить, гнітить людину” [29.06.1955] Нью-Йорком, “світом молоді енергійної Америки” [16.02.1960], “тихим містом. Якимсь не американським” [18.02.1960] Вашингтоном, “ковбойсько-індіанським провінційним містечком” [06. 03. 1960] Уільямсом, “провінційним містом далекого заходу, заснованим колись іспанськими скотарями під час «золотої лихоманки»” [26.02.1960], “кошиком фруктів нації”, “раєм, створеним людиною в пустелі”, “містом з’їздів” [27.02.1960] Фресно, “чудовим південним містом” [07.03.1960] Феніксом, “перлиною Тихого океану” [25.06.1955] містом Сан-Франциско, “колискою американських племен” [14.03.1960] містом Бостоном, і “країну щасливих людей” [05.06.1992] Канаду з “чистим, як дистильована вода” [29.06.1966] м. Вінніпегом, і “лідера людства” [17.03.1990] Японію з “містом [Токіо. – М.С.], якому нема краю... справді безкінечним” [18.04.1961], і “пристанище свободи” Литву [06.07.1989], і “країну мудрості” Індію [24.05.1984], і “милий поетичний край” Словаччину [09.11.1949], і “злиденну, страждаючу, але горду, нескорену” [30.05.1989] Грузію з “оазою серед... суворих гір” [28.09.1966] селищем Руставі, і “голодну, обдерту, агресивну” [18.05.1992], “дочку України, але дочку загребущу, агресивну, з домішкою дикої азіатщини” [11.05.1995] Росію з “вітриною убогості й безкультур’я” [29.01.1981], “дрімучою бородатою” [28.07.1997]

містом Москвою, “ще одним – чорним непрощеним – злочином сталінщини” [18.07.1989] селом Катинню, і “найбільший табір планети” [08.05.1989], “країну... наскрізь тоталітарну, куди вітер ледь-ледь долинає” [10.05.1984], “великодержавний Вавилон” [07.02.1990], “бездарну, потворну, розбухлу, покарану Богом державу” [11.09.1990], “найстрашнішу і найкривавішу імперію” [20.02.1991], “тоталітарну кошару” [25.11.1991], “країну терору, найпідступнішу імперію кадебешницьку” [15.11.1993] Союз Радянських Соціалістичних Республік. Патріотичне слово сказане про “одвіку од Бога багату землю” [30.08.1966], “хліборобську державу” [27.07.1973], “багато-страждальну землю” [17.02.1980], “коханий край” [15.04.1985], “заповідну землю талантів” [08.03.1991], “землю лицарів, масового подвигу, землю богообрану” [23.08.1992], “нашу багатостраждальну матір” [11.07.1994] Україну з її “Меккою всіх слов’ян” [01.03.1985], “душею нашої культури” [29.05.1982] містом Києвом, “містом високої духовності” [30.05.1984] Львовом, “золотим містом” [14.05.1958] Бериславом, “самим серцем України” [30.06.1986] містом Чигирином, “Лесиною “найукраїннішою Україною” [28.10.1982] містечком Гадячем, “симпатичним приморським містечком” [1952, без дати] Генічеськом, “чепурним містечком, з ретушю, з будиночками в європейському стилі” [06.05.1971] Снятинем, “великим центром книгодрукування” [30.09.1976] містом Жовквою, “зеленим, прекрасним” [23.05.1986] містом Ужгородом, “половецькою столицею” [09.07.1972] містом Токмаком, і, звісно ж, з “рідним містом” [20.05.1980] Харковом, де проходила молодість письменника, “столицею Лівобережжя” [01.01.1990], “рідним містом батька української літератури Івана Котляревського” [12.04.1994] Полтавою, до якої тулиться “квітуча земля з квітучими хуторами” [23.04.1991] – любе письменникові селище Козельщина, а від нього рукою подати до “золотої Сухой”, де збігли під пильним оком дідуся й бабусі дитячі літа, де “й повітря, і зелень, і балки, і дороги... все хвилює”, де все “торкає, збуджує, бентежить, підносить” [12.08.1966], а також із дорогим серцю містом Дніпропетровськом – “молодістю... друзями... любов’ю” [13.06.1982]. Захоплено сказав Олесь Терентійович про “Лесин край” [17.06.1981] Волинь, “край чистоти незвичайної... райської” [04.02.1958] Закарпаття, “сонячний край” [02.08.1984] Крим, “мальовничий край” [19.10.1966] Підкарпаття, “багатющий край” [12.11.1977], “справді красу України” [03.06.1987] Поділля, “південну українську тундру”, “сумний... край” Присивашся, “істинно українське середовище” [12.06.1990]

Тернопілля, “могутню... землю, що колискою була для наших пращурів-росів” [08.08.1988], “Шевченків край” [30.06.1986] Черкащину, “край для... душі дорогий” [08.08.1986], “лагідну... ласкаву... і таку трудну землю” [13.05.1986] Полтавщину й інші куточки, де “голубий Дніпро, білі вишневі сади і ясне сонце” [01.05.1944], де “краса мови та пісні” [07.07.1984].

Не міг обійти увагою автор “Щоденників” “менш україннішого” краю *Донбасу*. Його досягненням і втратам, радощам та болям присвячено 19 різних стосовно змістової структури й художнього оформлення нотаток, що охоплюють півстолітній – 1943 – 1993 рр. – відтинок часу. З-поміж них чітко вирізняються сюжетні розповіді, у яких ідеться головню про проблеми *Донбасу* доби незалежності, і принагідні згадки про цей географічний та промисловий район. З останніх і почнемо вибудовувати, використовуючи метод монтажу кадрів, розповідь із назвою “*Донбас*” за діарійною версією Олесь Гончара.

Найпростішим її “кадром” є нотатки, у яких за онімом *Донбас* закріплено функцію номінування регіону України, куди входять Донецька та Луганська області: “За висловом сестри, зима стоїть “клята”. І ще стоятиме, бо “пізня в цьому році Паска”...Київ завалений снігом. По радію передають: на *Донбасі* й біля чорноморських портів залізниці паралізовано” [17.01.1987]; “Потом из Сибири приехал на *Донбас* [старший лейтенант, з яким поранений Олесь Гончар лежав у медсанбаті. – М.С.]. Был командиром истребит. отряда. Женился в субботу, а воскресенье – война” [20.11.1943].

У нотатці від 10 травня 1960 року – “В Костянтинівці (*Донбас*) є завод ім. 13-ти. Що за 13?” [10.05.1960] – вставлена конструкція, тобто слово *Донбас*, є корелятом назви міста з антропонімом-мотиватом *Костянтин* у Донецькій області, а не села в тій же Донецькій, Запорізькій чи Кіровоградській областях або селища в Миколаївській області.

До розряду нотаток, у яких регіонім *Донбас* не впливає на формування діарійного тла, віднесемо ще дві, але з певним застереженням, позаяк за умови глибинного аналізу їхнього змісту він стає одним із внутрішньотекстових сигналів, текстозначущим компонентом, найсутніша роль якого полягає в тому, щоб локалізувати описані події. Головною дійовою особою першого записує “незнайомий відвідувач-читач”, який у “Києві проїздом, їздив до Косова ховати батька, народного майстра. Розповів, як (ще тоді) читали “Собор”...”

[14.09.1987]. З усього сказаного випливає, що в поспіль зросійщеному *Донбасі* 60-х років, на який лавиною сунув тоталітаризм зі своїм жорстоким інтернаціональним маніфестом, інтерес до української літератури не зникав і знаходилися поціновувачі забороненого “Собору”, які начебто знали, що його авторові “вже була визначена камера, але не допустили цього – “тисячі людей з’їхались зі всієї України і сказали: “Не дамо!”, отже, зупинили антисоборну кампанію, завдяки їм трибунал нібито довелося відмінити. Значна доля правди в цьому є, хоч Олесь Терентійович і “пробував переконати” гостя в іншому – “це легенда, нічого подібного не було”. У подієвому центрі другої нотатки-спогаду відомий радянський і державний діяч Климент Ворошилов, з яким Олесь Гончар (а було це 1950 року) входив до складу делегації, що їхала в Угорщину. Климент Єфремович запросив тоді вже відомого автора “Прапорonoсців” “до свого вагона, був винятково уважний, цілий вечір читав ... поезії з “Кобзаря”, на якому був напис українською мовою: “Климу Ворошилову – від Григорія Петровського” (десь у 20-ті роки)”. На письменника “це справило сильне враження, і Ворошилов це бачив. Хвалився, що брав участь на *Донбасі* в роботі “Просвіти”...” [07.07.1988]. Тут подано важливі для дня натеperішнього відомості: *Донбас*, який у період розквіту тоталітарної системи вже мовбито й не асоціювався з українським краєм, ще недавно був українським, де потужно діяв чи не найважливіший осередок духовності – “Просвіта”. Вона, до речі, відновила свою активну діяльність у Донецькій та Луганській областях відразу після здобуття Україною незалежності й навіть сьогодні, в умовах війни, виконує покладену на неї етнонаціональну місію, уселяючи людям віру в обов’язкову перемогу над терористами, сепаратистами, над “імперією зла” [11.05.1995] – Росією, якій не вдається загарбати споконвічно українські землі.

Окрему групу становлять несюжетні щоденникові виклади автобіографічного характеру, як ось ця: “Миколу [Руденка] судили в тій самій Дружківці на *Донбасі*, де я після першого поранення в липні 1941-го (на Росі) лежав в евакогоспіталі. Може, й суд відбувався в тій самій школі, де з нас тягали закривавлені осколки?” [27.07.1977]. Письменник Гончар, як бачимо, у годину воєнного лихоліття був пов’язаний із малою батьківщиною свого колеги-дисидента Руденка. Коротке, але наповнене життєписними фактами діарійне повідомлення може стати предметом цікавого дослідження про фронтові дороги Олесь Терентійовича і громадянський подвиг Миколи Даниловича в мирний час. Чому Гончар улітку 1941 опинився в Дружківці, зрозуміло, але

чому Руденка судили не в Києві, а на *Донбасі*, викликає низку запитань. На них найточніше може відповісти сам обвинувачуваний за ст. 62 КК УРСР, якого позбавили волі в 1977 році на максимальний термін – 7 літ таборів суворого режиму й 5 років заслання. У “Спогадах” Миколи Руденка читаємо, що його відразу після арешту в Кончі-Заспі вивезли літаком у “солідному” супроводі – помічник прокурора Донецької області, капітан міліції, помічник прокурора республіки Аржанов – до Донецька. Письменник спочатку не міг зрозуміти, чому його ізолювали так далеко від столиці. “Якщо я заарештований, – запитував він сам у себе, – то хіба ж для мене немає тюрми в Києві?” [5, с. 444]. Офіційною процесуальною підставою для цього, як дізнається Микола Данилович пізніше – після розсекречення архівів ЦК КПРС, стало “його гостювання в сестри [на *Донбасі*. – М.С.] і зустріч із Олексою Тихим”, який відбув уже максимальний строк, передбачений ст. 62 КК УРСР. Насправді ж Руденка як одного із засновників і керівників Української Гельсинської групи “везли в *Донбас* лише тому, що хотіли приховати суд ... від світової громадськості” [там само]. Була на те й ще одна в Радянському Союзі активно застосовувана до “небезпечних злочинів” причина: усі судові витрати – поїздки свідків на слідство (здебільшого з Києва до Донецька й назад), гонорар адвокатів-оборонців й інше – “мали бути вирахувані з концтабірної зарплатні” засудженого Миколи Даниловича Руденка [5, с. 463].

Як зафіксовано в щоденниках Олеся Гончара, розправу над чесним письменником, колишнім фронтовиком чинили в Дружківці, щоправда, не в школі, а в невеликому залі палацу культури, де сиділи лише ті, “хто пройшов відповідну режисуру” [5, с. 462]. Місцем покарання, знаходимо у “Спогадах”, обрано “райцентр, до якого належить хуторець, де мешкав Олекса Тихий. Оце, власне, і є процесуальна підстава, щоб судити... в *Донбасі*” [5, с. 459].

З тільки-но проаналізованою перегукується інша нотатка з біографічними вкрапленнями, присвячена Миколі Хвильовому, який, констатує Олесь Гончар, “плував грішне з праведним, істеричував, без кінця каювся, їхав “робкором” на *Донбас* і навіть передсмертну записку закінчив істеричним написом: “Хай живе комунізм!”” [14.05.1993]. Короткотривале неодноразове перебування на *Донбасі*, звичайно вплинуло на творчість письменника, позаяк він навчився слухати музику металу, пройнявся високим почуттям до робітничої професії. Запис від 14 травня 1993 року – відповідь прозаїка Гончара на телевізійну репліку “Хвильовий – великий чоловік!” поета Павличка.

Велич, на думку автора “Щоденників”, в іншому – непоступливості й любові до України, якими були наділені “великий Шевченко”, “великі... Довженко та Багряний” [там само]. Це спростувати важко, як і те, що Хвильовий – постать трагічна й талановита.

Якоюсь мірою суголосним із щойно розглянутим є запис від 17 вересня 1966 року. У ньому йдеться про двох братів-письменників, земляків Олесь Терентійовича, – Івана і Юрія Сліпків. Іван сумлінно втілював у життя ленінський план будівництва соціалізму, працював у “Молодняку”, “Комсомольці України”, ледве не загинув від куркульської кулі, пізніше оселився у Воронежі, забув про своє коріння, української мови “вже не вживає”, став “скалічений якийсь. Випотрошений. Внутрішньо – пустий”. Інша доля судилася Юрієві: “... сидів 10 років (за наклепом дівчини). Тепер ... в *Донбасі*”. Нетворчу професію гірника відомий автор повісті “Кантакузи” здобув не з власної волі, а тому, очевидно, що був посланий на “перевиховання” в зросійщену шахтарську глибинку. “Отакі брати. Трагедія і в того і в того, – робить висновок Олесь Гончар, – а фінали різні... може, справжнього щастя” зазнав таки Юрій – “щастя мужності, гідності, незламності...”

Першою нотаткою щоденникового дискурсу, що охоплює понадпіввікову українську і світову історію (червень 1943 – липень 1995 рр.), одного з найвидатніших письменників ХХ століття Олесь Гончара, а також “кадром-інтродукцією” до діарійного сюжету на тему “*Донбас*” є сумний виклад про голодний 1943 рік, коли взимку й навесні весь цей край і “мешканці інших міст виїхали в хлібні провінції України. Тисячі, кажуть, їхало саней і двоколісних тарадаюк, запряжених жінками і дітьми, навантажених недопроданими речами. Голод гнав”. Розглядуваний запис – це зіткана з побаченого навласно віч і почутого від інших людей розповідь молодого, “сповненого чорного песимізму” воїна про страждання, муки, поневіряння нашого народу за тяжкі два воєнні роки: міста-красені перетворилися на купи цегли, податки додушували селян, усіх виморювали щоденні пошуки шматка хліба. Прикро констатувати, що сумна картина, яку майстерно виписав Олесь Гончар у червні грізного 1943 року, повторюється тепер на *Донбасі*. І знову тисячі людей змушені залишати рідну землю, на яку посягає “північний агресор” [14.04.1993] – країна, “де поруйнований сам генотип нації” [01.05.1995], і знову гинуть захисники України й мирні жителі, і знову держава за крок від “останньої битви перед кінцем світу” [12.08.1988].

Варто підкреслити, що Олесь Гончар у щоденниках неоднозначно, подеколи навіть полярно оцінює *Донбас*. Цей край він називає зрусифікованим, zdeформованим, уважає його лише полем для великих духовних робіт, могутнім резервуаром для поповнення національних сил і протиставляє Галичині – “нації. За всіма ознаками” [12.04.1994]. В уяві письменника батьківщина гірників асоціюється й з іншим – насамперед із териконами, які “оживляють дими, кудлаті, рухливі, розвітрені”, та шахтами. Після київських лісів йому видалося “дуже світло, дуже просторо в *Донбасі*” [05.08.1963]. Око замилювали могили з порожньої породи, які вивищуються над поверхнею і “промовляють за весь край”, із згаслих вершин яких діти пускають голубів. Олесь Гончар образно порівнює терикони з “вулканами застиглої людської енергії”, “чорними ... пірамідами”, цим самим підкреслюючи нелегку працю шахтарів, небезпеку, яка завжди чигає над ними, коли опускаються під землю. Зафіксовано в щоденниках і трагічні донбаські будні, як-от: “Вибух в *Донбасі* (в середині терикона накопичились газу); вночі вибухнуло...” [там само]. Або: “А цей 1986-й відходить під знаком прокляття. Чорнобиль... катастрофа на залізниці... “Адмірал Нахімов” і ще ось днями – вибух на шахті в *Донбасі*... Рік активного зла” [30.12.1986]. Цих трагічних подій на Донеччині та Луганщині, звичайно, було не дві і навіть не десять, а сотні. Від людей усе це приховувалося, отже, воно не могло знайти висвітлення й відповідної оцінки в щоденниках Олесь Гончара.

Те, що *Донбас* – специфічний регіон, де нелегко прижитися щирій українській душі, розкрито через образ завербованого на шахти гуцула, який незвіданої, “дивної сили почуттям прилипає ... до своїх гір. Звідусюди повертається в цей свій високий і суровий край”. Він “виліз із шахти, обертається до глибин, де лишилися поклади кам’яного вугілля:

– Не я тебе закопував, не я й добуватиму!” – і до себе в Карпати” [03.09.1977].

Із цим записом контрастує інший, який віддзеркалює психологію мешканців краю “чорного золота” – збайдужілих до всього збіглого й того доброго та поганого, що діється: “Вибух в *Донбасі*... пригорнуло хатину шахтарську, де двоє кумів сиділи за чаркою. Коли їх відкопали через три дні – перше запитання було:

– Хто переміг [у футбольній грі – М.С.]” [05.08.1963].

Комічними описувані ситуації, які “з усміхом розповіли” Олесеви Терентійовичу, не назвеш. Це радше сміх крізь сльози з повчальними нерадіними висновками, про що йтиметься далі.

Наразі ж спробуємо дати ґрунтовні відповіді на запитання, винесене в заголовок статті. Вони зосереджені в діарійних нотатках періоду 1991–1993 рр., які – без перебільшення – удокладнено зафільмовують силу наростання протестних акцій у тодішньому *Донбасі*. Письменник неупереджено оцінює зміни, що наскрізно пронизали вчора ще повсюдно контрольоване “новітнім ярмом” [19.09.1990], “солодкоголосого Михайла” Горбачова [27.05.1990], а сьогодні вже вільне українське суспільство, із проекцією на далеку перспективу, з передбаченням суспільних колізій, які можуть лягти на плечі не лише страйкарів-шаhtarів, а й усієї країни. Олесь Терентійович володів даром провіщення. Якби вчасно прислухалися до думок і порад великого майстра слова ті, до кого він звертався, ми не мали б Куренівської трагедії 1961 року, “чорнобильської Хіросіми” [13.05.1986] 1986 року й багато чого іншого, що заважало нам упевнено просуватися вперед.

Окремого схвалення заслуговує щоденниковий запис, над яким стоїть дата 30 листопада 1993 року і який без щонайменших вагань і найнепримітніших поправних коефіцієнтів можна “накласти” на проблеми сьогодення: “Наші державці ніяк не хочуть втямити, що без культури повноцінної держави не збудувати. Націю сьогодні ведуть сліпці, у більмах поводити. А до того ж – діють зовнішні, край негативні чинники. Росія бере Україну за горло, а заокеанські діячі Москві потурають, не бажаючи зрозуміти, що там росте новий фашизм в образі агресивних і нахабних реаніматорів кривавої імперії. Відключили енергосистему – зупинились металургійні заводи *Донбасу*. Шовіністи репетують на весь світ, що Україна хоч і ратифікувала ядерні угоди, але, бачте, домагається гарантій, – який гріх! І американці Москві підспівують, погрожують Україні блокадою... О, сліпці, сліпці!”

Українська культура, на превеликий жаль, так і не сягнула того рівня, на якому б мала опинитися крок за кроком у роки незалежності. Її поступ гальмують не лише економічні негаразди та корупція, що наскрізь пронизала суспільство, матеріально спустошила й духовно знекровила його, а й загальнолюдська байдужість. Про національних проводирів немає чого й говорити. Їм влучні ярлики-характеристики начепив наш Божою милістю талановитий народ, назвавши “хитрим лисом” Леоніда Кравчука, “червоним директором” Леоніда Кучму,

“Кучмою у вишиванці” Віктора Ющенка, “верховним бандитом” Віктора Януковича. У полі основної діяльності і першого, і другого, і третього, і четвертого президентів опинялися не державотворчі процеси, не європейський вектор розвитку, не конструктивні реформи, а постійні чвари, переділи, “прихватизація”, кумівство, запанібратство. Найдошкульніше сліпе більмо в історії незалежності України – “донецький самодержець”, чи то пак “президент-утікач”, який намагався всіма підвладними йому державними важелями повернути Україну в пазурі “голодної, обдертої, агресивної” [18.05.1992] сусідки. Сподіватися на заокеанських ділків, зголошуємося з Гончаром, як і на європейське товариство, – це хіба що брати на озброєння мудрий вислів: “На Бога надійся, а сам не плошай”.

Що ж до сюжетної розповіді про *Донбас* доби незалежності, то її розпочинає нотатка від 17 квітня 1991 року. Того весняного дня тривав “10-й з’їзд письменників України. Багато суворого, грізного. Вимоги департизації, “дестукалізації” Спілки (дотепний словотвір!). Шовіністи й партократи прищухли. Секретар парткому (К. К-к), якого запрошували на трибуну, злякався і просто втік! Отакий Фурманов... Виступав і ... молодий шахтар із Горлівки. Вибачився, що нерідною промовляє... “В мене відібрали мову, відібрали Бога, нас усіх душить червоний терор імперських сил...” [17.04.1991]. Слово від гірників, які заповнили Київ, тримав на з’їзді Юрій Архипчук – вибійник шахти імені Менжинського, який приїхав до столиці не з міста Горлівки, як сказано в щоденниках, а з міста Первомайська, що на Луганщині. Він не лише щиро перепросив за те, що не говорив по-українськи, а й пояснив причину, чому так сталося: “...цей червоний терор, який існував у нас 73 роки, забрав у мене мову, віру в Бога і залишив мені тільки порожній шлунок, і пекельний труд, і кремлівську мафію, яка будує ніби комунізм”. Луганський голова страйкому намагався донести до учасників форуму, що шахтарі не мають яких-небудь шкурницьких інтересів і не зазіхають на чийсь статки. Вони прагнуть, аби кремлівський уряд виконав свої зобов’язання перед трудящими людьми. Молодий гірник наголосив на одній дуже важливій речі – страйкарі прозріли, вони економічні вимоги відсувають на задній план, оскільки усвідомлюють, що “без свободи жодне підприємство не стане самостійним”, як і не стане вільним та ситим жоден працівник, уже не хочуть голосувати за “могучий” Союз, що розсипається на очах, прагнуть обмежити повноваження влади на всіх рівнях, зробити її чесною й демократичною, вимагають відставки “убивці власних починань”

[15.01.1991] Президента Михайла Горбачова, знищення командно-адміністративної системи, яка всуціль облутала країну. Представник *Донбасу* назвав письменників “обличчям нашої України” й від імені всіх шахтарів закликав їх, щоб “писали правду, зображували ту реальність, яку маємо в Україні”, “те, що переживає і відчуває народ”, і обходили те, “що під червоним терором” змушували інженерів людських душ уславляти досі. Він закінчив свій виступ такими пафосними, з іскринкою мудрості словами: “Браття і сестри, допоможіть нам, у нас спільні інтереси. Ми вступили в боротьбу і продовжуємо її за наше і ваше майбутнє. Виявіть солідарність з шахтарями, і ми разом доб’ємося перемоги” [3, с. 5]. Це звернення, очевидно, уплинуло на Гончара – другий страйк, про який мовлено в нотатці від 11 червня 1993 року, він офіційно назве політико-економічним, а образно – другим Чорнобилем. “Над суверенністю України, – процитуємо цей запис, – нависла загроза смертельна. Страйкує *Донбас*. Зупиняються заводи... Найбільше винуватять люди не лише мафію, а й Верховну Раду... Доки депутати – і партократи, і демократи – в зворушливій єдності ділили там холодильники та автомашини, доки зажерно спішили будувати дачі та гребти під себе валюту, нещасна Україна тим часом неухильно котилася вниз, до прірви, що зяє зараз перед нами”. Верховну Раду, услід за невдоволенням, збуреним народом, письменник охрестив “Верховною зрадою”.

17 червня 1993 року Олесь Гончар відверто заявив, що основна зброя донецьких шахтарів – шантаж, щовних немає такої важливої риси, як почуття робітничої честі. Його мають дніпропетровські металурги, які “буквально благають: дайте ж вугілля, гинуть коксові батареї, гине народне добро!” Але ті – глухі. *Донбас* – це люмпенізований край, таким постає він сьогодні. І наскільки ж свідоміші за страйкарів металурги, наскільки більше в них совісті, і патріотизму, і просто робітничої порядності. Добре, що я їх уславив у “Соборі”. Зараз вони рятують коксохім, працюють цілодобово, аврально”.

Два останні “кадри” щоденникової версії Олесь Гончара про суспільно-політичні трансформації в Україні й *Донбас* – це крик душі людини, яка відчуває страждання рідного народу, як свою пекучу, незагоєну рану, це різка, але справедлива відповідь державного, громадського і політичного діяча на жорстокі виклики дня. Про люмпенізацію були підстави говорити: у краї запанували безробіття, правовий нігілізм, рівень культури катастрофічно знижувався. До цього важливого питання, тобто люмпенізації, Олесь Гончар повернеться

5 серпня й говоритиме про наболіле м'якше, поблажливіше, навіть вибачливо: “Звичайно, я погрішив, коли писав про “злюмпенізований Донбас”. Дивлюсь оце передачу про краснодонських шахтарів (котрі страйкували найдовше) і бачу, що це змучені, розсудливі і справедливі люди. Просто довела їх до відчаю місцева бюрократія. Прокурори будують вілли, роз’їдають морди місцеві “обранці”, а до того, як живе шахтарський люд, їм байдуже. Сорок тисяч шахтарів на майдані. Мужні, чесні обличчя. Як швидко серця в депутатів обростають салом байдужості, очі запливають жиром наддостатку... А хіба в Києві не так? Хіба найкрикливіші демократи не стали безнадійно товстошкірими? Народ розжене їх і правильно зробить!” Перед нами ще один позавчорашньо-післясьогоднішній день, який, побила б його лиха та нещасна година, повторюється ось уже понад два десятиліття: не переводяться крикуни-демагоги депутати, глибшає дно наддостатку народних слуг, бо все перекуповують і продають, ширшає економічна прірва, множитья згряя скоробагачків, росте хижачко-споживачький апетит у місцевих бюрократів. Та це один, темний, бік медалі, а є й інший, світлий: до сорока тисяч шахтарів, яких згадує Олесь Гончар, через десять літ – 2004 року – доїжджали на славнозвісному майдані в Києві мільйони світлих і мужніх облич зі всієї України, і не лише гірників. Ми вже пережили Помаранчеву революцію, або “легеньке романтичне шоу”, “щось на зразок сонати Шуберта”, а нині впевнено піднімаємося на вищий національний щабель і вершимо Революцію Гідності, або “набагато майданніший Майдан” [6, с.31, 252], який переростає в еволюцію Гідності. У добрий час сказав наш незабутній Гончар віще слово: “Народ розжене їх, і правильно зробить!”. Дві успішні спроби ми вже мали, отже, набули досвіду, загартувалися й готові до нових випробувань за “нашу багатостраждальну матір” [11.07.1994] Україну.

Своєрідною кульмінацією діарійного сюжету із донбаськими подіями вважаємо щоденниковий запис, датований 16 червня 1993 року. “Донбас, – ідеться в ньому, – очевидно, спровокований, одурений шовіністами. Не дає вугілля дніпровським металургам, вже гаснуть домни”. Це, переконує Гончар, на руку донецьким горлохватам на чолі з “гідким, потворним типом” Олександром Чародєєвим, які перехопили парламентську трибуну. Трагізм полягав ще й у тому, що провокаторам не протидіяли, як мало б бути, а сприяли своїм мовчанням “наші сміливці-демократи”. Вони “поковтали язики”. Ситуацію, яка склалася, влучно названо “жалюгідним видовищем

боягузів і пустодухів”. “Донецькі горлохвати” діяли тоді прицільно, вони в максимально короткий термін сформували донецький клан, що “вирве” одне з ключових місць в українській економіці й політиці. Про наслідки його діяльності не хочеться й згадувати, вони очевидні: страшенне зубожіння народу, розкол України, девальвування національних інтересів і цінностей, зовсібічний наступ “Русского мира”, анексія Криму, кровопролиття, братовбивство на Донбасі й багато іншого прикрого та болісного.

На цьому можна б поставити крапку, адже всі діарійні записи проаналізовані. Проте є досить ваговита причина далі повести розмову, оповиту таємничістю, не позбавлену занепокоєння. А річ у тім, що над Гончаровим щоденниковим записом від 16 червня 1993 року добре потрудилася “людина-невидимка з кольоровим олівцем, міцно стиснутим у руці”. Звично було, коли ці “люди-невидимки” в царські й більшовицько-комуністичні часи спотворювали тексти, вилучали з них усе, що не відповідало канонам чинної ідеології. Траплялося, що до невпізнаності змінювалися фрагменти прозового дискурсу Олеся Гончара або й зовсім губилися, як ось цей із роману “Тронка”: *“Навряд чи хто з присутніх міг уявити, що випало бачити Ліні за своїх дитячих літ на Півночі, де холод табірних режимів здатен був заморозити в людині все живе, де крихкий і ніжний світ дитячої душі мусив протистояти силам потворним, грубим, брутальним... Багато чого Ліна дівчинкою бачила на власні очі, ще більше чула від тих людей, які її оточували, і це все ранило душу дитячу, розтерзувало, травмувало. Знала жінок засуджених на чверть століття тільки за те, що вони були членами чиїхось сімей і самий їхній злочин, стаття покарання так і називалась: “ЧС”, член сім’ї... Бачила баржі, що виходили в простір крижаного океану, наповнені людьми, а повертались звідти порожні... Чула про острови всуціль населені жінками-арештантками, острови, від яких навіть морські звірі, тюлені тікали, не в спроможі витримати безкінечну душеровздираючу тугу жіночих голосінь... І хоч скільки було там людей, потерпілих невинно, батько, проте, поводився з ними, як із винними, і, здається, вважав це цілком природним, нормальним!..*

І чи не для того, “громадянине” начальник, щоб забути про свої “заслуги” там, на Півночі, ви розповідаєте зараз тут про інші свої “заслуги”, що могли б бути справжніми, могли б прикрашати вас, якби ви не забули їх пізніше своїм служачтвом, холопством, безпринципністю. Ви намагаєтесь виставити себе при цьому столі

в героїчному вінку споминів, а той вінок ламається, бо в людині не можуть вжитися разом бруд і чистота...”

“Шулерська фальсифікація” [07.01.1980], якої зазнав роман у новелах, дуже обурила Олеся Гончара. На полях сторінки твору (з викресленим чорним, цензорським чи редакторським, чорнилом уривком), яку йому вдалося роздобути, написано таке: “Свавілля цензора. Викреслено було – потайки, по-злодійськи – вже після того, як автор вичитав і підписав верстку... І так виходило багато разів, доки дослідник не натрапив на цю чорну чиюсь роботу” [4]. У родинному архіві віднайдено й інший коментар: “Викреслений підступно, хитро, по-злодійському – вже з чистої верстки, яку, очевидно, не бачитиме автор і нічого не відатиме про вчинену над ним наругу. Верстка та з слідами злочинства випадково збереглася у Відділі рукописів Інституту літератури, як, звичайно ж, зберігся і сам рукопис. Втручань у його живу тканину було настільки багато (чого варта одна історія з “Полігоном”, однією з найкращих новел роману, яку намагалися витаврувати повністю), що ця операція з кліщами й ножицями в новелі “Передчуття океану” залишилась непоміченою. Роман так і вийшов з скороченнями в журналі, а потім і окремим виданням – К., “Радянський письменник”, 1963. На стор. 146 після абзацу “Ліна, похнюпившись, думала...”, що закінчується: “свої співучасники”, повинен би далі йти викорчуваній кимсь текст: “Навряд чи хто з присутніх...”.

Далі йде абзац: “Вона знає...”.

І так в усіх виданнях: в 7-томнику – т.5, с.120;

в 6-томнику – т.5, с.117” [там само] (див. також.: [7, с.44-46]).

Ні на мить не вагаємося, що так само розгнівався б Олесь Терентійович, якби дізнався, що вже “з чистої верстки” його щоденникової нотатки “вивітрився” серцем і кров’ю писаний окраєць тексту, у якому, наголосимо з особливим притиском, кожне слово на вагу золота з погляду всього того трагічного, що маємо тепер на Донеччині й Луганщині: “Донбас – це ракова пухлина, то відріжте його, киньте в пельку імперії, хай подавиться! Бо метастази задушуть всю Україну! Що дає Донбас нашій духовності, нашій культурі? Ковбасний регіон і ковбасна психологія! Єдину українську школу й ту зацькували... Ні, хай нас буде менше на кілька мільйонів, але це буде нація. Ми здатні будемо відродитись, увійти в європейську цивілізовану сім’ю... А так ніколи ладу не буде. Буде розбій і вічний шантаж...”. Інакше звучала й кінцівка нотатки: “... а наші сміливці-демократи поковтали язика, понапускали в штани [не називаємо свідомо прізвищ видатних

поетів і державних діячів. – М.С.] – яке жалюгідне видовище”. Хто побував у ролі “людини-невидимки” і чие завдання виконував, сказати важко. Важливо, що “загублений”, чи то б пак “обчикрижений”, текст з’явиться в новому виданні “Щоденників”, яке готує “Наукова думка”. І все це завдяки дружині письменника. Коли почалася війна на *Донбасі* і пройшли вибори до так званих самопроголошених ДНР та ЛНР, Валентині Данилівні згадалися, як сама вона говорить, терпкувати слова про “ковбасний регіон і ковбасну психологію”, але виявити їх у тритомникові не вдалося. Пам’яталося й те, що вони були у верстці, навіть муляли око, аж просилися, аби були зняті, бо ж кинув Олесь Гончар оберемок гіркоти в бік своїм не просто побратимам по перу, а друзям, з якими доводилося ділити найсокровенніше. Добре, що вдова покійного письменника не встигла передати до архіву оригінали щоденників, отже, змогла відшукати потрібний текст із винятково актуальними для нас міркуваннями. Відразу зауважимо, що знайдуться з-поміж читачів і дослідників ті, які стануть на бік Олесь Гончара, як і ті, які поповнять ряди його опонентів та критиків, мотивуючи свою позицію тим, що Путін після заволодіння *Донбасом* триматиме курс на створення Новоросії. До речі, на ці контраргументи можна відповісти аргументами самого Олесь Терентійовича: його дуже непокоїло, що комусь Одеса марилася Новоросією. У листі, датованому 11 липня 1990 року, до Станіслава Стриженюка Гончар пише, що “бентежать останнім часом... киян...одеські сіро-бурі завихрення. Що це воно таке “Новоосія”? І чому наші лицарі не пригамують тих печерних, волохатих, замшілих, котрі не второпають, яке надворі сторіччя? Одеса – це ж не губернатори та купці, це ж Довженко та Яновський, Микола Куліш та Василь Земляк, – розтлумачте це тим позавчорашнім, сліпородним... І є ж кому слово сказати “За всю Одесу”, не перевелися ж козаки! Є ж там, де “в платанах п’ють свободу солов’ї”, і Стриженюк, і Колісниченко, і Гайдаєнко, і Гетьман – цілий Чорноморський кіш. І Україна прислухається до Вашого голосу, і ми всі любимо Вас!.. [1, с. 546-547]. Автора “Щоденників” тривожило й те, що в “глибинних районах Лівобережжя... все й нині знемагає під гнітом тоталітаризму й русифікації”, що відверто ведуться розмови про “поділ України по регіонах – на “Галицьку республіку” і “Донецько-Криворізьку” [09.05.1990], що у східних регіонах мільйони людей заразилися шовіністичною холерою.

Події дня сущого, яких ще вчора не можна було побачити навіть у страшному сні, з’ява ніким не визнаних ЛНР та ДНР, жорстокість,

з якою діють сепаратисти та терористи на Донбасі, potwierджують, що “ковбасна психологія”, антиукраїнський дух не вивітрилися зі свідомості, душі й серця багатьох донбасців. Отож немає ані найменших підстав спростувати пророчі міркування, що публікуються вперше і, віримо, не загубляться у видавничих кабінетах, не потраплять під “опіку” тих, “чия професія нівечити” [10.02.1979], письменника, якого ми називаємо совістю нації.

Нарешті, спробуємо осягнути, що ж приховано за розмислами Олеся Терентійовича – передбачення, провіщення, пророкування, наказ до дії, засторога, емоційний спалах?.. Мабуть, усе злилося тут воедино, але гору бере правда, про яку не велено було навіть потай говорити, а ще наша пасивність, надмірна довірливість і толерантність, застигла в українських жилах байдужість, упорснута недругами в нашу кров зневіра у власні сили. Та все ж маємо твердо вірити, що українські сини-патріоти здолають “антисинів, брудних запроданців” [18.01.1991], а ми вичавимо із себе раба, згуртуємося в єдину потужну націю й достойно увійдемо до європейської цивілізованої сім’ї, можливо, без кількох мільйонів, “отих окрадених, оболванених в епоху тоталітаризму” [18.06.1990], отих кого “від колиски вчили відступництву від мови, від нації, вчили науки безликіості” [07.03.1990].

Незмірно тяжче повірити в іншу виплекану на самому світанку нашої незалежності мрію і надію Олеся Гончара, що Донбас прозріє, якщо тисячі й тисячі місіонерів рушать із Заходу на Схід, якщо тисячі і тисячі Кирилів та Мефодіїв звершать подвиг духу, подвиг ренесансу, “щоб вся Україна стала Україною” [18.06.1990], що “східні регіони... стануть людьми”, коли їм дадуть “ковток свободи, урок національної гідності”, “дадуть відчуті пахощі духовного євшан-зілля” [там само]. Цій чудодійній траві, яку зростила “ніжна, поетична і добра” українська нація, що “формувалася у благодатному кліматі, сирого звіриного м’яса не їла, любила складати пісні, дивлячись на небо” [31.05.1994], яку виплекав “народ-красолюб” [27.04.1968], “простий, щирий, трудолюбивий” [17.02.1984], “найбільш віруючий, найморальніший, найчистіший” [04.07.1986], “працьовитий, чесний, неагресивний, здатний до великої творчості” [23.11.1988], “цнотливий у своїх почуттях” [03.03.1990], “набожний, рідкісно обдарований” [18.09.1990], уже не під силу майже від летаргійного сну “розбудити східні регіони” [18.06.1990], повернути їм утрачену етнопам’ять, яку відбирала, викорчувувала століттями “напівдика Московія” – “захланна, агресивна орда, що в жорстокості й підступності не знала

рівних”, “нація напівзвірів, розбійників... ведмежатників” [31.05.1994]. Та на все Божа воля. А Творець Небесний з тими, хто живе по правді й совісті, хто не зазіхає на чуже й боронить подароване предтечами своє, щоб передати його для примноження грядущим поколінням.

Література

1. Гончар О.Т. Твори : в 12 т. / Олесь Гончар; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка; редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 10 : Листи / упорядкув. та комент. Я.Г. Оксюті. – 2011. – 808 с.

2. Тут і далі вказуємо дату щоденникового запису: Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т./ О.Т. Гончар / упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В.Д.Гончар. – К.: Веселка, 2008. – Т. 1. – 456 с.; Т. 2. – 608 с.; Т. 3. – 648 с.

3. Десятий (перший незалежний) з'їзд письменників України // Літературна Україна: газета письменників України. – 1991. – 25 квітн. – С. 1, 3-6.

4. Родинний архів Олесь Гончара.

5. Руденко М. Найбільше диво – життя: спогади / Микола Руденко. – К.; Едмонтон; Торонто: Видавництво ТАКСОН, 1998. – 559 с.

6. Слабошпицький М. Гамбіт надії. Україна: констатації, матеріали, виклики, сподівання / Михайло Слабошпицький. – К. : Ярославів Вал, 2014. – 312 с.

7. Степаненко М.І. Літературний простір “Щоденників” Олесь Гончара / Микола Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2010. – 528 с.

11.4. ПИСЬМЕННИК І ГАЗЕТА: ОЛЕСЬ ГОНЧАР І “ЗОРЯ ПОЛТАВЩИНИ”

У родинному архіві Олесь Гончара вдалося відшукати лист, датований 27 березня 1987 року, від Сергія Григоровича Писаренка з Полтави. У ньому повідомляється, що обласній газеті “Зоря Полтавщини” в жовтні того ж 1987 року виповнюється сімдесят літ. Редакційна колегія, партбюро і профком вирішили створити до поважного ювілею музей історії газети. Журналіст Сергій Писаренко, на котрого покладено обов’язки завідувача цього музею, звернувся з великим проханням до “земляка, яким пишаються всі полтавці”, щоб той надіслав “своє фото з автографом, 2-3 книжки з автографом, а також поздоровлення і побажання колективу редакції у зв’язку із сімдесятиліттям” [4].

Олесь Терентійович виконав це прохання, що засвідчує напис його дружини Валентини Данилівни на листі від Сергія Григоровича – “Послано 19.05.87 р. ”. Відповідь (чернетка її збереглася в архіві) надійшла із запізненням, тому що Олесь Гончар на початку квітня “опинився в кремлівській лікарні” [2, т. 3, с. 139]. Він перебував на той час “у Москві на Лен. комітеті”, на “літературній секції” якого “доповідав про висунутий на [Ленінську. – М. С.] премію роман Ю. Дави дова “Соломенная сторожка” (про Германа Лопатіна та інших діячів ХІХ ст.)”. Здоров’я, на превеликий жаль, підвело письменника і він потрапив, як занотовано в щоденниках, “в одиночну камеру” [07.04.1987]. Там хворий “нестерпно скучав за домом”, цілий день ждав, “щоб почути увечері голос Валі в телефонній трубці”, зізнавався, що всі його рідні – “і Валя, і Ліля, і Леся, і Юрко, і Валя-маленька” – звідти поставали якось інакше [17.04.1987]. Трохи розвеселяв Олесь Терентійовича секретар Полтавського обкому Комуністичної партії України Федір Моргун, який також проходив у тодішній союзній столиці курс лікування [07.04.1987]. Вечорами вони студіювали “книжку, видану в Петербурзі 1917 р. про маєтки та парки Харківської губернії”, ніби “поринали в античний світ”, де “білі палаци з колонами, альтанки, парки, геніальної архітектури церковки” [16.04.1987]. Додому Олесь Гончар повернувся аж через три тижні, відразу ж почав розбирати “гори пошти” [01.05.1987] і відчув, “що потрібен, що треба жити” [там само]. Серед кореспонденції він знайшов послання від земляка-журналіста, з яким був знайомий раніше. У бібліотеці Сергія Григоровича, свідчить його донька-журналіст Ніна Кондратюк (Писаренко), найпочесніше місце займали книги Гончара, передусім перекладені російською мовою романи “Таврія” і “Перекоп” (М. : Известия, 1963) та повість “Земля гуде” (К. : Веселка, 1966) з такими теплими надписами: “Сергію Писаренку від душі. Олесь Гончар. 16/VI–68”, “Землякові-полтавцеві Сергієві Григоровичу Писаренку з привітом. Ол. Гончар. 1966”. Нині ці твори зберігаються в музеї газети “Зоря Полтавщини”. Не зайвим буде нагадати, що саме журналіст Писаренко ініціював створення цього музею й передав йому понад 20 тисяч різних експонатів, з-поміж яких дореволюційні видання, підшивки військових газет, листівки підпільників, книги, брошури. Він повідомив читачам, що до благородної справи зорян, про яку йдеться, безпосередньо причетний відомий майстер слова, дописувач газети Олесь Гончар, і звернувся до всіх, хто колись працював у “Зорі Полтавщини”, до їхніх родичів, щоб ті подарували майбутньому храмові духовності цікаві фото,

різні документи, газети перших років Радянської влади, довоєнні номери “Більшовика Полтавщини”, які зберігаються в їхніх архівах [3, 1987, 17 червня. – С. 2], а також до активних дописувачів, які брали участь у робськорівських з’їздах і конференціях, щоб поділилися вирізками надрукованих матеріалів, запрошеннями на конференції, листуваннями з редакцією тощо. Полтавці активно відгукнулися на цю пропозицію, і в місті з’явився ще один невеликий, але багатий на цінні матеріали музей. Добрий почин Сергія Писаренка продовжили його колеги – Ніна Кондратюк, донька, та Наталія Яворська. І сьогодні відвідувачі музею газети “Зоря Полтавщини” з великим інтересом слухають історію, яку випало пережити цьому періодичному виданню, захоплюються професійним подвигом тих, хто творив його, намагався доносити простим людям правду, не піддався тенденційності, чиї публікації були “добрим голосом часу, свідченням нових можливостей” [29.03.1987].

У листі, адресованому Сергієві Писаренку, Олесь Гончар повідомляє, що надіслав власні книжки з нагоди ювілею “Зорі Полтавщини”. Він тепло, від душі привітав усіх працівників газети, побажав колективі редакції та читачам усього найкращого – наснаги, нових творчих звершень. Письменник зізнався, як це робив уже не раз, у своїй незрадливій любові до отчої землі. “Для кожного, хто володіє пером, мені здається дуже важливим, крім усього іншого (доброго), прищеплювати людям любов до рідного краю. А йдеться ж про Полтавщину! Авторів цих рядків, Ви знаєте, доводилося бувати в різних місцях планети, але без перебільшення скажу: ніде води смачнішої не пив, як із полтавських наших колодязів, ніде таким живлющим повітрям не дихав, як повітря рідного краю” [4]. Процитований епістолярний витяг перегукується з діарійними записами Олесь Терентійовича різних літ про вітцівщину, як, наприклад, ось ці: “Оті Опришки, Шингурі, Ярові, Кишки, Масичі – де вони, чи хоч що-небудь від них зосталося?” [11.08.1971]; “Ідемо на Полтаву... Дишу вже полтавським повітрям! Який цілющий напій” [08.09.1981]; “Полтава, Миргород... і Говтва, й Кобеляки, й Сокілка... мовби історія України в мініатюрі” [22.09.1981]. “Мабуть, таки треба подумати написати й мені про Суху, Кобеляки, Стрижку, Ворсклу – про рідний край. Хто ж напише, розкаже? Суха наша у вінку хуторів (була). Гончара завжди переймало дивне почуття, “снагою наливалася душа” [17.05.1980], коли наближався до рідних місць – “...інше тут ніби й повітря, і зелень, і балки, і дороги...Прагне цього всього душа,

і все її торкає, збуджує, бентежить, підносить... Повітря рідного краю – має воно в собі щось цілюще, якісь прани індійські” [12.08.1966]. Його і в юності, й на схилі літ вабило до “чарівних полтавських місць” [31.10.1982], великою втіхою для митця було “дихнути рідним повітрям” [28.10.1982]. Полтава, не раз повторював він услід за Анною Ключко, Франковою дочкою, – “мати співучої, милозвучної української мови, родомісто красунь-українок” [02. 07. 1967].

У листі Олесеві Гончару повідомлено, що його ім’я “часто зустрічається на сторінках” “Зорі Полтавщини” [4]. І це справді так⁶. У різні роки вона публікувала матеріали про життєвий і мистецький шлях письменника, його твори або фрагменти їх, зокрема уривок із повісті “Земля гуде”, що мав назву “Нескорена Полтавчанка” [1, 1948, 25 січня], оповідання “Маяк” [1951, 27 травня], новелу “Черешні цвітуть” [1968, 3 квітня]. Остання з’явилася в день 50-літнього ювілею письменника зі вступним словом-спомином Олеся Юренка. Він пригадує своє знайомство з майбутнім класиком української літератури в редакції козельщинської районної газети “Розгорнутим фронтом”, “десь року 1934-го”, наголошує, що знав і раніше юного Гончара за “цікавими, соковитими” віршами, короткими оповіданнями, замітками на шпальтах газети “На зміну” та журналу “Піонерія”. Олень Юренко виклав короткі біографічні відомості про свого давнього друга, зупинивши дослідницький погляд на наповненій “любов’ю до природи, до життя” новелі “Черешні цвітуть”, що прийшла до читача далекого 1938 року, на “справжній поезії життя” – романі “Собор”, над яким уже нависала лихого пам’яті антисоборна кампанія.

Ідеологічно заангажована публікація під назвою “Столиця” з’явилася в газеті 29 жовтня 1949 року. У ній мовиться не про колишній Київ, не про ще живих дідів та бабів, які ходили на прощу до стольного града, а про його майбутнєархітектурне обличчя. Власне, Гончар озвучує генеральний план реконструкції серця України, що здійснювався, як тоді треба було обов’язково говорити, під керівництвом партії Леніна – Сталіна.

Через майже чверть століття – 13 вересня 1973 року – “Зоря Полтавщини” надрукувала лист Олеся Гончара “Захоплююся і радію”, у якому уславлено трудовий подвиг полтавських хліборобів: “Захоплююся вашим внеском до українського мільярда, радію вашій

⁶ Див. примітку в кінці статті.

трудовій перемозі, дорогі земляки! Негода не стала вам на перешкоді, не завадила виростити і зібрати невиданий досі врожай з полтавської ниви. Чудовий цей хліборобський злет єднається в моїй уяві із зростанням духовного життя полтавців в дружній сім'ї народів-братів. Вірю в їхні невичерпні можливості, бажаю народними талантам цього щедрого краю і надалі буюти ще яскравіше, наливатися земною силою, як повнозерний полтавський колос" [1973, 13 вересня].

З газети дізнаємося, що Олесь Гончар навесні 1974 року взяв активну участь у святкуванні славного ювілею "древньої і вічно молодой Полтави". "Ми приїхали, щоб привітати Полтаву з її восьмисотліттям, – з особливою гордістю сказав тоді на урочистостях зачарований красою рідного краю патріот. – Вік солідний, але нам приємно пересвідчитись, що вона лишилася молодою, цвіте юністю і весною. Сподіваємось, що Полтава буде такою завжди, що вічно юною лишиться і її жива, творча душа. Ми прибули сюди, щоб вклонитися землі Панаса Мирного і Івана Котляревського, Остапа Вишні і Андрія Головка, і сподіваємось, що ця родюча земля ще раз порадує народи щедрою наснагою, квітуванням нових, незнаних талантів" [1974, 9 травня].

В окрему сторінку треба вирізнити шевченкіану Олесь Гончара. "Зоря Полтавщини" повідомляла про нагородження автора роману "Людина і зброя" Державною премією УРСР імені Т. Г. Шевченка [1962, 11 лютого], про його участь у Шевченківському святі на Черкащині [1964, 3 червня], подала розлогу інформацію про пристрасне слово видатного краянина на багатолюдному мітингу в Каневі біля могили Великого Кобзаря. Виступали тоді на цьому дійстві М. Бажан, В. Щербицький, П. Височин, М. Король, А. Сафронов. Голова правління Спілки письменників України Олесь Гончар з особливим патріотичним акцентом наголосив на тому, що місце останнього спочинку безсмертного Тараса видно далеко. Цього хотіли ті, хто сто літ тому "насилали на Чернечій горі могилу". На його переконання, в особі Шевченка найбільшою повнотою виявив себе геній українського народу, а творчість Кобзаря є голосом усіх поневолених людей, що "населяли... похмуру царську тюрму народів", голосом, що єднає увесь світ. Духовну ж велич Тараса Шевченка визначає передовсім те, що він "писав воістину кров'ю серця, бо володів... незмірно вищим даром – рідкіснішим даром природності, щирості, правдивості, граничної ясності і простоти". Отож насамперед за це нащадки мають уклонитися Пророкові своєю правдою, своєю любов'ю, своєю вірністю народові [1961, 23 травня].

Із “Зорі Полтавщини” довідуємося й про те, що великий резонанс у суспільстві викликала доповідь Олесь Гончара “Шевченко і сучасність” на урочистому засіданні, присвяченому 150-річчю від дня народження неперевершеного українського поета, художника. У ній Великого Кобзаря образно поіменовано українським Прометеєм, “прикутим царатом до скелі неволі й безправ’я”, вияскравлено й поетично схарактеризовано найважливіші віхи біографії Генія на тлі доби, у яку він жив і творив, подано історію з’яви “Кобзаря” 1840 року – “поезії... справді епохальної”, “Кобзаря” 1860 року – “своєрідного підсумку життя поета, мужнього, трагічного, дивовижно цілеспрямованого, відданого народові до кінця”, поеми “Гайдамаки” – “творіння могутнього, грандіозного”. Важливо прислухатися до застереження Гончара не ліпити з Шевченка ікони, не канонізувати його. Поет Божою милістю, переконує він, цього не потребував, не потребує й ніколи не потребуватиме.

“Зорі Полтавщини” друкувала дещо з епістолярію Олесь Гончара. Вона, зокрема, оприявнила листування письменника з батьком Лялі Убийвовк, Костянтином Убийвовком, яке прокоментував Олесь Юренко: листи “викличуть живий інтерес не тільки у наших літературознавців, а й у молоді, яка... вивчає творчість письменника, у кожного, хто палко любить свій рідний край, хто готовий наслідувати приклад його безсмертних героїв” [1967, 9 квітня]. У листі від 20 січня 1947 року Гончар просить батька Лялі не відмовити в зустрічі, оскільки хоче “побачити все бачене Лялею”, пройтися її мирними і воєнними полтавськими шляхами. У другому листі від 6 травня того самого року Олесь Терентійович повідомляє, що повість закінчено. Вона “вийшла не стільки біографічною, стільки... пісенною річчю”, як і хотів того автор.

Своїми роздумами про творчість Олесь Гончара на шпальтах “Зорі Полтавщини” ділилися з читачами вчені-літературознавці – Петро Падалка, Михайло Пархоменко, Петро Загайко, Віталій Коваль, Микола Степаненко, письменники Олександр Чуча, уже згадуваний Олесь Юренко, Борис Олійник. Завідувач кафедри української літератури Полтавського педагогічного інституту Петро Падалка у коротенькому дослідженні “Творчість Олесь Гончара” високо оцінює роман “Прапорonoсці”, зауважуючи, що він “належить до тих кращих книг про Велику Вітчизняну війну, які відразу завоювали велику любов широких читацьких мас і високу оцінку... критики”. Автор намагається з’ясувати причини такого успіху, справедливо вирізняючи з-поміж них непідробну щирість, правдивість і глибину у змалюванні

солдатів та офіцерів, які є представниками різних націй. Удокладнено схарактеризовано систему образів твору, кожен із яких – “приклад вірного служіння народові”. Коротко мовлено і про повість “Земля гуде”. Петро Костьович щиро побажав Олесеві Гончару нових успіхів у роботі і висловив надію, що той напише нові і вкрай потрібні книги про життя і працю людей у післявоєнні часи.

Доктор філологічних наук Михайло Пархоменко, аналізуючи твір “Тронка”, переконливо доводить, що його автор перейняв таку важливу рису української прози, як поетичність, у його “найближчого вчителя в літературі Михайла Коцюбинського”. Цей роман у новелах є своєрідним художнім завершенням найосновніших мотивів “Прапорonoсців”, “Таврії”, “Перекопу”, “Людини і зброї”. Новаторство його визначає насамперед вималювання нового “портрету” тієї самої землі, уславлення людини-трударя. Автор статті “Гімн праці і розуму” наводить і принагідно коментує міркування Олеся Гончара про романтизм і псевдоромантизм. Цими літературознавчими поняттями рясніють і письменникові щоденники, причому неодмінно з такими висновувальними присудами: романтизм “природно виростає з реалізму, на реалістичному ґрунті і є ... найбурхливішим вираженням того високого, що є в житті” [1964, 12 травня]; український романтизм – “рідний брат українського бароко”, сиріч явища “світових вимірів”, мірила “вкладу України у світову культуру, тобто у вічність” [28.08.1990].

Доповнюють цикл газетних літературознавчих студій про художній світ славного земляка праці Миколи Степаненка, присвячені творчим взаєминам Олеся Гончара з Павлом Тичиною [2011, 11 березня], Борисом Олійником [2010, 28 жовтня] й іншими шістдесятниками [2011, 23 листопада], з’ясуванню місця й ролі Гончара в українському літературному процесі [2008, 25 березня], у духовно-громадському бутті України [2013, 2 квітня; 2015, 3 квітня].

В окремий сюжет об’єднуються гончарівські ювілейні сторінки. Як уже було сказано, до 50-річчя від дня народження письменника свої спогади й літературознавчі знахідки оприлюднив Олесь Юренко [1968, 3 квітня]. З поетичним вітанням “Будь молодим!” до земляка тоді звернувся його колега по перу і земляк – поет Юрій Андрущенко:

*Ти ще наснажений мудрістю людей,
будь молодим у цю квітневу пору!
Нехай про Лялю вік земля гуде,
хай правда гомонить твого “Собору”!*

*І в час, як оновляється земля,
як ми її запліднюєм насінням,
я славлю нелегкий твій чесний шлях,
твоє щасливе сонячне творіння!*

Через 10 років, коли Гончар святкував своє 60-ліття, з'явилася стаття Бориса Олійника “Прапороносець правди і краси”. Оригінальний спостережний пункт обрав Борис Ілліч: він споглядає Гончара з різних часових і духовно-інтелектуальних високостей: “як простий учень”, для котрого доробок цього письменника був, як і для всіх інших українських школярів, “об’єктом вивчення у своїй класичній непорушності та хрестоматійній недоторканості”, і як колега, з котрим од дистанції офіційності наблизився на відстань потиску руки. Важливе й цінне те, що, одкриваючи Олеса Терентійовича “не одразу, а поетапно, в міру просування по вибоїстій дорозі досвіду”, метаморфози в бік знецінення, осуду об’єкта пізнання не відбулося. Сталося інше, ба навіть протилежне: що глибше занурювався юний і вже зрілий Олійник у художній світ Гончара, у його творчу лабораторію, то з більшою повагою та щирішою симпатією проймався до нього.

До чеснот Олеса Гончара віднесено рівність і відвертість із колегами, підлеглими, уважність до кожної особистості, принциповість, безкомпромісність, неймовірну працездатність, особливо “над світлими творами-оповіданнями, повістями й романами”, а ще неповторність голосу в літературному многоголоссі – він “звучить чисто, в оригінальному неповторному тембрі ... героям дихається легко, на повні груди” [1978, 3 квітня]. “Якщо твір не допомагає, – пристає Борис Ілліч до думки Олеса Терентійовича, – то він неминуче завдає шкоди хоча б уже тим, що засмічує літературу й нівечить смаки читача”.

У цьому ж числі газети читач знайде ще дві важливі замітки: “Світло зустрічей” і “Щирий наставник”. Авторка першої, старший науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського Алла Ротач, розповіла про майже щорічні відвідини цього духовного закладу Олесем Гончаром, а також про його безпосередню участь – як заступника голови ювілейного комітету – у святкуванні двохсотліття від дня народження зачинателя нової української літератури, полум’яні промови з цієї нагоди в Москві та Києві. Другу замітку підготувала заслужений учитель УРСР Лідія Шаповал. Її зміст – дружні стосунки Олеса Гончара з Миргородською

середньою школою № 3, яку він відвідав, коли приїздив на відкриття пам'ятника Давидові Гурамішвілі, творчі зв'язки з членами літературного гуртка "Лілея".

Достойно пошанувала "Зоря Полтавщини" 70-ліття Олесь Гончара. Завідувач кафедри української літератури Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка Петро Загайко у статті "Добром зігрите серце" образно заговорив про полтавську степову юнь письменника, з якої бере початок його глибинна творчість, про найвищий ідеал митця. А ним є людина, що "завжди живе у гармонії з батьківською землею, у злагоді з власним сумлінням". Петро Кузьмич лаконічно, але глибоко проаналізував усю творчість крізь призму цього принципу, зауваживши ще одну важливу річ – "характерною особливістю творів Олесь Гончара є їхня проєкція на майбутнє". З особливим пієтетом мовлено про "Собор", який майже двадцять літ перебував "під пресом чиновницьких заборон" [1988, 3 квітня].

Розповідь про щойно згаданий твір і громадську мужність митця продовжує Віталій Коваль надрукованим у цьому числі газети уривком з нового твору "«Собор» і навколо собору", який повністю публікував тоді журнал "Дніпро" у своїх третьому і четвертому числах. Дослідник уперше знайомить читачів із двома листами Василя Сухомлинського до Олесь Гончара. Видатний педагог писав, що роман "Собор" став для всіх вихованців і вчителів Павлівської школи "немовби джерелом, з якого потекли струмки свіжої думки". Мудрі розмисли висловлено про мову, яку "спочатку треба полюбити, а потім – знати". Викладання її в школі, наголошував Василь Олександрович, – найважливіша справа.

Літературознавчі спостереження Петра Загайка й Віталія Ковалю органічно доповнюють рядки поезії "Лягають думки на папір" Федора Гаріна, з яким Олесь Гончар знався давно:

*Прожить – не у кіно сходити,
Прожить – не поле перейти,
Існують ще бур'ян і квіти,
Незримий атом і світи.
Мистецтво – не холодна люстра,
У ньому – джерело добра,
Зв'язок подій, сім'ї і людства,
Як у Олесь Гончара.
В письменника-громадянина*

*Читач своє життя знайшов,
Любов його до України –
До краю кожного любов.
Не догоджав примхливій моді,
Яка минає, наче дим.
Йому найвища нагорода –
Служить народу, бути з ним ...*

Належне висвітлення в “Зорі Полтавщини” знайшло 80-ліття Олеся Гончара, але вже без нього: на той час талановитий прозаїк відійшов за горизонт буття. 1 квітня вона надрукувала замітку головного зберігача фондів заповідника-музею М. В. Гоголя, що в селі Василівці Шишацького району, Катерини Чернової про двох “великих синів великого народу” – Олеся Терентійовича Гончара й Миколу Васильовича Гоголя. Гончар, наголошує вона, гордився тим, що був земляком Гоголя, який відкрив Україну, “її працелюбний народ, наділений веселим гумором, пісенністю і свободолобством” світові, явив йому щедре й невичерпне духовне багатство нашого народу, мальовничу красу української землі. Полтавці мають дякувати гоголезнавцю Олесеві Гончару за активну участь в увічненні пам’яті Миколи Гоголя в рідній Василівці. Олень Терентійович ініціював ідею створення заповідника-музею, “особисто цікавився відродженням родового гнізда Гоголя, подарував музеєві свої книги: “Берег любові”, “Бригантина”, “Твоя зоря”, “Тронка”, рукопис доповіді “Гоголь і Україна”. Усі ці речі тепер експонуються в залі “Гоголь і сучасність”. Як і Микола Гоголь, Олень Гончар, аргументовано переконує Катерина Чернова, “бачив покликання літератури в тому, аби “дбати про моральне здоров’я суспільства, про те, щоб сучасники наші жили дружніше, ставали добрішими, щоб були чуйнішими один до одного”...” [1998, 1 квітня]. З квітня газету прикрасила тематична рубрика “Рік Олеся: сьогодні виповнилося б 80 років письменникові-земляку”. Її наповнення – повідомлення про вшанування пам’яті художника слова, про літературно-мистецькі вечори, “Гончарівські читання” й інші ювілейні заходи, які пройдуть у містах і селах, навчальних закладах й військових частинах, публікації “Патріот рідної землі” Олександра Чучі і “Три листи” Валерія Кори. Письменник Чуча розкриває деякі не всім відомі деталі з життєпису Олеся Гончара: про його працю в редакції козельщинської районної газети, перебування в полоні й концтаборі, утечу та переховування в рідному селі, тяжкі воєнні будні. Ідеться також і про відвідування Олесем Терентійовичем

1966 року Полтавщини. У Великих Сорочинцях письменникову увагу привернула церква на крутому березі Псла, зайшовши до якої, він побачив “розкидані по підлозі черепи і кістки із сімейного склепу миргородського полковника Данила Апостола” і “так скипів, що мало не побив сільських начальників”. Цю сумну картину знедуховлення відтворено в щоденниковій нотатці від 9 січня 1971 року: “А у [Великих] Сорочинцях оту церкву реставрують, де козацькі черепи хтось ганяв та на стінах писали гидоту... А в тій же церкві вінчалась мати Гоголя і його самого хрестили. Коли ми зайшли туди, сміття було по коліна і черепи валялись, викинуті зі склепів, і порожні пляшки та бляшанки – рештки чиїхось оргій...” Відвідини Свято-Преображенської церкви, дізнаємося із щойно цитованої нотатки, стали однією з причин написання роману про долю наших соборів. Олександр Чуча зауважує, що Олесь Терентійович під час чергових зустрічей із ним завжди цікавився, чи надійно стоїть Іванова гора в Полтаві. Великою радістю для Гончара стало, коли в донедавна занедбаному храмі почали правити службу Божу.

Валерій Кора доніс до читачів цікавий матеріал, пов’язаний зі створенням оповідання “Геній в обмотках”. Він скористався свідченнями журналіста Івана Бокого, про перебування Гончара в Полтаві й знайомство з братом Юрія Кондратюка А. В. Даценком: “тоді... зустрілися не тільки фронтовики, а й спільники по духу. Двоє вже літніх чоловіків, і третій ніби увійшов до кімнати з минулих років, коли і йому за творчістю не було ні дня ні ночі”. До речі, у щоденниках письменник залишив запис про своє перебування на Полтавщині (у Сухій, Диканьці, Шишаках, Миргороді) й відвідини: родича Юрія Кондратюка, “який багато цікавого розповів. У Москві, в Інституті природознавства АН, збереглися юнацькі зошити з розрахунками Кондратюка, з написом: “Для тех, кто будет читать, чтобы строить”. Геній з фантастичною біографією” [10. 09. 1981]. Отже, Гончар упритул наблизився до реалізації того задуму, про який йшлося в нотатці від 24 червня 1981 року: “Геній в обмотках... Хотілось би щось написати про нього. Кажуть, Сталін і Берія вважали, що фон Браун, винахідник ФАУ та іншої фантастичної зброї, то саме і є Кондратюк і ніхто інший... І що цим пояснюється заборона згадувати... І лише зараз, коли вже остаточно стало відомо – хто є хто, з імені Кондратюка нарешті знято табу... Які сумні гримаси долі!” Він невдовзі здійснився: про отого “третього”, або “генія з фантастичною біографією”, “генія в обмотках”, констатує Валерій Кора, написано твір – “...художній, а не

документальний, хоч і навіяний реальністю життя”, створено “збірний, художньо синтезований образ генія, генія мирного, творчого, але загубленого війною”.

Про те, як полтавці і дніпропетровці долучилися до святкування 90-літнього ювілею письменника, розповіли в газеті Тетяна Бондаревська й Микола Степаненко. Мистецьке дійство тоді тривало кілька днів. Розпочалося воно в Сухій, у музеї письменника, перенеслося до Кобеляцького районного центру культури й дозвілля, потім – до Козельщинської центральної районної бібліотеки, а завершилося на другій батьківщині письменника – у Дніпропетровську, де відбулися Всеукраїнські Гончарівські читання, які організував Центр культури української мови, що діє при Національному гірничому університеті. Серед учасників цього форуму – Герой України Іван Драч, редактор журналу “Кур’єр Кривбасу” Григорій Гусейнов, письменники Любов Голота, Леся Степовичка, науковці Надія Сологуб, Володимир Пащенко, Анатолій Поповський, Костянтин Дуб, Світлана Ігнатєва, Микола Степаненко та інші. “90-ліття від дня народження Олеся Гончара минуло, але про цю геніальну людину треба згадувати всякчас, а не лише в ювілейно-пам’ятні дні, бо його голосом, як сказав Ярема Гоян, «говорить із своїм народом апостол духу»”, – звертаються до читачів автори публікації “Нам світить Гончара Зоря” [2008, 15 квітня].

Важливо наголосити, що газета “Зоря Полтавщини” не стояла осторонь наукових новин, подій, пов’язаних із самобутньою постаттю Олеся Гончара. Вона друкувала рецензії І. Курочки на книгу Володимира Пащенка “Гончарова правда про духовність і церкву” [2007, 17 січня], Л. Черпакової на монографію Миколи Степаненка “Публіцистична спадщина Олеся Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми)” [2009, 17 квітня], Л. Віцені на книгу “Духовний посил Олеся Гончара (за матеріалами щоденників письменника)” [2010, 14 липня], Дмитра Шупти на монографію “Літературний простір “Щоденників” Олеся Гончара” [2010, 19 листопада], Г. Антиповича на книгу “Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника” [2012, 30 жовтня] цього ж автора.

До 90-річчя письменника в Полтаві проведено першу, а до 95-річчя другу Всеукраїнську науково-практичну конференцію “Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства”, матеріали яких побачили світ [2013, 12 квітня] і вже знайшли своїх користувачів в особі науковців і простих шанувальників рідної культури.

Інші невеликі за обсягом газетні матеріали (замітки, повідомлення тощо) є важливими штрихами до висвітлення біографії Гончара, осягнення його творчості. Ось деякі з них: на другому з'їзді письменників Радянської України (1948 рік) відзначено, що широку популярність читачів завоювали твори Олеса Гончара [1948, 11 грудня], що їхнього автора обрано до складу правління Спілки [1948, 12 грудня]; голова правління Спілки письменників Олександр Корнійчук у доповіді “Стан і чергові завдання української радянської літератури” на цьому високому зібранні тепле слово сказав про лауреатів Сталінської премії, з-поміж яких і автор “Златої Праги” – другої частини майбутнього роману “Прапороносці”. У “Зорі Полтавщини” згадано також про присудження Олесеві Гончару Ленінської премії за роман у новелах “Тронка”, сприйнятої як “нагороду всієї нашої сучасної української літератури, всіх, хто працює в ній, всіх письменників” України [1964, 29 травня]. Краєни гордилися тим, що на п'ятому з'їзді письменників України основну доповідь виголосив Олесь Терентійович [1966, 17 листопада], який на той час був головою правління Спілки письменників УРСР. Їх переповнювала радість від зустрічі з героями “Прапороносців” на сцені Львівського державного ордена Трудового Червоного Прапора академічного українського драматичного театру імені Марії Заньковецької, який перебував на гастролях в обласному центрі: “Перед глядачами в усій красі постали люди високого патріотичного обов'язку, душевної цілісності, справжні гуманісти ...твір Олеса Гончара в сценічній редакції львів'ян зазвучав як чудесна поема про дружбу народів нашої країни, зцементовану у великій боротьбі з лютим ворогом – німецьким фашизмом” [1975, 10 червня].

Газета друкувала матеріали про увічнення пам'яті Олеса Гончара на Полтавщині. На особливу увагу заслуговують публікації Лідії Віцені. В одній із них, що має промовисту назву “Брикет на вогнище культури”, викладено сумну вчорашню історію про рідне село Олеса Гончара, про хату, у якій збігли його сирітські дитячі роки: “Стоїть вона на предківщині із заплущеними очима-вікнами під білою духмяною яблунею, слухає гороб'ят у стрісі... Сусідський город розораний майже під її поріг. І цей штрих довершує вражаючу картину покинутості, приреченості, байдужості” [1993, 22 травня]. В іншій, з не менш промовистим поіменуванням “Пророків не відміняють, або Як нам позбутись генотипу руйнача?”, публікації, що з'явилася майже через дванадцять літ, 1 лютого 2005 року, йдеться про духовну оселю письменника в Сухій і різні проблеми, пов'язані з її заснуванням та

функціонуванням. Важливим є те, з приємністю констатує полтавська журналістка, що ми позбуваємося генотипу руйнача і, треба вірити, колись зреалізуємо задум створення заповідника Олесь Гончара.

Ретельно зафіксоване в “Зорі Полтавщини” “Зелене свято Гончарового дитинства” – мистецьке дійство, яке, починаючи з 2006 року, відбувається на Трійцю в селі Сухій Кобеляцького району на колишньому подвір’ї дідуся й бабусі, а тепер Державного літературно-меморіального музею-садиби письменника. Сюди з’їжджаються гості з різних куточків України, обов’язково ж і з Полтави та Дніпропетровська. Незмінний атрибут дійства – виставки, звіти колективів художньої самодіяльності, підбиття підсумків літературного конкурсу “Собори душ своїх бережить” та конкурсу юних художників “Світлі образи в оповіданнях Олесь Гончара” [2006, 1 червня; 2013, 27 червня; 2015, 5 червня].

Згадано на сторінках газети і про родичів Олесь Гончара – племінницю Тетяну Бондаревську [1993, 22 травня; 2005, 1 лютого], сестру Олександрю Сову (Біліченко-Гончар). Любов до людей, щоденна праця, віра в Бога подарували Олександрі Терентіївні довге життя – їй пішов – 101 рік. На столітній ювілей – 4 квітня 2014 року – до неї з’їжджалися черкаські, одесити, сумчани, кияни, полтавці і, зрозуміло, завітали земляки-дніпряни [2014, 1 квітня; 2014, 29 липня].

Як бачимо, життєвий подвиг і творчий шлях Олесь Гончара тісно пов’язані із періодичним виданням “Зоря Полтавщини”. Краєни пильно стежили за його духовно-мистецьким ростом і документували все це в обласній газеті. Вони й сьогодні тримаються такої лінії, ніби потверджуючи одну із сентенцій усесвітньо знаного земляка: “...про справжнього письменника ніколи не повинні сказати: був і одцвів...” [16. 07. 1981].

Література

1. Тут і далі вказуватимемо в дужках дату публікації в газеті: Зоря Полтавщини. – 1948–2015.

2. Тут і далі вказуємо дату щоденникового запису: Гончар Олесь. Щоденники: у 3-х т. / О. Т. Гончар / упоряд. , підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2008. – Т. 1. – 456 с. ; Т. 2. – 608 с. ; Т. 3. – 648 с.

3. Писаренко С. Створимо музей газети / С. Писаренко // Зоря Полтавщини. – 1987. – 17 черв. – С. 2.

4. Родинний архів Олесь Гончара.

Примітка

**Олесь Гончар на сторінках газети “Зоря Полтавщини”:
тематичний покажчик: 1948–2015 рр.**

1948 р. Гончар О. Нескорена Полтавчанка : уривок з повісті “Земля гуде” / О. Гончар // Зоря Полтавщини. – 1948. – 25 січ. – С. 7.

Другий з’їзд письменників Радянської України // Зоря Полтавщини. – 1948. – 11 груд. – С. 1.

Стан і чергові завдання української радянської літератури : доповідь голови правління Спілки радянських письменників України О. Є. Корнійчука на II з’їзді радянських письменників України // Зоря Полтавщини. – 1948. – 14 груд. – С. 2.

Падалка П. Творчість Олесь Гончара / П. Падалка // Зоря Полтавщини. – 1948. – 29 груд. – С. 3.

Закінчився другий з’їзд письменників Радянської України // Зоря Полтавщини. – 1948. – 12 груд.

1949 р. Гончар О. Столиця / О. Гончар // Зоря Полтавщини. – 1949. – 29 жовт.

1951 р. Гончар О. Маяк / О. Гончар // Зоря Полтавщини. – 1951. – 27 трав. – С. 3.

1961 р. Сюди не зросте народна тропа: багатолюдний мітинг у Каневі на могилі Т. Г. Шевченка, де лани широкополі, де реве ревучий // Зоря Полтавщини. – 1961. – 23 трав. – С. 3.

1962 р. В Урядовому республіканському Комітеті по преміях імені Т. Г. Шевченка // Зоря Полтавщини. – 1962. – 11 лют. – С. 2.

Лауреати премії імені Т. Г. Шевченка : розмова кореспондента РАТАУ з головою Урядового республіканського комітету по преміях імені Т. Г. Шевченка академіком О. Є. Корнійчуком // Зоря Полтавщини. – 1962. – 11 лют. – С. 2.

1964 р. “Безсмертний співець людської правди і свободи” : урочисте засідання представників партійних, радянських і громадських організацій, присвячене 150-річчю з дня народження великого українського поета, художника, революціонера, демократа Т. Г. Шевченка // Зоря Полтавщини. – 1964. – 10 берез. – С. 2.

Пархоменко М. Гімн праці і розуму : про роман О. Гончара “Тронка”. – // Зоря Полтавщини. – 1964. – 12 трав. – С. 4.

Його твори любить народ // Зоря Полтавщини. – 1964. – 29 трав. – С. 1; 4.

На оновленій землі Тараса // Зоря Полтавщини. – 1964. – 3 черв. – С. 1.

1966 р. П’ятий з’їзд письменників Радянської України // Зоря Полтавщини. – 1966. – 17 листоп. – С. 1.

Чуча О. До нових звершень // Зоря Полтавщини. – 1966. – 18 листоп. – С. 4.

1967 р. Ніби зітканий із самого сонця... // Зоря Полтавщини. – 1967. – 9 квіт. – С. 4.

1968 р. Юренко О. Олень Гончар: до 50-річчя з дня народження // Зоря Полтавщини. – 1968. – 3 квіт. – С. 4.

Андрущенко Ю. Будь молодим // Зоря Полтавщини. – 1968. – 3 квіт. – С. 4.

Гончар О. Черешні цвітуть // Зоря Полтавщини. – 1968. – 3 квіт. – С. 4.

Юренко О. Олень Гончар : до 50-річчя від дня народження // Зоря Полтавщини. – 1968. – 3 квіт. – С. 4.

1973 р. Про роман Олеся Гончара “Прапороносці” // Зоря Полтавщини. – 1973. – 17 серп. – С. 4.

Гончар О. Захоплююсь і радію // Зоря Полтавщини. – 1973. – 13 верес. – С. 1.

1974 р. Турчина Н. Величальна – древній і вічно молодій Полтаві : тиждень української радянської літератури на Полтавщині / Н. Турчина, Т. Пругло // Зоря Полтавщини. – 1974. – 9 трав.

1975 р. Пругло Т. Носії миру та добра // Зоря Полтавщини. – 1975. – 10 черв. – С. 4.

Писаренко С. Створено музей газети // С. Писаренко. – Зоря Полтавщини. – 1975. – 17 черв. – С. 2.

1978 р. Олійник Б. Прапороносець правди і краси // Зоря Полтавщини. – 1978. – 2 квіт. – С. 4.

Ротач А. Світло зустрічей / А. Ротач // Зоря Полтавщини. – 1978. – 2 квіт. – С. 4.

Шаповал Л. Щирий наставник /Л. Шаповал // Зоря Полтавщини. – 1978. – 2 квіт. – С. 4.

1988 р. Гарін Ф. Лягають думи на папір / Ф. Гарін // Зоря Полтавщини. – 1988. – 3 квіт. – С. 4.

Загайко П. Добром зігрите серце: до 70-річчя від дня народження О. Гончара / П. Загайко // Зоря Полтавщини. – 1988. – 3 квіт. – С. 4.

Коваль В. “Собор” і навколо собору: уривок з нового твору // Зоря Полтавщини. – 1988. – 3 квіт. – С. 4.

1993 р. Віценя Л. Брикет на вогнище культури // Зоря Полтавщини. – 1993. – 22 трав. : фото. – С. 3.

1998 р. Чернова К. Великі сини великого народу / К. Чернова. – Зоря Полтавщини. – 1998. – 1 квіт. – С. 1.

Кора В. Три листи / В. Кора // Зоря Полтавщини. – 1998. – 3 квіт. – С. 2.

Рік Олеся Гончара: сьогодні виповнилося б 80 років письменникові-земляку // Зоря Полтавщини. – 1998. – 3 квіт. – С. 1; 2.

Чуча О. Патріот рідної землі: до 80-річчя із дня народження О. Гончара / О. Чуча // Зоря Полтавщини. – 1998. – 3 квіт. – С. 2.

2005 р. Віцєня Л. Пророків не відмінюють, або Як нам позбутись генотипу руйнача? / Л. Віцєня // Зоря Полтавщини. – 2005. – 1 лют. – С. 1.

2007 р. Курочка І. Гончарова правда на зламі століть / І. Курочка // Зоря Полтавщини. – 2007. – 17 січ. – С. 3.

Приходько М. Зелене свято Гончаревого дитинства / М. Приходько // Зоря Полтавщини. – 2007. – 1 черв. – С. 16.

Бондарєвська Т. “...І нова Україна свіжі квіти не забуде сину принести” // Зоря Полтавщини. – 2007. – 9 лист.

2008 р. Степаненко М. “Була б тільки Україна та вижило б людство” : Олесь Гончар – людям про пережите, передумане, переболіле, осмислене й осягнуте” / М. І. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2008. – 25 бер.; 2 квіт. – С. 5.

Степаненко М. Нам світить Гончара Зоря / М. І. Степаненко, Т. Бондарєвська // Зоря Полтавщини. – 2008. – 15 квіт. – С. 4.

2009 р. Черпакова Л. Монографія про Олєся Гончара / Лідія Черпакова // Зоря Полтавщини. – 2009. – 17 квіт. – С. 3.

Горошенко А. Вручено премію імені Леоніда Бразова / А. Горошенко // Зоря Полтавщини. – 2009. – 23 груд. – С. 5.

2010 р. Віцєня Л. Місія письменника як діяча, лицаря, правдоборця / Лідія Віцєня // Зоря Полтавщини. – 2010. – 14 лип. – С. 3.

Степаненко М. “Поет-стоколос” Борис Олійник / М. І. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2010. – 22 жовт. – С. 3.

Шупта Д. Р. Золоте зерно одкровень Олєся Гончара / Д. Р. Шупта // Зоря Полтавщини. – 2010. – 19 листоп. – С. 15.

2011 р. Степаненко М. Слово Павла Тичини на захист письменника-початківця Олєся Гончара / М. І. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2011. – 11 берез. – С. 16.

Кудряшов Г. Микола Степаненко : “Гуртуймося довкруг Олєсевого слова!” / Г. Кудряшов // Зоря Полтавщини. – 2011. – 12 квіт. – С. 2.

Віцєня Л. Високовольтна лінія духу шістдесятників / Л. Віцєня // Зоря Полтавщини. – 2011. – 23 листоп. – С. 2.

2012 р. Антипович Г. Епоха у прицілі Гончара, або Хто зупинить новітній лінгвоцид? / Г. Антипович // Зоря Полтавщини. – 2012. – 30 жовт. – С. 3.

2013 р. Степаненко М. І. У його слові – «стєпи, яснє зорі і тихі води України» / М. І. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2013. – 2 квіт. – С. 1; 3.

Білик Г. Усі дороги ведуть до Олєся Гончара / Г. Білик // Зоря Полтавщини. – 2013. – 12 квіт. – С. 3.

Яловєгіна Г. Літературна хвиля юних талєнтів / Г. Яловєгіна // Зоря Полтавщини. – 2013. – 23 квіт. – С. 6.

Яловєгіна Г. «... Я напишу Україні, Сонцю її і степам» / Г. Яловєгіна // Зоря Полтавщини. – 2013. – 7 черв. – С. 13.

Віцєня Л. “Зелене свято Гончаревого дитинства” / Л. Віцєня // Зоря Полтавщини. – 2013. – 27 черв. – С. 15.

2014 р. Степаненко М. І. Світло душі сестри Олєся Гончара / М. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2014. – 1 квіт. – С. 3.

Степаненко Н. Любов до людей, щоденна праця, віра в Бога дарують довге життя / Н. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2014. – 29 лип. – С. 5.

2015 р. Степаненко М. Історія однієї щоденникової нотатки Олєся Гончара й наше сьогодніня / М. Степаненко // Зоря Полтавщини. – 2015. – 3 квіт. – С. 13.

Жаботинський П. Свята милосердя й добра / П. Жаботинський, М. Іваненко // Зоря Полтавщини. – 2015. – 5 черв. – С. 16.

11.5. ЛИСТ-ВИПРАВДАННЯ, АЛЕ БЕЗ КАЯТТЯ

Виховувати можна тільки правдою.

Олєсь Гончар. “Щоденники”

У багатому епістолярію Олєся Гончара вдалося знайти наповнений щирістю і гнівом лист відомого на Полтавщині й увсій Україні журналіста, драматурга, п'єси якого ставили театри Полтави, Запоріжжя, Києва, Миколаєва, поета, на слова якого музику писали Олєксандр Білаш, Олєксіє Чухрай, Віталій Філіпенко, Володимир Шаповаленко, – Василя Котляра до автора “Собору”. Ті, хто прочитає це послання, неодмінно уявить колишнього багатолітнього очільника Полтавського обласного комітету з телебачення і радіомовлення збудженим, емоційним, таким, що навіть може вдатися, обстоюючи правду, до крутого слівця, вийти за береги допустимого. Та всі ми грішні й подеколи дозволяємо собі недозволене. Отож про випадок, який вивів із рівноваги Василя Котляра і змусив звернутися з листом-виправданням (але без каяття) до видатного колеги по перу Олєся Гончара:

Шановний Олєсю Терентійовичу!

Користуючись нагодою, бажаю Вам у новому році здоров'я, добра, щастя, успіхів.

Вибачте, що турбую Вас цим листом. Він викликаний тим, що цими днями випадково я узнав про себе страшну новину: у Вас були всі підстави вважати мене непорядною людиною.

Кільканадцять років тому на Ваше ім'я з Полтави прийшла телеграма за моїм підписом, у якій засуджувався письменник І. М. Дзюба. Це був підступний, підлий, але влучний удар когось з моїх ворогів. Я його знайду.

Не входячи зараз в оцінку тих подій, я хочу Вам, шановний Олесю Терентійовичу, як високоавторитетній людині і землякові сказати: я не давав такої телеграми. Я ніколи не знав І. М. Дзюби, не читав його творів і я не міг би так непорядно поступити.

На жаль, минуло багато років, а я нічого не знав. Про це випадково промовилися І. Драч, Ю. Мушкетик полтавцю І. Кулику, а вже потім я узнав, що то була чорна правда.

Я хочу лише одного: повідомити Вам, що то була фальсифікація, а вірити Вам мені чи ні, то вже воля долі.

Я знайду того “патріота”, хоч і стільки часу минуло. Знайду, щоб поглянути ув очі тій падлюці.

Вибачте за турботу. Не міг не написати.

Ще раз від усього серця – добра Вам, Олесю Терентійовичу, здоров'я і щастя в новому році.

З глибокою повагою

Котляр В. Ф.

Пролити світло на повідомлюване в листі не може ні Василь Котляр, який відійшов у вічність 2011 року, ні згадуваний журналіст Іван Кулик, який відлетів у засвіти на початку 2015 року, ні Іван Драч, бо й він пішов за одвічну межу в червні 2018 року. Мабуть, не пам'ятає про це й нині суцільний Юрій Мушкетик. Хтозна, чи знайшов “того «патріота»” автор послання. Підозри в нього, зрозуміло, були. Якщо наклепник ще топче ряст, нехай його помучить совість, а якщо ж він уже пішов небесною дорогою, нехай його діяння розсудить Господь.

Час згладжує все, однак будь-кому за скоєне обов'язково колись доведеться відповідати. Прикро, що огидна практика нацькування людей одне на одного, яку Василь Котляр влучно поіменував “чорною правдою”, роз'їдає наше сьогодення, її, на жаль, не забрала із собою ні сталінська, ні хрущовська, ні брежневська доба. “Час працює на правду”, а “природа правди в тому, що вона пробивається крізь усі перепони”, що вона “не старіє” і “раніше чи пізніше, а... буде зверху”, – записав у “Щоденниках” Олесь Гончар. Повірмо в ці його мудрі настанови і прислухаймося до таких слів нашого всесвітньо відомого краяннина: наспіють ті світлі дні, коли людині “потреба сказати правду стане дужчою за інстинкт самозбереження”.

11.6. ЛИСТОВНА РОЗМОВА ПОЛТАВСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ З ОЛЕСЕМ ГОНЧАРОМ

*...озиваються до нас із минулого до-
рогі листи і їх нічим не замінити, а тільки
доторкнутися до них, як до святині, перед
якою сповідаємося.*

Ярема Гоян

*Гончар із тих письменників, до яких ми
завжди повертатимемося, аби зрозуміти.
Насамперед себе. У просторі і часі.*

Євген Баран

Домашній архів Олесья Гончара, який упорядковує його дружина, без щонайменших перебільшень – невичерпна духовна скарбниця. Особливу цінність становлять листи, адресанти яких – державні і громадські діячі, майстри пера, літературознавці, прості шанувальники слова, усіх не перелічити. З-поміж кореспонденції немає чогось несутнісного. Від одних послань віє теплом, щирістю, добротою, від інших (їх небагато) – холодом, заздрістю, злобою. Усі позитиви й негативи пройшли крізь серце й душу Олесья Терентійовича, майже на все це дано короткі й розлогі, сухі й емоційно насліджені відповіді. Зміст листів – важливі штрихи до історії, що вершилася в 40-90-х рр. непростого ХХ століття в Україні радянській і незалежній, у тодішньому Союзі РСР й у всьому світі, якому добре було відоме ім'я класика української літератури Олесья Гончара.

Систематизований епістолярій, над яким із дозволу Валентини Гончар випала змога працювати авторові цих рядків, неодмінно має вилитися в багатотомне видання. Воно, нікого в цьому не треба переконувати, привабить до себе – і змістом, і формою – увесь небайдужий люд, а ще стане багатющим джерелом знань про епоху, у яку жив і творив видатний письменник Олесь Гончар.

Особливу зацікавленість викликають листи, яких набралось на кілька книг, від колег. Дві з них упорядковано й підготовлено до друку⁷. Плакаємо надію, що невдовзі вони побачать світ.

⁷ Листи до Олесья Гончара / упорядник, автор передмови, приміток і коментарів Микола Степаненко. – Кн. 1. – 736 с.; Кн. 2. – 736 с. Зміст книг – майже 900 листів, тексти яких подано за автографами й лише незначну частину – за публікаціями в газетах і журналах.

Епістолярна спадщина, про яку йдеться, є надзвичайно важливим і цінним документально-літературним свідченням доби. За нею можна встановити, як велося письменникам у різних куточках України в 50-х, 60-х, 70-х, 90-х рр. збіглого століття. На тодішній літературний процес посутньо впливав Олесь Гончар – як голова правління Спілки письменників України (1959–1971 рр.), секретар правління Спілки письменників СРСР, депутат Верховної Ради СРСР та УРСР (1959–1986 рр.), Голова Українського республіканського комітету захисту Миру, член Всесвітньої Ради Миру (від 1973 р.), депутат Верховної Ради України (1990–1994 рр.) і просто як талановитий майстер слова, до голосу й думки котрого прислухалися найвищі державні посадовці, якого цінували й любили мільйони людей за прекрасні романи, за мудру літературно-критичну творчість, за стійкість життєвої позиції.

З Олесем Гончаром активно листувалися письменники Полтавщини. Зі своєю малою батьківщиною, “однією з найкрасивіших земель планети” [щоденниковий запис від 28 липня 1973 року], де “зелень м’ясиста, сита, мовби вся налита, набрякла зеленим соком” [діарійна нотатка, датована 15 травня 1949 року], він ніколи не поривав зв’язку. Олесь Терентійович радо відгукувався на звернення земляків, робив усе можливе, щоб у рідному краї не зникали села, хутори, не закривалися школи, не принижувалася людська гідність, щоб з’являлися культурні заклади, усюди лунало рідне слово, шанувалася минувшина.

Серед тих, хто листовно звертався до Олеся Гончара, – його наставники (Остап Вишня, Андрій Головка, Олександр Ковінька), ровесники або трохи старші чи молодші колеги (Федір Гарін, Анатолій Дімаров, Павло Загребельний, Борис Левін, Григорій Майфет, Феодосій Роговий, Петро Ротач, Григорій Тютюнник, Олександр Чуча, Олесь Юренко), молодша зміна, якій він допомагав уходити в літературу (Василь Захарченко, Борис Олійник, Григір Тютюнник, Валентин Чемерис), а пізніше – Віктор Баранов, Михайло Шевченко, Володимир Шкурупій. Є з-поміж адресантів і відомі літературознавці, публіцисти (Іван Пільгук, Семен Шаховський, Леонід Новиченко, Іван Бокий). Долітали до Києва вістки і від тих краян, які не з власної волі опинилися далеко від України (Дмитро Нитченко [Чуб]).

Окрилив молодого Олеся Гончара лист-підтримка Остапа Вишні, датований 11 липня 1947 року:

Олесеві Гончарові

Пробачте, що я звертаюся до Вас із цим листом¹.

Ви ввійшли в літературу як справжній, хороший, ласкавий письменник.

Дозвольте мені, старому робітникові на цій ниві, потиснути Вашу руку і, коли Ваша на це буде ласка, – обняти Вас і поцілувати.

Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар.

Тисну Вашу руку.

Любіть літературу, Андрія Малишка і Платона Воронька.

Взагалі треба, по-моєму, любити справжніх людей і справжніх талантів.

Ваш

Остап Вишня

11.VII.47

* * *

¹ У щоденниковій нотатці від 22 лютого 1994 року О. Гончар пише, що майже через півстоліття готовий до деталей відтворити, як усе було: липневого дня року 1947 він зайшов до Спілки письменників і почув від секретарки: “Оце залишив Вам Павло Михайлович [Остап Вишня]... Не знаю – чому?”

А він пише: “Я хочу, щоб Ви знали, яка радість обгортає мене, коли мені довелося жити в той час, як живе на світі Олесь Гончар”. (Це золоті для мене слова...) Як жаль, що я мало, мало чим віддячив йому!

Такі були люди на світі”.

В іншій діарійній нотатці, датованій роком раніше – 8 січня 1993 року, О. Гончар ділиться великою для нього радістю: видавництво “Дніпро”, випускаючи в “Золотій бібліотеці” “Тронку” й “Собор”, винесло на обкладинку найдороччі – тільки-но цитовані – слова з листа Остапа Вишні, які ніколи не зітруть із пам’яті ні жорстокі випробування долі, ні зливи щирих похвал та заяжонених панегіриків із вуст усесвітньо відомих письменників, діячів культури: “...Який то щедрий був аванс! І яку велику віру треба було мати в молодого письменника... Ніби з того світу долунює до мене голос мудрого Остапа Вишні... Все життя працюю так, щоб виправдати його сподівання. Намагаюсь ніде ні в чому не схибити. Та чи відроблено той великий аванс, наданий молодому автору устами Вишні мовби від усього Розстріляного Відродження. Може, й не повністю відроблено. Може, й не вистачить для цього життя”.

Олесь Гончар високо цінував творчість Андрія Головка. Єднали цих двох талановитих письменників і земляцькі зв’язки. Ще далекого 1947

року, 20 листопада, Андрій Васильович надіслав авторові майбутніх “Прапорonosців” такий офіційний лист-прохання:

Шановний Олесю Терентійовичу!

“Україна” в додатку до свого журналу “Україна” має ще цього року видрукувати Ваш роман “Голубий Дунай”¹. Мені Петро Йосипович [Панч] пропонував бути його редактором (цього роману). Причому у понеділок (1 неділя жовтня) маю вже здати. Прохання до Вас, як до автора, передайте мені чи т. Панчові для мене 2 примірники цього твору Вашого в останній редакції.

*З пошаною
20.XI.47*

А. Головка

* * *

¹ Ідеться про майбутнє видання: Гончар О. Голубий Дунай. – К. : Рад. Україна, [1948]. – 115 с. – (Б-ка журн. “Україна” : дод. до журн. на 1947 р.; № 6).

Відомо, що Андрій Головка підготував до 50-літнього ювілею Олеся Гончара промову, яку йому не вдалося виголосити на урочистому вечорі, що відбувся 3 квітня 1968 року в Київській консерваторії. Її текст надруковано вперше у виданні Листи до Олеся Гончара / упоряд., авт. передмови, приміток і коментарів Микола Степаненко. – Сакцент Плюс, 2016. – Кн. 1. – С. 233–237:

Шановні товариші!

Слова, які я хочу сказати, або точніш – яких я не можу не сказати сьогодні дорогому ювілярові Олесю Гончару, видатному українському письменникові, в оцей урочистий день його п’ятдесятиліття, це слова щирої любові, глибокої пошани, великої подяки йому за все те, що він, як письменник, уже зробив до сьогодні для нашого народу¹; за те, що ось вже впротяз чверті сторіччя з такою душевною щедрістю він обдаровує нас, мільйони читачів і шанувальників його могутнього таланту, своїми чудовими творами, сповненими глибоких і чесних дум про нашу радянську дійсність, про наших людей і наше майбутнє.

Далебі, не буде аніяким перебільшенням, коли я скажу, що мало не кожен його твір (йдеться, звичайно, про основні, капітальні його роботи) завжди ставав визначною подією, а то і справжнім святом у нашому літературно-громадському житті.

І це – впротяз усього його письменницького шляху, починаючи від уславленої трилогії “Прапорonoсці”, написаної по свіжих слідах Великої Вітчизняної війни, і до останнього чудового роману “Собор”, який щойно з’явився на стелажах наших книжкових крамниць і який напевно теж не залежить на них, отак саме, як не траплялося цього досі з попередніми Гончаровими книжками.

Відтак цілковито природне питання: в чому ж “секрет” отакої виняткової цікавості читачів та їхнього захоплення творами Гончара?

Я, певна річ, не зроблю тут ніякого відкриття, вже хоч би через те, що про це вже чимало говорено й написано ретельними дослідниками творчості Гончара. І все ж, – така моя думка, принаймні, – що про це зовсім не є зайвим хоч би й повторити, не без користі – особливо нашим молодим письменникам, у яких, на відміну од нас, людей старшого віку, все ще попереду, котрі перебувають іще в пошуках кожного самого себе, у процесі формування своєї творчої особистості.

Отут постать письменника Олесь Гончара та його творчий шлях багато в чому для нас і показові, й повчальні.

Як відомо, писати Гончар почав був (і друкуватися) ще до Великої Вітчизняної війни. Але сформувався як викінчений майстер художньої прози уже в роки війни – у трудних походах, в тяжких боях з фашистською навалою.

Саме ці кілька років і були визначальними в житті письменника Гончара.

І справа тут не тільки в тім, що війна стала для молодого письменника водночас суворою і мудрою школою життєвого досвіду, що тут, як, може, ніколи раніше в житті бо на війні діють дещо інші закони, за якими людина тут, перед лицем можливої щогодини смерті, розкривається скоріш і повніш), Гончар здружився, збратався із своїми товаришами-соратниками по бойовій звитязі, котрі стануть потім і літературними героями його першого великого твору, і навіть не одного. Згадаймо його роман “Людина і зброя” та ряд прехороших новел про пам’ятні події тих років.

Але, повторюю, справа не лише в цьому.

Велика Вітчизняна війна була для письменника іще й школою його ідейного гарту, школою, в якій виховувався й мужнів його талант, у якій достигало в душі почуття своєї причетності та громадянського відповідальності за все, що діється навкруги. І не

тільки на своїй Батьківщині, але на цілій планеті нашій, яку не кому ж іншому, а саме нам, радянським людям, випало, визначено було всім ходом історичного розвитку врятувати від чорного фашистського мракобісся.

Отже, тільки все це, разом узяте, і обумовило перший великий успіх Гончара при створенні “Прапорonoсців”, трилогії про високі моральні якості й душевну красу радянських людей, вірних синів багатонаціональної, але єдиної, як моноліт, соціалістичної Вітчизни.

Потім, коли вже й скинув солдатську шинель та звернувся до інших, “мирних”, тем, Гончар лишається завжди собою – достойним прапорonoсцем високих Ленінських ідей і ленінської непримиренності до всього, що стоїть на заваді, що гальмує величний поступ нашого кількaсотмільйонного народу до ясних обрїїв комунїзму.

От за це і люблять, і шанують Гончара мільйони читачів: за те, що в кожному творі б’ється його палке серце і чесна напружена дума, що в кожному творі він порушує важливі громадські питання, які цікавлять і хвилюють радянських людей; за те, кінець кінцем, що з кожним новим твором Гончар, як і кожен справжній художник, “підкреслює” нам... даруйте мені оцей дуже прозаїчний, сказати б, “комунгоспівський” термін, але ж він дуже точно визначає основну соціальну функцію художньої літератури, яка саме і полягає в тім, що письменник (коли він справжній художник, спроможний розкрити душу людини, змусити читача полюбити своїх героїв, зріднити їх із читачем) цим самим, мовби “підселює” їх у наше особисте, інтимне життя. І стають вони рідними нам, часом навіть ріднішими за крeвних родичів; і ближчими за деяких багаторічних і цілком реальних сусідів по комунальній квартирі, з якими роз’їхалися по різних будинках, то, буває, не відчуваєш ніякої потреби навіть хоч би зустрітися з ними, коли-не-коли. А художній образ, що запав тобі в душу із книжки, – повік із тобою, як твій друг і порадник у найтяжчі години твого життя, як мудрий співбесідник і добра душа, на яку хочеться бути хоч трохи подібним...

І Гончар якраз великий майстер по отакому – ще раз даруйте мені, – “ущільненню” душ наших своїми героями.

Плодотворне навчання у класиків виявляється в творчості Гончара у глибокому проникненні його в психологію людей, у майстерному володінні словом, у лаконізмі, у відразі до марнослів’я, у простоті (але не тій, що від бідності, а тій, що навпаки – од

багатства, од прозорої ясності думки), про яку колись мріяв отакий велетень російської літератури, як Лев Толстой, коли записував у свій щоденник: “Простота – вот качество, которое я желаю больше всего”.

І що особливо радує нас, – це те, що від твору до твору майстерність Гончара зростає. І зараз – до свого п’ятдесятиліття – він приходить у повному розквіті своїх творчих сил.

А попереду – друге п’ятдесятиліття. І знову – натхненна і нелегка письменницька праця.

Отож побажаємо, товариші, нашому дорогому ювілярові, Олесю Гончару, міцного і доброго здоров’я, отак необхідного йому для плідної праці. І нехай оминають його стороною всякі незгоди і навіть просто прикрощі, які, дарма що тільки прикрощі, але й вони ранять вразливе серце кожного з людей, серед яких і письменник, далєбі, не становить собою ніякого винятку.

І великого щастя Вам, дорогий Олесю Терентійовичу! Щастя, яке, звичайно, складається з багатьох компонентів, але серед яких два (для нашого брата письменника) обов’язкові: це постійний творчий неспокій, по-перше, і по-друге, хоч коли-не-коли, хоч вряди-годи відчутти повнотою творче задоволення наслідками своєї праці.

Щастя Вам!

(Підпис)

3 квітня 1968 р.

А. Головка

* * *

У кінці друкованого тексту рукою А. Головка дописане таке: “Виступ не відбувся з сугубо «технічних» причин та внаслідок неорганізованості – моєї в першу чергу, але і в якійсь мірі голови вечора шановного Миколи Платоновича [Бажана] теж. Копію я передав у газету «Літературна Україна». Проте, чи побачить вона світ (знову ж таки з причин технічних), хтозна. Тому даю Вам, Олесю Терентійовичу, на всякий випадок у машинопису”.

(Підпис)

Про теплоту взаємин, які існували між Григорієм Тютюнником і Олесем Гончаром, дізнаємося з листа автора “Виру” від 20 листопада 1957 року:

Дорогий друже!

Надсилаю тобі “Хмарку...”¹. Може, коли буде вільна хвилинка, то переглянеш. Як ти мені порадив, – я так і зробив², тобто –

скоротив її та й чималенько, відразу зазвучала по-іншому. Але щиро тобі признаюся, що коли я прочитав її вже в книжці, то багато знайшов такого, що мене аж пересмикнуло, сварив себе і за вуха скуб, та ба! Пізно вже. Одначе повість одержує позитивні рецензії... Це мені якось дивно. До цього мене більше лупцювали, я вже “втягся”, понашивав добрячі лубки, щоб не так дошкуляло, і враз – хвалять. Ніяково, і приємно, і страшнувато. Зараз працюю над (говорити вже, так говорити)... романом³. Робота посувається, але дуже повільно; коли “Хмарку” я писав сміливо, то роман якось “назірцем”, напишу, погляну, відійшовши від столу, на рукопис – і знову за роботу... Що з того вийде – покаже майбутнє. Живу я, як і раніше, на Львівщині, в Кам’янці над Бугом. Часто буваю у Львові. Здоров’я значно покращало після того, як вицупили з мене уламок вагою в 30 грам... Трохи довелось постогнати, та, як говорив мій дід, – сількись, – тепер живу спокійніше. Головне – можу писати, а це для мене все. Отак і проходять мої дні: пишу, читаю, їжджу на села. Останнім часом прочитав “Кров людська – не водиця” – і не знаю, що й сказати; річ, звичайно, хороша, сильна, одначе дивувався з того, що такий майстер прози в багатьох місцях пише так, що за красою фрази не можеш побачити того, що автор описує. Ось дивись: “Галина, поправивши під хусткою вагу (??!) своїх кіс, іде в глибінь (?) діброви”. Або: “З-під срібного (!) холоду ранкового туману виходять тополі і сонце”. Може, це в нього такий стиль? Але годі, не мені, грішному, судити.

З нетерпінням чекаю на “Перекоп”. Так мені здається, що він уже піде в третій книзі “Вітчизни”. Як же я його буду читати уважно! Залпом, одним ковтком поглину. Уривки, що друкувалися, свідчать, що роман має бути прехорошим.

Олесю, надсилаю тобі своє фото. Може, коли глянеш – і пригадаєш, як ми в Харківському “пасажі” – їли пончики з медом. Колись у незабутню студентську весну, коли ми були ще такими молодими та веселими парубчачками...

Наприкінці, дозволь звернутися до тебе за порадою: до кого стукати в двері, щоб перекласти повість на російську мову, якщо, звичайно, вона того заслуговує. Я б, може, і не клопотався про це, та на Україні мені не пощастило – повість видана тиражем 6.900. А мені так хотілося добратися до широкого колгоспного читача, для якого я й трудився... Та, бач, не довелося. Занадто обережні видавництва. Пригодницькі повісті такими тиражами шпарять,

що аж страшно, а тут – побоюються. Отже, якщо це тебе не затруднить – порадь. Я чув, що рекомендацію дає президія Спілки. Якщо так, то я б звернувся з листом до старших товаришів. Але, мабуть, цього не зроблю... Соромно якось... “Лізе, скажуть, і в двері не постукавши”. У Москву б звернувся, але хто мене там знає? От так і сиджу собі. Ну, гаразд, наговорив багато, пора закінчувати.

Міцно тисну твою робочу руку, зичу здоров’я та веселого, радісного життя.

Григорій Тютюнник

20.11.57

Кам’янка-Бузька

* * *

¹ “Хмарка...”. – Йдеться про повість Г. Тютюнника “Хмарка сонце не заступить”.

² “Як ти мені порадив, – я так і зробив...”. – 15 березня 1955 року О. Гончар у листі до Григорія Тютюнника висловив такі міркування: “... багато в ній [повісті. – М. С.] такого, що по-справжньому хвилює щирістю й глибиною почуття, драматизмом, поетичною схвильованістю. Чудово написані пейзажі, багата народна мова (хоча інфінітиви – -ть-: жить, пить і т. д. – звучать як нічим не виправдані діалектизми). І все ж в цілому повість справляє враження далеко ще не закінченого твору. В ній багато зайвин, особливо розтягнуті діалоги та «філософські» відступи. Діалог потрібен лише тоді, коли він допомагає розкривати характер або рухає дію вперед, в тебе ж він часто виконує лише інформативну роль. Скорочуй безжально все, що тільки можна скоротити, стискуй цілі абзаци в одну міцну фразу – від цього повість одразу зазвучить інакше...”

Прошу не дивитись на ці зауваження, як на якийсь остаточний «присуд» – щоб об’єктивно оцінити твір, його повинні прочитати принаймні кілька різних людей”.

³ “Зараз працюю над (говорити вже, так говорити)... романом”. – Мовиться про роман “Вир”, до якого О. Гончар написав передмову, коли твір виходив у Москві в “Роман-газеті”. У ній він характеризує Григорія Тютюнника як цілком самобутнього письменника, митця зі своїми свіжими барвами, неповторною поетикою, власними оригінальними знаннями і своєрідним баченням світу.

Виняткову роль у духовному житті Полтавщини зіграли письменники Олександр Ковінька, Борис Левін, Олександр Чуча, Феодосій Роговий. Гуморист Олександр Ковінька звертався до Олеся Терентійовича з різними проханнями, що стосувалися долі письменників-краян, їхніх дітей, увічнення пам’яті предтеч-полтавців:

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Вітаю Вас тепло і щиро. Вітаю і сердечно радію з Вашого творчого успіху.

Олесю Терентійовичу! Я вже, мабуть, надокучив Вам із своїми просьбами.

Але ще єсть одна. Оце її на Вашу адресу посилаю.

Справді, чого ж не видати вибраних творів талановитих і прекрасних письменників Петра Ванченка і Юрка Жилка¹.

Це ж збагачує нашу радянську літературу і затуляє оту дірку, яку ми скромно уживаємо білим “п’ятном...”

Друге – у Полтаві живе старенька дружина письменника Петра Ванченка – Ірина Андріївна Кравцова (Полтава, вулиця Нижнє-Фабрикантська, 29).

Живе вона поганенько, бідненько. Пенсію Кравцовій призначили – 29 карбованців на місяць. Я не знаю, формально, може, це й так, а по суті... Чи не можна їй трохи підсобити?

Третє – чому багатьох українських радянських письменників нема в УРЕ? Нема, скажімо, Ванченка, Жилка... Нема Гаріна Федора Захаровича. У поета Гаріна єсть і таке, і сяке... Але єсть і чудові твори.

Немає і Бабанського Пилипа Дмитровича, автора багатьох хороших книг, написаних про нашу радянську молодь. Остання його повість про учнів ремісничої школи просто радує своїм свіжим художнім вітерцем². Чесно скажу, рівної я доки що (на ці теми) не бачу на книжковій полиці.

Чому це так? Можна було хоч коротенько і згадати. Можна ж без “ущербу” потіснити трохи в бік усяких там австралійських гадюк, зміюк, граків, їжаків і віддати належне вищому, суцшому...

Вибачайте за турботи. Але, як ото кажуть, душа не спить.

Низенько кланяюся і передаю своє вітання Вашій славній родині.

Ол. Ковінька

28 лютого 1962 р.

* * *

¹ “Справді, чого ж не видати вибраних творів талановитих і прекрасних письменників Петра Ванченка і Юрка Жилка”. – Ідеться про жертв сталінських репресій полтавських поетів П. З. Ванченка (1989–1937), автора збірок оповідань і повістей “Жива реклама”, “Мужність” (1928), “Обов’язок”, “Три пальці” (1929), “Клопіт цирульника Емілія Термана”, “Повість без назви” (1930), “Онопрій Кудь” (1933), та Юрія Жилка (1898–1942, за ін. дан. 1938), автора збірки віршів “Полустанок” (1930), одного з організаторів філії Спілки селянських письменників “Плуг” у Полтаві.

² “Остання його [Пилипа Бабанського. – М. С.] повість про учнів ремісничої школи просто радує своїм свіжим художнім вітерцем”. – Мовиться про повість “Із днем народження” (1961), дійовими особами якої є учні ремісничого училища, котрі самотужки звели першу будівлю для місцевого господарства.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

“Літературна Україна” сповістила – Ви голова комісії по відзначенню 125-річчя Панаса Мирного.

Йй-бо, вельми радий. Та хіба тільки я?

Коротенько: у Полтаві (вул. Леніна, 2) живе єдиний син Панаса Мирного – Михайло Панасович Рудченко, якому пішов вісімдесят перший, старенький, кволенький...

Років три чи чотири тому назад я звернувся з просьбою до Волі Василівни Цвівиної¹ – як виправити. Рідному сину класика установили невеличку пенсію. Спасибі Волі Василівні – чудесна культурна жінка – підсобила. Дали персональну пенсію².

Восени минулого року – Олександра Чучі не було тоді в Полтаві, ми, поет Федір Гарін і я, одвідали у лікарні сина Панаса Мирного, принесли квіти, подарунки й тепло привітали з 80-річчям!

До слова – полтавська молодь мило-симпатична – у цей день ювіляра сердечно вітали й подарунками та квітами шанували.

Обласні газети чомусь утрималися, хоч би шепотом цю подію іздавали.

Олесю Терентійовичу! Може б, Ви подзвонили Волі Василівні чи Олександру Григоровичу [Чучі], хай вони на місці потурбуються – як нині живе син Панаса Мирного. Може, що й допомогти?

Щиро і приязно до Вас

Ол. Ковінька.

Р. С. Олесю Терентійовичу! Я ж мав щастя декілька разів бачити великого Панаса Мирного. Син Михайло – копія.

Ол. К.

9.III.1974 р.

* * *

¹ Воля Василівна Цівина. – Заступник голови Полтавського облвиконкому.

² “Дали персональну пенсію” [синові Панаса Мирного Михайлові Рудченкові]. – У 1970 році О. Гончар звертався з листом до заступника голови Ради Міністрів УРСР Григорія Івановича Шевчука, у якому від імені правління Спілки письменників України просив “встановити синові корифея української літератури М. П. Рудченку персональну пенсію республіканського значення”.

Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!

З великою приємністю припадав радісним зором до Вашого вдумливого і пізнавального про нашого великого земляка Миколу Гоголя “Л. У” [“Літературній Україні”], журналі “Радуга”, а найповніше й чарівніше повіяло із сторінок “Радянське літературознавство”¹.

Спасибі Вам велике за майстерно-правдиве освітлення епосу землі й роду, яка і нас народила.

Олесю Терентійовичу! У селі Яновщина, нині Гоголеве, Шишацького району мають реставрувати хатину, де жив і мерезжив нев’янучу сатиру Микола Гоголь².

Ініціатором оцієї славної акції стала республіканська туристська база. База асигнувала на це симпатичне діло десять тисяч. Але коли почали підбивати фінансові потреби, вроді, цієї суми не хвата.

Ви питаєте – чому туристська база першою озвалася?

До Гоголева хотять вистелити туристську стежу з усіх міст і країв Радянського Союзу.

Ще про одне: ми – Олександр Чуча і я – щоб ознайомитися – що, коли і як – одвідали колишній маєток дворянина-мецената Трощинського Степана Трохимовича (село Яреськи Шишацького району).

Дешицю, але не дуже виразну, нам показали, те місце, де Трощинські збудували театр для одвідувачів³ – поневолених кріпаків.

П’єси, власне-інтермедії, комедії для театру писав Василь Гоголь.

Навідувався у цей театр і Микола Гоголь. Театр узивали Гоголівський.

Батьківська народно-комедійна наука, мабуть, в певній мірі сприяла народженню безсмертної п’єси “Ревізор”.

Будинок, де жили Трощинські, повністю уцілів. Нині це школа-десятирічка. В садку, недалеко від школи, стоїть стрункий та високий дуб, який власноручно посадив Микола Гоголь.

У дні, коли ось-ось з рідного краю вигнали люто-фашистську зграю, а не було ще чимсь топити, хотіли зрубати дуб на дрова.

Дак педагоги і учні взялися за руки, обступили дуба і гукали батькам: “Не дамо ганьбити нашу славу, нашу гордість! Не допустимо до гоголівського дуба!” І не допустили.

(Із розповіді старенького-старенького педагога, заслуженої вчительки УРСР Євгенії Іванівни Корніяш, кавалера ордена Леніна, Трудового Червоного Прапора, “Знак пошани”).

Нині дуб з любов’ю і ніжністю дбайливо оберігається, огорожений довкола, пахтливо квітують різнобарвні квіти, а на дубі височенько майорить меморіальний знак: “Дуб посадив великий Гоголь”.

Хочеться ізгадати і Вам передати про першого літературного вчителя Миколи Гоголя, про письменника-сатирика Наріжного Василя Трохимовича.

Наріжний Василь народився в селі Устивиці Великобагачанського району в 1780 році. (В 1980 – виповниться двісті років від дня народження.)

Микола Васильович Гоголь сатирою Наріжного – з народного переказу – вельми втішався, особливо сатиричним романом “Російський Жілблз”.

За цим, як і завжди, з глибокою повагою до Вас

Ол. Ковінька

23.VIII.1976 р.

* * *

¹“З великою приємністю припадав радісним зором до Вашого вдумливого і пізнавального про нашого великого земляка Миколу Гоголя у «Л. У», журналі «Радуга», а найповніше й чарівніше повіяло із сторінок «Радянське літературознавство». – Ідеться про публікацію “Гоголь і Україна” (Радянське літературознавство. – 1976. – № 7. – С. 28–35; Радуга. – 1976. – № 7. – С. 126–132). На початку квітня 1976 року у Венеції відбувся міжнародний симпозіум на тему “Гоголь і європейська культура”. З доповіддю “Гоголь і Україна” виступив О. Гончар, який входив до складу делегації Спілки письменників СРСР.

² “У селі Яновщина, нині Гоголеве, Шишацького району мають реставрувати хатину, де жив і мережив нев’янучу сатиру Микола Гоголь”. – 1 квітня 1984 року в селі Гоголеве Шишацького району Полтавської області відкрито Заповідник-музей Миколи Гоголя.

³ “...Трощинські збудували театр для одвідувачів...”. – Ідеться про домашній театр П. Д. Трощинського у його маєтку (с. Кибинці, що на Полтавщині). Діяв близько 1812–1814, 1822–1825 рр. Одним із керівників театру був батько М. Гоголя – В. Гоголь.

Вельмишановно-дорогий Олесю Терентійовичу!

Привіт Вам, привіт! Вітаю й теплу просьбу посилаю. Сюжет-постановою ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 17 червня 1979 року, № 353, схвалено: у селі Гоголево Полтавської області спорудити заповідний музей М. В. Гоголя.

Село Гоголево – це колишня назва села Василівки, де в хатині, на краю села, Микола Васильович провів дитинство, складав й склав овіяну чудесно-народним сміхом повість “Сорочинська ярмарка” (флігель цієї хати зберігся).

Усотавши, як ото кажуть, душею й тілом величаво-грандіозну постанову партії і уряду, спочатку взялися обома руками – спорудимо заповідний музей геніальному сатирику Гоголю, на взірць Пушкіно-Михайловське.

Згодом чи перегодом все затихло.

Єдині – це обласне управління культури, музей імені Гоголя у селі Великі Сорочинці (він у новий музей входить на правах відділу) і два ентузіасти: директор нового музею і начальник адміністративно-господарської частини енергійно і невтомно копошаться...

Зібрано чимало експонатів, зв’язаних з іменем Гоголя. З них двадцять охотливо запропонувала племінниця сестри письменника Анни Василівни – С. Н. Данилевська.

На сесії обласної Ради народних депутатів я порушив – чому сіє величаво дороге діло – вшанування великого українця, геніального російського сатирика Миколи Гоголя – затихло?

Голова планової комісії облвиконкому Безверхній Вілен Миколайович мені відповів – ні, не затихло. На спорудження музею ми виділили гроші.

Та й усе.

Шанувальники Вашого іскрометного таланту, тримаючи у серці Вашу чудову й пречудову монографію про велета сміховинно-сатиричної поезії Миколу Гоголя, опубліковану після Вашого повернення з Італії, просили мене звернутися до Вас з проською – допоможіть!¹

*Хай засіє пам'ятно-меморіальна споруда імені велета
безсмертного сміху.*

Щиро і сердечно до Вас –

Ол. Ковінька

Р. С. Пишу і посилаю з лікарні.

(Підпис)

19.V.1980

* * *

¹ “Шанувальники Вашого іскрометного таланту, тримаючи у серці Вашу чудову й пречудову монографію про велета сміховинно-сатиричної поезії Миколу Гоголя, опубліковану після Вашого повернення з Італії, просили мене звернутися до Вас з проською – допоможіть!”. – О. Гончар увійшов до складу делегації Спілки письменників СРСР, яка брала участь у роботі Міжнародного симпозиуму “Гоголь і європейська культура” (Венеція, 7–14 квітня 1976 року), організованого за участю італійського наукового центру “Фонд Чіні” і Спілки письменників СРСР; 8 квітня виступив з доповіддю “Гоголь і Україна”, що лягла в основу статті з такою самою назвою. Ця стаття спочатку була опублікована в журналах “Радянське літературознавство” (1976. – № 7. – С. 28–35), “Радуга” (1976. – № 7. – С. 116–123), а згодом в інших виданнях.

З-поміж тих, хто високо оцінив роман Олеса Гончара “Собор”, був і Олександр Ковінька. Коротенький лист, відправлений із Полтави після прочитання твору, який тільки-но прийшов до читача, вражає щирістю, задушевністю:

Дорогий Олесю Терентійовичу.

*Прочитав Ваш роман “Собор”. Читав, хвилювався і невимовно
радів. Ви створили чудовий літопис про славних людей, славної
землі української.*

Велике Вам спасибі!

Із щирою до Вас повагою

Ол. Ковінька

25 січня 1968 року

Безпосередніми, наповненими особистою інформацією є листи від полтавського поета Федора Гаріна, з яким Олесь Гончар приятелював упродовж багатьох років:

Вітаю, Олесе Терентійовичу!

*До ювілею – оцей пакет. “Проліски”... давно збирався послати.
Та якось незручно було відволікати увагу.*

А “Олесю Гончару” Федора Сухова довелось читати у “Лит[ературной] России”? Цей поет дуже шанує українську мову. Я з ним подружив у Піцунді і Ялті, переписуюсь зрідка. Він писав мені, що Олесь Гончар – не з апломбом, а простий і людяний, що зустрічі з тобою у Прибалтиці для нього – подія.

Переді мною – збірка “Літературна молодь”, Київ, 1938 р., яку я після війни купив на товкучці, де дві твоїх новели “Майстер щита” і “Чорт в артілі”.

Земля полтавська, як ти хороше писав, народжує поетів. Чи звернув увагу на “Лит[ературну] Україну” від 10 березня цього року, де про реабілітованого поета Юрія Жилка?¹ Надсилаю і вирізку із “Зорі Полтавщини” про нього². Блискучий лірик! А Мова! І таку людину – замучили. Відгукнулася його дружина (жива!), якій... 91 рік. Живе з дочкою 64-річною Надією Юрійовною під Києвом: с. Поділля Баршівського р-ну Київської області. Обидві – колишні вчительки, а зараз – пенсіонерки. О, якби гордість літератури і народу Олесь Гончар хоч два півслова – написав. Це додало б їм здоров’я, продовжило б їх життя...

Найкраще до ювілею Олесь Гончара написав у “Літ. Україні” та в “Советской культуре” Борис Олійник – з глибини серця³.

З весною –

73-річний юнак Федір Гарін

5.IV.1988

Полтава

* * *

¹ “Чи звернув увагу на «Літ. Україну» від 10 березня цього року, де про реабілітованого поета Юрія Жилка?”. – У цьому числі газети опубліковано статтю “Віра в комуніську землю” Федора Гаріна в рубриці “Сторінки призабутої спадщини”. Подане також фото поета Юрія Жилка і цикл його віршів, надрукованих у 1923–1927 рр.

² “Надсилаю і вирізку із «Зорі Полтавщини» про нього” [Юрія Жилка]. – У родинному архіві не вдалося віднайти надіслану вирізку (Гарін Федір. Поезія нового життя: до 90-річчя від дня народження Ю.З. Жилка. – 1988. – 5 березня).

³ “Найкраще до ювілею Олесь Гончара написав у «Літ. Україні» та в «Советской культуре» Борис Олійник – з глибини серця”. – Ідеться про публікацію: Олійник Б. [Олесеви Гончару] // Літературна Україна. – 1988. – 31 березня; Чистые криницы // Советская культура. – 1988. – 2 апреля.

Полтава 30.XII.89 р.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

З Новим 1990 роком!

Оце побачив фото у “Л. У.” [“Літературній Україні”]¹ –

і склалось:

Хто час великих змін спиня, –
Той сам від того гине.
Олесь Гончар сів на коня,
Мчить творчістю без спину.

Немов ковбой, що у степах
Ласо кида на роги,
Щоб забуваючи про страх,
В нові рушать дороги.

А скільки тих було доріг!
А скільки їх ще буде,
Та збереже, як і зберіг –
Правдиве серце людям.

Ще в жовтні було мені – 75. Дала “Літ. Україна” (ну, це по обов’язку), “Рад[янська] Україна” (по поводу душі), інші².

Твоє особливо для мене рідне. Його зачитали на ювілейному вечорі.

Надсилаю “Комсом[олець] Полтавщини”³. “Лаура днів моїх”, то коротке з того, що написано мною за 30 літ. Цю річ пишу і писатиму до останнього подиху. Хай галасують про інших. Але “Лаура” – не помре. Вже склалось до 3 тис. рядків.

Твій

Федір Гарін

* * *

¹ “Оце побачив фото у «Л. У.»...”. – Ідеться про публікацію “Запрягайте, хлопці, коней!” (Літературна Україна. – 1989. – 28 грудня. – С. 8), у якій уміщено гумористичне вітання з Новим 1990 роком – роком коня, а також фото, на яких зображено відомих українських письменників (Олесь Гончар, Дмитро Павличко, Роман Лубківський, Олександр Сизоненко, Юрій Мушкетик, Василь Юхимович) на конях і біля коней.

² “Дала «Літ. Україна» (ну, це по обов’язку), «Рад. Україна» (по поводу душі), інші (публікації)”. – Мовиться про такі публікації: Дяченко А. Федору Гаріну – 75 // Літературна Україна. – 1989. – 26 жовтня. – С. 6; Бокий І. Любить

душа не перестане // Радянська Україна. – 1989. – 7 жовтня. – С. 4; Дяченко А. Нестаріюча поетична ліра: [Поету Федорові Гаріну – 75] // Комсомолец Полтавщини. – 1989. – 7 жовтня. – С. 6.

³ “Надсилаю «Комсом. Полтавщини»”. – У родинному архіві О. Гончара цей примірник газети не вдалося віднайти.

Борис Левін невтомно працював над дослідженням життєвого і творчого шляху Івана Котляревського, над уславленням імені Миколи Гоголя. Про ці грані діяльності Бориса Наумовича йдеться в таких листах:

Дорогий Олесь Терентійович!

Хоч Ви переобтяжені і, може, тому Вас цікавить мало робота полтавців, зокрема, таких, як автор цього листа, і все ж не можу не надіслати Вам свої книжки про Івана Петровича Котляревського¹. І не тому лише, що Ви земляк автора “Енеїди”, але й тому, що, не знаючи Вас так близько, як інші полтавці, завжди шанував Ваш труд, Вашу невтомну щедрю працю на ниві красного письменства. Книга писалась російською, це потім перекладалась (до того ж, самим автором), цю подвійну роботу виконав в зв’язку з обставинами, які від мене не залежали. В Росії поки що не поспішають з виданням. Так здається, що декому з “Сов. писателя”, зокрема, ближче німці, англійці, американці (письменники, звичайно), ніж людина, що є епохою цілого братнього народу, великим гуманістом, за що шана йому від народів світу навіки. А він чекає на це слово ось уже близько 175 років. Але що зробиш? Мої доводи сприймаються як особисте зацікавлення.

З цим листом надсилаю Вам ще одну невеличку літературну працю – відгук на книгу Малиновської М. Ю. Даруйте, що вийшов він таким невеликим – в редакції, як звичайно, скоротили і “підправили”, але я тут, мабуть, винен сам, слід було забрати і надіслати в інше видання, хотілося, однак, щоб відгук цей з’явився в полтавській газеті².

Поздоровляю Вас з наступаючим святом – Великим Жовтнем! Він уже на порозі. Щастя Вам і родині Вашій, радості і головне – здоров’я, нев’янучого натхнення!

*Щиро Ваш
23.10.1972
м. Полтава*

Борис Левін

* * *

¹ “... і все ж не можу не надіслати Вам свої книжки про Івана Петровича Котляревського”. – Мовиться про першу книгу Б. Левіна “Веселий мудрець” (1972). Друга книга прийшла до читача 1978, третя – 1987 року.

² “... відгук цей з’явився в полтавській газеті”. – Ідеться про публікацію “Приємне знайомство” в обласній газеті “Зоря Полтавщини” (1972. – 19 жовт. – С. 4. – Рец. на кн. : Малиновська М. Олесь Гончар. – К. : Дніпро, 1971). “Книга, – наголошує Б. Левін, – не новела, не повість, а літературний портрет, праця суто дослідницька. ... Авторка... досконало знає творчість і розповідає про неї в притаманній їй манері – лаконічно і строго, ніде не похибивши проти головного – правди”.

Вельмишановний Олесь Терентійович!

Звертаюсь до Вас з листом, можливо, на Ваш погляд незвичайним.

У Полтаві задумано і вже почалась попередня робота по укладенню збірки – “Вінка Гоголю” з нагоди його 175-річчя.

Полтавський “Вінок” має стати не лише суто полтавським – до участі в ньому запрошуються письменники та науковці братніх країв та республік, а також Москви і Ленінграда. І все ж він буде полтавським, бо в Полтаві робитиметься, Полтава ж відкриває обійми усім, хто поділяє з нею любов і шану до пам’яті великого полтавця.

Кожен справжній твір займе в “Вінку” своє належне йому місце. Ви – автор нарису “Шляхами Гоголя”, і, ми певні, він прикрасив би ювілейне видання, та без дозволу взяти його не можемо. Тому-то, користуючись наданими мені повноваженнями, звертаюсь до Вас і прошу дозволити передрук нарису “Шляхами Гоголя” для полтавського “Вінка”¹.

З повагою

Борис Левін

05.04.1982 р.

Полтава

* * *

¹ “Тому-то, користуючись наданими мені повноваженнями, звертаюсь до Вас і прошу дозволити передрук нарису «Шляхами Гоголя» для полтавського «Вінка». – Олесь Гончар у листі-відповіді, датованому 11 квітня 1982 року, пише, що пропозиція дати в полтавський “Вінок” нарис “Гоголівськими шляхами” – “заперечення не викликає. І самий задум видати такий збірник

заслуговує цілковитой підтримки”. У 1984 році колективний збірник “Вінок Гоголю”, присвячений 175-річчю від дня народження М. В. Гоголя, побачив світ. До нього ввійшли нариси “Гоголівськими шляхами” О. Гончара, “Гоголь у Римі” І. Золотуського, “На хуторі поблизу Диканьки” В. Лиса, вірші Б. Олійника, І. Драча, Я. Шутька, С. Баруздіна, статті літературознавців М. Храпченка, Н. Крутікової, А. Тюніна, Н. Марченко, спогади С. Данилевської, стаття “Гоголь і Україна” О. Гончара, в основу якої покладено доповідь письменника на Міжнародному симпозиумі у Венеції (1976), й інші розповіді та есе про минуле й теперішнє полтавського краю, який дав світові геніального художника слова (Х. : Прапор, 1984. – 152 с.). Працівники Заповідника-музею надіслали цей збірник О. Гончару з таким написом: “Олесю Терентійовичу в пам’ять про відвідини Заповідника-музею М. В. Гоголя. с. Гоголево. 7.07.1984 рік”.

Олександр Чуча, який упродовж 1966–1989 рр. був керівником Полтавської організації Спілки письменників України, також не раз листовно звертався до Олеса Гончара в різних письменницьких – і не лише – справах:

Любий Олесю Терентійовичу!

Велике до Вас прохання – підтримайте своїх земляків у зростанні їх поріділих та постарілих письменницьких рядів. Там на прийомі в нас є кілька справ, але я просив би найперше розглянути такі:

Володимира Мирного, хорошого молодого поета, автора книжки “Криниця”, яка є справді чистою криницею людської душі і одержала багато схвальних рецензій і хороший суспільний резонанс,

Григорія Терещенка¹, прозаїка, автора п’яти книжок прози, зокрема, хороших повістей про робітничу молодь і її перші кроки в життя. Підполковник, командир частини, голова Кременчуцького літоб’єднання, великий ентузіаст літератури. Правда, у Павла Архиповича Загребельного є до Терещенка антипатія за той горезвісний фейлетон В. Брюггена, в якому молодого письменника хотіли звинуватити в плагіаті. Але, як показав час, Терещенко став наївною жертвою хитрої кололітературної інтриги. Він сам у минулому артилерист, у повість про артилеристів-ракетників, в Харкові, на людях, вичитуючи у видавництві верстку своєї книжки, вніс кілька специфічних уточнень у свою книжку з чужої, що й дало матеріал для бойкого фейлетоніста. Справа ця в свій час розглядалася і по військовій, і по партійній лінії і всі визнали – дитяча наївність і не більше. Нащо ж такий жорстокий остракізм у ставленні до письменника?

Терещенка, з-поміж інших, рекомендує до Спілки і Володимир Канівець. Він його добре знає, а ми всі шануємо і знаємо Канівця і його авторитет.

Оце такі наші справи і прохання. Нас заувілеїло зовсім. Котляревський, Мирний, Ковінька, а це в травні – Григорій Тютюнник. Буде в його селі вечір², може, школу його ім'ям назвемо, вулицю в Зінькові і Полтаві. Не хочемо галичанам Грицька віддавати.

Ухатину Котляревського продовжується людське паломництво³ – велике діло було зроблено. Юренко уже щось хниче в Миргороді – мало запалу в чоловіка. Видавництво “Радянський письменник” так і досі крутить з виданням книжки Ю. Андрущенка.

Ну, оце і все.

Всього Вам найкращого!

Ваш –

Ол. Чуча

29/III – 70.

Полтава

* * *

¹“Там на прийомі в нас є кілька справ, але я просив би найперше розглянути такі: Володимира Мирного... Григорія Терещенка...”. – Володимира Мирного, автора поетичних збірок “Криниця” (1970), “Матіоли” (1970), “Вечірнє поле” (1973), прийняли до Спілки письменників 1973 року, а Григорія Терещенка, автора повістей та оповідань “Утраченні слова” (1959), “Однокласниця” (1963), “Взрив” (1964), “Великий вибух” (1968), – 1971 року.

²“Буде в його [Григора Тютюнника. – М. С.] селі вечір...”. – Ідеться про село Шилівку Зіньківського району Полтавської області, де народився письменник.

³“У хатину Котляревського продовжується людське паломництво...”. – Мовиться про садибу-філіал Полтавського літературно-меморіального музею І. П. Котляревського, яку відновлено 1969 року до 200-ліття від дня народження письменника. До етнографічно-меморіального комплексу ввійшли повітка, комора, колодязь-журавель, будинок із п'ятьма кімнатами (кабінет, вітальня, світлиця, опочивальня, кухня). У стелю кабінету та вітальні вмонтовано автентичні сволоки з дідівської хати І. Котляревського, на одному з них зберігається різьблений кирилицею старослов'янський текст: “Создася домъ сей во имя Отца и Сына и Святого Духа Аминь Року 1705 месяца августа 1”, а в снігах – старе дерево, що вціліло впродовж двох із половиною століть.

⁴“Юренко уже щось хниче в Миргороді...”. – О. Юренко працював тоді директором Миргородського літературно-меморіального музею Давида Гурамішвілі. Він один із організаторів цього духовного закладу.

Добрий день, дорогий Олесь Терентійовичу!

Сердечно вітаю Вас, Валентину Данилівну і всю Вашу родину з наступаючим Новим роком, бажаю всім вам щастя, здоров'я, душевної снаги, і хай нові романи і повісті Олеся Гончара радують людей...

Олесю Терентійовичу! Хочу порадитись з Вами. Мені думається, і цю думку підтримують інші товариші, зокрема М. М. Алексєєв (редактор журналу "Москва"), що було б у вищій мірі справедливо прийняти Федора Трохимовича Моргуна до Спілки письменників. На мій погляд, його книжки, особливо остання – "Хліб і люди", – зразок сучасної проблемної художньої публіцистики. Ф. Т. Моргун як ніби Овечкін сьогодні – село, партійні і господарські проблеми, гострота постановки питань... І характери людські вимальовуються в його творах, а образ оповідача, самого автора – це цікавий і живий образ сильного, діяльного і мужнього комуніста-сучасника.

Я мав розмову з Ф. Т. на тему про вступ до Спілки¹. Як людина скромна, він замахав руками і розсміявся. А ще сказав, що коли приймуть – буде вважати за честь для себе і послався на Вас, на Ваш авторитет і підтримку. Як це все зробити, Олесю Терентійовичу? Заяви та анкети заповняти він, звичайно, не буде поки що. Може, президія СПУ прийняла б його, а потім уже постфактум провести документальне оформлення? Талановита, чутлива і дуже добра людина, Федір Трохимович і нас тут не кривдить, все талановите підтримує, то якби й його підтримати?

*Чекаю Вашого слова.
З великою повагою –*

Олександр Чуча

*25/ХІІ.1973
Полтава*

** * **

¹ "Я мав розмову з Ф. Т. на тему про вступ до Спілки". – Мовиться про Федора Трохимовича Моргуна, автора книжок "Совхоз в боротьбе за хліб" (1957), "Будни целинного совхоза" (1959), "Думи о целине" (1968), "Хліб і люди" (1973). Федір Трохимович вступив до Спілки письменників у 1974 році.

*Шановний Олесь Терентійовичу!
Гарно і вчасно Ви виступили з оповіданням "Чорний Яр".
Так тримати!*

Доброго Вам і Вашій родині Новоріччя!

З повагою

м. Полтава,

25/ XII-1985 р.

Ол. Чуча

Нелегка життєва доля випала Феодосієві Роговому. Він учителював у сільській школі, був відірваний від обласного й столичного мистецького життя. Цьому письменникові складно було видавати свої твори. Листи автора роману-епопеї “Свято останнього млива” до Олеса Гончара – це щира, позбавлена меркантильності духовна сповідь майстра перед майстром:

Вельмишановний Олесю Терентійовичу!

Разом з редакційним листом свого Вам пишу. Можливо, це не до діла (неетично навіть), та все ж наважуюсь слати свою оповідку “Стахановець”¹. Прочитайте, будь ласка, свою думку про неї навпісля виповівши. Для мене це буде он яким святом і своєрідним орієнтиром.

Щиро прихильний до Вас

Ф. Роговий

Р. S. Коротко про себе. За фахом я вчитель. Оце лише другий рік в газеті. Пишу несміливо і тяжко. Децо, мабуть, вдається, бо друкували в наших українських журналах та газетах. А все ж несміливо і тяжко...

Не вважайте за нахабність. Можете – поверніть рукопис.

Ваш (Підпис)

Моя адреса: м. Полтава,

вул. Ватутіна, 3

редакція газети “Комсомолец Полтавщини”

Роговому Феодосію Кириловичу

2.III.1968 р., Полтава

* * *

¹ “Можливо, це не до діла (не етично навіть), та все ж наважуюсь слати свою оповідку «Стахановець»”. – Разом із листом надіслано рукописний текст оповідки “Стахановець” (6,5 сторінок), який зберігається в родинному архіві О. Гончара.

Як то гарно звертатися до Людини, як до Мудрості, як до Простоти!

Прийміть, будь ласка, дорогий Олесю Терентійовичу мої новорічні вітання і побажання добра, здоров'я та ласки – пошли Вам, Доле, в Новому, 1985 році.

Якби-то збулося давнє моє, тривожливе бажання стрітися в цьому році з Вами, поговорити про земне-щоденне. Потвердити себе чи заперечити в думках своїх та помислах – пошли, Доле.

Ваш Роговий з Устимівки

19 $\frac{15}{XII}$ 84, субота

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Звертаюся до Вас (“О, милосердя людське, прийди на поміч!”), звертаюся до Вас як до свого (і нашого) духовного Батька (даруйте за підозрілі слова мої безкорисливо щирі), бо інакшої ради не видиться.

Я пам'ятаю (і дякую), що писали мені і (як читач) ждали (ждете) моїх книжок – якраз про другий (після “Свята останнього млива”) роман. Я й хотів було після повернення – оце зовсім недавнього повернення з Києва – наговорити Вам купу свого невдоволення станом видавничих походеньок своїх (ось-ось два лежить роки ні читано, ні рецензовано) – хотів було... та, слава Богу, осінила голову думка: писання твоє буде безпредметне, як і сама просьба.

Краще пошли тому чоловікові “Поруки для батька” і довірся його мудрості¹.

В один і той же день, разом з оцим листом, я й посилаю Вам свій роман (пробачте уважливо, що роблю це без попереднього прося). Прочитайте, будь ласка, за коли встигнете. Якщо прочитаєте до з'їзду письменників України – передасте, будь ласка, чи якимось поіншому повернете: я буду як делегат від Полтавщини.

І ще одне: у варіанті для “Радянського письменника” слово “севеушник” (через нього, либонь, “Вітчизна” за доброї рецензії Мих. Слабошпицького... відмовилась його опублікувати – так те слово повсюдно замінено “супостатом”, інакше мовби зовсім “не буде діла” (гадають, хто читав його: Дімаров і Харчук).

Бажаю Вам добра од життя і ласки –

Ваш Роговий

19 $\frac{27}{III}$ 86, четвер

315967, село Устимівка Глобинського району Полтавської області

Роговому Феодосію Кирил.

P. S. Пробачайте за поганий машинопис.

Підпис

* * *

¹ “Краще пошли тому чоловікові «Поруки для батька» і довірся Його Мудрості”. – Над цим романом Ф. Роговий працював упродовж 1982–1984 рр. У 1988 році твір вийшов окремою книгою, яку відзначено Всеукраїнською премією ім. Андрія Головка.

Дорогий Олесь Терентійович!

Сердечно вітаю Вас з Новим, 1987, роком!

Бажаю здоров'я і найкращих успіхів у творчості. Мені чітко пам'ятається наша зустріч на з'їзді і кожне слово нашої тоді розмови¹. Пошли, боже, повторитися нашим зустрічам і розмовам.

Щодня, щомиті передумую, як би найкраще скласти свою книжку, яку пишу, яку хочу написати.

З Новим роком, з новим Словом будьте здорові!

Роговий

26.XII.1986

* * *

¹ “Мені чітко пам'ятається наша зустріч на з'їзді і кожне слово нашої тоді розмови”. – Ідеться про зустріч О. Гончара з Ф. Роговим на IX з'їзді письменників України, що відбувся на початку червня 1986 року.

*Вельмишановний Олесю Терентійовичу,
совісте нашої духовності!*

Я радий і сьогодні, через кілька років, що на Україні знайшлися добрі люди і з їхньою поміччю вдалося опублікувати мій перший роман¹. Дякую і дякуватиму також Вам за Ваші високі оцінки мого “Свята останнього млива”, про яке Ви говорили не тільки студентам Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка – відчуйте, будь ласка, в цих словах мою щирісіньку щирість, не подумайте про лестощі й запобігання, і не треба мені кращого.

Днями я одержав з Москви кілька перекладів² (прийміть, будь ласка, один з них) і разом з ними листа моєї перекладачки. Ось рядки з нього: “Последуйте моему совету, обратитесь к Гончару с

просьбой поддержать Вас в вопросе напечатания романа в «Роман-газете». Заместитель главного редактора этого издания Семён Михайлович Борзунов так мне и сказал: «Гончар – член редколлегии, он представляет Украину, и от его слова многое зависит».

*Не знаю, що говорити далі: гублюся в плутанині почуттів.
Бажаю здоров'я, благополуччя –*

Ф. Роговий

15.V.1987, п'ятниця, Устимівка

* * *

¹ “Я радий і сьогодні, через кілька років, що на Україні знайшлися добрі люди. Із їхньою поміччю вдалося опублікувати мій перший роман”. – Ідеться про роман “Свято останнього млива” (1982). О. Гончар високо оцінив цей твір, що засвідчують такі щоденникові нотатки: “Читаю й радію: яка мова! Які характери!.. Не знаю, чи це роман, але що це неперсічне явище в нашій сучасній прозі – безсумнівно. Читаю і ще раз переконуюсь: талант – це таки рідкість” (18 грудня 1982), “Дочитую «Свято ост[аннього] млива» Феодосія Рогового. Книга прощання і нічим не поступається перед «Матьорою» [роман Валентина Распутіна «Прощание с Матёрой». – М. С.]” [щоденникові записи від 18 грудня 1982 року, 6 березня 1983 року]. У листі до Ф. Рогового, датованому 18 грудня 1982 року, О. Гончар, пише, що “«Мливо» чудове, радує в ньому багато що: і глибоко відтворені картини народного життя, і колоритні характери, і ця багатюща наша полтавська мова”.

² “Днями я одержав з Москви кілька перекладів...”. – Мовиться про переклад роману “Свято останнього млива” (“Праздник последнего помола”), який вийшов друком у московському видавництві “Советский писатель” 1987 року. Перекладач – Ніна Василівна Рогова.

Дорогий Олеся Терентійовичу!

Сьогодні, тобто другого листопада цього року, ми з дружиною ходили на збирки (даруйте за останній заземлений початок: збирки – це коли поля, приміром, кукурудзяне вже скошене, зібране, і всі, хто бажає, вільно йдуть збирати (дозбирувати) погублені качани. І не тільки погублені. Буває, комбайн, роблячи зачіпки, столочує всі чотири рядки – ламай у відро, а потім у мішок, а потім... на велосипеді, на багажнику або просто на плечах – додому)...

Зійшов я з клунком на бугор – зупинило мене щось таке... щемливе, глибоке, мабуть, первородне, ще первісне. Глянув понад землю аж до самої межі мого зору і не зчувся, коли...заплакав. Заплакав легкими схлипами – по всьому полю ворухилися – то

схилияючись, то розпрямляючись селянські мої люди... їм дозволено, вони, не крадучись, дозбирають ними надбане... їм дозволено, їм повернено можливість...вони вже (я також) і цьому раді... “Як же занедбано їхню гідність!...” – подумав я гірко і оглянувся, чи ніхто не підслуховує моєї думки...

Йду поволеньки, піддаючи сам собі клунок, перекладаючи його з плеча на плече, аби не мліли руки, і закликаю сам себе молитися, встаючи й лягаючи, за ті праведні (суспільні) сили, котрі ні за яких (паралітичних) умов не витрачають себе і борються...борються до того аж моменту, поки не прозріють обмануті... заїлюзовані... здатні хоч на маленький порух... може, совісті, може, честі... може, звичайного інстинкту рухатися до самоврятування.

Духовних праведників було чимало і серед людей нашої (уповільненої) нації. Вони, зрештою (і тільки вони!), уповільнили і дураків, не давши їм розруйнувати (розвіяти) доценту Собори нашого духу, нашої історичної Пам'яті з Запорожжям на чолі...

Пошли їм, боже, вічності.

Нехай і ми, малі, проростем (бодай, хоч росточками!) своїх великих предків. Залишилось хоч єдиним словом у цьому круто задуманому абзаці продовження нашого.

Прийміть, будь ласка, вельмишановний Олесю Терентійовичу, мої щирі побажання здоров'я і добра в цей світлий час, що настає для Нас Світанком Розуму, Совісті й Честі.

З Великим Жовтневим святом будьте здорові.

Ваш Rogovий

Р. S. Пробачайте за виправлення: пишучи, там хвилювався!.. Так щиро хотілося передати Вам свої почування... Rogovий

19-⁴/_{XI} 87, у середу.

Дорогий Олесю Терентійовичу!

Посилаю Вам з рідної сторони добрі почиття й побажання благополуччя й здоров'я на довгі роки життя.

Оце зовсім недавно бував у Омельничому – в селі, що за два кілометри лівіше, якщо їхати до Полтави поїздом. Побував, бо там проживає моя рідна тітка Наталка на дівоче прізвище Копил. Вельми забажалося побачити, почути й відчути людину, якій уже дев'яносто третій рік. В неї, до речі, знайшлися сподобні старі книжки, яким я чомусь довіряюся щиріше, ніж пребагатьом сучасним...

Ходили-їздили по довколишніх селах і між Василівкою та цим же таки Омельничим, набачилось мені чомусь не зоране поле... Трішки-трішки перейнявся уявою. Як по ньому заворушилися, заспішили, як пере дощем, жнивні люди. Вони брали по два-три снопи попід плечі і несли їх до початих полукіпків... Ще трішки зумовних зусиль – і ті люди, либонь, щойно зійшли – зійшли-вийшли з “Далеких вогнищ”, щоб у робочому, вічноселянському поспіху та в поті порятувати за години святий хліб – таке привиділось. Вчувались голоси безпечної молодості – ген як далеко до них вертатися! Вчувались і никли, щоб колись знову зазвучати сурмами пречистої печалі...

Ви знаєте, Олесю Терентійовичу, я найдужче боюся оглядатися. Мені щоразу вважаються стерні... і стає страшно... коси... якоїсь демонічної коси, котра стинає все живе, що тримається за землю, на якій проросло і найперше возрадувалось... оте живе, що так стенається під косою (“Ой лугами йду – луги розвиваються, берегами йду – береги стенаються”¹).

*З Новим роком, будьте здорові, дорогий Олесю Терентійовичу!
Посилаю Вам ще і ще здоров’я для боротьби, для утвердження і розвитку нашого роду, нашої рідної землі.*

Ваш

(Підпис)

25.XII.1987, у п’ятницю, з Устимівки

* * *

¹ “Ой лугами йду – луги розвиваються, берегами йду – береги стенаються”.
– Народна пісня.

Будьте здорові, Добрий Чоловіче!

Дякую Вам всі три рази, дякую, дорогий Олесю Терентійовичу, за сприяння... за те, що пам’ятаєте про мене, затвірника сільського. “Скільки-то напастей і спокус зазнавали святі, не про себе кажучи, затворники від лукавих чортів, перевтілених у багатих вельмож з повними жменями золота”¹ (і від себе додаю – узурпованої власті).

Ваша прихильність кожен раз розчулює мене до сліз, як і цього разу. В ті найщасливіші моменти я готовий казати, розводити сентименти аж до рабеліпного (цур йому!) схиляння – отак мені, вже старому, хочеться, мов дитині, милосердної ласки... а правдивіше буде – до щему хочеться нелукавого людського спочування, якого зазналося так небагато...

Щодо романгазетівського крутійства – чиста Ваша правда²; і цього року “за мене” – добре знаю – багато, сотні читацьких побажань (ось уривочок із листа оренбурзького Равіля Єнакаєва, зі мною не знайомого:

“...в Москву отправлены по несколько открыток – из Оренбурга, Казани, Пензы, Москвы, Уфы. Пусть все будет хорошо!”

Подібні звістки є з областей України, з Молдавії, а як воно складеться – один бог відає. Та згадувані крутії.

Забарив я Вас, Олесю Терентійовичу, забарив... О, як-то прагнеться в усьому Совісті і Благородства!

Ваш Роговий

13.V.1989, у суботу з Устимівки

* * *

¹ Використана в листі цитата “Батечки, скільки-то напастей і спокус зазнавали святі затворники від лукавих чортів, перевтілених у багатих вельмож з повними жменями золота й самоцвітів” належить українському письменникові Петру Козланюкові.

² “Щодо романгазетівського крутійства – чиста Ваша правда...”. – Роман “Свято останнього млива” Ф. Рогового в перекладі російською мовою в журналі “Роман-газета” так і не з’явився.

Не міг Олесь Гончар виконати прохань й побажань усіх, хто звертався до нього листовно – й не тільки. Треба прожити не одне життя, аби звершити все те, чого від нього чекали люди. Земний шлях письменника повен світла й любові. Віриться, що й небесна дорога патріарха української літератури осяяна зорями, які розсипають навсібіч добро.

Розділ III

КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

1. “ЧЕРЕЗ УСІ ЛІТА СПІШУ ДО ТЕБЕ, РІДНА ШКОЛО, ЮНОСТЕ МОЯ...”

В океані життя є багато причалів, до яких людина повертається знову й знову, аби відпочити душею й набратися сили, згадка про які додає наснаги в боротьбі зі штормами труднощів та проблем, допомагає обійти небезпечні рифи. Одним із таких причалів є школа – острів знань і духовності, мудрості й доброти, що незрадливо світить нам, своїм маяком указуючи шлях на буремних життєвих просторах. І щаслива та людина, для котрої ці слова про школу – не просто красивий художній образ, а її земна правда.

Колись давно кожного з нас привели до школи батьки, доручивши наше виховання й навчання дбайливому й уважному вчителю, який заклав перший підмурок у великій споруді наших знань та вмінь, передоручивши потім процес навчання цілій когорті інших наставників. Тут, у школі, під їхнім наглядом і з їхньою допомогою ми проводимо велику частину свого життя – цілих одинадцять років, найсприятливіших для соціалізації, загартування характеру, оволодіння знаннями. Як пройде цей складний і важливий процес формування особистості, багато в чому залежить саме від школи, від знань, таланту та мудрості тих педагогів, які щодня скеровують дитину в потрібне русло, контролюють ріст її знань, роблять змістовним та яскравим кожен день.

Найважливіша роль школи в тому, що ми завдячуємо їй знаннями, відкриттям власних талантів і розумінням свого призначення в суспільстві, вибором професії. Адже тут кожен із нас уперше зрозумів, до чого має хист, серйозно задумався над тим, ким хоче стати, і не лише задумався, а й заручився надійною підтримкою сіваців розумного й

вічного, які день за днем, рік за роком сприяють розвиткові умінь, талантів кожного вихованця.

Але школа – не лише царина знань. Якби це було лише так, то не встояти б їй перед технічним прогресом, шаленою комп'ютеризацією, за безпосередньої участю якої суспільство намагається мінімалізувати роль людської праці в усіх сферах. Аби школа була зорієнтована лише на знання, її б давно витіснили дистанційні комп'ютерні форми навчання, зникла б потреба у проведенні колективних уроків, збиранні учнів в одному приміщенні, а згодом канула б у небуття й сама професія вчителя. Школа – ще й невичерпна криниця високих моральних якостей: доброти, взаємоповаги та взаємопідтримки, патріотизму. Тут ми отримуємо уроки гідності, людяності, дружби, любові до людей і рідного краю, до своєї Вітчизни, учимося відстоювати власну думку, поважаючи думку іншого, учимося бути сильними духом й толерантними водночас. Школа – це наші перші друзі й перше кохання, перша гордість за вдало виконане завдання й перші розчарування чи помилки, які, проте, здебільшого змінюються радістю від їхнього виправлення, а тому й пригадуються зі шкільних літ лише приємні, щасливі моменти. І немає людини, яка хоч на мить не захотіла б здійснити мандрівку в юність, посидіти за шкільною лавою, виповісти любимому вчителеві найсокровенніше й заручитися його духовною підтримкою.

Школа не лише виховує, готує до життя окремих людей, вона найпосутніше впливає на суспільний поступ у всіх його можливих вимірах. Адже тут формується патріотичний дух, саме тут багато хто вперше усвідомлює свою національну належність. Із приводу цього Анрі Барбюс влучно підкреслював: “Школа – це майстерня, де формується думка підростаючого покоління, треба міцно тримати її в руках, якщо не хочеш випустити з рук майбутнє”.

Мудрі правителі завжди розуміли націєтворчу роль освітніх закладів: розвивав школи Ярослав Мудрий, підтримував їх гетьман П. Сагайдачний, сприяючи організації братських шкіл... Загарбуючи українські землі, вороги намагалися знищити й нашу школу, звести математичні знання українців до вміння рахувати, а знання з географії – до усвідомлення тези, що наша столиця не Київ, насаджували польську, німецьку, угорську мову, позаяк розуміли, що цим вони повністю ліквідують суперника й зміцнять власну імперію. Так само й радянська влада запроваджувала російську мову з першого класу, а національне українське виховання підміняла вивченням біографій

вигаданих героїв-комуністів та новоствореної радянської історії. Кожна влада творила за допомогою школи свою державу. Щоб та постала й повносило діяла, справедливо зауважував Лев Толстой, “потрібні три речі: школи, школи і школи”.

Особливу місію покладено на сільську школу, що віддавна була світочем культури й знань для селян. Вона, як і саме село, відігравала провідну роль у збереженні мови, культури, звичаїв, традицій українського народу. На педагога, що часто був єдиною освіченою людиною на селі, взувалися односельці, до нього зверталися по допомогу, від нього одержували мудру пораду. Відповідальні, небайдужі до долі людей, патріотично налаштовані вчителі виводили сільську молодь на широкі освітні й духовні горизонти. І хоча сьогодні урбанізаційний процес поглинає все нові й нові села, змушуючи молодь виїжджати до великих міст, можемо пишатися багатьма сільськими школами, що завдяки їхнім мудрим янголам-охоронцям – самовідданим педагогам – не втрачають свого освітнього та виховного потенціалу і є не гіршими, а часто й на голову вищими за школи міські. Це все лише підкреслює той факт, що основне в школі – все-таки особистість учителя. Сьогодні, як і колись, сільські школи є чи не найпотужнішим культурно-освітнім центром, осередком цивілізації, який організовує дозвілля дітей, згуртовує їх на добрі справи. Тож можемо з певністю твердити: доки існуватиме повнокровно сільська школа, матиме майбутнє й наше село, без якого не можна уявити Україну.

Кожна школа, як і людина, має свою біографію. Для одних вона сягає кількох десятиліть, для інших – кількох століть. Важливо не загубити тієї золотої нитки, що єднає цілі покоління людей. Зразок такої сув’язі предтеч і сучасників, батьків і дітей демонструють автори книги “Великобудищанська школа: історія та сучасність” Ярослава Городницька і Світлана Калашник. Вони з великою любов’ю, незрадливою щирістю перегорнули сторінки історії школи колишнього козацького містечка, а сьогодні села Великі Будища, що розкинулося поблизу славної Диканьки. Над пропонуванним читачеві виданням багато літ працювали не просто вдумливі дослідники, а безпосередні учасники всього, що відбулося в останні тридцять літ у цьому освітньо-виховному закладі. Ярослава Михайлівна і Світлана Віталіївна зібрали великий фактичний матеріал, ґрунтовно проаналізували архівні джерела, кваліфіковано прокоментували свідчення багатьох людей,

життєві дороги яких перетнулися з древніми і вічно молодими Великими Будищами.

Усі наведені вище розмисли про освіту й виховання – це збігли й натеперішнє Великобудущанської школи. Минуле її наповнене глибоким інтелектуальним і духовним змістом. Хай буде довгим і творчим її майбутнє.

2. ЩАСЛИВА НЕВІЛЬНИЦЯ ДУХОВНОЇ ВОЛИ

Коли вже мистецтво бере митця в свої обійми, воно його не відпускає.

Олесь Воля

Постійність – гарна якість, що забезпечує успіх, удосконалює людину, вишліфовує досвід, виформовує компетентність, уможлиблює перехід від однієї якості до іншої – витонченішої, вишколенішої. На жаль, у цьому складному світі триматися на позиціях постійності нелегко, а подеколи й зовсім неможливо. Та й у змінах, якщо вони не стихійні, а закономірні, є свої переваги. Коли ж ідеться про людину, яка багато літ не змінює місця праці й трудиться в одній царині, – то це майже земний подвиг. Його втіленням і підтвердженням є життєпис доктора педагогічних наук, професора Валентини Титаренко.

Валентина Петрівна – з-поміж тих людей, чий увесь науково-творчий шлях нерозривно пов'язаний з одним вищим навчальним закладом. 1970 року вона закінчила природничий факультет Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка. У її трудовій книжці це перше і єдине місце праці. Саме тут Валентина Петрівна пройшла кар'єрними сходами – від лаборанта, асистента, старшого викладача, доцента до професора, завідувача кафедри, декана, проректора. За її плечима дві дисертації: кандидатська – із сільськогосподарських наук і докторська – з педагогічних. Народжена у славних Великих Сорочинцях на Миргородщині, Валентина Титаренко (у дівочтві – Сорока) після закінчення школи в рідному селі органічно зрослася з педагогічним вишем і з самою Полтавою, сформувалася тут як непересічна особистість.

Вона свято береже родинне вогнище, продовжуючи справу бабусі Одарки Йосипівни та мами Марії Василівни. Дитинство її припало на ті часи, коли говорити про українські традиції вже не було модно, коли народна творчість і народні ремесла сприймалися як щось учорашне,

архаїчне. Валентину ж це дуже непокоїло, тому робила, як могла, усе, аби надбання попередніх поколінь не зникли безслідно. У хвилини піднесення й у важку годину, у час радості й миті туги вона брала до рук голку й мережила хрестиком чисте поле, творячи маленьке диво. Удавалося пошити щось оригінальне для себе, сина, чоловіка, матусі. Спочатку це було лише хобі, так би мовити, “доважок” до основної праці – науки й викладання, але потім захоплення переросло в постійну потребу дня.

Набуток, яким нині заслужено пишається факультет технологій і дизайну Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, – неабияка заслуга його багатолітньої співробітниці та керівника. А ще Валентина Петрівна одягла у сценічне вбрання заледве не всі колективи художньої самодіяльності вишу. Її добре знають в Україні як прискіпливого науковця-дослідника таїни українського рушника й виховного потенціалу народної творчості. Це ім'я відоме вчителям трудового навчання не лишень полтавського краю, адже професор Титаренко – автор шкільних підручників, неодмінний учасник обласних і всеукраїнських фахових зібрань. Употужнюється, набуває авторитету її наукова школа. Часом дивуєшся, як може ця жінка вміло поєднувати високу науку зі звичайною щоденною, нерідко марудною, працею та мужньо долати випробування долі. Але їй це вдається, бо має вона необхідні для митця й науковця чесноти – добру душу, гнучкий розум, провидяще око і жертвний характер.

Валентина Петрівна постійно перебуває в тісному професійному контакті з майстрами народної творчості, ініціює різноманітні проекти й сама активно реалізує їх. Якщо вдатися до спортивних аналогій, то вона – той тренер, який уміло грає. Зустрічі студентів із учителями, проведення майстер-класів, участь університету у всеукраїнських акціях – усе це також відбувається під орудою професора Валентини Титаренко. Вона рівняє всіх до себе й тому ставить до всіх високі вимоги. Саме за цю працьовитість колеги й вихованці поважають Валентину Петрівну. Її безперечна заслуга і в тому, що до національного реєстру рекордів унесено найбільший вишитий вручну цільний рушник, що утрадиційнено на Полтавщині свято “Воскресни, писанко!”. Назавжди закарбувалася в пам'яті земляків аудієнція в Папи Римського Івана Павла II у Ватикані 1997 року, під час якої Валентина Петрівна вручила легендарному понтифікові створений її руками прапор Полтави.

Крім усього, Валентина Петрівна – ще і кваліфікований літописець доби. У її численних студіях зафіксований духовний поступ нашого

щедрого на таланти краю й нашої багатой культурной традиції. З ініціативи професора Титаренко в університеті відкрито музейну кімнату вишивки та музей народних ремесел. Їхні експонати досконалі за змістом і формою, ваблять усякого, хто хоч раз там побуває, зачаровують своєю красою. Валентина Петрівна плакає нові наукові та творчі плани, вона не сумує, що літа на зрілу осінь повертають, не дає їм змоги оселитися в душі й серці. Для цього просто немає часу, тому що професор Титаренко не мислить себе поза бурхливим виром життя. Вона достеменно знає, що в мистецтва сила вулканна, що краса не тільки рятує світ, а й доточує людям віку.

Отож нехай роки й надалі не матимуть влади над Вами, вельмишановна ювілярко. Нехай Господь обдаровує Вас новими заслугами, примножує людську повагу та додає сил на нові звершення. Нехай лягають рядки за рядками і з'являються Ваші нові книги про наше мистецьке минуле й сьогоднішнє. Нехай Ваша доля мережитися нитками щастя, добра та любові. Нехай сіється й родиться на Вашому духовному, науковому, педагогічному полі, у Вашій родині. Нехай справа, яку Ви, Валентино Петрівно, ревно перейняли від найрідніших людей, стане дороговказом і для Ваших онуків. Адже їм, вихованим в українському дусі та в пошані до українських традицій, належить розбудовувати нову Україну й жити в мирній, соборній, самостійній державі. Так має бути, врешті-решт. І таке неодмінно буде!

3. ВИ ПЛЕКАЄТ В ЛЮДИНІ ЛЮДСЬКЕ: СЛОВО ВЕЛИКОЇ ШАНИ НАУКОВЦЮ І ПРОСВІТЯНИНОВІ ГЕОРГІЮ ГЕОРГІЙОВИЧУ ФІЛІПЧУКОВІ

Світ створений для любові, а любов твориться працею. Без праці не минає жодна хвилина життя: робота духу, серця й думки веде людину вперед, не дає їй зупинитися на досягнутому, відкриває нові висоти. А коли людина не боїться труднощів і з-поміж усіх шляхів обирає найважчий, Бог благословляє її на нові здобутки.

Для кожної людини є своя пора підсумків і водночас нових сподівань. Георгій Філіпчук може щасливо озирнутися: багато зроблено, багато пережито, але ще більше попереду. У народі кажуть: “Пташка красна своїм пір'ям, а людина – своїм знанням”. Не пройдеш обраний шлях чесно й сміливо, то не здобудеш освіту, не матимеш досвіду,

не зможеш навчити інших, не порадуєш світ добром і любов'ю. Нині для багатьох науковців, педагогів, студентів Ви – приклад гармонійної особистості, людини, що зуміла прислухатися до себе, обравши свою мету серцем, як навчав великий Сковорода.

Ваші талановиті здобутки на педагогічній і освітній нивах виконують неоціненну місію для сьогодення – творять майбуття, визначають долю кожного громадянина країни, яка болісно і жертвовно відстоює свої права та свободи в цивілізованому світі. Невтомною працею, суверенною думкою, незламним духом Ви випереджаєте час, щоб опрорядити українцям незворотність втрати їхньої культурної, ціннісної, етнічної, національної сутності для розбудови європейського громадянського суспільства.

Українська освіта стоїть на перехресті змін. Ви знаєте правильну дорогу – людиноцентризм у триєдиному енергетичному суцвітті загальнолюдського, національного й особистісного. У долоні педагога-майстра Ви довірливо вкладаєте плідні зерна людської душі, пам'яті, мудрості, які увічнюють старі та породжують нові світи на обріях прийдешніх тисячоліть.

Ваші життєдайні педагогічні ідеї утверджують справжню й невідворотну суть освіти – її націєтворчу силу, що здатна усталити найвищі критерії життя: толерантність, гуманність, моральність, інтелігентність, професіоналізм, безперервність саморозвитку, невпинність творчих поривів і прагнень до духовної та інтелектуальної довершеності.

І словом, і ділом Ви щиро вболіваєте за відновлення поваги та шанобливого ставлення до професії на ім'я Вчитель. Справедливо, мудро і проникливо вбачаєте пасіонарність її феномену, здатність задавати національно-культурний вектор розвитку українського суспільства на шляху до його гідного місця у вимірах європейськості.

У нас з Вами один Абсолют – Людина, її велич і біль, непокірність і слабкість, сила духу й розуму, неозорні глибини почуттів. Доброчесною працею, за заповітами Антона Макаренка, Василя Сухомлинського, Івана Зязюна, Ви наполегливо, трепетно й майстерно плекаєте в Людині “людське”, що здатне мирити війни, творити добро, сіяти щастя, народжувати любов.

Тож зичу сьогодні й повсякчас потужної енергії для високого польоту, широких обріїв для цікавих ідей, сили й міцності духу! Нехай усе омріяне стане реальністю, нехай реальність відкриває незвідані вершини, а з вами пліч-о-пліч працюють вірні друзі й однодумці.

Крокуйте вперед тією нелегкою дорогою, яку обрали для себе, радійте здобуткам і не тривожтеся труднощами, бо вони минуть, а плоди натхненної праці залишаться у віках.

Пронесіть радість від своєї роботи через усі буденні клопоти, через хуртовини й дощі, через маленькі й великі успіхи, аби пам'ятати, що дорога справжнього українського педагога – це найперше дорога до світла.

Нехай кожен новий день приходить у Вашу оселю з добром, кожна нова мить наповнює світ яскравими барвами й сонячними сподіваннями, а кожна пора року збагачує мудрістю праці й відпочинку, тишить серце розмаєм життя, надихає душу бути в гармонії зі світом.

Світ створений для любові, а любов твориться працею. І кожна хвилина, подарована іншим людям щиро й нелукаво, повертається букетом неповторних моментів, щасливих днів. Тож хай таких днів у Вашому житті буде якнайбільше!

4. ЛЮДИНА ЯК ТВОРЕЦЬ: ШТРИХИ ДО ЮВІЛЕЙНОГО ПОРТРЕТА ХУДОЖНИКА ЮРІЯ САМОЙЛЕНКА

Філософія людського життя надзвичайно проста: любити світ і не бути впійманим ним, примножувати добро віддаючи й отримувати даруючи. І того, хто живе за цим законом, доля винагороджує повагою від людей і мудрістю від Бога. Митець, чий творчий ужинок збагатився ще одним – ювілейним – роком, свідомо чи несвідомо, але чесно несе цю заповідь по життю, він навчає, тривожиться, горить і мріє про високе, не забуваючи про велич простоти, про неповторність щодення й неоціненність швидкоплинної миті.

Хто він? Художник, що, немов Атлант, тримає небо, підносячи його вище, аби нам праглося дотягнутися туди думками та вчинками? Поет, що знає мову барви і нею закликає любити світ? Мудрець, який пізнав Бога й не скупиться роздати свою мудрість до крихти, убачаючи в цьому сенс буття? Це все про Юрія Олексійовича Самойленка. Нині він – молодий і невтомний, бо ж літа, як відомо, – це багатство духовне, а не тягар.

Пора творчого ужинку – пора відповідальна. Можливо, Божий задум полягає вже в тому, що саме тихої осінньої днини, коли небеса

такі неосяжні, а земля втішена відданим урожаєм, у світ приходять люди високого польоту, глибокої думки й гарячих почуттів. “Мій вільнолюбивий дух визрів ще на Семенівщині”, – так твердить Юрій Олексійович. І не дарма. Його живильне коріння – у селі Веселий Поділ, краю Глібова, на землі нестримної енергетики таланту, мудрості та краси. Саме тут він уперше відчув оту творчу тривогу, що веде його нині життєвими дорогами, тривогу, яка ніколи не зрадила й не обманула. А він завжди відповідав за свій талант перед собою, Богом і громадою.

Воля – це дар для розвитку таланту, бути вільним – значить утверджувати в собі Бога, служити не світові, а любові до світу. Козацьке коріння Юрія Олексійовича, його наполегливість і вимогливість насамперед до себе – ось джерела таланту, який розвивався й утверджувався невтомною працею, постійними сумнівами та пошуками.

Справжність художника таїться і в його безперестанній вдячності силі Всевишнього за змогу творити Добро, тому не осиротіла батьківська хата після відходу в засвіти батька й матері: зустрічі з краянами, товаришами завжди окрилюють і надихають. У слові і справі не полишає він рідну школу – дарує книги, а найцінніше – портрет славетного байкаря.

Повертається художник до звичної й постійно нової праці, сповнений енергії та наснаги, щирої віри в день прийдешній. Своїми вчинками він немов утверджує ще одну просту і складну водночас істину: хочеш бути щасливим – умій бути вдячним. Своєму родові, близьким і далеким побратимам, колегам, долі, яка не завжди була милосердною. Тому й тягнуться до нього люди, які стають не просто знайомими, а друзями на все життя.

Згадуються зустрічі у творчій робітні – то справжнє Свято. У позасвітньо теплій, щиросердній аурі його майстерні шукаєш і знаходиш інші виміри життя, сповнені сили очищення, духу, абсолюту й ідеалу. Там образ Художника в мерехтливих тінях запаленої свічки, сакральних відблисках ікони суголосний постаті Апостола. Справді, його творчість і позамистецька діяльність овіяні Божим покликанням. У доробкові ювіляра – унікальні зразки вітражів, гобеленів, ікон, малярських композицій. Тягар сивини не заважає йому в постійних пошуках стильової досконалості, прагненнях до вершини майстерності пензля. Він – вірний і талановитий учень, а вчитель йому – Любов Усевишнього.

Юрій Олексійович має ще одну життєву місію – розбудова Української Церкви. Він і словом, і ділом разом із відданою громадою пошановує пам'ять преподобного Паїсія Величковського, Родимця Полтавського, митрополита Іларіона, патріарха Мстислава, єпископа Євсевія. Він – почесний учасник духовних місій на Полтавщині найвищих церковних керівників, член Полтавської єпархіальної ради Української Православної Церкви Київського Патріархату. Його творчі роботи, серед них ікони й вітражі, стоять на охороні духовних ідеалів багатьох храмів і церков, зокрема в Покровській церкві села Біляки Семенівського району, Покровській церкві в Полтаві.

З Божим покликанням, із непроминальним оптимізмом та вірою в силу справжнього патріотизму вдається Юрію Олексійовичу гуртувати довкола себе відданих Красі людей, справи яких суголосні в цінностях та ідеалах. На посту очільника обласної організації Національної спілки художників України він віддано сповідує місію Митця, щиро прагне згуртувати мистецьку громаду, бачить єдину мету в соборності дій і помислів, взаємній повазі колег. Громадська робота Юрія Олексійовича – яскравий приклад діяльної професійності, патріотичної самовідданості, унікальної шляхетності, безкорисливості, шанобливого ставлення до понадсорокарічної історії крайового творчого осередку.

Серед багатьох заслуг спілчанської роботи талановитого художника разом з одnodумцями – плідна виставкова й видавнича діяльність. Полтавський художній салон став істинним духовним центром міста, а кожна його зала з унікальним образотворчим доробком – храмом мистецтва. У надскладні часи для України Юрій Олексійович дбає про збереження пам'яті та уславлення геніїв українського мистецтва світового рівня: Марії Башкирцевої, Катерини Білокур, а також самовіддано популяризує неповторні, унікальні таланти наших сучасних майстрів пензля. Єдиною наснагою ювіляра в цій безцінній праці є істинна віра в Бога й Людину.

Тож хто він, митець чи громадянин? Тонкий естет чи невтомний дослідник життя людського, сповненого маленьких і великих тривог, повсякденних клопотів? Як художник він не шукає Вежі зі слонової кістки, потяг до самотності невластивий його таланту, своє натхнення він знаходить у простих земних radoцax, адже це – справжній шлях до Бога. Любов до своєї держави й любов до краси – це нелукавий рецепт його патріотизму, його незмінної вірності власним естетичним і громадянським позиціям.

Дорогий Друже! Радіючи багатобарвності Вашого творчого ужитку, захоплюючись Вашою енергією й оптимізмом, нелегко підібрати віншувальні слова. Але серце підказує їх, бо наша дружба – великий дарунок, справжнє Господнє благословення у моєму житті.

Тож не буду зичити багатства – адже духовні скарби, які Ви надбали, не можна охопити мірками світу, мірками матеріального і прагматичного. Бажаю добробуту й комфорту на душі й у серці, щоб висота творчих поривань розпросторювалася й розкрилювалася з кожними новим днем.

Не бажаю слави, бо справжнє щастя – навіть не у визнанні, а в тій духовній потребі, яку відчуваєш у людях, у світові, у доброті й щиросердності. Завжди потребуйте цього й віддавайте це, бо знаю, що криниця Вашого духу – не мілка й замулена повсякденням, а чиста й глибока.

Не шукаю слів для того, аби просити в долі творчого спокою для Вас, бо справа Майстра – не почитати на лаврах, а шукати й знаходити те, що непомітно звичайному оку, а відчутне високому духу. Ви – шукач і діяч, тож шукайте, а Господь, певен, завжди вкаже правильну путь!

Від творчого повноліття на – творче многоліття, мій невтомний друже, з роси й води! Хай шириться коло тих, для кого мистецтво є найвищою сутністю в цьому розбурханому й дивовижному світі. Нехай проростають зерна краси, посіяні Вами, нехай могутнім і благодатним буде врожай, а плоди нелегкої праці будуть запашними й солодкими. Щедрої на добро години, гожої днини на високі помисли та благодатні справи!

5. НЕВТОМНИЙ У ПОШУКАХ КРАЄЗНАВЕЦЬ ВАЛЕРІЙ ВОЛОСКОВ

Дослідження минувшини рідного краю, вивчення життєпису видатних земляків – справа не з легких і відповідальних. Це добре відчув на собі відомий краєзнавець Валерій Волосков, який рясними своїми публікаціями щоразу приковує увагу до багатой, насиченої різними подіями історії Полтавщини, доповнює цікавими штрихами вже стерті з пам'яті або маловідомі матеріали інших авторів, відкриває читачам нові імена, повертає із забуття факти, події, дати, що стосуються малої батьківщини Івана Котляревського, Панаса Мирного,

Василя Симоненка, Олеся Гончара, Петра Ротача, Феодосія Рогового, Миколи Лисенка, Михайла Остроградського...

Валерій Федорович багато робить для популяризації цінної краєзнавчої літератури, усякчас дбаючи про виховання крайового патріотизму, на ґрунті якого зростає всенациональна шана й любов до залишених пращурами скарбів, традицій, звичаїв, виформовується гордість за найцінніше й найдорожче – Вітчизну.

Праці Валерія Волоскова достойно поціновано. Він лауреат міських премій імені Самійла Величка (2011 р.), Миколи Ярошенка (2012 р.). Президія правління Національної спілки краєзнавців України присвоїла йому звання “Почесний краєзнавець Національної спілки краєзнавців України” “за значний внесок у розвиток краєзнавчого руху України”. До 70-річчя від дня народження сумлінного краєзнавця-полтавця нагороджено дипломом і медаллю “Будівничий України” ВУТ “Просвіта” імені Тараса Шевченка.

А починалося все далекого 1970 року, коли Валерій Федорович пов’язав свою долю з Полтавським бюро подорожей та екскурсій. Там він пропрацював 22 роки на різних посадах: екскурсовод, директор туристичних поїздів, завідувач організаційно-методичного відділу. Робота в цій установі стала важливою віхою в житті краєзнавця. Саме звідси починається захоплення історією рідного краю, удокладнене вивчення його, виношуються ідеї, що стануть канвою майбутніх серйозних студій. Валерій Волосков – автор кількох проектів екскурсій по Полтаві та області, один із яких – “Рідне місто моє” – зайняв III місце на Всеукраїнському конкурсі на кращу оглядову екскурсію по місту. До 200-річчя від дня народження М.В. Гоголя він узяв активну участь у розробленні туристично-екскурсійного кластеру “Гоголівські місця Полтавщини”.

Перша книга краєзнавця – виданий 1987 року путівник “Полтава. 100 памятных мест” – й дотепер не втратила своєї актуальності. Уміщеним у ній фактологічним матеріалом і сьогодні послуговуються не лише молоді, а й досвідчені екскурсоводи.

Про невтомну й результативну працю Валерія Волоскова досить точно сказала Євгенія Стороха, провідний науковий співробітник Полтавського літературно-меморіального музею І.П. Котляревського: “Стежачи впродовж багатьох літ за історико-краєзнавчим доробком Валерія Федоровича Волоскова, ми бачимо виняткову сумлінність, відповідальність, широту наукових обріїв дослідника, а також дуже

важливу в краєзнавстві скрупульозність в опрацюванні подій та їхніх подробиць, персоналій тощо”.

Що ж до краєзнавчої діяльності ювіляра, то вона досить розлога, наповнена глибинним змістом, осердя якого – історія Полтавщини і її знамениті люди. Він – учасник круглих столів на цю тематику, культурологічних програм на місцевому телебаченні й радіо, автор численних публікацій, які почали з’являтися з 1974 року в різних виданнях, низки статей для енциклопедичного довідника “Полтавщина”, член авторського колективу праці “Полтава. Книга для туристів”.

Окремо вирізимо краєзнавчий матеріал книги “Координати часу. Краєзнавчі етюди Полтавського краю”, що повною мірою відповідає її назві, позаяк ємно представляє часовий зріз кількох століть історії й культурних процесів нашого краю. У виданні йдеться, зокрема, про літературні, театральні традиції Полтавської губернії, про багатьох непересічних особистостей, чий життєво-творчі стежки перетинаються з “духовною столицею України”. Не можемо не згадати цікавого дослідження про Павла Павловича Гайдебурова – артиста, театального діяча, організатора першого в Росії “общедоступного театру” при Ліговському народному домі на робітничій околиці Петербурга. Цей чоловік був причетний і до мистецького життя Полтави, у нашому місті побачила світ збірка його віршів. І таких оригінально оприлюднених матеріалів у книзі немало.

Валерій Волосков подарував читачам 12 солідних студій на краєзнавчу тематику Полтавщини. У них він намагався сказати своє слово, а не повторити, узагальнити уже розтиражоване, відоме, колись оприявлене іншими. Усі видання пана Волоскова сповнені державницького підходу у висвітленні тем, високого патріотичного звучання.

Окреме слово варто сказати про такі праці, як “Подорож Полтавщиною з монетою в руці” і “Полтавщина на монетах незалежної України”. Можна вважати це своєрідним “ноу-хау” автора, бо перед нами вдала спроба висвітлення нумізматичної сторінки Полтавщини. Перша книга удостоєна диплома III ступеня в конкурсі “Краща книга Полтавщини за 2008 рік”. За друге видання 2013 року на загальноукраїнському конкурсі “Українська мова – мова єднання” в Одесі автор отримав диплом лауреата в номінації “На видноті всього світу”. Як справедливо відзначають рецензенти, “прекрасна ідея автора розповісти про монети, випущені українською державою, зображення

на яких тією чи іншою мірою пов'язані з Полтавщиною, перетворилися на блискучу, наповнену багатьма маловідомими фактами оповідь про наш Полтавський край та людей до нього причетних, яких об'єднує значний вклад в українську культуру, науку. Це вони – гордість України – пов'язані з Полтавщиною і можуть стати прикладом для наших дітей та молоді”.

У творчому доробкові вдумливого і прискіпливого краєзнавця знайшла місце також історична тематика. 2011 року у видавництві “Дивосвіт” з'явилося унікальне для Полтавщини видання історико-краєзнавчого характеру – своєрідний щоденник краянину, учасника Російсько-японської війни 1904-1905 років рядового солдата Степана Яковича Мамає. Книгу “Солдатский жребий... (1904-1905гг.). Японський щоденник полтавця С.Я.Мамає” підготовлено за матеріалами віднайденого Волосковим рукопису безпосереднього учасника цієї події. Її зміст – опрацьований текст рукопису із відповідним коментарем, ілюстративним та довідковим матеріалом. Унікальність праці в тому, що уведений до обігу тематично різномірний матеріал значно розширив наші уявлення про “дотичність полтавського життя того часу до історії Російсько-японської війни, її перебігу і наслідків”.

Вияскравимо ще одну краєзнавчу студію – літературний триптих “Было дело под Полтавой”, “Полтавська битва «До» і «Після»” та “Останнє кохання Івана Мазепи”, приурочений лихоті і світлоті пам'яті Полтавської битви 1709 року, насамперед важливим епізодам життєпису гетьмана Івана Мазепи. Автор переконливо й об'єктивно проаналізував історичне відлуння “освяченої” іменем Полтави битви, зняв з неї ідеологічно-пропагандистське нашарування імперських піарників.

Нарешті, кілька слів ще про одну книгу Валерія Волоскова – “Найзнаменітша в Україні”. Це розповідь автора про його рідну Полтавську загальноосвітню школу №3, якій пощастило стати спадкоємицею Першої Полтавської чоловічої гімназії Олександра І. Історія школи сягає своїми першопочатками 1808 року. Краєзнавцєві вдалося розкрити не лише важливі віхи становлення одного навчального закладу, а й гімназійний світ Полтави тієї доби. Він гордиться (і має на те абсолютно законне право), що випускниками Полтавської школи були Леонід Глібов, Михайло Остроградський, Володимир Самійленко, Михайло Драгоманов, Леонід Позен, а за ними – близько двохсот видатних діячів науки, мистецтва й інших царин суспільного буття.

Краєзнавчі матеріали Валерія Волоскова зберігаються в різних освітніх, культурних закладах України й далеко за її межами: у Центрі українського та канадського фольклору імені Петра та Дорис Кулів при Альбертському університеті в Канаді (2010), Державному історико-культурному заповіднику “Поле Полтавської битви”, Музеї М.В. Гоголя в селі Гоголевому, Полтавському художньому музеї (Галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка, Полтавському краєзнавчому музеї імені Василя Кричевського, Полтавському літературно-меморіальному музеї Івана Котляревського, Полтавському літературно-меморіальному музеї Панаса Мирного.

Набутком краєзнавця Волоскова користуються сучасні дослідники, до них обов’язково звертатимуться майбутні літописці нашого краю. А він мріяв про нові книги, просиджував дні за днями в архівах, збирав, упорядковував цікаві матеріали, що неодмінно лягли в основу розділів, підрозділів, параграфів нових книг. Доля, на превеликий жаль, розпорядилася по-іншому. Валерій Волосков передчасно відійшов у вічність.

Розділ IV

ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

1. НОВІТНІ ГРАНІ ФАХОВОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

*Лише той Учитель, хто живе так,
як навчає.*

Григорій Сковорода

“Учителем школа стоїть”, – писав свого часу Іван Франко. Ця речення не втратила своєї актуальності й сьогодні, вона на всі часи й для всіх істот на Землі. Із давніх-давен і донині вчительська професія є найвідповідальнішою й найвагомішою в житті людини. Уже на початку цивілізації роль педагога-наставника була очевидною й найпершоряднішою: молодь учили розпалювати вогнище, полювати, будувати житло, шити одяг, виготовляти знаряддя праці. Висока місія вчителя зберігалася на всіх етапах поступу людства, вимоги до того, хто “вчив, повчав і наставляв” [1, с. 699], із плином часу змінювалися. ХХІ століття зі своїми непростими викликами пересвідчує, що педагог має бути не лише висококваліфікованим працівником – володіти певним набором компетенцій (загальні, професійні, особистісні) [8, с. 39, 65], – а й конкурентоспроможною, інтерактивною, професійно мобільною, соціально відповідальною, мультикультурною особистістю, здатною оперативно реагувати на суспільні пертурбації й адаптуватися до мінливих умов в інформаційно-глобальному світі, відкритою для творчого сприйняття нових ідей і готовою ефективно реалізовувати їх на практиці.

Педагог мусить володіти прогностичним баченням майбутнього, відповідати теперішньому рівневі моральних норм і стандартів, правильно обирати вектор власних зусиль для досягнення особистісних

цілей і, що є особливо важливим, постійно дбати про неперервний саморозвиток і самовдосконалення. У Законах України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, у “Концептуальних засадах розвитку педагогічної освіти України та її інтеграції до європейського освітнього простору”, “Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр.” задекларовано найсучасніші вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів, яка має забезпечувати їхнє особистісне та фахове становлення. Отже, педагог третього тисячоліття – це інноваційно зорієнтована, креативно модернізована особистість із відповідним типом мислення, світоглядом, інтересами й запитамми, уявленнями про власне місце в суспільному житті і світі.

Що стало рушійною силою таких конструктивних і якісних змін?

Глобальна комп’ютеризація найрізноманітніших сфер суспільного життя, технологізація соціуму, безпрецедентні відкриття в науці й техніці, технотронні технології, кардинальна трансформація інформаційного середовища суттєво змінили буття всього соціуму, у якому пріоритетне місце відведено теоретичним науковим знанням. Вони набувають якості реальної економічної сили, стають одним із підмурків могутності держави і її соціального розвитку. “Зміна значення знання, яка почалася двісті п’ятдесят років тому, – слушно зауважує П. Дракер, – перетворила суспільство в економіку. Знання стало нині основною умовою виробництва. Традиційні чинники виробництва – земля (тобто природні ресурси), робоча сила й капітал – не знесли, вони лише набули другорядного значення. Ці ресурси можна отримувати, причому без докладання особливих зусиль, якщо є необхідні знання” [2, с. 95].

Сучасний цивілізаційний поступ промовисто демонструє те, що володіння сумою знань, певною інформацією, зрештою, інтелектом – це ще не запорука успіху. Основа основ – функціональна цінність знань, використання їх не з меркантильною метою, а в інтересах суспільства, держави, людства. Відтак постає потреба в новій сфері влаштування соціуму – створенні “розумної організації розумних людей” [4], яка в наш час перебрала на себе провідні ролі. Рівень знань має відповідати сучасним вимогам ринку праці, який потребує від людини насамперед уміння самостійно послуговуватися здобутими теоретичними знаннями в нестандартних, перманентно динамічних життєвих ситуаціях, в умовах переходу від “суспільства знань” до “суспільства життєво компетентних громадян” [5, с. 90].

Важливо наголосити, що якісних кардинальних змін зазнає сама сутність людської діяльності, а наш час «вимагає синергетичного полірівневого звернення до особистості людини»:

– на мікрорівні – як суб'єкта саморозвитку зі своїм неповторним індивідуальним образом, високорозвиненою духовністю, творчим початком, сформованою позитивною Я-концепцією;

– на мезорівні – як суб'єкта професійного становлення, з притаманним йому цілісним комплексом професійно значущих характеристик: якостей, рис, переконань, ідеалів, цінностей;

– на макрорівні – як суб'єкта світової цивілізації, універсальними характеристиками якого є ноосферне мислення, планетарна свідомість, полікультурність, гуманістична свідомість, здатність до життєтворчості в глобальному масштабі [7, с. 454].

За цим усім стоїть важлива суспільна проблема виховання інноваційної особистості – ерудованої, інтелігентної, творчої, усебічно освіченої, спроможної осмислити прогрес і новації третього тисячоліття. Над формуванням такої людини і має працювати суспільство XXI сторіччя, зосібна освіта. *Особлива відповідальна місія в цьому покладається на сучасну модернізовану школу, яку по праву вважають першоосновою всіх професій, і на вчителя, котрий мусить бути взірцем нового типу особистості й відповідати вимогам постіндустріального суспільства.* У цьому руслі одним із пріоритетних завдань держави стає посилення уваги до проблем шкільної освіти і, зокрема, до підвищення якості роботи вчителів. Орієнтація України на активну участь у формуванні європейського і світового освітнього простору потребує осягнення й упровадження досвіду державної підтримки шкільної освіти інших країн. Згідно з результатами широкомасштабного дослідження, яке провела Організація економічного співробітництва та розвитку (*Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD*), найбільше коштів на освіту виділяє уряд США (809 млрд дол.), за ними йдуть Японія (160 млрд дол.), Німеччина (154 млрд дол.), Бразилія (146 млрд дол.), Франція (123 млрд дол.) і Велика Британія (123 млрд дол.) [6].

Що ж до оплати вчительської праці, то з-поміж 30 країн-членів ОЕСР найвищий річний оклад отримують педагоги Швейцарії (у середньому він становить 68 тис. дол., тоді як середня зарплата по країні – близько 50 тис. доларів). До країн із високою заробітною платою освітян уходять Нідерланди, Німеччина та Бельгія. Показовим у розглядуваному контексті є також співвідношення ціни та якості

освітнього ресурсу. Найкращі результати демонструє система освіти Фінляндії. У цій країні високопрофесійна робота вчителів забезпечила отримання школярами високих балів у моніторингових дослідженнях “Міжнародної програми з оцінки освітніх досягнень учнів” (*Programme for International Student Assessment, PISA*) [8]. Тестові дослідження програми передбачають моніторинг не лише грамотності учнів різних країн світу, а й уміння застосовувати набуті знання на практиці. Ефективність роботи педагогів і високі результати навчальних знань учнів характерні також для Кореї, Чехії й Угорщини [6].

У сучасному світі аксіоматично сприймається те, що вчительська праця неймовірно складна, що вона потребує широкої і ґрунтовної підготовки. Для України важливо заохотити, виховати й утримати кваліфікованих педагогів, створити належні умови для їхньої повноцінної, ефективної діяльності. Ідеться передовсім про умови, що забезпечують постійне вдосконалення педагогічної майстерності, збагачення власного методичного арсеналу.

З цією метою для педагогів організоване спеціальне навчання в інститутах підвищення кваліфікації педагогічних працівників, інститутах післядипломної педагогічної освіти або на спеціальних факультетах педагогічних навчальних закладів. Зарубіжні й вітчизняні фахівці доходять висновку, що базова педагогічна освіта є лише першим кроком на довгому шляху професійного становлення. Знання, здобуті у ВНЗ й інших освітніх інституціях, також потребують глибокого осмислення й належної апробації у школі.

Підвищенню кваліфікації педагогів сприяє така утрадиційнена форма, як методична робота в загальноосвітніх навчальних закладах. Основні завдання її корелюють зі статтями Закону України “Про освіту”, Положенням про методичну роботу школи та іншими документами, що регламентують розвиток вітчизняної освітньої галузі. Методичну роботу в школі варто розглядати як органічний складник післядипломної педагогічної освіти, що має цілісну систему дій і заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного освітянина, розвиток творчого потенціалу педагогічних колективів навчальних закладів, досягнення позитивних результатів у навчально-виховному процесі. Специфіка цієї роботи полягає, з одного боку, у постійній взаємодії вчителя із вихованцем, який неодмінно потребує від педагога особистісно орієнтованих підходів, з іншого – у прямій залежності від індивідуальної творчості кожного вчителя, його неповторної, унікальної організації. Головно

через ці причини однією із найважливіших форм організації методичної роботи в школі залишається самоосвіта вчителя.

Як бачимо, основним завданням методичної роботи є допомога вчителю у створенні власної “творчої лабораторії” як індивідуальної інноваційної діяльності, що уможливить вивчення і впровадження в повсякденну практику передового педагогічного досвіду, реалізацію експериментальних досліджень, на основі яких вибудовуватиметься індивідуальний креативний стиль роботи із колегами та вихованцями, підтримуватиметься в педагогічному колективі дух творчості, тяжіння до спільного інноваційного пошуку тощо. Для підвищення фахового рівня кожен педагог зобов’язаний 1) прагнути до неперервної освіти та самоосвіти впродовж життя, 2) формувати високий рівень культури, передусім правової, 3) розвивати здатність до креативності, готовність до сприйняття й упровадження інновацій, 4) прагнути до співробітництва, 5) виявляти толерантність і терпимість, 6) виховувати здатність до самоорганізації. Реалізації цих та інших завдань сприяє активна участь учителя в роботі предметних комісій, методичних об’єднань школи, творчих груп, науково-методичних рад, педагогічних консилиумів, науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів, конкурсів тощо.

Отже, методична робота сучасної української школи має, по-перше, базуватися на принципах суб’єктності, індивідуалізації, гуманізації й демократизації, самоактивності особистості, неперервності навчання та виховання, по-друге, спиратися на національні традиції з урахуванням новітніх здобутків європейської освіти, культуровідповідності й полікультурності, по-третє, визначатися такими домінуючими напрямками:

1. Зміцнення методолого-теоретичної бази професійної діяльності через поглиблення філософсько-педагогічних знань, зокрема ідей дитиноцентризму, плюралізму, філософсько-методологічних засад співвідношення традиційно-інформаційної та інноваційно-творчої функцій освіти, через упровадження педагогіки співробітництва і співтворчості.

2. Гармонійне єднання напрацювань української національної школи з новими освітніми методиками й технологіями, стратегіями, методами та прийомами педагогічної діяльності, розроблення і практична реалізація оновлених програм, підручників.

3. Урахування теоретичних положень про “Європу знань”, європейські демократичні цінності та особливості становлення

демократичного суспільства в Україні, використання відповідного навчально-методичного забезпечення – навчальних посібників для учнів, дидактичних матеріалів, методичних рекомендацій для вчителів, створення належних умов для творчого впровадження передового досвіду євроосвіти.

4. Використання багатих духовно-моральних традицій і здобутків вітчизняної шкільної освіти для формування вчителя-патріота і громадянина України, людини з високими моральними нормами та принципами, людини милосердної й толерантної.

5. Систематичне інформування про нові методичні досягнення, рекомендації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, ретельне вивчення нормативних державних документів та інструктивно-методичних матеріалів, що стосуються педагогічної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах.

6. Створення оптимальних умов для формування індивідуальної творчої лабораторії вчителя, його неперервного саморозвитку, вільного самовизначення й повної самореалізації.

Усе це ставить перед педагогом сучасності нові вимоги, а перед соціально активною демократичною школою нові завдання: *по-перше*, розкриття інтересів і здібностей кожного учня, виховання здорового життєвого прагматизму особистості, готової до роботи у високотехнологічному, конкурентно-глобалізованому світі; *по-друге*, розвиток демократичних ініціатив, формування життєво необхідних компетенцій, політико-правових і соціально-економічних знань молодого покоління у проекції на європейські традиції й тенденції в освіті та розбудову “Європи знань”; *по-третє*, створення в шкільному колективі мікроклімату відкритості, взаємодовіри, взаємоповаги, інформативного, духовного взаємозв’язку; виховання толерантності у спільних пошуках і творчості учнів та педагогів. Виконання цих завдань стане реальністю за наявності якісної шкільної політики, зорієнтованої на стимулювання, підтримку й забезпечення всебічного професійного, особистісного зростання педагога. Лише за цих обставин можливе формування атмосфери творчої взаємо- й самореалізації, гармонійного розвитку учнів і вчителів, що є важливим для майбутнього процвітання Української держави.

Література

1. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4 т.] / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1978-1980. – Т. 2 : И-О. – 1979. – 699 с.

2. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая индустриальная волна на Западе. – М. : Академия, 1999. – С. 70-100.

3. International Perspective Teacher Preparation – New Paradigm in Teacher Education, What Do Teachers Need to Know? [Electronic resource]. – URL: <http://education.stateuniversity.com/pages/2484/Teacher-Preparation-International-Perspective.html> (Accessed 24.05.2014)

4. Кремень В. Г. Інноваційність як вимога часу [Електронний ресурс] : [сайт] Товариство “Знання” України / В. Г. Кремень. – Текст. дані. – Режим доступу: [http://znannya.info/index.php/novini-znannya/nauka-i-suspilstvo/56-filosofiya/286-innovatsijnist-yak-vimoga-chasu](http://znannya.info/index.php/novini-znannya/ nauka-i-suspilstvo/56-filosofiya/286-innovatsijnist-yak-vimoga-chasu) (дата звернення 12.06.2015). – Назва з екрана.

5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2020 роки // Вища школа. – 2013. – №2. – С. 86-106.

6. Освіта за кордоном [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukped.com/novini/osvita-za-kordonom/5621-osoblyvosti-robotu-vchytelia-v-riznykh-krainakh-svitu.html> (дата звернення 29.06.15 р.). – Назва з екрана.

7. Педагогіка. Інтегрований курс теорії та історії : навч.-метод. посібн. : у 2 ч. / за ред. А. М. Бойко. – Ч. 2. – К. : ВІПОЛ; Полтава : АСМІ, 2004. – 504 с.

8. Підласий І. П. Компетенції та гривні / І. П. Підласий. – Х. : Вид. група “Основа”, 2014. – 128 с.

2. УКРУПНЕННЯ ШКІЛ В УКРАЇНІ: ПЕРЕВАГИ І ВТРАТИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Школа – це майстерня, де формується думка підростаючого покоління, треба міцно тримати її в руках, якщо не хочеш випустити із рук майбутнє.

Анрі Барбюс

Школа – велика сила, яка визначає побут та долю народів і держав, зважаючи на основні предмети і принципи, вкладені в систему шкільної освіти.

Дмитро Менделєєв

Опорні школи (школи-хаби, hub schools), “магнітні” і “центральні” школи, навчальні комплекси – це аж ніяк неповний перелік різних форм укрупнення навчальних закладів, створених на засадах інтегрування освітніх установ. Моделі й механізми об’єднання навчальних закладів можуть бути різними залежно від мети, завдань і очікуваних результатів цього процесу. Укрупнення шкіл спрямоване

насамперед на інтеграцію кількох середніх загальноосвітніх установ і створення *великої базової старшої школи*, що консолідує ресурси, які вкрай потрібні для навчання старшокласників: навчальні лабораторії із сучасним обладнанням, профільні класи, дистанційне навчання, спортивні споруди, медичні пункти тощо. Кооперація освітніх установ може здійснюватися на основі об'єднання кількох початкових шкіл і створення *великої базової початкової школи*, яка зосереджує все необхідне для навчання молодших учнів: дитячий садок, фізкультурно-оздоровчий комплекс, дитячий екологічний парк, дитячий театр, комп'ютерні класи тощо. Укрупнення шкіл здійснюється на засадах інтеграції освітніх установ різних типів і рівнів акредитації – дошкільний навчальний заклад, об'єднаний із середньою загальноосвітньою школою, коледжем/гімназією/технікумом тощо, унаслідок чого постає *єдиний навчально-виховний комплекс*.

У сучасному освітньому просторі мають право на існування різні моделі, стратегії укрупнення навчальних закладів. Ураховуючи кризове становище більшості малокомплектних шкіл сільської місцевості, в Україні гостро постає питання скорочення частини таких освітніх установ і створення великих опорних шкіл (шкіл-хабів) для навчання учнів середніх та старших класів. У Законі України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” від 24 грудня 2015 року наголошено, що “з 1 вересня 2016 р. фінансування загальноосвітніх навчальних закладів (крім закладів початкової школи), кількість учнів у яких становить менше 25 осіб, за рахунок освітньої субвенції не здійснюється” [5, с. 9].

Згідно з цим Законом обласні державні адміністрації мають розробити й затвердити регіональні плани створення освітніх округів та об'єднання навчальних закладів. Очікується, що з 1 вересня 2016 року в Україні запрацює близько 100 опорних шкіл.

Досвід роботи укрупнених навчальних закладів існує в багатьох країнах світу, насамперед у США. Як свідчить статистика, понад 70% учнів старших класів відвідують великі школи, контингент яких перевищує 1000 осіб [6]. Головно це громадські, платні *школи-хаби (hab schools)*. Вони є вузловими, центральними навчальними закладами, які координують діяльність установ середньої освіти в межах певної території.

Американські школи-хаби для старшокласників мають добре обладнані навчальні лабораторії, великі класи, оснащені сучасною технікою, спортзали, басейни, майстерні, комп'ютеризовані

книгозбірні тощо. У таких школах учням надається широка свобода вибору предметів, цікавих освітніх напрямів. У навчальному процесі особливу увагу приділяють різноманітним факультативним предметам за вибором (курси іноземних мов, музика, основи ведення бізнесу та ін.) [11], заняттям спортом (футбол, баскетбол, легка атлетика й ін.) [там само]. Під час навчання в старшій школі учні складають обов'язковий іспит – академічний тест, що підтверджує рівень їхніх знань.

Заслугує високої оцінки регіональний досвід інтегрування навчальних закладів і малокомплектних шкіл та шкіл, що знаходяться у віддалених регіонах, який мають Республіка Карелія й Чуваська Республіка (Росія). Укрупнення шкіл там розпочалося ще з кінця 90-х рр. ХХ ст., а на сьогодні сформувалися різні інтеграційні моделі навчальних закладів, з-поміж яких нові – “магнітні” та “центральні” школи. “Магнітні” школи – це базові освітні установи шкільного/територіального округу, які надають освітні послуги учням певної території й координують взаємодію з початковими школами, дитячими садками, установами додаткової освіти, початкової професійної освіти тощо [7]. “Центральні” школи входять до системи базових шкіл муніципального району, міського округу й регулюють освітній процес у “магнітних” школах [там само].

Показовим результатом такої реструктуризації сільських шкіл у Чуваській Республіці став широкий вибір учнями варіативних освітніх програм і профілів – мережа інноваційних установ охоплює профільним навчанням понад 80% школярів, викладання ведеться за 12 профілями [там само]. Крім того, реформа шкіл суттєво підвищила якість надання освітніх послуг (у 2010 році відсоток абітурієнтів вищих навчальних закладів, які закінчили сільські школи, становив 46%; відповідно до реструктуризації – лише 23%) [там само].

Передовий досвід, що стосується створення опорних шкіл (*ресурсних центрів*), має Республіка Казахстан. За офіційною статистикою, країна планує відкрити в 2016 році понад 150 опорних шкіл – інтегрованих освітніх установ, які не лише об'єднують матеріально-технічні ресурси, а й скоординують та організують взаємодію шкіл, закріплених за ними. Тричі на рік (на початку, у середині та в кінці навчального року) протягом 10 діб школярі навчаються в опорній школі й атестуються. У міжсесійний період вони відвідують малокомплектні школи з використанням дистанційних освітніх технологій [2]. Результатом такої державної політики укрупнення шкіл стало зростання доходів у сфері

середньої освіти, які в 2015 році становили майже 4 млрд. тенге, що на 3,4 млрд. більше, ніж у 2013 році [12].

У країнах Латинської Америки, зокрема в Мексиці, Бразилії, процес реформування освіти здійснюється через об'єднання периферійних шкіл у великі *блоки навчальних закладів* [6] із єдиним адміністративно-педагогічним ресурсом та навчальним простором для учнів. Метою організації таких установ стало здобуття якісної освіти, доступної для дітей із найбільш вразливих регіонів країни.

Популярна практика створення шкіл-хабів не оминула й нашу державу. Укрупнення шкіл, яке нині відбувається в Україні, зумовлене різними чинниками. Йдеться насамперед про демографічний спад, що спричинив різке зменшення контингенту учнів у школах, зокрема сільських малокомплектних. Найкритичніше ця проблема заявила про себе у віддалених селах [10]. Станом на 2016 рік в Україні функціонує 613 шкіл I-II ступенів, де кількість учнів 1-9 класів не перевищує 25 осіб [1]. За статистику, яку подає Інститут освітньої аналітики Міністерства освіти і науки України, за останні два роки – 2015 і 2016 – найбільше скорочено сільських шкіл у Волинській, Житомирській та Чернігівській областях [4]. Що стосується Полтавського регіону, то за збігли 20 літ в області кількість шкіл знизилася від 990 до 664 [9]. Загалом в Україні впродовж 2014-2015 та 2015-2016 н.р. було закрито 231 сільську школу [4]. Вартість навчання одного учня в таких (малокомплектних) школах, наголошує заступник міністра освіти і науки України П. Хобзей, обходиться державі понад 50 тис. грн на рік, тоді як середня розрахункова вартість навчання одного учня по країні становить 9 тис. 100 грн [1]. У зв'язку з цим постає сутнісне питання: чи зможуть надані державною 50 тис. грн на навчання учня в малокомплектній школі гарантувати здобуття якісної освіти, відкрити широкі можливості вступу до вишів? Результати зовнішнього незалежного оцінювання, аналіз наслідків вступної кампанії не дають підстав для ствердної відповіді. Уже з 2008 року, як свідчить статистика ЗНО, успішність випускників сільських шкіл значно погіршилися, зокрема з української мови, літератури, математики [10].

Як бачимо процес, укрупнення сільських шкіл та створення опорних навчальних закладів виник не на голому ґрунті, його продиктувало саме сучасне життя. У грудні 2015 року на 24 “пілотних” проекти створення великих опорних шкіл український уряд виділив 170 млн грн [3]. Важливо, що ідею укрупнення навчальних закладів, реалізацію якої покладено на Міністерство освіти і науки України,

підтримали уряд США, фонд “Western NIS Enterprise Fund”, компанія “Майкрософт Україна”.

Експериментальною опорною школою в Полтавській області в рамках проекту вибрано Жовтневу (тепер Покровську) загальноосвітню школу I-III ступенів Решетилівського району [9]. За результатами конкурсу, який провела Полтавська державна обласна адміністрація, статус опорних шкіл надано Зіньківській спеціалізованій школі I-III ступенів №1, Чутівській загальноосвітній школі I-III ступенів та Шишацькій спеціалізованій школі імені В.І. Вернадського [там само]. Це заклади нового освітнього формату із потужним педагогічним колективом, розвиненою транспортно-комунікаційною інфраструктурою, найсучаснішою матеріально-технічною базою, Інтернетом, різноманітними навчальними лабораторіями і класами, комп’ютерними комплексами, мультимедійним обладнанням, дистанційним навчанням, енергозберезувальними технологіями тощо. Вони мають потенційну межу для навчання – не менше 360 учнів і щонайменше по три філії в найближчих населених пунктах.

Стратегічними *принципами укрупнення опорних шкіл* вважаємо такі: *принцип* територіальної інтеграції; *принцип* добровільного волевиявлення та згоди педагогічних колективів, спільноти батьків учнів, місцевих громад; *принцип* доступності здобуття якісної освіти й платного навчання; *принцип* наявності необхідних ресурсів для забезпечення гарантованої якісної освіти (транспортно-комунікаційні, професійно-педагогічні, матеріально-технічні, фінансово-економічні, інформаційно-комп’ютерні); *принцип* кількісного забезпечення учнівським контингентом, що встановлює потенційну межу для організації навчального процесу; *принцип* формування єдиного адміністративно-педагогічного ресурсу й освітнього простору для учнів; *принцип* виборності директора школи на конкурсній основі; *принцип* координування взаємодії між загальноосвітніми навчальними закладами в межах певної територіальної одиниці; *принцип* ефективності (результативності, економічності) організації роботи; *принцип* забезпечення диференціації й поліпрофільності навчання.

Що ж до перспектив укрупнення шкіл, то вони очевидні для учнів, батьків, педагогічних кадрів, педагогічного закладу і, зрештою, для держави.

Для учнів та їхніх батьків, це – суттєве підвищення якості освіти, яка стає доступною для всіх; зростання шансів вступу до вищих

навчальних закладів і продовження навчання як в Україні і за її межами; широта свободи вибору освітніх програм і профілів (варіативність і профільність освіти); зростання можливостей кожного школяра будувати власну освітню траєкторію; покращення умов соціалізації учнів, прогресивний і гармонійний розвиток їх в умовах здорової конкуренції; забезпечення якісним харчуванням та гарантування безпеки життя й оздоровлення.

Для педагогічних кадрів – це забезпечення роботою, поліпшення умов працевлаштування вчителів, які мають високий рівень професійної підготовки і досвід успішної педагогічної діяльності; фахове зростання і вдосконалення педагогів через обмін досвідом, апробацію нових методик, роботу в здоровому конкурентному колективі великої школи; покращення умов для організації планової післядипломної освіти вчителів та забезпечення належного рівня методичної роботи з навчальних предметів і виховної діяльності педагогічного колективу; змога одержання високої заробітної плати.

Для навчальних закладів – це оновлення змісту і форм організації навчально-виховного процесу; ефективність використання фінансових і територіальних ресурсів; зміцнення матеріально-технічної бази освітньої установи, її осучаснення; стабілізація наповнюваності класів і шкіл у сільській та міській місцевості; поліпшення умов розвитку дошкільних навчальних закладів у селах; успішне розв'язання комплексу соціальних проблем у регіонах (побудова і ремонт доріг, що ведуть до опорних шкіл; створення власного автомобільного парку школи тощо).

Для держави – це якісне структурно-інноваційне оновлення шкільної середньої освіти, зростання доходів освітньої галузі, а в недалекій перспективі – з'ява покоління мобільних, креативних, самостійних людей, адаптованих до життя в соціумі, громадян-патріотів, здатних зміцнювати престиж і авторитет України.

Та чи готове сьогодні суспільство сприйняти ідею укрупнення шкіл, потребу функціонування їх? Чи здатна держава забезпечити широке впровадження в практику цих навчальних закладів? Порушені та багато інших питань хвилюють усіх, кому небайдуже майбутнє України.

На нашу думку, основними перешкодами й застереженнями масового впровадження опорних шкіл можуть стати:

– *Загроза руйнування і навіть знищення села, яке було і є осередком національної культури, збереження традицій, історичної*

пам'яті та ментальності українців. “Випадіння” освітньої установи із загальної інфраструктури села може мати незворотні наслідки – її деградація, поступове вимирання села, збіднення генофонду.

– *Низька поінформованість* населення щодо доречності оптимізації малокомплектних шкіл, а отже, неготовність частини педагогів, учнів, їхніх батьків, громади сприйняти нову ідею шкіл-хабів та реалізувати її на практиці.

– *Невмотивованість* (насамперед батьків, чиї діти [йдеться про мешканців сіл] ходять до школи чи скоро стануть учнями) потреби здобуття якісної освіти, яка забезпечить покращення умов життя, зокрема й у сільській місцевості.

– *Відсутність* чітких державних стандартів, зрозумілої апробованої концепції, обґрунтованого положення про створення великих опорних шкіл у селах, що ускладнює й гальмує процес реорганізації малокомплектних навчальних закладів.

– *Випадки* авторитарного, примусового управління освітніми процесами, які породжують негативну психологічну реакцію частини суспільства на зміни, що відбуваються.

– *Брак коштів* на відновлення проекту “Шкільний автобус”, на ремонт і побудову доріг, що ведуть до опорних шкіл, закупівлю транспортних засобів, створення автобусних шкільних парків і т.ін.

– *Ризики* скорочення штату педагогічних і непедагогічних працівників, зниження статусу шкіл-філій з I-III до II чи I рівня.

– *Брак кваліфікованих педагогічних працівників*, які б бажали працювати в селах, непопулярність у суспільстві педагогічних професій, неготовність вищих навчальних закладів за короткий термін готувати за новими навчальними планами і програмами кваліфікованих фахівців для роботи у школах-хабах.

– *Нестабільність і недостатність* державного забезпечення опорних шкіл матеріально-технічними та фінансово-економічними ресурсами, потреба залучення додаткового асигнування міжнародних і вітчизняних донорів.

– *Незавершеність* реформи децентралізації влади та розбудови демократичної системи місцевого самоврядування.

– *Невизначеність* очікуваних наслідків, неврахування й недооцінювання ризиків масового впровадження опорних шкіл у практику.

Зважаючи на певні застереження й об'єктивно оцінюючи ризики масового впровадження опорних шкіл, з одного боку, ураховуючи

соціально-економічні й освітньо-культурні потреби в оптимізації мережі малокомплектних шкіл, з іншого боку, пропонуємо такі, на нашу думку, оптимальні шляхи ефективної реалізації ідеї укрупнення навчальних закладів:

1. *Обґрунтування* потреби й аргументування доречності укрупнення шкіл в українських реаліях, проведення комплексного аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду інтегрування освітніх установ, прогнозування наслідків реалізації пілотного проекту розвитку опорних шкіл (шкіл-хабів) в Україні.

2. *Розроблення* державних освітніх стандартів створення мережі великих шкіл у сільській місцевості, обґрунтування концепції й положення про їхню організацію та функціонування.

3. *Популяризування* серед широкої спільноти ідеї впровадження опорних шкіл: громадське обговорення у пресі чи соцмережах з урахуванням думки батьків старшокласників, директорів шкіл і педагогів; пропозиції місцевих громад щодо доречності функціонування укрупнених навчальних закладів, проведення громадської експертизи та оцінки нововведення з метою запобігання негативної емоційно-психологічної реакції суспільства; мотивування потреби одержання якісної освіти.

4. *Модернізування* системи підготовки й перепідготовки управлінських кадрів, кваліфікованих, професійно мобільних фахівців, готових будувати для дітей індивідуальні освітні траєкторії, відкритих до інновацій і позитивних змін, спроможних увлватися в соціум і творчо розвиватися в умовах здорового конкурентного середовища інтегрованої школи; употужнення “соціального статусу” педагогічних професій, змінення системи мотивації вчителів стосовно їх роботи в сільських школах.

5. *Забезпечення* зв'язку стратегічної державної мети оптимізації шкіл і конкретних регіональних освітніх потреб того чи того навчального закладу, демонстрування взаємної користі і спільність освітніх інтересів держави та регіону, налагодження тісного контакту шкіл із місцевими органами самоуправління, формування демократичного, державно-громадського механізму управління освітніми процесами, дистанціювання від авторитарного, державно-примусового стилю керівництва.

6. *Забезпечення* навчання закладів матеріально-технічними, фінансово-економічними, господарськими, інформаційно-комп'ютерними та інтелектуальними ресурсами, удосконалення й

розроблення нових механізмів додаткового інвестування великих шкіл, надання їм грантової, фандрайзингової, донорської підтримки.

7. *Забезпечення* навчальних закладів транспортно-комунікаційними ресурсами, передусім відновлення програми “Шкільний автобус”, здійснення ремонту та побудови нових автомобільних шляхів, створення автобусного парку в кожній школі, налагодження підвозу вчителів і учнів відповідно до режиму роботи освітньої установи.

8. *Удосконалення* навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, налагодження регулярної роботи шкіл із методистами регіонального рівня, забезпечення взаємодії вчителів із загальноукраїнськими освітніми ресурсами, упровадження нових педагогічних та інформаційних технологій, організація дистанційної освіти вчителів і учнів (у рамках електронного навчання e-learning, мережі Інтернет, за допомогою телемостів тощо), створення центрів і системи дистанційного навчання.

9. *Розроблення й апробування* різноманітних альтернативних моделей і нових механізмів укрупнення освітніх та освітньо-культурних ресурсів у сільській місцевості, унеможливлення руйнування інфраструктури типового українського села, збереження його традицій, звичаїв, культури.

10. *Сприяння* досягненню високих результатів роботи новозворених експериментальних опорних шкіл у регіоні, які мають стати зразком для подальшого наслідування й масового впровадження.

Насамкінець зауважимо, що, будь-яке починання вимагає терпіння, зусиль, важкої і сумлінної праці, і висловимо сподівання, що за умови розумної й далекоглядної освітньої політики, стабільної підтримки з боку держави, мудрого керівництва адміністрації на місцях, довіри й ініціативності громадськості опорні школи стануть справжніми центрами доступної якісної освіти, плацдармом для виховання самостійних, креативних, адаптованих до життя у XXI столітті громадян. Ці школи мають бути “серед найважливіших суспільних пріоритетів, які вторитимуть якісний людський потенціал, освіченість і вихованість української нації, забезпечуючи: державні – соборність і незалежність, народу – єдність, суспільству – справедливість, політиці – моральність, церкві – помісність, владі – відповідальність, вихованню – патріотичність, культурі – духовність, історії – правдивість, людині – громадянськість, мові – державність і пошанованість, традиції – народність, світогляду – українськість, поступу – європейськість, безпеці – євроатлантичність, світу – олюдненість, провідникам –

незрадливість, навчителям – вдячність, просвітникам і педагогам – мудрість, українському духу – високість і негасимість” [8, с.2].

Література

1. Nab schools в Україні : концепція Мінісвіти [Електронний ресурс] // Освіта. ua : сайт. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/50589><http://osvita.ua/school/50589> (дата звернення 25.07.2016). – Заголовок з екрану.

2. Академия малокомплектных школ Казахстана [Электронный ресурс] : портал Казах. нац. пед. ун-та им. Абая : офиц. сайт. – Текст. дан. – Режим доступа: <http://vsa.kaznpu.kz> (дата обращения: 23.07.2016). – Загл. с экрана.

3. В Украине появятся школы-хабы [Электронный ресурс]. – Текст. дан. – Режим доступа: <http://rus.newsru.ua/ukraine/12apr2016/shkolahab.html> (дата обращения: 25.07.2016). – Загл. с экрана.

4. Загальноосвітні навчальні заклади: статистика за два навчальні роки [Електронний ресурс] // Міністерство освіти і науки України : офиц. сайт. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2016/01/13/zagalnoosvitni-navchalni-zakladi-statistika-za-dva-navchalni-roki> (дата звернення 24.07.2016). – Заголовок з екрану.

5. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України” № 911-VIII від 24.12.2015 р. // Урядовий кур’єр. – 2016. – 16 січ. – С. 9–10.

6. Калашников С. П. Большие и малые школы: об опыте зарубежных стран по реструктуризации сети [Электронный ресурс] / С. П. Калашников. – Текст. дан. – Режим доступа: <https://publications.hse.ru/view/142822092> (дата обращения: 21.07.2016). – Загл. с экрана.

7. Лучшие практики: региональный опыт Республики Карелия и Чувашской Республики [Электронный ресурс] // Новости образования : период. экспертно-аналит. электрон. изд. – Текст. дан. – Режим доступа: <http://fcpronews.ru/info/view/type/2/id/318> (дата обращения: 22.07.2016). – Загл. с экрана.

8. Мовчан П. Окремі пропозиції з приводу нагальних гуманітарних проблем / Павло Мовчан, Георгій Філіпчук // Слово Просвіти : всеукр. культуролог. тижн. – 2016. – 14–20 липн. – С. 1 ; 2.

9. На Полтавщині створять перші чотири опорні школи, одну з них – за гроші міжнародних донорів [Електронний ресурс] // Полтава : інформ. агенство. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://poltava.today/uk/news/show/11428> (дата звернення 25.07.2016). – Заголовок з екрану.

10. Покідіна В. Закриття маленьких шкіл: покращення освіти і економія бюджету [Електронний ресурс] / Валерія Покідіна // Сегодня. ua. – Текст. дані. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/opinion/pokidinacolumn/zakrittya-malenkih-shkl-pokrashchennya-osviti-ekonomiya-byudzhetu-671622.html> (дата звернення 24.07.2016). – Заголовок з екрану.

11. Среднее образование в США : энциклопедия США [Электронный ресурс] // Про США : сайт. – Текст. дан. – Режим доступа: <http://prousa.info> (дата обращения: 21.07.2016). – Загл. с экрана.

12. Сокращение количества школ в Казахстане [Электронный ресурс] // ИА Total. kz : медиа портал. – Текст. дан. – Режим доступа: http://total.kz/economics/2016/07/11/sokraschaetsya_kolichestvo_shkol_v_kazahstane (дата обращения: 23.07.2016). – Загл. с экрана.

3. ПОРТАЛЬНА ТЕХНОЛОГІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Історичний поступ третього тисячоліття позначився формуванням постмодерного типу особистості, масштабними інноваційними перетвореннями в усіх сферах людського буття, об'єктивними світовими глобалізаційними процесами, поза якими неможливе глибоке пізнання новітніх викликів сучасної цивілізації й розвиток педагогічної науки. Утвердження національних інтересів в інтеграційному світі, піднесення конкурентоспроможності, міжнародного авторитету України і становлення її позитивного іміджу актуалізують потребу в постійному вдосконаленні освіти шляхом використання інформаційних технологій.

У Законах України “Про вищу освіту”, “Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки”, “Про національну програму інформатизації”, Державній програмі “Інформаційні та комунікаційні технології в науці та освіті”, Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки визначено основні напрями модернізації освіти й обґрунтовано нагальну потребу розроблення й упровадження нових інформаційних технологій в освітню галузь.

Актуальні питання інформатизації освіти як пріоритетного засобу формування європейського освітнього простору знайшли відображення в фундаментальних дослідженнях В. Бикова, Р. Гуревича, А. Гуржія, С. Квіта, В. Кременя, І. Роберт, І. Прокопенка, О. Топузова та ін. Тенденції розвитку неперервної освіти в інформаційному суспільстві різновекторно схарактеризовано в працях О. Глузмана, М. Згуровського, В. Лугового, Х. Ортега-і-Гассет, П. Скотта та ін.

Теоретичні й практичні аспекти використання інноваційних освітніх технологій розкрито в наукових студіях В. Андрущенко, В. Євдокимова, Н. Ничкало, Д. Парсонса, І. Підласого, Г. Селевка та ін.

Аналіз педагогічної теорії й освітньої практики дає підстави визначити дві науково-пошукові площини стосовно означеної проблематики. Перша площина – піднесення доступності освіти за рахунок використання інформаційних технологій. Це передбачає не лише розширення доступу до засобів інформатизації, але й забезпечення випереджувального, універсального, неперервного характеру освіти. У такому разі індикатором ефективності навчально-виховного процесу є збільшення кількості тих, хто має змогу здобути вищу освіту. Друга площина – зміна якості вищої освіти шляхом піднесення рівня самостійності навчання, опанування новітніми інформаційними технологіями, використання додаткових потужних освітніх ресурсів та управління інформаційними потоками.

Одним із ефективних шляхів удосконалення системи неперервної педагогічної освіти є створення єдиного освітньо-інформаційного простору, який би об'єднував засоби телекомунікації, мережеве середовище, інформаційне й програмне забезпечення, освітні бази даних, електронні бібліотеки, електронні навчальні видання, мультимедійні продукти, мобільно-портативні електронні пристрої й т. ін. Використання портальної технології в системі неперервної педагогічної підготовки уможливорює оперативне надання інформаційних ресурсів, якими розпоряджаються навчальні заклади, й тими, що зосереджені в глобальних комп'ютерних мережах, збирання інформації про перебіг навчально-виховного процесу, діагностування якості навчання тощо.

Важливо й те, що портальна технологія відповідає сучасним вимогам, які ставляться до інформаційних систем, можуть знайти безпосереднє втілення в навчально-виховному процесі. З-поміж цих вимог варто вирізнити передусім такі: 1) інтегративність (система повинна фокусувати в єдиному розподіленому інформаційному просторі завдання навчально-виховного процесу – освітні, виховальні, розвивальні, а також передбачати власне розширення з огляду на збільшення обсягів інформації та кількості користувачів системи – студентів, викладачів, науковців, учителів, менеджерів освіти тощо); 2) відкритість (сумісність з усіма сучасними стандартами, а також змога нарощування функціональності внаслідок взаємодії з програмним забезпеченням незалежних постачальників інтернет-

послуг, а за необхідності – з особистими розробленнями суб'єктів неперервної педагогічної освіти; 3) мобільність (здатність працювати на апаратних платформах, операційних системах, серверах бази даних); 4) локалізація (підтримка системою національних вимог і стандартів щодо організації педагогічного процесу); 5) адаптованість (змога легкого налаштування, яке враховує особливості конкретного навчального закладу, нарощування функціонального потенціалу системи, не виходячи за межі прийнятої попередньої концепції, розвитку й технологічної бази відповідно до специфічних потреб користувачів) [1; 2; 6].

Розроблення й упровадження портальної технології чітко програмує широке коло універсальних цільових орієнтирів, пов'язаних із розвитком системи неперервної педагогічної освіти, як-от: а) створення єдиного освітньо-інформаційного середовища з повною комп'ютеризацією аудиторій, кабінетів, лабораторій, книгозбірень, дослідницьких станцій, майстерень, підключення до місцевих, усеукраїнських і міжнародних мереж; б) формування інтегрованих автоматизованих мереж управління навчально-виховним процесом із можливостями планування, документування й контролю, наданням довідкової тематичної (політематичної, полідисциплінарної) інформації стосовно викладацької й навчальної діяльності; в) розроблення спеціалізованих (тематичних) та універсальних (політематичних, полідисциплінарних) навчально-методичних комплексів на базі нових інформаційних технологій, які забезпечують самонавчання й самоконтроль; г) реалізація ефективної методики портальної кваліметрії якості освіти на всеукраїнському та місцевому рівнях, а також упровадження різноманітних систем оцінювання знань, умінь і навичок.

Освітньо-інформаційний портал – це інноваційне поняття для педагогічної науки. Дослідники в галузі сучасних інформаційних технологій під порталом розуміють “мережевий телекомунікаційний вузол, що має швидкодійний доступ, володіє розвиненим інтерфейсом для користувачів, широким діапазоном змісту, послуг, посилань. Це інтелектуальний інструмент вибору користувачами змісту, об'єднання ресурсів засобом простого для навігації й налаштування інтерфейсу” [6, 48].

Поява перших інформаційних порталів датована 1994–1995 рр., коли в мережі Інтернет з'явився новий вид комерційних сайтів-проектів, пов'язаних із нагромадженням інформації (наприклад, Yahoo,

Alta Vista, Lycos і т. ін.). З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій і розширенням Інтернету роль таких проєктів зростає, вони почали виконувати функції путівників мережею. Уперше термін “портал” використала компанія Merrill Lynch, яка розробила 1998 р. звіт про діяльність у вигляді корпоративного інформаційного порталу, що презентувався як пакет програмного забезпечення й уможлиблював доступ до інформації зовнішніх та внутрішніх мереж. Подальший розвиток корпоративних інформаційних порталів стимулював перехід до мережевих баз даних, необхідність нагромадження, систематизації та поширення великих обсягів інформації, удосконалення технологій збереження й захисту ресурсів.

На переконання українських педагогів-дослідників Т. Калюжної й В. Осадчого, портал – це сайт, організований як системне багаторівневе об’єднання різних ресурсів і сервісів (пошук, новини, блоги, форуми, сховища файлів, пошта тощо) [4, 110; 5]. В. Осадчий уточнює поняття “освітній портал”, трактуючи його як системне багаторівневе об’єднання різних інформаційних ресурсів та програмних комплексів, що працюють на основі єдиної бази даних і єдиних стандартів обміну інформацією. Портальна технологія розрахована на певну аудиторію користувачів, призначена для аналізу, оброблення, доставки освітньої інформації, а також надання доступу до різних сервісів на основі персоналізації за допомогою будь-якого пристрою, підключеного до мережі Інтернет [5, 13]

Наголошуючи на важливості застосування портальної технології в освіті й науці, М. Кадемія і С. Петрович витлумачують інформаційно-освітній портал як сукупність інформаційних, технологічних і адміністративно-організаційних компонентів, спрямованих на забезпечення якісного освітнього процесу на значній від викладача відстані [3]. Вони також звертають увагу на те, що сайт – це місце в мережі Інтернет, де віртуально розміщені навчально-інформаційні матеріали, а портал – сайт, який виконує роль відправної точки пошуку в таких веб-сайтах, він також містить інші корисні сервіси.

Ефективність використання портальної технології в системі неперервної педагогічної освіти не викликає анінайменшого сумніву, оскільки сучасні інтернет-портали являють собою глобальні й складні мережеві інформаційно-технологічні комплекси, призначення яких – надання освітніх, довідкових, аналітичних, комунікативних та інформаційних послуг.

Мета тематичного (політематичного) освітньо-інформаційного порталу – надання конкретному користувачеві (студентові, викладачу, дослідникові, вчителю, менеджерів освіти тощо) необхідної інформації універсального змісту протягом мінімального часу й без додаткових часових витрат на перегляд несуттєвих матеріалів, перезавантаження між різними інтерфейсами тощо.

Отже, освітньо-інформаційний портал створюється для розв'язання таких завдань: а) організація єдиного освітнього простору професійно орієнтованого тематичного (політематичного) змісту на базі використання інформаційно-комунікаційних технологій; б) забезпечення широкого й якісного доступу до чинних освітніх продуктів; 3) систематизація освітньо-інформаційних ресурсів, аналіз чинних джерел й вивчення потреб в галузі створення нових програмно-методичних засобів; 4) забезпечення науково-методичного супроводу навчально-виховного процесу з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій; 5) створення й упровадження інноваційних форм та методів навчально-виховної взаємодії на основі сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Наукове узагальнення досвіду розроблення й прагматизації порталної технології в системі неперервної педагогічної освіти дає підстави виокремити низку загальнодидактичних принципів, які визначають особливості функціонування освітньо-інформаційного порталу:

– гармонізація змісту й форми – дає змогу розробникові інформаційного матеріалу сконцентрувати увагу на педагогічно доцільному доборі й чіткому структуруванні змісту навчального матеріалу, на його графічному відображенні – презентації;

– відкритість стандартів – не допускає жорсткої централізації, зайвої контрольованості механізмів збору й поширення освітньої інформації в єдиному освітньо-інформаційному середовищі;

– модульний розподіл дидактичного змісту – сприяє диференціації навчальної інформації на модулі, які можуть використовуватися окремо, або інтегруватися в складніші інформаційні модулі;

– об'єктна орієнтованість – передбачає використання навчального об'єкта (незалежний інформаційний пакет, який призначений для конструювання нових, складніших об'єктів) у різних контекстах, компактне зберігання й ефективне оброблення інформації;

– інтегративність – забезпечує перехід від предметоцентризму до усвідомлення цілісної картини світу за допомогою природних зв'язків

між компонентами інформаційно-освітнього середовища, створює умови викладачам, студентам, учителям оптимально добирати освітні ресурси.

Доцільно також зауважити, що важливими сутностями порталльної технології є: 1) персоналізація користувачів – портал зобов'язаний здійснювати інформаційні налаштування (зовнішній вигляд, зміст, інтерфейс додатків); 2) організація особистого місця користувача (студента, викладача, науковця, учителя, менеджера освіти тощо) – робочого середовища, яке сприятиме ліквідації навчальних та інформаційних перевантажень; 3) розподіл ресурсів – забезпечення диференціації деяких можливостей порталу на рівні доступності різним суб'єктам неперервної педагогічної освіти (студенти, викладачі, учителі, науковці); 4) моніторинг виконання освітньої діяльності – персоналізація порталу, яка встановлюється на початку його використання й зростає в міру накопичення інформації про інтереси й схильності користувача; 5) активний доступ і відображення інформації із бази даних – здатність порталу забезпечити доступ інформації із різних джерел (канали новин, електронна пошта, навчальні сервери тощо); 6) локалізація й виявлення потрібних людей та інформації – пошукові механізми мають забезпечувати знаходження експертів, товариств, пов'язаних із певною тематикою або проблемою [7].

На основі поданих вище характеристик виокремлено такі вимоги до освітньо-інформаційного порталу: обслуговування великої кількості користувачів; розлогий спектр інформації, підтримка основних мережевих форматів, широкі можливості персоналізації, реалізація ефективних і зручних механізмів пошуку, які використовуються як джерела, різних інформаційних ресурсів, забезпечення захисту інформації із залученням програмних і фізичних способів збереження інформації, інтеграція як взаємодія суб'єктів навчальної й інформаційної діяльності з усіма додатками та інформаційними ресурсами через єдиний інтерфейс, розподіл інформації на категорії (студент, викладач, учитель, учений, менеджер освіти тощо).

Основну цінність освітньо-інформаційного порталу визначає його змістове наповнення – “контент”. Це поняття фокусує в собі все, що стосується інформації, розміщеної на порталі: курси лекцій, методичні посібники, набори слайдів, тести, підручники (скановані та електронні версії) й ін. Дидактичний контент є основною дефініцією, засобом мотивації пізнання, а тому він повинен бути впорядкованим, структурованим, інформативним, легальним, оперативним

оновлюваним. Отже, педагогічно доцільний добір освітнього контенту визначає успішне функціонування портальної технології загалом. Основним етапом створення змістового наповнення порталу є структурування навчальних об'єктів. Сутність цього процесу полягає в тому, щоб виявити систему смислових зв'язків між елементами змісту й розташувати матеріал у послідовності, що відповідає цій системі зв'язків.

У загальному вигляді контент освітньо-інформаційного порталу доцільно представити за такими змістовими підрозділами: склад центрального адміністративного керівництва (структура, функції, напрями роботи окремих блоків і підрозділів), відомості про керівництво, обов'язки, адреса, телефони, адреса електронної пошти; форум за тематичними питаннями з періодичною участю експертів і фахівців; національні та регіональні освітні програми тематичного (політематичного) спрямування; портативна база; міжнародне співробітництво; інформація про конференції, семінари, виставки, фонди, гранти, конкурси тощо; вікі-довідник; науково-пізнавальні журнали, книги й методичні посібники; база даних навчальних матеріалів відкритого й персоналізованого доступу; новини; інформація про навчальні заклади й навчальні проекти (посилання); карта web-сайту й система пошуку; фотогалерея подій.

Представлений зміст слід зорієнтувати на конкретного користувача освітньо-інформаційного порталу: абітурієнт, студент, аспірант, учитель, викладач професійно-технічного навчального закладу або вишу, науковець, менеджер освіти та ін. Відповідно до різних категорій можуть бути представлені специфічні матеріали та послуги. Приміром, студентові варто запропонувати тематичні (політематичні) мультимедійні матеріали за всіма навчальними предметами; спілкування з викладачами в режимі on-line та засобом електронної пошти; консультації з експертами, спеціалістами певної сфери; освітні форуми; он-лайн-конференції та інтернет-читання; розклад факультативів і гуртків; методичні рекомендації до самостійної роботи; місце для збереження персональних навчальних матеріалів і документів на сервері порталу тощо.

Викладачеві (учителю) освітньо-інформаційний портал може запропонувати найновіші освітні мультимедійні матеріали, методики викладання; змогу спілкування зі своїми учнями й студентами (режим коментування, чат, електронна пошта), а також із провідними спеціалістами з питань освіти й фахівцями тієї або тієї галузі; допомогу

щодо розміщення в мережі Інтернет авторських методичних рекомендацій, навчальних матеріалів, а також збереження власних документів і навчальних матеріалів на сервері; режим діагностування успішності своїх студентів (учнів), технологію вивчення їхніх пізнавальних інтересів тощо. Освітньо-інформаційний портал подарує перспективу менеджерам освіти використовувати портативну базу даних, ознайомлюватися із міжнародними новинами в освітній галузі, спілкуватися із закордонними експертами з конкретних питань через портал, відкривати власні інтернет-сторінки в межах порталу з метою створення інформаційної бази даних про результати впровадження інноваційних технологій в освітню практику.

Важливо підкреслити, що вся інформація, розміщена на освітньо-інформаційному порталі, повинна відповідати вимогам якості, достовірності, оперативності й повноти. До контенту мають входити наукові, методичні й навчальні матеріали, апробовані протягом кількох років. Слід домогтися того, щоб освітньо-інформаційний портал став важливим інструментом реалізації ідеї неперервної педагогічної освіти, суспільної експертизи освітніх ресурсів.

Успішний досвід розроблення й впровадження низки освітньо-інформаційних порталів (*“Освіта UA”*, режим доступу: <http://osvita.ua/>; *“Український освітній портал”*, режим доступу: <http://www.teacher.in.ua/>; *“Педагогічна преса”*, режим доступу: <http://pedpresa.com.ua/>; *“Академія”*, режим доступу: <http://academia.in.ua/>; *“Єдина колекція цифрових освітніх ресурсів”*, режим доступу: <http://school-collection.edu.ru/catalog/>; *“Освітній портал Львівщини”*, режим доступу: <http://osvitportal.lviv.ua/> та ін.) переконує, що портална технологія є інноваційним засобом розвитку неперервної педагогічної освіти, позаяк максимально наближує освітні ресурси до користувачів, забезпечує інтеграцію інформаційної сутності різних навчальних закладів у єдиний інформаційно-освітній простір, організовує педагогічно доцільні суб'єкт-суб'єктні взаємини в межах інформаційно-навчальних груп, створює умови для ефективного управління навчанням та вихованням молодого покоління.

У методично-організаційному аспекті портална технологія пропонує принципово нову концепцію створення й обміну педагогічно орієнтованою тематичною (політематичною) інформацією між мережевими клієнтами та web-серверами, що реалізує добір мінімально необхідних сервісів для обслуговування користувачів (студентів, викладачів, науковців, учнів, учителів, аспірантів,

менеджерів освіти та ін.). Крім цього, розподілена система освітньо-інформаційного порталу є ефективним засобом презентації, поширення, систематизації, структурування й уніфікації потужних інформаційних ресурсів, якими наповнений Інтернет.

Переваги використання портальної технології в системі неперервної педагогічної освіти полягають в тому, що, по-перше, освітньо-інформаційний портал надає інформаційний ресурс у загальному вигляді; по-друге, в основі портальної технології лежить ідея створення єдиної точки доступу до консолідованої інформації, отже, портал об'єднує різноманітні електронні ресурси; по-третє, застосування портальної технології передбачає інтеграцію інформаційних ресурсів із системою сервісів і служб (наприклад, із шкільною або вишівською електронною поштовою системою); по-четверте, освітньо-інформаційний портал використовує механізм рубрикації та диференціації інформації; по-п'яте, у портальній технології закладена технічна спромога децентралізованого введення розширеної інформації в загальнопортальну базу даних через web-інтерфейс.

Отже, освітньо-інформаційний портал уможливорює структурування й систематизування навчальної інформації тематичної (політематичної) або предметної (поліпредметної) спрямованості, забезпечення суб'єктам освітньо-інформаційного процесу різнорівневого доступу до навчальних матеріалів та освітніх сервісів. Структури і сервіси, що підтримуються освітнім порталом, забезпечать легке адаптування його інформаційного наповнення до практичних завдань педагогічної діяльності, урахування індивідуальних здібностей, специфічних потреб студентів і викладачів, учнів та вчителів. Використання портальної технології – одна з неодмінних умов здійснення неперервної педагогічної освіти на якісно новому рівні й забезпечення можливості залучення якомога більшої кількості каналів передачі інформації та інноваційних способів засвоєння нових знань, що загалом підвищує доступність і якість освіти в Україні.

Література

1. Parsons D. Combining E-Learning and M-Learning: New Applications of Blended Educational Resources. – Information Science Reference, 2011. – 369 p.
2. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М. : Просвещение, 1995. – 336 с.

3. Кадемія М. Використання інформаційно-освітнього порталу у вищих навчальних закладах / М. Кадемія, С. Петрович // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 1. – С. 141–148.

4. Калюжна Т.М. Організаційно-педагогічні умови застосування освітньо-наукового порталу в системі екстернатної підготовки фахівців у технічному університеті : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / Т. М. Калюжна. – К., 2009. –183 с.

5. Осадчий В. В. Педагогічні засади професійного консультування молоді засобами Інтернет : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04 / В. В. Осадчий. – К., 2005. – 21 с.

6. Роберт І. В., Самойленко П. І. Информационные технологии в науке и образовании / И. В. Роберт, П. И. Самойленко. – М. : МГЗОИПП, 1998. – 177 с.

7. Слостенин В. А., Подымова Л. С. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л. С. Подымова. – М. : ИЧП “Издательство Магистр”, 1997. – 224 с.

4. ПОЛТАВСЬКА НАУКОВА ШКОЛА В КОНЦЕПТУАЛЬНОМУ ВИМІРІ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка впродовж останніх десятиліть був і залишається флагманом дослідження проблем педагогічної майстерності як краси педагогічної дії, що ґрунтується на концептуально узагальнених вітчизняною й світовою особистісно зорієнтованою педагогікою естетичних та етичних засадах. У цьому 100-літньому навчальному закладі історично склалася самобутня творча атмосфера інноваційних пошуків, першопочаткякої пов’язані з діяльністю видатних випускників – світочів педагогічної думки Антона Макаренка, який уперше вирізнив ідею педагогічної майстерності вчителя, та Василя Сухомлинського, який збагатив її усвідомленням необхідності здійснення цілісного етико-естетичного впливу на становлення особистості педагога. Ці методологічні для наукової концепції педагогічної майстерності положення підхопив, розвинув і філософськи впотужнив колишній ректор інституту, а нині директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, засновник нового сучасного напрямку педагогічної науки академік Іван Зязюн. Один із плідних науково-педагогічних результатів його діяльності на посаді очільника вишу – створення в червні 1981 року першої в Україні

кафедри педагогічної майстерності. Перед цим у межах комплексної цільової програми “Вчитель”, одним із авторів якої є Іван Андрійович, розроблено першу у вітчизняній педагогічній науці особистісно орієнтовану теоретичну концепцію педагогічної майстерності вчителя, яка визначала науково-практичні засади вдосконалення його професійної підготовки. Наступний крок на цьому шляху – підготовка програми спецкурсу з педагогічної майстерності й положення про відповідні навчальні кабінети. Ця розрахована на весь термін навчання студента в інституті програма окреслила основні напрями змісту викладання навчальної дисципліни й методичні принципи побудови практичних занять, містила підготовлені методичні рекомендації, тільки-но набутий позитивний досвід практичного впровадження [2].

Основним теоретичним завданням педагогічного інституту стало розроблення інноваційної моделі професійно-педагогічної підготовки вчителя, яка, на відміну від попередніх – традиційних – парадигм, скерованих на озброєння випускника високим рівнем знань і вмінь, ґрунтувалася на стратегії особистісно зорієнтованого професійного розвитку майбутнього вчителя, передбачала формування професійно значущих якостей особистості – комунікативності, емпатійності, емоційної стабільності, гуманістичної спрямованості, естетичного розвитку, загальної культури – уже в період навчання у вищому закладі. За час існування кафедри педагогічної майстерності укладено чотири програми курсу (1979, 1980, 1988, 1993 рр.), які яскраво демонструють етапи реалізації провідних концептуальних положень, пошук ефективних форм і методів професійного становлення особистості випускника. У 1983 році Міністерство освіти Союзу РСР затвердило програму полтавських авторів для педагогічних інститутів країни, а в 1985 році – для інститутів удосконалення вчителів. Отже, освітній простір заповнили окрема інноваційна теоретична концепція педагогічної освіти й окремий навчальний курс, які були оригінальні не лише за змістом, а й за методикою викладання. З досвідом роботи, що безпосередньо стосувався навчання педагогічної майстерності, активно знайомилися протягом десятиліть учені-педагоги і вчителі-практики всієї тодішньої держави. У 1986 році інститут відвідало 168 викладачів різних вишів, у 1987 р. їхня кількість зросла до 404 осіб. Роботу з упровадження концепції педагогічної майстерності було високо поціновано: Полтавський педагогічний інститут став дипломантом виставок досягнень народного господарства СРСР

і УРСР, багатьох викладачів удостоєно нагород усесоюзного й республіканського рівнів.

Спробуємо системно розкрити досягнення полтавської наукової школи в концептуальному вимірі педагогічної майстерності.

Ідея актуалізувати розвиток професійно значущих педагогічних здібностей, умінь, особливостей педагогічного мислення ще на студентській лаві виникла у фундаторів наукової школи педагогічної майстерності на початку 80-х років ХХ століття. Нині її інтерпретують як ідею професійного навчання майбутнього вчителя, запрограмованого на його особистісний розвиток упродовж життя.

Досить тривалий час науки й педагогіки-практики вважали, що виховання особистості майбутнього вчителя в процесі його професійної підготовки забезпечує, з одного боку, засвоєння сукупності педагогічних знань, з іншого – інформаційна насиченість професійного навчання. Поступово впроваджені зміни в систему підготовки вчителя засвідчили недосконалість, навіть хибність такого підходу. “Реальне шкільне життя вимодельовує такі ситуації, коли самих теоретичних знань замало, потрібні практичні вміння й навички. Крім того, молодий учитель починає усвідомлювати, що саме він, його особистість є своєрідним “інструментом” організації взаємодії з учнями. Так виникає не передбачена попереднім дидактично-виховним досвідом проблема вивчення й удосконалення власної психотехніки, мовлення, невербальної поведінки”, – слушно наголошують автори посібника “Основи педагогічної майстерності” [2, с. 17]. Ця думка суголосна з освітньо-виховними посланнями корифеїв світової й вітчизняної педагогічної науки різних епох: Я. А. Коменський, до прикладу, вважав учителя живим взірцем справжнього людського і громадського ставлення до дитини. І. Г. Песталоцці виділяв найважливішу умову результативної роботи школи – високу моральність учителя, а найефективнішим засобом виховання – любов до дітей, стверджуючи при цьому, що методи, форми завжди були лише наслідком цієї любові. К. Ушинський констатував, що своєрідність педагогічної діяльності передусім у тому, що вона спрямована на людину, яка є найскладнішою природною й соціальною істотою. Класична формула “досконалого вчителя”, за Л. Толстим, об’єднує два компоненти – любов до справи та любов до дітей. А. Макаренко аргументовано доводив, що вчитель зможе розв’язати будь-які педагогічні проблеми лише тоді, коли він буде принциповим, вимогливим і водночас справедливим та милосердним. В. Сухомлинський роботу своїх колег

називав “мудрим зануренням у духовний світ вихованця, активним керівництвом його складним, багатогранним життям” [3, с. 103].

Засадничими положеннями наукової концептуалізації феномену педагогічної майстерності стали:

– розуміння педагогічної майстерності вчителя як комплексу особистісних якостей, що забезпечують високий рівень самоорганізації його професійної діяльності. У світлі цього положення педагогічну майстерність розглядають як вищу, творчу активність учителя, яка виявляється в доцільному використанні методів і засобів педагогічного взаємовпливу в кожній конкретній ситуації навчання й виховання. Професійно-педагогічна діяльність відповідає сучасному суб’єкт-суб’єктному науковому підходові, за якого вчитель, по-перше, бачить учня як активного суб’єкта навчання та виховання, яке здійснюється в системі роботи колективу класу, по-друге, розвиває здібності учня до саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю, по-третє, забезпечує діалогічні засади процесу навчання (розв’язання навчально-пізнавальних проблем у процесі творчої взаємодії з учнями);

– розуміння педагогічної діяльності як мети-діяльності, тобто діяльності з рефлексивного керування роботою учня для розвитку його особистості за наявності в майбутнього вчителя якостей, які є базовими для цього рефлексивного керування: спостережливості, емпатії, динамізму, емоційної стабільності. Основною метою процесу навчання педагогічної майстерності, згідно з розглядуваним положенням, є формування у студентів потреби професійного розвитку. До цього необхідно додати ще й ораторські здібності, артистичність натури, уміле володіння резервами власного організму. Ця мета зреалізується лише за умови раціонального використання досвіду самоорганізації педагогічної діяльності та вироблення власної педагогічної технології.

Автори наукової концепції педагогічної майстерності прийшли до вельми сутнісного висновку: хоча педагогічна майстерність безпосередньо транслюється в діяльності, проте тільки до неї вона не зводиться, позаяк не можна обмежити діяльність лише високим рівнем розвитку спеціальних педагогічних умінь. “Сутність майстерності – в особистості вчителя, – наголошено в уже цитованому вище посібникові “Основи педагогічної майстерності”, – у його позиції, здатності виявляти творчу ініціативу на ґрунті реалізації власної системи цінностей. Майстерність – вияв найвищої форми активності особистості вчителя в професійній діяльності, активності, що базується на гуманізмі й розкривається в доречному послуговуванні методами та

засобами педагогічної взаємодії в кожній конкретній ситуації навчання й виховання” [2, с. 71]. Педагогічну майстерність слід розглядати як вияв педагогом свого самодостатнього “Я” у професії, як цілісний процес самореалізації особистості вчителя в педагогічній діяльності, що забезпечує саморозвиток особистості учня як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо взорувати на якість результату), як вияв творчої активності особистості педагога і психологічний механізм успішної діяльності. Нарешті, педагогічна майстерність – це комплекс властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній базі.

До заслуг полтавської наукової школи педагогічної майстерності вчителя відносимо також те, що її фундатори не лише обґрунтували теоретичні основи концепції, а й забезпечили технологічні механізми реалізації її. Для того, щоб здійснювати рефлексивне керівництво розвитком учнів, учитель має виробити стійку здатність керувати собою і через себе всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб’єкт, об’єкт, засоби, результат) на основі ефективного зворотного зв’язку, усвідомлювати мету діяльності й результати її досягнення, обирати оптимальні засоби впливу й коригування педагогічної позиції тощо. Спрямованість виховувального впливу на дитину допомагає вчителю обрати мету й спонукає до невтомного пошуку способів її реалізації – педагогічних технологій і техніки. Сплав гуманістичної спрямованості та професійної компетентності слугує надійним опертям для саморозвитку педагога, дає змогу осмислювати суперечності між обраною метою виховання й реальними важелями її здійснення. Так структурується внутрішній стимул самовиховання й саморозвитку майбутнього вчителя, стійке прагнення до самореалізації у професійній діяльності.

До важливих набутків полтавської школи належить також те, що в процесі розвитку концепції педагогічної майстерності вчителя встановлено послідовні взаємодетермінативні зв’язки між гуманістичною спрямованістю діяльності фахівця, його професійною компетентністю, педагогічними здібностями й педагогічною технікою. Педагогічну майстерність у структурі особистості розглядають як здатну до самоорганізації систему, рушійним чинником якої є гуманістична спрямованість. Осердя професійної майстерності – професійна компетентність. Професійні знання, уміння, досвід, цінності, педагогічна культура становлять основу високого професіоналізму, який забезпечує цілісність самоорганізовувальної системи. Педагогічні

здібності найактивніше сприяють процесові самовдосконалення; техніка, що спирається на компетентність, уможливорює виявлення внутрішнього потенціалу вчителя, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності [1]. Отже, перед нами яскравий зразок органічного взаємоузгодженого методологічного, теоретичного й технологічного концептів підготовки майбутнього вчителя на засадах формування його педагогічної майстерності в педагогічному виші.

Наукові основи педагогічної майстерності вчителя, послідовно втілювані на практиці, починаючи з 70–80-х років ХХ ст. й дотепер, набули нового теоретичного інтерпретування в інноваційних концепціях “педагогіки добра” і “педагогіки краси”, утілених як у діяльності Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, так і в діяльності традиційного відділу теорії та історії педагогічної майстерності і єдиного в Україні наукового відділу педагогічної етики й естетики, що існує у структурі Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, який очолює ось уже двоє десятиліть академік Іван Зязюн. Тяглість традицій полтавської школи передусім у тому, що вчені академічного Інституту разом із педагогами-практиками сумлінно й ефективно досліджують дотичні до проблематики педагогічної майстерності вчителя питання педагогічної естетики та етики, філософії освіти, педагогічної психології, мистецької педагогіки. Вони на принципово новій основі розвивають положення про те, що професія вчителя специфічна, тому й вимоги до неї особливі. Сучасний педагог має бути яскравою, неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різновекторних знань, високої духовності, провідником культури, брати участь у формуванні особистості як синтезу всього найкращого, що виробило суспільство. Учитель – це вихователь, творець духовної сутності людини. Він має постійно прагнути до інтелектуально-естетичного збагачення учнів, бачити в кожному з них унікальну особистість із власною людською гідністю, організовувати педагогічний процес як гармонійну взаємодію в обставинах психологічного комфорту, творчої співпраці, поєднувати традиційні засоби впливу з найновішими педагогічними технологіями співробітництва та фасилітації, а все це уможливорює взаємозбагачення, усебічний розвиток суб’єктів педагогічного процесу – вчителя й учня [1].

Найсуттєвішим, на наш погляд, результатом окреслених вище спільних зусиль полтавської наукової школи й наукової школи

Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих у руслі обґрунтування феномену педагогічної майстерності вчителя є визнання того, що тільки особистість може виховати особистість, що позитивний вплив учителя на учнів починається з усвідомлення педагогом загальнолюдських цінностей та ідеалів, на основі чого виникає потреба діяти з певною метою, що розуміння майбутнім учителем значущості своєї професійної діяльності зумовлює потребу пошуку й реалізації ним власної творчої перспективи, яка, мов у фокусі, віддзеркалюється в активності, захопленні педагогічною діяльністю. Глибоке розуміння вчителем можливостей свого “Я” в контексті професійних вимог, оцінка позитивних результатів учительської праці надихає на подальше самовдосконалення. Переживання позитивних емоцій у процесі спільної з учнями творчої діяльності створює умови для самореалізації особистостей педагога й учня, допомагає їм “знайти себе” і своє місце у складному динамічному світі.

За “педагогікою добра”, найважливішим результатом ціннісно спрямованої педагогічної підготовки майбутніх учителів є поступальний розвиток педагогічних дій у їхній емоційно-ціннісній сфері як важливому складникові професійної діяльності, коли в особистості виникає бажання досконали оволодіти основами педагогічної майстерності, з’являється потреба допомагати дітям розвивати в молоді здібності, інтереси, вибирати засоби життєдіяльності й розвитку сповідуваних цінностей. З-поміж основних загальнолюдських і педагогічних чеснот перевагу слід віддати таким, як пошана людської гідності, свобода й право людини, патріотизм та ін. Саме ці поняття сприяють уходженню педагога у сферу світоглядного осмислення соціальної й педагогічної дійсності, уникненню процесів підміни цінностей, що наскрізно пронизали сучасне суспільство.

Отже, самовдосконалення є невід’ємним компонентом педагогічної професії, воно передбачає формування морального світогляду вчителя, навичок моральної поведінки, етикету, пошук шляхів власної професійної самоактуалізації на засадах етики. Планомірна й послідовна робота педагога в цьому напрямі забезпечує бажаний кінцевий результат – його етичний розвиток, правильне розуміння ним добра й справедливості.

Доречно в цьому зв’язку процитувати думку Івана Зязюна про те, що можливості розвитку професійної компетентності, а отже, і педагогічної майстерності та творчої інноваційності не лише в індивідуально-творчому самостановленні особистості. Педагогічну

майстерність і сьогодні визначають як комплекс якостей та властивостей педагога, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійної діяльності на рефлексивній основі (Іван Зязюн, Людмила Крамущенко, Іван Кривonos, Ніна Тарасевич та ін.) (див.: [1; 2]). Цим майже аксіоматично стверджено визначальність впливу особистісних якостей на професійну зрілість і педагогічну творчість сучасного вчителя.

До важливих засадничих положень концепції “педагогіки краси” слід віднести те, що особистісний розвиток педагога стане ефективнішим, якщо він здійснюватиметься не лише на етичних, а й на естетичних засадах. Уявлення про ідеального педагога-майстра завжди пов’язували з його вмінням залучати до процесу педагогічної дії естетичні почуття прекрасного й піднесеного, рідше – комічного. Естетичний розвиток педагога треба розглядати як неперервний процес особистісно-професійного зростання, заснований на підвищенні рівня моральної свідомості, здійсненні професійної рефлексії вчителя та формуванні системи його ставлень до всіх суб’єктів навчально-виховного процесу відповідно до норм і правил педагогічної етики.

Емоційність і естетичність забезпечують педагогові ефективну реалізацію, зовнішній вияв внутрішнього змісту своєї особистості в педагогічній діяльності. Як бачимо, ці особистісні якості є не лише доречними, а й украй потрібними в щоденному педагогічному житті. Оскільки вияскравлені риси проявляються в кожного педагога як представника творчої професії індивідуально й неповторно, важливого значення для його професійної педагогічної діяльності набуває ще одна інтегративна риса особистості – творча індивідуальність. Її слід розуміти як унікальний і неповторний синтез індивідуальних, особистісних, професійних і творчих рис, що зумовлюють самобутність учителя як людини й професіонала, визначають індивідуальний стиль його професійної діяльності та спілкування, власний педагогічний почерк і сукупність обраних ним педагогічних засобів, які утворюють його мистецьку роботу, виформовують його власну педагогічну позицію.

Проведений аналіз дає підстави твердити, що спільна зорієнтованість нинішньої полтавської наукової школи й наукової школи академіка Івана Зязюна на креативність учительської професійної спільноти й узгодженість системи неперервної педагогічної освіти реалізується в тяглоті концепції педагогічної майстерності на основі системної цілісності її особистісно й соціально значущих

елементів: гуманістичної спрямованості, професійної компетентності, педагогічних здібностей і педагогічної техніки як підмурку педагогічної професійної культури сучасного вчителя.

Література

1. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія / І. А. Зязюн. – К. ; Черкаси : ЧПУ імені Б. Хмельницького, 2008. – 608 с.
2. Основы педагогического мастерства : учеб. пособ для пед. спец. вузов / под ред. И. А. Зязюна и др. – М. : Просвещение, 1989. – 301 с.
3. Степаненко М. Духовно-інтелектуальні виміри особистості вчителя / М. Степаненко, Н. Шиян // Етика і естетика педагогічної дії : зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 1. – С. 102–108.
4. Цільова комплексна програма “Вчитель” // Освіта України. – 1996. – № 64. – 27 серп.

5. ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СПАДЩИНИ АНТОНА МАКАРЕНКА І ПРІОРИТЕТИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Багаторічна напружена соціальна реформація, в умовах якої народжується нова українська суспільна і політична ідентичність, своїм об'єктивним тлом має неперервну низку більш або менш гострих, але неодмінно принципових для майбутнього нації ідейних та етичних колізій. Одним із найнебезпечніших явищ моральної еволюції суспільства виступає дегуманізація соціально-культурного простору.

Оскільки традиційна роль основних гуманістичних інституцій належить церкві й освіті, суспільна свідомість інстинктивно намагається саме тут шукати шляхи виходу із кризи, що склалася. Але апелювання до морального авторитету релігійних або освітніх організацій не уможливорює та обставина, що вони також не завжди дистанційовані від аномальних процесів суспільного розвитку. Особливо болісно відображається на моральному самопочутті суспільства втрата гуманістичного потенціалу освіти, оскільки сфера впливу останньої присутньо домінує над впливом церкви. Крім того, саме освіта покликана контролювати основні етапи становлення людини як особистості, громадянина, майстра своєї справи тощо, а в умовах нашої держави, де за церквою ще не закріплені належні пріоритети, саме інститут освіти несе відповідальність за моральний стан суспільства.

У таких неординарних ситуаціях чи не єдиним авторитетним джерелом може служити перевірена часом культурно-освітня традиція – вітчизняна гуманістична педагогіка, представлена іменами великих просвітителів минулого. З-поміж них особливе місце належить видатному українцеві, званому у світі педагогові, автору унікально ефективної виховної концепції, яскравому письменникові-публіцисту Антонові Макаренку. Логіка гуманістичної позиції, яку впродовж усього життя сповідував цей педагог-письменник, лаконічна і водночас ємна та навсякчасна: якомога більше вимогливості до людини, якомога більше поваги до неї.

Саме діалектика поваги, як ключової гуманістичної цінності, і вимоги до людини, як функції соціального контексту існування останньої, зумовила найважливіше завдання педагогічних пошуків Макаренка. Безсумнівно, найпосутнішим відкриттям його як видатного соціального вченого-реформатора ХХ століття є гармонізація стосунків у системі людина – соціум й унікально успішна апробація законів оптимізації цієї системи. Максимально наближене до цього й інше досягнення Макаренка – послідовне протиставлення унікальності людської особистості характерній для тогочасної навчально-виховної практики тенденції стандартизації педагогічних вимог, шаблонізації підходів до розвитку учнів, застигlosti освітніх систем тощо.

Не викликає анінайменшого сумніву те, що у вимірі гуманістичних категорій мають розглядатися не лише аспекти спадщини Антона Макаренка, пов'язані з виструктурованою ним оригінальною педагогічною концепцією, але й різнобічно представлена в творчому набуткові педагога проблематика професійної підготовки вчителя. Навіть сама послідовна актуалізація питання про формування особистості майбутнього вихователя, що звучить своєрідним рефреном у його текстах і промовах, виступає парадигмальним критерієм гуманістичної позиції вчителя й майстра художнього слова в одній особі.

За розмаїттям і теоретичною глибиною проблематики, кількістю дослідницьких центрів, осередків, обсягами публікацій вивчення художнього слова і педагогічної справи Антона Макаренка давно вже набуло статусу й авторитету визнаної наукової галузі. Радянське макаренкознавство, пов'язане з іменами таких корифеїв, як В. Гмурман, І. Козлова, В. Колбановський, Н. Лялін, Є. Мединський, М. Павлова, своїми першопочатками сягає ще сорокових років збіглого століття. У цей час над теоретичною спадщиною видатного

педагога, засадами його виховної практики сумлінно трудилася й українська макаренкознавча школа, яку гідно репрезентували М. Даденков, Ф. Науменко, М. Ніжинський, Г. Паперна та ін. Достойною спадкоємницею дослідницьких традицій, про які йдеться, є сучасна наука про Макаренка на пострадянському просторі, що рясніє іменами досвідчених і молодих учених. Їхні студії запроєктовані на нові інтерпретаційні підходи, нетрадиційні оцінки особи й діяльності Антона Макаренка (Л. Гриценко, Н. Дічек, С. Карпенчук, Т. Корабльова, І. Кривонос, В. Кумарін, В. Моргун, Б. Наумов, С. Невська, М. Окса, А. Фролов та ін.). Потужним західноєвропейським центром, що значно прискорив створення наукової біографії Макаренка, є заснована 1968 року лабораторія “Макаренко-реферат” Марбурзького університету, помітний слід у діяльності якої залишили Г. Хілліґ, З. Вайтц та інші німецькі науковці.

Усе викладене вище дає аргументовані підстави для спроби екстраполювання методологічних засад і конструктивних підходів гуманістичної педагогіки Антона Макаренка на проблеми педагогічної освіти останніх десятиліть.

Вітчизняна система підготовки вчителя ще в радянські часи потерпала від суперечності між універсальними гуманістичними цінностями й обмеженістю авторитарної, жорстко регламентованої моделі власного функціонування. Це спричинило появу перших, здебільшого стихійних, інноваційних ініціатив, спрямованих на впотужнення експериментально-творчого контексту професійного самоствердження майбутнього педагога у виші. Згодом несподівано успішними виявилися пошуки технологічних ідей у вельми знайомих освітянам текстах класиків вітчизняної педагогіки. І саме тут по-особливому перспективним для багатьох постав, ба навіть заяскравив специфічними дидактичними, а більше виховними барвами досвід Антона Макаренка.

Буде перебільшеним, а можливо, навіть помилковим твердження про те, що Макаренко першим із педагогів увів питання професійної майстерності вчителя у проблемну площину. Його попередниками в цій царині були Г. Сковорода, А. Дистервег, Я. Коменський, І. Песталоцці, К. Ушинський, Л. Толстой та ін. Педагогічна майстерність як предмет науки й освітньої практики вже має свою досить яскраву й насичену подіями, утяглену історію [2], але саме авторові всесвітньо відомої “Педагогічної поеми” належить пріоритет в обґрунтуванні

необхідності та можливості технологізації процесу підготовки особистості до ефективної професійно-педагогічної діяльності.

Традиційно прогресивними у визначенні та формуванні професійної майстерності вчителя виступали когнітивний і діяльнісний підходи. У своєму відомому виступі перед учителями, що відбувся в Ленінграді в жовтні 1938 року, Макаренко несподівано кинув виклик педагогічним стереотипам того часу: “Вважаю, що наших педагогів у вишах, де вони вчать, треба інакше виховувати”. Надзвичайно важливим у цьому посилі є вирізнення виховання як окремого методу, а це вже – відхід від традиційної “когнітивної” парадигми підготовки педагога, наповнення її особистісною зорієнтованістю. Антон Семенович чітко конкретизував свої вимоги до професійної майстерності вчителя: “Для мене в моїй практиці <...> такі “дрібниці” стали вирішальними: а як стояти, як сидіти, як підвестися зі стільця з-за столу, як підвищити голос, як усміхнутися, як подивитися. Нас цього ніхто не навчав, а цього можна і треба навчати, і в цьому є і повинна бути велика майстерність” [3, с. 303].

Власне ставлення до питань педагогічної техніки як складника майстерності вчителя Антон Макаренко іноді представляв у гіперболізованій формі. Так, у листі до вчительки Т. Турчанінової педагог дотепно іронізує з приводу звинувачень, що він нібито нехтує педагогічною теорією: “Теорію я так високо ціную, що навіть самому страшно від того робиться. Тільки те, що у них є – це не теорія, а базікання. Коли б хто-небудь написав книгу на 300 сторінок під назвою “Технологія чистого і практичного почуття” або “Педагогічні повороти очей і брів” – це була б теорія” [4, с. 57–58].

Концептуальна ж візія Макаренко проблематики педагогічної майстерності та співвідношення майстерності й таланту чітко простежена і в таких фрагментах його виступу: “Даю вам чесне слово, я себе не вважав і аж ніяк не вважаю талановитим педагогом. Говорю вам це просто. Але я багато трудився, вважав себе і вважаю працездатним, я домагався освоєння цієї майстерності, спочатку навіть не вірив – чи є ж така майстерність... Але ж хіба ми можемо покласти на випадковий розподіл талантів? Скільки у нас таких особливо талановитих вихователів? І чому повинна страждати дитина, яка дісталася неталановитому педагогові? І чи можемо ми будувати виховання всього нашого радянського дитинства і юнацтва з огляду на талант? Ні! Варт говорити лишень про майстерність, тобто про справжнє знання виховного процесу, [про] виховне уміння. Я на досвіді

переконався, що все вирішує майстерність, заснована на вмінні, на кваліфікації” [3, с. 302–303]. Як бачимо, Макаренко запропонував радикально прагматичну схему набуття майстерності педагогом, базовану головно на доступних для будь-якого вчителя засобах. Водночас він, образно кажучи, посягнув на бездоганний авторитет такого важливого явища, як талант, чим спровокував неоднозначну реакцію своїх і наших сучасників.

На основі аналізу науково-педагогічної, літературної, публіцистичної, епістолярної спадщини Антона Макаренка дослідники вирізнили такі найпромовистіші особливості концепції педагогічної майстерності вчителя-вихователя [1, с. 188–189]:

1. Усвідомлення першорядної ролі особистості вчителя-майстра в педагогічному процесі.

2. Окреслення гуманістичної сутності професійної діяльності наставника молоді.

3. Розкриття значення педагогічної техніки й акторських умінь у структурі педагогічної майстерності.

4. Обґрунтування загальнодоступності феномену майстерності за умови належної професійної підготовки та самовдосконалення вчителя.

5. Аргументація ролі й перспектив навчальної дисципліни, спрямованої на неухильне поєднання професійних знань, методики й технології вчительської діяльності.

Постає закономірне питання: наскільки актуальними для сучасної освіти можуть виявитися сформульовані видатним педагогом ще наприкінці 30-х років минулого століття принципи підготовки вчителя? А як точніше – чи можна сприймати накреслену великим практиком соціального виховання програму професійно-педагогічної майстерності як прогностичну цінність? Досить продуктивною спробою розв’язання цієї принципової проблеми позначена історія вітчизняної вищої педагогічної освіти останнього десятиліття радянської доби.

Заради втілення макаренківської концепції професійної підготовки педагога, з упровадженням якої у практику декілька десятиліть зволікала радянська освітня система, колишній ректор Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка академік Іван Зязюн ініціював державну програму “Вчитель: школа – педвуз – школа”. У межах цієї програми розроблено науково-методичне підґрунтя дисципліни “Основи педагогічної майстерності.” Колектив створеної 1981 року кафедри педагогічної майстерності,

очолюваної справжнім ентузіастом педагогічної справи доцентом Ніною Тарасевич, незабаром підготував і відповідний підручник, що на сьогодні витримав уже п'ять видань, географія яких широка: Київ, Москва, Варшава.

Варто зауважити, що ініціативу полтавських науковців підтримали багато педагогічних інститутів колишнього Радянського Союзу, заснувавши кафедри педагогічної майстерності. Творчі викладачі пропонували авторські програми, готували навчальні посібники, урізноманітнювали форми аудиторної й позааудиторної роботи з майбутніми педагогами. Отже, намагання поглянути на проблему професіоналізму вчителя очима Макаренка стимулювало широкий і надзвичайно цікавий науковий експеримент, учасниками якого люб'язно ставали сотні освітян і студентів.

Гуманістичний підхід до проблеми професійної підготовки майбутнього вчителя, що став одним із засадничих положень полтавської школи педагогічної майстерності, на відміну від уже згадуваних, утрадиційнених когнітивного і діяльнісного підходів, вияскравлює пріоритетне значення особистісного чинника. На думку полтавських науковців, педагогічна майстерність не обмежена тільки інтелектуальною готовністю особистості до вчительської праці та характерологічною ознакою діяльності педагога. Ця діяльність – аж занадмір складне явище, що являє собою комплекс властивостей особистості, яка забезпечує самоорганізацію високого рівня професіоналізму на рефлексивній основі. Усі ж ці властивості умовно розподілено на чотири базові блоки: гуманістична спрямованість, професійна компетентність, педагогічні здібності й педагогічна техніка [5, с. 30–35].

За понад 30 років експериментальної діяльності з опертям на вагомі аргументи сформовано новий напрямок психолого-педагогічних досліджень, засновано потужну наукову школу, створено навчально-методичний комплекс у вигляді вже згадуваного підручника, декількох оригінальних посібників для студентів, як-от: “Словник термінології з педагогічної майстерності” (1995), “Педагогічна майстерність: тексти” (2001, 2004, 2006), “Педагогічна майстерність: хрестоматія” (2006, 2008), “Педагогічна майстерність: тести” (1996, 1998). Поряд із цим побачила світ низка методичних рекомендацій стосовно організації лабораторних занять із базової дисципліни, керівництва практикою, проведення профорієнтаційної роботи серед старшокласників, викладання контекстних спецкурсів тощо.

Треба наголосити, що в процесі напруженої діяльності полтавської школи педагогічної майстерності емпіричним шляхом виявлено й деякі приховані практичні аспекти формування професійної компетентності вчителя, що підтвердили, навіть розширили й опредметнили сутнісні абриси вихідної макаренківської ідеї.

Незважаючи на досягнення, слід, однак, визнати, що досвід Макаренка й натепер висуває принципові вимоги до реформування численних програм підготовки вчителя. Спробуємо схарактеризувати бодай у загальних контурах деякі із перспективних напрямів удосконалення процесу професіоналізації студентів педагогічних навчальних закладів у контексті макаренківської концепції.

Основним завданням колись і нині є формування у студентів здатності створення й керівництва таким дитячим колективом, який був би не лише ефективним інструментом педагогічного впливу, але й забезпечував би оптимальні умови для самоактуалізації кожному учневі. Реальність такого соціального інституту, його життєздатність і доцільність як форми педагогічного середовища доведена історією виховних закладів, очільником яких був Макаренко – Полтавської – Харківської трудової колонії імені Максима Горького і Трудової комуну імені Ф. Е. Дзержинського. Спираючись на досвід видатного педагога, маємо, проте, визнати його відносну обмеженість системою інтернатних закладів; що ж до можливості його апробації в умовах загальноосвітньої школи, то тут варто брати на озброєння лише теоретичні поради Макаренка. Відомо, що експертизу своїх педагогічних принципів він не встиг перенести на широкий освітній простір, хоч і дуже прагнув цього.

Наступною необхідною новацією процесу професійної підготовки учителя, є, на наше глибоке переконання, розвиток у студентів спеціального комплексу практичних умінь, пов'язаних із готовністю здійснювати взаємодію з учнями в площині так званої “оптимістичної гіпотези”. “Проектування найкращого в людині”, організацію та вдосконалення її особистісної, громадської і професійної перспективи Макаренко вважав одним із пріоритетних і найвідповідальніших завдань вихователя, тому і становлення відповідних особистісних якостей у майбутніх педагогів має забезпечуватися достатньо надійним методичним інструментарієм.

Формування людинознавчої компетентності майбутнього вчителя має виступати ще одним вагомим доважком до традиційної схеми підготовки педагогів у вишах, що виразно потверджує такий фрагмент

із творів Макаренка: “Можна й потрібно розвивати зір, просто фізичний зір. Це необхідно для вихователя. Потрібно уміти читати на людському обличчі, на обличчі дитини, і це читання може бути навіть описане в спеціальному курсі. Нічого хитрого, нічого містичного немає в тому, аби по обличчю дізнаватися про деякі ознаки душевних рухів” [3, с. 345]. Такі популярні сьогодні практико-психологічні напрями, як соціальна перцепція, невербальна поведінка, візуальна психодіагностика, проксемика, давно вже претендують на гідне місце у структурі психолого-педагогічної підготовки вчителя. Принаймні зміст цих галузей науки прагматично налаштовані студенти воліють пізнати так само, як і теоретичний курс загальної педагогіки.

Усе проаналізоване в пропонованому дослідженні аж ніяк не вичерпує перспективи пошуків і прагматизації в розлогодному змісті педагогічної освіти плідних ідей видатного українського педагога. Наведені міркування (на жаль, неповно систематизовані з об’єктивних причин) дають підстави припустити, що аксіологічні та процесуальні аспекти педагогіки Антона Макаренка – форми реалізації його гуманістичного світобачення – являють собою конструктивний, але недостатньо реалізований у практиці сучасної педагогічної освіти потенціал для розв’язання засадничих питань професійної підготовки майбутнього вчителя. Найважливіший висновок полягає в тому, що система формування особистості в педагогічному навчальному закладі має орієнтуватися на позачасові гуманістичні, людиноцентричні цінності, непідвладні мінливій ідеологічній, політичній або економічній кон’юнктурі. Ми поки що не вийшли на цей формат діяльності, а лише наблизилися до нього, отож перед нами ще багато роботи, причому і для науковців, і для тих, хто щодня заходить до класу, виховує майбутню зміну й несе їй знання. Мірилом цінності на такому пізнавально-освітньому шляху є Антон Макаренко зі своїм гідним подиву науковим і письменницьким набутком.

Література

1. Король Л. Л. Ідей А. С. Макаренка як концептуальна основа формування педагогічної майстерності майбутнього вчителя (з досвіду Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка 70–80 рр. ХХ ст.) / Л. Л. Король // Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць Полтавського держ. пед. ун-ту імені В. Г. Короленка. – Вип. 5. – Полтава, 2008. – С. 187–191.
2. Лавріненко О. А. Історія педагогічної майстерності: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ, аспірантів, учителів / О. А. Лавріненко. – К. : Богданова А. М., 2009. – 328 с.

3. Макаренко А. С. Публичные выступления (1936 – 1939 гг.) / А. С. Макаренко ; аутентичное издание; сост., автор коммент. Гётц Хиллиг. – Елец : ЕГУ имени И. А. Бунина, 2012. – 502 с.

4. “Макаренко – педагог, а не писатель!”: переписка А. С. Макаренко с двумя читательницами (1938 – 1939 гг.) / сост. : Гётц Хиллиг, Светлана Невская. – Марбург, 1995. – 76 с. – (Opuscula Makarenkiana Nr 15).

5. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – 2-ге вид., допов. і переробл. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.

6. МАКАРЕНКОЗНАВЧА ТРАДИЦІЯ ПОЛТАВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

Справжню історію соціальної інституції уособлюють доли конкретних людей – їхні ідеї, діяння, спадщина. Саме завдяки своїм неповторним особистостям кожна спільнота вибудовує оригінальні традиції, виформовує власний образ в очах суспільства, випроєктує свою грядущину. На характер діяльності, професійні спромоги однієї з найстарших освітніх установ України – Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, – безумовно, вплинуло ім'я її всевітньо відомого випускника, видатного просвітителя ХХ століття, яскравого соціального педагога-реформатора Антона Семеновича Макаренка. Вивчення полтавцями життєвого шляху цієї непересічної людини, пізнання неординарних, часто суперечливих моментів натхненного пошуку нею педагогічних істин у найтяжчі десятиріччя вітчизняної історії давно набуло статусу кваліфікованого краєзнавчого й історико-педагогічного дискурсу. Доброю традицією стало те, що Полтавський педагогічний є ініціатором наймасштабніших проектів ушанування пам'яті Антона Семеновича. Наразі історіографічне дослідження полтавської макаренкознавчої школи постало як винятково актуальна, наповнена глибинним змістом теоретико-практична проблема.

Дослідницький інтерес до унікальної за багатьма своїми сутностями полтавської макаренкіани поставав головно в контексті підготовки до чергових ювілейних заходів і тому не носив ознак системної цілісності. З-поміж тих небагатьох історико-педагогічних розвідок, що висвітлювали деякі аспекти осягнення сили слова і величі справи Антона Макаренка в стінах його alma mater, переважають

роботи тезового викладу. Окремої ж монографічної праці або бодай ґрунтовної, забазованої на переконливих архівних аргументах публікації наша наука досі не має.

Цілком закономірно, що в процесі самоусвідомлення і самоствердження полтавська макаренкознавча школа послідовно й виважено виструктуровувала власне наукове кредо, визначала морально-ціннісні орієнтири, заявляла про свою творчу ідентичність. Найцінніша характеристика дослідницької позиції, яку успадковано від фундатора школи академіка Івана Андрійовича Зязюна – колишнього ректора Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, яскравого вченого, мислителя-гуманіста, – це здатність гостро відчувати відповідальність за натеперішню долю й перспективу макаренківських ідей. Усвідомлення цього унеможливує позицію пасивного спостерігача, воно спонукає вчених ставати творчими одnodумцями автора “Педагогічної поеми”, певною мірою хранителями, ба навіть продовжувачами його справи. Важко не запримітити й ще однієї важливої істини: еволюційний шлях будь-якого напряму науки неодмінно відтворює особистісні риси своїх найзнаковіших представників, віддзеркалюючи окремішність їхнього світобачення, неповторність способів мислення, рівень творчої активності [4, с. 231].

Реалізації конструктивних ідей Антона Макаренка стосовно формування особистості вчителя, до яких об’єктивно наблизило радянську модель навчання і виховання саме життя, сприяла державна програма “Вчитель: школа – педвуз – школа”, ініціатором і послідовним утілювачем якої був Іван Зязюн. Практичній реалізації цієї ідеї сприяло створення кафедри педагогічної майстерності. Добрий почин полтавців поширився на весь тодішній Радянській Союз. Цим провінційний виш, по суті, кинув виклик наповненій по вінця комуністичною ідеологією тодішній освітній системі, на декілька літ випередивши епоху так званих педагогічних дисидентів.

Важливий черговий етап розвою полтавської школи макаренкознавства пов’язаний із листом-зверненням Івана Андрійовича в червні 1984 року до Полтавського обласного комітету Комуністичної партії, облвиконкому та з доповідною запискою “Про 100-річчя з дня народження А. С. Макаренка”, адресованою міністрові освіти України М. Фоменкові. Пропозиції очільника Полтавського педагогічного інституту значно розширювали зміст республіканського ювілейного плану. Йшлося про створення

меморіального музею-заповідника серед руїн дитячої колонії в селі Ковалівці під Полтавою, де колись зароджувалася педагогічна слава Макаренка, реконструкцію будинку-музею педагога-письменника в Кременчуці, відкриття пам'ятника А. С. Макаренкові в Полтаві, організацію наукової лабораторії з пропаганди спадщини видатного педагога, творчого розвитку і втілення його ідей у шкільній практиці, проведення в Полтаві наукової конференції “Творча спадщина А. С. Макаренка і сучасна школа” із залученням учених та освітян – практиків усієї країни.

До вказаної записки додано концепцію створення і функціонування макаренківської наукової лабораторії (автори – М. Лебедик, В. Моргун, Н. Тарасевич, Б. Наумов). З-поміж основних завдань цього дослідницького центру вирізнено такі: а) пошук та систематизація нових матеріалів, що стосуються життя й діяльності Макаренка; б) проведення теоретичної, дослідницько-експериментальної роботи з обґрунтування оптимальних шляхів реалізації ідей, принципів і прийомів педагогічної системи Макаренка в навчально-виховному процесі підготовки вчителів і шкільній практиці навчання, виховання, розвитку учнів; в) пропаганда доробку славетного педагога серед учителів, студентів, широких кіл громадськості; г) видання збірника наукових робіт, що відображають результати вивчення і втілення в життя макаренківської спадщини.

Відповідно до рішення Міністерства освіти України в лютому 1985 року на базі Полтавського педагогічного інституту цю лабораторію створено. Фінансувало її Педагогічне товариство України, яке очолював академік М. Ярмаченко. Свою діяльність науковий підрозділ розпочав з активного дослідження наукової біографії Антона Макаренка, обґрунтування шляхів використання ідей педагога в практиці підготовки вчителя, упровадження макаренківських методів самоврядування учнів, створення найповнішої у світі макаренкознавчої картотеки. Варто наголосити на такому показовому факті: лише за два перші роки існування лабораторії картотека налічувала понад 4000 записів багатьма мовами світу [4, с. 231–232].

Наступне важливе завдання полтавських макаренкознавців, яких уміло згуртував учитель учителів Іван Зязюн, – заснування унікального музею-заповідника А. С. Макаренка в селі Ковалівці. На переконання невтомного Івана Андрійовича, функційний статус нової меморіальної установи не мав обмежуватися лише культурно-освітньою діяльністю. Вона покликана виконувати просвітницьку місію, роль своєрідного

науково-методичного центру, осередку творчої співпраці педагогів, освітніх керівників, учених, студентів, представників громадськості, зрештою, усіх, хто живе турботами школи, уболіває за майбутнє свого суспільства. Сьогодні колишній благородний задум став реальністю: поблизу Полтави повносило діє найбільший музейний комплекс Антона Макаренка не лише в Україні, але й у світі, а в його межах – один із найуспішніших крайових середніх навчальних закладів – Ковалівська гімназія-інтернат для обдарованої молоді із сільської місцевості.

Логічним продовженням ювілейних заходів до 100-ліття від дня народження педагога-письменника стала масштабна координаційна діяльність полтавської лабораторії, що об'єднала макаренкознавців світу. У вересні 1991 року на установчій конференції, яка відбулася в Полтаві, створено Міжнародну макаренківську асоціацію (ММА). Успішній роботі цієї поважної наукової спільноти сприяли провідні дослідники ідей Антона Макаренка і педагоги-практики з Болгарії, Данії, Китаю, Молдови, Німеччини, Польщі, Росії, США, Угорщини, Фінляндії, Франції та Чехії. Усі ті кон'юнктурні нашарування, які дещо здевальвували постать Макаренка в очах педагогічної громадськості за останнє двадцятип'ятиліття, аж ніяк не вплинули на сферу діяльності полтавських науковців. Вони утримують пріоритет у пропаганді педагогіки свого видатного земляка, шукають і налагоджують творчі діалоги із зарубіжними вченими, усвідомлюючи, що найоб'єктивнішим критерієм істини є час, позаяк він розставляє всі крапки над "і", відсіває полову від зерна, обезсмертнює правду й засуджує все, що несумісне з нею.

Іван Зязюн одним із перших активно долучився до створення наукової біографії Антона Макаренка, домігся втілення масштабного науково-дослідного та видавничого проекту – введення до наукового обігу архівних матеріалів про колонію, якою керував Антон Семенович. Найваговитішим вислідом цієї роботи стала двотомна монографія "Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах", над якою впродовж 1997–2002 рр. працювали О. Єрмак, Л. Крамущенко, І. Кривонос, Н. Тарасевич, А. Ткаченко. В архівній частині книги представлено 135 документів, 80 з яких оприєвлено вперше. Крім того, максимально автентично подано 15 матеріалів, що раніше видавалися в скороченому або спотвореному вигляді. Особливо великий інтерес для дослідників мають уміщені в книзі 42 авторських тексти Антона Макаренка [2; 3].

Видавничий проект, про який ідеться, одержав нове дихання в 2009 році. На цей раз об'єктом прискіпливого наукового аналізу стала Харківська колонія імені М. Горького, талановитим керманічем якої був Антон Макаренко. Усім структурним складникам її діяльності присвячено нову збірку документальних матеріалів [1]. Авторитетні дослідники відповідально заявляють, що книга такого жанру є – без перебільшення – унікальним явищем не лише для України, але й для світового макаренкознавства останніх років [там само]. Архівний розділ видання сформувавши 129 документів та матеріалів преси, причому 94 з них уперше опубліковані, а 20 уперше представлені автентично. Крім того, авторство 9 із надрукованих документів належать самому Антону Макаренкові. Високої оцінки заслуговують коментарі до вміщених у книзі архівних матеріалів. Надзвичайно цінним у новому виданні є створений доцентом А. Ткаченком науковий апарат, що містить близько 430 біографічних довідок і близько 280 довідок про згадані в книзі установи, підприємства, державні й місцеві адміністративні органи, їхні структурні підрозділи тощо.

Інтерес історико-педагогічної науки до спадщини Антона Макаренка з'явився давно, однак і натеper ця галузь знання потерпає від інформаційного дефіциту. Макаренкознавці світу одностайні в тому, що до читача має прийти повне академічне зібрання творів педагога. Останнє, 8-томне, видання, що побачило світ ще в 1983–1986 рр., не відповідає ні ідеологічним, ні текстологічним, ні фактологічним критеріям. Про його наукову неповноцінність свідчить тенденційний добір матеріалів, довільне скорочення або фальшування авторських текстів, неточність і політична однокісність коментувань тощо. Воно, до того ж, не охоплює всю відому сучасним дослідникам спадщину Антона Макаренка. Свого часу марбурзька лабораторія “Макаренко-Referat” анонсувала максимально повне й автентичне 20-томне видання творів педагога, але обірвала свій проект на восьмій книзі. Отже, можна з певністю констатувати, що першочерговим завданням вітчизняної науки є оприлюднення всього набутку Антона Макаренка. Усвідомлюючи це, полтавські вчені-макаренкознавці збирають, текстологічно обробляють, коментують і готують до друку авторські тексти Антона Семеновича. Натеper реєстр творів видатного педагога сягнув 889 одиниць, з-поміж яких 179 художніх або публіцистичних дискурсів і підготовчих матеріалів до них, 72 стенограми виступів та інтерв'ю, 540 листів, 82 різного роду службових документів, а також записні книжки, дарчі надписи, епіграми тощо. Принагідно наголосимо

на такому важливому моменті: 409 із цих текстів у різною мірою виводомінену вигляді можна знайти у згаданому 8-томнику, яким опікувалася АПН СРСР [4, с. 235]

До заслуг Івана Зяюна треба віднести й те, що він започаткував новий напрям досліджень у царині макаренкознавства, сутність якого полягає в розгляді життя й діяльності видатного педагога в системі категорій професійного розвитку особистості. Цю концепцію творчо розвинув доцент Полтавського педагогічного університету А. Ткаченко, розробивши принципи так званого професіогенетичного підходу в педагогічній біографістиці та екстраполювавши їх на педагогічну спадщину Антона Макаренка.

Тривалий і масовий науковий інтерес до поглядів і досвіду одного з найвідоміших у світі вітчизняних педагогів збіглого століття вражає кількістю дослідницьких шкіл, огромом концептуальних підходів та інтерпретаційних рівнів. Є всі підстави вважати найуніверсальнішою інтегративною категорією цього напрямку науки унікальний макаренківський професіоналізм. Парадоксально, але факт: спроб комплексного охоплення всієї макаренківської феноменології в контексті проблематики професійного становлення особистості до цього часу не спостережено.

Невикликає сумніву, що в індивідуальному професіогенетичному досвіді видатних особистостей минулого сфокусовано надзвичайно цінний емпіричний матеріал. Тому їхній самобутній професійний шлях, причинно-наслідкова детермінованість тих або тих досягнень конкретними обставинами передусім фахового розвитку неодмінно повинні стати об'єктом найприскіпливішого аналізу.

Наукова привабливість професіогенетичного методу в педагогічній біографістиці, за А. Ткаченко, ґрунтується на припущенні, згідно з яким обставини індивідуального професійного розвитку того чи того педагогічного діяча певною мірою запрограмовані його власними педагогічними поглядами й освітньою практикою. Отже, будь-яка педагогічна система являє собою, по-перше, відображення обставин, умов і характерних рис особистісного, зокрема і професійного, по-друге, віддзеркалення складного процесу становлення педагога, що є її творцем. Якщо індивідуальний загальноосвітній (і самоосвітній) досвід останнього багато в чому визначає його педагогічний світогляд, то цілком логічно припустити, й таке: у тому разі, коли йдеться про проектування, здійснення певної педагогічної діяльності, спрямованої на формування основ професійного розвитку

вихованців, педагог опирається на власну систему уявлень про потребу, цінність, неперервність, досяжність та функційні параметри професіогенезу в житті людини. Сформовані внаслідок освіти й досвіду професіогенетичні цінності так само закономірно екстраполюються на сферу власної практики, як і інші світоглядницькі атрибути – моральні норми, переконання, ідеали тощо. Наприклад, якщо педагог розглядає професіоналізм як ідентифікувальний критерій соціального статусу людини, то й в орбіті його педагогічних пріоритетів неминуче опиняється формування подібних уявлень у вихованців. Вітчизняна освітня історія багата на яскраві постаті, унікальність педагогічної й наукової біографії яких може знайти своє професіогенетичне пояснення.

Аналіз професіогенетичного підходу на тлі чи нетрадиційного методу, чи напряму в макаренкознавстві неодмінно передбачає розв'язання таких основних завдань: а) вирізнення самобутності постаті Антона Макаренка у зв'язку з унікальністю обставин його професіогенезу; б) вияскравлення констант-домінант професіогенетичної теорії і практики особистості цього педагога й аналітичне підтвердження взаємозв'язку між особистісною (внутрішньою) та педагогічною (зовнішньою) функціями; в) визначення характеру професіогенетичної зумовленості педагогічних поглядів Антона Семеновича [5, с. 44–45].

Удокладнене знайомство з життєписом та історією виховної практики Антона Семеновича Макаренка дає право констатувати, що найяскравішою особливістю неповторної конфігурації його ціннісної сфери є професіогенетичні категорії, які групуються довкруги трьох основних блоків – професіоналізму, професійної активності й перманентного професійного розвитку. Вони, зрештою, не лише вплинули на його інтраособистісну, педагогічну, керівну, громадську та літературну діяльність, але й сформували його як педагога. Професійний же розвиток вихованців є формою екстеріоризації, тобто опредмечування, професіогенетичних установок Антона Макаренка в зовнішньому, точніше позаособистісному, світі.

Щодо професіогенетичного мінімуму системи педагогічних образів, якими рясніють виховні установи Макаренка, то до них передусім слід віднести а) систему бачень майбутнього своїх вихованців та місце в ньому професійних досягнень, б) уявлення про шляхи, засоби й характер реалізації цього майбутнього, в) уявлення

про критерії професійних досягнень та професійної успішності [6, с. 43–46].

Логіко-системний, історико-генетичний аналіз професіогенетичної феноменології, сконцентрованої в найзнаковіших синхронних і діахронних складниках життєдіяльності Антона Макаренка, дав підстави А.Ткаченкові виокремити теоретично й обґрунтувати прагматично базові складники, які максимально повно, системно заманіфістують генезу, апробацію, унікальну своєрідність глибинну сутність професіогенетичної концепції. Мовиться про такі складники, як *афективно-аксіологічний, етичний, інтелектуально-науковий, соціокультурний, естетичний, технологічний, вольовий і професіогенетичний*. Формування й конкретне наповнення кожного з них простежимо з позиції персоніогенезу Антона Макаренка, специфіки його професійно-педагогічної дії і засадничих положень теоретичного доробку загалом [5, с. 300].

Запропонований алгоритм інтерпретування професіогенетичної спадщини Антона Макаренка, на наш погляд, не лише розкриває нові дослідницькі перспективи у відносно вузькій царині макаренкознавства, а й прогнозує перспективу впотужнення методологічної бази такого активного напрямку сучасних історико-педагогічних студій, як педагогічна біографістика.

Як бачимо, різновекторне вивчення життєвого шляху й педагогічної спадщини Антона Семеновича Макаренка в науковому просторі Полтавського національного педагогічного університету в останні десятиліття не лімітоване власне дослідницькими рамками. З огляду на перманентність і глибину наукових студій, серйозність і масштабність проєктів, залученість широкого кола науково-педагогічних працівників воно набуває змісту і форми колективної традиції, у якій тісно й гармонійно переплетені інтерес і обов'язок, академізм та аматорство, сумлінна праця й натхненний ентузіазм.

Література

1. Антон Макаренко : Харківська трудова колонія ім. М. Горького (в документах і матеріалах 1926–1928 рр.) : монографія / [автори-укладачі : І. Ф. Кривонос, Н. М. Тарасевич, А. В. Ткаченко] ; за ред. дійсного члена АПН України І. А. Зязюна. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 352 с.
2. Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах (1920–1926 рр.) / [О. П. Єрмак, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос, Н. М. Тарасевич] ; за ред. І. А. Зязюна. – Ч. 1. – Полтава, 2002. – 269 с.

3. Полтавська трудова колонія ім. М. Горького в документах і матеріалах (1920–1926 рр.) / [О. П. Єрмак, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос, Н. М. Тарасевич, А. В. Ткаченко] ; за ред. І. А. Зязюна. – Ч. 2. – Полтава, 2002. – 216 с.

4. Ткаченко А. В. Дослідницькі традиції Полтавської макаренкознавчої школи / А. В. Ткаченко // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / [редкол. : Н. Г. Ничкало (голова) та ін. ; упоряд. : Н. Г. Ничкало, О. М. Боровік ; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України]. – К. : Богданова А. М., 2013. – С. 230 – 236.

5. Ткаченко А. В. Професійний розвиток і саморозвиток особистості в творчій спадщині А. С. Макаренка : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Ткаченко Андрій Володимирович. – Полтава, 2014. – 502 с.

6. Ткаченко А. В. Професіогенетичний підхід у педагогічній біографістиці: (на прикладі аналізу творчої спадщини А. С. Макаренка) / А. В. Ткаченко // Імідж сучасного педагога. – 2011. – № 3 (112). – С. 43–46.

7. ГУМАНІСТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ ІВАНА АНДРІЙОВИЧА ЗЯЗЮНА У ВИМІРАХ СУЧАСНОСТІ Й МАЙБУТЬОГО

Академік Іван Андрійович Зязюн належить до тих діячів освіти, науки, культури, сучасності, про яких кажуть: у нього є ім'я [1, с. 3].

Історію вітчизняної освіти уособлюють яскраві постаті звитяжців прогресивних ідей, видатні особистості з широким діапазоном знань, проникливим і винахідливим розумом. З-поміж них – Іван Андрійович Зязюн, відомий в історії української педагогіки як творець і послідовний утілювач у життя прогресивної наукової концепції про гармонійний синтез мистецтва й педагогіки в підготовці вчителя, натхненник та керівник створеної в Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (нині національний педагогічний університет) унікальної програми “Вчитель”, автор знаних у широкому світі підручників, методичних посібників з предмета “Педагогічна майстерність”, вітчизняний учений широкого діапазону, організатор освіти, феномен філософсько-педагогічних ідей якого незаперечний та багатогранний.

Осягаючи нині філософсько-педагогічні та організаційно-управлінські ідеї великого науковця-теоретика і стратега-прагматика,

розумієш масштаби його далекоглядності, мудрості та передбачень. Готуючи освітянина, Іван Андрійович усвідомлював, що в цій сфері треба йти бодай на крок попереду від очікувань суспільства та вказівок можновладців, прогнозувати свої діяння не на день натеперішній, а бодай на завтра чи – краще – на віддалену перспективу. Це не тільки освітній успіх, а й суспільний. Унесок Івана Зязюна у становлення професійної педагогічної освіти неоціненний. Прогресивні думки та ваговиті результати його діяльності не просто послідовні й виважені, вони захоплюють своїм огромом, усебічністю та запроєктованістю на десятиліття. Він упевнено, успішно пройшов шлях від викладача вищої школи до міністра освіти, від ректора вишу до директора академічного науково-дослідного інституту і, що по-особливому промовисте, мав не просто новаторські ідеї, а часто й густо, як сам зауважував, удавався до неординарних, навіть радикальних у позитивному сенсі дій.

Чимало вчених-педагогів (Г. Васянович, В. Кремінь, А. Кузьмінський, М. Лещенко, Н. Ничкало, О. Отич, Н. Тарасевич) аналізують постать Івана Зязюна як мудрого вченого-філософа, естета, педагога і психолога, фундатора педагогічної майстерності, якось залишаючи десь на маргінесах або лише наближуючи до окремого дослідницького об'єкта його цілісну педагогічну концепцію (див, напр.: [1]). А вона досить яскрава й неординарна.

1975 року, з приходом Івана Зязюна на ректорство до Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, народжувалася, швидко викристалізовувалася й відразу міцно вкорінювалася у вітчизняній і світовій педагогіці неповторна освітньо-виховна теорія, неодмінно оперта на практику. Вона високогуманна, демократична, гармонійно поєднує класичну та народну педагогіку, безпосередньо вибазовується на трьох основних постулатах неперервності освіти: формальна, неформальна та інформальна. Філософсько-педагогічна ідея неперервності освіти, яку в абсолютно новітньому естетичному руслі майстерно обґрунтував Іван Зязюн, уособлює декілька змістових цілеспрямвань. Це передовсім усвідомлення освіти як процесу, що охоплює все життя людини; це невпинне цілеспрямоване засвоєння нею соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок чинної освітньої системи; це дотримання означеного принципу організації освіти, освітньої політики, спрямованої на створення умов для навчання людини протягом усього її життя; забезпечення взаємозв'язку й наступності різних ланок складного багатогранного освітнього алгоритму [4, с. 11-60].

Особливу увагу Іван Зязюн приділяв школі як осередковій культури. Проте, на його думку, “найголовнішим виховним засобом у школі була, є і залишається особистість учителя. Його таланти, його неповторність, самобутність” [3]. Іван Андрійович настійно пересвідчував, що педагог навчає “своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов’ю, своїм Щастям, своїм Талантом” [там само].

Педагогіка людинотворення – це система професійної підготовки авторства Івана Зязюна в Полтавському педагогічному інституті. Осердям освітнього процесу був і залишається й дотепер майбутній педагог, навколо якого концентруються загальнолюдські цінності в навчанні, дозвіллі, громадській взаємодії з довкіллям. У десяти засадничих принципах життєдіяльності педагогічного вишу полтавський ректор згадає й золоте правило етики, наголошуючи: “Найгуманніше ставлення викладачів до студентів і студентів до викладачів за вічним правилом етики: стався до іншого так, як бажаєш, щоб він ставився до тебе (кантівський імператив)” [3]. Як пророк освітніх змін, він транслиував до системи вищої освіти не просто виховання особистості, а формування стратегії її розвитку та самоevolюції. На глибоке переконання Івана Андрійовича, освітню систему слід виструктурувати не на ідеологічних засадах, її підмурком мають слугувати ідеї ціннісно-сенсового буття людини.

Роки практичної роботи в навчальних закладах дали змогу Іванові Зязюну досягнути його гострим розумом, добрим серцем, щирою душею заглиби змісту вищої педагогічної освіти: “...необхідна побудова цілісного процесу набування знань, адекватних життю, побудова органічного комплексу гуманітарно-соціально-історичних, природничо-наукових і художніх дисциплін, об’єднаних єдністю гуманістичних смислів і духовно-моральних цілей” [2, с. 215]. Ідеться, висловлюючись найновітнішою термінологією, про значущість високоякісної формальної педагогічної освіти, яка програмує й конкретно виструктурує міцний фундамент для навчання вчителя впродовж життя.

У концептуальних позиціях Івана Зязюна стосовно надання педагогічної освіти послідовно простежено ті ідеї та наслідки, які випередили час і зараз активно впроваджуються в систему вищої освіти. Мовиться про ідеї особистісного, суб’єкт-суб’єктного й середовищного підходів щодо підготовки майбутнього педагога, ідеї формування іміджу вищого навчального закладу як лідера регіону, самоменеджменту та автономізації закладів вищої освіти.

Ідея суб'єктності навчання набувала обертів, активізувалася в часи демократичних перетворень у вітчизняному суспільстві. Де ж як не в школі готувати вільну у своєму виборі людину, рівноправну у взаємодії, налаштовану на діалогічне – у широкому витлумаченні – комунікування. Важливо, що готовність до співпраці на демократичних засадах делегує вихованцям учитель, у досвідчених руках якого зосереджені “...життєдайні начала Добра, Любові, Істини і Краси” [3, с. 107-108].

Ще потужно заявляло про себе жорстке радянське ідеологічне регулювання соціальної взаємодії, а далекоглядність Івана Зязюна настійно вимагала кардинальної зміни педагогічного мислення у викладачів і студентів – вимодельовувалися такі взаємини між ними, які тепер поіменовано суб'єкт-суб'єктними. У людині ректор-учений убачав існування креативно-перетворювального начала, оскільки і сам сповідував цей принцип, й інших толерантно, ненав'язливо до нього навертав та навіть спонукав. І педагог, і студент для Івана Андрійовича були суб'єктами навчально-виховного процесу. Їхню активну роль, життєву позицію він визначав і формував, починаючи із творчо-інтелектуального конструювання освітнього середовища в педагогічному виші.

Гуманістична педагогіка новаторів початку 70-х років ХХ століття зародила ідею особистісного підходу, яка в Полтавському педагогічному інституті відразу набула багатовекторної реалізації. Проблемою загальнодержавного масштабу в ті часи, як і зараз, є передовсім відбір талановитої молоді до педагогічних університетів. Розв'язання цієї вкрай важливої проблеми трансформовано через розроблення й утривавлену в часі реалізацію цільової комплексної програми “Вчитель” (Школа – педвуз – школа) (1976 рік), яка мала на меті вивчення й розвиток особистості майбутнього педагога, формування в нього механізмів творчого самовияву стосовно обраної професійної діяльності. Програма реалізувалася в три етапи: допрофесійна, професійна та післявишівська підготовки.

Увиразнювальні елементи педагогічної концепції Івана Зязюна, що стосуються підготовки вчителя, – ретельний відбір й індивідуальна робота з молодими людьми, які мають схильність до педагогічної діяльності. На думку вченого, до школи має прийти високоморальна особистість. Її пошуки та первні формування сягають безтурботливих шкільних років. З ініціативи ректора у 80-х роках попереднього століття в освітніх закладах Полтавської області створювався факультатив

“Юний педагог”, де в природних умовах шкільного життя здійснювався без будь-якого примусу, зайвої метушні (агітації, звітності, показовості) пошук дітей, яким педагогічна праця зрідні [6, с. 44]. У восьмирічній школі факультатив “відвідують один рік ті, хто планує вступати в педагогічне училище, у середній – три роки, з сьомого по дев’ятий, а всіх десятикласників, які виявили педагогічний хист, запрошували на спеціальні заняття в педагогічний інститут”, – ідеться в одному з інтерв’ю Івана Зязюна [8, с. 1-3].

У Полтавському педагогічному інституті запрацювали відбіркові комісії, які вели співбесіди з абітурієнтами, рекомендуючи здібних до навчання на відповідні педагогічні спеціальності. Ці вагомі напрацювання колективу односторонців ректора своєрідно – легко й невимушено – розв’язали проблему раннього професійного відбору на вчительську професію. Профілізація сучасної старшої школи, яку передбачає Концепція Нової української школи, може повноцінно зреалізуватися на засадах модернізованої – колись модної, а нині незаслужено призабутої – “Програми професійної орієнтації, добору та підготовки шкільної молоді” авторства Івана Зязюна.

Наступний вектор особистісного зростання майбутнього вчителя – художньо-естетичний та психоемоційний розвиток у процесі навчання в інституті. Іван Андрійович передбачив контактну сув’язь психологічної та педагогічної наук, збагнув роль свідомості й підсвідомості у становленні особистості вчителя, вияскравив місце рефлексії у професійному гуманістичному зростанні [7, с. 105]. У вищому навчальному закладі його часів не практикувалося доповнення стандартів підготовки вчителів спецкурсами, які наразі по-іншому називаємо – “варіативним складником”. У сміливості реструктурувати, оновлювати і процесуальний, і змістовий бік професійної підготовки педагогів полягає новаторство системи цієї підготовки за Іваном Зязюном. Лише вже за розбурханих демократичних часів кінця 90-х років ХХ та початку нашого століття ми сміливо заговорили про варіативність освітніх маршрутів, конкурентоспроможність випускників. А Іван Андрійович змінював стереотипи лінійного навчання, уводячи, наприклад, спецкурс “Основи педагогічної майстерності”, відкриваючи подвійні спеціальності, даючи додаткові кваліфікації на факультеті громадських професій (керівників хорових колективів, організаторів фізичної культури в школі, інструкторів з охорони праці та техніки безпеки, механізаторів, водіїв, друкарко тощо), зорганізовуючи та всіляко підтримуючи художні колективи,

утілюючи динамічну систему культурно-освітніх, спортивних, трудових заходів і закладаючи тим самим надійну базу вітчизняної неформальної освіти. Різноманітні заходи, зустрічі та спільноти, що він ініціював і запроваджував, природно оприявлювали й розвивали індивідуальне та унікально-особистісне в людській природі викладача вишу й “учителя, якого чекають”.

Ідея середовищного підходу у формуванні майбутнього педагога не була новою в освіті, але саме Іван Зязюн взявся реалізовувати її в педагогічному інституті, причому робив це ревно, щиросердно, натхненно. Перші кроки ректорської політики його – надання майбутнім педагогам змоги жити по-сучасному – в естетично та ергономічно привабливому соціумі. Він ініціював будівництво нових приміщень для навчання, мешкання, відпочинку (корпуси, гуртожитки, оранжереї тощо). Нині важкувато уявити студента, який би по камінчику розбирав старі будівлі, щоб через рік-півтора сісти за стіл у затишній їдальні чи відвідати новий тренажерний зал. А на ті часи ректор разом зі студентами у співпраці та співдружності трудився на будівництві. Подібна модель “сродної праці” звеличувала майбутніх педагогів як особистостей, як співавторів, співучасників гуртового буття.

Для Івана Зязюна важливо, щоб у школі, вищому навчальному закладі створювався належний освітній простір, який би сприяв вияву, застосуванню естетичного досвіду вчителя в царині виховання особистості. Учений був глибоко переконаний, що ефективно здійснювати процес становлення та розвитку учня здатний педагог, який має високий рівень культури, багатий естетичний досвід, вишукані естетичні почуття, потреби, смаки, ідеали. З цією метою за перші п’ять років його ректорства у виші створено понад двадцять художньо-творчих колективів, які забезпечували набуття майбутніми фахівцями досвіду музичної, хореографічної, драматичної, літературної, образотворчої й інших видів артистичної вправності. Водночас мистецьке середовище, як частенько повторював Іван Андрійович, живить, стимулює духовний поступ кожної особистості, сприяє педагогічній підтримці процесів виховання її як людини культури й високої моралі, як індивідуальності, здатної до позитивних змін у світі, що оточує й вишліфовує її.

Незалежно від формального навчання у вищому педагогічному закладі неформальна педагогічна освіта здійснювалася також у започаткованому Іваном Зязюном далекого 1986 року педагогічному клубі “Паросток”, що об’єднав студентів і молодих учителів –

випускників педагогічного інституту. Ректорат усіяко сприяв творчим відрядженням студентських команд “Паростка” за адресами передового педагогічного досвіду (Шалви Амонашвілі, Євгена Ільїна, Софії Лисенкової й ін.) [9, арк. 21].

Наскрізно педагогічну концепцію Івана Зязюна пронизує ідея самостійності вишу, справжня, а не лише декларована його автономія. Працюючи в тоталітарній державі, яка не підтримувала самоменеджмент та самоорганізацію, бо вони не корелювали з догматичною комуністичною моделлю, ректор-новатор відшукував кадри в усій тодішній країні для втілення інноваційних ідей, збирав довкруги себе яскравих особистостей, які здатні творити педагогічне диво, з-поміж котрих були й ті, кому “партійна машина” начепила наличку “неблагодійний”. Він запрошував науково-педагогічних працівників зі столичних вишів, відправляв викладачів на стажування, навчання в аспірантуру й докторантуру до визнаних науковців країни, до академічних установ, бо розумів істину з істин: особистість формує особистість. Це усвідомлення, екстрапольоване на сучасність, – один із визначальних чинників розбудови вищої освіти до того рівня досконалості, який задовольняє найвибагливіші запити сьогоденішнього освітнього користувача.

Ідея піднесення вітчизняної освіти до міжнародного рівня теж була у творчих замислах Івана Зязюна. Йому належить задум формування іміджу вишу як освітнього та культурного центру. Філософ освіти діяв на глобальному й регіональному рівнях у методологічному вимірі “культура – освіта – людина – суспільство – світ”, педагогічний інститут уважав “центром культури міста Полтави й області” і, як ректор-новатор, повсякчас взурував на систему організації вищої освіти за кордоном. Педагогічний компаративізм, який, усупереч волі сильних світу того, став-таки активно відроджуватися в радянській науково-педагогічній сфері, відразу запанував і в макаренківсько-сухомлинському педагогічному інституті, що тоді поступово перетворювався на своєрідну освітню “Мекку”. Глобалізація світу, інтеграція вітчизняної освітньої думки в наддержавні простори відбувалася й на полтавській землі: до нас приїжджали із зарубіжжя (Польща, Японія, Німеччина), сам очільник вишу та колективи студентів, викладачів побували в різних країнах (Болгарія, Німеччина, Польща). На глибоке переконання Івана Зязюна, освітні реформи можна здійснювати, вивчаючи мудрість предтеч, знаковий досвід попередніх поколінь і визнаний набуток зарубіжних сучасників. Не дивно, що, ставши вже директором Інституту

теорії та методики професійної освіти, він відкрив лабораторію порівняльної педагогіки.

Полтавський педагогічний інститут за часів Івана Зязюна був вишем-першовідкривачем, оскільки змінював стандарти професійної підготовки, розробляв і постійно вдосконалював технології формування вчителя-майстра і вчителя-зодчого, створював підручники й посібники з педагогічної майстерності, популяризував їх в освітянському середовищі, сприяв підвищенню кваліфікації педагогічних кадрів, продукував ціннісні орієнтири педагогічної професії, сприяв саморозвиткові професорсько-викладацького складу та студентства (див.: [5]). Багатьом важко було збагнути, як регіональний інститут, або, як прийнято говорити в столиці-центрі, провінційний, повноправно тримав імідж лідера вищого навчального закладу всього тодішнього Радянського Союзу. Процес оновлення освітнього простору в педагогічному інституті, відкритість освітньої діяльності, комунікація ректора-новатора на всесоюзному рівні (публікації в авторитетних виданнях усереджаного і крайового вимірів, освітні теле- та радіопередачі, вихід у світ документального фільму “Учитель, якого чекають”) сприяли високим позиціям у наборі абітурієнтів, підвищенню рівня мотивації студентів до навчання та стовідсотковому працевлаштуванню випускників. Перенесення такої діяльності в площину дефінування, тобто в сучасний термінологічний простір, дає всі підстави твердити про існування на той час *інформальної освіти*.

Аналіз педагогічної концепції Івана Зязюна, складники якої що не рік, то набувають нового звучання й не втрачають своєї значущості передовсім через їхнє дитиноцентричне й гуманістичне спрямування, послідовно заманіфестовують глибинність та багатогранність осмислення педагогом ідеї неперервності освіти у трьох її константах: формальна, неформальна й інформальна освіта. Інтерпретування найяскравіших моментів гуманістичної спадщини, яку залишив після себе “учений із європейським виміром” [1, с. 3] засвідчує, що його ідеї випереджали свій час і сьогодні мають важливе значення для вчителя, школи, вихованців. Збагачені, а інколи й відкориговані сучасністю педагогічні парадигми Івана Зязюна надзвичайно важливі й украй потрібні для розв’язання актуальних проблем освіти та виховання. Вони наповнені філософським, загальнонауковим і педагогічно-практичним зарядом, злітовані єдиною концепцією, оптимістичною гіпотезою і, що вельми ціннісне, перевірені найнадійнішим критерієм – практикою, отже, захищені часом, наділені дослідницькою

перспективою. Неперевершені уроки мудрості “діяча освіти, науки, культури сучасності” [там само] дають нам приклад для творчого наслідування.

Література

1. Васянович Г. П. Філософсько-педагогічні ідеї у Я-концепції Академіка Івана Зязюна / Г. П. Васянович // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. / ред. Л. Л. Товажнянський, О. Г. Романовський. – Харків : НТУ “ХПІ”, 2015. – Вип. 42 (46) : матер. міжнар. наук.-практ. конф. : “Ідеї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників”, 14–15 травня 2015 р. – С. 3–15.

2. Зязюн І. А. Освітні парадигми в контексті філософських ідей / Іван Андрійович Зязюн // Професійна освіта: педагогіка і психологія. Українсько-польський журнал / за ред. І. Зязюна, Т. Левовицького, Н. Ничкало, І. Вільш. – Ченстохова ; Київ : Видавництво Вищої Педагогічної школи у Ченстохові, 2003. – Вип. № 5. – С. 213–226.

3. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посіб. / Іван Андрійович Зязюн. – К. : МАУП, 2000. – 309 с.

4. Зязюн І. А. Філософські засади освіти: освітні і виховні парадигми, освітні технології, діалектика педагогічної дії / Іван Андрійович Зязюн / Педагогічна майстерність у закладах професійної освіти: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало, І. А. Зязюн, М. П. Лещенко, М. М. Солдатенко та ін; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2003. – 246 с.

5. Кривонос Н. М. Управлінська майстерність І. А. Зязюна / Н. М. Кривонос // Реалізація виховного потенціалу системи студентського самоврядування вищих навчальних закладів України : мат. міжнар. наук. конф. – Полтава, 2014. – С. 43–45.

6. Педагогіка толерантності. Реформи образования. – 2010. – № 1 (51). – С. 41–47.

7. Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. [редкол. : Н. Г. Ничкало (голова) та ін.; упоряд. : Н. Г. Ничкало, О. М. Боровік]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А. М., 2013. – 456 с.

8. Професор Іван Андрійович Зязюн: “Доросли до рівня учня” /Федір Мороз // Україна. – 1988. – № 23. – С. 1–3.

9. Річний звіт про роботу інституту в 1986-1987 рр. – ДАПО. – Оп. 3. – Спр. 1586. – Арк.21.

8. МИСТЕЦЬКА ШКОЛА ІВАНА ЗЯЗЮНА В ДІЇ

В усіх сферах життєдіяльності України відбуваються кардинальні зміни, що істотно впливають на формування суспільних ідеалів, життєвих цілей і цінностей, прагнень та інтересів людей, насамперед молоді. У цих умовах сучасна вища освіта, зокрема педагогічна, має

зорієнтовуватися не тільки на когнітивний розвиток особистості майбутнього професіонала, але й на його духовне, морально-етичне, емоційно-вольове, естетичне зростання і самовдосконалення. Нині вкрай важливим є створення такого освітнього середовища, яке б забезпечило гармонізацію інтелектуальних, емоційних та духовно-моральних сил студента, формування педагогічної еліти з культом навчально-пізнавальної діяльності, професійного саморозвитку, самоствердження особистості з високим рівнем культури, інтелігентності, креативного стилю діяльності. У цьому аспекті великого значення набуває вивчення й популяризація організаційно-управлінського досвіду Івана Андрійовича Зязюна щодо залучення студентів педагогічного університету до художньо-творчих колективів. Досвід, про який мовиться, пройшов випробування десятиліттями, а сучасність стала перевіркою й підтвердженням життєздатності та правомірності його ідей стосовно єдності науки й мистецтва.

Аналізові внеску І. Зязюна в розвій вищої педагогічної освіти присвячено низку праць вітчизняних і зарубіжних учених: О. Боровік, Г. Васяновича, Т. Десятова, В. Кременя, А. Кузьмінського, Т. Левовицького, М. Лещенко, В. Моргуна, О. Отич, В. Рибалки, О. Семенов, Н. Сулаєвої, Н. Тарасевич, Т. Усатенко, В. Ягупова та ін. Однак дотепер недостатньо з'ясованими залишаються такі теоретичні ідеї, як науково-мистецьке пізнання світу, включення мистецького компонента до системи професійної підготовки вчителя, організаційно-педагогічний досвід ректорської праці І. Зязюна.

Феномен філософсько-педагогічних ідей академіка Зязюна незаперечний та багатогранний. Його по праву вважають основоположником і послідовним утілювачем у життя наукової концепції про гармонійний синтез мистецтва й педагогіки в підготовці вчителя. Ректор-новатор Полтавського педагогічного інституту імені В. Г. Короленка (1975–1990 рр.), маючи за плечима педагогічний та мистецький досвід, вибудував таку освітньо-керівну діяльність у виші, яка вможлиблює цілісне пізнання навколишнього світу, сприяє професійному становленню й самореалізації майбутнього спеціаліста. На глибоке переконання І. Зязюна, залучення студентів до мистецько-освітньої діяльності в художньо-творчих колективах – один із найдієвіших і найефективніших шляхів підвищення педагогічної майстерності тих, хто серйозно готує себе до вчительської праці [4, с. 36].

За перші п'ять років ректорства у виші створено понад двадцять колективів. Їхніми керівниками стали кращі митці Полтавщини

(С. Вовченко, В. Гаврилук, Г. Левченко, П. Лиманський), а учасниками – студенти всіх факультетів. Систематичність і послідовність проведення занять, особистісно-індивідуальна орієнтація й гуманістична спрямованість роботи з молоддю, професійність та вимогливість керівників сприяли набуттю майбутніми фахівцями досвіду музичної, хореографічної, драматичної, літературної, образотворчої й інших видів мистецької діяльності. Водночас мистецьке середовище художньо-творчих колективів, як справедливо наголошував Іван Андрійович, живить, стимулює духовний розвиток кожної особистості, сприяє педагогічній підтримці процесів становлення її як людини культури й високої моралі, як індивідуальності, здатної до позитивних змін у світі, що оточує її. Сучасні науковці на основі результатів лонгітюдних досліджень професійного зростання учасників мистецьких колективів підтвердили й розвинули теоретичні положення науково-педагогічної концепції І. Зязюна, виявили нові грані спектра позитивних впливів мистецького складника навчально-виховного процесу. Йдеться передовсім про оволодіння значним обсягом мистецько-педагогічної інформації щодо видів, жанрів, художніх стилів царини прекрасного, її термінів, понять і категорій, а також способів відтворення мистецтва та використання різних видів його в педагогічній практиці. З огляду на це мистецьку діяльність у системі професійної підготовки вчителя, яка здійснюється незалежно від формального навчання у вищому педагогічному закладі освіти й реалізується здебільшого в художньо-творчих колективах, визначено як “неформальну мистецьку освіту” (див.: [4]). Духовні підвалини, усвідомлено закладені Іваном Андрійовичем з проєкцією на майбутній успіх у систему роботи Полтавського педагогічного інституту, дали змогу нині узагальнити та логічно виструктурувати функційний обшир неформальної мистецько-освітньої діяльності учасників художньо-творчих колективів із такими найважливішими його конкретними функційними репрезентантами:

– функція естетичної соціалізації: підвищення активності майбутнього фахівця, пов’язаної з формуванням естетичних смаків, здібностей і потреб, пробудженням творчого начала, прагненням жити і творити за законами Істини, Добра й Краси;

– ціннісно-орієнтувальна функція: формування світогляду особистості на основі узагальнених та інтерпретованих у мистецтві суспільних подій, розвиток духовності, усвідомлення людини як найвищої цінності, виховання почуття національної свідомості;

– професійно-евристична функція: поглиблення знань, умінь і навичок учасника художньо-творчого колективу для високорезультативної педагогічної діяльності;

– катарсисно-компенсаційна функція: формування внутрішньої гармонії особистості, сприяння встановленню психічної рівноваги;

– корекційна функція: поповнення духовних і фізичних сил майбутнього вчителя у вільний від основної роботи час.

Розвій неформальної мистецько-освітньої діяльності в Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка сьогодні є творчим, перманентним продовженням ідей філософа й педагога Зязюна. У виші тримається висока мистецька планка, відбуваються, зрозуміло, і зміни. До тих колективів, які мають сорокалітню історію (Український народний хор “Калина”, Народний аматорський камерний хор імені П. Лиманського, Народний самодіяльний ансамбль танцю “Весна”, Народний ансамбль спортивного бального танцю “Грація”, Народний естрадно-музичний центр “Вікторія”), додалися нові: Народний фольклорний ансамбль “Жива вода”, чоловічий ансамбль “Чебрець”, чоловічий вокальний ансамбль “Благовіст”, ансамбль народного танцю “Козацькі забави”, Народний аматорський ансамбль сучасного балету “Марія”, ансамбль танцю “Кредо”, жіночий вокальний ансамбль “Черемшина”, танцювальний колектив “Адажіо”, літературно-мистецький театр “Глобус”, театр “Фабула”, студентський театр естрадних мініатюр “Бум” тощо.

Справжньою мистецькою перлиною та гордістю не лише університету, а й усієї Полтавщини є Український народний хор “Калина”, заснований з ініціативи й безпосередньої участі Івана Андрійовича. З 1979 року ним незмінно керує заслужений працівник культури, заслужений діяч мистецтв України, професор, завідувач кафедри музики Г. С. Левченко. Репертуар цього колективу – хорові перлини українських та зарубіжних композиторів минулого й сучасності, обробки українських народних пісень, багаточастинні музично-хореографічні композиції, створені на основі народної творчості полтавського краю, оркестрові, інструментальні твори.

Учасники хорової, оркестрової й танцювальної груп – вихованці та викладачі університету, учителі, навіть учні навчальних закладів Полтави – майбутні студенти. Кількісний склад колективу – понад сто двадцять осіб. За час свого існування Український народний хор “Калина” став учасником багатьох регіональних, всеукраїнських і міжнародних конкурсів, оглядів художньої самодіяльності, фестивалів

народної творчості. Колектив активно пропагує українське мистецтво на Батьківщині й за її межами. З великим успіхом відбулися його гастролі в Австрії, Бельгії, Болгарії, Італії, Німеччині, Польщі, Туреччині, Франції, Швейцарії, Швеції.

Визначальним напрямом діяльності колективу є музично-хореографічне просвітництво, виховання молоді в патріотичному дусі – любові до рідної пісні, поваги до українського народу, його мови, культури, відданості Батьківщині.

Славну історію має Народний самодіяльний ансамбль танцю “Весна”, створений 1979 року. На запрошення І. Зязюна його очолив провідний хореограф Полтави В. Гаврилюк, діяльність якого продовжували В. Білошкурський, О. Нікішов, О. Живолуп. Сьогодні керівником “Весни” є старший викладач кафедри хореографії Л. Б. Пригода. До репертуару колективу входять українські народні хореографічні перлини, танці народів світу, композиції провідних балетмейстерів України. Свою майстерність в ансамблі відшліфовують студенти різних спеціальностей, артисти обласного театру, учителі міста. Колектив є багаторазовим володарем Гран-прі, лауреатом міжнародних, усеукраїнських та обласних конкурсів хореографічного мистецтва в Україні, Австрії, Білорусії, Росії.

Духовні традиції університету продовжує Народний аматорський камерний хор, який носить ім'я керманіча колективу в 1988 – 2002 роках, заслуженого працівника культури України, доцента кафедри музики П. Лиманського. Послідовниками цього самобутнього митця в різні роки були В. Сидоров та Ю. Пелєвіна. Уже понад десять літ із колективом працює старший викладач кафедри музики С. Жмайло. У концертних виступах звучать твори різних жанрів і стильових напрямів – кантати, фрагменти з опер, духовна музика, обробки народних пісень М. Колеси, М. Леонтовича, С. Людкевича, К. Стеценка, твори зарубіжних композиторів-класиків, вітчизняних авторів М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Вербицького, С. Воробкевича, М. Лисенка, Я. Яциневича тощо. Народний аматорський камерний хор ставав переможцем багатьох міжнародних, всеукраїнських та регіональних конкурсів, він з успіхом гастролював у Німеччині, Італії.

Серед художніх колективів університету, які пропагують сучасне мистецтво, вирізняється Народний самодіяльний музично-естрадний центр “Вікторія”, створений за часів ректорства І. Зязюна. Із перших днів і дотепер його очолює старший викладач кафедри музики С. Вовченко. Колектив виконує вокальні й інструментальні естрадні композиції, українські народні пісні в сучасній обробці, твори

вітчизняних та зарубіжних композиторів. Понад п'ятдесят відсотків репертуару – авторські твори С. Вовченка, його аранжування пісень і інструментальних композицій. Учасники “Вікторії” – студенти й викладачі кафедри музики Полтавського педагогічного – переможці міжнародних та всеукраїнських конкурсів і фестивалів.

Заслужену славу здобув створений у 1975 році Народний ансамбль спортивного бального танцю “Грація”. З перших днів і до сьогодні його очолює заслужений працівник культури України, суддя міжнародної категорії Всесвітньої Ради Танцю, президент Полтавського обласного осередку Асоціації спортивного танцю України, доцент кафедри хореографії П. Горголь. У репертуарі ансамблю – спортивні бальні танці європейської та латиноамериканської програм. Учасниками колективу є студенти університету – багаторазові чемпіони України, фіналісти і призери офіційних чемпіонатів світу та Європи, переможці відкритих чемпіонатів Італії, Франції, Німеччини, Ізраїлю, США, Канади. З-поміж випускників “Грації” – 36 майстрів спорту України. Географія концертних виступів колективу досить широка: Австрія і Білорусія, Голландія й Литва, Німеччина й Чехія.

Окрасою мистецьких заходів університету, міста та області є й Народний фольклорний ансамбль “Жива вода”, якому присвоєно звання його засновника й першого керівника – заслуженого артиста, члена Національної спілки композиторів України П. Бакланова. Справу цього знаного митця гідно продовжує його дружина – заслужений працівник культури України Л. Бакланова. До репертуару ансамблю ввійшли найкращі зразки фольклорної спадщини українців різних регіонів – Полтавщини, Слобожанщини, Житомирщини, Чернігівщини, Київщини, Рівненщини, Черкащини, Сумщини. Вишколений професіоналізм учасників колективу “Жива вода” – студентів факультету філології та журналістики – забезпечує високі результати на міжнародних і всеукраїнських конкурсах.

Яскравістю і своєрідністю вирізняється з-поміж колективів університету Народний чоловічий вокальний ансамбль “Чебрець”, ініціатором створення в 1998 році і першим керівником якого був викладач історичного факультету О. Лаврінченко – рідний племінник І. Зязюна. Мистецько-просвітницькі традиції, які він започаткував, сьогодні продовжують музикант Л. Співак і доцент кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Ю. Вільховий. У репертуарі колективу – обробки українських народних пісень, музичний фольклор, записаний студентами та викладачами факультету на Полтавщині, оригінальні твори українських композиторів. Учасники колективу –

майбутні вчителі-історики – здійснюють активну концертну діяльність у місті й області.

Незмінним учасником університетських і різних крайових мистецьких заходів є Народний академічний ансамбль “1000 років музики”, керівником якого понад двадцять років є професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії І. Цебрій. Колектив неодноразово ставав переможцем і лауреатом міжнародних та всеукраїнських конкурсів і фестивалів.

Особливим підходом до організації мистецько-освітньої діяльності в університеті вирізняється вокальний жіночий ансамбль “Свічадо”, заснований та очолюваний старшим викладачем кафедри музики Н. Ремезовою. Учасники колективу – студенти психолого-педагогічного факультету – оволодівають уміннями відтворювати народні та авторські твори шкільного репертуару, знайомляться зі специфікою роботи керівника вокального ансамблю, співпрацюючи з учителями музичного мистецтва, учнями загальноосвітніх шкіл та інтернатів. Ансамбль “Свічадо” користується великою шаную в полтавському регіоні.

Традиції мистецько-просвітницької роботи, авторство яких належить І. Зязюнові, продовжуються й у діяльності тимчасово чинних (їх понад п'ятсот) художньо-творчих колективів. Вони створюються ініціативними студентами з метою участі в різноманітних заходах. Такими є вокальні та хореографічні дуети, тріо й квартети, театральні групи, команди КВК, СТЕМи. Вони не лише презентують Полтавський педагогічний на святах, мистецьких ярмарках, зустрічах, круглих столах, конференціях, семінарах, ювілеях навчальних закладів, а й збагачують процес підготовки майбутніх учителів мистецько-освітньою компонентою, що, у свою чергу, створює особливе освітнє середовище, яке сприяє успішному особистісно-професійному розвитку студентів.

Найпромовистішим результатом збереження і примноження традицій, які пов'язані з І. Зязюном, є найбільша гордість Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка – тисячі випускників. Їм до снаги і під силу не тільки сприймати й на досить високому рівні відтворювати різні види мистецької діяльності, але й використовувати її як органічний складник власного професійного становлення та важливий засіб навчання й виховання молодого покоління.

Надійно апробована в Полтавському педагогічному університеті ідея гармонійного єднання педагогіки й мистецтва в процесі підготовки

майбутніх учителів отримала розвиток і в наукових дослідженнях І. Зязюна післяполтавського періоду. Він обґрунтував основи педагогіки добра та краси педагогічної дії. Концепцію про те, що “життєдайні начала Добра, Любові, Істини і Краси перебувають у руках Учителя”, здатного формувати пізнавальні запити й духовні потреби учнів, розвинули і збагатили представники його наукової школи. Вони вдокладнено й різновекторно схарактеризували шляхи формування педагогічної майстерності сівачів доброго, розумного й вічного засобами різних видів мистецтв (М. Букач, І. Зайцева, М. Лещенко, В. Орлов, Н. Сегеда, Т. Скорик, Т. Смирнова, С. Швидка, О. Шевнюк та ін.) [2, с. 267-269]. Наукова школа І. Зязюна сьогодні сконцентровує величезну творчу енергію вчених, координує їхню діяльність у процесі наукового пошуку, і, що є по-особливому важливим, максимально сприяє розкриттю творчих здібностей молодих дослідників. Академік Зязюн зростив плеяду вихователів, учителів, науковців, які несуть ідею педагогіки добра людям [1]. Досить згадати хоча б колишню випускницю фізико-математичного факультету Полтавського педагогічного інституту, а нині професора М. Лещенко, яка достойно продовжує справу свого вчителя. Вона впроваджує в освітню практику ідеї єдності науки й мистецтва. Після захисту 1999 року докторської дисертації “Технології підготовки вчителів до естетичного виховання за рубежом (на матеріалах Великобританії, Канади, США)” Марія Петрівна опублікувала низку розвідок із компаративної педагогіки, педагогічної майстерності, інноваційних педагогічних технологій: “Виховання казкою”, “Мистецька гра”, “Виховання в природі”, “Драматична творчість”, “Виховання мистецтвом”. Вони творчо перегукуються із засадничими положеннями філософського-педагогічного вчення академіка Зязюна. У її навчально-методичному посібникові “Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: до проблеми педагогічної майстерності” розкрито найзнаковіші досягнення світової педагогіки, власний багаторічний досвід підготовки майбутніх учителів, секрети творення пізнавально-активного поля позитивного потенціалу в приватній школі “Чарівний світ”. У наукових студіях М. Лещенко яскравими життєвими барвами й мелодіями реалій постає краса буднів педагогічної праці, процес виховання обдарованої особистості, її становлення й самоствердження [3, с.113–114].

Важливо наголосити, що багато випускників Полтавського педагогічного інституту (університету), які обрали наукову стежу (В. Березан, Л. Зімакова, Ю. Мохірева, Н. Павленко, О. Рудич, Ю. Стиркіна, Н. Сулаєва, І. Цебрій), творчо розвивають ідеї освітньої

філософії, пропагованої І. Зязюном, обґрунтовують основи творення педагогом доброго, прекрасного світу через почуттєво-емоційну сферу. У науковій школи академіка Зязюна славне сьогодні, але – твердимо з певністю – ще пліднішим і яскравішим буде майбуття.

У підсумку зауважимо, що Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка зберігає і примножує освітньо-виховні та наукові традиції І. Зязюна. Що ж до духовного збагачення майбутніх педагогів, якому виняткову увагу приділяв цей відомий сьогодні вчений і педагог, то воно пов'язане передовсім з утвердженням музичного, хореографічного, літературного, образотворчого, театрального мистецтва і як напряду фахової підготовки, і як способу життя, творчості викладачів та студентів. Досвід організації мистецько-освітньої діяльності у виші, та освітня філософія, яку теоретично обґрунтував й успішно втілював у житті колишній ректор-новатор, дають право констатувати, що взаємовплив і взаємодоповнення науки й мистецтва забезпечують високу якість професійної підготовки майбутніх учителів.

Література

1. Кузьмінський А. Гуманітарно-екзистенційна педагогіка академіка Зязюна І. А. [Електронний ресурс] // Електронний репозитарій Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”. – 2016 – Режим доступу: <http://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/25240> (дата запити: 29.11.2016). – Назва з екрана.

2. Лещенко М. П. Наукова школа академіка Івана Зязюна / М. П. Лещенко // Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи: зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. – Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2012. – С. 259–269.

3. Психолого-педагогічний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: історична, організаційно-педагогічна і науково-методична ретроспектива : монографія / В. І. Березан, С. В. Вовченко, В. М. Гайдамака, Н. Ю. Дем'яно та ін.; за ред. Н. Д. Карапузової. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. – 452 с.

4. Сулаєва Н. В. Підготовка вчителя в педагогічному просторі неформальної мистецької освіти : монографія / Н. В. Сулаєва. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. – 408 с.

9. УКРАЇНОЗНАВЧА КОНЦЕПЦІЯ ГЕОРГІЯ ФІЛІПЧУКА: НАЦІОНАЛЬНА ОСВІТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ВПЛИВІВ

Нинішні процеси модернізації та реформування української освіти оперті на нові концепції, парадигми, ідеї, технології, у яких віддзеркалені намагання науковців і педагогів-практиків виокремити з-поміж пріоритетів ті знання, які визначатимуть перспективу світового й регіонального розвою країн, окремих народів. Дослідницькі пошуки вітчизняних учених спрямовані передусім на розв'язання проблем розвитку національної освіти в умовах глобалізаційних соціокультурних впливів, євроінтеграційної векторності сучасних інновацій, диверсифікації змісту й відповідності науково-методологічних парадигм викликам часу. До когорти таких науковців належить Георгій Георгійович Філіпчук, чия творчість і довголітня подвижницька діяльність ґрунтується на єдності етнокультурної позиції з багатограними методологічними, теоретичними й технологічними фундаментальними вислідами освітньо-педагогічної праці в політичній, управлінській, дослідницько-педагогічній, громадсько-виховній та просвітницькій сферах. Учений, громадський і політичний діяч, менеджер освітніх структур, автор численних наукових праць і аналітичних розвідок заслуговує на шанобливе слово.

Першочергово наголосимо на тому, що педагогічна концепція Георгія Філіпчука, яка ґрунтується на принципах природовідповідності, культуровідповідності й народності, знайшла належне поцінування в науковому світі. Забазована на процесах творення громадянського суспільства, самоідентифікації українського народу, діалогічності й взаємозбагачення культур, вона відображає цілісність етнокультурної позиції вченого, який звертається до прийдешніх поколінь із патріотичним посилом пізнавати передовсім себе, свій народ і Україну, по-громадянському ставитися до власної держави, виробляти об'єктивний інтелектуальний, естетичний, етичний погляд на події, явища, факти, процеси, значущі для вітчизняної і світової історії [1, с. 14]. По-особливному імпонує твердження, що достойним є той громадянин, який навчився бути людиною, який “поважає особисту, національну і державну гідність. І кожен раз, коли здійснюється наруга над мовою, історією народу, рідною школою, традицією, то відбувається не просто ігнорування універсальних... канонів, але й, передовсім, відбувається обезлюднення й збездіщення людини... руйнуються підвалини національної освіти, головним завданням якої

для всіх народів було створення, духовне і матеріальне зміцнення нації” [1, с. 8].

Серед чинників, що протидіють національній руйнації й деградації, варто вирізнити передусім формування громадянських цінностей і переконань, громадянське зростання суспільства як основи соціальної стабільності на етнокультурному тлі. Пріоритетність етнокультурного підходу полягає в тому, що, по-перше, етнокультуру розглядають в органічному зв'язку історичного розвитку народу, його ментальності, національного характеру, самосвідомості і вважають одним із визначальних засобів формування етноособистості; по-друге, особистість здатна успішно долучатися до пізнання світової культури, загальнолюдських цінностей після того, як опанує свою національну культуру. Отже, громадянин світу з його планетарним баченням і сприйняттям універсальних цінностей не може сторонитися ціннісних основ “національного”, прикриваючись “загальнолюдським”. Георгій Філіпчук у багатьох своїх працях зупиняється на удокладненій характеристиці загальнолюдських і етнокультурних цінностей у складному процесі виховання особистості. Він аргументовано доводить, що важливо “не лише суттєво змінювати уклад діяльності кожного освітнього закладу, впроваджувати принципи антиавторитарної педагогіки, педагогіки співробітництва і співтворчості, але й будувати якісно новий зміст процесу виховання. Пріоритетами для нього мають стати: патріотизм і громадянськість, почуття національної і державної гідності, честі, власної гідності і соціальної справедливості, міжнаціональна і міжетнічна солідарність, повага до національних традицій і культур, віротерпимість і толерантність, гуманізм, демократичність і духовність” [2; 5].

Українознавство, на переконання Георгія Філіпчука, не варто сприймати як етнопедagogічне явище, що стосується тільки українців і навчальних закладів з українською мовою викладання. Висловлена думка не тільки засадниче положення етнокультурної й педагогічної концепції цього вченого, а і його громадянська позиція: будучи системою знань і цінностей про український народ і Україну, філософія українознавства має органічно гармонувати з ідеями Конституції України, сприяти об'єднанню та успішному розвою української нації. Як бачимо, українознавство витлумачено як особливу царину знань, що наповнена загальноукраїнською сутністю і фокусує в собі інтелектуальний, громадянський, соціально-політичний потенціал консолідації суспільства, формування політичної нації.

Вивчення надбань української етнокультури, культури інших народів є закономірним процесом в освітній практиці. Кожна держава залежно від історичних умов та специфіки власного етногенезу виструктурує зміст і стандарти освіти. Цей процес має власні форми, засоби і водночас спроектований на світовий обшир. Без національних ідей неможливе постання ідей загальнолюдських. Українська етнокультура, українознавчі цінності мають, урешті-решт, докорінно оновити зміст освіти, забезпечити його високу якість. Це положення червоною ниткою проходить через педагогічні, культурологічні студії Георгія Філіпчука.

Георгій Георгійович прискіпливо аналізує проблему універсальних загальнолюдських цінностей. На його погляд, людство повинне не лише усвідомлювати те, що суспільний і природний поступ ґрунтується на певних закономірностях, законах, але й тонко відчувати потребу загальних етичних правил оцінки та поведінки у взаєминах людини з людиною, людини з довкіллям. У цьому контексті дуже важливо, щоб освітня стратегія не була зорієнтована на суцільну уніфікацію і стандартизацію, щоб національні та етнічні особливості, які передбачають своєрідність ставлення людини до світу і природи, не лише збереглися, а й примножилися. Не можна допустити того, щоб глобалізація уніфікувала культурні надбання. Нарощування кризового потенціалу потребуватиме адекватних рішень і дій, заснованих не тільки на науково-технічних, економічних, соціально-політичних підмурках, а й на використанні ідей, досвіду, досягнень, традиційних підходів, притаманних конкретним народам або національним культурам [3; 4].

Розглядаючи актуальні проблеми виховання громадянина України в такому сегменті, як узгодження етнічного і загальнолюдського, Георгій Філіпчук стратегічними першочерговими завданнями вважає створення ідеології єдиної української нації, фундаментом якої є ідеї національного характеру, формування національної свідомості, захисту цінностей, закріплених у Конституції України, консолідація суспільства на всіх його рівнях. Аналізуючи події політичного, інформаційного, культурно-освітнього простору, науковець торкається мовних, церковних, історичних, освітніх, етнокультурних, медійних, демографічних та інших проблем. Відповідно до його концепції, сутнісним для нинішніх непростих обставин є створення досконаліших державних і національних форм громадського життя, відродження зруйнованої духовності й понівеченої історичної пам'яті, а також, що по-

особливому важливе, повернення до рідного дому рідної української мови, витолоченої колоніальними режимами та манкуртами [1; 2].

Відомо, що біологічний, просторовий, духовний розвій будь-якої нації найтісніше найорганічніше пов'язаний із розвитком національної мови. Остання, як і спільність території, економіки, соціальних ідеалів та форм, релігії, звичаїв, психологічного укладу, є важливою глибоко специфічною характеристикою нації. Мова акумулює буття нації. Українська національна мова, яка постала внаслідок концентрації діалектів, формувалася протягом тривалого часу, що пояснюється різними соціальними, політичними чинниками, причинами національного піднесення й національного спаду. Процес становлення української національної мови остаточно не завершився й сьогодні, навпаки, він відчутніше активізується у зв'язку з новим національним відродженням. Зрозуміло, що нині українська мова переживає складну історію. Виникає ціла низка суперечностей, які стосуються проблеми "національна мова й відродження нації". Візьмемо для прикладу хоча б суперечність між виробленими мовними стереотипами, що своєю суттю пов'язані як з власне українською основою, так і з запозиченням, і намаганням відновити, повернути колишню усталену традицію, тобто встановити мовно-історичну справедливість. З одного боку, це можна вважати позитивним явищем, оскільки нібито розв'язується така складна проблема, як національна ідентифікація українців, зростання національної самосвідомості в суверенній Україні, входження української мови в усі сфери суспільного життя. З іншого боку, розв'язання цієї суперечності спричиняє хаос, розбрат, які можуть виявитися не лише на вербальному рівні, а й перерости в нову якість, що вимагатиме фізичного насилля, застосування зброї і т. ін. Значення мови, рідного слова, на думку Георгія Філіпчука, є вирішальним для розвитку і прогресу людини, держави, суспільства: "Мова кожного народу, – слушно зауважує він, – створена самим народом. В її основі закладено глибокий філософський розум, поетичне почуття, прагнення до прекрасного, надзвичайне ставлення до природи, строга логіка, ідеї і духовні пориви. Саме вона дає силу великому поету й глибокомудрому філософу, вченому й педагогу, художнику й музиканту" [1, 131]. Це один бік справи. Але є й інший бік – складніший і відповідальніший. У сучасній Україні, покличемося ще раз на працю "Національна освіта: особистість і суспільство", "державну мову слід розвивати не просто як засіб передачі інформації, прояв етнічної самобутності, вона має надто важливе значення для духовного й суспільно-політичного розвитку, є стабілізуючою і консолідуючою

основою... Ніхто із серйозних політиків, державних і культурних діячів, української інтелігенції, зростаючого громадянського суспільства не посягає на демократичні свободи, яких домогся український народ, закріпивши їх конституційно, проголошуючи, що кожен має право на свободу світогляду. Але одночасно кожен громадянин повинен усвідомлювати, що духовна культура народу, сам народ живе доти, доки жива національна мова, доки від покоління до покоління вона оберігається і передається як скарб, як неодмінна умова національного, а в разі з українською мовою – і державного життя” [1, с. 131].

Величезною помилкою багатьох тих, хто входить до українського політикуму, з сумом констатує політик і вчений Георгій Філіпчук, є намагання антагоністично розглядати роль української мови (як державної!) в суспільному житті країни. Ця ганебна практика істотно заважає формуванню національно-мовної свідомості, об'єднанню нації в суспільно-політичному, науково-культурному, історично-духовному вимірі. Етнополітика мусить позбутися усталеної (на жаль) традиції, за якою для національних меншин пропонується вже відома з минулих часів модель, коли пріоритетом є російська і рідна мови, а українська відсувається на третій, а то й на четвертий (після іноземної) план. Цитуючи слова Ю. Шевельова про те, що в Україні “...була небезпека, що двомовність переросте в не українську одномовність” [6], Георгій Георгійович доречно підкреслює, що це потворне явище повністю не викорінене в Україні, ним часто спекулюють політики й навіть ті, хто причетні до державотворення.

Ні в кого не викликає сумніву, що зміни, які відбуваються в суспільстві, упливають на розвиток освіти: пошвавлення економіки, культурного життя прискорює, а будь-яка стагнація вповільнює або й зупиняє її розвій. Освітня модель в Україні часто змінювалася, переживала періоди великого піднесення і глибокого занепаду. Згадаймо хоча б діяльність Києво-Могилянської академії, яку в усі часи називали вогнищем не лише української, а й світової культури, або імперські валуєвсько-емські циркуляри та розпорядження, котрі відбирали в українців право на материнську мову, літературу, писану рідною мовою, театр, пісню. Одним із найважливіших чинників освітньої моделі, що являє собою комплекс загальноосвітніх орієнтацій, реалізованих через навчальні предмети, є рідна (українська) мова. Першочерговим завданням нині має стати реформування саме лінгвістичної освіти. Ідеться, зрозуміло, про виховання не одномовної (українськомовної), а двомовної, багатомовної особистості. Вона вкрай необхідна суверенній, самостійній Україні, що входить сьогодні

до європейської спільноти, прагне встановити паритетний контакт з усім цивілізованим світом.

Стратегічна позиція, про яку йдеться, на переконання Георгія Георгійовича, аж ніяк не означає конкурентності чи навіть боротьби на державному і просвітницькому рівнях проти інших мов або насильницького утвердження української. Вона не відповідає ні українським законам, ні моралі, ні нормам громадянського суспільства. Інші мови, і російська зокрема, зважаючи на історичне минуле й день сьогоднішній, посутньо впливатимуть на соціокультурне середовище українського суспільства, адже інформація, бібліотеки, освітній простір, джерельна база архівів, різноманітні сфери життя через об'єктивні й відомі всім причини мають досить вагому російськомовну основу.

Не лише національні інтереси, а й світова практика, європейські стандарти зобов'язують нас зміцнювати авторитет державної мови, цілком заслужено підносити престиж української культури. Це стимулюватиме інтелектуальний, соціальний, культурний поступ людини, не стримуватиме мовно-культурних процесів національних меншин, забезпечуватиме консолідацію українського суспільства, його стабільний розвиток. Виховання людського в людині, повага до себе і власної національної гідності залишаються одними із фундаментальних напрямів громадянськості. За таких умов формування українського суспільства особливо важливу роль має відігравати громадянська освіта як потужний чинник соціалізації й інтегрування особистості в суспільне життя. Лише цілісність у вихованні громадянської культури забезпечить основу для виформування таких вкрай необхідних громадянських рис, як відданість українській нації, відповідальність за права і долю людини, суспільства, держави, активність у досягненні громадянських ідеалів тощо [5].

Недарма в змісті європейської освіти, наскрізно пронизаної інтеграційними процесами, образи “батьківщина”, “патріотизм”, “нація” займають виняткове місце. Поряд з універсальними цінностями свободи, демократії, солідарності, миру, толерантності, сім'ї, власності мають повнокровно уживатися й органічно побутувати такі громадянські чесноти, як повага до свого народу, держави, прапора, мови, гімну, національних святинь. Важливо наголосити, що вдосконалюватися має не тільки зміст виховання, а і його форми, методи. Зарубіжний досвід варто творчо й раціонально вивчати та впроваджувати, а не сліпо копіювати, механічно переносити на національний ґрунт.

Найважливішими цілями громадянської зорієнтованості освіти, за Георгієм Філіпчуком, є такі:

– творення духовності народу, олюднення людини; упровадження націокультурної парадигми; долання національного нігілізму, бездуховності, політичного сепаратизму;

– формування шанобливого ставлення до національного прапора, гімну, державної мови; якісно нове осмислення державної культурно-освітньої мовної політики в період незалежності; зміцнення в культурно-освітньому просторі авторитету української мови як державної;

– виховання інтересу до оволодіння цінностями й досягненнями всіх етносів в Україні, вироблення Я-позитивної концепції у ставленні до народів, культур, цивілізацій; створення, особливо в умовах євроінтеграційних процесів, педагогічно-психологічних, соціальних, правових засад продуктивного оволодіння досягненнями національної та інших культур;

– опанування українознавчих цінностей наукового, культурного, економічного, політичного, етичного, естетичного, екологічного характеру, почуттєве сприйняття України і її народу як домінанти змісту освіти, навчально-виховного процесу;

– стимулювання потреби засвоєння найнеобхідніших знань, якісних норм поведінки, співжиття, розуміння і сприйняття один одного на рівні індивідуумів, етносів, держав, народів, релігії, цивілізації;

– поважне й етичне ставлення до сутності національної освіти, урахування в теорії і практиці освітніх модернізацій своєрідності української освітньої системи.

Науково-педагогічний доробок Георгія Філіпчука багатий ідеями, глибокий змістом, він запрограмований на день суцільний і на майбутнє. Вище проаналізовані лише окремі праці вченого, причому під одним кутом зору – цілісність його етнокультурної позиції й педагогічної концепції. Підвалинами цієї цілісності є неухильне й послідовне дотримання Георгієм Георгійовичем таких принципів наукової відповідальності і практичної результативності, як культуровідповідність, природовідповідність та народність. Закликаючи прийдешні покоління по-громадянському дбати про свою країну, народ, виробляти інтелектуальний погляд на явища й процеси, значущі для України й світу, Георгій Філіпчук пропонує науковій спільності власну концепцію громадянського виховання, засновану на засадах етнокультурологічних і загальнолюдських цінностей,

узгоджених з індивідуальними цінностями кожної особистості, на розбудові освітніх систем із високим рівнем суспільно-державної культури.

Література

1. Філіпчук Г. Г. Національна освіта: особистість і суспільство : зб. наук. праць / Г. Г. Філіпчук. – Чернівці : Зелена Буковина, 2013. – 844 с.

2. Філіпчук Г. Національно-культурний контекст освітньої політики / Г. Філіпчук // Українознавство: науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2013. – № 1 (46). – С. 163–169.

3. Філіпчук Г. Освітній аспект державно-громадського діалогу / Г. Філіпчук // Українознавство: науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2013. – № 1 (46). – С. 170–174.

4. Філіпчук Г. Пріоритети освіти в контексті цивілізаційного поступу / Г. Філіпчук // Українознавство: науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2011. – № 4 (41). – С. 161–167.

5. Філіпчук Г. Українська культура та громадянськість / Г. Філіпчук // Українознавство: науковий, громадсько-політичний, культурно-мистецький, релігійно-філософський, педагогічний журнал. – 2010. – № 3 (36). – С. 143–146.

6. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 207 с.

10. ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ Й ЛЮДЯНОСТІ ВЧЕНОГО-ПСИХОЛОГА ВОЛОДИМИРА МОРГУНА

З-поміж найважливіших понять, якими послуговуються дослідники історії української культури, – планетарність мислення й ренесансність творчого духу. Перше означає постійні роздуми про долю світової спільноти, переживання за моральне зростання не лише українського народу, а й усього людства, друге – відродження душі людської, вітчизняної та світової культури, науки, зосередженість на особистості, формуванні її високих морально-етичних та інтелектуальних якостей.

Людиною, яка органічно поєднує в собі планетарність і ренесансність творчого духу, є Володимир Федорович Моргун – відомий учений-психолог, творець багатомірної теорії особистості, завідувач кафедри психології, Полтавського національного

педагогічного університету імені В. Г. Короленка з 32-річним досвідом (1980 – 2012), а нині професор цієї кафедри.

На перший погляд видається, що цей чоловік – пестун долі, яка наділила його щедрими дарами: блискучим розумом, поважним статусом на роботі й у суспільстві, прекрасною родиною. Але все те, що він має, – результат наполегливої праці над собою та своїм оточенням, вияв титанічної напруги небайдужої душі, яка постійно шукала й шукає нових шляхів розвитку, дбає про власне буття в лоні сродної праці.

Володимир Моргун – син Федора Моргуна, видатного вчено-аграрія, економіста, письменника й публіциста, багаторічного керівника Полтавщини, Героя Соціалістичної Праці, якого журналісти називають другим Сковородою через його перейнятість національною ідеєю, розвоєм рідної мови, питаннями раціонального природокористування, а також екологією людської душі. Володимир Моргун із гідністю несе прапор слави свого батька, велику відповідальність бути сином видатної людини й доповнює “тую славу” власною чесною, сумлінною працею. Допомагають йому в цьому сестри Алла й Наталія.

Учений досліджує свій родовід, із вдячністю береже пам’ять про своїх пращурів. На запитання про те, де світили йому зорі дитинства, Володимир Федорович наголошує на участі у своєму вихованні дідусів та бабусь, зазначаючи: *“Народився 23 березня 1947 року в м. Донецьку (тоді – Сталіно). Дитинство моє пройшло на двох хуторах Красноармійського району Донеччини – Омелянівка, де жили дідусь Олізар та бабуся Векла (батьки моєї мами Олександри), та Іванівка, де мешкали дідусь Трохим і бабуся Векла (батьки мого тата Федора)”. Професор згадує, що по лінії батька його двоюрідним дідом “був Мойко Феофіл Тимофійович, який служив на броненосці “Потьомкін”, брав участь у відомих революційних подіях, поневірявся на чужині, але повернувся до свого рідного Гришина, яке пізніше стало районним центром – Красноармійськом”, а по лінії мами вчений “мав прадіда Максима, який був чудовим майстром-краснодеревником. Різна шафа його роботи й досі прикрашає родинний будинок в Омелянівці”. “Дід по батькові – Трохим Остапович Моргун, – ділиться спогадами науковець, – і селянин, і тесля, і механізатор на току, одразу після війни в 1945 – 1946 рр. обирався головою колгоспу. Носив у носі німецьку кулю з Першої світової війни. Дід по матері – Олізар Максимович Безручко – безвідмовний висококваліфікований ветеринарний фельдшер, мобілізований у 1941 році, був командиром важкої самохідної артилерійської установки, декілька разів*

поранений, брав Берлін, учасник параду Перемоги на центральній площі в Москві в 1945 році, кавалер трьох орденів Бойового Червоного Прапора, нагороджений багатьма іншими орденами й медалями". Хоча бабусі майбутнього науковця були уродженками російських родин, однак вони *"оволоділи українською мовою, знали та чудово співали безліч українських пісень"*. Як бачимо, рід Володимира Моргуну здавна поєднував людей героїчних, які не цуралися праці й боротьби, були майстрами своєї справи. Заглиблення професора у власний родовід засвідчує міцне усвідомлення ним свого коріння, українську ментальність нашого героя, оскільки саме українці здавна славилися прив'язаністю до родинного дерева, шанобливим ставленням до праотців. Як справжній син свого роду й народу, Володимир Моргун поніс у майбутнє і бабусину пісню, її ліричність душі, і дідусеву сміливість, його крицю духу.

Напевно, від мами Олександри, яка була лікарем-терапевтом (а лікар, як відомо, мусить допомагати не лише тілу, а й – найперше – душі), та від батька Федора, якому боліли проблеми духовності українців, син почерпнув цікавість до таємниць душі людської. Володимир Федорович став тонким її знавцем, прекрасним теоретичним і практичним психологом, який досліджує шляхи розвитку особистості, таємниці внутрішнього світу людини, його глибини та багатомірність.

Зауважуючи вплив родичів на формування свого характеру та світогляду, Володимир Федорович згадує: *"У ранньому дитинстві найбільше займалися моїм вихованням бабусі та дідусі. Під їхньою опікою пройшов "перші університети": робота на городі, у садку, догляд за тваринами (під час канікул у шкільні роки). Пізніше перед школою мною опікувалася матуся, її сестра – математик – Марія та сестра батька – філолог – Варвара. Саме вони навчили мене рахувати, виразно декламувати вірші. Батько втручався у "вирішальні" моменти, контролював читання, вимагав вести щоденник, пробувати свої сили в літературі"*.

З такою життєвою школою юнак закінчив і загальноосвітню школу, отримавши золоту медаль. Батьки хотіли, щоб син обрав сільськогосподарську стезю, але він вступив на фізико-математичний факультет Ціліноградського педагогічного інституту, а через рік перевівся на психологічний факультет Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, бо відчув потяг до психології, зрозумів, яку справу хотів би обрати на все життя. Рідні сприйняли цей вибір, підтримали Володимира.

Досліджуючи багатовимірність особистості, професор Моргун і сам є людиною багатогранною. Це засвідчує хоча б те, що ще в школі та університеті він брав участь у художній самодіяльності, фотографував, грав у волейбол, баскетбол, футбол, займався легкою атлетикою – біг на середні дистанції, грав у шахи й отримав 2-й дорослий розряд, студентом виконав 3-й розряд зі спортивної гімнастики, опанував хокей із шайбою, лижі, був факультетським комсоргом, бійцем студентських будівельних загонів (Москва, Кошалін [Польща], Сахалін, Підмосков'я, Бранденбург [Німеччина]). Біографія, як бачимо, переконує в тому, що талановита людина талановита в усьому.

Нині Володимир Федорович – знаний в Україні вчений. Але до цієї слави він прямував довго й наполегливо: у 1971 році розпочав наукову діяльність на кафедрі педагогічної психології факультету психології Московського державного університету, пройшовши шлях від асистента, аспіранта, молодшого наукового співробітника до старшого викладача-начальника курсу кафедри загальної психології. У жовтні 1980 року повернувся в Україну, став завідувачем кафедри психології Полтавського державного педагогічного інституту імені В. Г. Короленка, звання доцента отримав у 1982, професора – у 2001 році.

Стратегічний напрям досліджень майбутній знавець душі людської обрав ще у виші. Теми його курсових робіт присвячені проблемам здібностей (керівник проф. О.І. Нікіфорова, учениця С.Л. Рубінштейна), вибору професії (доц. Ю.В. Котелова, соратниця О.М. Леонтьєва), співвідношенню інтелекту та якостей особистості (доц. О.С. Махлах, соратниця Л. І. Божович, О.О. Смирнова). Кандидатську дисертацію на тему “Психологічні умови виховання пізнавального інтересу учнів до навчального предмета” готував під керівництвом професора, завідувача кафедри педагогічної психології факультету психології державного університету імені М. В. Ломоносова Н. Ф. Талізної, учениці П. Я. Гальперіна.

Такий змістовний початок наукової діяльності став надійним підмурком майбутньої плідної праці, неспокою творчих задумів і бажань на багато-багато літ, задав тон і напрямок подальших наукових студій Володимира Федоровича.

Сьогодні думки вченого обертаються здебільшого довкола психології особистості, зокрема особистості учня та вчителя, довкруги творчості й обдарованості людини, мотивації навчання. Йому належать сотні цікавих праць із різних галузей психології: глибинної психології,

гуманістичної психології виховання, психології гри, педагогічної психології й педагогіки співпраці, психології спорту, військової, диференційної, економічної, етнічної, кримінальної, медичної, релігійної, політичної психології, конфліктології, психодидактики. Ось лише деякі з них: “Психологія як базова людинознавча дисципліна та її вивчення у закладах вищої освіти”, “Психологія долі особистості: спроба неастрологічного прогнозу”, “Становлення громадянськості особистості в контексті її психічної та соціальної зрілості”, “Виявлення нахилів і здібностей студентів шляхом багатовимірного аналізу вільних словесних асоціацій”, “Медична психологія та психокорекція”, “Обмеження і можливості психоаналізу в концепції багатовимірного розвитку особистості”, “Діагностика екологічної свідомості особистості”, “Антиномії землеробства: геноцид або порятунок народу”, “Багатовимірна психологічна структура економічного мислення особистості”, “Національна концепція громадянського виховання в транспективі української освіти” “Співвідношення інтелекту та морально-естетичних якостей особи”, “Обдаровані діти: виявлення, діагностика і розвиток”, “Концепція багатовимірного розвитку особистості та її застосування”, “Релігійні почуття особистості: проблеми змісту, структури та ієрархії” тощо.

Володимир Федорович—прихильник педагогіки Антона Макаренка. Найбільше бентежать ученого, за його ж зізнаннями, два питання: чому світовий бестселер “Педагогічна поема” вилучений зі всіх курсів літератури в незалежній і демократичній Україні та чому концепція й найкращий у світі досвід школи-господарства, школи-підприємства Антона Макаренка був проігнорований у педагогіці радянської й сучасної доби. Багатогранній спадщині цього вченого світового рівня Володимир Моргун присвятив низку ґрунтовних досліджень: “Психологія особистості в педагогіці А.С. Макаренка: факсимільний збірник праць 1988-2001 рр.”, “Три іпостасі А.С. Макаренка: соціаліст, демократ, сталініст?”, “Часова транспектива життя особистості і трудова педагогіка А.С. Макаренка”, “Парадокси педагогічного гуманізму, або Як любити дітей за Антоном Макаренком та Янушом Корчаком”, “Педагогіка добра: від А. Макаренка та В. Сухомлинського до О. Захаренка й І. Зязюна”.

Притаманне професорові Моргуну й відчуття прекрасного, залюбленість у літературу. Ще в школі він написав свій перший вірш, який згадує і тепер: *“Запам’яталася зустріч із місцевими поетами м. Павлодара (Казахстан), яку влаштувала десятикласникам наш*

класний керівник – філолог Неллі Яківна Соскова. Саме після цієї зустрічі з “різновіковим” загалом поетів я сам написав перший вірш і теж став... місцевим поетом”. Вивчаючи творчість улюблених майстрів художнього слова – Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Довженка, Василя Стефаника, Ліни Костенко, Василя Симоненка, Олександра Пушкіна, Миколи Гоголя, Федора Достоєвського, Сергія Єсеніна, Стефана Цвейга, Уолта Уїтмена, Джека Лондона – науковець працює й над питаннями взаємозв’язку психології та літератури. Він є автором таких праць у цій галузі: “Доля гоголівського Тараса Бульби як загальнолюдського виховного ідеалу”, “Філософсько-психологічна багатомірність концепції особистості у творчості А. Платонова”.

Нині професор активно працює над проблемою розроблення багатомірної концепції особистості та її застосувань. Він зараховує себе до харківсько-московської школи психологів за освітою, але близька йому київська психологічна школа Г. С. Костюка та В. А. Роменця, ленінградська школа Б. Г. Ананьєва, грузинська школа Д. М. Узнадзе, особистісно-центрована психотерапія й педагогіка К. Роджерса.

Володимир Моргун як науковець демонструє широту й незаангажованість власного мислення, асимілює у своїй діяльності та працює кращі надбання різноманітних психологічних шкіл у галузі особистісно-діяльнісного підходу. Він член багатьох професійних товариств, зокрема Товариства психологів України, правління Міжнародної Макаренківської асоціації (з 1992 року) та Української асоціації Антона Макаренка (з 1998 року), Асоціації політичних психологів України, має вже й солідну власну наукову школу: підготував вісім кандидатів наук із різних країн. Найбільше ж пишається своєю першою дипломницею І. Ю. Кулагіною (Москва) – автором нині по-особливому популярного підручника з вікової психології.

Найважливішим є те, що сенс свого життя Володимир Моргун вбачає в служінні людям, які його оточують, і природі. Тож і тут можна спостерегти вплив світогляду Сковороди та виховної політики його батька Федора Моргуна, котрому близька була сквородинівська філософія.

Секрет успіху Володимира Моргуна, очевидно, не лише постійне навчання та саморозвиток, жорстка самодисципліна, що від Макаренка, а й надійний сімейний тил. Найбільша гордість його – онуки, у спілкуванні з якими черпає своє натхнення, бачить у них своє продовження, бере участь у їх вихованні, має прекрасну нагоду

випробувати психологічну теорію на практиці, реалізувати власні педагогічні принципи. Дружина професора Зайтуна – теж психолог за освітою, кандидат біологічних наук, доцент Української медичної стоматологічної академії. Вона і підтримає, і порадить, і зрозуміє. Ось так і живуть ці дві високі душі вже багато літ у духовному й науковому тандемі. Син Максим також пішов слідами батьків і став лікарем-психотерапевтом, а донька Анна дбає про видавничу справу, опікуючись приватною поліграфічною установою.

Володимир Федорович не зважає на літа, які на зиму повертають, залишається статечним, красивим чоловіком, в очах якого світяться духовна сила та впевненість. Увесь вираз обличчя, уся постава виражають міцний внутрішній стрижень, гармонійну цілісність його думок та діянь. Це засвідчують і рядки з поезії “Оди психологам Полтавщини”, якими сивочолий професор звертається до юної зміни:

*...Роки навчання уляглися під крило,
літак життя здіймається у вирій...
Тих, хто психолога обрали ремесло,
хай будуть душі – добрі, чисті, щирі...*

11. НЕПОХИТНИЙ ФОРПОСТ ЗНАНЬ НА ПОЛТАВЩИНІ

Годинник життя вперто відлічує час. І на циферблаті славної історії Кременчуцького педагогічного коледжу імені А. С. Макаренка – уже вісімдесят п’ять років. Майже століття. Багато це чи мало – важко сказати. Швидко промайнули довоєнне дитинство, буремна воєнна юність, період повоєнного відродження й радянського становлення, настав вік розквіту в добу незалежності, пора педагогічної дорослості, упевненості у власних силах... Якщо порахувати, скільки стежок-доріг за цей час перейдено, скільки труднощів подолано, скільки добра зроблено, то виявляється, що 85 – то вже солідна, поважна дата. А якщо подивитися на те, з якою невсипущою, свіжою, самобутньою енергією вирує навчальне, наукове, громадське, духовне життя сучасного коледжу, то розумієш, що перед тобою не просто сивочола альма-матер тисяч людей, котрі тобі в діди й батьки годяться, а молодий, витривалий, квітучий педагогічний організм, якому ще жити і творити роки й віки, бо він тримає руку на пульсі життя й не боїться кидати тичинівський виклик світові:

*Молодий я, молодий,
Повний сили та одваги.
Гей, життя, виходь на бій, –
Пожартуєм для розваги!*

У день ювілею неодмінно згадують історію, гортають перебули сторінки. І вони в цього освітнього закладу на правду величні. Довгий шлях від Лохвицького педагогічного технікуму, заснованого далекого 1931 року, до нинішнього такого сучасного, такого прогресивного коледжу – гордості “міста-красеня над сивим Дніпром”, позначений і радістю, і журбою. Спізнано все: голод 1933-го й воєнне лихоліття, часи радянських репресій і труднощі народження Української держави в 1990-х роках, але й “вершини здолані круті”: найсильніші вітри часу не знесли з освітньої мапи України педагогічного училища, а лише додали йому важливого життєвого та наукового досвіду. Тож сьогодні Кременчуцький педагогічний коледж знаний і поцінований не тільки на Полтавщині, а й у всій Україні, й навіть у чужих світах.

Двоє крил повинен мати освітній птах, аби злетіти на вершини методичної, наукової досконалості. І для багатьох відомих у нашій державі вчителів та науковців Кременчуцьке педучилище імені А. С. Макаренка й Полтавський національний педагогічний інститут (університет) імені В. Г. Короленка стали цими крильми. Закономірно, що чимало студентів, увійшовши в царину педагогіки з благословіння викладачів Кременчуцького училища (коледжу) та заклавши з їхньою допомогою міцний підмурок власної вчительської майстерності, продовжують удосконалювати свої знання у виші. Як показує історія, така сув’язь уможлиблює досягнення успіху.

Для мене, як для нинішнього ректора Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка та колишнього випускника Кременчуцького педагогічного училища, особливо цінний цей науково-творчий, духовний тандем. Бо щоразу, коли на душі стає скрутно, повертаюся думкою в роки юності, мандрую в безтурботливу молодість і неодмінно знаходжу там відповіді на складні питання, які диктує день теперішній... Тож справді хочу – і це аж ніяк не корисливе бажання, – щоб вихованці коледжу ставали студентами нашого вишу, щоб вони також могли відчувати цю радість спадковості, причетності до двох умудрених досвідом, багатих на традиції і майстрів своєї справи навчальних закладів.

Завжди з великою повагою згадую Петра Карповича Бойка – Учителя від Бога, талановитого керманіча педагогічного училища в

1950 – 1980-х роках, одного з найшанованіших викладачів у моєму житті. Горджуся й багатолітніми теплими взаєминами з Іваном Васильовичем Гальченком: нас єднає праведна спільна справа, яку робимо, як писав Михайло Коцюбинський, “задля загального добра”. Думається, мій щирий старший друже, що ми з Вами дещо засіяли, і сходи були добрими, і рясенько заврожаїлося на нашому полі... А ще – потішмо себе, що це лишень початок, що попереду хоч і матимемо “труду...досить”, будемо “дивнії перли виносить”. Зізнаймося, що без нашого такого важкого, але вкрай потрібного ремесла не змогли б жити. Не заради красного слівця перед різними людьми твердили не раз, що педагогіка – наше серце й душа, сенс нашого буття, наш святий обов’язок, адже виховувати людину – означає викохувати долю нації, а наша нація сьогодні, як ніколи, потребує мудрих учителів, які б зуміли виплекати для неї прекрасне майбутнє, зростити покоління національно свідомих, небайдужих, українських українців. Дякую Всевишньому, що Він наділив нас такими земними повноваженнями. Основне – не схибити й надалі на життєвому шляху, аби володіти даром указати дорогу іншим.

Колектив коледжу – досвідчена, згуртована, одностайна у своїх прагненнях і діяннях педагогічна родина, яка щонайпромовистіше втілює макаренківську сентенцію про педагогіку добра, про повагу до особистості, про вміння долати випробу долі й неодмінно виходити переможцем із будь-якого, навіть найскладнішого, двобою. Викладачі достойно продовжують справу предтеч, виховують зі студентів своїх справжніх помічників та одностудентів, учать майбутніх інженерів людських душ поважати кожного члена громади, відчують свою значущість як частинки власного народу, радіти спільно виконаному, вдало зреалізованому завданню. Тож логічно, що Кременчуцький педагогічний коледж носить ім’я Антона Семеновича Макаренка, у спадщині якого багато непроминального – того, що не під силу знищити ніяким буревіям історії чи політикам. Воно буде жити, допоки світить сонце, допоки важливими для людини залишатимуться поняття дружби, честі, любові, творчої праці. Із скарбниці засновника системи дитячо-підліткового виховання, випускника Кременчуцького міського училища й Полтавського вчительського інституту ви взяли те, без чого не мислиться педагогіка творча: це абсолютна повага й довіра до вихованців, уміння згуртувати їх у колектив одностудентів, навчити ставити перед собою мету й обов’язково досягати її і, що найсутніше, радіти цьому, адже, як писав Антон Семенович, “людина не може

жити на світі, якщо в неї немає попереду нічого радісного”. Колектив закладу живе напруженим життям, наполегливо йдучи до спільної мети, а тому має попереду тільки гарну, ясну перспективу.

Не можна не захоплюватися мистецьким набутком коледжу. Яскраве мереживо гуртків, клубів за інтересами, колективи художньої самодіяльності сприяють вихованню багатой особистості, українця-патріота. Хто з нас не чув про дівочий духовий оркестр “Роксолана”, вокально-інструментальний ансамбль “Барви”, театр пісні “Водограй” чи про літературну вітальню “Пролісок”? І це лише дешиця від того достоту величного мистецького скарбу, яким можете погордитися сьогодні. Ваша духовна діяльність мала українознавче спрямування в тоталітарні часи, важливим був ваш внесок у розвиток Української Вкраїни і в ранню добу незалежності, коли ви почали очищати замулені джерела духовності, і сьогодні, коли ви, на протидію глобалізаційним законам, залишаєтеся на гребені українства, розкриваєте його верхів’я, доводите переконливо, що вкраїнська культура самобутня, що наш народ самодостатній, що задекларовані соборність, самостійність, незалежність неодмінно стануть чинними атрибутами нашої держави.

У цей по-особливому врочистий і пам’ятний день звертаюся й до студентства. Не спокушайтеся блиском вогнів великих міст (то ж бо журавель у небі), позаяк у руках тримаєте справжній дарунок долі (се ж бо синиця в жмені). І аж ніяк не важливо, що ви навчаєтеся не в Києві і не в Лондоні, бо пройти школу Кременчуцького педагогічного – означає впотужнити себе інтелектуально, збагатити себе духовно, відчутти в собі повноцінну особистість, яка буде легко долати всі негаразди. Тут дають *уроки життя*. Кременчуцький педагогічний коледж – науково-педагогічна марка високого штибу, справжній знак якості для майбутнього фахівця. Заявляю про це з усією відповідальністю як випускник, по-світлому заздрю тим, хто сьогодні має змогу вчитися в коледжі, відчувати дух студентської згуртованості, любити, дружити, вірно служити педагогіці. Щасливий я, бо на берегах моєї студентської юності, омитих водою Дніпровою, стоїть такий непохитний форпост знань.

Маючи чудову нагоду, доземно кланяюся всім, хто вів мене дорогами знань, сподіваюся, що тим, хто вже відлетів у засвіти, за земні діяння Господь дарує вічний прихисток і вічну радість, а тим, хто нині трудиться на ниві освіти, усім колегама-макаренківцям зичу вітхи від нашої спільної педагогічної праці, миру, статку й неодмінно твердої віри в те, що запалювані нами вогники студентських знань не згаснуть,

а будуть горіти, продовжуючи славні традиції педагогічного училища, й зігрівати всіх нас у щасливому українському майбутньому.

Короленківці щиро вітають макаренківську родину в знаменний день вісімдесятип'ятиліття й бажають примноження духовних скарбів, ще більшого розквіту та слави, щедрих освітянських досягнень. Нехай макаренківська зоря не одну сотню років освітлює ваш науково-педагогічний шлях, хай міцніє ваша впевненість у дні прийдешньому, нехай те, що збігло, гріє душу, а те, що неминуче наспіє, наповниться великою радістю нових звершень.

З М І С Т

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ І. ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ	7
1. Семантична диференціація просторових прийменників	7
2. Іннесивні та іллативні відношення як реченнєві сегменти	22
3. Конструкції “в Україні”, “на Україні”, “в Україну”, “на Україну” на тлі питомих ознак української мови: власне лінгвістичний і соціолінгвістичний виміри	32
4. Синтагматика оніма Україна в поетичному дискурсі Тараса Шевченка	45
5. “ТОЩО”, “ТА ІН.”, “І Т. ІН.”... (граматична нотатка до розлогої теми)	60
6. Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення	79
7. Публіцистично-оцінний дискурс закону України “Про засади державної мовної політики”	103
8. Новітня українська мілітарна перифрастика	132
9. Грузинсько-український досвід реформ і його відображення в сучасній українській мові	163
10. Власне мовознавчий і соціолінгвістичний зміст щоденникового дискурсу Олеся Гончара.....	174

11. Оригінальний і самобутній словник Памви Беринди	178
12. Лінгвістичний зміст неопублікованих листів Юрія Шевельова до Олекси Ізарського.....	181
13. Важливі складники мовознавчої концепції Андрія Ніковського	192
14. Педагогічні погляди Михайла Жовтобрюха на систему лінгвістичної освіти у вищих навчальних закладах.....	201
15. Його життя – служіння Україні й рідному слову	217
РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІ СТУДІЇ	220
1. Його земними богами були Україна і праця (штрихи до портрета письменника й науковця Петра Ротача)	220
2. Радість від “дарованих Божих днів” Василя Клічака.....	227
3. Багатоголосе слово Володимира Мирного.....	231
4. Загадка таланту Олексія Неживого.....	238
5. Земне й Небесне у творчості Наталки Баклай	245
6. Щира сповідь про “життя людського зоряну дорогу”	250
7. Замислення над вічністю душі й над “життям у просторі і часі”	253
8. Енергія добра, любові й таланту (розмисли над тритомни- ком вибраних творів Михайла Любивого “Мливо Мойри”)	255
9. Текст у тексті: Українська національна ідея в лінгвістич- ному світлі одного інформативного дискурсу	261
10. “Підкорені уміють говорити”	273
11. Гончаріана	276
11.1. Олесь Гончар: випробу долі.....	276

11.2. Письменницький епістолярій – “життя у всіх вимірах – від болючої сльози матері і до всього живого, суцього на планеті земля...”	285
11.3. “Що дає Донбас нашій духовності, нашій культурі?” (запитання й відповіді Олесь Гончара)	293
11.4. Письменник і газета: Олесь Гончар і “Зоря Полтавщини”	308
11.5. Лист-виправдання, але без каяття	325
11.6. Листовна розмова полтавських письменників з Олесем Гончаром	327
РОЗДІЛ III. КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ	356
1. “Через усі літа спішу до тебе, рідна школо, юносте моя...”	356
2. Щаслива невільниця духовної воли	359
3. Ви плакаєт в людині людське: Слово великої шани науковцю і просвітянинові Георгію Георгійовичу Філіпчуківі	361
4. Людина як творець: штрихи до ювілейного портрета художника Юрія Самойленка	363
5. Невтомний у пошуках краєзнавець Валерій Волосков	366
РОЗДІЛ IV. ПЕДІГОГІЧНІ СТУДІЇ	371
1. Новітні грані фахової майстерності вчителя	371
2. Укрупнення шкіл в Україні: переваги і втрати XXI століття	377
3. Портальна технологія як інноваційний засіб забезпечення неперервної педагогічної освіти	387
4. Полтавська наукова школа в концептуальному вимірі педагогічної майстерності.....	396

5. Гуманістичний потенціал спадщини Антона Макаренка і пріоритети вітчизняної педагогічної освіти	404
6. Макаренкознавча традиція полтавського національного педагогічного університету імені в. Г. Короленка.....	412
7. Гуманістична концепція Івана Андрійовича Зязюна у вимірах сучасності й майбутнього	420
8. Мистецька школа Івана Зязюна в дії	428
9. Українознавча концепція Георгія Філіпчука: національна освіта в умовах глобалізаційних соціокультурних впливів.....	437
10. Джерела мудрості й людяності вченого-психолога Володимира Моргуна.....	444
11. Непохитний форпост знань на Полтавщині	450

Наукове видання

СТЕПАНЕНКО Микола Іванович

Із засіву – благословилося

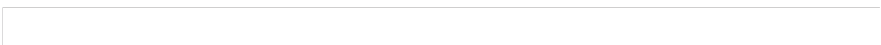
Ескізи до вибраного

Літературний редактор – Ніна Степаненко

Відповідальний за випуск – Ірина Павлова

Художньо-технічний редактор – Андрій Тимощук

Дизайн та верстка – Олександра Коркоша

Підписано до друку 17.07.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура «Calibri».
Друк різнографічний. Ум.-друк. арк. 26,74.
Наклад 300 прим. Зам. № 2018-78

Видавництво ПП «Астрая»
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Тел.: +38 (0532) 509-167, 611-694
E-mail: astraya.pl.ua@gmail.com, веб-сайт: astraya.pl.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5599 від 19.09.2017 р.

Друк ФОП Гаража М. Ф.
36014, м. Полтава, вул. Шведська, 20, кв. 4
Тел.: +38 (0532) 509-167, 611-694
Дата державної реєстрації та номер запису в ЄДР
20.01.2003 р. № 2 588 017 0000 008109